Barbara W. Tuchman

O OGLINDĂ ÎNDEPĂRTATĂ

Urgisitul secol XIV

Barbara W. Tuchman

O OGLINDĂ ÎNDEPĂRTATĂ

Urgisitul secol XIV

Traducere din limba engleză și postfață :
ALEXANDRU VIANU

*

1988
Editura Politică
București

Redactor : OVIDIU HURDUZEU
Coperta : ANDREI DAN

BARBARA W. TUCHMAN
A Distant Mirror
The Calamitous 14th Century
Copyright © 1978 by Barbara W. Tuchman

Cuvînt înainte

Perioada, protagonistul, întîmplările

Originea acestei cărţi a fost dorinţa de a afla care au fost efectele asupra societăţii ale celui mai distrugător dezastru din istoria scrisă — adică ale Morţii Negre din 1348—50 care a omorît o treime din populaţia care trăia între India şi Islanda. Date fiind perspectivele timpului nostru, motivul interesului meu este evident. Răspunsul s-a dovedit evaziv deoarece secolul al XIV-lea a suferit atîtea „ciudate şi mari pericole şi adversităţi" (după cum spunea un contemporan), încît tulburările sale nu pot fi atribuite nici unei cauze ; ele erau urmele copitelor mai multor călăreţi decît cei patru din viziunea Sfîntului Ioan care deveniseră acum şapte — ciuma, războiul, birurile, brigandajul, proasta guvernare, răscoalele şi schisma din sînul Bisericii. Toate, în afară de ciumă, s-au ivit din cauza condiţiilor existente dinaintea Morţii Negre şi au continuat după ce se terminase perioada ciumei.

Deşi întrebarea mea iniţială n-a căpătat răspuns, interesul pentru însăşi această perioadă — o epocă violentă, frămîntată, plină de suferinţe, şi care se dezintegra, un timp, după cum credeau mulţi, a Satanei triumfătoare — a fost irezistibil şi după cum mi se pare, consolator într-o perioadă la fel de frămîntată. Dacă ultimele noastre două decenii de convingeri zdruncinate au fost o perioadă de nelinişte neobişnuită, ne consolăm aflînd că specia umană a trăit şi timpuri mai grele.

În mod ciudat, „paralelele dintre fenomene“ au fost aplicate de un alt istoric anilor de la începutul acestui secol. Comparînd perioada de după Moartea Neagră cu cea de după primul război mondial, James Westfall Thompson a găsit aceleaşi racile : haos economic, neliniște socială, preţuri ridicate, îmbogăţirea de pe urma războiului, morală depravată, stagnarea producţiei, inactivitate industrială, veselie frenetică, cheltuială smintită, lux, desfrîu, isterie socială şi religioasă, lăcomie, avariţie, proastă administrare, decăderea moravurilor. „Istoria nu se poate repeta niciodată“ a spus Voltaire ; „omul se repetă totdeauna“. Tucidide a făcut din acel principiu justificarea operei sale.

Caracterizat laconic de istoricul elveţian J. C. L. S. de Sismondi, secolul al XIV-lea a fost „un timp rău pentru omenire“. Pînă nu de mult, istoricii aveau tendinţa să antipatizeze şi să ocolească secolul deoarece nu era posibil să fie încadrat într-un prototip al progresului uman. După experienţele cumplitului secol XX, avem mai multă compasiune pentru o perioadă zbuciumată ale cărei reguli erau încălcate de presiunea unor evenimente potrivnice şi violente. Recunoaştem cu strîngere de inimă semnele „unei perioade de chin cînd nu există sentimentul unui viitor asigurat“.

Intervalul de 600 de ani îngăduie conturarea distinctă a ceea ce este semnificativ în caracterul omului. Oamenii din Evul Mediu au existat în condiţii mentale, morale şi fizice atît de diferite de ale noastre încît constituie o civilizaţie străină. Drept rezultat, acele trăsături de comportament pe care le recunoaştem ca familiare în mijlocul acestor împrejurări străine nouă se dovedesc a fi constante ale naturii umane. Dacă insistăm asupra unei lecţii din istorie, ea este aici, asemeni celei descoperită de medievistul francez Edouard Perroy cînd scria o carte despre războiul de 100 de ani în timp ce căuta să scape de Gestapo în anii celui de-al doilea război mondial. „Unele moduri de comportare, scria el, unele reacţii împotriva destinului se luminează reciproc“.

Cei 50 de ani care au urmat după Moartea Neagră din 1348—50 sînt sîmburele a ceea ce îmi pare a fi o perioadă istorică coerentă, durînd aproximativ din 1300 pînă la 1450 plus cîţiva ani. Pentru a opera cu dimensiuni lesne de mînuit, am ales viaţa unei anumite persoane ca vehicul al naraţiunii mele. În afară de interesul uman,

aceasta are avantajul unei supuneri obligatorii la datele realității. Sînt obligată astfel să urmez împrejurările și etapele unei vieți reale din Evul Mediu, ducă unde vor ele să ducă, și cred că ceea ce rezultă este o versiune mai adevărată a perioadei decît dacă mi-aș fi impus propriul plan.

Persoana în chestiune nu este un rege sau o regină, deoarece totul despre astfel de persoane este *ipso facto* excepțional și, în afară de aceasta, lucrurile fiind mult prea folosite ; nici un om de rînd, deoarece viața oamenilor de rînd în majoritatea cazurilor nu cuprindea paleta largă pe care o doream ; nici un cleric sau un sfînt, deoarece ei sînt în afara limitelor înțelegerii mele ; nici o femeie, deoarece orice femeie din Evul Mediu a cărei viață a fost documentată în mod corespunzător nu ar fi tipică.

Alegerea s-a oprit astfel asupra unui membru al stării a doua — adică al nobilimii — și a căzut pe Enguerrand de Coucy al VII-lea, ultimul dintr-o mare dinastie și „cel mai experimentat și mai dibaci din toți cavalerii Franței". Viața lui din 1340 pînă în 1397, adică de la moartea mamei sale în timpul marii ciume, pînă la propriul lui sfîrșit, care a survenit în același timp cu eșecul nemaipomenit al secolului, perioada aceasta, coincizînd ca timp cu cea care mă interesa, părea menită pentru scopul meu.

Prin căsătoria cu cea mai mare dintre fiicele regelui Angliei, el avea o dublă vasalitate aruncînd o punte între două țări beligerante ceea ce extinse orizontul acțiunilor sale și-i spori interesul carierei ; jucă un rol de obicei major în orice dramă publică a locului și timpului său și avu înțelepciunea de a deveni ocrotitorul celui mai mare cronicar contemporan, Jean Froissart, fapt pentru care se știe mai mult despre el decît ar fi fost altfel cazul. Are o singură imperfecțiune — că nu există nici un portret autentic al acestui personaj. Totuși, are un avantaj care este o compensație pentru mine : cu excepția unui singur scurt articol publicat în 1939, nimic nu s-a scris despre dînsul în engleză și nu există nici o biografie oficială, demnă de încredere în franceză în afară de o teză de doctorat din 1890 aflată doar în manuscris. Îmi place să descopăr singură drumul.

Trebuie să rog cititorul să aibă răbdare pînă cînd va face cunoștință cu Enguerrand de Coucy, deoarece el poate fi cunoscut numai pe fundalul și în mijlocul eveni-

mentelor timpului său care sînt tratate în primele şase capitole. Enguerrand (pronunţat cu un „g“ dur) şi-a pus pecetea pe istorie pentru prima dată la vîrsta de 18 ani, în 1358, ceea ce nu se întîmplă pînă în capitolul 7.

Ajung acum la riscurile întreprinderii mele. Mai întîi sînt nesigure şi contradictorii unele date referitoare la evenimente istorice, cifre şi fapte. Datele ar putea părea plicticoase şi pedante pentru unii, însă ele sînt fundamentale, deoarece stabilesc ordinea — ceea ce precede şi ceea ce urmează — ducînd astfel la înţelegerea cauzei şi efectului. Din păcate, este extrem de greu de stabilit cronologia medievală. Anul începea la Paşti, şi fiindcă acesta cădea la orice dată între 22 martie şi 22 aprilie, s-a preferat în general o dată fixă respectiv la 25 martie. Trecerea la stilul nou s-a făcut în secolul al XVI-lea, însă nu a fost acceptată pretutindeni pînă în secolul al XVIII-lea, ceea ce lasă anul, a cărui evenimente din ianuarie, februarie şi martie aparţin de secolul al XIV-lea, o enigmă deschisă — complicată şi mai mult de folosirea anului de domnie (datînd de la urcarea pe tron a regelui domnitor) în documentele oficiale engleze ale secolului al XIV-lea şi folosirea anului papal în alte cazuri. Mai mult, cronicarii nu şi-au datat un eveniment cu ziua lunii ci prin calendarul religios — vorbind, de exemplu, de două zile înainte de naşterea Fecioarei sau lunea după ziua Sfîntului Ioan Botezătorul sau a treia duminică din Postul Mare. Rezultatul este că nu numai istoricul este încurcat, dar şi oamenii secolului al XIV-lea care rareori sînt de acord asupra datei unui eveniment.

Nici cifrele nu sînt de mai mică importanţă deoarece arată ce proporţie a populaţiei este implicată într-o situaţie dată. Exagerarea cronică a numerelor în Evul Mediu — al luptătorilor de exemplu, cînd sînt acceptate ca reale, a dus în trecut la o înţelegere greşită a războiului medieval ca analog al războiului modern, ceea ce nu corespunde realităţii în ceea ce priveşte mijloacele, metodele sau scopul. Trebuie presupus că în Evul Mediu cifrele privind forţele armate, numărul răniţilor dintr-o bătălie, al morţilor în timpul ciumei, mulţimile revoluţionare, procesiunile sau orice grupuri în masă sînt în general sporite cu cîteva sute de procente. Aceasta datorită faptului că cifrele nu erau folosite de cronicari ca date ci ca procedeu al artei literare pentru a ului sau îngrozi pe cititori. Folosirea cifrelor romane ducea tot

la lipsă de precizie și la predilecția pentru numerele rotunde. Cifrele erau acceptate fără discernămînt și erau repetate de generații succesive de istorici. Numai începînd cu sfîrșitul ultimului secol au început învățații să reanalizeze documentele și să găsească, de exemplu, puterea reală a unei forțe expediționare din registrele casierilor. Totuși, încă nu au căzut de acord. J. C. Russel stabilește populația Franței dinaintea ciumei la 21 milioane locuitori, Ferdinand Lot la 15 sau 16 milioane și Edouard Perroy la 10—11 milioane. Mărimea populației influențează studiile în toate celelalte domenii — biruri, medie de vîrstă, comerțul și agricultura, foametea sau prosperitatea — și există cifre stabilite de autorități moderne care diferă cu 100%. Cifrele cronicarilor care par deformate, în mod evident apar în textul meu în ghilimele.

Discrepanțele dintre faptele presupuse s-au datorat deseori greșelilor din transmisia orală sau mai tîrziu prin citirea greșită a manuscrisului, ca atunci cînd doamna de Courcy, subiectul unui scandal internațional, a fost luată de către un istoric din secolul al XIX-lea, dealtfel foarte atent, drept a doua soția a lui Enguerrand de Coucy cu prețul, pentru un timp, de a crea confuzii autorului actual. Contele de Auxerre din bătălia de la Poitiers a fost prezentat de cronicarii englezi drept Aunser, Aussure, Soussiere, Usur, Waucerre și de *Grandes Chroniques* ale Franței drept Sancerre, un individ complet diferit. Enguerrand a fost scris Ingelram în Anglia. Nu este surprinzător că am considerat numele Canolles o variantă a numelui căpitanului brigand Arnaut de Cervole ca apoi să găsesc, cînd împrejurările refuzau să se potrivească, că era de fapt o variantă a lui Knowles sau Knollys, tot un celebru căpitan englez. Deși minore, acest fel de dificultăți pot fi enervante.

Isabeau de Bavaria, regina Franței, este descrisă de un istoric ca o blondă înaltă și de către un altul ca „o femeie micuță, brunetă, vioaie". Sultanul turc Baiazid, cunoscut de contemporanii săi ca îndrăzneț, întreprinzător și avid de război și supranumit Fulgerul pentru rapiditatea loviturilor sale este descris de un istoric modern maghiar ca „efeminat, senzual, nehotărît și oscilant".

Se poate lua ca axiomatic faptul că orice afirmație a unui fapt din Evul Mediu poate fi (și probabil va putea fi) contrazisă de o afirmație a versiunii opuse sau a

uneia diferite. Femei erau mai multe deoarece bărbaţii erau ucişi în războaie, bărbaţi erau mai mulţi fiindcă femeile mureau la naştere. Oamenii de rînd cunoşteau Biblia ; oamenii de rînd nu cunoşteau Biblia. Nobilii erau scutiţi de impozite ; nu, ei nu erau scutiţi de impozite. Ţăranii francezi erau murdari şi miroseau urît şi se hrăneau cu pîine şi ceapă. Ţăranii francezi mîncau carne de porc, păsări şi vînat şi se îmbăiau des în băi publice săteşti. Lista s-ar putea continua la infinit.

Totuşi, contradicţiile fac parte din viaţă nu numai ca subiect al mărturiilor contradictorii. L-aş ruga pe cititor să se aştepte la contradicţii, nu la uniformitate. Nici un aspect al societăţii, nici un obicei, nici o tradiţie, nici o mişcare sau dezvoltare nu este fără curenţi potrivnici. Ţăranii care mor de foame în colibe trăiesc alături de ţărani prosperi ce dorm în paturi cu saltea de puf. Copiii sînt neglijaţi şi copiii sînt iubiţi. Cavalerii vorbesc despre onoare şi devin briganzi. În mijlocul depopulării şi dezastrului, extravaganţa şi splendoarea nu au fost niciodată mai exagerate. Nici o epocă nu-i ordonată sau croită dintr-o singură bucată şi nici una nu este mai pestriţă decît Evul Mediu.

Trebuie să ne mai aducem aminte că Evul Mediu îşi schimbă culoarea în funcţie de cine se uită la el. Prejudecăţile şi părerile istoricilor — tot aşa şi selectarea materialului — s-au schimbat considerabil în ultimii 600 de ani. În timpul celor trei secole de după secolul al XIV-lea istoria era virtual o genealogie a nobilimii, dedicată găsirii liniilor dinastice şi legăturilor de familie şi îmbibată de ideea că nobilul este o persoană superioară. Aceste lucrări incluzînd o enormă cercetare de arhivă abundă în informaţii de interes mai mult decît dinastic, cum ar fi articolul lui Anselm despre seniorul gascon care a lăsat moştenire 100 de livre pentru zestrea fetelor sărace pe care le deflorase.

Revoluţia franceză marchează marea cotitură în urma căreia istoricii l-au considerat pe omul de rînd drept erou, săracul ca *ipso facto* virtuos, nobilii şi regii ca monştrii ai nedreptăţii. Simeon Luce în istoria sa asupra Jacqueriei este unul din aceştia ; tendenţios în textul interpretativ, însă unic în ceea ce priveşte cercetările şi de neprețuit pentru documentaţie. Uriaşii secolului al XIX-lea şi de la începutul secolului al XX-lea care au dezgropat şi au publicat sursele, au adnotat şi editat

cronicile, au cules lucrările literare, au citit și au rezumat munți de predici, tratate, scrieri și alt material primar, au furnizat baza pe care ne sprijinim noi cei veniți mai tîrziu. Munca lor este acum suplimentată și echilibrată de medieviștii moderni ai erei de după Marc Bloch care s-au ocupat mai mult de aspectele sociologice și au dat la iveală amănunte riguroase despre viața de zi cu zi — de exemplu, numărul bucăților de anaforă vîndute într-o anumită dioceză ca indicator al ritualului religios.

Cartea mea este îndatorată tuturor acestor grupuri începînd cu primii cronicari. Înțeleg că nu mai este modern printre medieviștii din ziua de azi să te bazezi pe cronicari, dar pentru înțelegerea epocii și concepțiilor ei, îi găsesc indispensabili. Mai mult încă, forma lor este narativă și așa este și a mea.

Cu toată această bogăție există totuși spații goale unde problema ce se ridică nu este informația contradictorie ci lipsa informației. Pentru a umple golul trebuie să te folosești de ceea ce pare o explicație plauzibilă și firească care explică numeroșii „probabil" și „presupunînd" din textul meu — supărători dar, în absența unei certitudini documentate, inevitabili.

Un risc mai mare, clădit în însăși felul istoriei scrise, este supraîncărcarea negativului : supraviețuirea disproporționată a părților rele — a răului, mizeriei, vrajbei, nedreptății. În istorie este la fel ca în ziare. Normalul nu constituie noutate. Istoria este făcută din documente care supraviețuiesc și acestea se sprijină pe crize și calamități, crime și conduită proastă, deoarece aceste lucruri sînt subiectele strădaniei documentare — a proceselor juridice, tratatelor, denunțurilor moraliștilor, satirei literare, bulelor papale. Nici un papă n-a emis o bulă ca să aprobe ceva. Supraîncărcarea cu aspecte negative poate fi găsită la reformatorul religios Nicolas de Clamanges care, denunțînd în 1401 pe prelații necorespunzători și lumești spunea că, fiind nerăbdător să facă o reformă, nu va discuta despre clericii buni deoarece „ei nu contează pe lîngă oamenii perverși".

Dezastrul este rareori atît de răspîndit cum pare a fi din relatările scrise. Faptul că este consemnat îl face să pară continuu și omniprezent, în timp ce este mai probabil ca el să fi fost sporadic atît în timp cît și în spațiu. În afară de aceasta, persistența normalului este de obicei mai mare decît efectul tulburărilor, după cum o știm

din timpurile noastre. După ce absorbim noutățile de azi ne așteptam să înfruntăm o lume constînd în întregime din greve, crime, căderi de la putere, întreruperi ale aprovizionării cu apă, tamponări de trenuri, școli închise, tîlhari, drogați, neonaziști și siluitori. Adevărul este că poți veni acasă seara — într-o zi norocoasă — fără să întîlnești mai mult de unul sau două din aceste fenomene. Aceasta m-a dus la formularea legii Tuchman, după cum urmează : „Faptul că a fost înregistrat mărește oricare fenomen deplorabil de cinci pînă la zece ori“ / sau de cîte ori cititorul dorește /.

Dificultatea pătrunderii, a intrării în mod autentic în valorile mentale și emoționale ale Evului Mediu este ultimul obstacol. Cred că principala barieră este religia creștină cum era ea în acea vreme ; matricea și legea vieții medievale, omniprezentă, într-adevăr obligatorie. Principiul ei, susținut cu tărie, că viața spiritului și a lumii de apoi ar fi superioară celei de aici și de acum, vieții materiale de pe pămînt este un principiu pe care lumea modernă nu-l împărtășește, indiferent de cît de evlavioși sînt creștinii de acum. Destrămarea acestui principiu și înlocuirea lui cu credința în valoarea individului și a unei vieți active, nu neapărat îndreptată spre Dumnezeu, este de fapt ceea ce a creat lumea modernă și a dus la sfîrșitul Evului Mediu.

Ceea ce rezolvă problema este că societatea medievală în timp ce proclama renunțarea la viața simțurilor, nu renunța la ea în practică și nici la o parte din ea, mai puțin chiar însăși Biserica. Mulți au încercat, puțini au reușit însă, în general, omenirea nu-i făcută pentru renunțare. N-a fost niciodată o vreme cînd se dădea mai multă atenție banilor și averii decît în secolul al XIV-lea și interesul pentru problemele trupești a fost la fel ca în oricare alt timp. Omul intereselor economice și omul senzual nu pot fi suprimați.

Distanța dintre principiul fundamental al creștinismului medieval și viața de fiecare zi este marea capcană a Evului Mediu. Este problema care străbate istoria lui Gibbon, pe care a tratat-o cu o ușurință delicat malițioasă, ironizînd de fiecare dată ceea ce-i părea ipocrizia idealului creștin față de funcțiile naturale ale omului. Nu cred, oricît de mare ar fi aprecierea mea față de maestru, că metoda lui Gibbon tratează în mod corespunzător problema. Omul însuși a formulat imposibilul ideal

creştin şi a încercat să-l respecte, chiar dacă nu să şi trăiască conform acestuia, mai mult de un mileniu. De aceea, el pare să reprezinte o necesitate, ceva mai vitală decît îngăduia iluminismul secolului al XVIII-lea a lui Gibbon sau ironiile lui elegante. Deşi recunosc existenţa acestuia, el implică o înclinare religioasă mai puternică decît a mea pentru a te identifica cu el.

Cavalerismul, ideea politică dominantă a clasei conducătoare, lasă un gol tot atît de mare între ideal şi practică ca şi religia. Idealul era o viziune a ordinii menţinută de clasa războinicilor şi formulată în imaginea Mesei Rotunde, forma perfectă a naturii. Cavalerii regelui Arthur s-au aventurat pentru sprijinirea dreptului feudal împotriva dragonilor, vrăjitorilor şi ticăloşilor, stabilind ordinea într-o lume sălbatică. Astfel se presupunea, în teorie, că cei asemenea lor în viaţă slujeau ca apărători ai credinţei, susţinători ai dreptăţii, apărători ai celor oprimaţi. În practică, chiar ei erau asupritori şi în secolul al XIV-lea violenţa şi nelegiuirile oamenilor spadei deveniseră factorul major al dezordinii. Cînd golul dintre ideal şi real devine prea mare, sistemul se surpă. Legendele şi povestirile au reflectat totdeauna aceasta ; în romanele arthuriene Masa Rotundă se clatină dinăuntrul ei. Sabia este aruncată din nou în lac ; efortul începe din nou. Violent, destructiv, lacom, supus greşelii oricum ar fi, omul reţine viziunea sa de ordine şi îşi reia căutările.

Notă asupra banilor

Banii medievali proveneau iniţial din *libra* / livră sau liră / de argint pur din care erau bătuţi 240 de peni de argint, mai tîrziu 12 peni la un şiling sau un sous şi 20 de şilingi sau sous la o liră sau livră. Florinul, ducatul, francul, livra, scudul, marca şi lira engleză erau teoretic mai mult sau mai puţin echivalente lirei iniţiale, deşi greutatea şi conţinutul lor în aur era diferit. Cea mai apropiată de standard era moneda conţinînd 3—5 grame de aur bătută la Florenţa / florinul / şi Veneţia /ducatul / pe la mijlocul secolului al XIII-lea. Cuvîntul „aur" ataşat numelui monedei ca *franc d'or, ecu d'or* sau *mouton d'or* desemna o monedă adevărată. Cînd era exprimată numai prin numele banului sau în Franţa, ca livră în una

din diversele forme — *parisis, tournois, bordelaise,* fiecare variind puţin ca valoare — banii respectivi reprezentau bani de contabilitate care existau numai pe hîrtie.

Aruncîndu-se o privire asupra complicaţiilor problemei, cititorul nespecialist este sfătuit să nu-şi facă griji în legătură cu aceasta, deoarece numele monedelor şi banilor nu înseamnă de fapt *nimic* decît puterea de cumpărare. Din timp în timp, menţionînd plata soldaţilor, salariile lucrătorilor cu ziua, preţul unui cal sau al unui plug, cheltuielile de trai ale unei familii burgheze, birurile pe fumuri şi taxele de vînzare, am încercat să leg cifrele monetare de valorile reale. N-am încercat să transform banii în echivalentul unora cum ar fi franci sau livre deoarece echivalenţa se schimba cum se schimba conţinutul de aur şi argint al monedelor ; mai mult încă, monedele veritabile şi banii de contabilitate sub acelaşi nume difereau ca valoare. De aceea am adoptat în fiecare caz pur şi simplu banii menţionaţi în document sau de către cronicar şi aş îndemna pe cititor pur şi simplu să se gîndească la orice sumă dată pentru atîtea piese.

Partea întîi

Capitolul 1

„Eu sînt baronul de Coucy".

Dinastia

Măreț, înfricoșător pe vîrful unui deal din Picardia, castelul Coucy domina cu cele cinci turnuri ale sale drumul spre Paris dinspre nord. Se punea însă întrebarea : ca păzitor sau ca adversar al monarhiei ? Din mijlocul castelului se ridica o construcție cilindrică uriașă, de două ori mai înaltă decît cele patru turnuri din colț. Acesta era donjonul sau cetatea centrală, cea mai mare din Europa, cea mai puternică de acest fel construită vreodată în Evul Mediu sau mai tîrziu. Cu un diametru de 27 de metri, o înălțime de 54 de metri, putînd adăposti o mie de oameni în timpul unui asediu, donjonul proteja și făcea să pară mai mici castelul de la baza lui, acoperișurile înghesuite ale orașului, clopotnița bisericii și cele 30 de turnulețe ale masivului zid care înconjura întregul complex de pe deal. Călătorii care veneau din orice direcție puteau zări acest colos al puterii senioriale de la mare depărtare și, apropiindu-se de el, simțeau venerația călătorului din țările păgîne la vederea, pentru prima dată, a piramidelor.

Dornici de măreție, constructorii au realizat interiorul donjonului în dimensiuni impresionante : treptele erau de 38—40 de cm, lăcașurile ferestrelor, la 13 metri de la sol, ca și cum ar fi trebuit să fie folosite de un neam de titani. Grinzile de piatră, măsurînd 1,82 m^3, nu erau mai puțin impresionante. Timp de peste 400 de ani dinastia reprezentată prin aceste construcții mani-

festase acelaşi exces. Ambiţioşi, periculoşi, nu rareori feroci, neamul Coucy-ilor se înrădăcinase pe un promontoriu de pămînt care parcă era lăsat de natură pentru ca ei să poată stăpîni. Vîrful lor de deal supraveghea trecerea prin valea Ailette pînă la valea mai largă a Oisei. De aici ei i-au înfruntat pe regi, au jefuit Biserica, au plecat şi au murit în cruciade, au fost condamnaţi şi excomunicaţi pentru crime, şi-au mărit treptat domeniul, s-au căsătorit cu descendenţi regali şi au nutrit o mîndrie care şi-a găsit expresie în strigătul lor de luptă : „*Coucy à la merveille !*". Stăpînind una din cele patru mari baronii ale Franţei, dispreţuiau titlurile senioriale şi au adoptat un motto plin de trufie.

Rois ne suis,
Ne prince ne duc ne comte aussi
Je suis le sire de Coucy.

/ Nu sînt nici rege, nici prinţ,
nici duce sau conte ;
Sînt stăpînul de la Coucy /.

Început în 1223, castelul era produsul aceleiaşi explozii arhitectonice care a înălţat catedralele grandioase şi care fusese declanşată tot în nordul Franţei. Patru din cele mai mari catedrale erau în construcţie în acelaşi timp cu castelul — la Laon, Reims, Amiens şi Beauvais, la o depărtare de 80 de km de Coucy. Deşi oriunde ridicarea unei catedrale dura între 50 şi 150 de ani, vastele lucrări de la Coucy, donjonul, turnurile, meterezele şi reţeaua subterană au fost terminate în 7 ani, un timp surprinzător de scurt, din voinţa unică, de neînfrînt, a lui Enguerrand de Coucy al III-lea.

Castelul acoperea un spaţiu de peste două pogoane. Turnurile din cele patru colţuri, înalte de 27 de metri, cu un diametru de 18,5 metri, şi cele trei porţi ale castelului erau construite la acelaşi nivel cu marginea dealului, formînd meterezele. Singura intrare în fortăreaţă era o poartă fortificată în partea interioară, lîngă donjon, ocrotită de turnuri de observaţie, şanţ cu apă şi grilaj cu ţepi. Poarta se deschidea spre *place d'armes*, un spaţiu înconjurat de ziduri, de vreo şase pogoane, cuprinzînd grajdurile şi alte acareturi, arena pentru turnire şi păşunea pentru caii cavalerilor. Dincolo de această împrej-

muire, unde dealul se lărgea precum coada unui peşte, se întindea oraşul de vreo sută de case şi o biserică cu un turn pătrat. Trei porţi fortificate în zidul exterior care înconjura vîrful dealului permiteau accesul spre lumea exterioară. În partea sudică, spre Soissons, dealul se pierdea într-o pantă abruptă, uşor de apărat ; la nord, spre Laon, unde dealul se contopea cu podişul, un mare şanţ cu apă constituia încă o barieră. O scară în spirală, înlăuntrul zidurilor, cu o grosime de 7,5 m, făcea legătura între cele trei etaje ale donjonului. Printr-o deschizătură sau un „ochi" în acoperiş, repetată în tavanul boltit al fiecărui nivel, pătrundeau puţină lumină şi aer în această beznă, permiţînd să se ridice arme şi provizii de la etaj la etaj fără a fi nevoie să urci scările. În acelaşi fel se puteau da dintr-o dată comenzi verbale întregii garnizoane. Puteau fi adunaţi cam 1 200—1 500 de oameni înarmaţi, care să audă ce se spunea de la etajul de mijloc. Donjonul avea bucătării „demne de Nero", după afirmaţia unui contemporan şi un iaz de peşte cu apă de ploaie pe acoperiş ; avea un rezervor de apă, cuptoare pentru pîine, pivniţe, cămări imense, cămine cu hornuri la fiecare etaj, latrine. Spre fiecare parte a castelului, spre curtea deschisă şi spre ieşirile secrete dinafara meterezelor, duceau pasaje subterane boltite, prin care se putea aproviziona o garnizoană asediată. Din vîrful donjonului un observator vedea întreaga regiune pînă la pădurea Compiègne, la 40 km depărtare, ferind castelul de a fi luat prin surprindere. Ca proiect şi execuţie, fortăreaţa era aproape cea mai perfectă structură militară din Europa medievală — iar ca dimensiune, cea mai îndrăzneaţă.

Concepţia fundamentală de construcţie a unui castel exprima nu ideea de reşedinţă ci de apărare. Ca fortăreaţă, el era o emblemă a vieţii medievale, la fel de dominatoare ca şi crucea. În „Romanul Rozei" acest vast compendiu care este mult mai mult decît un roman cavaleresc, castelul care adăposteşte Trandafirul este structura centrală care trebuie asediată şi cucerită pentru împlinirea dorinţelor sexuale. În viaţa reală, structura castelului dovedea violenţa, riscul atacurilor, care au caracterizat istoria Evului Mediu. Predecesoarea castelului, *Vila romană* fusese nefortificată, bazîndu-se pe legea romană şi pe legiunile romane pentru apărare. După căderea Imperiului, societatea medievală care se

născuse era un corp de părți dezmembrate și antagoniste ce nu se supuneau nici unei autorități centrale sau seculare. Numai Biserica oferea un principiu organizator, ceea ce explică succesul ei, deoarece societatea nu suportă anarhia.

Din cauza turbulenței, autoritatea seculară centrală a început să se contopească cu monarhia dar, imediat ce puterea a devenit efectivă, a intrat în conflict cu Biserica, pe de o parte, și cu baronii, pe de altă parte. Burghezii orașelor își elaborau propria lor ordine și își vindeau sprijinul baronilor, episcopilor sau regilor în schimbul hrisoavelor care stipulau autonomia „comunelor" libere. Prin asigurarea libertății pentru dezvoltarea comerțului, hrisoavele au marcat ridicarea stării a treia orășenești. Echilibrul politic dintre grupurile concurente era instabil deoarece regele nu avea sub comanda sa o forță armată permanentă. El trebuia să se bazeze pe obligația feudală a vasalilor săi de a executa un serviciu militar limitat, mai tîrziu adăugîndu-se serviciul plătit. Conducerea era încă personală, derivînd din feudă și din jurămîntul de credință. La baza structurii politice nu stătea legătura dintre cetățean și stat ci aceea dintre vasal și senior. Statul încă lupta să se nască.

Datorită așezării sale în centrul Picardiei, domeniul Coucy, după cum recunoștea coroana, era „una din cheile regatului". Ajungînd aproape pînă în Flandra, la nord, și pînă la Canalul Mînecii și hotarele Normandiei, la vest, Picardia era principalul drum din nordul Franței. Rîurile sale duceau atît spre sud către Sena și spre vest către Canal. Solul său fertil o făcea prima regiune agricolă a Franței cu pășuni și lanuri de cereale, îngrămădiri de păduri și un loc bun de răspîndire a satelor. Defrișarea, prima acțiune a civilizației, începuse de pe vremea romanilor. La începutul secolului al XIV-lea, Picardia avea circa 250 000 de gospodării sau o populație de peste un milion care o făceau singura provincie a Franței, în afară de Toulouse, mai populată în timpurile medievale decît în timpurile moderne. Era prosperă și independentă, orașele sale au fost primele care au cîștigat hrisoave de comune.

În perioada obscură dintre legendă și istorie, domeniul Coucy, la început o feudă a Bisericii, ar fi fost conferit

sfîntului Remi, primul episcop de Reims, de către Clovis, primul rege creştin al Francilor, cam pe la anul 500. După convertirea lui la creştinism de către Sf. Remi, regele Clovis a dat domeniul Coucy noului episcopat de Reims, înzestrînd Biserica, cum s-ar spune, cu lucruri de ale lui Caesar, aşa cum împăratul Constantin a înzestrat Biserica de la Roma. Prin darul lui Constantin, creştinismul a fost oficial întemeiat dar şi fatalmente compromis. După cum a scris William Langland : „Cînd Sfînta Biserică a fost înzestrată din bunătatea lui Constantin cu pămînt şi arende, titluri nobiliare şi servitori, romanii au auzit un înger strigînd sus, deasupra lor : «În această zi *dos ecclesiae* au băut venin şi toţi cei care au puterea lui Petru sînt otrăviţi pentru veşnicie»“. Acel conflict între căutarea divinităţii şi ispita lucrurilor pămînteşti avea să devină problema centrală a Evului Mediu. Pretenţia Bisericii de-a avea conducerea spirituală nu putea fi niciodată făcută întru totul demnă de crezare tuturor credincioşilor, deoarece ea se baza pe bogăţie materială. Cu cît Biserica acumula mai multe averi, cu atît mai vizibilă şi mai tulburătoare devenea prăpastia ; nu putea fi rezolvată vreodată ci, continua, secol de secol, să reînnoiască îndoiala şi nemulţumirea.

În vechile documente latine, Coucy era numit Codiciacum sau Codiacum, probabil derivat din *Codex, codicis,* însemnînd un trunchi de copac căruia i se tăiau ramurile ca cele pe care le foloseau Galii la construcţia palisadelor lor. Timp de patru secole în Evul Întunecat locul a rămas în umbră. În 910—920 Hervé, arhiepiscopul de Reims, a construit primul castel primitiv şi capela de pe deal, înconjurate de un zid, ca apărare împotriva norvegienilor care invadau valea Oisei. Locuitorii din satele din vale, refugiindu-se în spatele zidurilor episcopului, au întemeiat oraşul de sus, care, mai tîrziu, a fost cunoscut sub numele Coucy-le-Château, deosebindu-se de Coucy-la-Ville, din vale. În acele timpuri aspre, domeniul era mărul discordiei între baroni, arhiepiscopi şi regi, toţi la fel de războinici. Nevoia de apărare împotriva invadatorilor — maurii la sud, vikingii la nord — dezvoltase o clasă de războinici aprigi care se luptau între ei cu aceiaşi neîndurare şi sălbăticie ca şi împotriva duşmanilor din exterior. În 975 Oderic, arhiepiscopul din Reims, cedă domeniul unui personaj numit Comte d'Eudes, care deveni primul stăpîn al castelului Coucy. Nu se cunoaşte

nimic despre el în afară de nume, dar, odată așezat în vîrful dealului, le-a transmis descendenților săi un caracter foarte puternic și o pornire nestăpînită spre violență.

Primul act însemnat al dinastiei, mai curînd religios, decît războinic, a fost întemeierea de către Aubry de Coucy a abației benedictine de la Nogent, în 1059, la poalele dealului. Un astfel de gest, mult mai larg decît donația obișnuită pentru rugăciuni permanente, era destinat să arate importanța donatorului și să cumpere merite pentru a-și asigura izbăvirea. Chiar dacă înzestrarea inițială a fost slabă sau nu, după cum s-a plîns ranchinosul abate al mănăstirii, Guibert, în secolul următor, abația a prosperat și, sprijinită de fonduri primite de la o serie de Coucy, le-a supraviețuit tuturor.

Succesorul lui Aubry, Enguerrand I, era un om care avea la activul lui multe scandaluri, fiind și obsedat sexual după spusele abatelui Guibert / el însuși o victimă a sexualității refulate după cum mărturisește în ale lui *Confessions* /. Cuprins de pasiune pentru Sybil, soția unui nobil din Lorena, Enguerrand a reușit, cu ajutorul unui episcop din Laon care-i era văr primar, să divorțeze de prima sa soție Adèle de Marle sub învinuirea de adulter. Se recăsătorește cu Sybil cu binecuvîntarea Bisericii, în timp ce soțul ei lipsea, fiind plecat la război și în timp ce doamna era însărcinată, ca urmare a unei a treia legături amoroase. Se spunea că era ușuratică.

Din cauza acestei situații vicioase de familie, a apărut acel „lup feroce" / afirmația aparține unui alt abate celebru, Suger de la St. Denis /, cel mai notoriu și mai sălbatic dintre Coucy, Thomas de Marle, fiul Adelei repudiate. Urîndu-și cumplit tatăl din cauza că-i pusese paternitatea la îndoială, Thomas a fost crescut ca să ia parte la interminabilul război început de soțul părăsit al Sybilei împotriva lui Enguerrand I. Aceste războaie personale erau duse de cavaleri cu o pătimașă încîntare și cu o unică strategie ce consta în a încerca să-ți ruinezi dușmanul ucigîndu-i sau mutilîndu-i cît mai mulți țărani și distrugîndu-i cît mai multe recolte, vii, unelte, grajduri și alte bunuri, reducîndu-i astfel sursele de venit. Ca rezultat, principala victimă a beligeranților erau țăranii. Abatele Guibert afirmă că în timpul „războiului nebunesc" a lui Enguerrand I împotriva dușmanului său

din Loraina, bărbaţilor prinşi li se scoteau ochii şi li se tăiau picioarele, aceşti oameni mutilaţi putînd fi încă văzuţi în timpul său, în zonă. Războaiele personale erau blestemul Europei, din care cauză, s-a crezut, au fost inventate cruciadele, pentru a asigura astfel teren de manifestare a patimilor agresive.

Cînd au venit marile apeluri din 1095 de a lua crucea şi a salva Sfîntul Mormînt în Prima Cruciadă, atît Enguerrand I cît şi fiul lui, Thomas, s-au alăturat cruciaţilor, ducîndu-şi la Ierusalim ura dintre ei şi întorcîndu-se cu ea nediminuată. Blazonul Coucy provine dintr-o faptă eroică în timpul Cruciadei, deşi se mai discută încă dacă protagonistul a fost Enguerrand sau Thomas. Unul sau celălalt, împreună cu cinci însoţitori, fiind surprins de un grup de musulmani cînd era fără armură, şi-a scos mantia purpurie brodată cu blană de veveriţă, a rupt-o în şase bucăţi pentru a face steaguri de recunoaştere şi astfel echipat, se spune, s-a aruncat asupra musulmanilor şi i-au pus pe fugă. În amintirea acestei fapte s-a adoptat ca blazon un scut cu şase benzi orizontale, ascuţite, roşu pe alb.

Proprietar al domeniilor Marle şi La Fère în calitate de moştenitor al mamei sale, Thomas le-a adăugat domeniului Coucy, la a cărui stăpînire a succedat în 1116. Neîmblînzit, şi-a urmat duşmănia şi actele de brigandaj îndreptate împotriva Bisericii, oraşului şi regelui, „diavolul ajutîndu-i“ după cum afirmă abatele Suger. A luat cu forţa feude de la mănăstiri, a torturat prizonierii / spînzurînd bărbaţi de testicule pînă ce acestea se rupeau din cauza greutăţii corpului /, a tăiat el însuşi gîtul a 30 de burghezi rebeli şi şi-a transformat castelele într-un „cuib de dragoni şi o peşteră de hoţi“. A fost excomunicat de către Biserică care i-a retras — în absenţă — investitura de cavaler şi a ordonat ca în fiecare duminică, în fiecare parohie din Picardia, să fie citită anatema dictată împotriva lui. Regele Ludovic al VI-lea a strîns o armată împotriva lui Thomas şi a reuşit să-l deposedeze de terenurile şi castelele furate. În sfîrşit, Thomas nu era insensibil faţă de speranţa de-a fi izbăvit şi ferit de frica de iad care adusese Bisericii atîtea bogăţii de-a lungul secolelor. El a lăsat o generoasă moştenire Abaţiei din Nogent, a întemeiat o altă abaţie la Prémontré, în apropiere, şi a murit de moarte bună în 1130. A fost căsătorit

de 3 ori. Abatele Guibert l-a considerat „cel mai hain om din generația sa".

Ceea ce l-a format pe un om ca Thomas de Marle nu au fost neapărat genele agresive sau ura lui față de tatăl său care pot fi întîlnite în orice secol, ci o violență intrată deja în obicei care înflorea datorită lipsei oricărui mijloc efectiv de îngrădire.

În timp ce în secolele al XII-lea și al XIII-lea puterea politică se centraliza, energiile și talentele Europei se adunau în unul din marile avînturi ale civilizației. Stimulat de comerț, a avut loc un avînt al artei, tehnologiei, construcțiilor, învățămîntului, al călătoriilor pe uscat și pe mare, al universităților, orașelor, băncilor și creditului, al fiecărei sfere care îmbogățea viața și lărgea orizontul. Acei 200 de ani au format Evul Mediu Tîrziu, o perioadă în care s-a inventat compasul și ceasul mecanic, roata de tors și războiul de țesut cu pedală, moara de vînt și moara de apă ; o perioadă în care Marco Polo a călătorit în China și Toma d'Aquino a organizat învățămîntul, cînd au fost întemeiate universitățile din Paris, Bologna, Padova și Neapole, Oxford și Cambridge, Salamanca, Valladolid, Montpellier și Toulouse, cînd Giotto a redat în pictură sentimente umane, Roger Bacon a făcut cercetări în domeniul științei experimentale, Dante a creat marea sa reprezentare a soartei omenești și a scris-o în limba maternă ; o perioadă cînd religia era exprimată atît prin blîndele predici ale Sf. Francis cît și prin cruzimea Inchiziției, cînd Cruciada Albigensiană [1] a înecat sudul Franței în sînge și masacre în numele credinței, în timp ce catedralele își înălțau arcadă după arcadă ca un triumf al creativității, tehnologiei și credinței.

Ele nu erau construite cu sclavi. Deși existau iobagi, drepturile și datoriile lor erau stabilite prin tradiție și recunoaștere legală, iar munca în societatea medievală, spre deosebire de lumea antică, s-a făcut cu proprii săi membri.

După moartea lui Thomas, la Coucy a urmat o perioadă de 60 de ani, cu stăpîni mai respectabili, prin fiul și nepotul lui, Enguerrand al II-lea și Raoul I, care au colaborat cu coroana spre binele domeniului lor. Fiecare a participat la noile cruciade ale secolului al XII-lea și ambii și-au pierdut viața în Țara Sfîntă. În 1197

văduva lui Raoul, probabil silită de situația financiară precară impusă de această expediție, a vîndut comunității Coucy-le-Château hrisovul de acordare de libertăți cu 140 de livre.

O astfel de democratizare, în măsura în care s-a făcut, nu era atît un pas pe drumul spre libertate — cum le plăcea istoricilor din secolul al XIX-lea să considere realizările omenești — cît un produs secundar inadvertent al pasiunii nobililor pentru război. Obligat să se echipeze, el și suita lui, cu arme, armuri și cai sănătoși, toate costisitoare, cruciatul, dacă supraviețuia, de obicei venea acasă mai sărac decît plecase sau își lăsa proprietatea mai săracă, mai ales că nici una din cruciadele de după prima nu a fost victorioasă sau rentabilă. Singura scăpare, întrucît era de neconceput să se vîndă pămîntul, era vînzarea privilegilor comunale sau transformarea zilelor de clacă și a titlurilor de proprietar de iobagi într-o arendă în bani. În economia în dezvoltare a secolelor al XII-lea și al XIII-lea, profiturile din comercializarea surplusului de produse agricole aduceau locuitorilor burgurilor și țăranilor banii lichizi pentru plata drepturilor și libertăților.

În timpul lui Enguerrand al III-lea, numit „cel mare", constructor al castelului renovat și al donjonului, excesele familiei Coucy au apărut din nou. Senior din 1191 pînă în 1242, el construi și renovă castele și fortărețe pe încă șase feude ale sale, în afară de Coucy, inclusiv una la St. Gobain, aproape tot atît de mare ca și cea de la Coucy. Luă parte la măcelurile Cruciadei Albigensiene, luptă în toate războaiele din timpul lui și, ca bunicul său Thomas, în unul împotriva diocezei de Reims, război care izbucnise dintr-o ceartă pentru drepturile feudale. A fost acuzat că i-ar fi prădat diocezei terenurile, i-ar fi tăiat copacii, i-ar fi luat satele, ar fi forțat ușile catedralei, ar fi pus *doyen-ul* în lanțuri și i-ar fi aruncat pe canonici în mizerie.

Cînd, în 1216, arhiepiscopul de Reims s-a plîns papei, Enguerrand al III-lea a fost excomunicat și s-a dat ordin ca toate serviciile religioase din dioceză să se întrerupă cînd apare el. O persoană pusă sub interdicție era privată de împărtășanie și era osîndită să ajungă în iad, pînă cînd nu se pocăia și era absolvită de păcat. În cazurile majore, numai episcopul, sau în unele cazuri Papa, putea să ridice afurisenia. Atît timp cît era valabilă, preotul

local trebuia să pronunţe blestemul asupra păcătosului de două sau trei ori pe an în faţa întregii parohii, în numele Tatălui, Fiului, Sfîntului Duh, Fecioarei Maria şi a tuturor apostolilor şi sfinţilor în timp ce băteau clopotele pentru înmormîntare, lumînările erau stinse iar crucea şi cartea de rugăciuni erau puse pe pămînt. Se presupunea că cel vinovat era rupt de toate legăturile sociale şi profesionale ; inconvenientele rezultînd din această regulă pentru toţi erau de aşa natură încît vecinii lui, fie că aruncau cu pietre spre casa lui sau recurgeau la alte mijloace pentru a-l aduce la pocăinţă, fie că ignorau afurisenia. În cazul lui Enguerrand al III-lea, încetarea tuturor serviciilor religioase era o osîndă înfiorătoare pentru comunitate ; aceasta l-a determinat să se decidă pentru izbăvire în 1219, pocăindu-se în prealabil. Ambiţiile lumeşti nu i-au fost însă înăbuşite deoarece continuă să construiască marele castel care şi-a aruncat umbra asupra Parisului.

Îndărătnicia sa de a construi era stimulată de speranţa într-o luptă cu suveranul său, deoarece în timpul cît Ludovic al IX-lea, viitorul Ludovic cel Sfînt, era minor, Enguerrand al III-lea a condus o ligă de baroni împotriva coroanei ; după cum spun unii, ar fi aspirat chiar la tron. Moştenise sînge regesc prin mama sa, Alix de Dreux, o descendentă a lui Filip I. Donjonul său, proiectat ca să depăşească turnul regal de la Louvru, a fost considerat ca un gest de sfidare şi rea intenţie. Regenţa mamei copilului-rege a rezistat la ameninţare ; seniorul de Coucy a rămas însă o forţă de care trebuia să se ţină seama. El însuşi îşi mări proprietăţile şi îşi întări poziţia peste graniţă prin căsătorii. Prima şi a treia soţie erau femei din familii nobiliare vecine care îi aduseseră alte domenii în Picardia, iar a doua sa soţie a fost Mahaut de Saxe, fiica lui Henry Leul, ducele de Saxonia, nepoata lui Henry al II-lea al Angliei şi al Eleonorei de Aquitainia, nepoata lui Richard Inimă de Leu şi sora lui Otto de Saxonia, ulterior suveranul „Sfîntului imperiu roman". Fiica lui, de la una din aceste soţii, s-a căsătorit cu Alexandru al II-lea, regele Scoţiei.

La construcţia de la Coucy a folosit, conform marcajelor făcute de pietrari, cam 800 de pietrari, nenumărate care cu boi pentru a transporta pietrele din cariere pînă pe deal şi încă vreo 800 de diverşi meseriaşi cum ar fi tîmplari, lucrători pentru pus acoperişul, lucrători în

fier și plumb, zugravi și cioplitori în lemn. Deasupra ușii donjonului a fost sculptat în basorelief statuia unui cavaler fără armură, în luptă cu un leu, simbolizînd curajul cavaleresc. Atît pereții castelului cît și cei ai donjonului au fost decorați cu borduri pictate și ghirlande de frunze neobișnuite, toate potrivite dimensiunilor structurii. Cămine cu fronton zidit în perete, au fost construite în fiecare parte a castelului. Spre deosebire de găurile din acoperiș aceste cămine erau un progres tehnologic al secolului al XI-lea care, prin încălzirea fiecărei camere, i-au scos pe stăpîni și stăpîne din sala comună unde înainte mîncau împreună și se adunau pentru a se încălzi și au despărțit proprietarii de servitori. Nici o altă invenție nu a adus mai mult progres în confort și rafinament, deși cu prețul formării unei prăpăstii sociale din ce în ce mai mari.

Înghesuită într-un colț al etajului al II-lea era o mică cameră cu căminul ei propriu, poate un budoar pentru doamna de Coucy. Prin fereastră i se oferea doamnei o priveliște asupra văii unde se zărea, ici și colo, cîte un turn al vreunei biserici, profilîndu-se după un grup de copaci și, la fel ca doamna de Shalott, ea putea vedea oamenii mergînd și venind pe drumul ce șerpuia în jos. Cu excepția acestei camere minuscule, camerele locuite de senior și familia sa erau mai puțin accesibile din afară în această parte a castelului.

În 1206 comunitatea de peste 100 de ani a cetățenilor din Amiens, capitala mîndră și prosperă a Picardiei, și-a procurat o bucată din capul lui Ioan Botezătorul. Ca lăcaș de păstrare a acestei relicve cei din Amiens s-au hotărît să construiască cea mai mare biserică din Franța „mai înaltă ca toți sfinții, mai înaltă ca toți regii". După ce s-au strîns banii necesari, prin 1220, impunătoarea boltă a catedralei era în plină construcție. În aceeași decadă, în afară de donjon, Enguerrand al III-lea a construit o grandioasă și minunată capelă, mai mare ca Sainte Chapelle pe care urma s-o construiască Ludovic cel Sfînt la Paris, cîțiva ani mai tîrziu. Boltită, aurită și bogată în sculpturi și culoare, capela strălucea atît de frumos prin vitraliile sale, încît cel mai mare colecționar al secolului următor, Jean, duce de Berry, a încercat să le cumpere cu 12 000 de scuzi de aur.

Enguerrand al III-lea era acum senior de St. Gobain, de Assis, de Marle, de La Fère, de Folembray, de Montmirail,

de Oisy, de Crèvecoeur, de la Ferté-Aucoul și La Ferté — Gauche, viconte de Meaux, castelan de Combrai. Cu mult timp în urmă, în 1095 coroana redobîndise suveranitatea asupra feudei Coucy de la Biserică ; ea era acum sub suveranitatea directă a regelui și seniorul prezenta omagiu numai persoanei regelui. În secolele al XII-lea și al XIII-lea seniorul de Coucy, ca și episcopul de Laon, își băteau propria monedă. Judecat după numărul de cavaleri pe care vasalii regali erau obligați să-i trimită la chemarea regelui, Coucy era în acel timp cea mai mare baronie din regat, urmînd după marile ducate și comitate care, în afară de omagiul datorat regelui francez, erau virtual seniorii independente. După un document din 1216 domeniul Coucy poseda 30 de cavaleri în comparație cu 34 ai ducelui de Anjou, 36 ai ducelui de Bretania și 47 ai contelui de Flandra.

În 1242, Enguerrand al III-lea a murit la vîrsta de vreo 60 de ani cînd, în cădere de pe cal, vîrful sabiei lui i-a străpuns corpul. Fiul cel mare și succesorul său, Raoul al II-lea a fost ucis curînd după aceasta în bătălia din Egipt în timpul nefericitei cruciade a lui Ludovic cel Sfînt din 1248—50. El a fost urmat de fratele său, Enguerrand al IV-lea, un fel de Caligula medieval.

Capturînd în pădurea lui trei tineri scutieri din Laon, echipați cu arcuri și săgeți dar fără cîini de vînătoare pentru un vînat important, Enguerrand al IV-lea a ordonat executarea lor prin spînzurătoare fără nici un fel de judecată. Impunitatea în astfel de cazuri nu mai era un lucru de la sine înțeles, deoarece rege era Ludovic al IX-lea, un suveran a cărei autoritate era egalată de pietatea sa. Regele a ordonat ca Enguerrand al IV-lea să fie arestat dar nu de pairii săi ci de acei *sergents* ai curții ca orice răufăcător și să fie întemnițat în Louvru deși, în semn de respect pentru rangul său, l-a scutit de lanțuri.

Chemat la judecată în 1256, Enguerrand al IV-lea a fost însoțit de cei mai mari pairi ai regelui, printre alții regele Navarrei, ducele de Burgundia, conții de Bar și Soissons, furioși deoarece simțeau că li se pun la încercare prerogativele lor. Refuzînd să se supună unei anchete deoarece socotea că-i afectează persoana, onoarea, rangul și moștenirea nobilă, Enguerrand a cerut să fie judecat de către pairii săi și să i se ofere o judecată prin luptă.

Ludovic al IX-lea a refuzat ferm, spunînd că în ceea ce-i privește pe săraci, pe clerici și „persoanele care merită milă noastră" judecata prin luptă ar fi nedreaptă. Conform obiceiului, cei care nu erau nobili puteau angaja un luptător în aceste cazuri, însă regele Ludovic considera metoda învechită. Într-o lungă și crîncenă dispută, trebuind să facă față rezistenței înverșunate a pairilor, el a ordonat ca Enguerrand al IV-lea să apară la judecată. A fost găsit vinovat și deși regele intenționa să-l condamne la moarte, s-a lăsat convins de către pairi să renunțe la pedeapsa capitală. Enguerrand a fost condamnat să plătească o amendă de 12 000 de livre din care o parte să fie folosită pentru slujbe continue pentru sufletele celor pe care-i spînzurase și o alta să fie trimisă la Accra pentru a ajuta la apărarea Țării Sfinte. A apărut astfel istoria juridică care mai tîrziu va fi citată ca factor de canonizare a regelui.

Bogățiile domeniului Coucy l-au repus pe Enguerrand în grațiile regelui cînd i-a împrumutat acestuia 15 000 de livre, în 1265, pentru a cumpăra ceea ce se credea a fi Adevărata Cruce. Astfel el continuă seria de nelegiuiri de-a lungul secolului al XIV-lea și muri la vîrsta înaintată de 75 de ani în 1311, fără moștenitori, deși nu fără un testament. Lăsă 20 de sous (egal cu o livră) pe an leprozeriei din Coucy-la-Ville ca pensionarii ei „să se roage în fiecare an la capelă pentru păcatele noastre". În acel timp 20 de sous reprezenta plata pe zi a unui cavaler sau a patru arcași, sau chiria pentru o căruță cu 2 cai pentru 20 de zile sau, în mod teoretic plata unui țăran angajat timp de 2 ani, așa că se presupune că și-a asigurat un număr rezonabil de rugăciuni, deși poate nu destule pentru sufletul lui Enguerrand al IV-lea.

Cînd acest senior, după care nu plînse nimeni, muri fără moștenitori, deși fusese căsătorit de două ori, dinastia trecu descendenților surorii sale Alix, care era căsătorită cu contele de Guînes. Fiul ei cel mai mare moșteni pămînturile și titlul Guînes, în timp ce al doilea fiu, Enguerrand al V-lea, deveni stăpîn la Coucy.

Crescut la curtea lui Alexandru al Scoției, unchiul său prin alianță, el se căsători cu Catherine Lindsay de Baliol, nepoata regelui și păstră senioria numai timp de 10 ani. A fost urmat curînd de fiul său Guillaume și de nepotul lui, Enguerrand al VI-lea, care a moștenit domeniul în 1335 și cinci ani mai tîrziu avea să devină tatăl lui Enguerrand al VII-lea, ultimul dintre Coucy și subiectul acestei

cărţi. Prin căsătorii ulterioare cu familii puternice din nordul Franţei şi din Flandra, familia Coucy continuă să lege alianţe de putere şi influenţă, să obţină terenuri, venituri şi o întreagă galerie de însemne heraldice. Ei aveau nu mai puţin de 12 blazoane : Boisgency, Hainault, Dreux, Saxonia, Montmirail, Roucy, Baliol, Ponthieu, Châtillon, St. Pol, Gueldres şi Flandra.

Coucy-ii şi-au menţinut un neasemuit simţ al rangului şi se purtau ca prinţi suverani. Ţineau curţi de judecată în stilul regal şi-şi organizau gospodăria folosind aceleaşi slujbe ca la curtea regelui : un contabil, un mare majordom, un administrator al crescătoriei de şoimi de vînătoare, un administrator al pădurilor şi apelor, un intendent al grajdurilor, şi maeştrii sau marii intendenţi ai bucătăriilor, brutăriilor, pivniţelor, fructelor (funcţie care se ocupa şi de condimente, torţele şi lumînările pentru iluminat), mobilierului (inclusiv tapiseriile şi locuinţele în timpul călătoriilor). Un mare senior cu un astfel de rang mai folosea unul sau doi doctori, bărbieri, preoţi, pictori, muzicanţi, menestreli, secretari şi copişti, un astrolog, un bufon şi un pitic în afară de paji şi scutieri. Un vasal principal avînd funcţia de *châtelain* sau *garde du château* administra moşia. Cinzeci de cavaleri împreună cu scutierii, adjutanţii şi servitorii lor constituiau la Coucy o garnizoană permanentă de 500 de persoane.

Strălucirea exterioară era importantă ca o afirmare a rangului, necesitînd o suită imensă îmbrăcată în uniforma seniorului, spectacole fastuoase, turnire, vînători, serbări şi mai presus de toate o mînă largă la împărţirea darurilor şi la cheltuit, ceea ce se considera a fi însuşirea cea mai mult preamărită a unui nobil căci de pe urma ei trăia întreaga suită.

Condiţia de nobil provenea din naştere şi strămoşi, dar trebuia confirmată printr-o „viaţă trăită ca nobil", adică prin sabie. O persoană era nobilă dacă era născută din părinţi şi bunici nobili şi descendenţa continua tot aşa pînă la primul călăreţ înarmat. În practică, regula era fragilă şi condiţia de nobil instabilă şi inexactă. Singurul criteriu era funcţia, şi anume, mînuirea armelor. Aceasta era funcţia atribuită de divinitate celei de-a doua din cele Trei Stări, fiecare avînd o sarcină dată pentru binele tuturor. Clerul trebuia să se roage pentru toţi oamenii, cavalerul să lupte pentru ei şi omul de rînd să muncească ca toţi să aibă ce mînca.

Fiind cei mai apropiaţi de Dumnezeu, clericii erau primii. Erau împărţiţi în două ierarhii, mănăstirească şi seculară, cea de-a doua desemnînd pe cei care îşi îndeplineau misiunea printre laici. Prezidînd peste cele două ierarhii erau prelaţii — abaţii, episcopii şi arhiepiscopii care echivalau cu marii seniori seculari. Între prelaţi şi preoţii săraci, cei cu o educaţie precară, trăind cu un codru de pîine şi o plată de mizerie, existau puţine lucruri în comun. Starea a treia era chiar şi mai puţin omogenă, fiind împărţită în patroni şi lucrători şi cuprinzînd întreaga gamă de mari magnaţi urbani, avocaţi şi doctori, meseriaşi calificaţi, lucrători cu ziua şi ţărani. Totuşi nobilii insistau ca toţi cei care nu erau nobili să fie strînşi laolaltă ca o seminţie comună. Un nobil de la curtea ultimului duce de Burgundia scria : „despre comercianţii şi lucrătorii din oraşe nu este necesară o descriere mai lungă deoarece, printe altele, această stare nu este capabilă să aibă mari însuşiri deoarece este o stare servilă".

În teorie obiectul funcţiei nobilului nu era lupta de dragul luptei, ci apărarea celorlalte două stări şi menţinerea dreptăţii şi ordinii. El trebuia să protejeze poporul de asuprire, să combată tirania şi să cultive virtutea, adică calităţile mai înalte ale omenirii de care ţăranul ignorant se dovedea incapabil aşa cum considerau contemporanii săi din lumea creştină, chiar dacă nu fondatorul Creştinismului însuşi.

În calitatea lui de protector, nobilul era scutit de impozite pe cap de locuitor sau pe fumuri, deşi nu era scutit de ajutoare sau de impozitul pe sare. Totuşi, proporţional, acestea erau mai mari pentru cei săraci decît pentru cei bogaţi. Se considera că plata birurilor era înjositoare ; braţul înarmat cu o sabie al cavalerului îşi aducea serviciile stării sale după cum rugăciunile aduceau servicii clerului şi îi scuteau de asemenea de impozite pe fumuri. Justificarea nobililor consta în faptul că-şi „primejduiau corpul şi proprietatea în războaie", dar în practică, regulile erau la fel de schimbătoare şi confuze ca norii de pe cer într-o zi înnourată, iar impozitele pentru cler, cînd era vorba să fie plătite pentru apărarea regatului, erau subiect de dispute aprige şi permanente.

Perceperea de impozite ca şi dobînda se bazau pe principii care erau prea puţin definite şi atît de încurcate de completări, scutiri şi aranjamente ad-hoc încît era im-

posibil să te bazezi pe o sumă fixă din venituri. Principiul de bază era ca, în condiţii obişnuite, „regele să trăiască pe cont propriu", dar, dat fiind faptul că se întîmpla ca veniturile sale să nu fie suficiente pentru apărarea regatului sau pentru alte scopuri guvernamentale, supuşii lui puteau fi puşi la biruri pentru ca el „să aducă binele comun din bunurile comune" cum afirma Toma d'Aquino. Această obligaţie provenea de la principiul mai profund că „prinţii sînt instituiţi de Dumnezeu nu pentru a-şi obţine propriile cîştiguri ci, pentru binele întregului popor".

Un bărbat născut nobil îşi păstra sabia ca semn al identităţii sale nu numai pentru a fi scutit de impozite ci şi pentru propria sa imagine. „Nici unul din noi n-a avut tată care să moară acasă" spunea un cavaler din secolul al XIII-lea într-un *chanson de geste* ; „toţi au murit în lupte".

Locul nobilului era pe cal care-l urca deasupra celorlalţi bărbaţi. În orice limbă în afară de engleză, cuvîntul pentru cavaler — *chevalier* în franceză — însemna om pe cal. Se afirmă că „un bărbat curajos urcat pe un cal bun poate face mai mult într-o oră de luptă decît 10 sau poate 100 de oameni pedeştri". *Destrier* sau calul de război era crescut să fie „puternic, focos, rapid şi credincios" şi călărit numai în luptă. La drum, cavalerul călărea calul obişnuit, de rasă bună dar mai liniştit, în timp ce scutierul său îi ducea calul de luptă, *destrier*, la dreapta sa, de aici şi numele lui, de la *dexter*. Cînd îşi executa obligaţiile militare, calul şi cavalerul erau consideraţi inseparabili ; fără cal cavalerul era un om obişnuit.

Lupta era încîntarea lui. „Dacă aş fi deja cu un picior în rai", exclama Garin li Loherains, eroul unui *chanson de geste* „mi l-aş trage înapoi pentru a merge la luptă".

Trubadurul Bertrand de Born, şi el un nobil, era mai explicit :

„Inima mi se umple de bucurie cînd văd
Castele puternice asediate, palisadele străpunse şi cucerite
Mulţi vasali căzuţi
Caii morţilor şi răniţilor fugind care încotro
Şi cînd se aruncă în luptă toţi bărbaţii de neam
Nu se gîndesc decît la fărîmarea capetelor şi ciopîrţirea membrelor.
Este mai bine să mori decît să fii învins şi să trăieşti.

Vă spun că nu am bucurie mai mare decît cînd aud strigătul :
„Înainte ! Înainte !“ din ambele părţi
Şi nechezatul cailor fără călăreţi !
Şi strigătele de „ajutor !“, „ajutor !“
Şi cînd văd atît pe cei mari cît şi pe cei mici
Cum cad în şanţuri şi pe iarbă
Şi văd pe cei morţi străpunşi de suliţe !
Seniori, ipotecaţi-vă domeniile, castelele, oraşele,
Dar nu renunţaţi niciodată la război !“

Dante l-a descris pe Bertrand în iad, ţinîndu-şi înaintea sa capul retezat ca pe o lanternă.

Nobilul avea dreptul să-şi exercite autoritatea asupra tuturor celor care nu erau nobili de pe teritoriul său, în afară de cler şi negustorii care erau cetăţenii unui oraş liber, datorită faptului că poseda pămînt şi avea venituri. Autoritatea unui *grand seigneur* se extindea pînă la „justiţia înaltă“ adică dreptul de viaţă şi moarte, în timp ce autoritatea cavalerilor de rang mai mic era limitată la închisoare, biciuire şi alte pedepse ce ţineau de „justiţia minoră“. Baza şi justificarea acestei autorităţi rămîneau datoria de a proteja, conform jurămîntului seniorului faţă de vasalii săi, care era tot atît de obligatoriu în teorie cum era al lor faţă de el — iar al lor era obligatoriu „numai atît timp cît seniorul îşi ţinea jurămîntul“. Structura politică medievală era un contract ideal prin care se ofereau servicii şi loialitate în schimbul protecţiei, justiţiei şi ordinii. În timp ce ţăranul datora produse şi muncă seniorului său, acesta în schimb datora serviciu de subaltern seniorului său mai înalt în grad sau suveranului, precum şi sfaturi în timp de pace şi serviciu militar în timp de război. În toate cazurile pămîntul era luat în consideraţie iar jurămîntul de omagiu, făcut şi acceptat, era pecetluirea angajamentului ambelor părţi, inclusiv al regilor.

Nu toţi nobilii erau *grands seigneurs* cum era Coucy. Un cavaler celibatar, posesor al unei singure moşii şi al unei mîrţoage, împărtăşea acelaşi cult dar nu şi interesele unui mare senior. Nobilimea din Franţa se cifra la cca 200 000 de persoane, grupate în 40 000—50 000 de familii care reprezentau ceva peste 1 % din populaţie. Mai întîi marele ducat cu un venit de peste 10 000 de livre, apoi stăpînul unui castel mic cu 1—2 cavaleri ca vasali şi un venit de sub 500 de livre, şi în cele din urmă acel cavaler

sărac de pe ultima treaptă care era stăpînul numai al cîtorva clăcaşi şi a cărui feudă nu cuprindea decît o casă şi cîteva loturi echivalente unei gospodării ţărăneşti. Acesta din urmă putea avea un venit de 25 de livre sau mai puţin cu care trebuia să-şi întreţină familia, servitorii şi echipamentul de cavaler care reprezentau mijloacele sale de trai. Îşi cîştiga existenţa cu calul şi armele, depinzînd de suzeranul său sau de oricine avea nevoie de serviciile sale.

Un scutier aparţinea nobilimii prin naştere, chiar dacă obţinea sau nu cordonul şi pintenii de cavaler însă deseori era necesar un proces juridic pentru a determina ce funcţiuni putea prelua un om de rang fără a pierde calitatea de nobil. Putea să vîndă vin de la via sa, de exemplu ? O întrebare delicată, deoarece regii îşi vindeau vinul în mod regulat. Într-un proces din 1393 pentru determinarea acestei chestiuni, o ordonanţă regală afirma cam ambiguu „Nu se potriveşte unui nobil să fie hangiu". Conform unei alte judecăţi, un nobil putea primi autorizaţie de comerţ fără a-şi pierde rangul social. S-au cunoscut fii din taţi nobili „care trăiesc şi au trăit ca negustori de stofe, grîne, vin şi alte produse sau ca meseriaşi, blănari, cizmari sau croitori" însă aceste activităţi i-au făcut să piardă privilegiile unui nobil.

O explicaţie a problemei a fost dată de Honoré Bonet, un cleric din secolul al XIV-lea care a făcut curajoasa încercare în cartea lui *Arborele bătăliilor*, de a prezenta codurile comportamentului militar. Motivul interzicerii activităţii comerciale, scria el, era împiedicarea cavalerului „de a avea motiv să renunţe la mînuirea armelor în favoarea bogăţiilor lumeşti".

Ideea se referea din ce în ce mai mult la nobilii prin naştere, deoarece condiţia lor era de mult diluată prin înnobilarea altora din afara stării lor. Ca şi acordarea de hrisoave oraşelor, acordarea de feude oamenilor de rînd care plăteau bine pentru această onoare era considerată de coroană a fi un mijloc avantajos de a obţine fonduri. Cei înnobilaţi erau oameni cu avere care acopereau nevoile regelui sau erau avocaţi şi notari, care începuseră prin sprijinirea regelui la diverse nivele ale administrării finanţelor sau justiţiei şi, treptat, odată cu complicarea funcţiilor de guvernare, au creat un grup de funcţionari civili profesionişti şi miniştri ai coroanei. Numiţi *noblesse de la robe* cînd au fost înnobilaţi, deosebindu-se de nobi-

limea de spadă, ei erau disprețuiți fiind considerați parveniți de către nobilii tradiționali care erau jigniți că li s-a uzurpat dreptul de a fi sfetnici, pierdut, mai mult sau mai puțin din vina lor.

În consecință, însemnul heraldic, un semn exterior ancestral ce indica dreptul de a purta arme care, odată acordat unei familii, nu putea fi purtat de o altă familie — devenise aproape obiect de cult. Purtarea la turnire era cerută ca o dovadă a descendenței nobile ; la unele turnire trebuiau purtate patru. Odată cu sporirea numărului celor care erau înnobilați, a sporit și snobismul, astfel că într-o zi din mijlocul secolului al XV-lea un cavaler a intrat în arenă cu un alai de flamuri, purtînd nu mai puțin de 32 de blazoane.

Datorită faptului că nobilii de sînge nu lăsau întotdeauna un moștenitor de sex masculin sau datorită decăderii într-o clasă inferioară și prin pătrunderea înnobilaților, grupul nobilimii era mereu în schimbare chiar dacă starea era fixată. Ritmul de dispariție a familiilor nobile fusese evaluat la 50 % într-un secol și durata medie a unei dinastii la trei pînă la șase generații pe o perioadă de 100—200 de ani. Un exemplu al procesului de decădere ne este oferit de o familie numită Clusel cu o mică feudă pe valea Loirei. În 1276 era condusă de un cavaler cu resurse prea mici pentru a se menține înarmat și care fu pus în fața nevoii de a-și lucra propriul pămînt și de a pune în funcțiune moara cu propriile mîini. Din cei trei nepoți, care apar în documentele locale, unul era încă mic moșier, altul devenise paroh și al treilea perceptor la stăpînul din regiune. După 85 de ani nici un membru al seminției nu mai era considerat nobil. În cazul unui alt scutier numit Guichard Vert, care muri tînăr în 1287, familia se afla într-o condiție precară. Guichard lăsă două paturi, trei pături, patru cearșafuri, 2 covoare, o masă, 3 bănci, 5 cufere, 2 șunci și o bucată de slănină în cămară, 5 butoaie goale în pivniță, 1 tablă de șah, 1 coif și 1 lance dar nici o spadă. Deși n-avea deloc bani lichizi, lăsă prin testament soției sale 200 de livre plătibile în zece rate din veniturile sale de cca 60 de livre anual și altă sumă în vederea întemeierii unei capele pentru sufletul său. A lăsat prin testament daruri pentru prieteni și săraci și a absolvit pe arendașii săi de plata impozitului pe doi ani, majoritatea acestora fiind deja în urmă cu plata. O astfel de familie într-o condiție materială care de-abia se deose-

bea de cea a unui om de rînd, va face eforturi să-și mențină legăturile cu nobilimea, trimițîndu-și fiii ca scutieri astfel ca ei să poată avea acces la daruri și gratificații sau în rîndul oamenilor bisericii în speranța de a le deschide unul din multiplele drumuri spre bogăție.

Un cavaler scăpătat putea fi depășit de un țăran întreprinzător în ascensiune. Cumpărînd sau moștenind libertatea, țăranul prosper care-și plătea arenda obișnuia să-și sporească pămînturile, să aibă arendașii săi abandonînd treptat munca manuală servitorilor, să cumpere o feudă de la un senior sau de la Biserică. Învăța să mînuiască armele, se căsătorea cu fiica unui mic moșier nevoiaș și progresa încet pînă ce apărea el însuși în registre ca *domicellus* sau ca scutier. Arendașul din slujba seniorului avea posibilități mai mari să devină bogat și dacă se făcea folositor era deseori recompensat cu o feudă, cu vasali și arende, poate chiar cu un conac fortificat. El va începe să se îmbrace ca un nobil, să poarte sabie, să țină cîini și șoimi, să călărească un cal de război, să aibă scut și lance. Nimic nu i-a jignit mai mult pe nobili decît imitația hainelor și manierelor lor de către parveniți, subțiind astfel granițele dintre structurile eterne ale societății. Hainele scumpe erau socotite prerogativele nobililor care trebuiau identificați prin modelele de îmbrăcăminte interzise celorlalți. În efortul lor de a stabili acest principiu ca lege și de a zădărnici „ca diverși oameni să poarte veșminte exorbitante și excesive depășind starea lor socială“, s-au făcut cunoscute în mod regulat legi somptuare încercînd a stabili ce fel de haine au dreptul să poarte oamenii și cît de mult au dreptul să cheltuiască în acest scop. Prin proclamații citite de către strigători publici la curțile comitatelor și în adunări publice s-au stabilit pentru fiecare rang și nivel de venit stofele, culorile, bordurarea cu blană, ornamentele, bijuteriile ce pot fi folosite. Burghezilor li se interzicea să posede o caleașcă sau să poarte hermină și țăranilor să poarte alte culori decît negru sau maron.

Florența permitea doctorilor și magistraților să aibă privilegiul nobililor de a purta hermină, dar interzicea nevestelor de negustori să poarte rochii multicolore, în dungi sau în carouri, brocarduri, catifea imprimată și materiale brodate cu argint și aur. În Franța, seniorii seculari cu venituri de 6 000 de livre sau mai mult aveau dreptul să comande patru costume pe an ; cavalerii și stegarii cu venituri de 3 000 de livre, 3 costume pe an, din-

tre care unul de vară. Un tînăr putea comanda numai unul pe an și nici o *demoiselle* care nu era o *châtelaine* sau nu poseda un venit de 2 000 de livre nu avea dreptul să comande mai mult de un costum pe an. În Anglia, în baza unei legi din 1363, un negustor cu un venit de 1 000 de livre avea dreptul la aceeași haină și la aceleași feluri de mîncare ca și un cavaler cu un venit de 500 de livre iar un negustor cu un venit de 200 de livre la fel ca și un cavaler cu un venit de 100 de livre. În acest caz averea dublă echivala cu calitatea de nobil. S-au făcut eforturi pentru a reglementa cîte feluri de mîncare puteau fi servite, ce veșminte și lenjerie puteau forma un trusou, cîți menestreli să cînte la o nuntă. În această febră de a fixa și stabili identitatea, prostituatele trebuiau să poarte dungi sau să poarte veșmintele pe dos.

Servitorii care purtau, asemănător stăpînilor lor, pantofi cu vîrf ascuțit și mîneci largi erau sever admonestați, mai mult pentru pretențiile lor, decît pentru faptul că mînecile intrau în ciorbă cînd serveau masa iar bordurile de blană se tîrau prin noroi. „Exista atîta trufie printre oamenii de rînd“ scria cronicarul englez Henry Knighton „cînd se luau la întrecere unul cu altul în privința hainelor și podoabelor, încît era greu să deosebești săracii de bogați, servitorul de stăpîn sau un preot de alți oameni“.

Nobilii erau la fel de supărați din cauza banilor cheltuiți de către oamenii de rînd, deoarece vedeau că negustorii trăgeau mai multe foloase decît ei de pe urma acestora. Clerul considera că prin aceste cheltuieli banii se scurgeau în dauna bisericii și le condamna din punct de vedere moral, afirmînd că extravaganța și luxul erau prin ele însele vicioase și dăunătoare virtuții. În general, legile somptuoare au fost susținute ca un mijloc de a pune frîu extravaganței, de a încuraja cumpătarea în credința că, dacă poporul ar putea fi determinat să economisească bani, regelui i-ar fi posibil să-i obțină la nevoie. Gîndirea economică nu îmbrățișa ideea de a cheltui ca stimulent al economiei.

Legile somptuoare s-au dovedit ineficiente ; după cum prerogativele modei ca și consumul de băuturi spirtoase, într-un alt secol, au sfidat prohibiția. Cînd funcționarii orașului Florența au urmărit femeile pe stradă ca să le verifice rochiile și au intrat în case pentru a căuta prin dulapuri, descoperirile lor au fost uneori spectaculoase :

„mătase albă, brodată cu frunze de viță și struguri roșii, o pelerină cu trandafiri albi și roșii pe un fond galben pal, o altă pelerină din material albastru cu crini albi, cu stele și cercuri albe și roșii, cu dungi albe și galbene de-a curmezișul, căptușită cu un material în dungi roșii", ce apărea aproape ca și cum cel care-o purta încerca să vadă cît de departe era posibil să se meargă cu sfidarea.

Recunoașterea marilor seniori cu multiple feude și castele nu constituia o problemă. Cu mantiile lor gofrate cu aur și capele lor din catifea căptușite cu hermină, tunicele pestrițe pe care era brodat blazonul familiei sau monograma unei iubite, mînecile atîrnînde și crestate, căptușite cu materiale colorate, încălțările lor cu vîrfuri lungi și ascuțite din piele roșie de Cordoba, inelele și mănușile din piele de căprioară și cordoanele cu clopoței și brelocuri, nenumăratele pălării, berete scoțiene bufante, bonete, glugi și boruri din blană, ghirlandele de flori, turbane, acoperăminte de toate formele, bufante, plisate, dantelate sau încrețite printr-un buzunar lung numit liripipe — ei erau de neimitat.

La începutul secolului al XIV-lea Franța era mai presus de toate țările. Superioritatea sa în ceea ce privește cavalerismul, erudiția și devoțiunea creștină era ceva de la sine înțeles, iar ca susținător tradițional al Bisericii, monarhului ei i s-a acordat titlul de „Regele cel mai creștin". Poporul din regatul său se considera obiect ales al grației divine prin care Dumnezeu își exprima voința pe pămînt. Povestea clasică franceză despre Prima Cruciadă a fost intitulată *Gesta Dei per Francos* (Dorințele lui Dumnezeu înfăptuite de francezi). Grația divină s-a confirmat în 1297 cînd la un sfert de secol după moartea sa, Ludovic al IX-lea, regele Franței, care participase la două cruciade, a fost canonizat ca sfînt.

„Faima cavalerilor francezi" susținea Giraldus Cambrensis în secolul al XII-lea, „domină lumea". Franța era țara „cavalerismului" unde nobilii germani necioplîți veneau să învețe bunele maniere și bunul gust la curțile prinților francezi iar cavalerii și suveranii din toată Europa se adunau la curtea regelui pentru a se delecta cu turnire, serbări și aventuri galante. Șederea acolo, după cum afirmă Regele Ioan cel Orb al Boemiei căruia îi plăcea mai mult curtea regelui Franței decît a lui, era

„cea mai cavalerească din lume". Francezii descriși de renumitul cavaler spaniol Don Pedro Niño, „sînt generoși și mari împărțitori de daruri". Ei știu cum să trateze pe străini în mod cuviincios, laudă faptele frumoase, sînt curtenitori și grațioși în vorbire și „foarte veseli, dedîndu-se plăcerilor și căutîndu-le. Le place dragostea, atît femeilor cît și bărbaților, și sînt mîndri de aceasta".

Ca rezultat al cuceririlor făcute de normanzi și al cruciadelor, franceza era vorbită ca a doua limbă maternă de către nobilimea din Anglia, Flandra, din regatul Neapolelui și Siciliei. Era folosită ca limbă de afaceri de către magnații flamanzi, de tribunalele din rămășițele regatului Ierusalim, de învățații și poeții altor țări. Marco Polo și-a dictat *Călătoriile* în franceză, Sf. Francisc cînta cîntece franceze, trubadurii străini își modelau povestirile lor după *Chansons de geste* franceze. Cînd un învățat venețian și-a tradus cronica orașului său din latină în franceză, și nu în italiană, el explica alegerea sa pe motivul că „limba franceză este vorbită curent în toată lumea și mai plăcută la auz decît orice altă limbă".

Arhitectura catedralelor gotice a fost numită „stilul francez" ; un arhitect francez a fost invitat să proiecteze podul Londrei ; Veneția importa din Franța păpuși îmbrăcate după ultima modă, pentru a ține pasul cu moda franceză ; obiecte de fildeș franceze, minunat sculptate și ușor transportabile, au pătruns pînă la capătul lumii creștine. Mai presus de toate, universitatea din Paris a sporit renumele capitalei franceze, depășindu-le pe toate celelalte în ceea ce privește faima profesorilor săi și prestigiul studiilor sale de teologie și filozofie, deși acestea erau închistate de doctrinele rigide ale scolasticii. La începutul secolului al XIV-lea corpul profesoral numără peste 500 de membri ; studenții ei, veniți din toate țările, erau prea numeroși ca să mai poată fi numărați. Acționa ca un magnet față de marile inteligențe : Toma D'Aquino din Italia a predat acolo în secolul al XIII-lea ca și profesorul său Albertus Magnus din Germania, apoi rivalul său în filozofie, Duns Scotus din Scoția și în secolul următor cei doi gînditori politici, Marsilius din Padova și călugărul englez franciscan William de Ockham. Datorită universității sale, Parisul era „Atena Europei" ; se spunea că zeița înțelepciunii după ce a părăsit Grecia și apoi Roma, s-ar fi stabilit aici.

Carta de privilegii a universității datînd din 1200 era mîndria ei cea mai mare. Scutită de control civil, universitatea era la fel de trufașă și în ceea ce privește autoritatea ecleziastică fiind totdeauna în conflict cu episcopul și cu papa. „Voi, profesorii Parisului, la catedralele voastre păreți a crede că lumea ar trebui condusă după judecata voastră“, spunea furios nunțiul papal, Benedict Caetani, care urma să devină curînd papa Bonifaciu al XVIII-lea. „Lumea ne este încredințată nouă, nu vouă“ le reamintea el. Neconvinsă, universitatea se considera o autoritate în teologie ca și papa, deși concedînd *Vicarului lui Hristos* același statut ca și al ei accepta existența „celor două lumini ale lumii“.

În această țară blagoslovită din lumea occidentală, — moștenirea familiei Coucy în 1335 era pe cît de bogată, pe atît de veche. Scăldat de Ailette, pămîntul familiei Coucy era numit *Vallee d'Or* (Valea aurului) datorită bogățiilor sale : lemnul, viile, recoltele de cereale, peștele din rîuri. Minunata pădure de la St. Gobain acoperea mai mult de 7 000 de pogoane cu stejari, fagi, pini, mesteceni, sălcii, arini negri, plopi tremurători, cireși sălbatici. Fiind țara căprioarelor, lupilor, mistreților sălbatici, bîtlanilor și multor altor păsări, era un paradis al vînătorii. Din dări, arende și biruri de diverse feluri, din ce în ce mai mult transformate în bani, de la taxe pe poduri și pentru folosirea morii stăpînului, a teascului de struguri și a cuptoarelor de pîine, venitul anual al unei moșii de mărimea celei de la Coucy se ridica la 5 000—6 000 de livre.

Tot ceea ce formase domeniul celor trei trunchiuri de la Codiciacum încoace era simbolizat de marea platformă de piatră cu lei din fața porții castelului, unde vasalii veneau să prezinte arendele și omagiul. Platforma stătea pe trei lei, *couchant*, unul devorînd un copil, altul un cîine și al treilea stînd, liniștit, între ei. Sus era un al patrulea leu așezat în cea mai măiestoasă poziție pe care sculptorul a izbutit să o redea. De trei ori pe an — la Paști, Rusalii și Crăciun — abatele din Nogent sau reprezentantul lui venea să prezinte omagiul pentru pămîntul acordat inițial căiugărilor de către Aubry de Coucy. Ritualurile ceremoniei erau la fel de minuțioase și complicate ca și încoronarea de la Reims.

Călărind un cal murg (sau, după unele relatări, un palomino) cu coada și urechile tăiate, reprezentantul abatelui ducea un bici, un sac cu grîu și un coș umplut cu 120 de *rissole*. Acestea erau crochete în formă de semilună făcute din făină de secară, umplute cu carne de viţel prăjită în ulei. Urma un cîine, tot cu coada și urechile tăiate și cu o *rissole* legată la gît. Reprezentantul învîrtea de trei ori la intrarea în curte o cruce de piatră, pocnind din bici de fiecare dată, descăleca și îngenunchia la platforma cu lei și dacă fiecare detaliu al echipamentului și al execuţiei era în regulă, i se permitea să înainteze. Urca atunci pe platformă, săruta leul și depunea *rissole*, plus încă 12 pîini și trei burdufuri cu vin ca omagiu. Baronul de Coucy lua a treia parte din daruri, împărţea restul conetabililor și magistraţilor și pecetluia actul de omagiu cu un sigiliu reprezentînd un abate cu mitră și cu picioare de ţap.

Obiceiuri păgîne, barbare, feudale, creștine, strînse laolaltă dintr-un trecut îndepărtat, iată societatea medievală și componentele stratificate ale omului occidental.

---

[1] Catarii, adepţi ai unei secte religioase, manicheene erau adversari ai ierarhiei și dogmelor catolice ; în sudul Franţei sînt cunoscuţi sub numele de albigenzi, mulţi dintre ei provenind din împrejurimile oraşului Albi. De aici și cruciada împotriva albigenzilor (1209—1229) ordonată de papa Inocenţiu al III-lea și care se va încheia de fapt în 1224 prin distrugerea ultimei fortăreţe (Nota trad.).

Capitolul 2

Născut pentru nenorocire: Secolul

Cînd se născu ultimul dintre Coucy țara lui era mai presus decît toate, dar secolul se găsea deja la ananghie. Chiar la începutul secolului al XIV-lea s-a instalat un frig puternic care avea să inițieze seria nenorocirilor ce vor urma. Marea Baltică a înghețat complet de două ori, în 1303 și în 1306—1307 ; au urmat ani cu geruri mari, furtuni și ploi, iar nivelul Mării Caspice s-a ridicat. Contemporanii nu puteau ști că era începutul a ceea ce s-a numit de atunci Mica Eră Glaciară, provocată de avansarea ghețarilor polari și alpini și care a durat pînă prin anii 1700. Nu știau nici că datorită schimbării climei se pierdea treptat comunicația cu Groenlanda iar așezările norvegiene de acolo dispăreau, precum dispărea și cultivarea cerealelor din Islanda, iar în Scandinavia recolta se redusese puternic. Dar ei puteau simți vremea mai rece și observa cu teamă rezultatul ei : un sezon mai scurt pentru cultura grînelor.

Aceasta însemna dezastru, deoarece creșterea populației atinsese deja un nivel datorită căruia abia se mai putea face față nevoilor de hrană. Date fiind uneltele și metodele timpului, exploatarea terenului productiv ajunsese la limită. Fără irigații corespunzătoare și îngrășăminte nu era posibil de a se spori nici recoltele, nici să se facă solurile sărace mai productive. Comerțul nu dispunea de alte mijloace pentru transportul grînelor în vrac din regiunile cu surplus decît de cele pe apă. Orașele mici

și cele mari din interiorul țării trăiau din resurse locale și cînd acestea se terminau, locuitorii mureau de foame.

În 1315, după ploi torențiale care au fost comparate cu potopul biblic, recoltele au fost compromise în toată Europa și foametea, călărețul întunecat al apocalipsului, a devenit familiară tuturor. Creșterea anterioară a populației depășea deja producția agricolă, lăsînd oamenii subnutriți și mai vulnerabili în fața foametei și a bolilor. Se răspîndiseră zvonuri despre oameni care-și mîncau proprii lor copii, despre săracii din Polonia care se hrăneau cu leșurile spînzuraților luate de pe spînzurătoare. În aceiași ani a fost o epidemie de disenterie. În anumite locuri foametea dădu înapoi în mod intermitent după marele val din 1315—16.

Acțiunile oamenilor, la fel ca și schimbarea climei, au marcat secolul al XIV-lea născut pentru nenorocire : atentatul asupra papei ordonat de regele Franței ; mutarea sediului papei la Avignon ; suprimarea Templierilor și răscoala păstorașilor. Cel mai important a fost un atentat asupra lui Bonifaciu al VIII-lea de către agenții lui Filip al IV-lea, regele Franței, numit cel Frumos. Cauza a fost disputa dintre autoritatea laică și autoritatea papală ca urmare a impunerii ordonată de Filip asupra veniturilor clericale fără consimțămîntul papei. Ca răspuns, Bonifaciu al VIII-lea a emis bula *Clericis Laicos* în 1296, interzicînd clerului să plătească vreun dregător laic. El a recunoscut în tendința sporită a prelaților de a ezita între loialitatea față de rege și supunerea față de papă o amenințare la adresa pretenției papei la guvernarea universală ca vicar al lui Hristos. În ciuda ostilităților înverșunate care au apărut din cauza lui Filip cel Frumos, Bonifaciu a emis într-o a doua bulă, *Unam Sanctam* din 1302, cea mai absolută afirmație făcută vreodată despre supremația papală : „Pentru mîntuire este nevoie ca toate ființele umane să se supună pontifului de la Roma".

Ca urmare, Filip a convocat un consiliu pentru a-l judeca pe papă sub învinuirea de erezie, blasfemie, omor, sodomie, simonie și vrăjitorie (inclusiv însoțirea cu un spirit familiar sau un demon îndrăgit) și că nu respecta zilele de post. În același timp, Bonifaciu a emis o bulă de excomunicare a regelui, obligîndu-l pe Filip să recurgă la forță. La 7 septembrie 1303, agenți ai regelui, ajutați de forțe armate italiene anti-papale l-au prins pe papă la reședința sa de vară, la Anagni, lîngă Roma, cu intenția de a o

lua înaintea excomunicării şi de a-l duce cu forţa în faţa unui consiliu. După trei zile de tulburări, Bonifaciu a fost eliberat de cetăţenii din Anagni, dar şocul ultragiului se dovedi fatal şi într-o lună a murit.

Atentatul asupra papei nu a raliat pe nimeni pentru cauza victimei şi faptul că nu s-a întîmplat astfel a constituit o schimbare. Universalitatea bisericii, care fusese visul medieval, a început să nu mai fie lesne acceptată. Pretenţia lui Bonifaciu al VIII-lea de a-i cuprinde pe toţi era depăşită înainte de a fi pusă în aplicare. Consecinţele indirecte ale „Crimei de la Anagni" au fost mutarea reşedinţei papale la Avignon şi în acest „exil babilonian" a început procesul de demoralizare.

Mutarea s-a efectuat cînd, sub influenţa lui Filip cel Frumos, s-a ales un papă francez sub numele de Clement al V-lea. El nu s-a dus la Roma pentru a-şi prelua scaunul, deoarece se temea în special de represaliile italienilor pentru felul cum fusese tratat Bonifaciu de către francezi, deşi italienii spuneau că nu venea la Roma din cauza unei amante franceze, frumoasa contesă de Périgord, fiica contelui de Foix. În 1309 Clement al V-lea se stabili la Avignon, în Provenţa, lîngă gurile Ronului. Avignon se găsea în sfera franceză, deşi nu chiar în Franţa deoarece Provenţa era feudă a regatului Neapolelui şi Siciliei.

După aceasta, în timpul a şase papi francezi succesivi, Avignon a devenit un stat virtual laic cu pompă somptuoasă, de mare interes cultural şi de simonie nelimitată — adică vînzarea funcţiilor. Diminuată datorită mutării Sfîntului Scaun din Roma şi privită în general ca o unealtă a Franţei, papalitatea a încercat să-şi ridice prestigiul şi puterea în termeni laici. Ea s-a concentrat asupra finanţelor, a organizării şi centralizării oricărui proces de guvernare papală care putea aduce un venit. În afară de venitul ecleziastic şi din birurile feudelor papale, orice slujbă, numire, fiecare angajare sau promovare, orice scutire de la reguli, orice sentinţă a Sinodului Curiei papale sau adjudecarea unei despăgubiri, orice iertare, indulgenţă sau izbăvire, orice avea sau însemna biserica, de la pălăria cardinalului la relicva pelerinului, erau de vînzare. În afară de aceasta, papii luau şi o parte din darurile şi ofrandele aduse altarului. Au primit „obolul Sfîntului Petru" din Anglia şi din alte regate. Vindeau în plus indulgenţe în ani jubiliari şi luau o taxă specială pentru cruciade care continuau să fie proclamate dar arareori părăseau ţara.

Avîntul de odinioară scăzuse și fervoarea pentru războiul sfînt devenise pur verbală.

Veniturile bisericii provenite de la 100 de episcopii și sute de mii de servicii mai mici erau pentru papă sursa de venit cea mai lucrativă. Papii rezervau din ce în ce mai multe venituri bisericești pentru puterea lor de numire, distrugînd principiul electiv. Deoarece cel numit era deseori străin de dioceză sau vreun favorit al cardinalului, această practică a provocat nemulțumire în rîndul clerului. Dacă se mai ținea o alegere episcopală, papa percepea o taxă pentru confirmare. Spre a obține venitul bisericesc conferit, un episcop sau abate mituia pe membrii Curiei ca să fie numit, plătea de la o treime pînă la întreg venitul pe primul an ca mită pentru numirea sa și știa că atunci cînd va muri, proprietatea sa personală va reveni papei și orice alte obligații neachitate vor trebui plătite de către succesorul său.

Excomunicarea și anatema, măsurile extreme ce le lua Biserica pentru erezie și crime odioase, deoarece prin aceste pedepse un om „era despărțit de credință și dat Satanei" erau folosite acum pentru a stoarce bani de la plătnicii recalcitranți. Într-un caz nu s-a permis înmormîntarea creștinească a unui episcop pînă ce moștenitorii săi nu s-au obligat să-i plătească datoriile, spre scandalizarea diocezei care-l vedea pe episcopul lor zăcînd neîmpărtășit și fără speranță de mîntuire. Abuzul puterii spirituale pentru astfel de scopuri a făcut ca excomunicarea să fie disprețuită și a scăzut respectul față de conducătorii clericali.

Cu bani se puteau cumpăra orice fel de dispense ; legitimarea acelor copii care în majoritate erau ai preoților și prelaților ; împărțirea unui cadavru pentru obiceiul favorit de a-l îngropa în două sau mai multe locuri ; aprobarea ca unele călugărițe să aibă două servitoare ; permisiunea pentru un evreu convertit de a-și vizita părinții neconvertiți ; căsătoria în cadrul gradului prohibit de rudenie (cu o diferențiere a taxelor pentru gradul doi, trei și patru de rudenie) ; comerțul cu lumea musulmană necredincioasă (cu o taxă pentru fiecare vapor, în funcție de încărcătură) ; acceptarea mărfurilor furate pînă la o anumită valoare. Strîngerea și scoaterea tuturor acestor sume, manipulate îndeosebi de bancheri italieni, au făcut ca numărarea banilor lichizi să fie o imagine obișnuită în palatul papal. Totdeauna cînd intra acolo,

spunea Alvar Pelayo, un funcționar spaniol al Curiei : „Am găsit misiți și clerici socotind banii care stăteau grămezi în fața lor".

Dispensa, care avea consecințele cele mai serioase, era cea care permitea numirea unui candidat sub vîrsta canonică de 25 de ani sau a unuia care n-a fost hirotonisit niciodată sau care n-a trecut niciodată examenul necesar de verificare a științei de carte.

Numirea unor clerici nepotriviți sau indolenți a devenit un abuz prin ea însăși. Odată în Boemia, la începutul secolului al XIV-lea, un băiat de 7 ani a fost numit într-o parohie cu un venit anual de 25 de guldeni ; altul a fost ridicat în trei funcții ierarhice plătind de fiecare dată pentru o dispensă, deoarece nu avea acolo reședința și nu fusese hirotonisit. Fiii mai tineri din familii nobile erau numiți în mod repetat ca arhiepiscopi la vîsta de 13, 20 sau 22 ani. Durata era scurtă, deoarece fiecare avansare necesita o altă plată.

Preoții care nu știau să citească sau care din ignoranță se bîlbîiau prostește în timpul slujbei de împărtășanie erau un alt afront. Un episcop din Durham, în 1318, nu înțelegea și nu putea pronunța în latinește și după ce s-a luptat fără speranță cu cuvîntul *metropolitanus* la propria lui consacrare, a mormăit în limba lui maternă „Să pronunțăm acest cuvînt așa cum este scris". Mai tîrziu, cînd propunea candidați pentru sfintele ordine, a întîlnit cuvîntul *aenigmate* și de data aceasta înjură, sincer jignit „Pe Sf. Ludovic, nu a fost un om cuviincios cel care a scris acest cuvînt" ! Clericii incapabili răspîndeau descurajare, deoarece aceștia erau oamenii care aveau în grija lor sufletele laicilor și trebuiau să fie intermediarii între om și Dumnezeu. Scriind despre „oamenii incapabili și ignoranți" care-și puteau cumpăra orice slujbă doreau de la administrația papală, cronicarul Henry de Hereford a pătruns chiar în miezul acestei consternări : „Priviți... situația periculoasă a celor dați în grija lor și tremurați !"

Cînd practicile bisericești erau evaluate în bani, conținutul lor religios se pierdea. Teoretic, iertarea păcatelor putea fi obținută numai prin pocăință, însă penitența oferită de un asemenea pelerinaj la Roma sau Ierusalim avea puțină importanță cînd vinovatul evalua costul călătoriei și cumpăra o indulgență pentru echivalentul sumei.

Papii — după cum spunea Petrarca — „urmașii săracilor pescari ai Galileii“ — erau acum „încărcați cu aur și îmbrăcați în purpură“. Ioan al XXII-lea, un papă cu trăsăturile lui Midas care a păstorit de la 1316 la 1334 și-a cumpărat pentru uzul propriu... 40 de bucăți de stofă cu fir de aur de la Damasc pentru suma de 1 276 de florini de aur și a cheltuit chiar mai mult pentru blănuri, inclusiv pentru o pernă cu marginile din hermină. Veșmintele pentru alaiul său costau 7 000—8 000 de florini pe an.

Urmașii săi, Benedict al XII-lea și Clement al VI-lea, construiră, în etape, marele palat papal de la Avignon pe o stîncă cu fața spre Ron, o imensă și nearmonioasă masă de acoperișuri și turnuri fără un proiect coerent. Construit în stilul unui castel în jurul unor curți interioare, cu creneluri și ziduri groase de 4 m pentru apărare, palatul avea o mulțime de coșuri piramidale, care se ridicau de la bucătării, săli și grădini pentru banchete, camere pentru bani, capele cu ferestre circulare, o baie cu aburi pentru papă încălzită de la un cazan, și o poartă spre curtea publică unde se adunau credincioșii pentru a asista la încălecarea sfîntului părinte pe măgarul său alb. Aici se plimbau maiestuoșii cardinali cu pălăriile lor largi și roșii, „bogați, insolenți și lacomi“ după afirmația lui Petrarca, luîndu-se la întrecere unul cu altul în ceea ce privește strălucirea veșmintelor. Era nevoie de 10 grajduri pentru cai și încă 51 de case închiriate pentru a adăposti pe toți servitorii.

Coridoarele palatului mișunau de notarii și funcționarii administrației papale, nunții papali care plecau și veneau din misiunile lor. Petiționarii și avocații lor așteptau nerăbdători în anticamere, pelerinii se înghesuiau în curți pentru a primi binecuvîntarea pontificală, în timp ce prin săli se perindau rudele papei în brocarturi și blănuri însoțite de cavalerii, scutierii și servitorii lor. Grupul de chestori, ușieri, șambelani, capelani, intendenți și servitori număra circa 400 de oameni, toți avînd asigurate locuință, masă, îmbrăcăminte și salarii.

Pavimentele cu dale erau ornamentate cu desene florale, animale fantastice și însemne heraldice complicate. Clement al VI-lea, un iubitor al luxului și frumosului, care folosea 1 800 de piei de hermină pentru garderoba sa personală, l-a adus pe Matteo Giovanetti și alți artiști din școala lui Simone Martini pentru a-i picta pereții cu

scene biblice. Cei patru pereţi ai biroului lui Clement erau însă, în totalitatea lor, acoperiţi cu scene înfăţişînd plăcerile unui nobil secular : vînătoare de cerbi, şoimi, livezi, grădini, iazuri cu peşti şi un grup de scăldători goi, ciudaţi care puteau fi ori femei ori copii, în funcţie de ochiul celui ce privea. Nu exista nici o temă religioasă.

La banchete, musafirii papei mîncau din farfurii de aur şi argint, stăteau lîngă tapiserii flamande şi draperii de mătase. Recepţiile pentru prinţi şi emisari rivalizau în splendoare cu orice curte laică. Distracţiile, serbările, chiar şi turnirurile şi balurile reproduceau pe cele laice.

„Trăiesc în Babilonul Vestului“ scria Petrarca prin anii 1340, „unde prelaţii petreceau la banchete desfrînate“ călăreau pe cai albi „împodobiţi cu aur, hrăniţi cu aur, în curînd potcoviţi cu aur dacă stăpînul nu va opri acest lux slugarnic“. Deşi el însuşi oarecum un cleric decăzut, Petrarca împărtăşea obiceiul clericilor de a denunţa cu putere îndoită orice nu-i convenea. Avignon a devenit pentru el „acel oraş dezgustător“ deşi nu se ştie dacă din cauza corupţiei lumeşti sau a murdăriei fizice şi miasmelor străzilor înguste şi suprapopulate. Oraşul, ticsit cu negustori, meşteşugari, ambasadori, aventurieri, astrologi, hoţi, prostituate şi cu nu mai puţin de 43 de ramuri ale băncilor italiene (în 1327) nu avea amenajări la fel de bune ca ale palatului papal pentru scurgerea apelor reziduale. Palatul avea un turn ale cărui două etaje inferioare conţineau exclusiv latrine, prevăzute cu scaune de piatră, care erau deşertate într-o groapă săpată în pămînt, aceasta fiind curăţată de apa provenind de la canalizările bucătăriei şi de la un curs subteran dirijat în acest scop. Totuşi, în oraş duhoarea l-a făcut pe ambasadorul din Aragon să leşine şi pe Petrarca să se mute la Vaucluse „pentru a-mi prelungi viaţa“.

Mai accesibil decît Roma, Avignon atrăgea vizitatori din toată Europa şi şuvoiul banilor a ajutat sprijinirea artiştilor, scriitorilor şi învăţaţilor, profesorilor de drept şi medicină, menestrelilor şi poeţilor. Chiar dacă era corupt, tot aşa era şi Mecena. Toţi îl criticau, dar toţi veneau la Avignon. Sf. Brigitta, o văduvă a unui nobil suedez care trăia la Roma şi deplîngea păcatele timpului numea oraşul papal „un cîmp plin de trufie, zgîrcenie, desfrîu şi corupţie“. Dar corupţia are nevoie de doi oameni şi dacă papalitatea păcătuia, aceasta nu se făcea fără parteneri. În lumea reală, caracterizată de schimbarea echilibrului

politic şi de nevoia constantă de bani a fiecărui conducător, papii şi regii aveau nevoie unii de alţii şi-şi făceau aranjamentele necesare. Făceau negoţ cu teritorii şi suveranităţi, soldaţi, alianţe, căsătorii şi împrumuturi. O metodă obişnuită era impunerea percepută pentru o cruciadă care permitea regelui să impună o taxă asupra venitului ecleziastic în fiecare ţară şi pe care curînd a considerat-o ca un drept.

Şi clericii erau parteneri. Dacă prelaţii erau îmbrăcaţi luxos, rangurile mai mici nu puteau rămîne sobre mult timp. Au existat multe plîngeri ca aceea a arhiepiscopului de Canterbury în 1342 în care se arăta cum clericii se îmbrăcau ca laicii, cu haine în carouri roşii şi verzi, haine scurte „cam sumare", cu mîneci excesiv de largi, căptuşite cu blană sau mătase, cu glugi şi eşarfe de o „lungime uluitoare", încălţări ascuţite, cu cordoane bătute în pietre scumpe de care atîrnau pungi aurite. Mai rău, ignorînd tonsura, ei purtau bărbi şi părul lung pînă la umeri, contrar regulei canonice spre „scandalizarea poporului". Unii ţineau bufoni, cîini şi şoimi, alţii plecau în străinătate însoţiţi de gărzi de onoare.

Nici simonia nu putea rămîne numai la păturile superioare. Dacă episcopii îşi cumpărau slujbele cu preţul venitului pe un an, ei recuperau costul de la cei inferiori lor, astfel că se răspîndi corupţia prin toată ierarhia, de la canonici la stareţi, la preoţi şi călugări, şi mai jos, la călugării cerşetori şi vînzătorul de indulgenţe. La acest nivel oamenii de rînd se întîlneau cu materialismul bisericii şi nimeni nu era mai grosolan decît vînzătorul de indulgenţe.

Presupuşi a fi împuterniciţi de Biserică, vînzătorii de indulgenţe obişnuiau să vîndă izbăvirea pentru orice păcat de la lăcomie la omucidere, să anuleze orice jurămînt de castitate sau post, să anuleze orice pedeapsă pentru bani, din care cea mai mare parte o băgau ei în buzunar. Cînd erau împuterniciţi să strîngă bani pentru o cruciadă, după cum afirmă Matteo Villani, obişnuiau să ia de la săraci în loc de bani „pînzeturi şi stofe de lînă sau mobilier, grîne sau furaje... înşelînd poporul. Astfel au vîndut crucea". Ceea ce vindeau era mîntuirea şi profitau de nevoia şi credulitatea oamenilor pentru a-i înşela cu vînzarea acestor indulgenţe. Singurul personaj realmente detestabil din grupul de pelerini din Canterbury prezentat de Chaucer este vînzătorul de indulgenţe. Cu părul sîrmos,

cu pielea spînă, de eunuc, cu ochi strălucitori de iepure avea un mod odios de a-şi recunoaşte trucurile şi înşelăciunile comerţului său.

Clerul obişnuit detesta pe vînzătorul de indulgenţe pentru distrugerea acţiunilor de pocăinţă, pentru primejduirea sufletelor atît timp cît marfa lui era falsificată şi pentru că invadaseră teritoriul clerical, făcînd colecte în zilele de sărbătoare, sau în timpul slujbelor de înmormîntare sau a altor slujbe, pentru un onorariu care ar fi trebuit să fie încasat de paroh. Totuşi, sistemul îi permitea să acţioneze deoarece lua şi el o parte din cîştig.

Păcatele monahilor şi ale călugărilor cerşetori erau şi mai tulburătoare, deoarece pretenţiile lor că sînt oamenii lui Dumnezeu erau încă şi mai mari. Li se dusese vestea ca seducători de femei. Vînzînd blănuri şi cordoane fetelor şi nevestelor şi căţeluşi blînzi „pentru a obţine dragostea lor", călugărul dintr-un poem din secolul al XIV-lea „a venit la doamna noastră cînd bunul soţ nu era acasă".

În povestirile lui Boccaccio, în *fabliaux* din Franţa, în toată literatura populară a vremii, celibatul clerului este o glumă. Preoţii aveau amante sau erau în căutarea lor. „Un preot se culca cu o doamnă care era căsătorită cu un cavaler" începe foarte tranşant o povestire. În alta „preotul cu doamna sa s-au dus să se culce". În mănăstirea de maici unde Piers Plowman era bucătar, sora Pernell, slujnica „unui preot", „născu un copil la vremea cireşelor". Călugării lui Boccaccio erau invariabil prinşi în situaţii neplăcute ca victime ale desfrînării lor. În viaţa adevărată păcătoşenia lor nu era nostimă ci ameninţătoare fiindcă atunci cînd un călugăr nu se putea menţine pur cum putea el să mîntuie suflete ? Acest sentiment al trădării explică de ce călugării erau atît de des obiectul unei vădite ostilităţi, cîteodată chiar a unor atacuri corporale deoarece „nu se purtau cum ar fi trebuit să se poarte nişte călugări" după cum spunea o cronică din 1327.

Conform idealului Sfîntului Francisc ei trebuiau să umble prin lume pentru a face bine, să meargă desculţi printre săraci şi printre cei aflaţi în afara legii, ducînd dragostea creştinească celor mai umili, să cerşească pentru trai numai mîncare, niciodată bani. Printr-un paradox suprem, ordinul franciscan, bazat pe refuzul proprietăţii, a avut sprijinul şi donaţiile celor bogaţi deoarece puritatea lui părea să ofere garanţia sfinţeniei. La apropierea

morții, cavalerii și doamnele nobile se îmbrăcau în rasa franciscană, crezînd că dacă vor muri și vor fi îngropați în ea nu vor merge în iad.

Ordinul a căpătat pămînturi și bogății, și-a clădit biserici și mănăstiri, și-a dezvoltat propria ierarhie — totul opus intenției întemeietorului său. Totuși Sf. Francisc înțelesese care va fi evoluția. Răspunzînd unui novice care dorea să aibă o psaltire, el i-a spus : „Cînd vei avea o psaltire, vei vrea să mai ai și un breviar și cînd vei avea breviarul vei sta pe un scaun ca un mare prelat și vei spune fratelui tău : frate, adu-mi breviarul !".

În unele ordine monahale, călugării aveau bani de buzunar și fonduri proprii pe care le împrumutau cu dobîndă. În altele, primeau o alocație de un galon de bere pe zi, mîncau carne, purtau bijuterii, veșminte cu bordură din blană și angajau servitori care în unele mănăstiri depășeau cîteodată numărul călugărilor. Bucurîndu-se de favoarea bogaților, franciscanii le predicau și luau masa cu ei, și se angajau în case nobile în calitate de consilieri și capelani. Unii mergeau desculți printre săraci, după vechiul obicei și erau respectați pentru aceasta, dar majoritatea purtau acum ghete de piele și erau detestați.

Ca și vînzătorul de indulgențe, trăgeau sătenii pe sfoară, vînzîndu-le relicve care dovedeau o imaginație inspirată. Călugărul Cipolla a lui Boccaccio o vîndut una din penele arhanghelului Gavril care, spunea el, îi căzuse în camera Fecioarei în timpul Bunei Vestiri. Ca satiră, aceasta n-a depășit dimensiunea faptelor unui călugăr adevărat care a vîndut o bucată din tufișul de unde Dumnezeu a vorbit cu Moise. Unii vindeau cópii de pe condica cerească de fapte bune care se presupunea că este păstrată în cer de către ordinul franciscanilor. Cînd a fost întrebat Wyclif la ce foloseau aceste pergamente, el răspunse : „Să acoperi borcanele de muștar". Călugării erau un element al vieții cotidiene, disprețuiți dar totuși venerați și temuți deoarece s-ar fi putut, totuși, să aibă cheia mîntuirii.

Satira și plîngerile supraviețuiesc deoarece sînt scrise. Ele ne lasă impresia unei Biserici atît de pătrunsă de venalitate și ipocrizie încît pare tocmai bună de a fi dizolvată, însă o instituție cu o atît de mare influență culturală și cu rădăcini atît de adînci în structura socie-

tăţii nu se desfiinţează cu uşurinţă. Creştinismul a fost matricea vieţii medievale; chiar şi reţetele culinare indicau ca un ou să se fiarbă „atît timp cît spui Psalmul 51". Guverna naşterea, căsătoria şi moartea, dragostea şi îngurgitatul, stabilea regulile pentru drept şi medicină, furniza subiecte filozofiei şi ştiinţei. Să fii membru al Bisericii nu era o chestiune ce ţinea de bunul plac: era o obligaţie fără alternativă, ceea ce-i dădea o putere dificil de înlăturat.

Ca parte integrantă a vieţii, religia era supusă satirizării, dar, în acelaşi timp rămînea şi neatinsă de ea. În timpul Sărbătorii Proştilor, de Crăciun, fiecare rit şi articol al Bisericii oricît de sacru ar fi fost, era sărbătorit în bătaie de joc. Se alegea un *dominus festi* sau un domn al chefului dintre reprezentanţii clerului inferior — preoţi parohiali, subdiaconi, vicari şi corişti, majoritatea cu puţină învăţătură, prost plătiţi şi nedisciplinaţi al căror rol în acea zi era să întoarcă totul cu susul în jos. Ei îl instalau pe acesta ca papă, episcop sau abate al proştilor, începînd cu ceremonia rasului în cap, însoţită de un limbaj deocheat şi gesturi dezmăţate; îl îmbrăcau în veşminte puse pe dos; jucau zaruri pe altar şi mîncau caltaboşi şi cîrnaţi, în timp ce se ţinea o slujbă cu cuvinte fără sens; vînturau cădelniţe făcute din încălţări vechi, care emanau un „fum puturos"; oficiau diversele slujbe ale preotului purtînd măşti animaliere, îmbrăcaţi în veşminte femeieşti sau de menestreli; cîntau cîntece obscene în balconul corului; urlau şi zbierau şi sunau din clopoţei, în timp ce „papa" pronunţa o binecuvîntare în versuri triviale. La chemarea lui de a fi urmat, sub pedeapsa că le va rupe nădragii, toţi fugeau de la biserică pentru a mărşălui prin oraş, trăgîndu-l pe *dominus* într-o căruţă din care el împărţea indulgenţe, în timp ce oamenii din alaiul lui şuierau, cotcodăceau, glumeau şi gesticulau. Ei făceau pe spectatori să rîdă de „faptele infame", parodiindu-i pe predicatori prin predici scabroase. Oameni goi duceau căruţe cu gunoi pe care-l aruncau spre mulţime. Inşi beţi şi oameni dănţuind însoţeau procesiunea. Toate acestea erau o satiră a ritualurilor prea familiare, plictisitoare şi deseori fără înţeles; o eliberare a „bădăranului de sub sutană".

În viaţa de toate zilele Biserica era consolator, ocrotitor, doctor. Fecioara şi sfinţii patroni ofereau ajutor la necaz şi ocrotire împotriva răului şi a duşmanilor care apăreau

în drumul fiecărui om. Breslele, orașele și slujbele, precum și indivizii, aveau sfinți patroni. Arcașii și arbaletierii îl aveau pe Sf. Sebastian, martirul săgeților ; brutarii, al căror steag purta o lopată argintie pentru pîine și trei pîini roșii îl aveau pe Sf. Honoré ; marinarii îl aveau pe Sf. Nicolae cu cei trei copii pe care i-a salvat din mare ; călătorii îl aveau pe Sf. Cristoph ducînd pe copilul Isus pe umărul lui ; frățiile caritabile alegeau de obicei pe Sf. Martin care-și dăduse jumătate din pelerina sa unui sărac ; fetele nemăritate o aveau pe Sf. Caterina care se presupunea că a fost foarte frumoasă. În plus, Sfîntul patron era un însoțitor prin viață care vindeca rănile, alina suferințele și la nevoie putea face minuni. Chipul lui era întipărit pe steaguri și purtat în timpul procesiunilor, sculptat la intrarea în primării și capele și purtat ca medalion la pălărie.

Înainte de toate, Fecioara Maria era sursa de alinare cea mai milostivă, cea mai demnă de încredere, plină de compătimire pentru fragilitatea omenească, neținînd seama de legi și sentințe, gata să vină în ajutor oricărui necăjit ; în mijlocul tuturor nedreptăților, jignirilor și relelor fără sens, ea era singura figură care nu te abandona niciodată. Ea eliberează pe deținut din temniță, reînvie pe muritorul de foame cu lapte de la propriul ei sîn. O țărancă își duce fiul, care orbise din cauza unui spin în ochi, la biserica Sf. Denis, îngenunchează în fața Sfintei Fecioare, spune un Ave Maria, face semnul crucii peste copil cu o relicvă sacră, unghia Mîntuitorului și, „deodată", spune cronicarul, „spinul cade, inflamația dispare și mama bucuroasă se întoarce acasă cu fiul ei care nu mai este orb".

Pînă și un ucigaș înrăit are acces la ea. Indiferent de ce crimă a făptuit, chiar dacă toți sînt împotriva lui, el nu este încă despărțit de Fecioara Maria. În „*Miracles of Notre Dame*" (Minunile Sfintei Fecioare), un ciclu de piese populare jucate în orașe, Fecioara Maria salvează pe orice răufăcător care apelează la ea prin pocăință. O femeie acuzată de incest cu ginerele ei a angajat doi ucigași să-l omoare și este pe punctul de a fi arsă pe rug. Ea se roagă Fecioarei Maria care apare imediat și poruncește focului să nu ardă. Convinși că este o minune, magistrații o eliberează pe femeia condamnată care, după ce-și împarte bunurile și banii la săraci, intră într-o mănăstire. Actul credinței materializat în rugăciune era

ceea ce conta. Nu dreptate primeai de la Biserică, ci iertare.

Mai mult decît alinare, Biserica oferea răspunsuri. Fusese de aproape o mie de ani instituția centrală care dădea înțeles și scop vieții într-o lume capricioasă. Ea susținea că viața omului pe pămînt este trecătoare, o călătorie pe drumul spre Dumnezeu și spre Noul Ierusalim, „cealaltă casă a noastră". Viața nu este nimic, scria Petrarca fratelui său, decît „o călătorie anevoioasă și obositoare spre lăcașul de veci care-l căutăm ; sau, dacă neglijăm să ne mîntuim, un drum la fel de neplăcut spre veșnica moarte". Biserica era aceea care oferea mîntuire ce putea fi atinsă numai prin ritualurile ei, cu îngăduința și ajutorul preoților. „*Extra ecclesiam nulla salus*" (Nici o mîntuire în afara Bisericii) era regula.

Alternativa mîntuirii era iadul și chinurile veșnice, foarte realist imaginate în arta timpului. În iad damnații atîrnau de limbile lor în copaci de foc, nepocăiții ardeau în cazane, necredincioșii erau înecați în fum rău-mirositor. Cei răi cădeau în apele negre ale unui abis și se scufundau pînă la o adîncime proporțională cu păcatele lor : preacurvarii pînă la nări, persecutorii aproapelui lor pînă la sprîncene. Unii erau înghițiți de pești monstruoși, alții ronțăiți de demoni, torturați de șerpi, foc sau gheață sau de pofta de a ajunge la fructe care nu puteau fi atinse de cei flămînzi. În iad oamenii erau goi, numai aveau nume și erau uitați de toți. Nu-i de mirare că mîntuirea era atît de importantă și *Ziua Judecății de Apoi* stăruia în mintea fiecăruia. Deasupra intrării tuturor catedralelor era cioplit un memento, arătîndu-i pe numeroșii păcătoși legați cu frînghii și duși de diavoli către un cazan în flăcări, în timp ce îngerii conduceau pe cei puțini aleși spre fericire în direcție opusă. Nimeni nu se îndoia în Evul Mediu că cei mai mulți vor fi damnați pe vecie. *Salvandorum paucitas, damnandorum multitudo* (puțini mîntuiți, mulți damnați) era principiul ferm menținut de la Augustin la Aquinas. Noe și familia sa au fost salvați pentru a arăta proporția celor mîntuiți, de obicei unu la o mie sau chiar unu la zece mii. Indiferent de cîți erau aleși, Biserica dădea tuturor speranțe. Mîntuirea era totdeauna interzisă celor care nu credeau în Hristos, dar nu păcătoșilor, deoarece păcatul era inerent în viață, și el putea fi anulat ori de cîte ori era necesar prin pocăință

și izbăvire. „Întoarce-te din nou, întoarce-te din nou tu suflete păcătos“ spunea un predicator din Collard „deoarece Dumnezeu cunoaște greșelile tale și nu te va părăsi ! Întoarce-ți fața spre mine spune Dumnezeu și eu te voi primi și te voi ierta“.

Biserica oferea ceremonial și demnitate vieților care aveau prea puțin din acestea. Era izvorul frumuseții și artei la care toți aveau un oarecare acces și mulți reușeau să le creeze. Să sculptezi falduri de piatră al unui veșmînt de apostol, să lipești cu infinită răbdare bucățile strălucitoare de mozaic pentru a forma imaginea unor îngeri înaripați dintr-un cor ceresc, să stai în spațiul impunător al navei unei catedrale, în mijlocul coloanelor care tot urcă spre o boltă aproape invizibilă și să știi că aceasta este lucrarea omului spre slava lui Dumnezeu, îl umplea de mîndrie pe cel din urmă om și putea face pe cel mai umil să devină artist.

Biserica și nu ocîrmuirea îi ocrotea pe neajutorații societății — nevoiași și bolnavi, orfani și ologi, leproși, orbi, idioți, prin îndoctrinarea laicilor în credința că pomenile le aduceau merite și le deschidea calea spre rai. Bazat pe acest principiu, resortul milosteniei creștine era ajutorarea de sine prin ajutorarea aproapelui. Nobilii făceau zilnic pomeni în bani și în bucate la poarta castelului tuturor care veneau acolo. Donații de pretutindeni ajungeau la spitale, beneficiarii favoriți ai milosteniei creștine. Negustorii își cumpărau liniștea sufletească, tulburată de faptul că făceau afaceri necreștinești cu profit, alocînd regulat un procent pentru milostenie. Aceasta a intrat în registre sub numele lui Dumnezeu ca reprezentant al săracilor. O altă datorie creștinească era înzestrarea fetelor sărace pentru a se putea căsători precum în cazul unui senior gascon din secolul al XIV-lea care a lăsat 100 livre „celora pe care le-am deflorat, dacă pot fi găsite“.

Corporațiile au acceptat îndatorirea de a-i ajuta pe săraci ca pe o obligație religioasă ; statutele breslelor prevedeau economisirea unui penny pentru milostenie numit „banul lui Dumnezeu“ din fiecare contract de vînzare sau cumpărare. Consiliile parohiale laice supravegheau menținerea „Mesei săracilor“ și a unei bănci pentru pomeni. În zilele de sărbătoare se obișnuiau să fie invitați la masa sărbătorească 12 săraci iar în Joia Mare, spre pomenirea lui Hristos, primarul unui oraș sau altă

personalitate obișnuia să spele picioarele unui cerșetor. Cînd Ludovic cel Sfînt conducea ceremonia, însoțitorul și biograful său, sire de Joinville, refuza să participe, spunînd că i-ar veni rău dacă ar atinge picioarele unui astfel de nemernic. Nu totdeauna era ușor să-i iubești pe cei săraci.

Clericii, în general, nu erau probabil mai desfrînați sau mai lacomi ori mai puțin demni de încredere decît alți oameni, însă din cauză că ei trebuiau să fie mai buni sau mai aproape de Dumnezeu decît ceilalți, defectele lor atrăgeau mai mult atenția. Dacă Clement al VI-lea iubea luxul, el era totuși generos și cu inima blîndă. Dintre pelerinii de la Canterbury, Papa este la fel de blînd și demn de admirație pe cît este de urît Vînzătorul de iertăciuni, fiind totdeauna gata să meargă pe jos și să viziteze cea mai îndepărtată și mai săracă casă a parohiei, înfruntînd furtuna sau ploaia.

Se ostenea, neîntinat, să-ndrume
Spre cer, prin pilda lui, mireana lume

Totuși se ridica un val de nemulțumire. Perceptorii papali erau atacați și bătuți, chiar și episcopii nu erau în siguranță. În 1326, într-o reacție anticlericală, o bandă din Londra l-a decapitat pe episcop și-i lăsă cadavrul gol în stradă. În 1338 doi „rectori ai bisericii" s-au aliat cu doi cavaleri și cu „o mare mulțime de oameni de la sate" și-l atacară pe episcopul de Constance, rănind grav mai mulți membri ai suitei sale și aruncîndu-l pe episcop în închisoare. Chiar și printre oamenii Bisericii nemulțumirea lua forme grave. În Italia s-au ridicat *Fraticelli*, o sectă a ordinului franciscanilor, una din acele mișcări adepte ale sărăciei care tulburau deseori Biserica prin dorința de a o deposeda de donațiile primite. Fraticelli sau Franciscanii spirituali susțineau că Hristos a trăit fără posesiuni materiale și predicau o reîntoarcere la această stare ca adevărat singura „imitație" a lui Hristos.

Mișcările adepte ale sărăciei s-au dezvoltat din însăși esența doctrinei creștine : renunțarea la lumea materială — ideea care a dus la marea ruptură de epoca clasică. Această idee susținea că Dumnezeu era perfect pe cînd viața pe pămînt era imperfectă, că lumea era în mod incurabil rea și sfințenia se putea obține numai prin renunțarea la plăcerile lumești, la bunuri și onoruri. Scopul

postului și celibatului, care-și refuzau plăcerile acestei lumi de dragul răsplatei pe lumea cealaltă, era să obții biruința asupra cărnii. Banii erau ceva rău, frumusețea deșartă, ambele fiind trecătoare. Ambiția era socotită mîndrie, dorința de cîștig — avariție, poftele cărnii — desfrînare, goana după onoruri, chiar și după cunoștințe și frumusețe — glorie deșartă. Atît timp cît acestea îl îndepărtau pe om de la căutarea vieții spirituale, ele erau păcate. Idealul creștinesc era ascetic : renegarea omului senzual. Rezultatul a fost că sub dominația Bisericii, viața deveni o luptă continuă împotriva simțurilor și o continuă luptă cu păcatul, explicînd nevoia neclintită de izbăvire.

Au apărut în mod repetat secte mistice pentru a distruge toate rămășițele lumii materiale, în încercarea de a se apropia de Dumnezeu prin tăierea legăturilor pămîntești cu lumea proprietății. Încleștată de pămînturile și clădirile sale, Biserica putea să reacționeze numai prin înfierarea sectelor ca fiind eretice. Insistența încăpățînată cu care secta Fraticelli afirma sărăcia absolută a lui Hristos și ai celor 12 apostoli nu era deloc convenabilă pentru papii de la Avignon care au condamnat în 1315 doctrina lor ca erezie „falsă și pernicioasă“ și, cînd ei au refuzat să renunțe la convingerile lor, îi excomunicară împreună cu alte secte asociate în diverse perioade ale deceniului următor. Douăzecișișapte de membri ai unui grup cît se poate de îndărătnic al Franciscanilor spirituali din Provența au fost judecați de Inchiziție și patru din ei au fost arși pe rug în 1318 la Marsilia.

Se ridica și valul opoziției laice împotriva supremației papale, atacînd dreptul papei de a încorona pe împărat și de a stabili pretențiile statului față de Biserică. Papa încercă să excomunice acest spirit laic întruchipat în persoana celui mai îndrăzneț exponent al lui, Marsilius din Padova, al cărui *Defensor Pacis* din 1324 a fost o declarație directă a supremației statului. Doi ani mai tîrziu, logica luptei l-a făcut pe Ioan al XXII-lea să-l excomunice pe William din Ockham, franciscanul englez cunoscut pentru raționamentul său viguros ca „invincibilul doctor“. Prezentînd o filozofie numită „nominalism“, Ockham a deschis o ușă periculoasă către cunoașterea intuitivă, directă a lumii fizice. Într-un anumit sens el a fost purtătorul de cuvînt al libertății intelectuale : papa și-a dat seama de implicații, excomunicîndu-l. Ca răspuns

la excomunicare, Ockham l-a învinuit pe Ioan al XXII-lea de 70 de greşeli şi 7 erezii.

Spiritul laic al omului de afaceri nu provoca Biserica, totuşi acţiona într-o contradicţie esenţială. Iniţiativa comercială, deşi deţinea deja un loc conducător, viola prin însăşi natura sa atitudinea creştinească de împotrivire activă faţă de comerţ. Se afirma că banii erau un rău, că după afirmaţiile Sf. Augustin „afacerile sînt ele însele un rău", că în afara nevoilor stricte, cîştigul peste minimul necesar traiului negustorului era avariţie, că faptul de a face bani din bani punînd dobîndă pe un împrumut era păcatul de cămătărie, că achiziţionarea de mărfuri en gros şi vînzarea lor fără vreo îmbunătăţire la un preţ cu amănuntul era imorală, condamnată de legea canonică şi că, pe scurt, dictonul Sfîntului Jerome era hotărîtor: Un om care este negustor, nu poate fi iubit decît rareori sau niciodată de Dumnezeu (Homo mercator vix aut numquam potest Deo placere).

Prin urmare bancherul, negustorul şi omul de afaceri trăiau zi de zi în păcat şi în contradicţie cu codul moral care se concentra pe „preţul meritat". Aceasta se baza pe principiul că meseria trebuie să aducă fiecărui om necesarul de trai şi un beneficiu rezonabil. Dar nu mai mult. Preţurile ar trebui stabilite la un nivel „corect" însumînd valoarea muncii adăugată la valoarea materiei prime. Pentru ca nimeni să nu cîştige un avantaj asupra celuilalt, legea comercială interzicea inovaţiile în unelte şi tehnică, vînzarea sub un preţ stabilit, munca îndelungată la lumină artificială, folosirea de ucenici în plus sau a nevestei şi copiilor minori ca şi reclama pentru mărfuri sau lăudarea lor în detrimentul altora. Restricţiile asupra iniţiativei acţionau tocmai împotriva spiritului întreprinzător. Era renegarea omului pragmatic cu nişte consecinţe chiar mai nefaste decît renegarea omului senzual.

Nici o activitate economică nu era mai de nestăpînit decît investiţia şi împrumutul cu dobîndă a banilor; ele au constituit baza creşterii economiei capitaliste occidentale şi a formării averilor private. Erau întemeiate pe păcatul de cămătărie. Nimic nu jignea mai mult gîndirea medievală, nimic nu a încurcat şi nu a eludat mai mult legiuirile, nimic nu era un amestec mai mare de fapte de neîmpăcat ca teoria cămătăriei. Societatea avea nevoie

de împrumuturi de bani în timp ce creştinismul le interzicea. Aceasta era dihotomia fundamentală, însă doctrina era atît de elastică încît „chiar oameni înţelepţi" nu erau siguri care-i înţelesul prevederilor ei. În scopuri practice cămătăria nu era considerată a fi perceperea unei dobînzi *per se* ci luarea unei dobînzi mai mari decît cea care se cuvenea. Aceasta a fost lăsată pe seama evreilor ca îndeletnicire murdară necesară societăţii şi dacă ei n-ar fi existat, ar fi trebuit inventaţi. În timp ce teologii şi canonicii se certau necontenit şi încercau în zadar să hotărască dacă un procent de 10, 12, 15 sau 20 la sută, este decent, bancherii continuau să împrumute şi să investească cu procentul cerut de fiecare situaţie în parte.

Negustorii plăteau amenzi în mod regulat pentru încălcarea legilor privitoare la meseria lor dar continuau ca şi înainte. Bogăţia Veneţiei şi Genovei a fost acumulată din comerţul cu păgînii din Siria şi Egipt, în ciuda interdicţiei papale. Se spune că înainte de secolul al XIV-lea, oamenii „cu greu îşi puteau închipui seif-ul negustorului fără imaginea diavolului pe capac". Dacă şi negustorul vedea diavolul cînd îşi număra monedele, dacă trăia cu un sentiment de vină este greu de spus. Judecînd după scrisorile sale, Francisco Datini, negustor din Prato, era un om profund frămîntat, însă temerile sale erau provocate mai mult de frica de a pierde decît de frica lui Dumnezeu. El putea, evident, să împace creştinismul cu afacerile, deoarece motto-ul de pe registrul său era „În numele lui Dumnezeu şi al cîştigului".

Împărţirea între bogaţi şi săraci s-a accentuat din ce în ce mai mult. Exercitînd controlul asupra materiei prime şi a uneltelor de producţie, proprietarii puteau reduce salariile în sensul exploatării clasice. Săracii îi considerau acum duşmani, — nu protectori, ci exploatatori — ca Dives, bogatul condamnat la focul Gheenei — lupi iar ei înşişi, miei. Săracii aveau simţul nedreptăţii şi negăsind un remediu, acesta se transforma în spirit de revoltă.

Teoria medievală avea în vedere ca seniorul sau conducătorul să ancheteze plîngerile de asuprire ordonînd reforma necesară pentru ca birurile să fie puse în mod egal atît pe bogaţi cît şi pe săraci. Însă această teorie nu mai corespundea realităţii ca şi alte idealuri medievale şi din această cauză, scria Philippe de Beaumanoir în 1280—83, „au fost acte de violenţă deoarece săracii nu

vor să mai îndure dar nu ştiu cum să obţină dreptul lor decît răsculîndu-se şi luîndu-şi-l singur". Ei formară asociaţii — relatează el — refuzînd să lucreze „la un preţ atît de scăzut ca cel dinainte însă vor ridica preţul prin propria lor voinţă" şi vor da „anumite pedepse" celor care nu li se vor alătura. Aceasta i s-a părut lui Beaumonoir un act îngrozitor împotriva binelui comun „deoarece în interesul tuturor munca n-ar trebui să se oprească". El susţinea că astfel de persoane ar trebui arestate şi ţinute mult timp în închisoare şi după aceea să li se dea o amendă de 60 de sous fiecăruia, amenda tradiţională pentru tulburarea „liniştei publice".

Frămîntările cele mai mari au avut loc printre ţesătorii şi postăvarii din Flandra, unde dezvoltarea economică fusese mai intensă. Industria textilă era în Evul Mediu ceea ce este industria automobilului astăzi şi Flandra era cuibul tensiunii şi antagonismelor generate în societatea urbană de către dezvoltarea capitalistă.

Odată cu asocierea pe baza meseriei comune, breasla meşterilor, calfelor şi ucenicilor s-a despărţit în antreprenori şi mîna de lucru angajată, despărţiţi prin ura de clasă. Breasla era acum o corporaţie condusă de patroni, în care muncitorii nu aveau cuvînt. Magnaţii, adică bogătaşii care s-au căsătorit cu femei din nobilime şi au cumpărat moşii la ţară pe lîngă proprietatea lor de la oraş au devenit o clasă de patricieni care controla conducerea oraşelor şi o dirija în propriul lor interes. Ei au întemeiat biserici şi spitale, au construit marea Piaţă de postavuri, au pavat străzile şi au creeat sistemul de canalizare. Însă cea mai mare parte a cheltuielilor edilitare le obţineau din taxele pe vînzarea vinului, berii, turbei şi cerealelor, taxe care cădeau greu pe capul săracilor. Ei se favorizau unul pe altul, formînd grupuri conducătoare ca cei Treizeci şi Nouă din Gant. numiţi pe viaţă şi funcţionînd prin rotaţie anuală în trei grupuri de cîte 13 sau cei 12 magistraţi din Arras care se schimbau între ei odată la 4 luni sau oligarhia celor 100 de pairi din Rouen, care numea primarul şi consilierii municipali în fiecare an. Burghezia mijlocie care făcea avere şi dorea să se ridice putea deseori pătrunde în monopol, însă meseriaşii, dispreţuiţi, ca „unghii albastre" şi vulnerabili la şomaj, nu aveau nici un drept politic.

În spatele strigătului de protest, mare parte din viața medievală era suportabilă deoarece era trăită în colectiv, într-un număr infinit de grupuri, ordine, asociații, confrerii. Niciodată n-a fost omul mai puțin singur. Chiar și soții dormeau deseori în compania servitorilor și a copiilor lor. În afară de călugări și sihaștrii, singurătatea era necunoscută.

După cum nobilii aveau ordinele lor cavalerești, omul de rînd avea confreria sau frăția meseriei lui sau a satului care-l înconjura în fiecare moment dificil al vieții. Fiind de obicei compuse din 20—100 de membri, aceste grupuri erau asociații pentru caritate și servicii sociale precum și pentru distracții și respectarea orînduielilor religioase în viața laică. Ele îi însoțeau pe membrii lor pînă la porțile orașului cînd aceștia plecau în pelerinaj și luau parte la înmormîntarea lor cînd mureau. Dacă un om era condamnat la moarte, membrii confreriei îl însoțeau pînă la spînzurătoare. Dacă cineva se îneca cumva, cum s-a întîmplat odată la Bordeaux, ei i-au căutat corpul în Garonne timp de trei zile. Dacă murea nesolvabil, asociația acoperea cheltuielile pentru giulgiu și înmormîntare și o sprijinea pe văduvă și pe copii. Blănarii din Paris plăteau membrilor bolnavi cîte 3 sous pe săptămînă în timpul incapacității de muncă și 3 sous pentru o săptămînă de convalescență. Banii asociației proveneau din taxele stabilite în funcție de venit și care trebuiau plătite săptămînal, lunar sau trimestrial.

Confreriile puneau în scenă piese religioase, furnizau muzica, actorii și ajutoarele de scenă. Organizau concursuri, activități sportive, jocuri, dădeau premii și invitau oratori sau predicatori în ocazii speciale. În zilele de sărbătoare, după ce presărau străzile cu flori, confreriile se alăturau procesiunilor, fiecare mărșăluind în propriile ei costume viu colorate, precedate de steagul și de statuia sau portretul sfîntului protector al fiecăreia. Membrii erau legați prin rituri și jurămînt, în unele confrerii ei purtau măști pentru a-și ascunde identitatea, toți fiind egali în cadrul grupului.

Cînd confreriile donau ferestre bisericilor sau cînd comandau picturi murale, bănci pentru cor sau cărți de învățătură, membrii lor aveau dreptul să se mîndrească că sînt patronii artei întocmai ca și nobilii și magnații. Ei puteau lua sub oblăduire un spital, împărțind pomeni și hrană săracilor sau asumîndu-și ocrotirea unor anumite

categorii — ca atunci cînd băcanii din Paris au întreţinut pe orbi iar negustorii de postavuri i-au ajutat pe deţinuţii din închisorile oraşului. Confreriile ofereau un mod de viaţă intens sociabil, cu mîngîierea şi strălucirea ce le implică cîteodată sociabilitatea.

În 1320 mizeria săracilor de la sate în urma foametei a dus la izbucnirea unei mişcări de masă neobişnuite, numită a păstoraşilor datorită faptului că a fost iniţiată de păstori. Deşi mai puţin dezrădăcinat decît săracii de la oraşe, ţăranul simţea asuprirea bogaţilor şi lupta mereu împotriva încercărilor seniorilor de a pune stăpînire printr-un mijloc sau altul pe produsele sale sau să-şi însuşească mai mult din munca sa. Unele cazuri de la curţile feudale de prin 1250 arată că ţăranii refuzau în mod deliberat să are cîmpul seniorului, să-i îmblăcească cerealele, să-i întoarcă fînul sau să macine la moara lui. Opunîndu-se an de an, în ciuda amenzilor şi a pedepselor, ei nu recunoşteau şerbia, foloseau pămîntul fără consimţămînt, se adunau în bande ca să-l atace pe conetabil sau să scape pe vreun ţăran de la închisoare.

Asuprirea ţăranului de către moşier a tulburat conştiinţa timpului şi a dat naştere la avertismente. „Voi nobilii sînteţi ca lupii furioşi" — scria Jacques de Vitry, un autor de predici şi de povestiri morale din secolul al XII-lea. „De aceea veţi urla în iad... voi care jupuiţi pe supuşii voştri şi trăiţi din sîngele şi sudoarea săracilor". Oricît strînge ţăranul într-un an „cavalerul, nobilul devorează într-o oră". El pune biruri ilegale şi are pretenţii exagerate în bani. De Vitry i-a avertizat pe cei mari să nu-i batjocorească pe cei umili sau să le inspire ură, deoarece „dacă ei ne ajută, la fel de bine ne pot face rău. Voi ştiţi că mulţi şerbi şi-au ucis stăpînii sau le-au ars casele".

O profeţie care circula în vremea foametei prezicea că săracii se vor ridica împotriva celor puternici, vor răsturna Biserica şi o oarecare mare monarhie şi după multă vărsare de sînge va apărea o nouă epocă de unire sub o singură cruce. Însoţită de zvonuri vagi despre o nouă cruciadă şi răspîndită printre săraci de un călugăr renegat şi un preot răspopit, profeţia a antrenat „tot atît de brusc şi neprevăzut ca o furtună" ţăranii şi săracii dezrădăcinaţi din nordul Franţei într-o masă care mărşăluia

spre sud către o îmbarcare imaginară spre Țara Sfîntă. Strîngînd aderenți și arme în drumul lor, ei au luat cu asalt castele și abații, au incendiat primării și registre de biruri, au deschis pușcării iar cînd au sosit în sud s-au aruncat asupra evreilor.

Datoriile țăranilor la evrei, provenite de la împrumuturile făcute pentru a răzbi în timpurile grele sau pentru a-și înlesni cumpărarea uneltelor sau a unui plug durau de multă vreme. Țăranii crezuseră că datoriile fuseseră anulate cînd Filip cel Frumos i-a expulzat pe evrei în 1306, însă fiul său, Ludovic al V-lea, i-a adus înapoi cu condiția să capete două treimi din datoriile recuperate. Accentuînd o veche nemulțumire, acest lucru i-a făcut pe păstorași, ajutați cu entuziasm de populație, să măcelărească aproape toți evreii de la Bordeaux la Albi. În ciuda ordinului regal ca evreii să fie protejați, autoritățile locale n-au izbutit să împiedice atacurile și în unele cazuri li s-au alăturat.

Că evreii erau considerați păgîni era o credință atît de adînc înrădăcinată de către Biserică încît persoanele cele mai credincioase erau și cele mai înverșunate în antipatia lor, chiar și Ludovic cel Sfînt. Dacă evreii erau păgîni, atunci uciderea și jefuirea lor era lucru sfînt. Și leproșii erau ținta păstorașilor pe baza teoriei că ei făcuseră cu evreii o înțelegere oribilă pentru a otrăvi fîntînile. Persecuția leproșilor s-a legiferat printr-o ordonanță regală din 1321.

Punînd în primejdie Avignon-ul, atacînd preoți, amenințînd să ia proprietățile Bisericii, răscoala păstorașilor a răspîndit acea frică de răscoală ce îngheța sîngele celor privilegiați oricînd apărea mulțimea. Excomunicați de către papa Ioan al XXII-lea, au fost înfrînți în cele din urmă cînd papa a interzis tuturor, sub pedeapsa cu moartea, să-i aprovizioneze cu hrană și a aprobat folosirea forței împotriva lor. Aceasta a fost suficient și păstorașii au sfîrșit așa cum vor sfîrși mai curînd sau mai tîrziu toate răscoalele săracilor din Evul Mediu, cu leșuri atîrnînd de copaci.

La nenorocirea secolului nici un factor n-a provocat mai multă dezordine decît decalajul persistent între dezvoltarea statului și cea a mijloacelor sale de finanțare. Deși guvernarea centralizată se dezvolta, birurile se încasau

potrivit concepţiei că ele reprezentau o măsură de urgenţă care trebuia luată pe bază de consimţămînt. Epuizînd toate sursele de venituri, Filip cel Frumos s-a pus pe capul Templierilor în cel mai senzaţional episod al domniei sale. După cum credeau contemporanii săi, rezultatul a fost un blestem asupra ţării lor iar ceea ce un popor crede despre timpul lui devine un factor în istoria acestuia.

Nici o cădere nu era să fie atît de completă şi spectaculoasă ca a acestui ordin arogant al cavalerismului monastic. Format în timpul cruciadelor ca să fie spada Bisericii în apărarea Ţării Sfinte, Templierii [1] au pornit de la idealurile ascetismului şi sărăciei şi au ajuns la imense resurse şi o reţea internaţională de putere în afara obişnuitelor făgaşuri ale vasalităţii. Scutiţi de la început de impozite, ei au strîns averi ca bancheri ai Sfîntului Scaun şi împrumutau bani cu dobînzi mai mici decît lombarzii şi evreii. Nu erau cunoscuţi a face fapte de caritate şi spre deosebire de cavalerii Sf. Ioan, nu sprijineau nici un spital. Cu 2 000 de membri în Franţa şi cea mai mare trezorerie din nordul Europei, aveau cartierul general în Temple, formidabila lor fortăreaţă din Paris.

Nu numai averea ci şi existenţa lor ca un enclav virtual autonom impunea nimicirea Templierilor. Reputaţia lor sinistră, născută din secretul ritualurilor lor, a furnizat mijloacele. Năpustindu-se ca un tigru, Filip a ocupat Temple din Paris şi a ordonat arestarea tuturor Templierilor în aceeaşi noapte. Pentru a justifica confiscarea propretăţii ordinului, erezia a fost principala învinuire, ca dovadă fiind aduse la lumină de către procurori toate superstiţiile oculte şi închipuirile îngrozitoare de vrăjitorie şi de venerare a diavolului pe care le putea imagina mintea celor din Evul Mediu. Templierii au fost acuzaţi de către martori mituiţi că se dedau la bestialităţi, că venerau idoli, negau împărtăşania, că şi-au vîndut sufletul diavolului şi l-au adorat sub forma unei pisici uriaşe ; că practicau sodomia între ei şi aveau relaţii cu demoni şi cu duhurile necurate ; că cereau iniţiaţi pentru negarea lui Dumnezeu, a lui Hristos şi a Fecioarei Maria, ca să scuipe de trei ori, să urineze şi să calce pe cruce şi să dea starețului ordinului „sărutul ruşinii“ pe gură, penis şi buci. Se spunea că pentru a-şi întări hotărîrea de a pune în aplicare toate aceste practici, ei beau un praf făcut din cenuşa propriilor lor copii nelegitimi ce decedaseră.

În viața medievală elementele de vrăjitorie, magie și farmece erau acceptate, însă prin folosirea lor de către Filip pentru a dovedi erezia în timpul celor șapte ani ai proceselor Templierilor, ele au devenit înspăimîntătoare. Mai tîrziu, învinuirea de magie neagră a devenit un mijloc obișnuit de doborîre a unui dușman și o metodă favorită a Inchiziției pentru urmărirea ereticilor, în special a celor cu proprietăți care meritau să fie confiscate. În următorii 35 de ani, Inchiziția a judecat 1 000 de persoane din Toulouse și Carcassonne sub astfel de învinuiri și a ars 600. Justiția franceză a fost coruptă și s-au pus bazele persecuțiilor fanatice ale vrăjitoriei din secolele următoare.

Filip l-a determinat pe primul papă din Avignon, Clement al V-lea, să autorizeze procesele Templierilor și i-a supus la torturi atroce pentru a le smulge mărturisiri. Justiția medievală avea scrupule în ceea ce privește ținerea unor procese adecvate și era grijulie să nu condamne fără dovada vinovăției, însă ea obținea dovada mai curînd prin mărturisiri decît prin evidența faptelor, iar mărturisirea se obținea de obicei prin tortură. Templierii, majoritatea bătrîni, au fost trași pe roată, li s-au strîns degetele în menghine, au fost lăsați să moară de foame, spînzurați cu greutăți pînă li se desfăceau încheieturile ; li s-au scos dinții și unghiile, li s-au zdrobit oasele, li se țineau picioarele deasupra flăcării, totdeauna existînd pauze între „ședințe“ în timpul cărora „întrebarea“ era pusă din nou, în fiecare zi, pînă ce se storcea mărturisirea sau pînă ce victima murea. Treizeci și șase au murit în urma tratamentului ; unii s-au sinucis. Zdrobiți prin tortură, Marele Maestru, Jacques de Molay și încă 122 de persoane au mărturisit că au scuipat pe cruce sau alte variante ale crimei puse în gura lor de către Inchiziție. „Și el a mărturisit că l-ar fi omorît pe însuși Dumnezeu dacă i s-ar fi cerut-o“ afirma un cronicar.

Procesul a continuat încet prin mînuirea abilă a jurisdicției de către papă, rege și Inchiziție, în timp ce victimele, ținute în lanțuri și înfometate, erau tîrîte în și din temnițe pentru alte și alte judecăți și umilinți. Șaizeci și șapte care au avut curajul să-și retracteze mărturisirile au fost arși de vii ca eretici. În ciuda agitației zadarnice a lui Clement al V-lea, ordinul Templierilor din Franța și toate ramurile sale din Anglia, Scoția, Aragon, Castilia, Portugalia, Germania și regatul Neapolului au fost desființate în 1311—12 de către Conciliul din Vienne. Oficial,

proprietățile ordinului au fost transferate cavalerilor Ospitalieri ai Sf. Ioan dar prezența lui Filip cel Frumos la dreapta papei la Vienne arată că avea și el un amestec în acest aranjament. Într-adevăr, după aceea, cavalerii Sf. Ioan i-au plătit o sumă enormă ca datorie pe care el o pretindea de la Templieri.

Acesta n-a fost sfîrșitul. În martie 1314, Marele Maestru, care fusese prietenul regelui și nașul fiicei sale, a fost condus împreună cu principalul său locțiitor spre un eșafod ridicat în piațeta din fața catedralei Notre Dame din Paris, pentru a-și reafirma mărturisirile și a putea fi condamnați astfel la închisoare pe viață de către nunții papali. În loc de aceasta, ei și-au proclamat nevinovăția lor și a Ordinului în fața mulțimii formate de nobili, clerici și oameni de rînd. Lipsit de ultima sa justificare, regele a ordonat ca ambii bărbați să fie arși pe rug. În timp ce rugul ardea în ziua următoare, Jacques de Molay și-a proclamat din nou nevinovăția și a strigat tare că Dumnezeu îl va răzbuna. Conform tradiției care a apărut mai tîrziu, el a abătut un blestem asupra regelui și asupra urmașilor acestuia pînă la a treisprezecea generație și prin ultimele cuvinte care s-au mai auzit înainte de a muri el i-a chemat pe Filip și pe papa Clement în fața judecății lui Dumnezeu peste un an. Într-adevăr, Clement a murit peste o lună, urmat, după șapte luni, în noiembrie, de Filip, mort la vîrsta de 46 de ani, fără să fi fost bolnav sau să fi suferit vreun accident. Legenda despre blestemul Templierilor a luat amploare, cum se întîmplă cu cele mai multe dintre legende pentru a explica straniile coincidențe de după eveniment. Simptomele suferinței lui Filip pe patul morții arătau o comoție cerebrală, însă pentru contemporanii săi înspăimîntați, cauza morții era în mod indubitabil blestemul Templierilor, care s-a ridicat odată cu fumul din rugul funerar în lumina roșiatică a apusului de soare.

Ca și cînd ar fi purtat blestemul asupra posterității lui Filip, dinastia Capețiană s-a ofilit datorită destinului straniu al celor trei fii ai lui Filip cel Frumos. Urmînd unul după altul, Ludovic al V-lea, Filip al V-lea și Carol al IV-lea, au domnit mai puțin de șase ani fiecare și au murit respectiv la 27, 28 și 33 de ani, nelăsînd nici unul un moștenitor de sex masculin, deși în total au avut șase

neveste. Ioana, fiica în vîrstă de patru ani a celui mai mare dintre fraţi n-a fost luată în seamă de către unchiul ei care s-a încoronat ca Filip al V-lea. După încoronare el a convocat o adunare de notabili din cele trei stări şi de la universitatea din Paris care au aprobat dreptul său, conform principiului, formulat cu acest prilej, că „o femeie nu urmează la tronul Franţei". Astfel s-a născut memorabila Lege Salică care avea să creeze o piedică permanentă în faţa succesiunii femeilor la tron, ceea ce nu existase pînă atunci. Moartea ultimului dintre cei trei fraţi în 1328 a lăsat succesiunea liberă, ceea ce a dus la cel mai lung război — de pînă atunci — din istoria occidentală. Existau trei pretendenţi — un nepot de la fiică şi doi nepoţi de la frate ai lui Filip cel Frumos. Nepotul de la fiică era Eduard al III-lea al Angliei, în vîrstă de 16 ani, fiul lui Isabel, fiica lui Filip cel Frumos, care fusese căsătorită cu Eduard al II-lea. Se credea că ea îi fusese complice amantului în asasinarea soţului ei, regele, şi că avea o influenţă nefastă asupra fiului ei. Pretenţia lui Isabel de a fi în descendenţă directă, susţinută viguros, nu a fost bine primită în Franţa, nu fiindcă venea de la o femeie ci pentru că femeia în chestiune era temută şi privită cu antipatie; în orice caz nimeni nu-l dorea pe regele Angliei pe tronul Franţei.

Ceilalţi doi pretendenţi, fiii unui frate şi respectiv ai unui frate vitreg al lui Filip cel Frumos erau Filip de Valois şi Filip de Evreux. Primul, un bărbat de 35 de ani, fiul unui tată ilustru, bine cunoscut la curte şi de nobilii Franţei era preferat şi a fost repede confirmat ca rege de către părinţii şi pairii Franţei, fără opoziţie deschisă. Cunoscut drept Filip al VI-lea, el a început dinastia Valois. Ambii săi rivali au acceptat alegerea formal, Eduard venind personal să dea mîna cu Filip al VI-lea drept mulţumire pentru ducatul de Guienne. Celălalt Filip a fost recompensat cu regatul Navarrei şi căsătoria cu Ioana care n-a urmat la tron.

Deşi Filip al VI-lea a întreţinut o curte cu mare pompă, el nu fusese crescut să devină rege şi îi lipsea ceva din caracterul regal. Simţea oarecare stinghereală în privinţa dreptului său la coroană, stinghereală amplificată de obiceiul contemporanilor săi de a-l numi *le roi trouvé* (regele regăsit) ca şi cum ar fi fost descoperit într-un coş de papură. Sau poate îl ameninţau drepturile ascunse ale verişoarelor lui. Era dominat de soţia sa

„regina oloagă și rea“, Jeanne de Bourgogne, o femeie pizmașă, nici iubită, nici respectată, deși era patroana artelor și a tuturor învățaților care veneau la curte. Foarte credincios, ca și străbunicul său, Ludovic cel Sfînt, deși nu tot atît de inteligent și înzestrat cu aceeași voință puternică, Filip era frămîntat de problema intrării în rîndul preafericiților ; dacă sufletele celor binecuvîntați văd fața lui Dumnezeu imediat ce intră în rai sau dacă trebuie să aștepte pînă în ziua Judecății de Apoi.

Problema era într-adevăr importantă, deoarece demersurile sfinților în favoarea oamenilor erau eficiente numai dacă sfinții fuseseră admiși în preajma lui Dumnezeu. Raclele conținînd moaștele sfinților erau venerate datorită credinței poporului că un anumit sfînt avea posibilitatea de a interveni personal pe lîngă Atotputernic. Filip al VI-lea i-a chemat pe teologi de două ori la el pentru a discuta chestiunea aceasta și l-a apucat o „furie teribilă“ cînd nunțiul papal trimis la Paris a exprimat îndoielile papei Ioan al XXII-lea asupra Beatificării. „Regele l-a admonestat sever și l-a amenințat să-l ardă ca pe un albigensian dacă nu-și retrăgea afirmațiile și a mai spus că dacă papa într-adevăr avea asemenea păreri îl va considera un eretic“. Îngrijorat, Filip i-a scris papei că a nega Beatificarea însemna să distrugi credința în puterea Fecioarei Maria și a sfinților. Din fericire pentru liniștea sufletească a regelui, printr-o hotărîre papală s-a stabilit, după cercetări amănunțite, că sufletele celor binecuvîntați vin într-adevăr față în față cu Ființa Divină.

Domnia lui Filip a început bine și regatul prospera. Trecuse efectul foametei și al molimelor, semnele rele erau uitate, eterna nesupusă, Flandra, fusese recucerită de Franța în urma campaniei victorioase din primul an de domnie a lui Filip. Relațiile coroanei cu cinci din cele șase feude mari — Flandra, Burgundia, Bretania și în sud Armagnac și Foix — erau stabile. Numai Guienne (sau Aquitania) pe care o stăpîneau regii Angliei era socotită de regii Franței o feudă a lor, și constituia un izvor de conflicte permanente. Aici eforturile Angliei de a se extinde se loveau continuu de efortul Franței de a recuceri feuda.

Cînd conflictul a ajuns la un punct culminant, în 1338 s-a făcut o căsătorie care i-a legat pe Coucy de o altă casă domnitoare, Habsburgii din Austria. Din această

unire avea să se nască Enguerrand al VII-lea. Căsătoria a fost aranjată de însuşi Filip al VI-lea care căuta aliaţi pentru viitoarea luptă cu Anglia. În 1337 Filip a denunţat confiscarea feudei Guienne la care Eduard al III-lea s-a declarat rege de drept al Franţei şi s-a pregătit de război. Pretenţia reînnoită a lui Eduard nu a fost un motiv serios de război, ci, mai mult, o scuză pentru a rezolva prin război un conflict fără sfîrşit asupra suveranităţii Guiennei. În timp ce forţele engleze debarcau în Flandra pentru a se pregăti de asalt, ambele părţi căutau febril aliaţi în Ţările de Jos şi de partea cealaltă a Rinului.

Regele Filip era ocupat nu numai cu strîngerea de aliaţi ci şi cu asigurarea loialităţii baroniei Coucy care avea un plasament strategic. Ca recompensă, el obţinu pentru Enguerrand al VI-lea mîna Ecaterinei de Austria, fiica ducelui Leopold I şi nepoata din partea mamei a tot atît de ilustrului Amadeus al V-lea, contele de Savoia. Membrii casei de Savoia cîrmuiau în mod autonom regiunea care se întindea din Franţa pînă în Italia peste Alpi şi erau ei înşişi centrul unei reţele de căsătorii care-i legau de coroanele din toată Europa şi din afara ei. Una din cele şapte mătuşi ale Ecaterinei era soţia lui Andronic al III-lea Paleologul, împăratul Bizanţului.

Căsătoriile constituiau fundamentul relaţiilor internaţionale şi a relaţiilor între nobili, precum şi sursa principală de teritorii, suveranitate şi alianţe şi ocupaţia majoră a diplomaţiei medievale. Relaţiile între ţări şi conducători nu depindeau de frontierele comune sau de interesul natural ci de legăturile dinastice şi legăturile imaginare de rudenie care puteau face pe un prinţ ungur moştenitorul tronului din Neapole şi pe un prinţ englez, un pretendent al Castiliei. La fiecare punct al războiului de ţesut, suveranii îşi vîrau suveica, ducînd firul unui fiu sau al unei fiice iar aceştia, zbîrnîind înapoi şi înainte, ţeseau pînza artificială care creea la fel de multe pretenţii conflictuale şi ostilităţi ca şi legături. Valois din Franţa, Plantageneţii din Anglia, Luxemburgii din Boemia, Wittelsbach din Bavaria, Habsburgii din Austria, Visconţii din Milano, Casele de Navarra, Castilia şi Aragon, ducii din Bretania, conţii din Flandra, Hainault şi Savoia toţi erau prinşi într-un păienjeniş pentru ţesutul căruia două lucruri nu erau niciodată luate în consideraţie: sentimentele celor doi parteneri de căsătorie şi interesele populaţiilor implicate.

Deşi Biserica cerea în teorie consimţămîntul liber al partenerilor de căsătorie şi „da"-ul era considerat esenţa doctrinei contractului de căsătorie făcut înaintea unui preot, în practică se omitea această cerinţă, cîteodată cu rezultate nefericite. Împăratul Ludovic, căsătorind-o pe fiica sa înainte ca aceasta să poată vorbi, s-a oferit să vorbească în numele ei şi, mai tîrziu, s-a spus că a meritat pedeapsa lui Dumnezeu cînd ea a rămas mută pentru toată viaţa.

Cîrmuitorii nu ţineau seama nici de interzicerea căsătoriei între rude, ale cărei riscuri erau bine cunoscute şi care era interzisă de Biserică pînă la gradul al patrulea. Îşi aduceau aminte de interzicere numai cînd vroiau să desfacă o căsătorie care devenise inconvenabilă sau să se debaraseze de un soţ nepotrivit. Pentru o taxă sau o favoare politică proporţională cu rangul petiţionarului, Biserica era de acord, fie să ignore regula rudeniei pentru a permite căsătoria, fie să o invoce ca motiv de divorţ.

Pentru a negocia condiţiile financiare ale căsătoriei Habsburg-Coucy a fost nevoie de două tratate în 1337—38, între regele Franţei şi ducele de Austria. Ducele Leopold a dat fiicei sale o zestre de 40 000 de livre, în timp ce regele Filip i-a alocat ei şi progeniturii ei o rentă anuală de 2 000 de livre din trezoreria regatului. Regele i-a dat un dar de 10 000 de livre lui Enguerrand al VI-lea, plus o promisiune de încă 10 000 pentru a-i achita datoriile. La rîndul său, Enguerrand a promis să-i aloce nevestei sale 6 000 de livre şi ceea ce era de mare importanţă pentru rege, să-şi trimită vasalii în oastea regelui pentru apărarea regatului împotriva lui Eduard al Angliei.

La început, războiul nu se arăta primejdios deoarece Franţa era o putere dominantă în Europa, a cărei glorie militară în proprii săi ochi ca şi în ochii altora depăşea cu mult pe cea a Angliei sau a oricărei alte ţări şi a cărei populaţie de 21 de milioane de locuitori era de cinci ori mai mare decît aceea a Angliei, care se cifra puţin peste 4 milioane. Totuşi stăpînirea Aquitaniei şi alianţa cu Flandra îi asigurau lui Eduard două puncte de sprijin la frontierele Franţei şi dădeau mai multă forţă provocării care i-a adresat-o „lui Filip de Valois ce îşi spune regele Franţei". Nici unul din ei nu-şi putea închipui că vor începe un război care va dura chiar după moartea lor,

care îşi va avea propria lui existenţă, sfidînd tratative, şi armistiţii, că va continua în timpul vieţii fiilor lor şi a nepoţilor, strănepoţilor şi stră-strănepoţilor lor pînă la a cincea generaţie, că va provoca distrugerea ambelor părţi şi, deoarece daunele sale s-au răspîndit în toată Europa, va deveni ultimul supliciu al sfîrşitului Evului Mediu.

Enguerrand al VI-lea de-abia a avut timp să procreeze un copil, cînd în 1339, a fost chemat la război. La nord, englezii înaintau din Flandra şi o armată de 1 500 de oameni înarmaţi asedia Castelul Oisy care aparţinea familiei Coucy. Apărarea vasalilor lui Enguerrand a fost atît de înflăcărată încît englezii au fost obligaţi să se retragă, chiar dacă conducătorul lor era sir John Chandos, care avea să devină cea mai notabilă figură militară din tabăra engleză. Ca răzbunare pentru că a fost respins, el a incendiat şi jefuit trei alte oraşe şi castele mici din domeniul Coucy. Între timp, Enguerrand al VI-lea s-a alăturat regelui pentru a apăra localitatea Tournai de la frontiera flamandă şi, în 1340, în timp ce se desfăşura o campanie lipsită de vigoare, s-a născut fiul său, al şaptelea şi ultimul Enguerrand.

---

[1] Ordinul Templierilor a fost înfiinţat la începutul secolului al XII-lea. După o sută de ani de la înfiinţarea sa, ordinul a devenit o reală putere internaţională. El media conflictele dintre nobilime şi diferitele curţi regale europene. Datorită unei reţele întinse de filiale, circa 5 000 în secolul al XIII-lea, implantate cam peste tot în Europa şi Orientul Apropiat, Ordinul Templierilor asigura fondurile ce-i erau încredinţate spre păstrare şi, totdată, le transfera de la o ţară la alta ; astfel, suma depusă la una din filialele principale putea fi retrasă pe baza unei simple chitanţe, prevăzute cu sigiliul ordinului, la o altă filială. Într-un anumit sens, ei au fost primii „agenţi de schimb" şi inventatorii cecului. Ulterior, templierii au negat crucificarea lui Hristos (vezi „*The Holy Blood and the Holy Grail*, Michael Baigent, Richard Leigh şi Henry Lincoln, Londra, 1982). Controversa asupra acestei probleme poate fi urmărită în următoarele lucrări : Winter P. *On the Trial of Jesus*, Berlin, 1961 ; Phips W. E. *Was Jesus married*, New York, 1970 ; Phips W. E. *The Sexuality of Jesus*, New York, 1973. Joyce D. *The Jesus Scroll*, Londra, 1975.

Capitolul 3

Tinereţe şi cavalerism

Deşi era fără îndoială foarte preţuit de părinţii săi ca primul născut şi moştenitor al unei mari dinastii, copilul Enguerrand al VII-lea n-a fost obiectul adorat al răsfăţului şi tandreţei pe care copiii le inspiră de obicei. Dintre toate caracteristicile prin care Evul Mediu se deosebeşte de perioada modernă nici una nu este atît de evidentă ca lipsa de interes faţă de copii. Manifestări sentimentale faţă de ei apar arareori în artă sau literatură sau în mărturiile documentare. Desigur, copilul Hristos este pictat deseori în braţele mamei sale dar înainte de mijlocul secolului al XIV-lea este înfăţişat în general ca fiind ţinut ţeapăn, departe de corp, de către o mamă care este distantă chiar cînd are un copil în braţe. Sau în alte părţi copilul sfînt stă singur pe pămînt, înfăşat sau cîteodată complet gol şi neacoperit în timp ce o mamă lipsită de zîmbet se uită la el cu o privire indiferentă. Despărţirea de copilul ei voia să indice divinitatea acestuia. Dacă o mamă obişnuită avea sentimente mai calde, mai intime, ele erau puţin exprimate în arta medievală deoarece aceea care simboliza maternitatea era în primul rînd Fecioara Maria.

În literatură, principalul rol al copiilor era să moară, de obicei înecaţi, sufocaţi sau abandonaţi într-o pădure din ordinul vreunui rege care se temea de vreo profeţie sau a vreunui soţ nebun care vroia să pună la încercare cît poate îndura o soţie. Femeile apar rar ca mame. În povestirile populare ele sînt iubite, codoaşe şi soţii adul-

tere ; în piesele de teatru, sfinte și martire ; în romanele cavalerești, ținte intangibile ale dragostei pătimașe și nepermise. Cîteodată apare și maternitatea, după cum spune un preot englez într-o predică, vrînd să sublinieze morala că o mamă „cu un copil iarna... cînd oasele copilului sînt reci, ia paie sau ierburi și-l înfășoară să se încălzească". Unele ilustrații sau sculpturi în piatră înfățișează părinți care-și învață copiii să meargă în picioare, o mamă țărancă pieptănînd sau despăduchind un copil așezat cu capul în poala ei, o mamă mai elegantă din secolul al XIV-lea împletind cu patru andrele o hăinuță de copil ; există o relatare dintr-o viață de sfînt despre „frumusețea copilăriei" iar în *Ancren Riwle* din secolul al XII-lea avem descrierea unei mame țărănci jucîndu-se de-a v-ați ascunselea cu copilul ei iar cînd el plînge după ea „îl întîmpină cu brațele deschise și-l îmbrățișează, și-l sărută, și-i șterge lacrimile". Acestea sînt mențiuni izolate care pun în evidență și mai mult spațiile goale.

Ilustrațiile medievale ne prezintă oameni în timpul oricărei alte activități umane — făcînd dragoste, murind, dormind, mîncînd, în pat, în baie, rugîndu-se, vînînd, dansînd, arînd, la jocuri și în lupte, făcînd comerț, călătorind, citind, scriind — însă atît de rar împreună cu copiii, încît se pune întrebarea : De ce ?

Dragostea maternă, ca și dragostea trupească, este în general considerată prea firească ca să fie eradicabilă, dar probabil, în anumite condiții nefavorabile ea se poate atrofia. Datorită mortalității infantile foarte ridicate din acea vreme, din trei copii se aprecia că doar unul sau doi supraviețuiau, dragostea pentru un copil mic era poate atît de nerăsplătită încît printr-un oarecare șiretlic al naturii, așa după cum rozătoarele nu se înmulțesc în captivitate, ea era înăbușită. Poate și nașterile prea frecvente făceau ca progeniturile să fie mai puțin prețuite. Un copil se năștea, murea și altul îi lua locul.

Nobilii și burghezii înstăriți aveau mai mulți copii decît săracii deoarece se căsătoreau tineri și deoarece, folosind doici, perioada de nefertilitate era scurtă. De asemenea ei reușeau să aducă la maturitate mai mulți, deseori pînă la șase-zece copii. Guillaume de Coucy, bunicul lui Enguerrand al VII-lea a crescut cinci fii și cinci fiice ; fiul său, Raoul, a crescut patru din fiecare. Nouă din cei doisprezece copii ai lui Eduard al III-lea și ai re-

ginei Filipa a Angliei au ajuns la maturitate. S-a estimat că o femeie de douăzeci de ani, putea avea o perioadă fertilă de 12 ani putînd da naștere unui copil viu — datorită copiilor născuți morți, avorturilor și alăptării — la intervale destul de mari, de 30 de luni. În acest ritm, numărul mediu de nașteri într-o familie era de circa cinci din care jumătate supraviețuiau.

Ca orice altceva, și copilăria se sustrage de la o generalizare categorică. Existau totuși cîntece de leagăn și dragoste. Dumnezeu, în mila sa, scria Filip de Navarra, în secolul al XIII-lea, a dat copilului trei daruri : să iubească și să recunoască persoana care-l alăptează la sîn, să arate „bucurie și dragoste" celor care se joacă cu el, să inspire dragoste și tandrețe celor care-l cresc dintre care ultima este cea mai importantă, deoarece „fără ea copiii vor fi atît de murdari și supărători și mai tîrziu atît de răi și capricioși încît aproape că nu merită să te îngrijești de ei în copilărie". Totuși, Filip a aplicat o educație severă deoarece „puțini copii se prăpădesc din exces de severitate însă mulți din cauză că li se permite prea mult". Cărțile cu sfaturi pentru creșterea copiilor erau rare. Existau cărți — adică manuscrise legate — cu norme de etichetă, cărți de menaj, cu norme de comportament, cărți pentru reparații casnice, chiar cărți pentru învățarea limbilor străine. Un cititor putea găsi sfaturi cum să se spele pe mîini și să-și curățe unghiile înainte de un banchet, cum să mănînce chimen sau anason dacă îi miroase gura, să nu scuipe și să nu se scobească în dinți cu un cuțit, să nu-și șteargă mîinile cu mînecile, să nu-și șteargă nasul sau ochii cu fața de masă. O femeie putea învăța cum să facă cerneală, otravă pentru șoareci, nisip pentru clepsidre ; cum să facă *hipocras* sau vin cu mirodenii, băutura favorită din Evul Mediu ; cum să îngrijească păsările cîntătoare din colivie și cum să le facă să se înmulțească, cum să obțină referințe pentru servitorii ei, cum să fie sigură că aceștia sting lumînările cu degetele sau suflînd, „nu cu cămășile lor", cum să scoată petele de grăsime cu pene de găină muiate în apă fierbinte, cum să-l facă pe bărbat fericit făcînd focul iarna fără să iasă fum și să păstreze patul fără purici în timpul verii. O tînără căsătorită era sfătuită să postească, să dea de pomană și să facă rugăciuni dimineața la prima bătaie a clopotului „înainte de a se culca din nou" și să meargă cu demnitate și modestie în public, nu „într-un

mod nerușinat, rotindu-și ochii, cu gîtul întins înainte ca un cerb în luptă și uitîndu-se încoace și încolo ca și cum ar călări un cal nărăvaș". Ea putea găsi cărți despre administrarea moșiei pe durata în care soțul ei era plecat în război, cu sfaturi pentru întocmirea bugetelor, cărți despre felul în care să reziste asediilor, despre legea posesiunilor și legea feudală pentru ca drepturile soțului ei să nu fie încălcate.

Dar ea va găsi puține cărți pentru mame cu sfaturi pentru îngrijirea sugarului cum ar fi : alăptarea, legănarea, îmbăierea, înțărcarea, deși acestea păreau să fi fost mai importante pentru supraviețuirea rasei decît creșterea păsărilor în colivii sau chiar confortul soților. Cînd se menționa alăptarea ea era dată în linii generale pentru valoarea sa emoțională — cum apare în „Cartea despre natura lucrurilor" a lui Bartolomeu din Anglia, un enciclopedist din secolul al XIII-lea. În timpul alăptării mama „își iubește foarte mult copilul, îl îmbrățișează, îl sărută, îl îngrijește și are mare grijă de el". Un doctor din aceeași perioadă, Aldobrandino din Siena, care practica medicina în Franța, recomanda ca un copil să fie curățat și schimbat des, să i se facă două băi pe zi, să fie înțărcat cu un terci făcut din pîine cu miere și lapte, să i se lase mult timp de joacă, să învețe la școală nesilit, să i se lase suficient timp pentru somn și recreere. Însă cîte femei cunoșteau sau urmau aceste sfaturi este imposibil de spus.

În general, se pare că sugarii și copiii mici supraviețuiau sau mureau în primii cinci sau șase ani. Ce efect psihologic putea să aibă acest fapt asupra caracterului oamenilor și eventual asupra istoriei, se poate numai presupune. Probabil că relativa ariditate sentimentală a copilăriei în Evul Mediu s-ar datora atitudinii indiferente față de viață și suferință a omului din Evul Mediu.

Totuși, copiii aveau jucării : păpuși și calești-jucărie trase de șoareci, cavaleri și arme de lemn, mici animale din lut ars, mori de vînt, mingi, volane, catalige, scrînciobur și călușei. Băieții erau ca băiețașii din toate timpurile „trăiau fără grijă", cum susține Bartolomeu din Anglia „plăcîndu-le numai jocul, netemîndu-se de nimic decît de bătaia cu nuiaua, totdeauna flămînzi și din această cauză predispuși la infirmități din cauza supraalimentării, dorind orice vedeau, rîzînd sau plîngînd ușor, neplăcîndu-le să fie spălați și pieptănați de mamele lor

și murdărindu-se iar imediat". Fetele se purtau mai bine, considera Bartolomeu și erau mai iubite de mamele lor. Dacă copiii ajungeau la vîrsta de șapte ani, ei intrau în viață mai mult sau mai puțin ca niște adulți în miniatură. Copilăria era deja terminată. Caracterul copilăros al comportamentului celor din Evul Mediu, cu incapacitatea lor marcată de a-și stăpîni pornirile s-ar putea să se fi datorat pur și simplu faptului că o mare parte din societatea activă era de fapt atît de tînără. S-a calculat că aproximativ jumătate din populație era sub 21 de ani iar o treime sub 14 ani.

Un băiat dintr-o familie nobilă era lăsat în grija femeilor pînă la 7 ani. Femeile îl învățau cum să se poarte și într-o oarecare măsură îl învățau carte. Sf. Ana, patroana mamelor este pictată de obicei învățînd pe fiica ei, Fecioara Maria, cum să citească într-o carte. De la 8 la 14 ani, fiul nobilului era trimis ca paj la castelul unui senior din vecinătate, după cum cei din clasele inferioare plecau la 7 sau 8 ani la o altă familie ca ucenici sau servitori. Serviciul personal nu era considerat degradant ; seniorul era ajutat la baie sau la îmbrăcat de un paj sau chiar scutier, era servit la masă de acesta deși era de viță nobilă. În schimbul muncii, seniorul asigura școala gratuită pentru fiii pairilor săi. Băiatul învăța să călărească, să lupte și să vîneze cu șoimul, cele trei lucruri principale din viața unui nobil, să joace șah și table, să cînte și să danseze, să cînte la un instrument și să compună, și alte îndeletniciri artistice. Capelanul castelului sau un abate îi dădea educația religioasă și-l învăța primele noțiuni de citit și scris, eventual, unele noțiuni din programul școlii elementare care erau urmate de nenobili.

La 14 sau 15 ani, cînd devenea scutier, se intensifica antrenamentul pentru luptă. Învăța să străpungă cu o lance un manechin aflat în mișcare, să mînuiască spada și alte arme ucigătoare, să știe regulile heraldice și ale turnirelor ; ca scutier ducea calul de luptă al seniorului la bătălie și-l ținea cînd bătălia nu se dădea călare. Îl ajuta pe senesal în gospodărirea castelului, ținea cheile, făcea pe curierul confidențial, ducea punga și lucrurile de valoare în timpul unei călătorii. Învățătura ocupa un loc neînsemnat în acest program deși un tînăr nobil, în funcție de înclinațiile sale, putea să acumuleze ceva cunoștințe de geometrie, drept, retorică și, în puține cazuri, de latină.

Femeile nobile aveau mai multe cunoştinţe de latină şi în alte domenii decît bărbaţii deoarece, deşi fetele nu plecau de-acasă la 7 ani ca băieţii, Biserica încuraja educaţia lor pentru ca ele să fie mai instruite pe tărîmul credinţei şi mai bine pregătite pentru o viaţă religioasă într-o mănăstire de maici în cazul cînd părinţii doreau ca ele să meargă la mănăstire şi ofereau Bisericii o înzestrare corespunzătoare. În afară de a scrie şi citi în franceză şi latină, ele mai învăţau muzică, astronomie, puţină medicină şi noţiuni de prim ajutor.

Ultimul Coucy a intrat într-o lume în care deplasarea era limitată la viteza unui om sau a unui cal, ştirile şi anunţurile se comunicau prin viu grai şi, pentru majoritatea oamenilor, lumina se termina odată cu apusul soarelui. Cînd se însera se sufla în cornuri sau se trăgeau clopotele ca semnal de stingere sau de „acoperire a focurilor" după care munca era interzisă deoarece un lucrător nu mai putea vedea ca să facă o treabă bună. Bogaţii aveau posibilitatea să-şi prelungească ziua cu torţe şi lumînări însă pentru alţii, noaptea era la fel de neagră, cum o lăsase natura, iar călătorul parcurgea distanţele prin întuneric. Boccaccio scria că „păsările, animalele sălbatice şi oamenii se puteau odihni în linişte. Frunzele necăzute atîrnau de crengile copacilor şi nu sufla nici o boare de vînt. Numai stelele îi luminau calea".

Flori, ce formau un element îndrăgit în viaţa de toate zilele, acopereau cîmpurile şi pămîntul de sub copacii din pădure. Flori sălbatice şi de grădină erau împletite în cununi purtate de bărbaţi şi femei nobile, aşternute pe podea şi pe mese la banchete şi aruncate pe străzi înaintea procesiunilor regale. Maimuţele erau animale favorite. Existau pretutindeni cerşetori, majoritatea infirmi, orbi, bolnavi, cu malformaţii sau deghizaţi ca atare. Cei fără picioare se tîrau cu ajutorul unor cioturi de lemn. Femeile erau considerate capcana diavolului, dar în acelaşi timp cultul Fecioarei Maria transforma femeia în obiectul central al dragostei şi adoraţiei. Doctorii erau admiraţi, avocaţii erau pretutindeni urîţi şi nimeni nu avea încredere în ei. Aburul încă nu era utilizat, sifilisul încă nu fusese adus, lepra încă bîntuia, praful de puşcă începea să fie folosit deşi încă în mod ineficient. Cartofii, ceaiul, cafeaua şi tutunul erau necunoscute ; vinul fierbinte cu

plante aromatice era băutura favorită a celor care-şi puteau permite ; oamenii de rînd beau bere şi cidru.

Bărbaţii din clasele laice abandonaseră roba pentru pantalonii strînşi pe picior. Ei erau de obicei raşi deşi bărbile şi mustăţile cînd erau, cînd nu erau la modă. Cavalerii şi curtenii adoptaseră un fel de încălţări cu vîrful exagerat de lung şi ascuţit numite *poulaines* ; ele trebuiau deseori să fie legate în jurul gambei pentru a-i permite să meargă celui care le purta — şi tunici extrem de scurte care, conform lamentărilor unui cronicar, lăsau să se vadă bucile şi „alte părţi ale corpului care ar trebui ascunse", provocînd batjocura oamenilor de rînd. Femeile foloseau produse cosmetice, îşi vopseau părul, îl smulgeau ca să-şi facă frunţile mai late, îşi smulgeau şi sprîncenele, deşi prin aceste practici ele comiteau păcatul deşertăciunii.

Roata norocului, coborîndu-i pe cei puternici şi (mai rar) ridicînd pe cei de jos era imaginea predominantă a instabilităţii într-o lume nesigură. Progresul, material sau moral, al individului sau al societăţii nu era de aşteptat în timpul vieţii pe acest pămînt, viaţă ale cărei condiţii erau imuabile. Individul îşi putea spori virtuţile prin propriile sale eforturi însă un progres al întregului nu era de aşteptat decît odată cu A Doua Venire şi începutul unei noi ere.

Timpul, calendarul şi istoria erau socotite după Hristos. Facerea lumii era datată la 4484 de ani înainte de întemeierea Romei iar istoria modernă de la naşterea lui Hristos. Evenimentele istorice de atunci încolo au fost înregistrate în funcţie de domniile papilor începînd cu cea a lui Sf. Petru, fixată la 42—67 de ani. Evenimentele curente au fost înregistrate în legătură cu sărbătorile religioase şi zilele sfinţilor. Anul începea în martie, luna, conform lui Chaucer, „în care a început lumea, cînd Dumnezeu l-a creat pe om". Oficial începea la Paşti şi deoarece această sărbătoare nu avea o zi fixă, căzînd undeva într-un răstimp de 30 de zile, datarea istorică era imprecisă. Orele zilei erau numite după orele de rugăciune : utrenia în jurul miezului nopţii ; *laudas* (slujba de dimineaţă) în jurul orei 3 a.m. ; *prime*, prima oră de lumină, la răsărit sau cam pe la 6 a.m. ; vecernia la ora 6 seara ; şi *compline* (ultima slujbă) la culcare. Măsurarea timpului se baza pe mişcările soarelui şi stelelor, orologiile naturii, care erau familiare şi observate

atent. Cam în vremea cînd s-a născut Enguerrand al VII-lea, începea să se utilizeze ceasul mecanic în turnurile bisericilor și în casele bogaților, oferind precizie și toate posibilitățile sale pentru observația științifică.

Oamenii trăiau înconjurați de fenomene inexplicabile. Luminile pîlpîitoare ale gazului din mlaștini puteau fi numai iele sau spiriduși, licuricii erau sufletele copiilor morți nebotezați. Supranaturalul era invocat cînd pămîntul se clătina și se crăpa în timpul unui cutremur sau dacă un copac era aprins de un trăsnet. Furtunile erau prevestiri, moartea cauzată de un atac de cord sau alte boli năprasnice era lucrătura diavolului. Magia era prezentă în lume : demonii, zînele, vrăjitoarele, stafiile și vampirii afectau și mînuiau viețile oamenilor ; superstițiile păgîne și ritualurile erau prezente în popor, alături de preoți și împărtășanie. Influența planetelor putea explica orice nu se putea explica în alt fel. Astronomia era știința cea mai nobilă și astrologia, după Dumnezeu, cea care hotăra totul.

Alchimia sau căutarea pietrei filozofale, care ar fi transformat metalele în aur, era cea mai populară știință aplicată. La capătul acelui curcubeu se găseau și panaceele pentru boli și elixirul longevității. Mințile iscoditoare cercetau natura prin experiențe și observații. Un învățat de la Oxford a ținut timp de șapte ani o evidență a stării timpului în perioada 1337—44 și a observat că atunci cînd sunetul clopotelor se auzea mai clar sau la o distanță mai mare de obicei era un semn de umiditate mărită și o previziune de ploaie. Depresiunea și anxietatea psihică erau recunoscute ca boală deși simptomele depresiunii, disperarea sau melancolia și letargia erau considerate de Biserică păcatul *accidia* sau al trîndăviei. Se practica studierea prin triangulație și un călugăr măsura cu un băț de o anumită lungime înălțimea zidurilor și turnurilor, stînd aplecat cu burta lipită de ele. Ochelarii se foloseau încă de la începutul secolului dînd posibilitatea oamenilor în vîrstă să citească în anii lor de pe urmă și lungind viața de studiu a unui învățat. Începuse fabricarea hîrtiei ca material mai ieftin și mai abundent decît pergamentul, astfel se puteau face mai multe exemplare și se puteau răspîndi mai ușor lucrările literare.

Energia provenea de la mușchii omului și ai animalului, de la osia învîrtită de vînt sau apă. Puterea lor acționa mori pentru vopsit și spălat, pentru tăiat lemne

și turnat fierul, presele pentru stors ulei, pentru treierat malțul de bere, pasta de lemn pentru hîrtie și colorantul pentru vopsele, acționa vasele pivei pentru apretarea stofelor de lînă, foalele furnalelor, ciocanele hidraulice pentru turnătorii și roțile de la tocilele armurierilor. Morile sporiseră atît de mult folosirea fierului încît pădurile erau deja defrișate pentru a furniza combustibil fierăriilor. Ele măriseră atît de mult puterea omului încît papa Celestin al III-lea a introdus în anii 1190 plata unei taxe pentru morile de vînt. Alte unelte cum ar fi strungul, scoaba și zăbala, roata de tors și plugul cu roți au sporit de asemenea forța de producție și calificarea în ultimul secol.

Călătoria, „mama știrilor", aducea vești din lume la castel și în sat, în oraș și la țară. Pe drumurile desfundate, totdeauna fie prea prăfuite, fie prea noroioase, se perinda un șir fără sfîrșit de pelerini și negustori ambulanți, negustori cu caravanele lor, episcopi în inspecție, perceptori și funcționari regali, călugări și vînzători de indulgențe, învățați ambulanți, jongleuri și predicatori, mesageri și curieri care țeseau o rețea de comunicație de la un oraș la altul. Marii seniori, ca cei din spița Coucy, bancherii, prelații, abațiile, curțile de judecată, cîrmuitorii orașelor, regii își foloseau proprii mesageri. La mijlocul secolului, regele Angliei ținea 12 mesageri care-l însoțeau tot timpul, gata mereu să pornească la drum. Erau plătiți cu 3 peni pe zi cînd călătoreau și primeau 4 șilingi și 9 peni pe an pentru încălțări. Regele Franței folosea pînă la 100 de mesageri, iar un grand seigneur, doi sau trei.

O călătorie călare acoperea în medie distanța de 55—70 km pe zi, deși varia mult în funcție de împrejurări. Un mesager călare, fără să călărească în timpul nopții, putea parcurge 70—90 km pe zi și cam jumătate din distanță dacă mergea pe jos. În cazuri urgente, cu un cal bun și pe un drum bun (ceea ce era rar) fără încărcătură, el putea face 25 km pe oră iar cu cai de schimb 100 de km pe zi. Marile orașe negustorești Veneția și Burges aveau serviciu de poștă regulată între ele, atît de bine organizat încît acoperea 1 000—1 200 de km în 7 zile. Caravanele făceau cam 15—20, 20—25 km pe zi ; armatele, cînd înaintarea le era îngreunată din cauza căruțelor și a pedestrașilor, parcurgeau cîteodată nu mai mult de 14—15 km pe zi.

Lungimea Franței din Flandra pînă în Navarra se socotea de obicei o călătorie de 20—22 de zile și lățimea, de pe coasta Bretaniei de la Lyon pînă la Ron, 16 zile. Călă-

torii ce se îndreptau spre Italia peste Alpi treceau de obicei prin pasul Mont Cenis, de la Chambéry în teritoriul Savoiei pînă la Torino. Pasul era acoperit de zăpadă, din noiembrie pînă în mai, încît îţi trebuiau 5—7 zile să-l treci. Călătoria de la Paris pînă la Neapole pe această rută dura 5 săptămîni. Călătoria de la Londra la Lyon dura circa 18 zile şi de la Canterbury la Roma circa 30 zile în funcţie de traversarea Canalului care era imprevizibilă, deseori periculoasă, cîteodată fatală şi dura uneori de la 3 zile la o lună. Un cavaler, sir Hervé de Leon a fost ţinut pe mare 15 zile de o furtună şi în afară de faptul că şi-a pierdut calul, a sosit atît de zdrobit şi slăbit, „încît nu şi-a mai revenit niciodată după aceea". Nu era de mirare că atunci cînd pelerinii plecau pe mare spre Compostella sau mai departe „începea să-i părăsească curajul".

În afara galerelor ce erau acţionate de vîslaşi, navele erau la cheremul vremii deşi se îmbunătăţise velatura şi cîrma de la pupă oferea o direcţie mai bună. Se găseau deja hărţi şi scheme ale porturilor şi compasul permitea navelor să părăsească linia de coastă şi să-şi asume riscul de a transporta încărcăturile negustorilor în largul mării. Prin urmare, se foloseau pentru aceste călătorii nave mai mari care puteau transporta 500 de tone sau chiar mai mult, transportul cu şlepul pe rîuri şi canale era mult mai ieftin decît cel care utiliza caravana chiar cu taxele impuse de seniorii locali la fiecare punct convenabil. De-a lungul Senei şi Garonnei aglomerate se percepeau taxe la cîte 15 sau 17 kilometri.

Pentru drumuri scurte se foloseau căruţe şi docare ţărăneşti. Deoarece drumurile nu puteau fi străbătute de vehiculele cu roţi în timpul iernii şi nu exista nici un sistem de drumuri şi poduri laterale, caravana cu măgari rămînea principalul mijloc de transport. Pentru doamne şi bolnavi se foloseau căruţe cu coviltir trase de 3 sau 4 cai înhămaţi în tandem. Femeile călăreau ca bărbaţii însă şaua pentru călărit într-o parte avea să apară înainte de sfîrşitul secolului. Pentru un cavaler să călătorească într-o caleaşcă era împotriva principiilor cavalereşti şi niciodată, sub nici un motiv, nu călărea o iapă.

Călătorii poposeau înainte de căderea nopţii ; cei din nobilime căutau adăpost la vreun castel sau mănăstire din apropiere unde erau primiţi înăuntru în timp ce majoritatea călătorilor obişnuiţi mergeau pe jos, inclusiv pelerinii,

şi erau găzduiţi şi hrăniţi într-o casă de oaspeţi din afara porţilor. Ei aveau dreptul la adăpostire pentru o noapte la orice mănăstire şi nu puteau fi alungaţi decît dacă cereau adăpost pentru o a doua noapte. Hanurile erau pentru negustori şi alţi călători deşi, de obicei erau aglomerate, murdare şi pline de purici, aveau mai multe paturi într-o cameră şi călătorii dormeau doi sau chiar trei în pat (în Germania), cum relatează plin de dezgust poetul Deschamps, care fusese trimis acolo într-o misiune de către regele Franţei. Mai mult încă, se plîngea el, nici paturile, nici mesele nu aveau schimburi curate, hangiul nu oferea mîncare la alegere, un călător prin Imperiu nu putea găsi nimic de băut decît bere ; puricii, şobolanii şi şoarecii erau de neevitat şi oamenii din Boemia trăiau ca animalele.

În ciuda greutăţilor şi a duratei lungi de timp, oamenii călătoreau pe distanţe întinse într-un număr surprinzător de mare, de la Paris la Florenţa, din Flandra în Ungaria, de la Londra la Praga, din Boemia în Castilia, traversînd mările, munţii şi rîurile, mergînd pe jos în China ca Marco Polo sau de trei ori la Ierusalim ca Tîrgoveaţa din Bath *.

Care era zestrea spirituală a clasei lui Enguerrand, nivelul superior al societăţii laice ? Mult înainte de Columb se ştia că lumea era un glob, un adevăr derivînd din faptul că lumii medievale îi era familiară mişcarea stelelor care putea fi înţeleasă numai în condiţiile unui pămînt sferic. În lucrarea sa *Image du Monde*, enciclopedia cel mai mult citită din acea vreme, clericul Gautier de Metz spune că un om ar avea posibilitatea să meargă în jurul lumii ca o muscă care face înconjurul unui măr. După el, pămîntul era atît de departe de stele încît dacă s-ar da drumul unei pietre de acolo i-ar trebui mai mult de 100 de ani să atingă globul pămîntesc, în timp ce unui om care ar călări 110 km pe zi fără oprire i-ar trebui 7 157 de ani şi şase luni ca să ajungă la stele.

Oamenii îşi imaginau universul ţinut în braţe de Dumnezeu şi avînd în centru fiinţa umană. Se ştia că luna era planeta cea mai apropiată, fără lumină proprie, că o eclipsă însemna trecerea lunii între pămînt şi soare, că ploaia era umezeala, scoasă din pămînt de către soare, care

* Personaj din „Povestirile din Canteburry" de Geoffrey Chaucer.

se condensa sub formă de nori și cădea înapoi ca ploaie ; cu cît era mai scurtă durata între tunet și fulger cu atît mai aproape era sursa.

Totuși, țări ca India, Persia și altele încă mai îndepărtate, erau văzute printr-un văl de istorisiri fabuloase care dădeau la iveală arareori un sîmbure de adevăr ; păduri atît de înalte încît ating norii, pigmei cu coarne care se deplasează în turme și îmbătrînesc în 7 ani, brahmani sinucigași pe ruguri funerare, oameni cu cap de cîine și cu 6 degete la picioare, ciclopi cu un singur ochi și un picior care merg la fel de repede ca vîntul, „monoceros", care pot fi prinși numai cînd dorm în poala unei fecioare, amazoane ale căror lacrimi sînt de argint, pantere care-și fac operații cezariene cu ghearele lor, copaci ale căror frunze dau lînă, șerpi lungi de 300 de picioare, șerpi cu pietre prețioase în loc de ochi, șerpi cărora le place atît de mult muzica încît din prudență își astupă o ureche cu coada.

Grădinile Edenului aveau și ele o existență pămînteană care deseori apărea pe hărți, plasate fiind departe în est unde se credea că sînt rupte de restul lumii printr-un mare munte sau ocean, sau un zid de flăcări. În paradisul pămîntesc cresc tot felul de copaci și flori divers colorate, cu 1 000 de parfumuri ; ele nu se ofilesc niciodată și au calități curative. Cîntecele păsărilor se îngînă cu foșnetul frunzelor pădurilor și cu susurul izvoarelor ce curg pe stînci din pietre scumpe sau pe nisipuri mai strălucitoare decît argintul. Un palat cu coloane de cristal și jasp aruncă o lumină minunată. În paradis nu-i nici vînt, nici ploaie, nici caniculă, nici ger ; acolo nu intră boala, bătrînețea, moartea sau grija. Vîrful muntelui unde se află situat este atît de înalt încît atinge luna ; știința însă preciza : aceasta ar fi imposibil, spune autorul din secolul al XIV-lea al lui *Polychronicon* deoarece ar provoca o eclipsă.

Cu toate explicațiile, pămîntul și fenomenele sale erau pline de mister : ce se întîmplă cu focul cînd se stinge ? De ce pielea omului este de mai multe culori ? De ce întunecă razele soarelui pielea omului dar albește inul ? Cum poate atîrna pămîntul în aer cînd este atît de greu ? Cum își fac drum sufletele spre lumea cealaltă ? Unde stă sufletul ? Ce provoacă nebunia ? Oamenii medievali se simțeau înconjurați de enigme, totuși datorită faptului că există Dumnezeu, ei erau gata să recunoască că sînt ascunse cauzele, că omul nu poate ști de ce lucrurile sînt

așa cum sînt ; „sînt cum le vrea Dumnezeu". Aceasta nu răspundea la întrebarea fără sfîrșit : de ce îngăduie Dumnezeu răul, boala și sărăcia ? De ce nu l-a făcut pe om capabil să nu păcătuiască ? De ce nu i-a asigurat numai raiul ? Răspunsul, niciodată întru totul satisfăcător, era că Dumnezeu îi recunoștea Diavolului aria sa de acțiune. După Sf. Augustin, considerat izvorul autorității, toți oamenii erau sub puterea Diavolului în virtutea păcatului originar ; de aici și nevoia de Biserică și izbăvire.

Întrebările asupra comportamentului oamenilor își găseau răspunsul în cartea lui Sidrach, presupus a fi un descendent al lui Noe căruia Dumnezeu i-a dat darul cunoștințelor universale, în ultimă instanță strînse într-o carte de mai mulți maeștri din Toledo. Ce limbă aude în inima sa un surdo-mut ? Răspuns : cea a lui Adam, adică ebraica. Care este cel mai mare rău : crima, jaful sau atacul ? Nici unul ; sodomia este cel mai rău păcat. Se vor termina vreodată războaiele ? Niciodată, pînă ce pămîntul nu devine rai. Originea războiului conform cronicarului din secolul al XIV-lea, Honoré Bonet, se găsește în războiul lui Lucifer împotriva lui Dumnezeu „deci nu-i nici o mirare că izbucnesc războaie și bătălii în această lume cînd ele au existat mai întîi în cer".

Educația, atît cît a ajuns pînă la Enguerrand, era bazată pe cele șapte „arte liberale" : gramatica, baza științei; logica, care deosebește adevărul de neadevăr ; retorica, izvorul legilor ; aritmetica, baza ordinii deoarece „fără cifre nu există nimic" ; geometria, știința măsurătorii ; astronomia, cea mai nobilă dintre științe deoarece este legată de Divinitate și teologie ; și, în sfîrșit, muzica. Medicina, deși nu-i una din artele liberale era similară muzicii deoarece obiectul ei era armonia corpului omenesc.

Istoria avea un sfîrșit și se încadra în limite clare. Începea cu facerea lumii și era programată să se termine cu a doua venire a lui Hristos care era speranța omenirii obidite, urmată de Ziua Judecății de Apoi. În acest răstimp, omul nu era supus progresului social sau moral deoarece ținta sa era lumea cealaltă, nu o viață mai bună în lumea aceasta. Aici era supus unei lupte continue împotriva lui însuși în care el se putea bucura de un progres individual și putea ieși chiar victorios, însă o soartă colectivă mai bună va veni doar prin unirea finală cu Dumnezeu.

Omul obișnuit din rîndurile laicilor primea cunoștințele prin viu grai, prin predici publice, mistere și prin recita-

rea de poeme narative, balade și povestiri însă, în timpul vieții lui Enguerrand, nobilii învățați și marea burghezie au început că citească mai mult deoarece existau mai multe manuscrise. Cărțile de cultură generală, majoritatea datînd din secolul al XIII-lea și scrise în (sau traduse din latină) franceză și alte limbi pentru uzul laicului erau principalele lucrări ce puteau fi întîlnite în mod obișnuit timp de mai multe secole, în fiecare țară. Un om din secolul al XIV-lea era familiarizat cu Biblia, romanele cavalerești, cu bestiare, satire, cărți de astronomie, geografie, istorie universală, istoria bisericii, retorică, drept, medicină, alchimie, vînătoare, vînătoare cu șoimi, lupte, muzică și alte subiecte deosebite. Alegoria era concepția diriguitoare. Orice fapt din Vechiul Testament era considerat că prefigurează în mod alegoric ce va veni în Noul Testament. Totul în natură ascundea un sens alegoric care se referea la un aspect al doctrinei creștine. Figurile alegorice — Lăcomia, Rațiunea, Curtoazia, Iubirea, Falsitatea, Facerea-de-Bine, Bun-Venitul, Zvonurile Rele — populau povestirile și tratatele politice.

Epopeele marilor eroi, ale lui Brutus și regelui Arthur, a „puternicei lupte" dintre Grecia și Troia, ale lui Alexandru, Iulius Cezar, ale luptei lui Carol cel Mare și Roland cu sarazinii și a iubirii dintre Tristan și Isolda, erau preferate în casele nobililor, deși nu erau inaccesibile gustului claselor de jos. *Fabliaux* sau povestirile vieții obișnuite, deocheate și scatologice, erau spuse la curțile nobiliare ca și în taverne. Ménagier din Paris, un burghez bogat, contemporan cu Enguerrand al VII-lea, care a scris în 1392 la vîrsta de 60 de ani o carte de sfaturi casnice și morale pentru tînăra sa soție citise sau avusese Biblia, *Legenda de aur, Viețile sfinților* de Sf. Jerome, lucrările Sf. Augustin, Sf. Grigore, ale lui Titus Livius, Cicero, *Romanul Rozei, Povestea Griseldei* de Petrarca și alte titluri mai puțin familiare. Cavalerul Geoffroy de la Tour Landry, un contemporan ceva mai în vîrstă al lui Enguerrand, care a scris în 1371 o carte cu povestiri povățuitoare pentru fiicele sale, auzise de Sarah, Bathsheba și Dalila ca și de Elena din Troia, Hippolyta și Didona. Dacă Ménagier era prea venerabil ca să-l citească pe Ovidiu, poetul roman era însă bine cunoscut de alții. Aristotel era baza filozofiei politice ; Ptolemeu, baza filozofiei „naturale", Hipocrat și Galen, cea a medicinei.

Scriitorii contemporani au găsit repede un public. În timpul vieţii lui Dante, versurile sale erau declamate de fierari şi catîrgii. Cincizeci de ani mai tîrziu, în 1373, creşterea interesului pentru opera sa a făcut ca senioria Florenţei, la cererea cetăţenilor, să organizeze un curs de un an de prelegeri publice asupra operei lui Dante pentru care se plătea suma de 100 de florini de aur ca plată unui conferenţiar care trebuia să vorbească în fiecare zi cu excepţia zilelor de sărbătoare. Persoana numită a fost Boccaccio, care scrisese prima biografie a lui Dante, şi copiase întreaga *Divina Comedie* şi i-o dăduse în dar lui Petrarca.

Într-un dicţionar biografic italian de la sfîrşitul secolului, spaţiul cel mai mare i-a fost rezervat lui Iulius Cezar şi Hanibal ; două pagini lui Dante ; Arhimede, Aristotel, regele Arthur şi Attila, cîte o pagină de fiecare ; două coloane şi jumătate lui Petrarca, o coloană lui Boccaccio, menţiuni mai scurte lui Cimabue şi Giotto şi trei rînduri lui Marco Polo.

Pentru Enguerrand, cursul obişnuit al lucrurilor a fost întrerupt brusc la 7 ani cînd tatăl său a fost omorît în războiul împotriva englezilor, aproximativ în perioada tragicei bătălii de la Crécy din 1346, dar nu este sigur dacă în timpul acestei bătălii sau a alteia.

Cînd o feudă care datora un număr important de luptători regelui era lăsată pe mîna unei văduve sau a unui moştenitor minor, chestiunea controlului era crucială mai ales acum cînd regatul era deja în război. Regele numi ca administratori ai baroniei Coucy în timpul minoratului lui Enguerrand pe şeful consiliului său, Jean de Nesles, senior de Offémont, un membru al vechii nobilimi şi pe o persoană din cercul intim al regelui, Matthieu de Roye, senior de Aunoy, maestrul archebuzierilor din Franţa, o funcţie prin care exercita comanda asupra tuturor arcaşilor şi infanteriei. Amîndoi erau seniori de Picardia, cu moşii nu departe de Coucy. Unchiul lui Enguerrand, Jean de Coucy, senior de Havraincourt a fost numit tutore sau sfătuitor. Mama sa, Ecaterina de Austria, aflată într-o situaţie expusă ambiţiilor prădalnice, a încheiat repede un acord cu numeroşii fraţi şi surori ai defunctului ei soţ, care în timpul vieţii lui ţinuse proprietatea în comun cu aceştia. Ei au fost confirmaţi ca posesori ai diverselor castele şi moşii

iar Enguerrand al VII-lea, care n-avea nici fraţi, nici surori, a fost numit succesor al celei mai mari părţi a domeniului, inclusiv teritoriile Coucy, Marle, la Fère, Boissy-en-Brie, Oisy-en-Cambrésis, oraşele şi teritoriile dependente.

În 1348 sau '49 mama lui Enguerrand s-a recăsătorit, probabil din voinţa ei sau a familiei sale, cu un austriac sau german cu numele de Conrad de Magdebourg (numit şi Hardeck). Din această căsătorie n-au rezultat copii; după un an, ea şi soţul ei vor muri fiind victimele marelui holocaust ce urma să cuprindă Europa şi să-l lase orfan pe Enguerrand.

Se spune că Ecaterina s-a ocupat mult de educaţia fiului ei, dorind ca el să se distingă „în arte, litere şi ştiinţele care ţin de rangul său", amintindu-i deseori despre „virtutea şi înalta reputaţie a strămoşilor săi". Provenind dintr-o relatare despre Enguerrand de Coucy din secolul al XIV-lea, această afirmaţie ar putea fi genul de tribut care era plătit în acea vreme personajelor nobile : s-ar putea la fel de bine să aibă şi o bază reală. Totuşi, ca şi alte copilării din timpurile medievale, cea a lui Enguerrand este o foaie albă. Nu se ştie nimic de el pînă la 18 ani, în 1358, cînd apare deodată în paginile istoriei.

Se cunosc multe despre cavalerism, despre cultura care l-a nutrit. Mai mult decît un cod al comportamentului în război şi în dragoste, cavalerismul era un sistem moral, dominînd întreaga viaţă a nobilului. Faptul că patru părţi din cinci erau o iluzie nu-l făcea mai puţin dominant. El s-a dezvoltat odată cu marile cruciade din secolul al XII-lea ca un cod care intenţiona să contopească spiritele războinice cu cele religioase şi oarecum să pună pe luptător în acord cu teoria creştină. Deoarece activităţile obişnuite ale unui cavaler erau la fel de contrare teoriei creştine ca şi cele ale unui negustor, era nevoie de un cod moral care să-i permită Bisericii să tolereze războinicii cu conştiinţa împăcată şi războinicilor să-şi facă treaba liniştiţi din punct de vedere spiritual. Cu ajutorul gînditorilor benedictini a apărut un cod care, teoretic, punea spada cavalerului în slujba justiţiei, dreptăţii, milei, Bisericii, văduvei, orfanului şi asupritului. Erai făcut cavaler în numele Sfintei Treimi după o ceremonie de purificare, spovedanie şi împărtăşanie. De obicei un obiect care se con-

sădera că a aparţinut unui sfînt se prindea de mînerul sabiei cavalerului la depunerea jurămîntului, pentru ca, atingîndu-l, jurămîntul să fie primit în ceruri. Ramon Lull, celebrul preamăritor al cavalerismului, un contemporan al lui Ludovic cel Sfînt putea să afirme acum că „Dumnezeu şi cavalerismul sînt în bună înţelegere".

Însă, la fel ca iniţiativa comercială, cavalerismul nu putea fi încorsetat de Biserică şi, străpungînd vălurile pioase, el şi-a creat propriile sale principii. Îndrăzneala, acea combinaţie de curaj, putere şi îndemînare care l-a făcut pe cavaler un *preux*, era elementul esenţial. Onoarea şi loialitatea împreună cu curtoazia, desemnînd comportarea care de atunci încolo s-a numit „cavalerească", erau idealurile iar aşa-numita dragoste curteană, geniul conducător. Desemnată să-l facă pe cavaler mai politicos şi să ridice tonusul societăţii, dragostea curteană cerea discipolului ei să fie într-o stare amoroasă cronică, conform teoriei că astfel el va fi mai curtenitor, mai vesel şi galant şi, în consecinţă, societatea va fi mai voioasă. Dărnicia era o calitate necesară. Un gentleman se distingea prin generozitate, prin daruri şi ospitalitate şi aceasta avea o valoare practică căci atrăgea alţi cavaleri care să lupte sub steagul şi generozitatea unui *grand seigneur*. Proslăvită de trubaduri şi cronicari care depindeau de ea, dărnicia ducea la cheltuieli nesocotite şi la falimente datorate nesăbuinţei.

Îndrăzneala nu era numai o vorbă goală deoarece rolul violenţei fizice necesita o robusteţe reală. Ca să lupţi călare sau pe jos, purtînd o armură de 25—26 de kg, să te ciocneşti cu un adversar în plin galop în timp ce ţii orizontal o lance lungă de 5,5 m, cam jumătate din lungimea unui stîlp de telegraf, să dai şi să primeşti lovituri cu sabia sau cu halebarda, care putea să taie capul sau un membru dintr-o lovitură, să petreci jumătate din viaţă în şa, pe orice vreme, timp de zile întregi, nu era treaba unui neputincios ; greutăţile şi frica o însoţeau. „Cavalerii cînd sînt la război... îşi înăbuşă frica pentru totdeauna" — scria însoţitorul şi biograful lui Don Pero Niño, „cavalerul necucerit" de la sfîrşitul secolului al XIV-lea. „Ei se expun oricărui pericol, îşi oferă corpul aventurii, vieţii întru moarte. Pîine sau pesmeţi mucegăiţi, carne fiartă sau crudă ; azi destulă mîncare iar mîine nimic, vin puţin sau deloc, apă dintr-un iaz sau dintr-un butoi, adăpostul unui cort sau a unor crengi, un pat tare, somn pe sponci, îm-

brăcați în armură, îngreunați de fiare, cu dușmanul la o aruncătură de săgeată. «Ia seama ! Cine-i acolo ? La arme ! La arme !». La prima ațipeală, o alarmă ; în zori, trompeta. «Pe cai ! Pe cai ! Adunarea ! Adunarea !». Iscoade, sentinele, străjuind zi și noapte, luptînd fără acoperire, veghe după veghe, misiune după misiune. «Iată-i că vin ! Aici ! Sînt mulți. Nu, nu atît de mulți cum s-a crezut. Pe aici ! Pe acolo ! Vino pe partea aceasta ! Împresoară-i ! Vești ! Vești ! Se întorc răniți, cu prizonieri. Nu, nu aduc pe nimeni înapoi. Să mergem ! Să mergem ! Nu cedați nici un petec de pămînt ! Înainte !». Aceasta era meseria lor".

Răni oribile făceau parte din meserie. Într-o luptă, Don Pero Niño a fost lovit de o săgeată care i-a prins beregata și gîtul, însă el a continuat să lupte împotriva dușmanului de pe pod. „Cîteva cioturi de lance erau însă înfipte în scutul lui și aceasta îl deranja cel mai mult". Săgeata unei arbalete „i-a străpuns nările cît se poate de dureros și l-a amețit dar această amețeală n-a durat decît scurt timp". A înaintat primind multe lovituri peste cap și umeri „care cîteodată nimereau săgeata înfiptă în nasul lui, provocîndu-i mari suferințe". Cînd oboseala a făcut ca bătălia să ia sfîrșit, scutul lui Pero Niño „era rupt în bucăți ; lama sabiei lui avea zimți ca un fierăstrău și era pătată de sînge... armura era ruptă în mai multe locuri de vîrfurile lăncilor dintre care unele intraseră în carne și îl făcură să sîngereze, deși haina îi era foarte tare". Îndrăzneala nu se cumpără ușor.

Loialitatea însemnînd cuvîntul dat, era punctul de sprijin al cavalerismului. Extrema însemnătate ce i se dădea data încă de pe vremea cînd o făgăduință între un senior și un vasal era singura formă de guvernare. Un cavaler care-și încălca jurămîntul era învinuit de „trădare" pentru că-și trădase rangul de cavaler. Conceptul de loialitate nu excludea trădarea sau cea mai sfruntată înșelătorie atît timp cît nu se încălca vreun jurămînt cavaleresc. Cînd un grup de cavaleri erau lăsați să treacă de zidurile fortificate ale orașului, declarîndu-se aliați și apoi începeau să-i măcelărească pe apărători, evident că nu fuseseră violate rînduielile cavalerești, deoarece nu se făcuse nici un jurămînt locuitorilor.

Cavalerismul era considerat ca ordinul universal al tuturor cavalerilor creștini, o clasă trans-națională mînată de un singur ideal, cam în felul în care marxiștii i-au con-

siderat mai tîrziu pe toţi muncitorii din întreaga lume. Era o breaslă militară în care, teoretic, toţi cavalerii erau fraţi, deşi Froissard îi excepta pe germani şi pe spanioli, care, după cum spunea el, erau prea inculţi ca să înţeleagă cavalerismul.

În exerciţiul funcţiunii sale, cavalerul trebuie să fie pregătit, după cum scria John din Salisbury „să-ţi verşi sîngele pentru fraţii tăi" — el dînd un sens universal cuvîntului fraţi — „şi dacă-i nevoie, să-ţi dai şi viaţa". Mulţi erau astfel pregătiţi, deşi mai mult din plăcerea de a lupta decît din interes pentru o cauză. Regele Ioan cel Orb al Boemiei şi-a găsit moartea în acest fel. Iubea lupta în sine, fără să-l intereseze dacă conflictul era important. Nu pierdea nici o dispută din Europa şi lua parte la turnire, unde a primit — după cum se spunea — rana care l-a orbit. Pe de altă parte, supuşii lui susţineau că aceasta a fost pedeapsa lui Dumnezeu — nu pentru că a demolat vechea sinagogă din Praga, ci pentru că, găsind bani ascunşi sub temelie, a fost mînat de lăcomie şi de sfatul cavalerilor germani de a profana mormîntul Sf. Adalbert din catedrala din Praga, drept pentru care sfîntul l-a orbit.

Ca aliat al lui Filip al VI-lea, regele fără vedere a luptat împotriva englezilor în fruntea unei armate de 500 de cavaleri prin toată Picardia, totdeauna cu curaj şi în avangardă. La Crécy el i-a rugat pe cavaleri să-l ducă în mijlocul luptei pentru a mai putea lovi cu spada sa. Doisprezece dintre aceştia şi-au legat hăţurile cailor împreună şi, cu regele în frunte, se avîntară în luptă, „atît de departe încît să nu se mai întoarcă". Corpul i-a fost găsit a doua zi printre cavalerii săi, toţi omorîţi, cu caii încă legaţi unul de altul.

Lupta umplea nevoia nobililor de a face ceva, o cale de a-şi înfăptui străduinţele. Era înlocuitoarea muncii. Nobilul îşi umplea timpul său liber în principal cu vînătoarea, cu jocul de şah, table şi zaruri, cîntece, dansuri, carnavaluri şi alte distracţii. În lungile seri de iarnă se ascultau recitările epopeelor în versuri interminabile. Spada dădea nobilului o activitate cu un scop, una care-i putea aduce onoruri, poziţie socială şi, dacă era norocos, cîştig. Dacă nu se găsea un conflict real, el căuta turnire, activitatea cea mai captivantă, cea mai scumpă, mai distrugătoare şi mai încîntătoare a nobilimii şi paradoxal, cea mai dăunătoare pentru funcţia sa militară reală. Lupta în turnire îi ca-

naliza îndemînarea și interesul pentru o luptă din ce în ce mai formalizată, făcîndu-l să se gîndească prea puțin la tactica și strategia bătăliei adevărate.

Originar din Franța și numit de alții „lupta franceză" („conflictus Gallicus"), turnirul a început fără reguli sau arene, ca o ciocnire stabilită de comun acord între două unități potrivnice. Deși justificat ca exercițiu de antrenament, ceea ce îl genera era pasiunea pentru luptă. Devenind mai regulate și mai sofisticate, turnirurile luară două forme : lupte individuale sau lupte între grupuri de pînă la 40 de persoane de fiecare parte, fie *à plaisance* cu arme boante, fie *à outrance* cu arme adevărate în care caz participanții puteau fi grav răniți și nu de puține ori, omorîți. Turnirurile au proliferat cu atît mai mult cu cît se micșora activitatea inițială a nobilului. Datorită extinderii autorității monarhice nobilul trebuia să-și protejeze feuda mai puțin în timp ce locul lui din jurul coroanei îl lua treptat o clasă de miniștri profesioniști. Cu cît avea mai puțin de făcut, cu atît mai multă energie cheltuia în turnire, reînviind în mod artificial rolul său.

Un turnir putea să dureze pînă la o săptămînă și cu ocazii speciale și două săptămîni. În ziua deschiderii se făceau echipele și se selecționau participanții, apoi urmau turnirele individuale, cele în grup, apoi o zi pentru odihnă, înainte de turnirul final, toate presărate cu serbări și petreceri. Acestea erau marile evenimente sportive ale timpului, atrăgînd mulți spectatori, de la negustorii bogați la meșteșugari obișnuiți, jongleri, vînzători de hrană, prostituate și hoți de buzunare. Participau de obicei cam 100 de cavaleri, fiecare însoțit de doi scutieri călare, un armurier și șase servitori în livrea. Cavalerul trebuia bineînțeles să poarte armură pictată, strălucitoare, un coif crestat în valoare de 25—50 de livre, să aibă un cal de luptă de 25—100 de livre în afară de armăsarul său de drum, steaguri, harnașament și haine scumpe. Chiar dacă cheltuiala îl putea ruina, el avea posibilitatea să devină și mai bogat deoarece învinsul în luptă trebuia să plătească o răscumpărare iar cîștigătorul primea calul și armura rivalului său pe care le putea vinde înapoi învinsului sau altcuiva. Cîștigul nu era recunoscut de cavalerism dar era prezent la turnire.

Din cauza cheltuielilor, violenței și trufiei, turnirele erau tot timpul condamnate de papi și regi de la care storceau banii. În zadar. Cînd au fost condamnate de do-

minicani ca un circ păgîn, nimeni n-a dat ascultare. Cînd formidabilul Sf. Bernard a tunat și a fulgerat că toți cei omorîți în turnire vor merge în iad el a vorbit surzilor. Pe lîngă faptul că primejduia familia și pe arendași în mod inutil, moartea într-un turnir era considerată oficial de către Biserică păcatul sinuciderii, dar chiar și amenințarea cu excomunicarea nu avea nici un efect. Deși Ludovic cel Sfînt a condamnat turnirele și Filip cel Frumos le-a interzis în timpul războaielor sale, nimic nu a reușit să le oprească permanent sau să reducă entuziasmul pentru ele.

Cu spectatorii din tribune îmbrăcați strălucitor, cu steaguri și panglici fluturînd, cu muzica trompetelor, parada combatanților, făcîndu-și caii drapați să se ridice în două picioare și să roadă căpestrele de aur, cu sclipirea harnașamentului și scuturilor, cu eșarfele aruncate de doamne favoriților lor, plecăciunea crainicilor în fața prințului care proclama regulile și strigătul observatorilor care-și anunțau campionii, turnirul era culmea mîndriei și încîntării nobilimii față de propria sa vitejie și frumusețe.

Dacă turnirele erau o manifestare nemijlocită a cavalerismului, dragostea curteană era tărîmul său de vis. Dragostea curteană era înțeleasă de contemporanii ei ca dragoste de dragul dragostei, dragoste romantică, adevărată, dragoste fizică fără vreo legătură cu proprietatea sau familia, și, în consecință, îndreptată spre soția unui alt bărbat deoarece numai o astfel de legătură ilegală nu putea să aibă alt scop decît dragostea. (Dragostea pentru o fată era virtual exclusă deoarece aceasta ar fi ridicat probleme periculoase și, în afară de aceasta, fetele din nobilime treceau de la copilărie la căsătorie fără un interval pentru idile). Faptul că dragostea curteană idealiza dragostea vinovată complica și mai mult labirintul din viața oamenilor medievali. Așa cum o concepea cavalerismul, viața sentimentală era trăită în afara căsătoriei deoarece dragostea era considerată incompatibilă cu căsătoria, ea nu era încurajată pentru a nu sta în calea aranjamentelor dinastice.

Pentru a o justifica se considera că dragostea curteană înnobilează pe bărbat, că-l face mai bun în toate privințele, că l-ar determina să devină un exemplu de bunătate, să facă totul pentru a-și păstra onoarea, așa încît dezonoarea să nu-l atingă niciodată pe el sau pe doamna pe

care o iubea. La un nivel mai simplu, l-ar face să aibă dinții și unghiile curate, hainele bogate și bine îngrijite, să poarte o conversație spirituală și amuzantă, să aibă maniere curtenitoare față de toată lumea, înfrînîndu-și aroganța și grosolănia și niciodată să nu se certe în prezența unei doamne. Mai presus de orice, ea l-ar face mai îndrăzneț, mai *preux* (viteaz) ; aceasta era premiza de bază. Ar căpăta mai mult curaj, ar avea mai multe victorii în turnire ; s-ar întrece pe sine în curaj și îndrăzneală, ar deveni, după cum spune Froissart „de două ori bărbat". În lumina acestei teorii, poziția femeii s-a îmbunătățit, mai puțin de dragul ei cît datorită faptului că era inspiratoarea gloriei masculine, o funcție mai înaltă decît aceea de a fi doar un obiect al dragostei, să nască copii sau să aducă avere.

Dragostea curteană trecea de la venerație prin declarația de devoțiune pasionată, respingerea virtuoasă a cavalerului de către doamnă, reînnoirea jurămintelor de credință eternă, gemetele la apropierea morții din cauza dorinței neîmplinite, faptele eroice care cîștigau inima doamnei, consumarea dragostei secrete urmată de aventuri nesfîrșite — pînă la un deznodămînt tragic. Cel mai cunoscut din toate romanele cavalerești și ultimul de acest fel a fost *Châtelain de Coucy* scris cam la nașterea lui Enguerrand al VII-lea în vremea în care dispărea *Chanson de geste*. Eroul lui nu a fost un *seigneur de Coucy* ci un *châtelain* din Renault, modelat după un poet ce trăise în secolul al XII-lea.

În legendă el se îndrăgostește nebunește de doamna de Fayel și, printr-un număr enorm de peripeții, care ocupă 8 266 de versuri este ademenit în Cruciada a III-a de către soțul gelos, se acoperă de glorie și, cînd este rănit mortal de o săgeată otrăvită, compune un ultim cîntec și o scrisoare de adio care urma să fie trimisă după moartea sa, într-o cutie, împreună cu inima-i îmbălsămată și o buclă din părul iubitei. Dusă de un servitor credincios cutia este interceptată de soț care poruncește ca inima să fie fiartă și să-i fie servită soției sale. Aflînd ce mîncase, ea jură că nu va mai pune nimic în gură și moare în timp ce soțul pleacă într-un pelerinaj pe viață pentru a fi iertat pentru fapta sa.

„Melancolie amoroasă și barbară", aceste povești slăveau dragostea adulteră, considerată ca singura adevărată în timp ce în viața de toate zilele a aceleiași societăți adul-

terul era o crimă, să nu mai vorbim că era un păcat. Dacă se afla, această dragoste dezonora femeia și îl umplea de rușine pe soț, care era și el cavaler. Se înțelege că el avea dreptul să ucidă atît soția necredincioasă cît și amantul.

Nimic nu se potrivește cu acest chin. Îndeletnicirea veselă, încurajatoare, înnobilatoare se bazează pe păcat și aduce dezonoarea pe care ar trebui s-o îndepărteze. Dragostea curteană a fost o încîlceală de fapte de neîmpăcat chiar mai mare decît cămătăria. Ea a rămas artificială, o convenție literară, o fantezie (ca pornografia modernă), mai mult subiect de discuție decît practică zilnică.

Realitățile erau mai normale. Așa după cum îi descrie La Tour Landry, pe cavalerii îndrăgostiți nu-i interesa peste măsură loialitatea și *courtoisie*. El povestește cum, pe vremea cînd era tînăr, călătorind în străinătate cu prietenii lui, ei obișnuiau să ceară dragostea unei doamne și dacă aceasta nu o accepta, încercau la alta, înșelîndu-le cu frumoase cuvinte de lingușire și făcînd jurăminte false „deoarece în orice loc obișnuiau să se distreze dacă aveau posibilitatea". Multe femei erau înșelate de „marile jurăminte, dezgustătoare și false pe care bărbații ipocriți le fac femeilor". El povestește cum trei doamne care își spuneau părerea despre iubiții lor, descoperă că seniorul Jean le Maingre, senior de Boucicaut era favoritul tuturor, el făcîndu-le curte la toate și spunînd fiecăreia că pe ea o iubește cel mai mult. Cînd i-au arătat deschis ipocrizia, n-a fost de loc încurcat, spunînd : „În momentul cînd vorbeam cu fiecare din voi, o iubeam cel mai mult pe cea cu care vorbeam și eram sincer față de ea".

La Tour Landry, un nobil cu avere care luptase în multe campanii, apare ca un om de casă care-și iubea cărțile și căruia îi plăcea să stea în grădină și să se bucure de cîntecul sturzului în aprilie. Contrar obiceiurilor cavalerismului, el își iubea nevasta pe care o considera „clopoțelul și floarea a tot ce era frumos și bun" și „eram atît de încîntat de ea încît îi făceam cîntece de dragoste, balade, rondele și diverse alte lucruri noi cum puteam mai bine". El n-are o părere prea bună despre tema favorită a cavalerismului că dragostea curteană îi face pe cavaleri mai îndrăzneți deoarece, deși ei spun că fac totul pentru doamne, „în fapt o fac ca să cîștige laude și onoruri". Nu este de acord nici cu dragostea de dragul dragostei, *par amours*, atît înainte, cît și după căsătorie deoarece aceasta poate

duce la felurite crime din care citează, ca exemplu, *Châtelain de Coucy*.

Așa după cum sugerează un scandal spectaculos al timpului, răpirea contesei de Salisbury de către Eduard al III-lea, dragostea curteană era idealul cavalerismului cel mai puțin transpus în comportamentul de zi cu zi. Froissart care credea în cavalerism cum credea Sfîntul Ludovic în Sfînta Treime a corectat povestea, probabil după investigații detaliate dar, mai degrabă din respect pentru stăpîna sa iubită, Filipa de Hainault, regina lui Eduard. El povestește numai că regele, vizitînd castelul Salisbury după o bătălie în Scoția din 1342, a fost „lovit în inimă de scînteia unei iubiri frumoase" pentru încîntătoarea contesă. După ce ea a respins avansurile, se spune că Eduard s-a întrebat dacă trebuie să dea curs pasiunii sale vinovate în cuvinte care sînt o afirmare supremă a teoriei cavalerești despre rolul dragostei : „Și dacă ar fi mai îndrăgostit, aceasta ar fi foarte bine pentru el, pentru regatul său și pentru toți cavalerii și scutierii săi deoarece ar fi mai mulțumit, mai vesel și mai războinic, ar organiza mai multe turnire și banchete ca înainte ; ar fi mai capabil și mai viguros în războaie, mai amabil și mai încrezător în prietenii lui, mai înverșunat împotriva dușmanilor".

După alt contemporan, Jean le Bel, care fusese el însuși un cavaler lipsit de iluzii înainte de a fi hirotonisit și de a deveni cronicar, treburile au decurs altfel. După ce-l trimise pe contele de Salisbury în Bretania ca pe Uriah, regele, a vizitat-o din nou pe contesă și, fiind din nou refuzat, el a siluit-o „astupîndu-i gura cu așa putere încît ea a scos numai două sau trei strigăte... și a lăsat-o leșinată, cu sîngele curgînd din nas, din gură și din alte părți". Eduard s-a întors la Londra foarte tulburat de ce făcuse și buna doamnă „n-a mai avut nici o bucurie sau fericire atît de grea îi era inima". La întoarcerea soțului ei n-a mai vrut să se culce cu el și cînd a fost întrebată de ce, ea i-a spus ce se întîmplase, „stînd pe pat lîngă el și plîngînd". Contele, acum atît de dezonorat, gîndindu-se la marea prietenie și cinste dintre el și rege, îi spuse soției că nu mai putea trăi în Anglia. S-a dus la curte, a renunțat la pămînturile lui în fața pairilor, dăruindu-i soției sale o moștenire care să-i ajungă toată viața și apoi merse înaintea regelui, spunîndu-i în față : „M-ai dezonorat într-un mod infam și m-ai aruncat în noroi" și după

aceea părăsi țara spre supărarea și mirarea nobilimii iar „regele a fost învinuit de toți".

Dacă ficțiunea cavalerismului a modelat într-o oarecare măsură comportamentul exterior, ea nu a transformat natura umană mai mult decît oricare alt model pe care și l-a făcut omul pentru el însuși. Povestirea lui Joinville despre cruciații de la Damietta din 1249 îi arată pe cavalerii sub conducerea lui Ludovic cel Sfînt cufundați în brutalitate, blasfemie și desfrîu. Cavalerii teutoni în incursiunile lor armate împotriva băștinașilor neconvertiți din Lituania îi vînau pe țărani pentru distracție. Totuși, dacă codul nu era decît o mască a violenței, lăcomiei și senzualității, era totuși un ideal la fel ca și creștinismul, un ideal la care, ca de obicei, omul nu putea ajunge.

Capitolul 4

Război

Prima campanie a lui Eduard al III-lea în Franța, oprită de armistițiul din 1342 n-a fost concludentă și n-a avut rezultate strategice cu excepția bătăliei navale din 1340 în apele Sluysului, portul orașului Bruges. Aici, unde gurile rîului Scheldt se lărgesc printre insulele ocrotitoare și formează un mare port natural, francezii au adus tocmai din Genova și Levant 200 de nave pentru o proiectată invazie a Angliei. Rezultatul bătăliei a fost o victorie engleză care a distrus flota franceză și pentru moment a dat Angliei supremația Canalului. A fost cîștigată în virtutea unei inovații militare care avea să devină izvorul înfrîngerilor franceze.

Acesta era arcul mare derivat din cel galez și perfecționat sub Eduard I pentru a fi folosit împotriva scoțienilor din munți. Cu o bătaie de 300 de metri și o rapiditate, în mîini îndemînatice, de 10—12 săgeți pe minut în comparație cu două săgeți trase cu arbaleta, arcul mare reprezenta un produs revoluționar al forței militare. Săgeata avea o lungime de 3 metri, cam jumătate din lungimea acestui arc formidabil și nu greșea ținta la 200 de metri. Deși la bătaie maximă puterea de pătrundere era mai mică decît a arbaletei, ploaia de săgeți din arcul mare zguduia și demoralizea dușmanul. Pregătindu-se să invadeze Franța, Eduard a trebuit să acopere inegalitatea numerică printr-o superioritate în arme sau tactică. În 1337 el interzisese sub pedeapsa cu moartea orice sport în afară de trăgerea cu arcul și a anulat datoriile tuturor

meşteşugarilor care făceau arcuri de tisă şi săgeţi pentru ele.

În acest timp, o altă nouă armă, puşca, intra în istorie, însă cu timiditate şi doar de probă fiind mult mai puţin eficientă decît arcul lung. Inventată cam prin 1325, primul *ribaud* sau *pot de fer* după cum o numeau francezii, era un mic tun de fier sub forma unei sticle care trăgea un bulon de fier cu un cap triunghiular. Cînd o forţă de atac franceză a jefuit şi a incendiat oraşul Southampton în 1338, la începutul războiului, ea a adus un ribaud încărcat cu 1,5 kg de praf de puşcă şi 48 de buloane. Anul următor, francezii au fabricat mai multe ribaud-uri sub forma unor tuburi legate de o platformă cu roţi, cu gurile aliniate în aşa fel ca să poată fi aprinse deodată. Însă s-au dovedit prea mici pentru a trage proiectile cu destulă forţă ca să producă avarii grave. Se spune că englezii au folosit la Crécy mici tunuri dar fără efect prea mare iar la asediul oraşului Calais acestea s-au dovedit fără putere, pentru zidurile de piatră ale cetăţii. Mai tîrziu, cînd au fost turnate în alamă sau cupru şi au fost mărite ca dimensiuni, s-au dovedit folositoare împotriva podurilor şi porţilor castelelor şi oraşelor, sau în apărarea acestora, însă zidurile de piatră au rezistat încă 100 de ani. Dificultăţile ivite la reîncărcare, din cauza înfundării pulberii, la introducerea proiectilului şi ţinerea gazului pînă ce avea suficientă forţă explozivă diminua în secolul al XIV-lea puterea de tragere.

În bătălia pe mare de la Sluys, avîndu-l pe Eduard în frunte, arcaşii cu arcuri lungi au dominat armamentul englez ; o navă cu oameni înarmaţi era plasată între două nave cu arcaşi, iar în caz de nevoie existau şi nave cu arcaşi de rezervă. În acea epocă nu puterea navală hotăra o bătălie pe mare, ci puterea soldaţilor şi arcaşilor de la bord. Ei operau de pe corăbii de 100—300 de tone cu punte înaltă, înzestrate cu platforme de luptă sau „castele“ pentru arcaşi. Bătălia a fost „fioroasă şi teribilă“, spune Froissart, „deoarece bătăliile pe mare sînt mai premejdioase şi mai înfricoşătoare decît luptele pe uscat, deoarece pe mare nu există retragere sau fugă. Sub atacul arcaşilor, francezii au fost aruncaţi de pe punte şi, urmăriţi de ghinion şi greşeală, au fost înfrînţi“.

Nimeni n-a îndrăznit să-i dezvăluie lui Filip al II-lea rezultatul bătăliei pînă ce bufonul lui n-a spus „Oh,

englezii laşi, englezii laşi !“ şi fiind întrebat de ce, el a răspuns „Ei n-au sărit peste bord ca bravii noştri francezi“. Evident că regele a înţeles poanta. Peştii au băut atîta sînge francez, se spunea după aceea, încît dacă Dumnezeu le-ar fi dat darul vorbirii, ei ar fi vorbit franţuzeşte.

Pentru moment, victoria engleză nu a dus la nimic, deoarece Eduard nu a izbutit să aducă destulă forţă armată pe uscat. Diferiţii lui aliaţi din Ţările de Jos, pe care şi i-a cîştigat cu mari cheltuieli şi subsidii, se eschivau, neavînd aceleaşi interese ca şi el. Chiar şi socrul său, contele William de Hainault a revenit la obişnuitul său ataşament faţă de Franţa. Cu forţele sale necorespunzătoare şi cu finanţele la pămînt, Eduard a fost obligat să accepte oferta papei de a aranja încheierea unui armistiţiu. Se retrase dar numai *pour mieux sauter*.

Pentru ce lupta de fapt ? Care era cauza reală a unui război care avea să se extindă într-un mod de neimaginat pînă la jumătatea secolului următor ? Ca şi în majoritatea războaielor cauza era un amestec de ordin politic, economic şi psihologic. Eduard voia să obţină suveranitatea finală asupra Guiennei şi Gasconiei, acel colţ din sud-vestul Franţei, rămas din ducatul Aquitaine pe care căsătoria cu Eleanor de Aquitaine îl adusese strămoşului său Henric al II-lea cu cinci generaţii mai înainte. Regele Franţei îşi menţinea însă suveranitatea supremă sub formula *superioritas et resortum* care dădea locuitorilor dreptul de apel la suveranul ultim. Deoarece deciziile sale le erau mai mult ca sigur favorabile şi împotriva superiorului lor englez şi deoarece cetăţenii, cunoscînd aceasta îşi exercitau dreptul frecvent, situaţia era un izvor de permanent conflict. Pentru englezi *superioritas et resortum* era intolerabil din punct de vedere politic şi psihologic.

Situaţia era şi mai supărătoare din cauza importanţei pe care o avea Guienne pentru economia engleză. Cu văile sale fertile, coasta întinsă şi reţeaua de rîuri navigabile toate ducînd în portul principal Bordeaux, era cea mai mare exportatoare de vin din lume. Anglia importa vinul şi alte produse şi trimitea în schimb lînă şi postav, luînd la fiecare tranzacţie un procent bun din taxele de export, la Bordeaux, şi din taxele de import, în porturile engleze. Se făcea acelaşi comerţ înfloritor între Bordeaux

și Flandra, iscînd invidia Franței centrale. Pentru monarhia franceză capul de pod pe care-l aveau englezii în regat era inacceptabil. Timp de 200 de ani fiecare rege francez a încercat prin război să confiște, sau prin tratate, să recîștige Aquitaine. Cearta era veche și adîncă și putea isca un război din orice scînteie.

Eduard al III-lea avea 15 ani cînd s-a urcat pe tron în 1327, 25 de ani cînd a început războiul cu Franța și 34 ani în timpul celei de-a doua încercări în 1346. Bine clădit, viguros, cu păr lung, auriu, mustață și barbă, expansiv și regesc, vanituos, indulgent, binevoitor fără să-i fie însă străin ceea ce este mai rău în om, el era în deplinătatea puterilor sale. Fiind crescut în atmosfera de vrajbă care a înconjurat asasinarea favoriților părintelui său, detronarea și uciderea tatălui și răsturnarea și spînzurarea amantului mamei, Mortimer, care luase puterea, el părea, atît cît știe istoria, neatins de aceste evenimente tragice. Înțelegea politica în mod practic fără să posede un simț mai larg al guvernării. Nu avea mari calități în afară de cele ale timpului său sau dinaintea timpului său însă strălucea în acele virtuți care erau admirate la un rege din vremea sa : iubea plăcerea, lupta, gloria, vînătoarea, turnirele și extravaganța. O descriere a caracterului său conține expresiile „farmec băiețesc“ și „anumite toane tinerești“ sugerînd că și regele Angliei manifesta semnele caracteristice tinereții medievale.

Cînd Eduard și-a lansat pretenția de a fi regele de drept al Franței, nu se știa precis cît a luat-o în serios, dar ca o stratagemă, care îi oferea aparența unei cauze drepte, avea o valoare incomparabilă. De dorit în orice epocă, „un război drept“ în secolul al XIV-lea era virtualmente o necesitate legală pentru rechiziționarea ajutoarelor feudale în oameni și bani. Era de asemenea esențial să-l ai pe Dumnezeu de partea ta deoarece războiul era considerat în mod fundamental un apel la judecata Divină. Un „război drept“ trebuie să fie un război de politică publică declarat de suveran și trebuia să aibă o cauză „dreaptă“ — adică îndreptat împotriva unei „nedreptăți“ sub forma unei crime sau greșeli din partea dușmanului. După cum a fost formulat de Thomas D'Aquino, necesita și un al treilea criteriu : buna intenție din partea participanților dar cum se putea proba aceasta,

marele tălmăcitor nu spunea. Mai convenabil încă decît ajutorul lui Dumnezeu era „dreptul la pradă de război“ — în realitate jaful — care însoţea un război drept. Se baza pe teoria că duşmanul fiind „nedrept“ nu avea drept la proprietate şi, deci, captura de război era recompensa pentru riscarea vieţii într-o cauză dreaptă.

Revendicarea coroanei Franţei prezenta o scuză de legalitate oricărui vasal din Franţa pe care Eduard ar fi izbutit să-l recruteze ca aliat. Dacă el şi nu Filip ar fi regele îndreptăţit al Franţei, vasalul era îndreptăţit să-şi transfere omagiul pe motivul că fusese pur şi simplu depus faţă de o persoană nepotrivită. În secolul al XIV-lea obligaţiile unui vasal erau încă faţă de o persoană, nu faţă de o naţiune şi marii seniori ai ducatelor şi comitatelor se simţeau liberi să încheie alianţe ca şi cum ar fi fost autonomi. Familia Harcourt din Normandia, ducele şi alţi seniori ai Bretaniei făcură tocmai acest lucru din diverse motive. Pretenţia lui Eduard datorită originii mamei sale îi asigura singurele lucruri care-i făcea intenţia realizabilă : sprijin în interiorul Franţei, şi un cap de pod prietenos. Nu a trebuit să lupte niciodată pentru a pune picorul în Franţa. Această situaţie avea să dureze atît în Normandia cît şi în Bretania timp de 40 de ani iar pentru Calais, capturat după bătălia de la Crécy, avea să dureze pînă la sfîrşitul Evului Mediu.

În Bretania, războiul s-a axat pe neconténita vrajbă între doi pretendenţi rivali la ducat şi între două părţi ale populaţiei, una sprijinită de Franţa şi cealaltă de Anglia. Drept rezultat, Franţa era mereu periclitată de accesul care i se dădea duşmanului. Coasta bretonă era deschisă navelor engleze, garnizoanele engleze erau pe teritoriul breton, nobilii bretoni erau aliaţi pe faţă cu Eduard. Bretania era Scoţia Franţei, înfuriată, celtică, stîncoasă, gata să se opună, să reziste şi să-i folosească pe englezi în luptele sale împotriva suzeranului ei aşa cum îi foloseau scoţienii pe francezi în luptele lor. După cum spune Michelet, de-a lungul coastei lor stîncoase „se întîlnesc într-o ceartă eternă doi duşmani, uscatul şi marea, omul şi natura“. Furtunile aruncă valuri monstruoase, înalte de 15, 18, 24 de metri a căror spumă ajunge la înălţimea clopotniţei unei biserici. „Natura este atroce aici ; atroce este şi omul ; ei par să se înţeleagă unul cu altul“.

Pretendenţii la cîrmuirea ducatului erau doi extremişti neînduratori, un bărbat şi o femeie. În 1341 murise

ultimul duce lăsînd drept moştenitori rivali un frate vitreg, Jean Comte de Montfort şi o nepoată, Jeanne de Penthièvre. Montfort era candidatul şi aliatul Angliei, în timp ce revendicările lui Jeanne erau susţinute de soţul ei, Charles de Blois, un nepot al lui Filip al VI-lea care deveni candidatul francez la ducat.

Dedicîndu-se studiului cărţilor încă de copil, Charles era un ascet de o pietate exagerată care căuta spiritualitatea prin chinuirea trupului. Ca şi Thomas à Becket, purta veşminte nespălate pline de păduchi ; îşi punea pietricele în pantofi, dormea pe paie pe podea, lîngă patul soţiei sale, iar după moartea sa s-a constatat că purta o cămaşă grosolană din păr de cal sub armură şi era legat cu sfori atît de strîns în jurul trupului încît nodurile îi intraseră în carne. Prin aceste practici un căutător al sfinţeniei arăta dispreţ pentru lume, înjosire de sine şi umilinţă, deşi de multe ori se făcea vinovat de o mîndrie perversă pentru excesele sale. Charles se spovedea în fiecare seară pentru a nu merge la culcare în păcat. A făcut un copil din flori, Jehan de Blois, însă păcatele trupului nu trebuiau evitate ci numai să te căieşti pentru ele. Se purta respectuos cu cei umili, trata plîngerile celor săraci cu bunătate şi dreptate şi nu punea biruri prea mari. Reputaţia sa de sfînt era atît de răspîndită încît, atunci cînd a plecat desculţ prin zăpadă spre un loc sfînt din Bretania, oamenii i-au acoperit calea cu paie şi pături, însă el a luat-o pe alt drum pe unde i-au sîngerat şi îngheţat picioarele, aşa că timp de săptămîni n-a fost în stare să meargă.

Pietatea lui nu l-a abătut de loc de la urmărirea feroce a scopului său : să pună stăpînire pe ducat. El şi-a expus revendicările sale la baza zidurilor cetăţii Nantes, punînd maşinăriile de asediu să arunce în cetate capetele a 30 de partizani, de-ai lui Montfort, căzuţi prizonieri. Asediul său asupra cetăţii Quimper a fost urmat de un masacru neîndurător a 2 000 de locuitori civili de toate vîrstele şi de ambele sexe. Conform legilor marţiale din acea vreme cei asediaţi puteau să pună condiţii dacă s-ar fi predat, dar nu puteau să emită nici o pretenţie atunci cînd rezistau pînă la sfîrşit, aşa că, probabil, Charles n-a simţit nici o remuşcare. Cu acest prilej, după ce a ales locul asaltului a fost avertizat că apele aveau să se umfle însă refuză să-şi schimbe hotărîrea, spunînd „Nu are Dumnezeu puterea şi asupra ape-

lor ?“ Cînd oamenii lui au reușit să cucerească cetatea înainte de a fi prinși de inundație, poporul a crezut că era o minune datorită rugăciunii lui Charles.

Cînd Charles îl captură pe Jean de Montfort și-l trimise ca prizonier lui Filip al VI-lea la Paris, cauza lui Montfort a fost preluată de strașnica sa soție „cu un curaj de bărbat și inima unui leu“. Călărind din oraș în oraș, ea strînse jurămintele partizanilor descurajați față de fiul ei de 3 ani, spunînd : „Ei, domnilor, nu-l plîngeți pe stăpînul meu pe care l-ați pierdut. El nu este decît un om“ și-i asigură că ea avea destule bogății pentru a susține cauza. Aprovizionă și întări garnizoanele, organiză rezistența, „plăti cu dărnicie și dădu bucuroasă“, luă conducerea consiliilor, duse tratative diplomatice și se exprimă în scrisori elocvente și pline de grație. Cînd Charles de Bois a asediat Hennebont ea a condus pe străzi rezistența, îmbrăcată în armură și călare pe un cal de luptă, dînd ordine soldaților sub o ploaie de săgeți și spunîndu-le femeilor să-și taie poalele și să care pe ziduri pietre și oale cu smoală fierbinte pentru a le arunca asupra dușmanului. Într-o perioadă de acalmie din timpul luptei a condus un grup de cavaleri pe o poartă secretă și, galopînd pe un drum ocolit ca să cadă în spatele dușmanilor, le-a distrus jumătate din efectiv. Astfel Charles de Bois a fost nevoit să ridice asediul. A născocit șiretlicuri și stratageme, a mînuit spada în lupte pe mare iar cînd soțul ei a evadat de la Louvru deghizat și a murit după ce a ajuns în Bretania, ea a continuat să lupte pentru fiul ei.

În 1346, cînd Charles de Bois a fost în sfîrșit prins de englezi și dus într-o închisoare în Anglia, cauza lui a fost purtată cu aceeași dîrzenie de soția sa oloagă, Jeanne de Penthièvre. Războiul nemilos continua. Cei doi principali protagoniști au avut o soartă grăitoare pentru timpul lor ; nebunia și sfințenia. Loviturile și intrigile, privațiunile și speranțele spulberate ale vieții ei au fost prea mult pentru viteaza contesă de Montfort care, închisă în Anglia, înnebuni ; Eduard îl luă pe fiul ei sub propria sa tutelă. Închisă și uitată în castelul din Tickhill ea avea să mai trăiască încă 30 de ani.

Charles de Bois, după nouă ani de detenție avea să fie eliberat pe baza unei răscumpărări, după unii de 350 000, 400 000 sau 700 000 de scuzi. Deși, în sfîrșit, era gata să accepte condiții, soția lui refuză să-l lase să re-

nunţe la revendicările sale, aşa că el începu din nou lupta şi, pînă la urmă, fu ucis pe cîmpul de luptă. După aceea a fost canonizat, însă această canonizare a fost anulată de papa Grigore al XI-lea la cererea tînărului Jean de Montfort care se temea că bretonii îl vor considera un uzurpator dacă va învinge pe un sfînt.

În timp ce în Bretania se desfăşurau aceste fapte mari, o altfel de luptă era dusă pentru Flandra.

Comerţul şi situarea geografică făcea ca Flandra să aibă o miză crucială în conflictul anglo-francez. Oraşele sale erau cele mai importante centre comerciale din Europa secolului al XIV-lea, unde bancherii şi cămătarii italieni îşi aveau cartierele lor generale din nord, un indiciu cert de afaceri prospere. Profiturile provenite din industria textilă i-a îmbogăţit pe magnaţii burghezi care se scăldau într-un lux care a mirat-o pe regina Ioana, soţia lui Filip cel Frumos cînd a vizitat Bruges. „Credeam că voi fi singura regină, spunea ea, dar am mai găsit încă 600“.

Deşi era o feudă a Franţei, Flandra era legată de Anglia prin lînă după cum Gasconia era legată prin vin. „Toate naţiunile lumii, scria mîndru, Mathieu de la Westminster, se încălzesc cu lîna din Anglia, transformată în postav de către oamenii din Flandra“. Neîntrecut în Europa pentru culoare şi calitate, incluzînd şi postav mai gros pentru uzul obişnuit, postavul din Flandra era vîndut pînă în Orient şi repurtase un succes economic care făcea Flandra vulnerabilă la dezavantajele unei economii bazate pe o singură industrie. Sursa tuturor tulburărilor şi revoltelor din ultimii o sută de ani se găsea tocmai în această situaţie, precum şi în capul de pod pe care atît Anglia cît şi Franţa îl foloseau în înfruntarea lor pentru controlul regiunii.

Contele de Flandra, Louis de Nevers, şi nobilimea flamandă erau filofrancezi în timp ce negustorii, clasa muncitoare şi toţi cei ce depindeau de industria postavului se uitau spre Anglia în apărarea propriului lor interes, atunci cînd nu o făceau din sentiment. Legătura naturală şi feudală cu Franţa predomina. Se făcea comerţ cu postav flamand în schimbul vinului francez, iar curtea contelui era organizată după modelul celei a Franţei. Nobilii

se căsătoreau între ei, prelații francezi deținеau funcții mari în Flandra, se folosea franceza pe scară largă, studenții flamanzi mergeau la școlile și universitățile din Laon, Reims și Paris.

La începutul secolului, oamenii de rînd din Flandra care erau priviți cu dispreț, au dat o lovitură de neuitat cavalerismului francez. În 1302 cortegiul cavalerilor francezi în armuri splendide călăreau spre nord pentru a-i sprijini pe magnații urbani flamanzi în înăbușirea unei revolte a lucrătorilor din Bruges. În ciocnirea de la Courtrai, pedestrașii și arcașii francezi erau pe punctul de a-i învinge pe lucrătorii flamanzi — prea curînd. Cavalerii, dornici de atac și temîndu-se să nu piardă laurii victoriei, au ordonat propriilor lor infanteriști să se retragă, făcîndu-i să rupă rîndurile în derută. Scoțînd strigăte de luptă și călcîndu-și proprii oameni într-o dezordine sălbatică, cavalerii au trecut la atac, ignorînd canalele de sub picioarele lor. Caii s-au împiedicat și au căzut, cavalerii au căzut în apă, al doilea val a căzut peste primul. Infanteria flamandă, înarmată cu suliițe, i-a tras în țeapă ca pe niște pești și, rezistînd tuturor asalturilor i-a alungat pe cavaleri într-un masacru sîngeros. După luptă, s-au adunat 700 de pinteni de aur de la cadavrele cavalerilor și au fost atîrnați în biserică ca o amintire triumfătoare.

Pierderea unui număr atît de mare de nobili francezi a făcut ca reprezentanții regali să cutreiere provinciile în căutarea burghezilor și țăranilor care voiau să plătească pentru înnobilare.

Cavalerii din Franța n-au fost intimidați de înfrîngerea suferită la Courtrai, nici nu s-a schimbat în vreun fel atitudinea lor disprețuitoare pentru omul de rînd înarmat. Bătălia a fost considerată un accident datorat circumstanțelor și terenului, care nu s-ar mai putea repeta. În acest sens concluzia era corectă. Douăzeci și cinci de ani mai tîrziu, într-o altă ciocnire și altă revoltă, cavalerii s-au răzbunat teribil în lupta de la Cassel unde i-au măcelărit cu miile pe muncitorii și pe țăranii flamanzi. Totuși, pintenii pierduți la Courtrai prevesteau cu adevărat ascensiunea soldatului de rînd înarmat cu suliță și o rațiune de a lupta și erau un semn de rău augur pentru cavaleri care însă l-au ignorat.

După ce contele de Flandra a fost repus în drepturi de către armatele franceze, Filip al VI-lea a exercitat

presiuni pentru strîngerea relaţiilor şi izolarea Flandrei de Anglia. Împotriva acestei intenţii, oraşele industriale, conduse de Ghent s-au revoltat sub conducerea lui Jacob van Artevelde, una din cele mai dinamice figuri de burghezi din secolul al XIV-lea. Negustor ambiţios aparţinînd clasei care dorea să ia puterea politică de la nobili, el îşi avea propriile sale ambiţii aristocratice. Cei doi fii ai săi îşi spuneau *messire* şi *chevalier* iar fiul său cel mai mare şi fiica sa erau căsătoriţi cu nobili. Cîştigînd control asupra insurecţiei, Artevelde a învins forţele contelui, l-a obligat să fugă în Franţa în 1339, lăsînd ţara sub controlul lui Artevelde.

Între timp, Eduard în calitate de furnizor de lînă al industriei flamande făcea presiuni pentru o alianţă care i-ar fi oferit o bază de unde să atace Franţa. Manufacturierii de postav flamanzi erau în favoarea alianţei cu Anglia şi Artevelde şi-a pus în joc averea. Obstacolul suveranităţii Franţei asupra Flandrei a fost trecut cînd Eduard şi-a asumat titlul de rege al Franţei. În această calitate el a semnat în 1340 un tratat cu Artevelde după victoria de la Sluys însă proiectul era inconsistent şi a durat numai atît timp cît i-a oferit lui Eduard un cap de pod după care Artevelde va fi distrus de propria sa ambiţie.

Artevelde era un om de acţiune brutal. Odată, cînd un cavaler flamand nu a fost de acord cu el, l-a aruncat la pămînt cu o lovitură de pumn în prezenţa regelui Angliei. În afară de faptul că a folosit fonduri flamande pentru finanţarea războiului lui Eduard, el a rănit sentimentele de vasalitate ale flamanzilor. A propus ca fiul cel mare al regelui, Eduard, prinţul Ţării Galilor, mai tîrziu cunoscut ca prinţul Negru, să-l înlocuiască pe fiul cel mare al contelui de Flandra, Louis de Male, ca moştenitor şi viitor conducător al Flandrei. Aceasta a fost prea mult pentru bunele oraşe flamande. Ele l-au avertizat pe Artevelde că a-l dezmoşteni pe seniorul lor firesc în favoarea prinţului englez era „un lucru cu care nu vor fi nicidată de acord". Mai mult, Papa, la presiunile regelui Filip, le excomunicase deja pentru că-l părăsiseră pe suveranul lor, provocînd mari tulburări şi daune afacerilor. S-a iscat un resentiment împotriva lui Artevelde, combinat cu suspiciunea că a deturnat fonduri în folosul său.

„Apoi toţi au început să murmure împotriva lui Jacques“ (Jacob) şi cînd călărea prin Ghent, „încrezîndu-se atît de mult în măreţia sa încît gîndea că în curînd îi va aduce la cheremul lui“ o mulţime furioasă l-a urmat pînă acasă, cerîndu-i socoteala pentru toate veniturile Flandrei. Începu să se teamă şi cînd intră în casă închise repede porţile, uşile şi geamurile împotriva mulţimii care striga în stradă. Venind la fereastră, „foarte umil“, Artevelde a justificat cei nouă ani ai guvernării sale şi a făgăduit că va da un raport complet a doua zi dacă mulţimea se va împrăştia. „Atunci toţi au strigat într-un singur glas, vino jos la noi, nu ţine predici de sus, şi dă-ne socoteala despre marea vistierie a Flandrei“. Cuprins de spaimă Artevelde închise fereastra şi încercă să scape prin uşa din spate într-o biserică alăturată, dar mulţimea pe vreo 400 de oameni sparse uşile, îl înşfăcă şi-l omorî pe loc. Astfel, în iulie 1345, roata norocului îl răsturnă pe marele cîrmuitor al Flandrei.

După aceea, reprezentanţii oraşelor flamande s-au dus în grabă în Anglia pentru a-l linişti pe regele Eduard care era cumplit de înfuriat din cauza evenimentului. Asigurîndu-l de alianţă, ei au propus o cale prin care descendenţii săi să poată încă moşteni Flandra fără să-l deposedeze pe stăpînul de drept. Să se căsătorească fiica cea mare a lui Eduard, Isabella, în vîrstă de 13 ani la acea dată, cu băiatul de 14 ani al contelui de Flandra, Louis, care era în custodia comunelor, „aşa că de acum încolo comitatul Flandrei va fi în ultimă instanţă al copilului măriei tale“. Lui Eduard i-a plăcut mult aranjamentul, deşi nu-i plăcea viitorul mire din cauza loialităţii acestuia faţă de Franţa. Doi ani mai tîrziu, cînd Eduard a încercat să-l oblige să se căsătorească, fuga contelui, lăsînd în urmă o prinţesă nemăritată, avea să aibă un efect indirect dar decisiv asupra vieţii lui Enguerrand de Coucy.

Puterea regelui Angliei în comparaţie cu aceea a regelui Franţei părea slabă contemporanilor săi ; Villani îl numea „il piccolo de l'Inghilterra“ (micul rege al Angliei). Este îndoielnic dacă el într-adevăr intenţiona să cucerească Franţa. Războaiele medievale din Europa nu erau îndreptate spre cuceriri strategice, ci mai curînd spre luarea puterii dinastice prin pricinuirea cîtor mai multe daune ca să-ţi dobori rivalul. Probabil că un scop

asemănător avea și Eduard și, datorită bazei sale din Guienne și punctelor de sprijin din Flandra și din nordul Franței, nu părea de nerealizat.

Prima fază neizbutită fusese atît de costisitoare încît l-ar fi ruinat pe Eduard dacă ar fi suportat el costul ; el însă a făcut în așa fel încît alții să se ruineze. Finanțase războiul prin împrumuturi date de marile firme bancare florentine, Bardi și Peruzzi. După afirmațiile lui Villani, sumele se ridicau la 600 000—900 000 de florini de aur datorate lui Bardi și două treimi din acestea lui Peruzzi, acoperite din venitul ce urma să fie încasat din taxele pe lînă. Cînd aceste taxe au adus prea puțin și Eduard n-a avut cum înapoia datoria, companiile italiene și-au epuizat fondurile și au dat faliment. Peruzzi a dat faliment în 1343, Bardi un an mai tîrziu și căderea lor a antrenat falimentul unei a treia firme, Acciaiuioli. Capitalul a dispărut, prăvăliile și atelierele s-au închis, salariile și cumpărările au înghețat. Cînd, prin ghinionul care părea să urmărească secolul al XIV-lea, dezastrul economic din Florența și Siena a fost urmat în 1347, mai întîi de foamete apoi de ciumă, pentru poporul nefericit nu putea să pară decît că mînia lui Dumnezeu s-a abătut asupra sa.

Ca să ridici o armată pentru un al doilea asalt după ce ai eșuat cu primul ar fi fost imposibil fără consimțămîntul celor trei stări reprezentate în parlament. Banii erau esența problemei. Obținerea banilor pentru a plăti costul unui război era pentru societatea secolului al XIV-lea mai dăunătoare decît distrugerea fizică pricinuită de războiul însuși. Factorul predominant era că organizarea medievală din acea vreme trecuse la o economie predominant monetară. Forțele armate nu mai erau formate din recruți încorporați slujind în baza obligației vasalului și care mergeau acasă după 40 de zile ; ele erau trupe recrutate care făceau serviciu militar pentru bani. Cheltuiala în plus implicată de o armată plătită ridica costul războiului peste mijloacele obișnuite ale suveranului. Fără să-și piardă pofta de război, statul, într-o fază incipientă de dezvoltare, nu elaborase încă o metodă regulată de a plăti pentru el. Cînd depășea cheltuielile, suveranul recurgea la împrumuturi de la bancheri, orașe sau oameni de afaceri pe care s-ar fi putut să nu le poată achita și la metode chiar mai distrugătoare, de impunere arbitrară și devalorizare monetară.

Mai precis de toate, războiul trebuia să se întreţină singur prin jaf. Prada şi răscumpărarea nu erau doar o recompensă, ci o necesitate de a înlocui restanţele de plată a soldelor şi de a încuraja înrolările. Luarea de prizonieri pentru răscumpărare devenise o tranzacţie comercială. Deoarece regii puteau rareori să strîngă fonduri suficiente dinainte, deoarece strîngerea impozitelor era lentă, trupelor de campanie totdeauna li se plătea în avans. Într-o campanie prada luase locul casierului. Războiul cavaleresc, ca şi dragostea cavalerească, era, după cum afirmase Michelet despre întreaga epocă, *double et louche* (o frază provocatoare care putea însemna „dublă şi crucişă" sau „echivocă" sau „întunecoasă" în sensul de josnică). Scopul era una, iar practica alta. Cavalerii căutau războiul pentru glorie şi-l practicau pentru cîştig.

În 1344 cele trei stări din parlament au fost informate de către Eduard despre încălcarea tratatului de către regele Franţei şi au fost rugate să-şi „spună părerea". Sfatul lorzilor şi al comunelor a fost „de a sfîrşi războiul fie prin luptă, fie printr-o pace onorabilă" şi, odată făcută încercarea, să nu se abandoneze efortul din cauza scrisorilor şi rugăminţilor papei sau ale altcuiva „ci să se termine acesta prin sabie". Clerul şi comunele au votat subsidii şi în 1345 parlamentul a autorizat pe rege să ceară tuturor moşierilor să slujească în persoană sau să trimită un înlocuitor sau echivalentul în bani. Un om cu un venit de 5 lire de pe urma terenului sau din arende trebuia să dea un arcaş, unul cu un venit de 10 lire dădea un suliţaş călare, cel cu 20 de lire dădea doi, cel cu un venit de peste 25 de lire un om înarmat, prin asta înţelegîndu-se de obicei un scutier sau un cavaler. Oraşele şi regiunile trebuiau să dea un număr dat de arcaşi şi întregul sistem avea să fie condus de prefecţi şi funcţionari districtuali.

Trebuiau rechiziţionate corăbii pentru a transporta oameni, cai şi hrană pentru ei. Ele mai transportau pietre de moară şi cuptoare, armurieri şi fierăriile lor şi alte materiale pentru a-i aproviziona pe arcaşi cu săgeţi. Majoritatea corăbiilor erau mici, de la 30 la 50 de tone, cu un catarg mare şi o velă dreptunghiulară, deşi unele ajungeau pînă la 200 de tone. O corabie mijlocie transporta 100—200 de oameni şi 80—100 de cai.

Pentru a completa rîndurile pedestraşilor înrolaţi, se recrutau bărbaţi, promiţîndu-li-se prada, iertarea celor

proscrişi, şi, prin exacerbarea sentimentului antifrancez provocat de raidurile franceze asupra oraşelor Southampton şi Portsmouth şi alte oraşe de pe coasta de sud. Asumarea de către regele Eduard a titlului de rege al Franţei a fost proclamată poporului împreună cu mesaje despre dreptatea cauzei sale şi răutatea Franţei. Din cauza fricii permanente cauzate de o invazie franceză au fost plasate de-a lungul coastei semnale luminoase, grupuri de oameni înarmaţi, cai şi provizii, iar mici corăbii erau trase aproape de uscat sau pe ţărm — nu fără pierderi economice.

În iulie 1346 regele era gata pentru noua sa încercare. Însoţit de cel mai în vîrstă dintre fii, Eduard, de 15 ani, prinţul Ţării Galilor, a plecat spre Normandia cu 4 000 de oameni înarmaţi şi 10 000 de arcaşi, plus un număr de pedestraşi irlandezi şi galezi. (O altă forţă, trimisă mai de mult într-o expediţie mai îndelungată pînă la Bordeaux, angajase deja forţele franceze de-a lungul frontierelor Guiennei). Condusă de Godefrey d'Harcourt care fusese mazilit din Franţa, forţa expediţionară a regelui a debarcat pe Peninsula Cotentin unde d'Harcourt a promis prăzi bogate capturate din oraşele prospere şi lipsite de ziduri de apărare ale provinciei lui. Deşi „nu dorea nimic mai mult decît fapte de arme", după cum afirmă Froissart, el însuşi un alt exemplu de ipocrizie medievală, Eduard aparent salută promisiunea lui d'Harcourt că nu va întîmpina nici o rezistenţă deoarece ducele de Normandia şi cavalerii lui luptau cu englezii în Guienne, iar poporul din Normandia nu era obişnuit cu războiul.

Normandia s-a dovedit atît de profitabilă pentru englezi încît aceştia n-au avut nevoie să ia măsuri suplimentare împotriva gazdei lor ; era atît de nepregătită pentru război încît locuitorii fugiră lăsîndu-şi casele „pline şi hambarele umplute cu cereale deoarece nu ştiau cum să le salveze şi să le păstreze... Înainte de aceasta, ei nu văzuseră războinici şi nici nu ştiau ce înseamnă război sau bătălie". La Caen, un oraş prosper şi fără ziduri de apărare, orăşenii şi un grup de cavaleri trimişi în apărarea lui, comandaţi de conetabil, contele de Eu, au opus o viguroasă apărare însă englezii, aducînd trupe de rezervă, au învins. Conetabilul a fost capturat şi împreună cu alţi prizonieri şi cu căruţe pline de prăzi, trimis în Anglia spre a fi ţinut pentru o mare răscumpărare care avea să aibă urmări tragice. „Dînd foc, jefuind şi lăsînd în urmă

prăpăd", englezii înaintaseră din oraş în oraş, adunînd stofe scumpe, bijuterii, argintărie, mărfuri, vite, bărbaţi şi femei ca prizonieri.

Jefuirea Normandiei de către o armată condusă de însuşi regele Angliei a fost prototipul a tot ceea ce avea să urmeze. Organizaţi în trei corpuri sau „bătălii", invadatorii „s-au năpustit, au stricat şi au jefuit fără milă", găsind atîta pradă încît „călăreau numai pe distanţe scurte şi în fiecare zi făceau popas între prînz şi ora trei". Soldaţii nu dădeau socoteală regelui sau ofiţerilor săi de ceea ce luau ; ei îşi păstrau prada pentru ei. În timp ce se deplasau de-a lungul unui mal al Senei către Paris, regele Filip, care se afla la Rouen fără să întreprindă vreo acţiune, i-a urmărit de pe cealaltă parte şi a intrat din nou în Paris pe cînd Eduard ajunse la Poissy, la 15 kilometri vest de oraş. Aici, în timp ce regele Angliei sărbătorea ziua Fecioarei Maria, la mijlocul lui august, îmbrăcat cu o mantie cu bordură din blană de hermină, armata sa dădea foc şi jefuia satele din jur. Flăcărie de la porţile lor i-a „stupefiat" pe cetăţenii Parisului — scria Jean de Venette „şi eu care am scris aceasta am văzut toate aceste fapte deoarece ele puteau fi văzute de la Paris de oricine se urca pe o înălţime".

Filip al VI-lea a lansat între timp *arrière-ban* sau recrutarea generală a tuturor celor în stare să poarte armă aflaţi în zone de conflict. Bazîndu-se pe principiul că toţi supuşii trebuiau să-şi dea viaţa pentru „apărarea ţării şi a coroanei", recrutarea generală urma să se pună în practică numai dacă încorporarea nobililor nu era de ajuns pentru a respinge inamicul. Ca toate anunţurile publice, şi recrutarea generală a fost lansată prin crainici ce proclamau ordinul cu voce tare în tîrguri şi în piaţetele satelor. S-au trimis şi scrisori individuale către oraşe şi abaţii, cerîndu-se subsidiile obişnuite. Unele oraşe îşi plăteau încă serviciile prin corpuri de pedestraşi, adunaţi în grabă, neinstruiţi şi virtual inutili ; alţii plăteau în bani ceea ce permitea angajarea mercenarilor mai experimentaţi.

Contingentele militare, care nu erau formate din nobili, erau furnizate de oraşe şi districte în funcţie de numărul fumurilor şi de relativa prosperitate sau sărăcie a comunităţii. În unele regiuni, fiecare 100 de fumuri trebuiau să plătească un soldat timp de un an. În regiuni

mai sărace, obligaţia era de un soldat la 200 sau 300 de fumuri. La această proporţie numărul efectivelor nu era mare : de exemplu în 1337, Rouen a trimis 200 de oameni, Narbonne 150 de arbaletieri, Nîmes 95 de soldaţi înarmaţi. În lumina acestor cifre referile cronicarului la zeci de mii de oameni se restrîng la o realitate mai modestă. Fiecare obligaţie a oraşelor, regiunilor, feudelor sau ariilor cu un statut special trebuia negociată separat, în proporţie diferită, pentru o durată diferită, şi pe baza unor drepturi şi privilegii diferite, provocînd dispute interminabile. Seniorii ducatelor şi comitatelor şi marilor baronii cum era Coucy îşi plăteau proprii oameni din trezoreria lor, deşi, dacă războiul se prelungea ei trebuiau recompensaţi de rege.

Cavalerii şi scutierii din nobilime primeau sume fixe drept plată fără vreun regim special. Pentru un stegar (un senior care conducea pe alţi cavaleri sub steagul său), un cavaler care nu aparţinea nici unui ordin şi un scutier călare, plata era în anii 1340 — 20,10 şi respectiv 6—7 sous pe zi. O problemă permanentă o ridica necesitatea ca seniorul să primească totul la valoarea şi calitatea pe care a plătit-o. În acest scop se ţinea periodic un *montre* sau o evidenţă, în general în fiecare lună, de către funcţionari care băgau de seamă ca un valet să nu fie socotit un gentilhomme, ca nişte cai sănătoşi să nu fie înlocuiţi cu mîrţoage şi ca plăţile să fie făcute cinstit cu bani şi nu în natură. Într-o armată cu o structură flexibilă lipsea ierarhia comenzii. În afară de rege, care conducea în persoană, oficialii permanenţi erau conetabilul, un fel de şef administrativ al forţelor armate şi doi mareşali cu funcţie nedeterminată ; altfel, hotărîrile militare păreau să fi fost luate de conducătorii adunaţi în consilii.

Din cauză că trebuia îmbrăcată armura cu toate chingile şi cataramele sale, bătălia era un angajament mai mult sau mai puţin fix, stabilit prin logica apropierii poziţiilor de luptă ale combatanţilor. Inventarea armurii cu plăci la începutul secolului al XIV-lea, suplimenta acum zalele prin care puteau trece săgeţile arbaletei. Deşi genurile de armură variau şi se schimbau de la un deceniu la altul, baza era armura din plăci constînd dintr-o placă pentru piept, o fustă din verigi legate între ele şi piesele pentru braţe şi picioare, toate purtate peste o cămaşă lungă de zale şi o tunică de piele sau o tunică

căptușită sau o haină strînsă pe corp. Peste placă se purta un pieptar fără mîneci, brodat cu blazonul care-l indentifica pe cel ce-l purta. Zalele acopereau gîtul, coatele și alte încheieturi ; mănuși din plăci legate între ele protejau mîinile. Coiful, la început deschis în față, avea acum și un vizor protector prins în balamale demontabile la frunte sau într-o parte. Cîntărea 4—5,5 kg, înăuntru era întuneric și te sufocai deși avea o deschizătură pentru ochi și găuri pentru ventilație. Greutatea tuturor pieselor suplimentare de protecție era oarecum compensată de un scut mai mic care dădea o libertate mai mare de acțiune.

„Un vierme cumplit într-o gogoașă de fier" — după cum era numit într-o poezie anonimă, cavalerul călărea într-o șa care se ridica ca o creastă pe spinarea calului, cu picioarele în niște scări foarte lungi încît stătea aproape în picioare și putea da lovituri teribile dintr-o parte și din alta cu oricare din armele sale. Începea lupta cu lancea, folosită pentru a dărîma dușmanul de pe cal, în timp ce o sabie care se mînuia cu ambele brațe îi atîrna într-o parte a curelei și un pumnal de 40 de cm în cealaltă parte. Mai avea la dispoziție, fie legată de șa, fie cărată de scutierul său, o sabie mai lungă pe care s-o arunce ca pe o lance, o secure cu un vîrf în spatele lamei curbate și un buzdugan cu margini ascuțite și crestate, o armă îndrăgită de episcopii și abații războinici în baza teoriei că nu intra sub incidența regulei care interzicea clericilor „să lovească cu tăișul sabiei". Calul de luptă care căra această povară era și el îmbrăcat în armură care-i proteja botul, pieptul și crupa și era acoperit cu o învelitoare. Dacă îi era doborît calul, cavalerul, fiind trag în jos de greutatea armurii sale și împiedicat de arme, scut și pinteni, putea fi ușor capturat înainte de a izbuti să se ridice.

Tactica în Europa continentală consta pur și simplu în cavalcada cavalerilor urmată de lupta corp la corp, cîteodată precedate sau suplimentate de atacurile arcașilor și infanteriei, disprețuite de cavaleri. Totuși, în războaiele scoțiene englezii constataseră că pedestrașii, echipați cu arcuri lungi și instruiți să mențină linia de bătaie în mod disciplinat, puteau respinge atacurile unor cavaleri călare, țintind caii. O astfel de descoperire, într-adevăr folositoare, va avea precădere față de disprețul de

clasă. Dat fiind înfruntarea constantă dintre Franța și Anglia, francezii trebuie să fi văzut că se folosea arcul lung, evident fără să se gîndească la implicațiile ce le avea pentru ei înșiși. Cavalerii francezi refuzară să recunoască rolul important pe care-l jucau în război cei care nu erau nobili chiar dacă normanzii cuceriseră odinioară Anglia datorită arcașului care a tras o săgeată în ochiul lui Harold.

Și francezii foloseau arcași și arbaletieri, de obicei grupuri plătite de genovezi care-și făcuseră o specialitate din arbaletă, dar cînd se înfuriau nu vroiau să dea arbaletei prilejul de a le răpi cavalerilor plăcerea de a-și toci spadele în luptă. Cavalerii își mențineau părerea că lupta războinicilor trebuie să fie personală, corp la corp ; proiectilele care se trimiteau de la distanță erau disprețuite. Conform unui cîntec din secolul al XII-lea, primul arcaș fusese „un laș care n-a îndrăznit să se apropie de dușmanul său". Totuși, cînd au trebuit să lupte cu soldați de rînd la Cassel, în 1328, francezii au oferit arbaletierilor lor posibilitățile tactice care au condus la acea victorie. Arbaleta, de lemn și oțel, presupunînd multă forță musculară era încărcată de trăgător cu piciorul, astfel încît să fie fixată într-un dispozitiv de prindere de forma unei scări de călărie sau într-un cîrlig, sau într-un mîner glisant prins de cureaua arcașului ; mai putea fi încărcată și cu ajutorul unui complicat sistem de scripeți. Trăgea cu săgeți cu mare forță de pătrundere, însă arcul era lent și incomod de purtat. De obicei arbaletierul căra cam 50 de săgeți cu el și echipamentul său trebuia dus de o căruță. Datorită bătăii sale lungi, arbaleta era de fapt mai folositoare în situații statice cum ar fi nimicirea apărătorilor de pe metereze într-un asediu, decît în bătălii deschise. Un atac al cavalerilor dispuși să aibă niște pierderi putea în general sparge linia arbaletierilor. Deși cînd a fost inventată puterea sa mecanică fusese înspăimîntătoare încît a fost interzisă de Biserică în 1139, arbaleta a continuat să fie folosită timp de 200 de ani fără să amenințe dominația cavalerilor în zale.

Protejat de armură și de mîndria cavalerească, nobilul se credea invulnerabil și invincibil și disprețuia din ce în ce mai mult pe pedestraș. El credea că pe oamenii de rînd, întrucît nu făceau parte din cavalerie, nu te puteai bizui niciodată în război. Ca îngrijitori de cai,

însoţitori de bagaje, furajori şi constructori de drumuri — echipamentul corpului de ingineri — ei erau necesari, însă ca soldaţi, îmbrăcaţi în tunici de piele şi înarmaţi cu suliţe şi coase, erau consideraţi o povară care într-o luptă aprigă „s-ar topi ca zăpada în soare". Acesta nu era pur şi simplu snobism ci o reflectare a experienţei în absenţa antrenamentului. Evul Mediu nu avea echivalentul legiunii romane. Oraşele ţineau grupuri instruite ale poliţiei municipale însă se îndreptau pentru a completa contingentele lor pentru apărarea naţională spre drojdia societăţii care nu era bună de nimic altceva. Abaţiile aveau altceva mai bun de făcut cu ţăranii lor decît să le folosească timpul pentru instrucţie militară. În orice epocă, diferenţa între o gloată şi o armată este instrucţia care nu se făcea pedestraşilor recrutaţi prin *arrière-ban*. Dispreţuiţi ca ineficienţi, ei erau ineficienţi fiindcă erau dispreţuiţi.

La 26 august 1346, armatele engleză şi franceză s-au întîlnit la Crécy în Picardia, la 30 de mile de coastă. Ca şi ciocnirea dintr-un alt august, în 1914, bătălia a deschis o eră de violenţă sporită şi de slăbire a autorităţii. Nu fusese planificată de învingători. Aflînd de mulţimea care se strîngea în jurul regelui francez ca răspuns la apelurile acestuia, Eduard n-a arătat nici o dorinţă de confruntare sau cel puţin nu înainte de a-şi asigura retragerea. Întorcîndu-se de la Paris, a mers spre nord-vest către coasta Canalului Mînecii, probabil în drum spre Flandra unde putea fi sigur de corăbiile sale. Dacă acesta-i era obiectivul, atunci era imposibil ca Eduard să devină astfel regele Franţei.

Prin marşuri forţate, armata franceză i-a ajuns din urmă pe englezi înainte de a ajunge la mare, dar nu înainte ca Eduard, înţelegînd că va trebui să lupte, să-şi asigure o poziţie bună de apărare pe o colină întinsă lîngă satul Crécy. Nobilii francezi erau atît de siguri pe ei înainte de luptă încît se întrebau pe cine vor lua prizonieri dintre duşmanii lor, a căror reputaţie şi rezultate în luptă le cunoşteau din turnire. Numai regele Filip era nehotărît. „Trist şi îngrijorat", părea să se teamă de altă trădare după necredinţa Bretaniei şi Harcourt-ului sau de vreun alt pericol ascuns.

Stabilindu-și tabăra prea departe de dușmani în noaptea dinaintea luptei, trupele sale nu au ajuns la cîmpul de bătălie decît la patru după masă, cu soarele în față dar în spatele inamicului. Arbaletierii erau obosiți și se plîngeau după lungul marș și corzile arcurilor le fuseseră udate de o furtună în timp ce arcașii englezi își protejaseră corzile arcurilor, punîndu-le sub coifuri. Ce a urmat în tabăra franceză a fost un haos produs de îndrăzneală nesăbuită, ghinion, greșeli, indisciplină și boala cronică a cavalerilor de a brava, dornici să-și dovedească vitejia, fără a avea simț tactic sau un plan organizat.

Sfătuit în ultimul moment de a amîna acțiunea pînă a doua zi, Filip a ordonat ca avangarda să se retragă iar ariergarda să-și oprească înaintarea, dar nu a fost ascultat. Fără să le dea arbaletierilor posibilitatea de a slăbi linia engleză, cavalerii s-au aruncat în luptă împotriva inamicului. Neputînd să-și atingă țintele, aflate în afara razei de acțiune a armelor lor, și străpunși de săgețile engleze, arbaletierii genovezi se retraseră, aruncîndu-și arcurile. Văzîndu-i pe englezi, regele făcu fețe-fețe, „deoarece îi ura", și pierdu controlul situației. Zărindu-i pe genovezi fugind, fie el, fie fratele său, contele de Alençon, strigă „Omoară-i pe acești nemernici care ne stau în cale !" în timp ce cavalerii lui „în grabă și dezordonați" îi loveau pe arcași pentru a-și croi drum printre ei. Prin această teribilă învălmășeală în propriile lor rînduri, francezii au lansat atac după atac asupra inamicului, însă linia disciplinată a arcașilor englezi, călîți de îndelungata practică pe care o cereau armele lor, a rezistat iar ei au semănat confuzie și moarte prin proiectilele lor. Apoi cavalerii englezi au înaintat pe jos, precedați de arcași și sprijiniți de sulițași și de cruzii galezi, înarmați cu pumnale lungi, care mergeau printre cei căzuți și-i ucideau. Prințul Țării Galilor lupta în fruntea unui grup în timp ce regele Eduard dădea ordine dintr-o moară de vînt de pe o colină. Încăierarea a continuat de la căderea întunericului pînă la miezul nopții, cînd contele de Hainault îi spuse regelui Filip, care fusese rănit : „Sire, nu vă pierdeți de bună voie" și, luîndu-i caii de dîrlogi, îl trase pe rege afară de pe cîmpul de luptă. Cu nu mai mult de cinci însoțitori regele călări prin noapte pînă la un castel al cărui seneșal, chemat să deschidă porțile, ceru numele drumețului. „Deschide repede poarta" spuse regele, „deoarece aceasta este soarta Franței".

Cam 4 000 de soldați din armata franceză zăceau morți pe cîmpul de luptă, poate chiar și Enguerrand de Coucy al VI-lea. Printre cei căzuți se găseau cele mai mari nume ale cavaleriei franceze și aliate : contele de Alençon, fratele regelui, contele Ludovic de Nevers al Flandrei, conții de St. Pol și de Sancerre, ducele de Lorena, regele Majorcăi și cel mai celebru dintre toți, regele Ioan cel Orb al Boemiei a cărui panaș de cort format din trei pene de struț cu motto-ul *„Ich dien“* a fost luat de prințul Țării Galilor și adăugat titlului său de atunci. Carol de Boemia, fiul regelui orb și viitorul împărat, mai puțin imprudent decît tatăl său, văzu ce se întîmplă și fugi.

Nu lipsa de îndrăzneală îi învinse pe cavalerii francezi și pe aliații lor. Ei luptară tot atît de vitejește ca și englezii deoarece cavalerii erau cam la fel în toate țările. Avantajul englezilor a fost folosirea și a celorlalte categorii de luptători — cuțitarii galezi, sulițașii și înainte de toate, țăranii liberi, care mînuiau arcurile lungi — alături de cavalerii în armură. Atît timp cît una dintre taberele în conflict se folosea de acest avantaj, în timp ce cealaltă îl neglija, sorții războiului rămîneau neechilibrați.

Lexiconul războiului medieval nu prevedea urmărirea în scopul strategic de a distruge forțele armate ale inamicului. Evident, oarecum mirat de victoria sa, Eduard n-a făcut nici un efort să meargă mai departe. Preocupat de bogățiile cuceririi, englezii își petrecură ziua după bătălie urmărind și identificînd pe morți, făcînd înmormîntări onorabile nobililor și socotind răscumpărările prizonierilor. După aceea, în ciuda pretenției sale de a fi rege al Franței, Eduard păru să nu mai fie interesat de Filip care se refugiase la Amiens. Ținînd drumul de-a lungul coastei, englezii mărșăluiră spre nord pentru a lua cu asalt Calais, portul vis-à-vis de Dover unde canalul este cel mai îngust. Aici, blocați de o apărare tenace se împotmoliră într-un asediu care avea să dureze un an.

Înfrîngerea cavaleriei franceze și probabil a celui mai puternic suveran din Europa a declanșat o serie de reacții care aveau să devină mai grave cu timpul. Deși nu a dus la răsturnarea monarhiei franceze, nici la capitularea ei, a creat o criză de încredere în guvernarea regală și avea să producă un resentiment general cînd regele a trebuit să recurgă încă o dată la o impunere extraordinară. De la

această dată a început și o erodare a încrederii în capacitatea nobililor de a-și exercita funcțiile.

Filip n-avea nici instinctul de conducător al lui Filip cel Frumos și al lui Ludovic cel Sfînt, nici consilieri capabili să îmbunătățească rînduielile militare și financiare în așa fel ca ele să corespundă noilor primejdii care se abătuseră asupra lor. Stările din provincie al căror consimțămînt era necesar pentru noile biruri nu vroiau, ca majoritatea organelor reprezentative, să recunoască criza decît dacă le-ar fi ajuns cuțitul la os. Datorită unui sistem necorespunzător și învechit, regele trebuia să găsească înlocuitori cum ar fi taxa pe vînzări — numită *maltôte* deoarece era atît de detestată — sau taxa la fel nepopulară pe sare ; sau altfel trebuia să devalorizeze moneda. Adăugat la instabilitatea prețurilor, chiriilor, datoriilor și creditelor, efectul acestui subterfugiu de impunere era de obicei dezastruos. „Și în anul 1343 Filip de Valois a făcut ca 15 deniers să valoreze cît trei" — scria un cronicar fără alte comentarii.

De fiecare dată cînd erau chemați să voteze ajutoare, stările și-au exprimat cu voce tare nemulțumirea față de abuzurile fiscale. Ori de cîte ori acordau subsidii le condiționau de reforme cu credința că o administrare mai bună de către oameni mai cinstiți va da posibilitate regelui să trăiască din nou din propriile sale resurse.

După Crécy și pierderea Calais-ului, s-au convocat în 1347 stările generale pentru a acoperi nevoia disperată de bani pentru apărare. Trebuiau refăcute forțele armate și reconstruită flota împotriva pericolului unei noi invazii. Iritate de rușinea înfrîngerilor permanente, stările și-au exprimat cu voce tare nemulțumirea față de guvernarea regală. „Ar trebui să știți, spuseră ele regelui, cum și după care sfat ați condus războaiele voastre și cum, urmînd sfaturi proaste, le-ați pierdut pe toate și n-ați cîștigat nimic". Dacă ar fi avut sfătuitori buni, spuseră ele, nici un prinț din lume „n-ar fi putut să vă facă rău vouă și supușilor voștri". Stările îi reamintiră regelui cum se dusese la Crécy și Calais „cu mulți însoțitori, cu cheltuieli mari și costuri mari (vorbitorii și scriitorii din secolul al XIV-lea aveau o afinitate pentru afirmații duble) și cum ați fost tratat rușinos și ați fost trimis înapoi cu dispreț și ați fost obligat să acordați tot felul de armistițiii chiar și atunci cînd dușmanul era în regatul vostru... Și din

cauza acestor sfaturi ați fost dezonorat". După această mustrare, stările recunoscînd nevoia de apărare, au promis subsidii dar în termeni echivoci.

În timpul asediului Calais-ului, Eduard spera încă să cimenteze o alianță cu Flandra prin căsătoria fiicei lui cu tînărul conte Louis de Male. Moartea la Crécy a tatălui băiatului, contele Louis de Nevers, a înlăturat principalul obstacol. Însă Louis, în vîrstă de 15 ani „care fusese educat printre bărbații nobili ai Franței" n-a vrut să cadă de acord, spunînd „că niciodată nu se va căsători cu cea al cărei tată l-a omorît pe tatăl lui, chiar dacă ar primi jumătate din regatul Angliei". Cînd flamanzii au văzut că stăpînul lor era „prea mult francez și prost sfătuit" l-au închis într-o „temniță decentă" pînă ce va fi fost de acord să accepte sfatul lor, ceea ce l-a supărat foarte mult așa că, după mai multe luni de închisoare, le dădu promisiunea cerută. Eliberat, i s-a permis să vîneze cu șoimul lîngă fluviu dar sub o supraveghere atentă ca să n-o șteargă „așa încît nu putea să facă nici pipi fără știrea lor". În urma acestui tratament fu de acord să se căsătorească.

La începutul lui martie 1347, regele și regina Angliei cu fiica lor Isabelle au venit din Calais în Flandra. Logodna a avut loc cu mare ceremonie, s-a semnat contractul de căsătorie, nunta a fost stabilită pentru prima săptămînă a lui aprilie și s-au pregătit daruri îmbelșugate pentru părinții regali. Ludovic continua să meargă la vînătoare cu șoimi pe malul fluviului în fiecare zi, prefăcîndu-se că este foarte bucuros de această căsătorie, încît flamanzii au slăbit paza. L-au judecat însă greșit „deoarece curajul lui era tot francez".

În aceeași săptămînă cînd trebuia să aibă loc căsătoria a plecat călare ca de obicei cu șoimarul lui. Trimițîndu-și șoimul după un bîtlan cu strigătul „Hoie ! Hoie !" i-a urmat zborul pînă ce, la o oarecare distanță „a dat pinteni calului și a galopat mai departe", oprindu-se doar dincolo de frontieră, în Franța, unde s-a alăturat regelui Filip și i-a spus cum scăpase „cu mare iscusință" de căsătoria cu englezoaica. Regele a fost teribil de încîntat și aranjă în grabă căsătoria lui Louis cu Margareta de Brabant, fiica ducelui de Brabant, vecinul din est al Flandrei, care era un credincios aliat al Franței. Insulta

adusă regelui Angliei era mare și, fără îndoială, chiar mai mare pentru mireasa de 15 ani. Sentimentele ei nu puteau fi alinate de un cîntec scris în numele ei și, după cum spune Jean de Venette, cîntat peste tot în Franța cu refrenul *„J'ai failli à celui à qui je estoie donnée par amour“* (l-am pierdut pe acela a cărui iubită trebuia să fiu). Patru ani mai tîrziu s-a răzbunat pe un alt mire, părăsindu-l aproape la ușa bisericii. Fie că aceste logodne nereușite i-au creat gustul independenței, fie că avea un caracter îndărătnic, Isabelle a Angliei era încă nemăritată cînd, 13 ani mai tîrziu, l-a cunoscut pe Enguerrand de Coucy al VII-lea.

Capturarea Calais-ului la cîteva luni după eșecul căsătoriei flamande a fost singurul rezultat important al campaniei. Filip adunase o forță de intervenție și pornise spre cetate însă stingherit de lipsa de bani și de pierderile suferite la Crécy se întoarse fără să lupte. Așteptînd zadarnic ajutorul care nu va veni niciodată, neavînd hrană, siliți să mănînce șobolani și șoareci și chiar excremente, cetățenii Calais-ului au fost înfometați atît de mult încît trebuiră să se predea. De curînd rănit, căpitanul lor, Jean de Vienne, cu capul gol și ținîndu-și spada invers, în semn de supunere, ieși călare pe poartă pentru a înmîna englezilor cheile orașului. După el, desculți și în cămașă, mergeau șase burghezi, cei mai bogați, cu ștreanguri de gît ceea ce însemna că învingătorul avea dreptul de a-i spînzura cînd voia. În timpul acestei scene sumbre, sub privirile supraviețuitorilor dezolați, cu ochii înfundați în orbite, s-a născut o cauză franceză : Recucerirea orașului Calais.

Exasperat de rezistența prelungită care, contrar obiceiului medieval, a prelungit asediul o iarnă întreagă, Eduard era furios și i-ar fi spînzurat pe cei șase burghezi dacă regina Filipa n-ar fi cerut îndurare pentru ei. Efortul epuizant din august 1346 pînă în august 1347 îi înăcrise trupele și-i epuizase resursele. Trebuiau aduse din Anglia provizii, cai, arme și întăriri unde rechiziționarea grînelor și vitelor a provocat privațiuni iar mobilizarea corăbiilor a distrus comerțul reducînd veniturile din taxa pe lînă. S-a evaluat că în campania pentru Crécy-Calais a fost nevoie de 32 000 de combatanți, plus echipajele corăbiilor și toate trupele de serviciu necesare pentru asediu, în total 60 000—80 000 de oameni. Finanțele-i fiind epuizate, Eduard n-a avut cum înainta după victoria

sa. Noul cap de pod din Franța n-a dus la nimic decît la acceptarea unui armistițiu pînă în aprilie 1351.

Dacă beligeranții ar putea judeca la rece în timpul unui război, ceea ce rareori pot face, primii zece ani de luptă anglo-franceză le-ar fi arătat englezilor cît de neconcludente au fost victoriile lor ; să cîștigi în mod zdrobitor o bătălie navală și o bătălie pe uscat, să obții un punct de sprijin permanent pe coastă era încă departe de cucerirea Franței sau a coroanei sale. Însă gustul de a jefui, minunatele produse și bogatele răscumpărări curgînd spre Anglia, gloria și renumele victoriei de la Crécy trîmbițate de crainici în locuri publice a ațîțat sîngele englez. De partea cealaltă, francezii nu se vor mai opri din drumul spre ținta lor, cum avea să consemneze Deschamps patruzeci de ani mai tîrziu : „Nici o pace pînă ce englezii nu vor da înapoi Calais“. Crécy și Calais au făcut ca războiul să meargă mai departe — dar nu încă — deoarece, în 1347, Europa era pe marginea celei mai ucigătoare catastrofe din istoria sa.

Capitolul 5

„Acesta-i sfîrşitul lumii“: Moartea Neagră

După două luni de la căderea Calais-ului, în octombrie 1347, vasele comerciale genoveze intrară în portul Messina din Sicilia cu oameni morţi şi muribunzi la vîsle. Corăbiile veniseră din portul Caffa (azi Feodosia) de la Marea Neagră, în Crimeea, unde genovezii aveau o agenţie comercială. Marinarii morţi prezentau nişte umflături ciudate, negre, cam de mărimea unui ou sau a unui măr, la subsioară şi la stinghie. Din umflături curgea sînge şi puroi şi erau urmate de abcese şi pete negre răspîndite pe piele provenite de la hemoragii interne. Cei bolnavi aveau dureri mari şi mureau repede la cinci zile după apariţia simptomelor. Odată cu răspîndirea bolii, apărură alte simptome, febra şi sputa cu sînge, în loc de umflături şi buboaie. Victimele tuşeau şi transpirau abundent şi mureau chiar mai repede, după trei zile sau mai puţin, cîteodată în 24 de ore. În ambele cazuri, tot ce ieşea din corp, respiraţia, transpiraţia, sîngele din buboaie şi din plămîni, urina cu sînge şi excrementele cu sînge, miroseau urît. Simptomele fizice erau însoţite de depresiuni psihice şi înainte de a-şi da sfîrşitul victimelor „li se citea moartea pe faţă“.

Boala era ciuma bubonică, prezentă în două forme, una care infecta sîngele provocînd buboaiele şi hemoragiile interne şi se răspîndea prin contact : a doua, mai virulentă, de tip pneumococic, infecta plămînii şi se răspîndea pe cale respiratorie. Prezenţa ambelor deodată provocă o mare mortalitate şi o mare viteză de contagiune. Boala

era atît de ucigătoare încît se cunoșteau cazuri de persoane care mergeau la culcare sănătoși și mureau încă înainte de a se trezi, de doctori care contractau boala la patul bolnavului și mureau înaintea pacientului. Se răspîndea atît de repede de la unul la altul încît pentru un doctor francez, Simon de Covino, părea că o singură persoană bolnavă „putea infecta întreaga lume". Malignitatea ciumei părea mai teribilă deoarece victimele ei nu cunoșteau nici o profilaxie și nici un remediu.

Suferința fizică produsă de boală și aspectele ei misterioase, fatidice, au fost exprimate într-o lamentație galeză care vedea „moartea sosind în mijlocul nostru ca un fum negru, o nenorocire care doboară pe cei tineri, o fantomă venită de nicăieri care n-are nici o milă pentru obrazul frumos. Vai de pata de la subțioara mea ! Clocotește, este îngrozitoare... o gîlcă care dă durere și provoacă un strigăt puternic... o umflătură dureroasă... Arde îngrozitor ca un cărbune aprins... ceva chinuitor, de culoare cenușie". Erupția ei este urîtă ca „semințele de mazăre neagră, bucăți sfărîmicioase de huilă... ornamentele timpurii ale morții negre, tăciuni, ceva amestecat, o rană neagră ca o monedă de jumătate de peni, ca niște mure...".

Se zvonea că o ciumă teribilă provenind din China și răspîndindu-se prin Tătărie (Asia Centrală), India, Persia, Mesopotamia, Siria, Egipt și toată Asia Mică a ajuns în Europa în 1346. Se spunea că valul de moarte era atît de devastator încît toată India era depopulată, că întregi teritorii au fost acoperite de leșuri, că în alte regiuni nu mai rămăsese nimeni în viață. După calculul făcut de papa Clement al VI-lea la Avignon, totalul morților a atins cifra de 23 840 000. Lipsind noțiunea de contagiune, nu s-a produs panică în Europa pînă ce corăbiile comerciale nu au adus ciuma neagră la Messina în timp ce alte corăbii infectate o duceau din Levant la Genova și Veneția.

Prin ianuarie 1348, ea pătrundea în Franța prin Marsilia și în Africa de nord prin Tunis. Cărată de-a lungul coastelor și rîurilor navigabile cu corăbiile, se răspîndi spre vest de Marsilia ajungînd, prin porturile Languedoc, în Spania, și spre nord de-a lungul fluviului Ron, pînă la Avignon, unde sosi în martie. A ajuns la Narbonne, Montpellier, Carcassone și Toulouse între februarie și mai, și, în același timp, s-a răspîndit în Italia de la Roma

la Florenţa şi împrejurimile lor. Între iunie şi august, a ajuns la Bordeaux, Lyon şi Paris, s-a răspîndit spre Burgundia şi Normandia şi traversă Canalul Mînecii, ajungînd din Normandia în sudul Angliei. Din Italia, în aceeaşi vară, traversă Alpii în Elveţia şi a ajuns în Ungaria prin est.

În unele regiuni ciuma a făcut victime timp de patru-şase luni apoi a scăzut în intensitate. În oraşele mari, unde s-a cuibărit printre populaţia aglomerată, a scăzut în timpul iernii ca apoi să reapară primăvara şi să facă ravagii încă şase luni.

În 1349 a apărut din nou la Paris, s-a răspîndit în Picardia, Flandra, în Ţările de Jos şi din Anglia în Scoţia şi Irlanda, precum şi în Norvegia unde un vas fantomă cu o încărcătură de lînă şi echipajul mort veni dinspre coastă şi eşuă lîngă Bergen. De acolo ciuma trecu în Suedia, Danemarca, Prusia, Olanda pînă in Groenlanda. Lăsînd o ciudată oază de imunitate în Boemia şi Rusia, neatacată pînă în 1351, ea trecuse prin toată Europa pe la mijlocul anilor 1350. Deşi mortalitatea a fost eratică, ridicîndu-se în unele locuri de la o cincime la nouă zecimi din populaţie sau aproape la totala lichidare a populaţiei în alte locuri, cifra totală estimată de demografii moderni — pentru aria situîndu-se din India pînă în Islanda — se ridica cam la aceeaşi cifră pe care o estimase Froissart : „O treime din populaţia lumii a murit". Evaluarea lui, una obişnuită în acea vreme, nu era o presupunere inspirată ci o cifră împrumutată de la Sf. Ioan pentru mortalitatea produsă de ciuma din Apocalips, îndreptarul favorit al întîmplărilor omeneşti din Evul Mediu.

Un sfert din Europa ar fi însemnat cam 20 de milioane de morţi. Nimeni nu ştie de fapt cîţi au murit. Relatările contemporanilor erau impresii înfricoşate, nu un recensămînt exact. În Avignon-ul aglomerat se spunea că mureau zilnic 400 de persoane ; 7 000 de case golite de ciumă au fost închise, un singur cimitir a primit 11 000 de leşuri în şase săptămîni, se spunea că jumătate din locuitorii oraşului muriseră, inclusiv 9 cardinali şi 70 de prelaţi cu rang mai mic. Privind căruţele cu morţi care treceau necontenit, cronicarii s-au lăsat cuprinşi de febra firească a exagerărilor şi au ridicat numărul total de morţi de la Avignon la 62 000, sau chiar la 120 000, deşi populaţia totală era probabil mai mică de 50 000.

Cînd cimitirele au fost umplute, leșurile din Avignon au fost aruncate în Ron pînă ce s-au săpat gropi comune. La Londra în aceste gropi comune leșurile se adunau rînduri, rînduri, pînă ce au revărsat din gropi. Peste tot se spunea că bolnavii mureau prea repede ca viii să aibă timp să-i îngroape. Cadavrele erau tîrîte afară din casă și lăsate în fața ușii. Noi grămezi de leșuri apăreau în lumina dimineții. În Florența morții erau strînși de Compagnia della Misericordia — întemeiată în 1244 pentru îngrijirea bolnavilor — ai căror membri purtau robe roșii și glugi care le acopereau fața în afară de ochi. Cînd nu mai puteau face față, morții putrezeau pe străzi, cîteodată și zile întregi. Cînd nu mai erau sicrie, leșurile erau puse pe scînduri, două sau trei deodată, pentru a fi transportate la cimitir sau la groapa comună. Familiile își aruncau propriile lor rude în groapa comună sau le îngropau în grabă sau atît de superficial „încît cîinii îi trăgeau afară și-i devorau".

Cu cît se adunau mai mulți morți și sporea frica de molipsire, oamenii mureau fără grijanie și erau îngropați fără rugăciuni, o perspectivă care făcea îngrozitoare ultimele ore ale celor loviți. Un episcop din Anglia a dat permisiunea laicilor de a-și face slujbă unul altuia după cum făcuseră apostolii sau dacă nu-i nici un bărbat, să slujească chiar o femeie „și dacă nu se găsea nici un preot pentru ultimul mir" atunci credința era suficientă. Clement al VI-lea a găsit necesar să ierte păcatele tuturor celor care muriseră de ciumă deoarece erau atît de mulți care nu fuseseră asistați de preoți. „Și nici un clopot nu bătuse", scria un cronicar din Siena „și nimeni nu plînse indiferent de pierderea suferită deoarece aproape toți se așteptau la moarte... Și oamenii spuneau și credeau că «Acesta este sfîrșitul lumii»".

La Paris, unde ciuma a durat tot anul 1349, mortalitatea a fost de 800 de oameni pe zi, la Pisa 500, la Viena 500—600. Numărul total al morților din Paris s-a ridicat la 50 000 sau jumătate din populație. Florența, slăbită de foametea din 1347, pierdu 3—4 cincimi din cetățenii ei, Veneția două treimi, Hamburg și Bremen, deși mai mici, aproape aceeași proporție. Orașele, centre de tranzit erau mai susceptibile să fie afectate decît satele, deși dacă un sat era infectat, proporția de morți era tot atît de ridicată. La Givry, un sat prosper din Burgundia, de 1 200—1 500 de oameni, registrul parohiei înregistrează

605 morţi în 14 săptămîni în comparaţie cu o medie de 30 de morţi pe an în deceniul precedent. În trei sate din Cambridgeshire, registrele moşiereşti arată o proporţie de mortalitate de 47% şi într-un caz, 70%. Cînd au plecat ultimii supravieţuitori, prea puţini să-şi mai ducă traiul, satul părăsit dispăru de pe hartă complet, lăsînd doar nişte urme fantomatice, acoperite cu iarbă care arătau unde trăiseră odată nişte muritori.

În locurile îngrădite cum ar fi mănăstirile şi puşcăriile, infectarea unei persoane însemna infectarea tuturor, cum s-a întîmplat la mănăstirile franciscane din Carcassone şi Marsilia unde toţi ocupanţii, fără excepţie, au murit. Din cei 140 de dominicani de la Montpellier numai şapte supravieţuiră. Fratele lui Petrarca, Gherardo, membru al unei mănăstiri carthusiene, îngropă pe stareţ şi pe 34 de călugări unul cîte unul, cîteodată cîte trei pe zi, pînă ce rămase singur cu cîinele lui şi fugi să caute un loc care să-l primească. Văzînd cum mor toţi tovarăşii lor, oamenii din astfel de locuri nu puteau decît să se întrebe dacă ciudatul pericol care plana în aer nu fusese trimis pentru exterminarea rasei umane. În Kilkenny, Islanda, fratele John Clyn din ordinul Friars Minor, un alt călugăr rămas singur printre morţi, ţinu o evidenţă a ceea ce se întîmplase ca „lucrurile care trebuie ţinute minte să nu dispară cu timpul şi să piară din memoria celor care vin după noi". Simţind că „întreaga lume, cum era, se găsea în ghearele Satanei" şi aşteptînd ca şi pe el să-l viziteze moartea scrise : „Las pergament ca să se continue această scriere dacă din întîmplare vreun om va supravieţui şi vreunul din rasa lui Adam scapă de această ciumă şi continuă munca pe care am început-o". După cum notează o altă mînă, fratele John muri de ciumă dar a învins uitarea.

Cele mai mari oraşe din Europa cu populaţie în jur de 100 000 de locuitori erau Parisul, Florenţa, Veneţia şi Genova. Urmau cu mai mult de 50 000 de locuitori Ghent şi Bruges în Flandra, Milano, Bologna, Roma, Neapole, Palermo şi Köln. Londra avea sub 50 000, singurul oraş din Anglia, în afară de York, cu peste 10 000 de locuitori. La nivelul de 20 000—50 000 erau Bordeaux, Toulouse, Montpellier, Marsilia şi Lyon în Franţa, Barcelona, Sevilla şi Toledo în Spania, Siena, Pisa şi alte oraşe mai mici în Italia şi tîrgurile hanseatice din Imperiu. Ciuma făcu ravagii în toate omorînd de la o treime la două treimi

din locuitorii lor. Italia, cu o populaţie totală de 11 milioane, a suferit probabil cea mai mare pierdere. După falimentele bancare ale Florenţei, recoltele proaste şi tulburările lucrătorilor din 1346—47, revolta lui Cola di Rienzi care aruncă Roma în ghearele anarhiei, ciuma veni ca cea mai mare dintre aceste calamităţi. Ca şi cum lumea s-ar fi aflat într-adevăr în mîna Satanei, prima sa apariţie pe ţărmul Europei în 1348 a coincis cu un cutremur cumplit care şi-a croit un drum plin de ruine de la Neapole la Veneţia. Casele căzură, turnurile bisericilor se prăbuşiră, satele erau distruse, distrugerea ajungînd pînă în Germania şi Grecia. Reacţia emoţională, umbrită de groază, a suferit un fel de atrofiere care a fost menţionată de cronicar după cum urmează : „Şi în aceste zile se făceau înmormîntări fără tristeţe şi cununii fără prietenie".

La Siena, unde muriseră de ciumă mai mult de jumătate din locuitori, lucrul la marea catedrală care trebuia să fie cea mai impunătoare din lume a fost abandonat şi niciodată reluat datorită pierderii lucrătorilor şi meşterilor zidari şi „desnădejdii şi supărării" supraviţuitorilor. Transeptul trunchiat al catedralei stă încă mărturie permanentă a drumului coasei morţii. Agnolo di Tura, un cronicar din Siena a scris despre frica de molipsire care îngheţa orice alt instinct. „Tatăl abandona copilul, soţia pe soţ, un frate pe altul", scria el, „deoarece această ciumă părea să lovească prin răsuflare şi privire. Şi astfel mureau. Şi nu găseai pe nimeni care să îngroape morţii pentru bani sau din prietenie. Şi eu, Agnolo di Tura, numit cel Gras, mi-am îngropat toţi cei cinci copii cu propriile mele mîini şi mulţi au făcut ca mine".

Mulţi au fost cei care au relatat despre neomenie şi puţini cei care au privit-o în mod cumpătat deoarece ciuma nu era genul de calamitate care să inspire ajutorul reciproc. Din cauza silei care o producea şi a morţii pe care o aducea, oamenii nu se strîngeau laolaltă în faţa nenorocirii comune ci toţi doreau să fugă unul de altul. „Magistraţii şi notarii refuzau să vină să facă testamentele muribunzilor" spunea un călugăr franciscan din Piazza, în Sicilia ; ceea ce era încă şi mai rău „chiar şi preoţii nu veneau să asculte spovedaniile". Un funcţionar al arhiepiscopului din Canterbury spunea acelaşi lucru de preoţii eneglezi care „fugeau din faţa datoriei de frica morţii". Despre părinţi care-şi părăsiseră copiii şi copii care-şi părăsiseră părinţii se povesteşte în toată

Europa, din Scoția pînă în Rusia. Calamitatea răcise inimile oamenilor — scria Boccaccio în faimoasa sa poveste despre ciuma din Florența care slujește de introducere în Decameronul. „Un om ocolea pe celălalt... rudele se țineau departe, fratele era părăsit de frate, deseori soțul era părăsit de nevastă ; iar faptul cel mai cumplit și aproape de necrezut, tați și mame erau găsiți că-și lăsaseră propriii copii în voia soartei, neîngrijiți și nevizitați ca și cum ar fi fost străini". Exagerarea și pesimismul literar erau obișnuite în secolul al XIV-lea, însă doctorul papei, Guy de Chauliac era un observator sobru, atent, care a relatat despre aceleași fenomene : „Un tată nu-și vizita fiul, nici fiul nu-și vizita tatăl. Caritatea murise".

Totuși, nu în întregime. După cronicarul Jean de Venette, la Paris maicile de la Hôtel Dieu sau de la spitalul municipal „neavînd frică de moarte, îngrijeau bolnavi cu toată delicateța și umilința". Alte maici luau locul celor care mureau pînă ce majoritatea „de multe ori reînnoite prin moarte, se odihnesc acum în pace împăcate cu Hristos după cum cu umilință credem noi".

Cînd ciuma a ajuns în nordul Franței, în iulie 1348, s-a declanșat întîi în Normandia și, ținută în frîu de iarnă, i-a dat Picardiei un răgaz pînă în vara următoare. Steaguri negre era scoase pe turlele bisericilor în satele cel mai rău lovite din Normandia în semn de doliu sau avertizare. „Și în acea vreme" scria un călugăr din abația Fourcarment „mortalitatea era atît de mare printre oamenii din Normandia încît cei din Picardia rîdeau de ei". Aceeași reacție răutăcioasă se spune că au avut-o și scoțienii care fusese despărțiți de englezi de imunitatea din timpul iernii. Încîntați să afle despre boala care-i chinuia pe „meridionali" ei strîngeau forțe pentru o invazie „rîzînd de dușmanii lor". Înainte de a porni, dezastrul se abătu și asupra lor, făcîndu-i să se împrăștie datorită mortalității și a panicii, răspîndind molima în timp ce fugeau.

În Picardia în vara anului 1349, ciuma a pătruns în castelul Coucy unde a onorît pe mama lui Enguerrand, Ecaterina și pe noul ei soț. Dacă fiul ei de nouă ani a scăpat printr-un noroc, sau datorită faptului că locuia poate în altă parte la unul din tutorii lui, nu se știe. În Amiensul vecin, muncitorii din tăbăcării profitînd repede de pierderile în forță de muncă se uniră pentru a negocia salarii mai mari. În alt loc, sătenii au fost văzuți dansînd

în sunetul tobelor și trompetelor și cînd au fost întrebați care este motivul răspunseră că, văzîndu-i pe vecinii lor murind în fiecare zi, și satul lor rămînînd neatins s-au gîndit că ar putea opri ciuma „prin veselia care este în noi. Iată de ce dansăm". Mai la nord, la Tournai, la frontiera cu Flandra, Gilles li Muisis, abatele de la Sf. Martin, a ținut una dintre evidențele cele mai vii despre epidemie. El relata că clopotele de înmormîntare băteau zi și noapte deoarece clopotarii erau nerăbdători să-și primească plata cît timp mai era posibil. Cuprins de dangătele de înmormîntare, orașul a fost apucat de teamă, așa că autoritățile au interzis trasul clopotelor și purtatul culorii negre și au limitat slujbele de înmormîntare numai la două bocitoare. Majoritatea orașelor au interzis dangătele de înmormîntare și le-au poruncit crainicilor să nu mai anunțe morțile. Siena a dat tuturor o amendă pentru purtarea hainelor de doliu în afară de văduve.

Fuga era principala scăpare a celor care-și permiteau să recurgă la acest mijloc sau care și-o puteau organiza. Bogații fugeau la reședințele lor de la țară precum tinerii patricieni din Florența ai lui Boccaccio care s-au instalat într-un palat pastoral „îndepărtat din toate părțile de drumuri" cu „fîntîni cu apă rece și pivnițe cu vinuri rare". Săracii de la oraș mureau în vizuinele lor și „numai duhoarea emanată de către leșuri îi înștiința pe vecini de moartea lor". Că săracii au fost mai loviți ca bogații s-a observat clar în acea vreme, în nord și în sud. Un cronicar scoțian, John din Fordun, afirma : „ciuma a atacat îndeosebi sărăcimea și oamenii de rînd — rareori pe magnați". Simon de Covino din Montpellier a făcut aceeași observație. El o atribuia mizeriei, lipsurilor și vieții grele care-i făcea pe săraci mai predispuși la îmbolnăvire, ceea ce constituia jumătate din adevăr. Contactul între oameni și lipsa igienei a fost cealaltă jumătate nerecunoscută. S-a mai observat că tinerii mureau în proporție mai mare decît cei în vîrstă ; Simon de Covino a comparat dispariția tinerilor cu ofilirea florilor pe cîmp.

La țară, țăranii cădeau morți pe drum, pe cîmp, în casele lor. Supraviețuitorii, din ce în ce mai neputincioși, cădeau pradă deznădejdii, lăsînd grîul copt, necosit și vitele neîngrijite. Boi și asini, oi și capre, porci și pui se sălbăticeau și ca și oamenii, mureau de ciumă. Oile englezești, cu lînă prețioasă, pieriră în toată țara. Cronicarul

Henry Knighton, preot la abația din Leicester, a relatat că 5 000 de morți zăceau pe un cîmp, cadavrele atît de devastate de ciumă încît nici o fiară sălbatică, nici o pasăre nu se atingea de ele căci „răspîndeau o duhoare îngrozitoare". În Alpii austrieci coborîră lupii la oi și apoi, „ca și cum ar fi fost alarmați de vreun semn invizibil, s-au întors și au fugit înapoi în pădure". În Dalmația îndepărtată, lupi mai îndrăzneți au coborît pînă într-un oraș lovit de ciumă și i-au atacat pe supraviețuitori. Fără văcari, vitele umblau dintr-un loc în altul și mureau în tufișuri și în șanțuri. Cîinii și pisicile aveau aceeași soartă.

Lipsa mîinii de lucru se arăta a fi îngrozitoare deoarece în secolul al XIV-lea oamenii depindeau de recolta anuală care le asigura hrana și sămînța pentru viitoarea recoltă. „Rămăseseră atît de puțini lucrători și servitori" scria Knighton, „încît nimeni nu știa încotro să se îndrepte pentru ajutor". Sentimentul unui viitor nesigur a creat un fel de disperare demențială. Un cronicar bavarez din Neuberg pe Dunăre, relata că „bărbați și femei... umblau ca nebunii" și-și lăsau vitele slobode, „deoarece nici unul n-avea chef să se îngrijească de viitor". Cîmpurile rămaseră necultivate, sămînța de primăvară nesemănată. Terenul defrișat s-a acoperit din nou cu bălării, digurile de apărare se măcinară, apa sărată inundă și degradă șesurile. Cu atît de puține brațe rămase să refacă o muncă de secole, oamenii credeau, după cum spune Walsingham „că niciodată lumea nu va mai izbuti să recîștige fosta ei prosperitate".

Deși mortalitatea era mai înaltă printre săracii anonimi, cei mari și cunoscuți mureau de asemenea. Regele Alfonso al XI-lea al Castiliei a fost singurul monarh care a murit de ciumă, însă vecinul său, regele Pedro din Aragon și-a pierdut într-un răstimp de șase luni soția, pe regina Leonora, pe fiica sa Marie și o nepoată. Ioan Cantacuzino, împărat al Bizanțului, și-a pierdut fiul. În Franța, regina oloagă Jeanne și nora ei, Bonne de Luxemburg, soția moștenitorului tronului Franței, au murit amîndouă în 1349, în aceeași perioadă cînd a murit și mama lui Enguerrand. Jeanne, regina Navarrei, fiica lui Ludovic al X-lea, a fost o altă victimă. Joanna, fiica a doua a lui Eduard al III-lea, care urma să se căsătorească cu Pedro, moștenitorul Castiliei, a murit la Bordeaux. Femeile păreau să fie mai vulnerabile decît bărbații poate

că, fiind legate mai mult de casă, erau mai expuse pişcăturilor puricilor. Muri iubita lui Boccaccio, Fiammetta, fiica nelegitimă a regelui Neapolelui, ca şi Laura, iubita reală sau imaginară a lui Petrarca. Adresîndu-se nouă, în viitor, Petrarca exclama : „Oh, fericită posteritate care nu va trece printr-o astfel de nenorocire fără margini şi va crede că mărturia noastră este o legendă".

Giovanni Villani, marele istoric al timpului său muri la 68 de ani, la Florenţa, în mijlocul unei propoziţiuni neterminate : „...e dure questo pistolenza fine a..." (în mijlocul acestei ciume se sfîrşi...). Marii pictori din Siena, fraţii Ambrogio şi Pietro Lorenzetti al căror nume nu va mai apare niciodată după 1348, au murit probabil de ciumă ca şi Andrea Pisano, arhitect şi sculptor din Florenţa. William din Ockham şi misticul englez Richard Rolle din Hampole, dispar din menţiunile de după 1349. Francisco Datini, negustor din Prato şi-a pierdut ambii părinţi şi doi fraţi vitregi. Moartea a lovit şi anumite grupuri de negustori din Londra. Toţi cei opt şefi ai Companiei Gravorilor, toţi cei şase conducători ai pălărierilor şi patru directori ai bijutierilor au murit înainte de iulie 1350. Sir John Pulteney, mai marele postăvarilor şi de patru ori primar al Londrei a căzut victimă ca şi Sir John Montgomery, guvernatorul din Calais.

Mortalitatea era firește mare printre clerici şi doctori datorită naturii profesiei lor. Din 24 de doctori din Veneţia, se spune că 20 şi-au pierdut viaţa în timpul ciumei, deşi conform altei relatări, se crede că unii au fugit sau s-au închis în casele lor. La Montpellier, unde se găsea cea mai înaintată şcoală medicală din Evul Mediu, doctorul Simon de Covino spunea că în ciuda marelui număr de doctori „de-abia unul din ei a scăpat". La Avignon, Guy de Chauliac mărturisea că-şi vizita bolnavii numai de frica infamiei dar că „îmi era teamă tot timpul". El pretinde că s-a molipsit de boală dar că s-a vindecat în urma propriului său tratament ; dacă-i aşa, a fost unul din puţinii care s-au vindecat.

Mortalitatea printre clerici varia după rang. Deşi moartea unei treimi din cardinali reflectă aceeaşi proporţie general valabilă, aceasta s-a datorat probabil aglomerării lor la Avignon. În Anglia, într-o ordine stranie şi aproape sinistră au murit în august 1348 arhiepiscopul de Canterbury, John Stratford, succesorul său, numit în

mai 1349, și al doilea succesor — trei luni mai tîrziu, toți trei în decurs de un an. În ciuda acestor capricii ale sorții, rata de supraviețuire a prelaților era în general mai mare decît a clerului de jos. Printre episcopi mortalitatea a fost socotită la aproximativ unul la douăzeci. Pierderile printre preoți, chiar dacă mulți evitau să-și îndeplinească cumplita datorie de a-i îngriji pe muribunzi, au fost cam aceleași cu ale întregii populații.

Funcționarii guvernamentali, a căror dispariție a contribuit la haosul general, în general nu au găsit un refugiu sigur. La Siena, muriră patru din cei nouă membri ai oligarhiei guvernamentale, în Franța o treime din notarii regelui, la Bristol 15 din cei 52 de membri ai Consiliului Municipal sau aproape o treime. Și strîngerea impozitelor a suferit încît Filip al VI-lea nu a reușit să încaseze decît o parte din subsidiile alocate lui de către stări în iarna lui 1347—48.

Ciuma a fost însoțită de fărădelegi și desfrînare ca și marea ciumă din 430 î.e.n. de la Atena, cînd, după spusele lui Tucidide, oamenii au devenit mai îndrăzneți în a se deda plăcerilor : „Deoarece văzînd cum cei bogați mureau într-o clipă și cei care n-aveau nimic moșteneau proprietatea lor, ei au ajuns la concluzia că și bogăția și viața erau la fel de trecătoare și s-au hotărît să se bucure atît timp cît pot". Comportamentul oamenilor este mereu același. Cînd Sf. Ioan a avut în Apocalips viziunea ciumei, știa din vreo experiență sau din memoria omenirii că cei care au supraviețuit „nu se căiau de ceea ce făceau... Nu se căiau nici pentru omorurile ce le comiteau, nici pentru vrăjitorii, nici pentru desfrîu, nici pentru furturi".

Necunoașterea cauzei mărea sentimentul de groază. Secolul al XIV-lea n-avea habar de transmițătorii reali, șobolanii și puricii, probabil din cauza faptului că aceștia le erau atît de familiari. Puricii, deși erau o belea casnică obișnuită nu sînt menționați nici măcar o dată în scrierile despre ciumă iar șobolanii numai întîmplător, deși folclorul îi asocia de obicei cu ciuma. Legenda lui Pied Piper s-a născut în urma unei epidemii din 1284. Bacilul ciumei, *Pasturella pestis*, n-a fost descoperit decît peste 500 de ani. Trăind în stomacul puricelui și în sîngele șobolanului care a fost gazda puricelului, bacilul în

forma bubonică a fost transmis oamenilor și animalelor prin mușcătura, fie a puricelui, fie a șobolanului. El a călătorit, datorită lui *Rattus rattus*, micul șobolan negru din Evul Mediu care trăia pe corăbii precum și cu ajutorul șobolanului mai mare, numit șobolanul brun sau de canal. Faptul care a precipitat transformarea bacilului din formă nevirulentă în formă virulentă nu se cunoaște, însă aceasta se crede acum că nu s-ar fi întîmplat în China, ci undeva în Asia Centrală și că s-ar fi răspîndit pe drumurile caravanelor. Originea chineză a fost o presupunere greșită a secolului al XIV-lea, bazată pe relatările reale dar întîrziate despre imensa mortalitate din China din cauza secetei, foametei și ciumei datată ulterior prin anii 1330, prea devreme ca să fie răspunzătoare de ciuma care a apărut în India în 1346.

Dușmanul invizibil nu avea nume. Numită Moartea Neagră doar în timpul epidemiilor de mai tîrziu, în timpul primei epidemii era cunoscută pur și simplu ca Ciuma sau Marea Mortalitate. Relatările din est, umflate de imaginație, povestesc despre furtuni ciudate și „fire de foc" amestecate cu bucăți imense de grindină care i-a „omorît aproape pe toți" sau „o mare ploaie de foc" care a ars oamenii, animale, pietre, copaci, sate și orașe. Într-o altă versiune, „rafale puturoase de vînt" au adus infecția în Europa „și acum după cum bănuiesc unii vine de pe mare". Observațiile exacte în acest caz nu puteau face legătura logică cu corăbiile și șobolanii, deoarece nu exista nici o idee despre molipsirea prin animale sau insecte.

A fost învinovățit cutremurul că ar fi emanat fumuri sulfuroase și putoare din centrul pămîntului sau ca dovadă a unei lupte titanice dintre planetele și oceanele care a făcut ca apele să crească și să se evapore pînă ce au murit peștii și au stricat aerul. Toate aceste explicații porneau de la factorul comun oferit de aerul viciat, miasmele și pîcla groasă și puturoasă ce puteau fi găsite în fel de fel de agenți naturali sau închipuiți, de la lacurile stătătoare pînă la o conjunctură astrală malefică, de la uneltirile Satanei pînă la mînia lui Dumnezeu. Gîndirea medicală, închistată în teoria influențelor astrale, interpreta că aerul era transmițătorul bolii, ignorînd igiena sau purtătorii vizibili. Existența a doi purtători îngreuia găsirea pistei, cu atît mai mult cu cît puricele trăia și călătorea independent de șobolan timp de o lună și dacă

era infectat de forma septicemică deosebit de virulentă a bacilului infecta pe oameni fără a se infecta din nou de la şobolan. Prezenţa simultană a formei pneumonice a bolii, care se transmitea într-adevăr prin aer, încurca problema şi mai mult.

Misterul molipsirii era „cea mai îngrozitoare dintre toate spaimele“ cum a scris un cleric flamand anonim din Avignon unei persoane din Bruges. Se mai cunoscuseră ciume şi înainte, de la ciuma din Atena (considerată a fi fost tifos) pînă la epidemia prelungită din secolul al VI-lea e.n., pînă la apariţii sporadice în secolele al XII-lea şi al XIII-lea dar ele n-au făcut ca lucrurile să fie mai bine înţelese. S-a observat repede că infectarea se făcea prin contact cu bolnavul sau cu casele, hainele sau cadavrele celor loviţi de ciumă. Însă nu a fost înţeleasă. Gentile de Foligno, un doctor celebru din Perugia şi doctor în medicină la universităţile din Bologna şi Padua a fost aproape de ideea infectării respiratorii cînd a presupus că materialul otrăvitor se „transmitea prin aerul inspirat şi expirat“. Neavînd nici o noţiune despre purtătorii microscopici el a trebuit să presupună că aerul era stricat de influenţele planetelor. Totuşi, planetele nu puteau explica permanenta stare de contagiune. Goana disperată după un răspuns a dat naştere la teoria că boala se transmitea prin priviri. Oamenii se îmbolnăveau — scria Guy de Chauliac — nu numai dacă rămîneau cu bolnavii ci „chiar numai uitîndu-se la ei“. 300 de ani mai tîrziu, Joshua Barnes, biograful din secolul al XVII-lea al lui Eduard al III-lea scria că infecţia intrase în razele de lumină şi „lansa moarte din ochi“.

Doctorii care se luptau cu dovezile nu puteau să se desprindă de termenii astrologiei la care, credeau ei, era supusă întreaga fiziologie umană. Probabil datorită legăturii cu arabii, medicina era un aspect al vieţii medievale care nu era dirijat de doctrina creştină. Clericii detestau astrologia dar nu puteau îndepărta influenţa ei. Guy de Chauliac, pe rînd doctorul a trei papi, practica medicina consultînd zodiacul. Deşi *Cirurgia* lui a fost tratatul major de chirurgie al timpului său, deşi înţelegea rolul anesteziei făcută cu ajutorul sucului de opiu, mătrăgună sau cucută, el prescria totuşi sîngerări şi purgative după mişcarea planetelor şi separa bolile cronice de cele acute pe baza faptului că unele erau sub influenţa soarelui iar celelalte sub influenţa lunii.

În octombrie 1348 Filip al VI-lea a cerut facultății de medicină a universității din Paris un raport asupra năpastei care părea să amenințe supraviețuirea oamenilor. Cu teze, antiteze și dovezi, doctorii o atribuiră unei triple conjuncții a lui Saturn, Jupiter și Marte la 40° de Vărsător, conjuncție care se spunea că a avut loc la 20 martie 1345. Totuși, ei recunoscură efecte „a căror cauză este ascunsă chiar celor mai luminate minți". Verdictul maeștrilor din Paris a devenit versiunea oficială. Împrumutată, copiată de scribi, dusă în străinătate, tradusă din latină în diverse limbi, a fost acceptată peste tot chiar de doctorii arabi din Cordoba și Granada, fiind considerată răspunsul științific, sau cel puțin cel popular. Datorită interesului teribil iscat de acest subiect, traducerea broșurii despre ciumă a stimulat folosirea limbilor naționale. În această singură privință, viața a învins moartea.

Pentru ceilalți oameni putea exista numai o singură explicație — mînia lui Dumnezeu. Planetele puteau să-i satisfacă pe doctorii învățați, însă Dumnezeu era mai aproape de omul obișnuit. O nenorocire atît de rapidă și necruțătoare fără nici o cauză vizibilă putea fi considerată numai ca o pedeapsă divină dată omenirii pentru păcatele sale. Ar putea fi chiar expresia ultimei dezamăgiri a lui Dumnezeu față de creația sa. Matteo Villani a comparat ciuma cu potopul ca scop final și credea că el consemna „exterminarea omenirii". Eforturile de a potoli mînia lui Dumnezeu au luat multe forme, ca atunci cînd autoritățile orașului Rouen au poruncit ca tot ce ar putea supăra pe Dumnezeu cum ar fi jocurile de noroc, înjurăturile și băutura să fie interzise. Mai frecvente erau procesiunile de căință, autorizate la început de către papă, unele durînd pînă la trei zile, ajungînd chiar la 2 000 de persoane care însoțeau pretutindeni ciuma și ajutau la răspîndirea ei.

Desculți, îmbrăcați în saci, cu cenușă în cap, plîngînd, rugîndu-se, smulgîndu-și părul, purtînd lumînări și moaște, cîteodată cu frînghii în jurul gîtului sau biciuindu-se, penitenții treceau pe străzi, implorînd mila Fecioarei și a sfinților. Într-o ilustrație impresionantă la cartea *Très Riches Heures* a ducelui de Berry, papa este arătat într-o procesiune de căință, însoțit de patru cardi-

nali îmbrăcați în purpură din cap pînă în picioare. El ridică brațele a implorare spre îngerul de pe castelul Sant' Angelo în timp ce preoți în rase albe, purtînd steaguri și moaște în lădițe de aur se întorc să se uite spre unul dintre ei care, lovit de ciumă, cade la pămînt, cu fața contorsionată de groază. În spate, un călugăr îmbrăcat în cenușiu cade lîngă altă victimă, aflată deja la pămînt în timp ce orășenii se uită înspăimîntați. (De fapt, ilustrația reprezintă o ciumă din secolul al VI-lea din timpul papei Grigore cel Mare, dar cum artiștii medievali nu făceau nici o distincție între trecut și prezent, scena este arătată ca și cum artistul ar fi văzut-o în secolul al XIV-lea). Cînd s-a văzut că aceste procesiuni erau surse de infecție, Clement al VI-lea a trebuit să le interzică.

La Messina unde a apărut ciuma prima dată, populația a rugat pe arhiepiscopul din Catania vecină să le împrumute moaștele sfintei Agatha. Cînd catanienii refuzară să trimită moaștele, arhiepiscopul le-a cufundat în apă sfințită și a luat apa cu el la Messina, unde a purtat-o într-o procesiune cu rugăciuni și litanii, pe toate străzile. Demonicul, care împărțea Cosmosul medieval cu Dumnezeu, apăru ca „diavoli sub formă de cîini" ca să îngrozească poporul. „Printre ei a apărut un cîine negru cu o spadă în labe, scrîșnind din dinți și aruncîndu-se asupra lor, și spărgînd toate vasele de argint, lămpile și sfeșnicile de pe altare, și aruncîndu-le încoace și încolo... Așa că poporul din Mesina, îngrozit de această viziune rău-prevestitoare a fost copleșit de teamă".

Aparenta absență a unei cauze pămîntești a dus la concluzia că ciuma era ceva supranatural și funest. Scandinavii credeau că o Fecioară a Ciumei a ieșit din gura morților sub forma unei flăcări albastre și s-a împrăștiat prin aer ca să infecteze casa alăturată. În Lituania se spunea că Fecioara flutura o eșarfă roșie pe la uși sau ferestre ca să lase ciuma să intre. După cum spune legenda, un bărbat curajos a așteptat dinadins la fereastra deschisă, cu spada scoasă, și la fluturarea eșarfei, a tăiat mîna Fecioarei. A murit din această cauză însă satul său a fost salvat și eșarfa a fost păstrată ca o mărturie în biserica locală.

Dincolo de demoni și superstiție, pînă la urmă era tot mîna lui Dumnezeu. Papa a recunoscut-o într-o bulă

din septembrie 1348 vorbind despre „ciuma cu care Dumnezeu a lovit poporul creştin". Pentru împăratul Ioan Cantacuzino era evident că o boală atît de îngrozitoare, emanînd o asemenea duhoare şi producînd suferinţe atît de cumplite, şi în special, una care aducea atîta disperare victimelor ei înainte de a muri, nu era o ciumă „firească" dată omenirii ci „o pedeapsă din ceruri". Pentru Piers Plowman „această ciumă a fost pentru ispăşirea păcatelor".

Acceptarea generală a acestui punct de vedere a creat un larg sentiment de culpabilitate deoarece, dacă ciuma era o pedeapsă, trebuie să fi fost păcate îngrozitoare care au adus-o. Care erau păcatele de pe conştiinţele secolului al XIV-lea ? În primul rînd lăcomia, păcatul zgîrceniei urmate de cămătărie, deşertăciunea lumească, adulter, blasfemie, ipocrizia, luxul, lipsa de credinţă. Giovani Villani, încercînd să dea o explicaţie lanţului de calamităţi care căzuseră asupra Florenţei, a tras concluzia că era o răsplată pentru păcatul zgîrceniei şi cămătăriei care asupreau sărăcimea. Mila şi mînia provocate de situaţia săracilor, în special persecuţia ţărănimii în război, erau deseori exprimate de scriitorii timpului şi bineînţeles că erau pe conştiinţa secolului. Dedesubtul tuturor acestora era condiţia vieţii medievale în care aproape nu exista act sau gînd, sexual, mercantil sau militar care să nu contravină preceptelor Bisericii. Chiar faptul de a nu posti sau de a nu merge la slujbă era un păcat. Rezultatul era acumularea unei vine tainice în sufletul lovit acum de ciumă.

Faptul că mortalitatea a fost acceptată ca pedeapsa lui Dumnezeu ar putea explica în parte lipsa de comentarii care a urmat Morţii Negre. Un cercetător a observat că în arhivele lui Périgord se menţionează de nenumărate ori războiul, însă ciuma doar de puţine ori, Froissart menţionează cumplita moarte numai o dată, Chaucer de-abia o pomeneşte în treacăt. Dacă mînia lui Dumnezeu era atît de mare încît dorea exterminarea omului, ea nu trebuia analizată mai amănunţit.

Atît în ceea ce priveşte tratamentul cît şi metodele de prevenire a epidemiei existau puţine remedii. Incapabili să vindece ciuma, efortul principal al doctorilor era de a o ţine la distanţă îndeosebi prin arderea substanţelor

aromatice pentru purificarea aerului. Sănătatea conducătorului creștinătății, papa Clement al VI-lea, era apărată prin această metodă, deși dintr-un motiv nerecunoscut; doctorul lui Clement, Guy de Chauliac a poruncit ca în apartamentele papei să ardă două focuri imense și-i ceru să stea între ele în căldura verii din Avignon. Acest tratament drastic a avut fără îndoială efect deoarece a îndepărtat puricii și deoarece Chauliac l-a izolat pe papă în cameră. Poate picturile murale cu grădini, vînătoare și alte bucurii lumești, executate la porunca lui Clement, i-au adus vreo alinare. Un papă trăind într-un mare lux și cu „vicii senzuale", Clement era însă și un om de mare cultură, protectorul artelor și științei care încuraja acum disecția cadavrelor „pentru ca să se cunoască originea acestei boli". Multe disecții se făcuseră la Avignon și la Florența unde autoritățile orășenești plăteau pentru cadavre ca acestea să fie date în acest scop doctorilor.

Tratamentele doctorilor din secolul al XIV-lea variau de la cele empirice și practice la cele magice, existînd doar o mică diferență între unele și altele. Deși medicina era oprită de Biserică să facă cercetări anatomice și fiziologice și să disece cadavrele, anatomia clasică a lui Galen, transmisă prin tratatele arabe, era menținută prin lecțiile particulare de anatomie. Nevoia de cunoștințe putea cîteodată să sfideze Biserica; în 1340 la Montpellier s-a autorizat ținerea, o dată la doi ani, a unui curs de anatomie care dura mai multe zile — un chirurg făcea disecția unui cadavru în timp ce un doctor în medicină ținea prelegerea.

Altfel, teoria umorilor, alături de astrologie, domina această profesiune. Toate temperamentele umane erau considerate ca aparținînd uneia sau alteia din cele patru umori — sanguină, flegmatică, colerică și melancolică. În diverse permutații cu semnele zodiacului, fiecare din ele guvernînd o anumită parte a corpului, umorile și constelațiile determinau temperatura și umiditatea corpului și proporția masculinității și feminității fiecărei persoane.

În ciuda tabelelor și stelelor, a medicamentelor la fel de bune ca licorile vrăjitoarelor, doctorii dădeau o mare atenție regimului, sănătății trupești și comportării mintale. Nu le lipsea nici priceperea practică. Ei puteau pune la loc oasele rupte, să scoată dinții și să extragă pietrele din bășica udului, să îndepărteze cataracta de pe ochi cu un ac de argint și să refacă o față mutilată cu grefe de piele

de pe braţ. Considerau epilepsia şi apoplexia ca fiind nişte spasme ale creierului. Foloseau analiza urinei şi pulsul în punerea unui diagnostic, ştiau ce substanţe serveau ca laxative şi diuretice, aplicau un bandaj suspensor la hernie, un amestec de ulei, oţet şi sulf pentru dureri de dinţi şi rădăcină de bujor măcinată cu ulei de trandafir pentru dureri de cap.

Pentru bolile care depăşeau puterile lor, recurgeau la supranatural sau la compuşii complicaţi ai substanţelor minerale, vegetale şi animale. Tratamentele neplăcute ca şi cele scumpe aveau o valoare în plus. Herpesul era tratat prin spălatul capului cu urina de la un băiat, guta cu o cataplasmă din balegă de capră amestecată cu rozmarin şi miere. Alinarea suferinţelor pacientului era obiectivul lor — vindecarea fiind lăsată lui Dumnezeu — iar deseori sugestia psihologică era medicamentul. Pentru prevenirea ciupiturilor, un bolnav de vărsat de vînt era învelit de obicei în pînză roşie şi pus într-un pat cu perdele roşii. Cînd nu se puteau face operaţii, se apela la Sfînta Fecioară sau la moaştele sfinţilor.

Cu mantiile lor purpurii sau roşii şi cu glugi căptuşite cu blană, doctorii erau persoane importante. Fiindu-le permis luxul prin legile somptuoare, ei purtau brîuri din fir de argint, mănuşi brodate şi, după relatarea furioasă a lui Petrarca, purtau cu îngîmfare pinteni de aur cînd veneau călare să-şi viziteze bolnavii, însoţiţi de un servitor. Soţiilor lor li se permiteau să cheltuiască mai mult pentru haine decît altor femei, probabil ca recunoaştere a marilor onorarii pe care doctorii le puteau cere. Nu toţi erau nişte mari învăţaţi. Doctorul lui Boccaccio, Simon, era un proctolog care avea pictată deasupra uşii sale o oală de noapte pentru a i se cunoaşte specialitatea.

În ceea ce priveşte ciuma, suferinzii erau trataţi prin diverse metode menite să scoată otrava sau infecţia din corp : prin sîngerare, laxative sau clisme, prin deschiderea sau cauterizarea buboaielor sau aplicarea de cataplasme fierbinţi. Nimic din toate acestea nu era de vreun folos. Medicamentele variau de la pilule din corn de cerb pisate, mir sau şofran, la porţiuni de aur lichid. Se prescriau combinaţii de condimente rare şi perle sau smaralde pisate probabil pe baza teoriei, cunoscută medicinii moderne, că simţul valorii terapeutice pe care îl are pacientul este în raport cu cheltuiala.

Doctorii sfătuiau ca podelele să fie stropite, gura, mîinile și nările să fie spălate cu oțet și apă de trandafiri. Se recomanda o alimentație ușoară, evitarea enervărilor și supărării în special la culcare, exerciții ușoare și îndepărtarea, oriunde era posibil, de mlaștini și alte surse de aer umed și rece. Cînd ieșeau, oamenii trebuiau să poarte pandative cu buline aromate făcute din compuși exotici probabil mai mult ca un antidot împotriva mirosurilor ciumei decît împotriva molipsirii. Dimpotrivă, în credința ciudată că cei care intrau în latrine erau imuni, mulți oameni frecventau latrinele publice în baza teoriei că mirosurile urîte sînt eficace.

În secolul al XIV-lea, canalizarea nu lipsea, deși era departe de a fi corespunzătoare. Existau closete, haznale, țevi de scurgere și latrine publice deși ele nu înlocuiau canalele colectoare. Castelele și casele bogaților din orașe aveau closete construite în niște firide ieșite din zidul exterior cu o gaură la fund, permițînd depunerilor să cadă într-un rîu sau într-un șanț de unde erau luate ulterior. Casele din oraș care erau departe de rîuri aveau haznale în curtea din spate la o anumită distanță de cea a vecinului. Deși se presupune că erau construite în baza hotărîrii municipalității, ele se scurgeau frecvent în fîntîni și în alte surse de apă. În afară de oalele de noapte, se interzicea să se deverseze în canalele colectoare de pe stradă conținutul closetelor. Încălcarea hotărîrilor municipale era mai degrabă răspunzătoare pentru străzile neigienice decît era tehnologia necorespunzătoare.

Unele abații și mari castele, inclusiv Coucy, aveau clădiri separate pentru latrinele călugărilor sau garnizoanei. Donjonul de la Coucy avea latrine la fiecare din cele trei etaje ale sale. Scurgerea se făcea prin canale în șanțuri cu bolți de piatră cu găuri de ventilație și deschideri pentru evacuarea depunerilor sau în gropi subterane, mai tîrziu luate din greșeală de către cercetătorii unei perioade mai romantice drept pasaje secrete și închisori subpămîntene. În baza unei concepții despre arhitectura „nobilă", secolul al XV-lea și cele următoare preferau să ignore excrețiile omenești. Coucy avea probabil instalații sanitare mai bune decît Versailles.

În timpul ciumei, deoarece măturătorii de stradă și gunoierii au murit, orașele au devenit foarte murdare, sporind infecția. Locuitorii unei străzi puteau închiria în comun o căruță pentru a lua gunoiul însă nu mai aveau

energie și voință. Murdăria de pe străzi apare într-o scrisoare a lui Eduard al III-lea către primarul Londrei din 1349 în care regele se plînge că străzile și ulițele Londrei sînt „murdare de excremente umane și aerul orașului este otrăvit spre marea primejdie a trecătorilor, mai ales în timpul acestei boli infecțioase". Departe de priveliștea zilnică a movilelor de cadavre, regele a poruncit ca străzile să fie curățate „ca pe vremuri".

Multe orașe au luat măsuri ferme de carantină. Imediat ce Pisa și Luca s-au molipsit, vecina lor Pistoia a interzis oricărui cetățean al său care vizita sau făcea afaceri în orașele afectate să se întoarcă acasă și de asemeni a interzis importul lînii și al pînzei. Dogele și Consiliul Veneției au poruncit îngroparea cadavrelor pe insule la o adîncime de cel puțin cinci metri și a organizat un serviciu de șlepuri care să le transporte. Polonia a stabilit la frontierele sale o carantină care a reușit să le ofere o oarecare imunitate. Măsuri draconice au fost luate de despotul orașului Milano, arhiepiscopul Giovanni Visconti, șeful celei mai neînfrînate familii domnitoare din secolul al XIV-lea. El porunci ca primele trei case în care se descoperea ciuma să fie demolate cu locuitorii în ele, îngropîndu-i pe cei sănătoși, pe bolnavi și pe morți în același mormînt. Datorită promptitudinii sale sau nu, Milano a avut puține pierderi. Un autocrat din Leicester, avînd ceva din temperamentul lui Visconti, a ars și a ras de pe fața pămîntului satul Noseley cînd a apărut acolo ciuma pentru a împiedica răspîndirea ei pînă la conacul său. Evident că a reușit, deoarece descendenții săi direcți mai trăiesc încă la Noseley Hall.

Sf. Roch, care murise în 1327, considerat a avea puteri de vindecare, a fost un sfînt asociat cu ciuma. Moștenind avere de tînăr, ca și Sf. Francisc, el a împărțit-o săracilor și spitalelor și în timp ce se întorcea din pelerinajul său la Roma a dat peste o epidemie și a rămas să-i ajute pe bolnavi. Molipsindu-se, s-a retras să moară singur în pădure, unde un cîine îi aducea pîine în fiecare zi. „În acele timpuri triste" spune legenda sa „cînd realitatea era atît de sumbră și oamenii atît de aspri, oamenii aveau milă pentru animale". Sf. Roch se făcu bine și apărînd în zdrențe ca un cerșetor, a fost luat drept spion și aruncat în închisoare unde a murit, umplînd celula cu o lumină

stranie. Deoarece legenda lui s-a răspîndit iar el a fost declarat sfînt, se credea că Dumnezeu va vindeca de ciumă pe cei care-i invocau numele. Și cum aceasta nu s-a întîmplat s-a considerat că, oamenii fiind prea păcătoși, Dumnezeu avea într-adevăr de gînd să-i nimicească. Cum scria Langland :

Dumnezeu este surd azi și nu vrea să ne audă
Și rugăciunile n-au putere să potolească ciuma.

Printr-o întorsătură cumplită se credea acum că Sf. Roch și ceilalți sfinți erau o sursă a ciumei ca unelte ale mîniei lui Dumnezeu. „În timpul acelei cumplite morți din anul 1348“, scria un profesor de drept, Bartolus din Sassoferrato, „potrivnicia lui Dumnezeu era mai mare ca potrivnicia omului“. Însă el greșea.

Ostilitatea oamenilor s-a manifestat împotriva evreilor. Sub acuzația că otrăveau fîntînile cu intenția de „a omorî și a distruge întreaga creștinătate și pentru a avea dominația întregii lumi“, linșările au început în primăvara lui 1348 imediat după moartea primelor victime ale ciumei. Primele atacuri au apărut în Narbonne și Carcassone unde evreii au fost tîrîți afară din case și aruncați în foc. Deși fusese acceptată pedeapsa Divină ca sursă a ciumei, oamenii în nefericirea lor căutau încă agentul uman ca să-și verse mînia asupra ciumei, mînie care nu putea fi vărsată asupra lui Dumnezeu. Evreul, străinul permanent, era ținta cea mai vădită. El era străinul care se separase de bună voie de lumea creștină, pe care creștinii fuseseră învățați de secole să-l urască, care era socotit a fi plin de rea voință împotriva tuturor creștinilor. Trăind într-un grup distinct, ai căror membri erau toți de aceeași seminție, pe o stradă sau într-un cartier separat, el era și ținta cea mai ușoară avînd o proprietate ce putea fi jefuită și care constituia o ispită viitoare.

Acuzația de a fi otrăvit fîntînile era la fel de veche ca și ciuma din Atena cînd aceeași acuzație fusese adusă spartanilor și la fel de recentă ca și epidemia din 1320—21 cînd ea fusese adusă leproșilor. În acea vreme se credea că leproșii acționaseră la instigarea evreilor și a regelui musulman al Granadei într-o mare conspirație a oamenilor fără căpătîi împotriva creștinilor. În 1322 sute și sute de leproși au fost strînși și arși în Franța, iar evreii

au fost sever pedepsiți printr-o amendă oficială și prin atacuri neoficiale. Cînd veni ciuma, acuzația împotriva evreilor a fost reactualizată :

...rîuri și fîntîni
Care erau limpezi și curate
Ei le-au otrăvit în multe locuri

scria poetul francez al curții, Guillaume de Machaut.

Dușmănia avea rădăcini vechi. Evreii deveniseră obiectul animozității populare deoarece Biserica timpurie, ca mlădiță a iudaismului care se străduia să-și înlocuiască părintele, trebuia să acționeze tocmai în acest sens. Refuzul lor de a recunoaște în Hristos pe Mîntuitor și refuzul lor încăpățînat de a accepta noua lege a Evangheliei în locul legii mozaice îi făcură pe evrei să fie un permanent afront față de Biserica nou întemeiată, un pericol care trebuia ținut departe de comunitatea creștină. Acesta a fost scopul edictelor, care-i privau pe evrei de drepturile lor civile, emise de consiliile Bisericii timpurii în secolul al IV-lea imediat ce creștinismul deveni religia de stat. Despărțirea era un drum cu două sensuri deoarece pentru evrei creștinismul a fost la început o sectă dizidentă, apoi o apostazie cu care nu doreau să aibă nici o legătură.

În acel timp, teoria, sentimentele și justificarea antisemitismului erau expuse în legea canonică codificată de concilii, în tiradele Sf. Ioan Chrysostom, patriarhul Antiohiei, care i-a denunțat pe evrei ca ucigași ai lui Hristos ; în judecata Sfîntului Augustin, care a declarat că evreii sînt niște „proscriși" deoarece n-au acceptat mîntuirea adusă de Hristos. Răspîndirea evreilor era privită ca o pedeapsă pentru necredința lor.

Perioada atacului efectiv a început în epoca cruciadelor cînd toate conflictele din interiorul cetăților din Europa erau strînse într-un singur fulger aruncat asupra necredincioșilor. În baza teoriei că și „necredincioșii de acasă" trebuiau exterminați, marșul spre Palestina al cruciaților a fost marcat de masacre ale comunităților evreiești. Cucerirea Sfîntului Mormînt de către musulmani a fost pusă în seama „răutății evreilor" și strigătul HEP ! HEP ! reprezentînd *Hierosolyma est Perdita* (Ierusalimul este pierdut) a devenit îndemnul la ucidere. Omului îi este frică de cei pe care îi persecută : astfel

evreii erau imaginați ca dușmani plini de ură față de rasa umană pe care intenționau pe ascuns s-o distrugă.

Întrebării, dacă evreii aveau anumite drepturi umane în baza concepției generale că Dumnezeu a creat lumea pentru toți oamenii inclusiv pentru necredincioși, i se dădeau diverse răspunsuri de către diverși gînditori. Biserica, oficial acorda niște drepturi : evreii să nu fie condamnați fără judecată, să nu li se profaneze cimitirele și sinagogile, să nu se jefuiască proprietatea lor fără ca cei care o fac să fie pedepsiți. În practică aceasta însemna puțin deoarece nefiind considerați cetățeni ai statului universal creștin, evreilor nu li se permitea să aducă acuzații împotriva creștinilor, nici mărturia evreilor nu putea trece peste cea a unui creștin. Starea lor legală era cea de șerbi ai regelui, deși fără obligații reciproce din partea seniorului. Doctrina că evreii sînt obligați la sclavie perpetuă ca ucigași ai lui Hristos a fost anunțată de papa Inocențiu al III-lea în 1205 și l-a determinat pe Toma d'Aquino să tragă concluzia cu logică neînduplecată că „deoarece evreii sînt sclavii Bisericii, ea poate dispune de posesiunile lor". Erau complet vulnerabili din punct de vedere legal, politic și fizic.

Și-au menținut un loc în societate deoarece, în calitate de cămătari, deținеau un rol esențial în fața nevoii continue de bani a regelui. Excluși de bresle de la arte și meserii ei fuseseră împinși spre comerțul mărunt și spre cămătărie, deși, teoretic, erau opriți să facă afaceri cu creștinii. Totuși, teoria se supunea avantajului material și evreii asigurau creștinilor o cale de a ocoli interdicția de a folosi bani pentru a face bani pe care creștinii și-o impuseseră singuri.

Deoarece erau oricum osîndiți la chinurile iadului, evreii puteau împrumuta cu o dobîndă de 20% și mai mult din care trezoreria regală lua cea mai mare parte. Cîștigul adus coroanei era de fapt o formă de impozit indirect ; ca instrumente ale sale, evreii preluau încă o parte din ura poporului. Ei erau în totalitate dependenți de protecția regelui, expuși rechiziționărilor, expulzărilor și capriciilor regelui. Nobilii și prelații urmau exemplul regelui, încredințîndu-și banii evreilor pentru a fi dați cu împrumut și a obține profit maxim în timp ce abăteau resentimentul poporului asupra mijlocitorului. Pentru omul de rînd evreii nu erau numai ucigașii lui Hristos,

ci monștri rapaci și nemiloși, simbolul noii forțe a banului ce schimba vechile căi și destrăma vechile legături.

Deoarece în secolul al XII-lea și al XIII-lea comerțul a sporit, sporind circulația banilor, poziția evreilor s-a deteriorat fiindcă erau mai puțin necesari. Ei nu puteau negocia sumele mari de care puteau dispune băncile creștine cum era Bardi din Florența. Regii și prinții care aveau nevoie de sume din ce în ce mai mari apelau acum la lombarzi și la negustorii bogați pentru împrumuturi și slăbeau protecția sau, cînd aveau nevoie de bani pesin, decretau expulzarea lor, le confiscau averile și anulau datoriile ce le aveau la ei. În același timp, odată cu apariția Inchiziției în secolul al XIII-lea, intoleranța religioasă a crescut și s-a ajuns ca evreii să fie acuzați de crimă rituală și forțați să poarte un semn distinctiv.

Convingerea că evreii executau crime rituale, victimele fiind creștini, probabil din nevoia de a reactualiza răstignirea, a apărut încă din secolul al XII-lea și s-a transformat în credința că ei țineau rituri secrete pentru a pîngări ostia. Încurajată de predicatorii populari, s-a dezvoltat o mitologie a sîngelui ca imagine fidelă a ritualului creștin de a bea sîngele Mîntuitorului. Se credea că evreii răpeau și torturau copiii creștini al căror sînge îl beau în diverse scopuri sinistre începînd cu sadismul și vrăjitoria și, fiind considerați ființe nenaturale, terminînd cu nevoia de a bea sînge pentru a căpăta o înfățișare omenească. Deși amarnic respinsă de rabini și condamnată de împărat și papă, calomnia sîngelui a pus stăpînire pe mintea poporului, răspîndindu-se cu mai multă furie în Germania unde învinuirea de otrăvire a fîntînilor a apărut tot în secolul al XII-lea. Calomnia sîngelui a oferit subiectul povestirii lui Chaucer despre un copil martir, o povestire spusă de Stareță. Pe baza calomniei sîngelui mulți evrei au fost învinuiți, judecați și arși pe rug.

Datorită rîvnei lui Ludovic cel Sfînt, al cărui țel de viață era o cît mai mare strălucire și împlinire a doctrinei creștine, viața evreilor din Franța a devenit strictă și îngrădită de restricții din ce în ce mai mari. În 1240, la Paris, în timpul domniei lui, a avut loc faimosul proces al Talmudului pentru erezie și blasfemie ce s-a sfîrșit prin condamnări dinainte stabilite și arderea a 24 de căruțe pline cu lucrări talmudice. Unul din opozanți a fost rabinul Moses ben Jacob din Coucy, conducătorul

spiritual al comunității evreiești de nord în timpul lui Enguerrand al III-lea.

Pe toată durata secolului, Biserica a înmulțit decretele menite să-i izoleze pe evrei de societatea creștină în baza teoriei că religia creștină era compromisă dacă aveai legături cu ei. Evreii nu aveau voie să folosească servitori creștini, să fie medici pentru creștini, să se căsătorească cu creștini, să vîndă creștinilor făină, pîine, vin, ulei, încălțăminte sau orice alt obiect de îmbrăcăminte, să livreze sau să primească mărfuri, să construiască noi sinagogi, să dețină sau să pretindă pămînt pentru neplata ipotecii. Meseriile de la care legiuirile breslelor îi opriseră erau țesutul, prelucrarea metalelor, mineritul, croitoria, cizmăria, giuvaergia, brutăria, morăritul, tîmplăria. Pentru a marca separarea lor, papa Inocențiu al III-lea a decretat în 1215 purtarea unui semn distinctiv, de obicei sub forma unei roți sau un petec circular de pîslă galbenă care trebuia să reprezinte o monedă. Cîteodată verde sau roșu cu alb, el era purtat de ambele sexe, începînd cu vîrsta între 7 și 14 ani. În lupta ei împotriva oricărei erezii și a oricăror deosebiri de păreri, Biserica le-a impus în secolul al XIII-lea musulmanilor, ereticilor, condamnaților, iar ca o ciudățenie a doctrinei, prostituatelor, să poarte același semn. Mai tîrziu, pentru a-i deosebi pe evrei, acestora le-a fost adăugată o pălărie cu un vîrf țuguiat, care trebuia să-l reprezinte pe Diavol.

Expulzările și persecuțiile au fost marcate de un factor constant — confiscarea averii evreilor. După cum scria cronicarul William din Newburgh despre masacrul din York în 1190, măcelul a fost mai puțin opera zelului religios decît a oamenilor îndrăzneți și lacomi care au acționat „după lăcomia lor". Mobilul era același : se cerea expulzarea oficială dictată de către orașe sau regi. Cînd evreii au venit înapoi să se stabilească în sate, în orașe comerciale și în special în orașe mari, ei au continuat să împrumute bani și să facă comerț cu amănuntul, au ținut case de amanet, și au găsit ocupații ca gropari și au trăit strîns uniți în cartiere evreiești pentru a se proteja reciproc. În Provence, datorită contactului lor cu arabii din Spania și din Africa de nord, ei erau învățați și doctori căutați. Însă dispăruse viața lor interioară viguroasă din timpul comunităților timpurii. Într-o perioadă exploziva agresiunea împotriva evreilor era întotdeauna iminentă.

Se înţelegea că Biserica „putea porni război împotriva lor în mod îndreptăţit“ ca duşmani ai creştinităţii.

În timpul supliciului produs de ciumă era uşor să le atribui evreilor rea-voinţă în ceea ce priveşte otrăvirea fîntînilor. În 1348 Clement al VI-lea a dat o bulă prin care se interzicea uciderea, jefuirea sau convertirea forţată a evreilor fără judecată. Bula a oprit atacurile în Avignon şi în statele papale dar a fost ignorată cu cît furia înainta spre nord. În majoritatea locurilor autorităţile încercară la început să-i protejeze pe evrei dar au trebuit să cedeze la presiunile maselor, nu fără să arunce un ochi jinduitor la confiscarea averilor evreieşti.

În Savoia, unde s-au ţinut primele procese oficiale în septembrie 1348, averile evreilor au fost confiscate în timp ce ei au fost ţinuţi în închisoare pentru investigarea învinuirilor. Alcătuite din mărturisiri smulse prin tortură după metoda medievală obişnuită, acuzaţiile au trasat imaginea unei conspiraţii evreieşti internaţionale provenind din Spania. Astfel s-a spus că mesagerii din Toledo duceau otravă în pachetele sau într-o „pungă de piele strîns cusută“ şi transmiteau, chipurile, instrucţiunile rabinilor de a turna otravă în fîntîni şi izvoare şi se consultau cu coreligionarii lor în timpul unor întruniri secrete. Fiind găsiţi vinovaţi, acuzaţii au fost condamnaţi la moarte. Unsprezece evrei fură arşi de vii şi restul supuşi la o amendă de 160 de florini pe lună timp de 6 ani pentru permisiunea de a rămîne în Savoia.

Mărturisirile obţinute în Savoia, distribuite prin scrisori din oraş în oraş, au format baza unui val de acuzaţii şi atacuri în toată Alsacia, Elveţia şi Germania. La o întrunire a reprezentanţilor oraşelor alsaciene, membrii oligarhiei Strasbourg-ului au încercat să respingă acuzaţiile însă au fost copleşiţi de majoritatea populaţiei care a cerut reprimarea şi expulzarea evreilor. Persecuţiile Morţii Negre nu au fost toate izbucniri spontane ci acţiuni serios discutate înainte.

Papa Clement a încercat din nou să stăvilească nebunia într-o bulă din septembrie 1348 în care spunea că acei creştini care imputau evreilor ciuma fuseseră „înşelaţi de acel mincinos, Diavolul“ şi că învinuirile de otrăvire a fîntînilor şi masacrele care au urmat erau „un lucru groaznic“. El arătă că „printr-un misterios decret al lui Dumnezeu“ ciuma afecta toate popoarele, inclusiv pe evrei, că făcea ravagii în locuri unde nu trăiau evrei şi că

în altă parte ei erau victime ca oricare alții ; de aceea învinuirea că ei au provocat-o „nu era plauzibilă". El îndemnă clerul să-i ia pe evrei sub protecția lui cum s-a oferit și el să facă în Avignon, însă vocea lui de-abia a fost auzită în mijlocul animozității locale.

La 9 ianuarie 1349, la Basel, evreii unei întregi comunități de mai multe sute de persoane au fost arși într-o casă de lemn special construită în acest scop pe o insulă de pe Rin și s-a votat un decret ca nici unui evreu să nu i se permită stabilirea la Basel timp de 200 de ani. La Strasbourg, consiliul municipal care se opunea persecuției a fost destituit prin votul breslelor și a fost ales un altul care era gata să fie de acord cu voința poporului. În februarie 1349, înainte ca ciuma să ajungă în oraș, evreii din Strasbourg, în număr de 2 000 au fost aduși la cimitir unde toți, în afară de cei care s-au convertit, au fost arși pe ruguri pregătite special pentru ei.

În acea vreme altă voce se ridica împotriva evreilor. Apăruseră flagelanții ; implorînd disperați mila lui Dumnezeu, mișcarea lor a izbucnit într-o nebunie instantanee care s-a răspîndit în întreaga Europă cu aceeași repeziciune ca și ciuma. Autoflagelarea era menită să exprime căinița și să ispășească păcatele tuturor. Ca formă de penitență pentru a-l face pe Dumnezeu să ierte păcatele, ea a apărut cu mult înaintea ciumei. Flagelanții se considerau izbăvitori, care, reactualizînd chinurile lui Hristos asupra propriilor lor trupuri și, făcînd sîngele să curgă, vor ispăși pentru răutatea omenească și vor cîștiga alți sorți pentru omenire.

În grupuri organizate de 200—300 de persoane și cîteodată chiar mai multe (cronicarii menționează pînă la 1 000), ei mergeau din oraș în oraș, goi pînă la brîu, biciuindu-se cu bice din piele cu vîrfuri ascuțite de fier, pînă la sîngerare. În timp ce-l chemau pe Hristos și pe Fecioara Maria cerînd milă, și-l implorau pe Dumnezeu „Îndură-te de noi !", oamenii care priveau plîngeau și gemeau. Aceste grupuri dădeau reprezentații de trei ori pe zi, de două ori în public, în piața din fața bisericii și a treia oară în particular. Organizați de un Maestru laic pe o perioadă stabilită, de obicei 33 $^1/_2$ zile ca să reprezinte anii lui Hristos pe pămînt, participanților li se cerea să dea 4 pence pe zi pentru întreținere sau o altă sumă fixă și să-i jure supunere Maestrului. Li se interzicea să se scalde, să se bărbierească, să-și schimbe hainele, să

doarmă în paturi, să vorbească sau să aibă relații sexuale cu femeile fără permisiunea Maestrului. Evident că aceasta nu s-a respectat deoarece flagelanții au fost acuzați mai tîrziu de orgii în care biciuirea era combinată cu relațiile sexuale. Femeile însoțeau grupurile într-o coloană separată, constituind ariergarda. Dacă o femeie sau un preot intra în cercul ceremoniei, actul pocăinții nu mai era valabil și trebuia început din nou. Mișcarea era esențialmente anticlericală deoarece spre deosebire de preoțime, flagelanții luau asupra lor rolul de mijlocitor pe lîngă Dumnezeu, pentru întreaga omenire.

Izbucnind acum în Germania, noul val avansă prin Țările de Jos pînă în Flandra și Picardia ajungînd pînă la Reims. Sute de bande hoinăreau prin țară, în fiecare săptămînă, intrînd în noi orașe, exacerbînd sentimente deja surescitate, recitînd imnuri de tînguire și pretinzînd că dacă n-ar fi ei „toată creștinătatea ar pieri". Locuitorii îi întîmpinau cu respect, trăgînd clopotele, îi adăposteau în casele lor, aduceau copiii ca să fie vindecați, ba chiar să renască. Înmuiau pînze în sîngele flagelanților pe care le apăsau pe ochi și le păstrau ca moaște. Mulți, inclusiv cavalerii și doamnele, clerici, maici și copii, se alăturau grupurilor. În curînd flagelanții vor colinda, purtînd în fața coloanei lor minunate steaguri din catifea și pînză cusută cu fir de aur, confecționate special pentru ei de femei entuziaste.

Fiind din ce în ce mai insolenți, începură să se opună pe față Bisericii. Maeștrii își asumară dreptul să spovedească, să absolve de păcate sau să impună pocăință ceea ce nu numai că-i priva pe preoți de banii ce-i primeau pentru aceste servicii dar era și o sfidare la adresa autorității ecleziastice însăși. Preoții care interveneau împotriva lor erau uciși cu pietre și norodul era incitat să se alăture actelor de lapidare. Oponenții erau denunțați ca scorpioni și antihriști. În unele cazuri, organizați de preoți apostatici sau de dizidenți fanatici, flagelanții puseră stăpînire pe biserici, întrerupseră slujbele, ridiculizară Eucharistul, jefuiră altarele și pretinseră puterea pentru a alunga duhurile rele și a reînvia morții. Mișcarea, care a început ca o încercare, prin durerea provocată de autoflagelare, de salvare a lumii de la distrugere, se molipsi de setea de putere și țintea la preluarea puterii de la Biserică.

Începură să fie temuți ca o sursă de agitație revoluționară și ca o amenințare pentru clasa avută, laică și ecle-

ziastică. Împăratul Carol al IV-lea a cerut papei să suprime pe flagelanţi şi apelul lui a fost sporit de vocea nu mai puţin imperială a universităţii din Paris. Într-o astfel de vreme cînd lumea părea să fie pe marginea prăpastiei, să faci ceva împotriva flagelanţilor care pretindeau că acţionează din inspiraţia divină nu era o hotărîre uşoară. Mai mulţi cardinali de la Avignon s-au opus măsurilor represive.

Între timp, flagelanţii găsiseră o victimă mai bună. În orice oraş intrau, dădeau năvală în cartierul evreiesc, urmaţi de cetăţeni care urlau că vor răzbunare împotriva „otrăvitorilor de fîntîni". La Freiburg, Augsburg, Nürnberg, München, Könisberg, Regensburg şi alte centre, evreii au fost măcelăriţi într-o manieră care părea să urmărească soluţia finală. În martie 1349, la Worms, membrii comunităţii evreieşti formată din 400 de persoane, ca şi cei ai comunităţii din York, au recurs la o tradiţie veche şi s-au ars în casele lor mai curînd decît să fie omorîţi de duşmanii lor. Comunitatea mai mare din Frankfurt-pe-Main a apucat pe aceeaşi cale în iulie, dîndu-şi foc în casă, flăcările incendiind o parte a oraşului. La Köln, consiliul municipal repetă argumentul papei că evreii mureau de ciumă ca oricare alţii, însă flagelanţii strînseră o mare gloată „a celor care nu aveau nimic de pierdut" şi n-au luat în seamă. La Mainz, care avea cea mai mare comunitate din Europa, membrii ei au trecut în sfîrşit la apărare. Cu arme strînse dinainte, evreii omorîră 200 de indivizi din gloată, un act care a făcut ca evreii să fie măcelăriţi cu furie de orăşeni ca răzbunare pentru moartea creştinilor. Evreii luptară pînă ce fură depăşiţi ; apoi, retrăgîndu-se în casele lor, şi-au dat foc. Se spune că au pierit şase mii la Mainz la 24 august 1349. Din cei 3 000 evrei din Erfurt nici unul n-a supravieţuit.

Exactitatea este rară în istorie şi cronicarii evrei, după moda medievală, poate au umflat cifrele. De obicei se salvau unii prin convertire iar unele grupuri de refugiaţi au găsit adăpost la Rupert Palatinatul şi la alţi prinţi. Ducele Albert al II-lea al Austriei, unchi de-al doilea al lui Enguerrand al VII-lea a fost unul din puţinii care a luat măsuri destul de eficace ca să-i protejeze pe evrei de la atacurile comise pe teritoriile sale. Ultimele pogromuri au avut loc la Anvers şi Bruxelles unde, în decembrie 1349, a fost exterminată întreaga comunitate evreiască.

După ce a trecut ciuma puţini evrei rămăseseră în Germania sau în Ţările de Jos.

Acum Biserica şi statul erau gata să-şi asume riscul de a-i suprima pe flagelanţi. Magistraţii poruncîră ca porţile oraşelor să le fie închise ; Clement al VI-lea a cerut într-o bulă din octombrie 1349 să fie împrăştiaţi şi arestaţi ; universitatea din Paris le-a respins pretenţia inspiraţiei divine. Filip al VI-lea a interzis grabnic flagelarea în public sub pedeapsa cu moartea ; conducătorii locali i-au urmărit pe „maeştrii greşelii", prinzîndu-i, spînzurîndu-i şi decapitîndu-i. Flagelanţii s-au împrăştiat şi au fugit „dispărînd tot atît de repede cum au venit", scria Henry din Hereford, „ca fantomele nopţii sau ca nişte strigoi luaţi în batjocură". Pe ici pe colo bandele mai apăreau, nesuprimate complet pînă în 1357.

Ca nişte stafii fără cămin, evreii se întorceau din Europa de est unde se refugiaseră cei expulzaţi. În 1354 au apărut la Erfurt doi evrei ca vizitatori şi apoi alţii, alăturîndu-li-se, au început o recolonizare trei ani mai tîrziu. În 1365 comunitatea număra 86 de fumuri impozabile şi încă un număr de gospodării sărace sub nivelul impozabil. Aici şi în altă parte ei s-au întors ca să trăiască în comunităţi înfricoşate şi slăbite în condiţii mai rele şi de segregaţie mai mare decît înainte. Otrăvirea fîntînilor şi masacrele au fixat imaginea rău-voitoare a evreului într-un stereotip. Deoarece evreii erau folositori, oraşele care legiferaseră starea de mazilire i-au invitat înapoi sau au permis reîntoarcerea lor însă i-au privat de alte drepturi. Au dispărut fostele contacte ale evreilor învăţaţi, doctori şi financiari „ai curţii" cu comunitatea neevreiască. Se terminase perioada înfloritoare a evreului medieval. Se ridicaseră, deşi nu încă fizic, zidurile ghettoului.

Care era situaţia oamenilor după ciumă ? Epuizaţi de atîta moarte, suferinţe şi excesele morbide ale fricii şi urii ar fi trebuit să prezinte nişte efecte profunde însă nici o schimbare radicală nu s-a văzut imediat. Persistenţa normalului este puternică. În timp ce mureau de ciumă, locuitorii de la stăreţia Bruton din Anglia continuară să aducă dările lor în vite datorate lordului la moarte cu o astfel de regularitate încît stăreţia primi 50 de boi şi vaci

în cîteva luni. Schimbările sociale aveau să vină pe nesimțite odată cu trecerea timpului; au fost multe efecte, însă nu uniforme. Simon de Corvino credea că ciuma a avut un efect nefast asupra moralei „scăzînd virtutea în întreaga lume". Pe de altă parte, Gilles li Muisis crede că a intervenit o îmbunătățire a moralei deoarece mulți oameni care trăiau înainte în concubinaj se căsătoriră acum (ca rezultat al hotărîrilor municipale) și s-au împuținat atît de mult jocurile de noroc și înjurăturile încît fabricanții de zaruri și-au transformat produsele în mătănii.

A sporit fără îndoială proporția căsătoriilor, deși nu din dragoste. Atît de mulți aventurieri au profitat de orfane pentru a obține o zestre bogată încît oligarhia din Siena a interzis căsătoria orfanelor fără consimțămîntul rudelor acestora. În Anglia, Piers Plowman deplîngea cazurile atîtor pairi care „de pe vremea ciumei" se căsătoriseră „din lăcomie și împotriva sentimentului firesc", avînd drept rezultat, „traiul, în vină și supărare... gelozie, lipsă de bucurie și certuri" — și nici un copil. Ca moralist, lui Piers îi convenea ca astfel de căsătorii să nu aibă copii. Pe de altă parte, Jean de Venette spune că după ciumă, din asemenea căsătorii s-au născut mulți gemeni și chiar tripleți și că puține femei erau sterpe. Poate și el, la rîndul lui, a dat glas nevoii disperate de a crede că natura va acoperi pierderile și, de fapt, bărbații și femeile s-au căsătorit imediat după aceea într-un ritm neobișnuit.

Spre deosebire de zaruri care s-au transformat în mătănii, oamenii nu au devenit mai buni deși, după afirmațiile lui Matteo Villani, era de așteptat ca experiența oferită de mînia lui Dumnezeu să-i facă „mai buni, mai umili, mai virtuoși și mai catolici". În loc de aceasta, „ei uitară trecutul ca și cum n-ar fi fost și se dedară unei vieți mai dezordonate și mai rușinoase ca înainte". Cu prea multă marfă în rafturi, pentru prea puțini cumpărători, la început prețurile au scăzut, iar supraviețuitorii se răsfățau cheltuind. Săracii se mutară în case goale, dormeau în paturi și mîncau din farfurii de argint. Țăranii obținură unelte și vite rămase fără stăpîn, chiar și teascuri pentru vin, fierării sau mori rămase fără proprietari și alte posesiuni pe care nu le avuseseră niciodată înainte. Comerțul scăzuse, însă bani erau mai mulți deoarece erau mai puțini oameni care să dispună de suma aflată în circulație.

Comportarea a început să devină mai nepăsătoare și aspră cum se întîmplă deseori după o perioadă de violență și suferință. S-a spus că se datora parveniților și noilor îmbogățiți care proveneau din păturile de jos. Siena și-a reînnoit legea somptuoară în 1349 deoarece multe persoane pretindeau poziții mai înalte decît cele de care aparțineau prin naștere sau ocupație. Însă, în general, cercetarea registrelor de impozite arată că proporția socială a populației a rămas cam aceeași, deși era înjumătățită.

Datorită deceselor fără testament, proprietăților fără moștenitori și a disputelor privitoare la drepturile asupra pămîntului și caselor, s-a iscat o avalanșă de litigii care a produs și mai mult haos din lipsă de notari. Proprietățile fără stăpîni erau luate, cîteodată de intruși, cîteodată de Biserică. Fraudele și extorcarea orfanilor de către tutorii lor deveniră scandaloase. La Orvieto au continuat să izbucnească încăierări ; bande de briganzi fără căpătîi și muritori de foame vagabondau prin sate și jefuiau pînă aproape de porțile orașului. Oamenii erau arestați pentru port de armă și pentru acte de vandalism în special în podgorii. Comuna a trebuit să emită noi regulamente împotriva „unor anumiti pungași, fii ai păcatului“ care jefuiau și ardeau prăvăliile negustorilor și meșeriașilor și de asemenea împotriva prostituției aflată în creștere. La 12 martie 1350 comuna a amintit cetățenilor de pedeapsa severă care se dădea pentru relații sexuale între creștini și evrei : femeia vinovată va fi decapitată sau arsă de vie.

Educația suferea din cauza pierderilor din rîndurile clericilor. După Jean de Venette, în Franța „se găseau puțini în case, vile și castele care erau în stare și dispuși să predea băieților noțiunile elementare“ — o situație care a putut să fi influențat și viața lui Enguerrand al VII-lea. Pentru a completa locurile libere, Biserica a hirotonisit preoți în serie, mulți dintre ei bărbați care-și pierduseră nevestele sau familiile în timpul ciumei și se făceau preoți pentru a-și găsi un refugiu. Mulți aveau puțină învățătură „ca și cum ar fi laici“, de-abia știau să citească, dar fără să înțeleagă. Preoții care supraviețuiseră ciumei, declara arhiepiscopul de Canterbury, „se molipsiseră de o zgîrcenie nepotolită“, cerînd onorarii excesive și neglijînd sufletele.

Ca o tendință contrarie, educația era stimulată de grija pentru supraviețuirea învățăturii ceea ce a dus la un interes sporit pentru întemeierea de universități. Mai ales, împăratul Carol al IV-lea, un intelectual, a intuit cauza „prețioaselor cunoștințe pe care furia nebună a morții pestilențiale le-a înăbușit în toate marile regate ale lumii". El a întemeiat universitatea din Praga în anul ciumei, 1348, și a emis aprobările imperiale pentru încă cinci universități, Orange, Perugia, Siena, Pavia și Lucca — în următorii cinci ani. În acești cinci ani s-au întemeiat încă trei noi colegii la Cambridge — Trinity Hall și Corpus Christi — deși nu totdeauna mobilul a fost iubirea pentru învățătură. Corpus Christi a fost întemeiat în 1352 deoarece onorariile pentru slujbele pentru morți erau atît de mari după ciumă încît două bresle din Cambridge au hotărît să întemeieze un colegiu ai căror învățăcei, în calitate de clerici, aveau să se roage pentru membrii decedați ai celor două bresle.

În aceste condiții, educația nu înflorea pretutindeni. Scăderea numărului de studenți la Oxford era deplînsă în predicile ținute de profesori. La universitatea din Bologna, douăzeci de ani mai tîrziu, se jelea Petrarca (într-o serie de scrisori numite „Despre lucruri bătrînești"), unde odinioară „totul era vesel, nimic nu era mai liber în lume", acum dacă mai rămăsese vreunul din toți foștii mari conferențiari și în locul atîtor genii „o neagră neștiință a cotropit orașul". Dar nu numai ciuma era de vină; războaiele și alte tulburări și-au lăsat amprentele lor.

Rezultatul imediat și evident al Morții Negre a fost, desigur, populația scăzută care datorită războaielor, brigandajului și reapariției ciumei s-a micșorat chiar mai mult pe la sfîrșitul secolului al XIV-lea. Ciuma a lăsat un blestem pentru secol sub forma bacilului său. Adăpostit de purtători, ea avea să izbucnească din nou de șase ori în următoarele șase decenii în diverse localități, la intervale diferite de la zece la cincisprezece ani. După ce a ucis majoritatea celor vulnerabili, cu o mortalitate mărită la copii în fazele mai avansate, în cele din urmă a cedat, lăsînd Europa cu o populație redusă cu aproape 40% în 1380 și cu aproape 50% la sfîrșitul secolului. Orașul Béziers din sudul Franței care avea 14 000 de locuitori în 1304, avea doar 4 000 un secol mai tîrziu. Portul pescăresc Jonquières lîngă Marsilia care avea odată 354 de

fumuri impozabile a fost redus la 135. Orașele înfloritoare Carcassonne și Montpellier au devenit niște umbre ale fostei lor prosperități, ca și Rouen, Arras, Laon și Reims în nord. Dispariția materialului de impozat a făcut pe conducători să mărească impozitele, provocînd resentimente care aveau să explodeze în revolte repetate în deceniile viitoare.

Dacă ne referim la proprietarul funciar și la țăran, balanța sărăcirii și a îmbogățirii datorată ciumei a favorizat în general pe țăran, deși ceea ce era adevărat într-un loc provoca deseori o reacție egală și opusă în altă parte. Valorile relative ale pămîntului și mîinii de lucru se inversaseră. Țăranii au văzut că rentele lor erau reduse și chiar abandonate timp de unul sau mai mulți ani de către proprietarul funciar care era disperat să-și cultive pămîntul. Mai bine nici un venit decît să rămînă în paragină pămîntul agricol. Dar terenurile cultivate s-au împuținat oricum din cauza lipsei de mînă de lucru. Arhivele abației Ramsay din Anglia arată că la 30 ani după ciumă terenul semănat cu cereale era pe jumătate cît fusese înainte. Din cele cinci pluguri cît poseda abația în 1307, cu un secol mai tîrziu rămăsese numai unul și din 28 de boi, rămăseseră cinci.

Terenul deluros și cel sărac era lăsat în paragină și a devenit pășune pentru oi care cereau mai puține brațe de muncă. Satele, depopulate și incapabile să reziste la îngrădirea pămînturilor pentru oi au fost părăsite din ce în ce mai mult. Au dispărut haturile cînd terenurile au rămas necultivate. Dacă erau cerute de cineva care putea să le cultive, foștii proprietari sau moștenitorii lor nu puteau lua arendă. Moșierii sărăciți din cauza acestor factori și-au lăsat castelele și moșiile în paragină și au luat-o pe calea brigandajului care avea să devină blestemul deceniilor următoare.

Moartea a încetinit producția, mărfurile au devenit puține și prețurile s-au ridicat. În Franța, prețul la grîu s-a mărit de patru ori prin 1350. În același timp, lipsa de mînă de lucru a adus cea mai mare tulburare socială a ciumei — o cerere organizată pentru salarii mai mari. Țăranii ca și meșteșugarii, meseriașii, funcționarii și preoții au descoperit puterea lor din cauză că erau atît de puțini. La un an după ciumă, în nordul Franței, muncitorii textiliști din St. Omer lîngă Amiens obținuseră trei măriri succesive de salarii. În cadrul

multor bresle artizanii făceau grevă pentru salarii mai mari și ore mai puține. Într-o epocă în care condițiile sociale erau considerate a fi bine stabilite o astfel de acțiune era revoluționară.

Reacția conducătorilor a fost represiunea imediată. Făcînd sforțări să mențină salariile la nivelul dinaintea ciumei, englezii au emis o hotărîre în 1349 cerînd tuturor să lucreze cu aceeași plată ca în 1347. Se stabiliseră penalizări pentru refuzul de a munci, pentru părăsirea unui loc de muncă spre a căuta unul mai bine plătit și pentru plata salariilor mai mari de către patroni. Proclamată cînd parlamentul nu era întrunit, hotărîrea a fost reemisă în 1351 ca statut al muncitorilor. Ea nu numai că înfiera muncitorii care cereau salarii mai mari dar în special pe cei care preferau „mai curînd să cerșească cuprinși de lenevie decît să-și cîștige pîinea prin muncă". Lenea muncitorului era o crimă împotriva societății deoarece sistemul medieval se baza pe obligația acestuia de a trudi. Statutul muncitorilor nu a fost pur și simplu un vis reacționar, ci un efort de a menține sistemul. El prevedea ca fiecare persoană capabilă de muncă sub șaizeci de ani, fără mijloace de trai să muncească pentru oricine o solicita ; să nu se dea nici o pomană persoanelor apte de muncă ; un șerb vagabond putea fi silit să muncească pentru oricine avea nevoie de el. Acest statut avea să slujească pînă în secolul al XX-lea ca bază a legilor „conspirative" împotriva mîinii de lucru în îndelungata luptă pentru împiedicarea sindicalizării.

Un statut francez mai realist din 1351, care se aplica numai regiunii Parisului, permitea o mărire a salariilor dar care să nu depășească o treime din fostul nivel. Se fixară prețurile și se reglementară profiturile intermediarilor. Pentru sporirea producției s-a cerut breslelor să micșoreze restricțiile asupra numărului de ucenici și să le scurteze perioada de ucenicie ca să devină mai repede meșteri.

În ambele țări, statutele nu puteau fi aplicate după cum reiese din reînnoirea legilor cu penalizări sporite. Violările citate de parlamentul englez în 1352 arată că muncitorii cereau și patronii plăteau salarii de două ori sau de trei ori mai mari decît în perioada dinaintea ciumei. În fiecare oraș s-au instalat instrumente de tortură pentru pedepsirea vinovaților. În 1360 închisoarea a înlocuit penalizările iar muncitorii care fugeau au fost

declarați proscriși. Dacă erau prinși, trebuia să li se ardă cu fierul roșu pe frunte litera „F“ de la „fugar“ (sau eventual de la „falsity“). În anii 1360 s-au dat de două ori mai multe legi noi, ce au generat rezistența care urma să ajungă la apogeu în marea răscoală din 1381.

Sentimentul păcatului trezit de ciumă a încetat datorită indulgenței totale oferite de Anul Jubiliar 1350 tuturor celor care în acel an făcuseră pelerinaj la Roma. Stabilit inițial de Bonifaciu al VIII-lea în 1300, Jubileul era menit să acorde indulgențe fără bani tuturor păcătoșilor care se pocăiau și se spovedeau — adică, celor care își puteau permite călătoria la Roma. Intenția lui Bonifaciu a fost să sărbătorească Anul Jubiliar ca un centenar, dar primul jubileu avusese un asemenea succes, atrăgînd spre Roma două milioane de vizitatori în cursul acelui an încît orașul, sărăcit datorită mutării sediului papei la Avignon, l-a rugat pe Clement al VI-lea să scurteze totuși intervalul la 50 de ani. Papa, pasionat de frescele sale vesele a acționat în baza principiului că „un pontif trebuie să-și facă supușii fericiți“. El a dat curs cererii Romei într-o bulă din 1343.

Important pentru Biserică era că papa Clement a formulat în aceeași bulă teoria indulgențelor și i-a fixat echivalentul funest în bani. El afirma că sacrificiul sîngelui lui Hristos împreună cu meritul adăugat de Fecioara Maria și de sfinți stabiliseră o vistierie inepuizabilă pentru folosirea indulgențelor. Vărsînd niște sume Bisericii, oricine putea cumpăra o acțiune la Vistieria Meritului. Ceea ce a cîștigat Biserica în bani pierdu pînă la urmă în respect.

În 1350 pelerinii se îmbulzeau pe drumurile Romei, înnoptînd lîngă focuri. Se spune că 5 000 de oameni intrau sau ieșeau din Roma în fiecare zi, îmbogățind pe stăpînii caselor care le dădeau adăpost în ciuda lipsei de hrană și furaje și a stării jalnice a resurselor orașului. Fără pontiful său, orașul etern era sărac, cele trei basilici în ruină. Sao Paolo dărîmată de cutremur, palatul Lateran pe jumătate distrus. Molozul și ruinele umpleau străzile, cele șapte coline erau tăcute și pustii, capre umblau prin mănăstirile goale năpădite de buruieni. Priveliștea bisericilor fără acoperiș în bătaia vîntului și ploii, se plîngea Petrarca, „ar isca mila și într-o inimă

de piatră". Totuşi faimoasele moaşte de sfinţi au fost oferite cu dărnicie, iar cardinalul Anibaldo Ceccano, nunţiul papal pentru Jubileu, a împărţit un număr imens de absolviri de păcate şi indulgenţe mulţimilor ce doreau cu ardoare iertarea păcatelor. După afirmaţiile lui Villani, care se interesa îndeosebi de cifre, un milion de oameni au fost la Roma în timpul Postului Mare. Acest aflux sugerează fie o extraordinară nepăsare şi vigoare atît de curînd după ciumă, fie o mare nevoie de izbăvire — sau, eventual, că participanţilor condiţiile nu le păreau atît de rele cum reiese din relatare.

Biserica ieşi din ciumă mai bogată, dacă nu mai nepopulară. Cînd o moarte fulgerătoare ameninţa pe fiecare, cu perspectiva de a-şi da obştescul sfîrşit într-o stare de păcat, rezultatul a fost un puhoi de testamente în favoarea instituţiilor religioase. St. Germain l'Auxerrois din Paris a primit 49 de moşteniri în 9 luni în comparaţie cu 78 în cei 8 ani anteriori. În octombrie 1348 conciliul din Siena a suspendat alocaţiile anuale pentru instituţiile religioase de caritate timp de doi ani deoarece acestea erau „imens îmbogăţite şi într-adevăr, îngrăşate" din moşteniri. La Florenţa, asociaţia din Or San Michele a primit 350 000 de florini pentru a fi împărţiţi săracilor, deşi în acest caz mai marii asociaţiei au fost acuzaţi că au folosit banii în scopuri personale, pe motivul că cei foarte săraci şi nevoiaşi erau morţi.

În timp ce Biserica aduna bani, au sporit atacurile împotriva clerului, stimulate în parte de flagelanţi şi în parte de refuzul preoţilor în timpul ciumei de a-şi îndeplini obligaţiile. Că mureau ca alţi oameni, li s-a iertat, dar că-i lăsau pe creştini să moară fără împărtăşanie sau că luau mai mulţi bani pentru serviciile lor în timpul crizei, cum făceau mulţi, li s-a imputat cu vehemenţă. Chiar şi în timpul Jubileului, populaţia Romei, cuprinsă de un freamăt misterios de ostilitate, îşi bătu joc şi hărţui pe nunţiul cardinal. Odată, în timp ce călărea într-o procesiune, un ţintaş a tras asupra lui; s-a întors palid şi tremurînd, cu o săgeată în pălărie. După aceea, călătorind numai cu un coif sub pălărie şi cu o zale sub haină, plecă la Neapole cît mai curînd şi se spune că muri pe drum — otrăvit cu vin, după cum se afirmă.

În Anglia, unde anticlericalismul era endemic, în 1349, cetăţenii din Worcester sparseră porţile stăreţiei St. Mary de lîngă catedrală, îi atacară pe călugări, „îl alungară pe

stareț cu arcuri și săgeți și alte arme ofensive“ și încercară să dea foc clădirilor. În același an, la Yeovil cînd episcopul de Bath și Welles ținea o slujbă mulțumindu-i lui Dumnezeu că a trecut ciuma, a fost întrerupt de niște „fii ai pierzaniei“ care l-au asediat pe episcop și pe enoriași în biserică toată noaptea pînă ce aceștia primiră ajutor.

Îmbogățite prin moșteniri, ordinele călugărești stîrneau o și mai mare ostilitate, decît cea care de obicei se manifestase față de ei. Cînd Knighton a arătat că la Marsilia muriseră în total 150 de franciscani, el adăugă : „bene quidem“ (un lucru bun) iar despre cei șapte din 16 călugări care supraviețuiseră la Maguelonne, a scris : „și aceasta era destul“. Călugării cerșetori nu erau iertați pentru că îmbrățișaseră pe Mammon și că „umblau după lucruri carnale și pămîntești“.

Ciuma a accelerat nemulțumirea față de Biserică chiar în momentul cînd poporul simțea o nevoie și mai mare de liniște spirituală. Trebuia să existe vreun sens în experiența înfiorătoare pe care Dumnezeu le-o dăduse. Dacă scopul era să-l dezbare pe om de felul său păcătos, el nu și-a atins ținta. S-a constatat că oamenii erau „mai răi ca înainte“, mai avari, mai hrăpăreți, mai certăreți, mai belicoși și aceasta nu se manifesta mai puternic decît în cadrul Bisericii însăși. Clement al VI-lea, deși nu era deloc un om cult, s-a ridicat împotriva prelaților săi într-o tiradă plină de mînie și rușine cînd aceștia i-au cerut printr-o petiție din 1351 să desființeze ordinele de călugări cerșetori. Papa a răspuns că dacă ar face aceasta : „Ce ați putea predica poporului ? Dacă ați predica despre umilință voi sînteți cei mai mîndri din lume, îmbuibați, încrezuți și iubitori de pompă. Dacă ați vorbi de sărăcie, voi sînteți atît de lacomi că toate bogățiile din lume nu vă sînt suficiente. Dacă ați vorbi despre castitate — dar să trecem aceasta sub tăcere deoarece Dumnezeu știe ce face fiecare om și cîți din voi vă satisfaceți poftele“. Cu această tristă părere despre tovarășii lui, șeful bisericii muri un an mai tîrziu.

„Cînd cei care au titlul de păstori joacă rolul de lupi“, spunea Lothar din Saxonia, „în grădina Bisericii crește erezia“. În timp ce majoritatea oamenilor, fără îndoială, își urmau ca mai înainte calea plină de curaj, nemulțumirea față de Biserică a dat un imbold ereziei și disidenței,

tuturor celor care căutau pe Dumnezeu prin secte mistice, tuturor mișcărilor pentru reformă care în ultimă instanță aveau să destrame imperiul unității catolice.

Supraviețuitorii ciumei, constatînd că ciuma nici nu i-a distrus, nici nu i-a făcut mai buni, n-au putut descoperi nici un scop Divin în durerea pe care o înduraseră. Scopurile lui Dumnezeu erau de obicei misterioase dar această calamitate fusese prea groaznică ca să fie acceptată fără întrebări. Dacă un dezastru de o astfel de mărime, cel mai ucigător care s-a cunoscut vreodată, era doar un act lipsit de sens din partea lui Dumnezeu sau poate chiar nici nu era mîna lui Dumnezeu, atunci absolutul unei ordini fixe erau desfăcute din legăturile lor. Mințile care se luminaseră ca să primească aceste întrebări nu se mai puteau întoarce în întuneric. Odată ce oamenii întrezăreau posibilitatea schimbării într-o ordine considerată imuabilă, apare la orizont sfîrșitul unei ere de supunere ; urma apariția conștiinței individuale. În această privință Moartea Neagră poate a fost începutul nerecunoscut al omului modern.

Între timp ea a lăsat neîncredere, tensiune și mîhnire. A accelerat schimbarea raporturilor de muncă pe moșii și făcînd aceasta, a desfăcut vechi legături. A adîncit antagonismul între bogați și săraci și a mărit discordia între oameni. Un eveniment care aduce mare nenorocire poate fi îndurat numai cu credința că el va aduce o lume mai bună. Cînd aceasta nu se întîmplă, cum a fost după marele dezastru din 1914—18, dezamăgirea este adîncă și se transformă în îndoială și dezgust de sine. Prin crearea unui climat de pesimism, Moartea Neagră a echivalat cu primul război mondial, deși efectele psihologice au apărut de-abia după 50 de ani. Aceștia au fost cei 50 de ani ai tinereții și ai vieții de adult a lui Enguerrand de Coucy.

Pe pereții pictați de la Camposanto din Pisa există o stranie personificare a morții datînd din anii ciumei. Figura nu reprezintă scheletul convențional ci o femeie bătrînă, îmbrăcată în negru cu păr lung și ochi sălbatici cărînd o coasă cu lamă lată. Labele picioarelor i se termină în gheare în loc de degete. Zugrăvind triumful Morții, fresca a fost pictată în sau în jur de 1350 de către Francesco Traini făcînd parte dintr-o serie care cuprindea scene zugrăvind Judecata de Apoi și Chinurile Iadului.

Același subiect, pictat în același timp de profesorul lui Traini, Andrea Orcagna, în biserica Santa Croce din Florența, s-a pierdut, în afară de un fragment. Împreună, aceste fresce au marcat începutul pătrunderii Morții în artă, fără a marca cultul care urma să-l formeze Moartea la sfîrșitul secolului.

Moartea era de obicei reprezentată printr-un schelet cu clepsidră și coasă, într-un giulgiu alb sau fără nimic pe el, rînjind la ironia destinului omului, reflectat în imaginea sa : toți oamenii, de la cerșetor la împărat, de la prostituată la regină, de la funcționarul în zdrențe, la papă, trebuie să ajungă aici. Indiferent de sărăcia sau puterea din timpul vieții, totul este deșertăciune, moartea făcîndu-i egali. Temporalul nu-i nimic, ceea ce contează este viața de apoi a sufletului.

În fresca lui Traini, Moartea se furișează prin aer spre un grup de nobili și doamne lipsiți de griji, tineri și frumoși care, precum modelele din povestirile lui Boccaccio conversează, flirtează și se delectează cu jocul de cărți și muzică într-o livadă parfumată de portocali. Un sul de pergament îi avertizează că „nici un scut de înțelepciune sau bogăție, de noblețe sau bravură" nu-i poate ocroti împotriva loviturilor celei care se apropie. „Ei s-au desfătat mai mult cu plăcerile lumii decît au ascultat de cele sfinte". Într-o grămadă de cadavre din apropiere zac capete încoronate, un papă cu tiara, un cavaler, amestecați cu trupurile celor săraci în timp ce îngerii și diavolii din cer își dispută figurile goale în miniatură care reprezintă sufletele lor. Un grup nenorocit de leproși, ologi, cerșetori (reprezentat și în fragmentul rămas a lui Orcagna), unul cu un nas mîncat, alții fără picioare, orbi, sau întinzînd un ciot înfășurat în cîrpe în loc de mînă implură Moartea să-i izbăvească. Deasupra, pe un munte, ermiți care duc o viață religioasă contemplativă așteaptă Moartea în pace.

Dedesubt, într-o scenă de o vervă artistică extraordinară, o partidă de vînătoare compusă din prinți și doamne elegante călare dă cu groază peste trei sicrie deschise conținînd cadavre în diverse stadii de descompunere, unul încă îmbrăcat, unul pe jumătate putrezit și unul, schelet. Vipere se tîrăsc peste oasele lor. Scena ilustrează „Cei trei vii și cei trei morți", o legendă din secolul al XIII-lea care povestește întîlnirea dintre trei doamne și trei cadavre în descompunere care le spun : „ce sînteți voi, am

fost și noi. Ce sîntem noi, veți fi și voi". În fresca lui Traini, un cal simțind duhoarea morții împietrește de spaimă, cu gîtul întins și cu nările dilatate ; călărețul duce o batistă la nas. Cîinii de vînătoare se trag îndărăt, urlînd îngroziți. Bărbații și femeile frumoase, îmbrăcați în mătăsuri, cu pălării moderne, privesc înspăimîntați la ce vor deveni.

Capitolul 6

Bătălia de la Poitiers

De-abia ieșită din epidemia de ciumă, Franța s-a îndreptat spre un dezastru militar care urma să dezlănțuie un potop de consecințe nefaste și să devină un eveniment determinant în viața lui Enguerrand de Coucy. Agentul extern a fost Anglia, însă cauza rezida în nesupușenia clasei senioriale, consfințită de un rege care excela prin incapacitatea sa de a conduce.

Ioan al V-lea, care l-a urmat pe tatăl său, Filip al VI-lea, în august 1350, putea să-i slujească lui Machiavelli drept model pentru un Anti-Principe. Lipsit de simț politic și nestăpînit, el nu a cumpănit niciodată în mod înțelept alternativele și părea incapabil să analizeze dinainte consecințele unei acțiuni. Deși era curajos în bătălie, nu era de loc o mare căpetenie. Deși nu era rău intenționat, avea să provoace o nemulțumire care a fost pe punctul de a genera revolte și de a determina pierderea a jumătate din regat în favoarea dușmanului. Chiar el însuși era să piară, lăsînd țara fără conducător să întîmpine cel mai întunecat ceas al epocii. Cu surprinzătoare îngăduință, supușii lui l-au numit Jean le Bon (Ioan cel Bun), după cum s-a presupus, porecla fiind folosită în sensul de „risipitor" sau „nepăsător" sau de om cumsecade. Sau poate s-au referit la devotamentul lui Ioan față de onoarea cavalerească sau la generozitatea lui față de săraci ilustrată de faptul că odată a dat o pungă unei servitoare ale cărei găleți cu lapte fuseseră răsturnate de cîinii săi de vînătoare.

A urcat pe tron cu intenția de a răzbuna înfrîngerile tatălui său din ultimele decenii și în prima zi a domniei sale i-a anunțat pe cei mai importanți seniori din regatul său să fie pregătiți să vină la chemarea lui cînd „va veni timpul". Armistițiul încheiat după căderea Calais-ului și reînnoit în timpul ciumei trebuia să expire în aprilie 1351. Moștenind o visterie goală, Ioan n-avea bani ca să plătească o armată și nu se putea mișca fără să-și completeze din nou fondurile și să-și chivernisească resursele militare. Nevoia de a învăța ceva din eșecurile de la Crécy și Calais nu i-a fost inutilă și el bîjbîia în căutarea unor anumite idei pentru reforma militară.

Totuși, prima sa acțiune, la trei luni după ce a devenit rege, a fost să-i execute pe conetabilul Franței, contele de Eu și pe cel de-al 16-lea conte de Guînes, văr de-al II-lea al lui Enguerrand al VII-lea, un om cu puternice relații și „atît de curtenitor și amabil în toate încît era iubit și admirat de mari seniori, doamne și domnișoare din lumea bună". Prins de englezi la Caen în 1345, contele de Eu n-a reușit să strîngă răscumpărarea care i-o cerea regele Eduard. Cînd era vorba de prizonieri importanți, Eduard nu se limita niciodată la principiul cavelerismului după care răscumpărarea unui cavaler trebuia stabilită la o cifră care să nu-l ruineze sau să depășească venitul său pe un an. După patru ani de captivitate, contele de Eu și-a redobîndit libertatea probabil în schimbul cedării în favoarea lui Eduard a castelului său plasat într-o poziție strategică și al comitatului Guînes de lîngă Calais. Pe baza acestei bănuieli, Ioan a poruncit decapitarea lui la întoarcerea în Franța fără proces sau vreo altă procedură publică. Regele a ascultat în liniște cererile prietenilor lui de Eu de a-i cruța viața, nu le-a dat nici un răspuns, dar a jurat că „el nu va mai dormi vreodată atît timp cît contele de Guînes este în viață" ; sau, după o altă versiune, a răspuns cu lacrimi în ochi „voi veți avea trupul, noi vom avea capul lui".

Ioan nu ar fi putut alege un mod mai bun de a-i înstrăina pe nobili, de al căror sprijin avea nevoie, decît să execute un nobil de rangul contelui de Eu și cu mulți prieteni, fără o explicație publică sau intentarea unui proces. Dacă Eu trădase într-adevăr (adevărul nu se cunoaște) regele avea toate motivele să explice rațiunile actului său, însă Ioan fie că avea o voință prea puternică, fie

că era prea tare de cap pentru a înțelege că ar fi fost de dorit să ai bune relații cu nobilimea.

Următorul său act a înrăutățit lucrurile. El dădu funcția de conetabil rudei și favoritului său, Charles d'Espagne despre care se spunea că era obiectul „afecțiunii necinstite" a regelui și că-l convinsese pe Ioan să-l asasineze pe contele de Eu pentru a prelua funcția acestuia. În afară de prestigiul oferit de faptul de a fi conducătorul militar imediat după rege, funcția de conetabil aducea cîștiguri suplimentare obișnuite din misiunea de strîngere a forțelor armate. Numirea în funcție a lui Charles d'Espagne, care nu era popular în felul în care nu era nici un favorit al regelui, a sporit mînia nobililor consternați într-o vreme cînd regele avea destule motive să se teamă de tendințele lor separatiste. Episodul a constituit o scindare a domniei într-un timp cînd ea avea nevoie cel mai mult de unitate.

Tatăl lui Ioan a fost de asemenea *„ung bien hastif homs"* (un bărbat foarte impulsiv) iar căsătoriile, timp de secole, cu verișoare primare i-au făcut instabili pe Valois. Jean nu a uitat stînghereala lui Filip în privința legitimității pretenției lui la coroană și zelul cu care acesta a suspectat, nu fără motiv, trădarea. Dorința de răzbunare a luat-o de la mama lui, regina oloagă, care, deși era pioasă și făcea fapte bune, era considerată „o doamnă foarte crudă deoarece pe cine ura ea mort era fără milă". Se spunea că ea a fost cea care l-a îndemnat pe soțul ei să facă acel gest care a adus atîta spaima în vremea sa — executarea în 1343 a 15 seniori bretoni care erau prizonierii lui.

În timpul ostilităților din anii 1340, Ioan i-a asediat pe englezi, fără succes, timp de patru luni, refuzînd, se spune, orice sfat, și dovedindu-se încăpățînat și „greu de schimbat cînd avea o părere". Talentul său cel mai notabil era de a-și satisface exceptionala sa lăcomie de bani. Împărtășea interesul familiei Valois față de arte și litere cel puțin atît cît să comande traducerea în limba franceză a Bibliei și a operei istoricului roman Titus Livius și să ia cu el cărți în campanii. Ca rege a ordonat pictorului curții, Girard de Orléans, să-i decoreze taburetele de toaletă și a strîns 239 de tapiserii făcute pentru folosința sa. Gustul său pentru lux cuprindea totul în afară de alegerea miniștrilor. Moștenise de la tatăl său și păstrase în funcție niște miniștri obscuri, nici capabili, nici cinstiți, care erau

dispreţuiţi de nobili deoarece erau de origine comună şi urîţi de burghezi din cauza avariţiei şi venalităţii lor. Unul din ei, Simon de Buci, preşedintele parlamentului şi membru al Consiliului Secret „a sărit“ de două ori peste cal. Robert de Lorris, şambelanul şi şeful conturilor a fost repus în funcţie după ce a reuşit să se salveze din faţa unei acuzaţii de trădare şi a uneia de delapidare. Prudent, Jean Poilevain, care a fost închis pentru fraudă, a obţinut o scrisoare de iertare înainte ca să fie judecat. Ca administratori ai finanţelor regelui, asemenea persoane erau o sursă permanentă de nemulţumire faţă de regim.

Primul act administrativ important al lui Ioan a fost un serios efort spre o coeziune militară. Devenea evident că dreptul baronial de a se retrage după bunul plac de pe cîmpul de luptă şi faptul că se răspundea în mod independent la chemarea regelui, diminua marile eforturi militare. Jumătate feudală, jumătate mercenară, nefiind încă naţională, adunătura ad hoc care era armata din secolul al XIV-lea era prea supusă intereselor particulare ale componenţilor ei ca să fie un instrument pe care te puteai bizui. Hotărîrea regelui din aprilie 1351 a fost o încercare de a introduce, atît cît permiteau rînduielile cavalereşti, principii de dependenţă şi comandă.

Mărind plata pentru a acoperi inflaţia provocată de Moartea Neagră, hotărîrea a confirmat faptul că funcţia războinicului devenea o profesiune a cavalerilor mai săraci, dacă nu pentru marii seniori. Onorariul a fost stabilit la 40 sous (2 livre) pe zi pentru un stegar, 20 sous pentru un cavaler, 10 — pentru un scutier, 5 — pentru un valet, 3 — pentru un pedestraş, 2 $^1/_2$ — pentru un purtător de armură şi alţi servitori.

Mai semnificativă a fost o clauză menită să îndrepte o greşeală gravă de pe cîmpul de luptă medieval, dreptul la retragere independentă. Noua regulă prevedea ca fiecare om din armată să fie subordonat unui căpitan şi cerea un jurămînt de la toţi combatanţii „de a nu părăsi compania căpitanului lor“ fără ordin — adică, să nu se retragă cînd doresc. Datorită faptului că un comandant se putea bizui atît de puţin pe forţa pe care intenţiona s-o desfăşoare, hotărîrea cerea şi căpitanilor companiilor să-l anunţe pe şeful batalionului că vor fi prezenţi la următoarea bătălie.

Hotărîrea s-a dovedit ineficientă mai ales din lipsa unui venit sigur pentru întreţinerea unei armate organizate.

Aprovizionarea se adăuga cheltuielilor făcute prin plata salariilor. În timp ce țărănimea locală, plătită sau jefuită furniza de obicei hrana și furaje pentru cai, o expediție majoră, un asediu sau o flotă pe mare avea nevoie de o aprovizionare organizată — biscuiți, carne, pește afumat sau sărat, vin, ulei, ovăz și fîn pentru cai. Cavalerii mîncau de obicei pîine albă și beau vin în fiecare zi. Soldatul obișnuit primea vin numai în zile de sărbătoare sau în timpul luptelor ; altfel, el bea bere sau cidru și mînca pîine de secară, mazăre, fasole. Peștele, brînza, uleiul de măsline, cîteodată untul, sarea, oțetul, ceapa și usturoiul figurau de asemenea în rații. Păsările erau atît de mult consumate și atît de ușor obținute încît nici nu mai erau amintite. Zahărul, mierea, muștarul, condimentele și migdalele erau păstrate pentru răniți și bolnavi și pentru privilegiați. În timpul serviciului activ soldații nu posteau, dar li se distribuia pește ca înlocuitor al cărnii în timpul celor 12 zile „slabe" dintr-o lună. Cu cît se permanentiza războiul, cum s-a întîmplat în secolul al XIV-lea, cu atît era nevoie de mai multă organizare și bani.

Coroana înhăța banii prin orice mijloace și favoriza lucrul cel mai lipsit de scrupule : falsificarea monedei. Mai puțin evidentă decît ajutoarele și subsidiile, ea nu necesita chemarea stărilor pentru consimțămînt. Monedele încasate erau rebătute cu o proporție mai mică de aur sau argint și erau puse din nou în circulație la vechea lor valoare, diferența fiind reținută de vistierie. Deoarece monedele care circulau zilnic erau afectate în acest fel, sistemul reducea salariile reale și puterea reală de cumpărare a omului de rînd, în timp ce bancherii, comercianții și nobilii a căror avere consta din mari monede de aur sau din vase de aur și argint erau mai puțin afectați. În timpul lui Ioan al II-lea aceste înșelătorii erau atît de frecvente încît răsturnau toate valorile și au reușit să le dăuneze tuturor și să-i înfurie pe toți în afară de autorii lor și de cei care puteau profita păstrîndu-și aurul. Abatele Gilles li Muisis din Tournai găsea misterul banilor chiar mai ascuns decît cel al ciumei, ceea ce i-a inspirat un vers celebru :

„Banii și circulația lor sînt lucruri foarte ciudate.
Ei continuă să urce și să coboare și nimeni nu știe de ce.
Cînd vrei să cîștigi, pierzi oricît de mult ai încerca".

În 1351, primul an al domniei lui Ioan, moneda a suferit 18 schimbări și în cursul următorului deceniu încă 70.

Ideea regelui de a îmbunătăți forța militară avea să conducă la întemeierea unui ordin cavaleresc după modelul cavalerilor Mesei Rotunde, așa cum regele Eduard întemeiase recent Ordinul Jartierei. Ordinul Stelei al lui Ioan era menit să rivalizeze Jartiera, să reînvie prestigiul francez și să sudeze loialitatea dezbinată a nobililor față de monarhia Valois.

Ordinele cavalerești cu toată ostentația, ritualul și jurămintele lor erau un mod de a încerca să se asigure un corp loial de sprijin militar pe care suveranul se putea bizui. De fapt, acesta era simbolul Jartierei, un inel care să lege cavalerii unul de altul și toți împreună să fie legați de rege ca șef al Ordinului. Anunțat la început cu mare tam-tam în 1344, Ordinul Jartierei era menit inițial să cuprindă 300 de cavaleri încercați, începînd cu cei mai merituoși din regat. Cînd s-a înființat oficial, cinci ani mai tîrziu, a fost redus la un cerc exclusivist de 26 de persoane, avînd pe Sf. Gheorghe drept patron și mantii albastre cu fir auriu drept costum. Semnificativ era faptul că statutul Ordinului prevedea că nici un membru nu putea părăsi domeniul regelui fără autorizația lui. Purtarea jartierei la genunchi mai avea semnificația, așa cum afirmă istoricul Ordinului „unui protest și a unui îndemn pentru cavaleri să nu trădeze în mod laș (prin fuga de pe cîmpul de luptă) curajul și renumele care sînt sădite în statornicie și mărinimie". Pînă și cavalerii de demult cunoșteau frica și fuga.

Deoarece Ioan avea intenția să includă, nu să excludă, el întemeie Ordinul Stelei pentru 50 de membri. Înființat „în cinstirea lui Dumnezeu, a Fecioarei Maria, pentru creșterea cavalerismului și ridicarea onoarei", o dată pe an tot Ordinul urma să se întrunească la un banchet ceremonial la care urmau să fie prezente blazoanele tuturor membrilor. Participanții urmau să poarte o tunică albă, iar deasupra ei o haină roșie sau albă brodată cu o stea de aur, o pălărie roșie, un inel de email de o formă specială, ciorapi negri și pantofi aurii. Urmau să desfășoare un steag roșu bătut cu stele și brodat cu imaginea Sfintei Fecioare.

La banchetul anual fiecare va trebui să povestească sub jurămînt toate „aventurile pe care le-a avut în timpul anului, atît cele rușinoase, cît și cele onorabile", iar scribii aveau să consemneze povestirile lor într-o carte. Ordinul va

desemna pe cei trei prinți, cei trei stegari și trei cavaleri care în timpul anului au avut cele mai multe fapte de arme în război „deoarece nici o faptă de arme în timp de pace nu va fi luată în considerație". Aceasta însemna nici o faptă în alt război decît cel declarat de suveran. La fel de semnificativă pentru intențiile regelui a fost și reapariția jurămîntului cavalerilor de a nu se retrage, formulat mai ferm decît în hotărîre și mai explicit decît cel al Ordinului Jartierei. Membrii Stelei trebuiau să jure că niciodată nu vor fugi de la locul bătăliei mai departe de patru arpents (cam 500 de metri) din proprie inițiativă, „ci mai curînd vor muri sau vor fi luați prizonieri".

Deși scopul ascuns al Ordinelor era practic, forma era deja nostalgică. Războiul se schimbase de la romanele cavalerești ale secolului al XII-lea de unde cunoșteau bărbații legendele Mesei Rotunde din secolul al VI-lea, dacă aceasta a existat vreodată. Legendele au format cavalerismul ca principiu de ordine al clasei războinicilor, „fără de care lumea ar fi un lucru încurcat". Însă căutarea Sfîntului Graal nu era un îndreptar adecvat pentru tactici realiste.

Cea mai izbutită expresie militară a cavalerismului în ochii contemporanilor era faimoasa luptă a celor 30 din 1351. O acțiune generată de conflictul permanent din Bretania, ea a început cu provocarea la o luptă individuală lansată de Robert de Beaumanoir, un breton nobil din tabăra francezilor, rivalului său Bramborough din grupul anglo-breton. Cînd partizanii lor au cerut să lupte și ei, s-a convenit să se lupte cîte 30 de fiecare parte. Se stabiliră condițiile, s-a ales locul și după ce participanții luară parte la slujbă și schimbară amabilități, lupta începu. Luptară sălbatic cu săbii, suliți, pumnale și topoare pînă ce patru din grupul francez și doi din cel englez fură omorîți și se hotărî o întrerupere. Sîngerînd și epuizat, Beaumanoir ceru o băutură, rostind cele mai memorabile cuvinte ale epocii : „Bea-ți sîngele, Beaumanoir, și setea îți va trece !" Reluînd încleștarea, combatanții luptară pînă ce partea franceză învinse și toți supraviețuitorii din ambele părți fură răniți. Bramborough și încă opt din grupul lui au fost uciși, ceilalți luați prizonieri și ținuți închiși pentru răscumpărare.

În timpul marilor discuții provocate de această întîmplare, „unii susțineau că a fost un lucru prost, alții că a fost o afacere foarte lăudabilă", admiratorii predominînd.

Lupta a fost cîntată în versuri, imortalizată în picturi, tapiserii și, într-un monument ridicat pe locul luptei. Douăzeci de ani mai tîrziu, Froissart a observat un supraviețuitor cu cicatrici la masa lui Carol al V-lea unde era cinstit ca nimeni altul. El povesti cronicarului curios că datora marea favoare ce i-o acorda regele faptului că a fost unul din cei treizeci. Renumele și cinstea pe care o cîștigase lupta reflecta viziunea nostalgică a cavalerului asupra a ceea ce trebuia să fie o luptă. În timp ce practica războiului de distrugere și jaf, el rămînea credincios imaginii sale de Sir Lancelot.

Cu dărnicie uluitoare, neținînd cont de finanțele sale epuizate, Ioan a lansat Ordinul Stelei la o ceremonie de inaugurare la 6 ianuarie 1352. El dărui toate robele și a organizat un banchet strălucitor într-o sală ornată cu tapițerii, draperii de aur și catifea cu stele și crini. Mobila era sculptată și aurită. După o slujbă solemnă, festivitatea a devenit atît de furtunoasă încît a fost făcut țăndări un potir de aur și au fost furate niște draperii. Pe cînd cavalerii chefuiau, englezii au cucerit castelul Guînes al cărui căpitan era plecat și petrecea cu membrii Ordinului Stelei.

Spre propria lor ruină, membrii Ordinului Stelei au luat în serios jurămîntul de a nu fugi de la locul bătăliei. În 1352, în timpul războiului din Bretania, o forță franceză condusă de mareșalul Guy de Nesle a fost prinsă în ambuscadă într-un loc numit Mauron de către o forță anglo-bretonă avînd un număr aproape egal de soldați. Francezii ar fi putut să se salveze fugind însă erau legați prin jurămîntul lor de a nu se retrage. Deși înconjurați, luptară pînă ce practic toți au fost omorîți sau capturați. Atît de mulți morți zăceau pe cîmpul de bătaie încît corpul lui Guy de Nesle nu a fost recuperat decît după două zile. Șapte stegari și 80 sau 90 de cavaleri francezi își pierdură viața fără a mai socoti pe cei capturați. Pierderea a fost atît de mare pentru Ordinul Stelei încît, împreună „cu marile neajunsuri și ghinioane ce aveau să mai urmeze, va isca ruina acestei societăți nobile".

Carol, regele Navarrei, un tînăr de 20 de ani, nepot al lui Ludovic al X-lea și-a văzut norocul în nenorocirile Franței. Dacă urmărea într-adevăr coroana Franței sau voia să se răzbune pentru relele care i se făcuseră sau pur

și simplu să provoace zîzanie ca Iago, este un mister pe care-l ascunde unul din cele mai complexe personaje ale secolului al XIV-lea. Mic și subțirel, cu ochi strălucitori și volubil la vorbă, era un tînăr fluşturatic, inteligent, fermecător, violent, șiret ca o vulpe, ambițios ca Lucifer și mai sincer decît Byron „nebun, rău și periculos". Vorbitor seducător și elocvent, el putea să-și convingă pairii sau să conducă mulțimea. Își permitea aceleași acte pătimașe și nestăpînite ca Ioan și alți conducători dar spre deosebire de Ioan, era un complotist subtil, îndrăzneț, absolut fără scrupule însă atît de nestatornic în scopurile sale încît putea să-și distrugă propriul complot. Singura lui statornicie era ura. Este cunoscut în istorie drept Carol cel Rău.

Prin mama sa, fiica lui Ludovic al X-lea, Carol de Navarra descindea mai direct din ultimii Capețieni decît Ioan al II-lea însă părinții lui renunțaseră cu totul să revendice coroana cînd l-au recunoscut pe Filip al VI-lea. Ei au fost recompensați cu regatul Navarrei. Micuțul regat din Pirinei oferea fiului lor prea puține posibilități dar, în calitatea de conte de Evreux, deținea o mare feudă în Normandia de unde se putea exercita o influență. Aceasta a devenit principala sa bază de operații.

Era împins la acțiune din gelozie și ură față de Charles d'Espagne, noul conetabil, căruia regele dintr-o favoare nechibzuită îi dăruise comitatul Angoulême care aparținea casei de Navarra. După ce-l înfurie pe Carol de Navarra luîndu-i teritoriul, Ioan, temîndu-se de urmări, încercă să-l lege de el oferindu-i mîna fiicei sale de opt ani, Jeanne. Aproape imediat după aceea, îngroșă prima sa nedreptate reținînd zestrea fiicei sale ceea ce nu a avut darul să-l facă prieten cu noul său ginere.

Carol de Navarra a lovit în rege prin Charles d'Espagne. Neplăcîndu-i jumătățile de măsură, puse pe cineva să-l asasineze, nu fără a socoti că mulți nobili care-l urau de asemenea pe favoritul regelui se vor strînge în jurul bărbatului care l a îndepărtat pe acesta. El nu-l ucise cu propriile mîni, ci cu ajutorul unui grup de acoliți condus de fratele său, Filip de Navarra, la care se alăturase contele Jean d'Harcourt, doi frați Harcourt și alți mari nobili normanzi.

Profitînd de vizita conetabilului în Normandia în ianuarie 1354, intrară în camera unde acesta dormea gol (cum era obiceiul medieval) și cu săbiile scoase, lucind în lumina torțelor, îl tîrîră afară din pat. În genunchi, în

fața lui Filip, cu mîinile ridicate, Charles d'Espagne implură îndurare, spunînd că : „va fi sclavul lui, că se va răscumpăra cu aur, că va cerda teritoriul pretins, că va pleca peste mări și nu se va mai întoarce niciodată". Contele de Harcourt îl rugă pe Filip să aibă milă însă tînărul, mînat de mînia și țelul fratelui său, n-a vrut s-asculte. Oamenii lui se aruncară asupra neajutoratului conetabil într-un mod atît de „mișelesc și odios" încît îi lăsară corpul străpuns în 30 de locuri. Galopînd spre locul unde aștepta Carol de Navarra, ei strigară : „S-a făcut ! S-a făcut !"

„Ce s-a făcut ?" întrebă el, și ei răspunseră „Conetabilul este mort".

Îndrăzneala loviturii, atît de apropiate de persoana regelui, îl aduse imediat pe Carol de Navarra în frunte ca factor politic. Imediat regele declară confiscarea proprietăților sale din Normandia, dar aceasta a trebuit să se facă prin forță.

Contemporanii lui Carol au pus fapta sa pe seama urii și răzbunării, dar oare e a patimă sau calcul ? Deși lipsa totală de înfrînare era caracteristică persoanelor născute să guverneze, izbucnirile bizare de violență deveneau din ce în ce mai frecvente în acești ani, poate ca o moștenire a Morții Negre și a unui sentiment de nesiguranță în fața vieții. În 1354 a izbucnit cu atîta furie unul din conflictele periodice dintre populația orașului Oxford și studenții de la universitate, folosindu-se săbiile, pumnalele și chiar arcurile și săgețile, încît s-a soldat cu masacrarea studenților și închiderea universității pînă cînd regele luă măsuri pentru protejarea libertăților ei. În Italia, în 1350 cînd Francesco Ordelaffi, tiranul din Forli, cunoscut pentru o *subitezza* sau impulsivitate îngrozitoare, a perseverat în apărare, pînă la ultima picătură de sînge, a orașului său împotriva Bisericii, fiul său Ludovico a îndrăznit să-i ceară să se predea. „Ori ești un bastard, ori ești un copil schimbat * !" urlă tatăl înfuriat și în timp ce fiul se întorcea, scoase un pumnal și „i-l împlîntă în spate încît muri pînă la miezul nopții". Într-o furie tot atît de nestăpînită, contele de Foix care era căsătorit cu sora lui Carol de Navarra, îl ucise pe singurul lui fiu legitim.

Evul Mediu se obișnuise de mult cu violența fizică. În secolul al X-lea fusese format un „Armistițiu al lui Dumnezeu" spre a veni în întîmpinarea năzuinței pentru o

* Copil lăsat de elfi în schimbul celui răpit de ei (n. t.)

oarecare încetare a luptelor permanente. În timpul armistițiului, se suspenda lupta în zilele de sărbătoare, duminicile și de Paști și oamenilor de arme li se interzicea să le facă rău tuturor necombatanților — funcționari, țărani, negustori, meseriași și chiar animale — și tebuiau să fie protejate toate instituțiile religioase și publice. Aceasta în teorie. În practică, ca și alte precepte ale Bisericii, armistițiul era o sită care nu putea reține purtarea omenească.

În Anglia, din registrele reprezentanților procuraturii reieșea că omuciderile depășeau cu mult accidentele în ceea ce privește cauza deceselor și deseori asasinul scăpa de pedeapsă, obținînd favoarea clerului prin mituire sau prin relații corespunzătoare. Viața era plină de răniri corporale și literatura le reflecta. Una din povestirile lui La Tour Landry scrisă pentru fiicele sale relatează despre o doamnă care a fugit cu un călugăr și fiind găsită în pat cu el de către frații ei, aceștia „luară un cuțit și îi tăiară călugărului testiculele, le aruncară în fața doamnei și o făcură să le mănînce, ca după aceea să-i lege pe amîndoi, pe doamnă și pe călugăr, într-un sac cu pietre grele și să-i arunce într-un rîu și să-i înece". O altă povestire, relatează despre un soț care și-a adus înapoi soția de la părinții ei unde fugise după o ceartă. În timp ce poposeau peste noapte într-un oraș, în drum spre casă, doamna a fost atacată de un „mare număr de tineri sălbatici și cuprinși de desfrînare" care „o siluiră în mod infam" făcînd-o să moară de rușine și supărare. Soțul i-a tăiat corpul în 12 bucăți, pe care le trimise una cîte una prietenilor ei cu cîte o scrisoare așa încît acestora să le fie rușine că a fugit de la soțul ei și de asemenea să-i facă să se răzbune pe cei care au violat-o. Prietenii s-au adunat imediat, împreună cu servitorii lor și au descins în orașul unde avusese loc violul și omorîră pe toți locuitorii lui.

Violența era oficială cît și individuală. Tortura era îngăduită de Biserică și folosită în mod regulat pentru demascarea erezici de către Inchiziție. Tortura și pedepsele justiției civile constau din tăierea mîinilor și urechilor, trasul pe roată, arderea pe rug, jupuirea și ruperea în bucăți. În viața de toate zilele, trecătorii vedeau criminali biciuiți cu frînghii cu noduri sau legați cu un inel de fier în jurul gîtului. Ei treceau pe lîngă cadavre, atîrnînd în spînzurători și pe lîngă capete tăiate și bucăți din trupuri trase în țeapă pe zidurile orașelor. În fiecare biserică vedeau picturi cu sfinți care sufereau diverse suplicii atroce

— cu săgeți, suliți, foc — sîngerînd de peste tot. Era nelipsită răstignirea cu cuiele, sulițele, spinii și bicele ei și cu mult sînge curgînd. Sîngele și cruzimea erau omniprezente în arta creștină, într-adevăr esențiale pentru ea deoarece Hristos devenise Mîntuitorul și sfinții fuseseră sanctificați numai îndurînd violența din partea semenilor lor.

În jocurile sătești, jucătorii cu mîinile legate la spate concurau la omorîrea unei pisici bătute în cuie de un stîlp lovind-o cu capetele lor pînă o omorau, cu riscul că animalul înnebunit de groază să le zgîrie fața sau să le scoată ochii cu ghearele. Trompetele sporeau starea de atîțare. Sau un porc închis într-un țarc mare era fugărit de oameni cu bîte spre încîntarea spectatorilor pînă cînd era omorît. Obișnuiți în propria lor viață cu greutățile și rănirile fizice, bărbații și femeile medievale nu erau îngroziți de spectacolul durerii ci mai curînd se delectau cu el. Cetățenii din Mons cumpărară un criminal condamnat la moarte de la un oraș învecinat ca să aibă plăcerea să-l vadă tăiat în bucăți. Poate copilăria lipsită de tandrețe producea adulți care nu-i apreciau pe alții mai mult decît fuseseră ei apreciați în anii lor de formare.

Prin fapta sa revoltătoare. Carol de Navarra deveni o forță de atracție pentru un grup din ce în ce mai mare de nobili din nordul Franței care erau pregătiți pentru o mișcare de protest împotriva monarhiei Valois. Vechea stare de tensiune dintre baroni și monarhie se reînnoise ca urmare a represaliilor violente ale lui Filip și Ioan împotriva nobililor pe care îi bănuiau de trădare și a umilințelor militare suferite la Crécy. Proprietarii funciari, afectați de fuga mîinii de lucru și din cauza reducerii veniturilor de pe moșii, aveau tendința să pună pe socoteala coroanei multe din necazurile lor.

Erau ofensați din cauza presiunilor financiare ale regelui și ale miniștrilor săi, pe care îi disprețuiau și cereau reforme și mai multă autonomie locală. De la baza sa din Normandia, Carol putea deveni focarul unui grup ostil și el trîmbița această intenție ca un cocoș care cîntă.

„Dumnezeu știe că eu am fost acela care cu ajutorul lui l-am omorît pe Charles d'Espagne", scrise el într-o scrisoare către papa Inocențiu al VI-lea. El descrise asasinarea conetabilului ca o reacție îndreptățită la afronturi și

ofense și își exprimă credința față de Sfîntul Scaun și grija pentru sănătatea papei. Carol era gata acum să se ofere să fie agentul Angliei în schimbul sprijinului englez dat pentru a-și menține posesiunile normande și pentru scopul său dorea să-l folosească pe papă ca intermediar. Într-o scrisoare către regele Eduard el scria că i-ar putea face atîta rău lui Ioan al II-lea cu ajutorul castelului și oamenilor săi din Normandia „încît nu și-ar reveni niciodată" și ceru să-i fie trimise în ajutor forțele engleze din Bretania.

În acest an, 1354, viitorul destin al secolului era prins între presiunile făcute pentru pace și altele pentru continuarea războiului. Papa Inocențiu al VI-lea, care era bătrîn și bolnăvicios, încerca să realizeze imediat o împăcare deoarece îi auzea pe păgîni bătînd la porți. În 1353 turcii au ocupat Gallipoli, cheia Hellespontului și astfel intrară în Europa. Energiile creștine trebuiau unite împotriva lor ceea ce ar fi fost cu neputință dacă Franța și Anglia își reînnoiau războiul.

Presați de papă și de visteriile lor golite Eduard și Ioan au început tratative pentru o pace permanentă pe care nici unul dintre ei n-o dorea. Eduard își folosise creditul care-l avea pe lîngă poporul englez pentru un război ce nu putea fi sfîrșit nici prin diplomație, nici prin luptă. Starea a treia engleză constată că războiul costa mai mult decît veniturile obținute din prăzi. În 1352 Parlamentul limită puterile de rechiziționare ale regelui. În aprilie 1354 cînd Camera Comunelor a fost întrebată de Lordul Șambelan „Vreți un tratat de pace permanent dacă se poate obține?" membrii au strigat în cor „Da ! Da !".

Ioan, la rîndul său, era cuprins de teama unei înțelegeri între Carol de Navarra și Anglia. Mijloacele de informare medievale transmiteau zvonurile despre conspirațiile ginerelui său. Și, deoarece Carol se împotrivea, regele nu avea cum să adune trupe și impozite din Normandia. Obligat de o necesitate umilitoare, el trebui să-și înăbușe mînia, să anuleze confiscarea feudurilor normande ale lui Carol, să-l ierte pentru asasinarea lui Charles d'Espagne și să-l invite la Paris pentru o ceremonie de împăcare. Carol veni deoarece în toată viața lui nu rezistase cînd i se oferise o alternativă și poate din cauza faptului că la 34 de ani nu era atît de sigur pe el cum îi arătau faptele. Cu jurăminte, îmbrățișări și formule alese, prefăcătoria a avut loc în martie 1354, sentimentele pe care tele

două personaje principale le aveau unul față de celălalt putînd fi doar închipuite.

Anul era aproape să aducă pacea. Războiul era pe punctul de a se termina printr-un tratat în avantajul Angliei însă în ultimul minut Franța a refuzat. Tot ce se obținuse prin trei ani de parlamentări și prin zelul pacifist al papei. n-a fost decît prelungirea anului de armistițiu în timp ce hărțuiala a fost reluată. Din nou Carol de Navarra trată cu Eduard și promise să se întîlnească cu englezii la Cherbourg pentru o campanie comună [1]. Speranțele papei Inocențiu s-au spulberat la căderea tratatului de pace. Cînd i-a reproșat regelui Angliei că el a conspirat cu Carol de Navarra împotriva regelui Franței, Eduard minți tot atît de ușor ca și conducătorii din timpuri mai recente. „Vorbind sincer și jurînd cu credință pe inima lui Dumnezeu" el negă învinuirea în scris „pe cuvîntul unui rege", deși textul corespondenței există.

În graba de a reîncepe războiul, el trîmbiță perfidia franceză și dreptatea cauzei sale în scrisori către arhiepiscopii de Canterbury și York ce au fost citite în public de către crainici. Predicile ținute din amvon au răspîndit povestea necazurilor sale. Eduard se pricepea la relații publice. S-au strîns fonduri printr-un mijloc sau altul, s-a obținut consimțămîntul Parlamentului și s-au adunat oameni, flota, și provizii în primăvara și vara lui 1355. Cînd în ziua Sfîntului Ioan (24 iunie) armistițiul a expirat fără a fi reînnoit, două forțe expediționare erau gata să plece cu corăbiile, una spre Bordeaux sub conducerea Prințului Negru, alta spre Normandia sub conducerea Ducelui de Lancaster, unde urma să se întîlnească cu Carol de Navarra.

Cu vînt bun în pînzele corăbiilor sale, prințul Eduard a ajuns la Bordeaux după trei sau patru zile. Aduse cu el 1 000 de cavaleri, scutieri și alți soldați, 2 000 de arcași și un mare număr de pedestrași galezi. Avînd acum 24 de ani, bine clădit, cu o mustață plină, moștenitorul regelui Eduard era un prinț dur și trufaș care avea să cîștige un renume nemuritor, drept „Floarea cavalerismului". Reputația i-a rămas fiindcă a avut norocul să moară înainte ca aceasta să fie pătată de răspunderile tronului. Francezii îl vedeau „crud" și ca „cel mai mîndru bărbat născut vreodată de o femeie".

Obiectivul raidului din octombrie—noiembrie 1355 al prințului, raid ce s-a extins pînă la 250 km est de Nar-

bonne și înapoi la Bordeaux, n-a fost cucerirea ci distrugerea și jaful. Niciodată n-au cunoscut „faimoasele, frumoasele și bogatele" pămînturi Armagnac o astfel de distrugere ca cea survenită în răstimpul acestor două luni. Distrugerea n-a fost făcută fără scop ci cu intenția, ca și terorismul militar din orice perioadă, de a pedepsi sau împiedica poporul de a se alătura dușmanului. Aliindu-se din nou cu francezii, locuitorii din Guienne au fost considerați răzvrătiți împotriva regelui Angliei, pe care prințul trebuia să-i pedepsească. O astfel de politică era sigur că provoca ostilitate în și în jurul teritoriului pe care Anglia voia să-l ocupe însă prințul, care nu avea nici mai multă, nici mai puțină imaginație decît oricare alt comandant, nu privea spre viitor. Cu aliații săi gasconi el strînsese o mare forță de circa 9 000 de oameni, cuprinzînd 1 500 de lăncii (trei oameni — un cavaler și doi ajutori la o lance), 2 000 de arcași și 3 000 de pedestrași. El intenționa să demonstreze puterea englezilor, să le arate seniorilor locali care le era interesul și să distrugă potențialul de război francez prin devastarea unei regiuni care furniza regelui Franței bogate venituri. Jaful avea să fie atît profit cît și plată.

„Devastînd și pustiind țara" cum arăta prințul într-o descriere realistă dintr-o scrisoare către episcopul de Winchester „am ars Plaisance și alte orașe frumoase și tot pămîntul din jur". După ce au încărcat prada în căruțe, au strîns vitele, au tăiat porcii și găinile, soldații au continuat să pustiască, dînd foc la grînare și la mori, la șuri și stoguri de fîn, spărgînd butoaiele cu vin, tăind viile și pomii fructiferi, stricînd podurile și continuînd să înainteze. Trecînd pe lîngă Toulouse ei arseră Mont Giscar unde au maltratat și au omorît mulți bărbați, femei și copii, care n-aveau habar de război. Timp de trei zile grupul a jefuit Carcassone fără să atace cetatea „și toată ziua a treia am rămas ca să ardem cetatea". Acțiunea s-a repetat la Narbonne. Este ciudat că francezii n-au opus o rezistență organizată în ciuda prezenței mareșalului în Languedoc. În afară de faptul că i-a adăpostit pe oameni în interiorul zidurilor cetății acolo unde a fost posibil, Armagnac nu s-a opus englezilor cu excepția unei mici încăierări pe cînd englezii se retrăgeau.

Aceasta s-a datorat probabil fricii ca vecinul său bogat și dușmanul său de moarte, Gaston, conte de Foix, să nu-i cadă în spate. Autonomiile și rivalitățile marilor seniori

din sud au condus la niște relații nesigure atît cu regele cît și între ei. Numit „Gaston Phoebus“ pentru frumusețea și părul lui auriu, Foix a ignorat chemarea lui Filip al VI-lea pentru apărarea regatului în anul luptei de la Crécy. Ulterior el a slujit ca locțiitor al regelui în Languedoc însă fiind implicat într-o ceartă cu regele Ioan a fost închis timp de 18 luni la Paris. Întors pe domeniul său în 1355, el făcu un fel de tranzacție cu Prințul Negru care-i cruță pămînturile în timpul raidului, el rămînînd neutru. Autonomia virtuală a acestor mari seniori slăbea mult puterea Franței.

Compania prințului s-a întors la sediul de iarnă de la Bordeaux încărcată cu covoare, draperii, bijuterii și alte prăzi, dacă nu cu glorie. Unde era îndrăzneala, unde era curajul, unde era îndemînarea în luptă care făcea mîndria unui războinic ? Jefuirea și omorîrea unor civili neînarmați nu cereau curaj sau putere a armelor și cu atît mai puțin virtuțiile cavalerești ale Mesei Rotunde sau Jartierei. Chiar și prințul ; principalul său aliat gascon, Captal [2] de Buch ; cel mai apropiat asociat și sfătuitor, Sir John Chandos ; ducii de Warwick și Salisbury și cel puțin încă trei din companie erau membri ai Ordinului Jartierei, meniți să fie întruchipări ale mărinimiei. Dacă simțeau vreo discrepanță între ideal și practică cînd se duceau la culcare după o zi de măcelărire, nimeni nu știe. Ei n-au lăsat nici un fel de indiciu în acest sens. Pentru a face cunoscut dreptul său de a pedepsi, prințul a refuzat de două ori un preț bun oferit de orașe pentru a-și cumpăra imunitatea față de jaf. Scrisorile sale exprimă numai un sentiment de împlinire satisfăcută. Raidul i-a îmbogățit pe oamenii săi, a redus veniturile Franței și a dovedit oricărui gascon nehotărît că serviciul sub flamura sa aducea foloase. Totuși, pînă și Froissart, proslăvitorul lipsit de discernămînt al cavalerismului, a trebuit să scrie „A fost o ocazie pentru milă“... În timp ce războiul continua, obișnuirea oamenilor înarmați cu cruzimea și distrugerea ca practică acceptată, otrăvea secolul al XIV-lea.

Reținută de vînturi potrivnice și de retragerea subită a lui Carol de Navarra, forța engleză cu destinația spre Normandia nu ridică ancora pînă la sfîrșitul lui octombrie, cînd era deja tîrziu pentru o campanie în nord. Comandantul său, Henry, duce de Lancaster, numit „Tatăl solda-

ților" era războinicul cel mai distins al Angliei care nu lipsise de la nici o bătălie timp de 45 de ani. Era un veteran al războaielor scoțiene, al bătăliei de la Sluys, Calais și toate campaniile din Franța și, cînd țara lui era liniștită, conform tradiției cavalerești, pleca pe cal să-și folosească spada în alte părți. Se alăturase regelui Castiliei într-o cruciadă împotriva maurilor din Algeria și călători în Prusia pentru a se alătura cavalerilor teutoni în una din „cruciadele" lor armate pentru răspîndirea creștinismului pe tărîmurile lituaniene păgîne.

Moștenitor al unor pămînturi imense și enorme averi, în 1351, Lancaster fu numit primul Duce Englez din afara familiei regale și ca urmare clădi palatul de Savoia ca reședință a sa la Londra. În 1352, cînd încă era în vigoare armistițiul între Anglia și Franța a fost personajul principal al unui eveniment remarcabil de la Paris. Întorcîndu-se din Prusia, se certase cu ducele Otto de Brunswick și acceptă provocarea acestuia la luptă. Aceasta a fost convenită sub auspicii franceze. Dîndu-i-se un bilet de liberă trecere, escortat de un grup de nobili pînă la Paris, primit excelent de regele Ioan, ducele de Lancaster intră călare în arenă înaintea unui public strălucitor format din nobili francezi. Reputația sa se dovedi copleșitoare pentru adversarul său. Otto de Brunswick tremura atît de puternic pe calul său de luptă încît nu reuși să-și pună coiful, să mînuiască sulița și trebui să fie scos din arenă de prietenii săi și să-și retragă provocarea. Regele aplană situația printr-un frumos banchet la care îi împăcă pe cei doi adversari și-i oferi daruri bogate lui Lancaster în semn de bun rămas. Refuzîndu-le, ducele acceptă numai un spin din coroana Mîntuitorului pe care la întoarcerea sa acasă îl dărui unei biserici universitare pe care o întemeiase la Leicester.

Pe cît de evlavios, pe atît de marțial, el scrise în franceză (încă limba curții engleze) o carte religioasă numită *Livre des sainctes médecines* în care a folosit alegoria pentru a dezvălui rănile sufletului său — adică, păcatele sale — lui Hristos, Doctorul Divin. Fiecare parte a corpului avea o rană alegorică și fiecare remediu un simbol religios potrivit. Deoarece ducele se examina pe sine însuși, un *grand seigneur* din secolul al XIV-lea apare ca o persoană reală care își admiră vîrfurile lungi și ascuțite ale încălțărilor în scările de la șa ; în timpul turnirelor își întinde picioarele pentru a fi observate de doamne ;

care își reproșează că și-a întors capul de la suferințele săracilor și bolnavilor și că a extorcat bani, pămînturi și alte proprietăți, exercitînd o influență nedreaptă asupra judecătorilor.

În invazia din 1355, în Franța, Lancaster a fost însoțit de regele Eduard. Plecînd spre Calais în loc de Cherbourg, ei acostară la 2 noiembrie, strînseră o armată de 3 000 de oameni înarmați, 2 000 de arcași călare și cam tot atîția pedestrași și porniră ostentativ să-l provoace la luptă pe regele Franței, făcînd o incursiune prin Pas de Calais, Artois și Picardia în drumul lor.

Regele Franței a ordonat în luna mai „solemn și public" *arrière-ban* sau mobilizarea generală pentru toți bărbații între 18 și 60 de ani chiar puțin înainte de a înceta armistițiul. Poate datorită faptului că a avut un slab ecou s-a repetat de mai multe ori în timpul verii la Paris și în toate locurile importante ale regatului — „în special în Picardia" după spusele unui cronicar. Deoarece prin mobilizarea generală se recrutau persoane cu o valoare militară îndoielnică, monarhia a preferat să ceară mai curînd echivalentul în bani pentru un anumit număr decît oameni înșiși și încercă să stabilească un standard fizic pentru cei care slujeau și să-i trimită pe ceilalți acasă. Selectarea oamenilor pentru a forma o forță de luptă dură un timp ; de asemenea, fără îndoială, datorită nemulțumirilor din ultima vreme nici un nobil nu se zorea. Prin noiembrie, armata pe care o conducea Ioan în nord ca să-i întîlnească pe englezi era incompletă.

Enguerrand de Coucy al VII-lea avea 15 ani și făcea parte din ea. Nu se relatează nimic despre ceea ce a făcut, doar faptul că era prezent printre „baronii din Picardia" în batalionul lui Moreau de Fiennes, un viitor mareșal al Franței. Era într-o companie distinsă, cu tutorele lui, Mathieu de Roye, șeful halebardierilor, Geoffrey de Charny, cunoscut sub numele de „cavalerul perfect" și mareșalul Arnoul d'Audrehem. Batalionul mai cuprindea burghezii din Paris și Amiens.

Campania, care era prima experiență de război al lui Enguerrand, nu a furnizat material pentru o legendă eroică. Armata franceză ajunse la Amiens la 5—7 noiembrie și avansă spre nord spre St. Omer la 11 noiembrie trecînd pe lîngă englezi, pe partea stîngă, iar englezii mărșăluiau în același timp spre Hesdin, în sud. Armatele se adulmecară, se învîrtiră una în jurul celeilalte, fiecare

rege făcînd invitații celuilalt pentru luptă „corp la corp sau armată contra armată", după cuvintele lansate de Ioan, — luptă pe care fiecare reușea s-o refuze într-un limbaj colorat. Chiar dacă Ioan, după cum susțin cronicarii englezi, se temea să caute o luptă directă, nici Eduard nu era prea nerăbdător. Acțiunea militară majoră a lui Ioan a fost de a da foc și a lua provizii din sate pentru a-i lipsi pe englezi de rezerve, dar aceasta pe spinarea populației locale. Lăsată să întîmpine o iarnă fără hrană, jefuit de recoltele din greu obținute, poporul și-a simțit propria lui clasă de războinici nu ca pe niște protectori ci ca jefuitori.

Politica lui Ioan de pîrjolire a pămîntului i-a obligat pe englezi să se retragă spre coastă din lipsă de hrană, vin și bere. Timp de patru zile, ei nu avură ce bea decît apă, ceea ce într-o vreme care depindea de vin sau bere ca o componentă esențială a alimentației părea o moarte prin înfometare. Francezii au avut grijă ca prin scrisori și bani să stimuleze o diversiune scoțiană. Știrile despre o amenințare venind dinspre frontiera scoțiană și perspectiva unei ierni pe mare i-a determinat pe Eduard și pe Lancaster să se îmbarce din nou după o campanie care n-a durat mai mult de 10 zile.

Acum Ioan se găsea în fața nevoii de a obține de la adunarea celor trei stări un ajutor pentru plata trupelor sale. Convocate de rege, stările din Langued'oil — adică cele din nordul Franței — s-au întîlnit la Paris în decembrie. Deoarece starea a treia plătea majoritatea birurilor, clerul și nobilii fiind scutiți, ea putea să hotărască ce ajutor să acorde și întrucît își putea folosi influența cerînd reforme și privilegii, monarhia nu era niciodată prea fericită în aceste ocazii.

Oferta făcută de stările din 1355 a dezvăluit bogăția resurselor franceze și loialitatea națională care se situa deasupra nemulțumirilor și de asemenea o mare neîncredere în guvernul regelui. Stările au fost de acord să întrețină timp de un an 30 000 de oameni înarmați la un cost estimativ de cinci milioane de livre cu condiția ca fondurile să fie administrate nu de visteria regelui ci de un comitet al stărilor care vor plăti direct trupele. Banii urmau să fie strînși printr-un impozit asupra tuturor stărilor precum și dintr-un impozit pe sare la un preț care trebuia mărit în următorul an dacă nu se strîngea suma necesară. Noile tarife se ridicau la un impozit de 4% din

veniturile bogaților, 5% din cele ale clasei de mijloc și 10% din cele ale clasei de jos. O consecință a fost revolta „celui mic împotriva celui mare“ în orașul textilist Arras, din nordul Picardiei. Deși a fost repede reprimată, ea a fost un semnal al tulburărilor viitoare.

Între timp, planurile neobosite ale lui Carol de Navarra au provocat o altă explozie. El încerca să-l convingă pe Carol, moștenitorul tronului Franței, în vîrstă de 18 ani, să fie împotriva tatălui său și în același timp încuraja seniorii normanzi să refuze plata ajutoarelor pentru rege.

În aprilie 1356, moștenitorul tronului, în calitatea sa de duce de Normandia, petrecea cu Carol de Navarra și cu cei mai mari nobili ai Normandiei la un banchet în Rouen cînd, deodată, ușile fură sparte și regele cu coif pe cap, însoțit de o suită și precedat de mareșalul de Audrehem cu sabia scoasă, dădu năvală înăuntru. „Să nu miște nimeni că altfel e mort !“ strigă mareșalul curții. Regele îl apucă pe Carol de Navarra numindu-l „trădător“, la care scutierul lui Carol, Colin Doublet, își scoase pumnalul într-un act de teribilă *lèse majesté* și-l amenință pe rege că i-l va împlînta în piept. Fără să dea înapoi, Ioan porunci gărzilor sale să „fie luați băiatul și stăpînul său“. El însuși îl opri atît de brutal pe Jean d'Harcourt încît își rupse pieptarul de la guler pînă la brîu, acuzîndu-l pe el și pe ceilalți care luaseră parte la asasinarea lui Charles d'Espagne, de trădare. Speriat, prințul moștenitor îl rugă pe tatăl său să nu-l dezonoreze folosind violența împotriva musafirilor săi, însă regele îi spuse „tu nu știi ce știu eu“ ; aceștia erau trădători înrăiți ale căror crime au fost descoperite. Carol de Navarra ceru îndurare spunînd că era victima unor zvonuri false însă regele porunci să fie arestat împreună cu ceilalți în timp ce musafirii care mai rămăseseră fugiră „de groază sărind peste ziduri“.

În dimineața următoare, Jean d'Harcourt, Colin Doublet și alți doi nobili normanzi au fost duși la spînzurătoare în două căruțe, vehicolul militar al condamnaților la moarte, însoțiți de rege în persoană, îmbrăcat tot în armură ca și cum ar fi așteptat un atac. Lăsîndu-l evident nervii, Ioan opri deodată convoiul într-un cîmp și porunci ca prizonierii să fie decapitați pe loc. Nu le-a îngăduit să-i asiste nici un preot deoarece ca trădători ei trebuiau să moară fără să fie împărtășiți, în afară de Colin Doublet care fusese condamnat că ridicase arma împotriva regelui, deci nu pentru trădare. S-a căutat în grabă un călău căruia

i-au trebuit şase lovituri pentru a tăia capul lui Harcourt. Cele patru corpuri, tîrîte spre spînzurătoare tot restul drumului fură spînzurate în lanţuri iar capetele trase în ţeapă unde au rămas timp de doi ani. Carol de Navarra a fost închis în Châtelet la Paris, iar moşiile sale din Normandia au fost din nou confiscate de rege.

Cînd galezul Fluellen din piesa lui Shakespeare, Henric al V-lea, vorbeşte despre „Mîniile, toanele, nemulţumirile şi indignările regelui şi fiind puţin ameţit la cap" poate l-a descris pe Ioan cel Bun. Principala victimă a regelui, Jean d'Harcourt avea trei fraţi şi nouă copii uniţi prin căsătorie cu o întreagă reţea de familii din nordul Franţei (o fiică s-a căsătorit după aceea cu Raoul de Coucy, unchiul lui Enguerrand al VII-lea). Regele a reuşit să înfurie toate aceste rude ale victimelor fără să-l elimine pe adevăratul său duşman, Carol de Navarra. Prizonierul începu să fie simpatizat şi se compuseră cîntece populare în cinstea lui.

„Afacerea Rouen" a îndeplinit exact ceea ce regele încerca să zădărnicească — redeschiderea Normandiei faţă de Anglia. Fratele lui Jean d'Harcourt, Godefrey, acelaşi care-l condusese pe Eduard al III-lea cu 10 ani înainte în Normandia şi, Filip, fratele lui Navarra, au cerut ajutorul englez pentru a-şi recupera moşiile şi cînd englezii debarcară în iulie 1356 la Cherbourg, amîndoi aceşti seniori au depus jurămîntul de credinţă lui Eduard al III-lea, ca rege al Franţei. De la Cherbourg, englezii, sub conducerea ducelui de Lancaster, înaintară pentru a se uni cu Bretania chiar în momentul cînd prinţul Negru pornise din Bordeaux într-un nou raid înspre inima Franţei. Evenimentele se precipitau acum spre ciocnirea de la Poitiers.

Împreună cu englezii, gasconii şi întăririle de acasă, prinţul a înaintat spre nord cu o armată de circa 8 000 de oameni. Obiectivul său era mai degrabă să se unească cu Lancaster, să distrugă cît mai multe în drumul său şi să ia prăzi decît să cucerească oraşe, fortăreţe sau teritorii. Mărşăluind, luptînd şi strîngînd prăzi, prinţul a ajuns la Loira cam pe 3 septembrie şi găsind podurile distruse, se întoarse spre vest către Tours unde află că o mare armată franceză înainta spre el. Mai află că Lancaster plecase din Normandia şi se grăbea să facă joncţiunea. Însă Loara era între ei şi ţara era împînzită de francezi înar-

mați. Oamenii lui, acum obosiți din cauza numeroaselor lupte grele, erau încărcați cu prăzi. După patru zile de ezitare care l-au făcut să piardă un avans, prințul se întoarse spre sud din nou cu intenția clară să evite o luptă directă și să-și ducă cu bine prada la Bordeaux.

În nord, Ioan s-a îndreptat mai întîi împotriva forței lui Lancaster din Normandia și l-a blocat temporar înainte de a înfrunta amenințarea din sud. Decretă o mare mobilizare în apărarea regatului pentru o înfruntare la Chartres în prima săptămînă a lui septembrie. Impulsionați de prezența inamicului pe Loara, în centrul Franței, nobilii au răspuns la chemare, indiferent de sentimentele ce le aveau față de rege. Veniră din Auvergne, Burgundia, Lorena, Hainault, Artois, Vermandois, Picardia, Bretania, Normandia. „Nici un cavaler și nici un scutier nu rămase acasă" scriau cronicarii ; se adunase „toată floarea Franței".

Cu regele erau cei patru fii ai lui, între 14 și 19 ani ; noul conetabil, Gautier de Brienne care purta titlul de duce de Atena de la un fost ducat întemeiat pe vremea cruciadelor ; cei doi mareșali ; 26 de conți și duci, 334 de stegari și aproape toți seniorii mai mici. Era cea mai mare armată franceză a secolului — o „mare minune" — scria un cronicar englez, „nici una de mărimea ei nu fusese văzută vreodată, nici una cu atîția nobili înarmați". Cifra reală, care ajunsese să varieze în spusele cronicarilor pînă la 80 000 de oameni a fost disputată interminabil și pînă la urmă s-a ajuns la cifra de 16 000, aproape de două ori mai mare decît armata Prințului Negru.

Armata franceză nu avea coeziune. Marii seniori au venit cînd au vrut, mulți întîrziară la întîlnire, fiecare cu grupul de 50, 100 sau 150 de oameni sub steagul lui și cu propriul convoi de servitori și bagaje, cu vase de aur și argintărie ca să fie transformate în bani lichizi la nevoie. Prevederile ordonanței din 1351 în ceea ce privește disciplina și ordinea avusese puțin efect. Datorită unor certuri cauzate de niște noi impozite, nu s-a mai putut conta pe sprijinul burghezilor și orașele și-au retras contingentele. Pe de altă parte Froissart spune că Ioan a dat drumul forțelor burgheze cînd a trecut Loara, „ceea ce a fost o nebunie din partea lui și din partea celor care l-au sfătuit".

Cu toată forța Franței strînsă, Ioan era încredințat că putea să-l oblige pe prinț să se retragă înapoi în Aqui-

tania, chiar pînă în Anglia. Între 8 și 13 septembrie armata franceză a traversat Loara la Orleans, Blois și alte puncte și a înaintat spre sud în urmărirea anglo-gasconilor. La 12 septembrie, Prințul Negru era la Montbazon, la 5 km sud de Tours unde a fost întîmpinat de un nunțiu papal care tot încercase să facă pace de la începutul anului. În afară de faptul că a scris regilor Franței și Angliei și marilor nobili ai celor două țări, îndemnîndu-i să înceapă tratative, papa trimisese pe cei doi cardinali în persoană ca să încerce să oprească ostilitățile.

Șeful celor doi era aristocratul cardinal Talleyrand de Périgord, un prelat *baldonzoso e superbo* (mîndru și trufaș) cum l-a numit Villani. Era unul din fiii contelui de Périgord și al frumoasei contese despre care se spunea că fusese amanta papei Clement al V-lea. La șase ani, poate prea devreme ca să aibă o chemare religioasă, primise permisiunea papei de a primi Tonsura clericală, prin urmare și dreptul la venituri ecleziastice. Devenind episcop la 23 de ani, cardinal la 30, avea într-o perioadă sau alta nouă surse de venit în Anglia, la Londra, York, Lincoln și Canterbury, ceea ce-l făcea principala țintă a nemulțumirii englezilor.

Prințul Eduard află de la cardinalul Talleyrand că regele Franței spera să-l întîlnească și se pregătea de o luptă aprigă la 14 septembrie și că armata franceză se mărea zilnic odată cu sosirea a noi unități. Deși prințul nu era nerăbdător să riște o bătălie cu o armată odihnită și mai numeroasă, totuși a refuzat propunerea lui Talleyrand de a negocia un armistițiu poate pentru că avea prea multă încredere că va putea evita dușmanul. Francezii înaintau cu repeziciune, intenționînd să-l învăluie pe prinț la Poitiers, unde aveau să treacă drumul spre Bordeaux tăindu-i retragerea. Timp de încă patru zile armatele continuară să mărșăluiască fără să se întîlnească, englezii cu un avans doar de 18 sau 20 de km, francezii urmîndu-i îndeaproape.

La 17 septembrie la ferma numită La Chaboterie, la 5 km vest de Poitiers, un grup francez condus de Raoul de Coucy, senior de Montmirail, unchiul lui Enguerrand al VII-lea avînd faima de a fi unul din cei mai curajoși cavaleri ai timpului său, zări o unitate engleză de recunoaștere și din proprie inițiativă au atacat-o din galopul cailor. Nu se știe dacă Enguerrand era în acel grup sau dacă era cu armata. Domeniul Coucy își trimisese desigur

contingentul său dacă acesta nu plecase cumva cu forțele din Normandia care se opuneau lui Lancaster. În ciocnirea care a avut loc, Raoul s-a avîntat atît de departe încît l-a ajuns pe stegarul prințului, luptînd vitejește. La puternicul asalt al francezilor, anglo-gasconii au dat înapoi, dar în mod inexplicabil, deși erau depășiți numeric, și-au revenit și i-au învins pe francezi. Mulți au fost omorîți și Raoul capturat, deși răscumpărat după aceea. Ca multe altele care s-au întîmplat la Poitiers rezultatul de la La Chaboterie este greu de explicat.

Lacomi să primească răscumpărări de pe urma încăierării, anglo-gasconii și-au urmărit dușmanii cu asemenea vigoare încît s-au îndepărtat vreo 13 km de tabără, avînd încît prințul, pentru a-și strînge din nou forțele sale, trebui să se oprească unde era și să ridice tabăra pentru noapte, deși sufereau teribil din lipsă de apă.

În dimineața următoare, duminică, 18 septembrie, în timp ce armata obosită a prințului își relua marșul chiar lîngă Poitiers, cercetașii săi văzură de pe creasta unei coline sclipirea unor armuri și fluturarea a mii de flamuri pe măsură ce apărea corpul principal francez. Dîndu-și seama că a fost luat prin surprindere și că lupta nu mai putea fi evitată, prințul își conduse forțele spre locul cel mai favorabil pe care-l găsi, pe o pantă acoperită de pădure, mărginită de podgorii și garduri vii și de un pîrîu ce șerpuia prin terenul mlăștinos. Dincolo de pîrîu era un cîmp larg traversat de un drum îngust. Locul se găsea cam la 8—9 km sud de Poitiers.

Încrezător în victorie datorită puterii sale superioare, regele Ioan a fost oprit să atace de cardinalul Talleyrand care sosise cu o mare companie de clerici să-l roage să respecte „Armistițiul lui Dumnezeu" din ziua de duminică pînă în dimineața următoare, dîndu-i astfel cardinalului încă o posibilitate de a media. La un consiliu de război ținut în pavilionul din mătase purpurie al regelui, mareșalul de Audrehem și alți adepți înflăcărați ai luptei, conștienți de amenințarea ducelui de Lancaster din spatele lor, au susținut să nu se amîne lupta. Împotriva sfatului lor, regele a acceptat fatalmente rugămintea cardinalului pentru amînare. Propunerea lui Geoffrey de Charny pentru o luptă între două grupuri de cîte 100 de luptători de fiecare parte a fost respinsă de tovarășii săi pentru că excludea pe prea mulți de la luptă, glorie și răscumpărare. Dacă s-ar fi acceptat imediat lupta sau propunerea

lui Charny, ar fi fost posibil ca rezultatul final să fie altul.

Cînd cardinalul Talleyrand se grăbi înapoi spre tabăra engleză constată că prinţul manifesta înţelegere acum, chiar nerăbdare de a aranja ceva care să-l scoată din primejdie cu onoare şi cu prăzile intacte. Eduard se oferi să elibereze fără răscumpărare pe toţi prizonierii pe care-i luase în timpul celor două campanii, să cedeze toate locurile pe care le ocupase şi să încheie un tratat de neagresiune pentru şapte ani în care timp îşi lua obligaţia să nu ridice armele împotriva regelui Franţei. După „*Chronique des Qautre Premiers Valois*“ el s-a oferit chiar să cedeze Calais şi Guînes deşi îi lipsea desigur autoritatea pentru o astfel de întreprindere. Concesiile sale extraordinare arată că îşi dădea seama de situaţia disperată şi că ar putea să moară de foame dacă francezii ar avea de gînd să-l impresoare şi să-l asedieze. Or, ştiind că n-ar fi posibilă, o astfel de alternativă lipsită de glorie din partea francezilor, probabil că voia să cîştige timp pentru a încheia pregătirea poziţiilor arcaşilor săi. Şi oamenii lui chiar asta au făcut în tot cursul zilei de tratative, continuînd să sape tranşee şi să ridice palisade.

Regele Ioan a fost de acord să ia în consideraţie propunerea. Cardinalul Talleyrand şi clericii săi se tot duceau şi se întorceau pe măgarii lor iar cavalerii cei mai importanţi ai prinţului au venit la regele Ioan să negocieze în persoană. Aproape toate bătăliile din războiul interminabil, în afară de cea din Bretania, au fost precedate de eforturi de a le opri care n-au reuşit niciodată. Arogant în credinţa lui în victorie, Ioan acceptă oferta cu condiţia ca prinţul Ţării Galilor şi 100 din cavalerii săi să se predea ca prizonieri ai regelui Franţei. Prinţul refuză net o astfel de umilinţă deoarece între timp îşi întărise poziţia din pădure şi din spatele gardurilor vii. În timp ce Talleyrand îl mai ruga pe rege în numele lui Hristos să accepte cel puţin un armistiţiu pînă la Crăciun, ziua de tratative se terminase. Consiliul de război francez s-a întrunit din nou pentru a hotărî un plan de atac.

Mareşalul Clermont a propus blocada, exact de ce se temuse prinţul. El spuse că în locul nebuniei de a-i ataca pe englezi în poziţia lor strategică, francezii ar trebui să-şi ridice tabăra în jurul lor şi cînd englezii nu vor mai avea hrană „ei vor pleca de acolo“. Aceasta era calea cea mai înţeleaptă şi mai evidentă de urmat însă legile cavalerismului o interziceau. Întîmpinată cu dispreţ şi cu discuţii

aprinse de mareșalul de Audrehem, propunerea lui Clermont fu respinsă. Trei cavaleri care plecaseră în recunoaștere pe lîngă liniile engleze comunicară că singura cale de acces spre dușman era o cărare îngustă care nu permitea trecerea decît a patru călăreți. În urma sfatului lui Sir William Douglas, un scoțian care avea experiență în luptele cu englezii și care era șeful tacticii regelui, s-a luat decizia riscantă ca principalul corp de armată să atace pe jos. Însă mai curînd decît să se renunțe cu totul la șarja cavaleriei echipată cu armuri grele s-a hotărît ca atacul inițial de spargere a liniei arcașilor să se facă de un grup de 300 de oameni de elită călare pe cei mai puternici și mai rapizi cai de luptă. Toți cei trei șefi militari, conetabilul și cei doi mareșali au fost repartizați în mod nechibzuit acestui grup.

În dimineața zilei de luni, 19 septembrie, în zăngănit de arme și sunet de trompete, armata franceză împărțită în cele trei batalioane obișnuite, era adunată în spatele avangardei călare. Batalioanele se desfășurau unul după altul, probabil pentru atacuri succesive, însă erau împiedicate din cauza acestei poziții să se ajute unul pe altul pe flancuri. Delfinul în vîrstă de 19 ani, care nu mai luptase pînă atunci, era comandantul primului batalion; Filip de Orleans, fratele regelui, în vîrstă de 20 de ani, tot un novice, comanda al doilea; regele însuși comanda al treilea batalion. Era însoțit de o gardă personală formată din alți 19 inși îmbrăcați la fel ca el în armură neagră și tunică albă, brodată cu flori de crin. Aceasta era o precauție binevenită chiar dacă nu era prea cavalerească deoarece într-o bătălie în care era angajat un suveran, dușmanul trebuia să facă totul pentru a-l captura.

„Pe jos! Pe jos!" porunci Ioan și „porni el însuși înaintea tuturor". S-a spus că el luă hotărîrea ca trupele să descalece pentru a reduce ocaziile ce s-ar ivi în interiorul forțelor sale dezbinate de a lua inițiative individuale sau de a fugi. Criticii moderni — deoarece discuția a continuat — au numit-o „nebunie sinucigașă"; alții au considerat-o ca singura hotărîre inteligentă și fezabilă deoarece cavaleria nu se putea desfășura *en masse* din cauza mlaștinilor, hățișurilor și șanțurilor.

Cavalerii descălecară, își scoaseră pintenii, își tăiară vîrfurile ascuțite de la *poulaines* și își scurtară lăncile pînă la o lungime de 5 picioare. *Oriflamme*, flamura purpurie în formă de limbă de viperă a regelui Franței a fost dată

lui Geoffrey de Charny, „cavalerul perfect“ ca s-o poarte. Legenda spune că flamura provenea de la Charlemagne despre care se povestea că ar fi dus-o în Țara Sfîntă ca răspuns la profeția unui înger că un cavaler înarmat cu o lance de aur, din vîrful căreia vor ieși flăcări „miraculoase“, va scăpa țara de sarazini. Brodată cu flăcări aurii, de unde-i vine numele, flamura fusese adoptată de monarhie de la abația Sf. Denis împreună cu strigătul de luptă „Montjoie — St. Denis !“. Ca semnal de atac sau regrupare strigătul de luptă însemna credința față de un anumit senior. În acea dimineață, regele anunță că strigătul regal va fi al tuturor. „I-ați blestemat pe englezi“ strigă el rîndurilor de cavaleri „și de-abia așteptați să vă măsurați spadele cu ei. Iată-i în prezența voastră ! Aduceți-vă aminte de răul care vi l-au făcut și răzbunați-vă pentru pierderile și suferințele care le-au pricinuit Franței. Vă promit că ne vom lupta cu ei. Dumnezeu fie cu noi !“.

Prințul Țării Galilor desfășură în față două batalioane pentru a se ajuta reciproc și unul în spate, iar arcașii plasați sub forma dinților de ferăstrău, erau împărțiți printre cele trei batalioane. Cei patru duci — de Warwick și de Oxford, de Suffolk și de Salisbury — comandau cele două divizii frontale iar prințul de Chandos ariergarda, dispunînd și de un corp de armată de rezervă format din 400 de oameni. Englezii aveau avantajul terenului și un avantaj încă și mai mare prin faptul că formau un corp închegat, cu experiența a două campanii, instruiți ca niște profesioniști și bizuindu-se pe o conducere și o organizare mai bună. Englezii trebuiau să facă un plan amănunțit pentru expedițiile lor de peste mări și să recruteze selectiv pe cei mai capabili și mai puternici luptători.

Poate chiar și acum, din cauza părerilor împărțite ale consilierilor lui, prințul încă a încercat să-și scoată armata spre drumul spre Bordeaux. „Deoarece în acea zi“, după cum spunea Chandos Herald, „nu dorea să lupte, vă spun adevărul, ci vroia cu tot dinadinsul să evite orice încleștare“. Deplasarea căruțelor în spatele colinei, dată la iveală de fluturarea flamurilor avangardei lor a fost văzută de mareșalul de Audrehem care strigă : „Ha ! Urmăriți-i ! Atacați pînă nu-i pierdem pe englezi !“. Clermont, mai cumpătat, propunea încă o acțiune de încercuire, ceea ce a dus la o ceartă violentă între cei doi mareșali. Chiar în ajunul luptei, Audrehem își acuză colegul că-i „este teamă să se uite la ei“, și că a provocat o întîrziere care-i

va face să piardă o zi, la care Clermont răspunse cu același fel de insulte „Ha, *Maréchal*, sînteți atît de îndrăzneț încît calul dumneavoastră o să fie mereu cu botul la fundul calului meu !". În această atmosferă încordată a fost lansat atacul cavaleriei din avangardă.

Prevenit de asalt, prințul s-a oprit din drum, s-a regrupat, și într-o cuvîntare înflăcărată îi chemă pe cavaleri să lupte pentru pretenția regelui lor la coroana Franței, pentru marea onoare a victoriei, pentru prăzi bogate și glorie eternă. Le spuse să aibă credință în Dumnezeu și să asculte de ordinele primite.

Atacînd din flanc, escadronul lui Audrehem fu prins și zdrobit sub ploaia de săgeți ale arcașilor în timp ce Clermont, însoțit de conetabil, lansă acel atac frontal în care avusese atît de puțină încredere și fu respins sub ploaia de săgeți atît de deasă încît întuneca cerul. Trăgînd din poziții adăpostite, protejați de cavaleri descălecați și pedestrași, arcașii, la ordinul ducelui de Oxford, ținteau crupa fără armură a cailor. Împiedicîndu-se și căzînd, caii se prăbușeau sub călăreții lor sau se trăgeau înapoi peste cei care veneau după ei „făcînd mare măcel printre proprii lor stăpîni". Era din nou nebunia de la Crécy. Cavalerii căzuți nu se mai puteau ridica sau nu-și mai puteau ridica caii. În învălmășeala care urmă, în mijlocul sunetelor de trompete, strigătelor de luptă, țipetelor răniților și nechezatului cailor, atît Clermont cît și conetabilul fură omorîți. Audrehem a fost capturat și cea mai mare parte a cavalerilor au fost omorîți sau luați prizonieri.

Batalionul Delfinului înainta deja pe jos în mijlocul prăpădului. Alături de Carol în primele rînduri se aflau cei doi frați ai săi, Ludovic, duce de Anjou, în vîrstă de 17 ani și Ioan în vîrstă de 16 ani, viitorul duce de Berry. Prinși în învălmășeala creată de caii fără călăreți și de încleștarea furioasă mulți soldați din batalion continuară să lupte sălbatic, corp la corp, înjunghiind cu lăncii scurtate și hăcuind cu halebardele și cu săbiile. Dar fără un conducător încercat, ci doar cu un băiat aflat în fața unui prăpăd, unitatea începu să se retragă. Un strigăt de triumf din gîtlejurile dușmane anunță capturarea stindardului Delfinului. Fie la porunca regelui care vroia să-și salveze fiii, după cum s-a pretins mai tîrziu, fie în urma hotărîrii celor patru seniori care formau garda prinților, cea mai mare parte a batalionului se retrase de pe cîmpul de bătaie, demoralizînd batalionul ducelui de Orleans. În

loc de a veni cu forţe proaspete ca să nu le dea englezilor nici un răgaz care, în acel stadiu, putea să schimbe cursul luptei, batalionul lui Orléans se retrase, fugi fără să dea o lovitură, îşi luă caii care stăteau în aşteptare şi galopă spre oraş. „Înainte !“, strigă regele cînd văzu acest dezastru „deoarece vreau să recîştig ziua sau să mor pe cîmpul de bătaie !“.

Cu Oriflamme fluturînd şi cu cel mai tînăr dintre fii, Filip, în vîrstă de 14 ani, viitorul duce de Burgundia, lîngă tatăl său, acest batalion, cel mai mare din cele trei bataliane, înaintă pe jos spre cîmpul de bătaie însîngerat. „Vai şi amar ! Sîntem pierduţi !“ strigă un cavaler englez zărindu-i că vin, „Minţi, laş mizerabil !“ tună prinţul. „Dacă huleşti astfel încît să spui că eu voi fi înfrînt cît timp trăiesc !“. Amîndouă părţile căzură una asupra celeilalte cu forţa şi ferocitatea disperării. Deşi, după cum se spunea, rezultatul unei bătălii putea fi anticipat încă din momentul în care era trasă a şasea săgeată, acum, cînd arcaşii englezi îşi goliseră tolbele, rezultatul era incert. În pauza dinaintea unui alt asalt francez, arcaşii scoaseră săgeţile din răniţi şi morţi ; alţii aruncau acum cu pietre şi luptau cu pumnalele. Dacă al treilea atac francez ar fi fost călare, este posibil ca, în această etapă a luptei, împotriva unui adversar epuizat, el să fi fost cîştigător.

Bătălia dura de 7 ore, o masă de oameni formată din grupuri separate care se aruncau unul asupra altuia, uitînd de orice formaţie. Doar prinţul şi Chandos aveau încă sub comandă rezervele pe colină. Arătînd spre locul unde flutura Oriflamme, Chandos îl sfătui pe prinţ să atace unitatea regelui deoarece „Curajul nu-i va permite să fugă ; el va cădea în mîinile noastre şi vom fi învingători“. Prin ceea ce s-a dovedit a fi o manevră decisivă, prinţul porunci aliatului său Captal de Buch, un gen de d'Artagnan, să atace cu un mic grup călare ariergarda franceză în timp ce, cu rezervele sale călare şi soldaţii valizi din propriul său batalion, făcu apel la ultimele puteri ale armatei sale pentru o ofensivă frontală. „Domnilor ! Ascultaţi-mă ! Întru mila lui Dumnezeu, gîndiţi-vă să loviţi ! Înainte stegari, în numele lui Dumnezeu şi al Sfîntului Gheorghe !“.

Trompetele sale sunau și ecoul lor, reflectat de zidurile de piatră ale Poitiers-ului, răsuna prin păduri „încît credeai că dealurile chemau văile și că bubuia tunetul în nori". Atacul englezilor, în totalitate sau parțial călare, se năpusti asupra unității regelui „ca mistrețul sălbatic din Cornwall". Lupta atinse punctul culminant și după cum scria Chandos Herald „nimeni nu era atît de puternic încît inima să nu-i fi fost îngrozită". „Păzea, tată, la dreapta ! Fii atent la stînga !" striga Filip în timp ce cădeau loviturile. Cavalerii se încleștau în lupte corp la corp, fiecare gîndindu-se la propria lui onoare. Atacați de trupele prințului din față și de călăreții lui Captal din spate, francezii luptau cu o disperare feroce. Sîngerînd din mai multe răni, Geoffrey de Charny a fost doborît și omorît pe cînd ținea încă Oriflamme. Garda regelui, înconjurîndu-l se clătina sub loviturile asaltului. „Unii cu mațele ieșite, calcă pe propriile lor mărunțaie, alții își scuipă dinții, altora, încă în picioare, li se taie brațele. Muribunzii se rostogolesc în sîngele străinilor, corpurile căzute gem și spiritele mîndre, părăsindu-și trupurile inerte, se tînguiesc oribil". Leșurile se adună grămadă în jurul regelui care avea coiful spart și sîngera din două răni de pe față. „Predă-te, predă-te !" strigau voci „sau vei fi un om mort !". În mijlocul strigătelor răgușite și disputelor violente pentru a-l prinde, un exilat francez, Denis de Morbecque, mazilit pentru omucidere și acum aflat în slujba englezilor, înaintă și spuse „Sire, sînt cavaler de Artois. Predă-te mie și te voi conduce la prințul Țării Galilor !" Regele Ioan îi înmînă mănușa și se predă.

Pierzîndu-și regele, restul trupelor franceze s-au risipit, cei care au avut posibilitate fugind spre porțile orașului Poitiers pentru a nu fi prinși. Englezii și gasconii de toate rangurile îi urmăriră sălbatic, lăcomia depășind epuizarea și luară prizonieri chiar sub zidurile orașului. Unii francezi se întoarseră și îi luară prizonieri pe urmăritori.

Înfrîngerea nimici conducerea Franței. În afară de rege, conetabil și cei doi mareșali, precum și de purtătorul lui *Oriflamme* care erau morți sau fuseseră luați prizonieri, învingătorii au mai capturat pe un arhiepiscop

războinic, 13 conți, 5 viconți, 21 de baroni și stegari și jam 2 000 de cavaleri, scutieri și oameni înarmați înstăriți.

Prea mulți pentru a fi duși în Anglia, majoritatea au fost eliberați cu condiția să-și aducă răscumpărarea la Bordeaux înainte de Crăciun.

Numărul morților, diferit în fiecare relatare, era de cel puțin cîteva mii din care 2 426 erau nobili. Faptul că numărul morților era egal sau depășea numărul celor căzuți prizonieri, stătea mărturie pentru lupta vitejească care avusese loc dar, din păcate pentru Franța, cei care dădură bir cu fugiții impresionară mai mult decît cei morți care luptară. *Grand Chronique* admite deschis că batalioanele „fugiră în mod rușinos și laș" și *Chronique Normande* conchide sumbru : „Numărul morților din această bătălie nu a fost la fel de mare ca rușinea".

Acestea erau marile rămășițe ale armatei de la Poitiers. Cetățenii care se uitau de pe zidurile cetății au fost martorii retragerii lipsite de glorie și a fugii înfrigurate și spusele lor s-au împrăștiat în toată Franța. Retragerea batalionului Orléans nu poate fi explicată decît prin expresia de nemulțumire, ațîțată de rege, a nobililor. Desigur că în acea zi erau prezenți mulți care nu ar fi fost prea mîhniți de nenorocirea monarhiei și ar fi fost suficient strigătele a numai cîțiva ca să provoace panică Oricare ar fi fost cauza, efectul a adîncit și răspîndi neîncrederea în nobilime și a slăbit încrederea în structura dată a societății.

Resentimentele poporului se manifestară imediat împotriva seniorilor care se întorceau să-și ridice răscumpărările. Ei erau „atît de urîți și condamnați de comune" spune Froissart, încît le era greu să obțină intrarea în orașe și cîteodată chiar și pe propriile lor moșii. Țăranii dintr-un sat din Normandia care aparținea baronului de Ferté-Fresnel, văzîndu-și seniorul venind călare cu un singur scutier și un valet și fără sabie, strigară „Iată unul din trădătorii care au fugit de pe cîmpul de bătaie !". Se năpustiră asupra celor trei călăreți, îl traseră pe senior de pe cal și-l bătură. După cîteva zile el se întoarse mai bine înarmat pentru a se răzbuna și omorî un țăran cu acest prilej. Deși această izbucnire a fost repede înăbușită ea a fost un semn de rău augur. Mulți nobili au trebuit să înfrunte la întoarcere zeflemelele sau ostilitatea spon-

tană și avură dificultăți la strîngerea tradiționalelor ajutoare menite să-l răscumpere pe senior. Pentru obținerea fondurilor, mulți au fost obligați să-și vîndă acareturile sau să-și elibereze șerbii pe bani. Un produs secundar al bătăliei de la Poitiers au fost cavalerii ruinați.

Strigătul de „Trădător !“ nu era numai o voce singulară ci o explicație încîlcită pe care o dădea poporul inexplicabilului. A fost strigătul etern al conspirației, al pumnalului în spate. Cum ar fi putut altfel să fie surprins marele rege al Franței și mîndra cavalerie franceză învinsă de o mînă de „arcași și briganzi“ dacă n-ar fi fost trădare ? O polemică contemporană în versuri, numită „plîngere față de lupta de la Poitieres“ pretinde în mod explicit că :

Marea trădare pe care au ascuns-o timp îndelungat
A ieșit la iveală foarte clar în această armată.

Autorul, un cleric necunoscut, învinuiește anumite persoane că „din cauza cupidității lor au vîndut englezilor secretele consiliului regal“ și că în momentul în care au fost descoperite și „au fost date afară din consiliu de către rege“ ele au conspirat ca să-l distrugă pe rege și pe copiii lui. Fuga acestor falși bărbați „trădători, neloiali, infami și sperjuri“ a fost o trădare plănuită, prin ea nobilimea și Franța au fost dezonorate. Ei l-au renegat pe Dumnezeu, sînt oameni trufași și lacomi,

Înfumurați și cu îmbrăcăminte necinstită
Cu brîuri de aur și penaje pe cap
Cu bărbi lungi de țap, cum au doar jivinile.
Ei te asurzesc ca tunetul și ca furtuna.

Barba despre care se plînge autorul fusese inițial un semn de poșăință, dar, în ultima vreme se purta în furculiță și devenise ținta satirei legată de fugă.

Autorul „plîngerii“ avea numai laude pentru Ioan al II-lea care luptase pînă la sfîrșit alături de fiul lui cel mai mic. El deveni după părerea generală un erou. Deși incapabil ca suveran și căpitan, curajul său, subliniat cu pregnanță de „micuțul fiu“, îl glorifică în ochii supușilor săi și dădu Franței un punct de sprijin pentru restabilirea onoarei. În „plîngere“ se exprimă speranța că Dumnezeu

va trimite „oameni buni cu mari puteri“ pentru a răzbuna înfrîngerea și pentru a-l aduce înapoi pe rege ; ea se termină semnificativ :

Dacă va avea buni sfătuitori, el nu va uita
Să conducă pe Jacque Bonhomme[3] *și întregul său popor*
Care nu fug de la luptă pentru a-și salva viața !

După ce locuitorii Poitiers-ului îngropară morții în afara orașului, primarul proclamă doliu pentru regele căzut prizonier și interzise toate sărbătorile și serbările. În Languedoc, stările generale interziseră pentru un an, atît timp cît regele nu era eliberat, să se poarte aur, argint sau perle, robe și pălării împodobite sau festoane, precum și distracțiile cu menestreli și jongleri. Delfinul și frații săi „deși judecați nefavorabil în comparație cu tînărul Filip“, nu au fost incluși printre nobilii blamați. La întoarcerea sa la Paris, Carol, copleșit de durere din cauza capturării tatălui său, regele, a fost primit cu cinste de către popor“. După spusele lui Jean de Venette, ei simțeau că într-un fel el va aduce eliberarea regelui „și că întreaga țară a Franței va fi salvată“.

De ce fuga ? De ce înfrîngerea ? Pentru Villani din Italia teribilul eveniment părea „de necrezut“ ; Petrarca, aflînd vestea la Milano, cînd se întorcea dintr-o călătorie, n-a fost mai puțin uimit ; chiar și englezii credeau că victoria lor este un miracol și timp de generații le-a fost greu să o înțeleagă. Superioritatea numerică a francezilor a fost anulată din punct de vedere militar din cauza unei greșeli de comandă. După unii autori cei 2 000 de arbaletieri genovezi nici n-au fost măcar folosiți, deși alții susțin contrariul. Prin comparație ineficacitatea arcașilor francezi de-a lungul secolului este o enigmă. Orașele și satele Franței aveau companii de arcași care erau încurajați cu privilegii deosebite și bărbații din Beauvaisis de lîngă Picardia se considerau în meseria lor cei mai buni din lume. Totuși, n-au fost niciodată folosiți corespunzător în acțiuni combinate cu cavaleri și pedestrași deoarece cavalerii francezi erau prea trufași să împartă dominația cîmpului de luptă cu oamenii din popor.

Separatismul din Normandia și din Bretania, neputința de a rezista împotriva raidului Prințului Negru în

Languedoc, intrigile și trădările lui Carol de Navarra erau factorii dezbinării care au dus la înfrîngerea de la Poitiers. Dreptul la retragere independentă pe care au încercat să-l suprime Ordinul Stelei și ordonanța din 1351 nu a fost abandonat de nobili. Înfrîngerea de la Poitiers a fost un triumf piric a independenței baroniale.

Pentru englezi a fost și o victorie a strategiei care a înlăturat dezavantajele create de oboseală și numărul inferior de combatanți. Prințul dădea ordine care se executau și, cu o conducere morală mai sigură decît cea a lui Ioan și cu conducători de batalioane de nădejde, putea controla cele ce se întîmplau. A stat pe locul de unde avea posibilitatea să vadă lupta și mișcările directe, a fost slujit de soldați experimentați și căliți și a avut două atuuri esențiale pentru a cîștiga : lipsa oricărei posibilități de retragere și o voință care-i stimula pe soldați pînă în ultima clipă a luptei. În calitate de comandant, lupă spusele lui Froissart, prințul era „curajos și crud ca un leu".

Epuizat de luptă și nerăbdător să-și ducă prizonierul regesc la loc sigur de unde nu putea fi salvat, prințul n-a mai încercat să facă joncțiunea cu Lancaster ci se îndreptă imediat spre sud către Bordeaux, tîrînd după el alte căruțe pline cu lucruri luxoase cum ar fi mantii îmblănite, bijuterii și cărți cu aluminuri din tabăra franceză. Lăsați la vatră de către Delfin după înfrîngere, nobilii francezi s-au împrăștiat pe la domeniile lor pentru a le proteja ; nici unul nu s-a raliat pentru a încerca salvarea regelui în lungul său drum de 250 de km pînă la Bordeaux. Cardinalii au încercat din nou să obțină pacea și în timp ce se tratau condițiile unui acord, englezii și gasconii se angajară într-un comerț masiv, cumpărînd și vînzînd prizonieri și părțile din răscumpărări, iscîndu-se certuri aprinse legate de cine a prins pe cine. S-au auzit plîngeri că arcașii ar fi ucis prea mulți oameni pentru care ar fi fost posibil să se pretindă răscumpărări. Cînd prințul a propus să-l ia pe rege ca prizonier în Anglia, gasconii furioși au cerut o parte din răscumpărare și au trebuit să fie calmați prin plata a 100 000 de florini, prima ofertă de 60 000 fiind respinsă de ei cu dispreț.

Avîndu-l pe regele francez în mîinile lor, englezii puteau să impună o tranzacție zdrobitoare. Deși negocia-

torii francezi erau ei înșiși prizonieri și Delfinul era încolțit de evenimentele din Paris, francezii se împotrivirà grelelor condiții propuse. Iarna trecu fără să se ajungă la un acord în afară de încheierea unui alt armistițiu pe doi ani. În mai 1357, la 7 luni după bătălie, Prințul Negru îl duse la Londra pe regele Ioan împreună cu fiul său și cu alți nobili căzuți prizonieri în timp ce, după înfrîngere, starea a treia puse stăpînire pe Paris.

---

[1] Acest pact, negociat prin trimisul Angliei la Avignon, se presupune a-i fi adus titlul de Carol cel Rău, deși problema este controversată, alții spunînd că titlul îi fusese conferit de supușii spanioli cînd avea 18 ani. De fapt, titlul nu a fost contemporan și nu apare în cronici pînă în secolul al XVI-lea.

[2] Titlul deriva din latinescul *capitalis*, însemnînd căpetenie

[3] Nume dat țăranului francez în texte din secolul al XIV-lea (n. t.).

Capitolul 7

Franţa decapitată: Revolta burghezilor şi Jacqueria

Exasperată de mult timp de anarhia din finanţele regelui şi de venalitatea miniştrilor săi, starea a treia din Paris, după ce regele a căzut prizonier, luă puterea pentru a încerca impunerea unei oarecare forme de conducere constituţională. Prilejul a fost oferit de convocarea stărilor generale cu scopul de a furniza bani pentru apărare în starea de criză în care se afla ţara. La scurt timp după întîlnirea din octombrie a celor 800 de delegaţi, la Paris, Delfinul, lipsit de experienţă, umilit şi speriat de înfrîngerea de la Poitiers, trebui să anunţe rezultatul ruşinos al bătăliei şi să ceară stărilor ajutor pentru eliberarea regelui şi apărarea regatului. Burghezii, principalii creditori ai statului, constituiau jumătate din delegaţi şi ascultară cu răceală în timp ce cancelarul regelui Ioan, Pierre de la Forêt, susţinea cererea. După ce au ales ei înşişi un comitet permanent (Comitetul celor optzeci), în care erau incluşi nobili şi clerici, celorlalţi spunîndu-li-se politicos să meargă acasă, stările erau pregătite să-i prezinte Delfinului propriile lor cereri. Cerură să discute cu el în particular, crezînd că fără consilierii săi îl puteau intimida mai uşor.

Figura cea mai importantă, care urma să devină spiritul iniţiator al revoltei viitoare era starostele negustorilor, Etienne Marcel, un postăvar bogat a cărui funcţie era echivalentă cu a primarului Parisului. El fusese purtătorul de cuvînt al stărilor cînd, în 1355, acestea îşi

manifestară nemulțumirea față de guvernul regal. Marcel îi reprezenta pe magnații comerțului din starea a treia producătorii și oamenii de afaceri ai societății medievale care în decurs de 200 de ani căpătaseră o influență — practică. dacă nu legiferată, — egală cu cea a marilor prelați și nobili.

Prima sa cerere, formulată în numele stărilor a fost îndepărtarea a șapte din cei mai corupți consilieri regali a căror proprietate trebuia confiscată și cărora trebuia să li se interzică pentru totdeauna ocuparea unor funcții publice. În locul lor trebuia numit de către stări un consiliu al celor douăzeci și opt format din 12 nobili, doisprezece burghezi și patru clerici ; în acest caz stările ar fi fost de acord să plătească niște impozite ca ajutor de război. O condiție finală, pe care ar fi fost mai bine s-o evite, era eliberarea din închisoare a lui Carol de Navarra.

Aveau nevoie de el deoarece puterea lui de a produce tulburări ar fi exercitat o presiune asupra Delfinului și întrucît Navarra avea un aliat printre ei, un complotist ca și el, care era eminența cenușie a mișcării reformiste Acesta era Robert le Coq, episcop de Laon, un cleric de origine burgheză cu o elocvență „periculoasă“ care pe căile magistraturii ajunsese la favoruri și funcții înalte ca avocat al regelui sub Filip al VI-lea și în Consiliul regal sub Ioan al II-lea. Deținea o bibliotecă cu 76 de cărți, mare pentru vremea aceea, din care 48 tratau despre dreptul civil și canonic, fapt care reflecta preocuparea lui pentru problemele de guvernare, și șapte erau culegeri de predici folosite ca modele ale artei oratorice. Stilul și limbajul erau o preocupare medievală, Le Coq fiind un maestru al acestora. Numit episcop de Laon, el regiză concilierea dintre Ioan al II-lea și Carol de Navarra prin ambițiile căruia și le vedea împlinite pe ale sale. Voia să devină cancelar și-l ura atît pe rege pentru că nu-i dădea funcția rîvnită cît și pe cancelarul care o deținea.

Delfinul Carol, deși părea slab, avea sub învelișul său bolnăvicios, o rezistență puternică și o inteligență înnăscută care-i venea în ajutor în vremuri de restrişte. Palid și slab, avea ochii mici și înguști, buze subțiri, un nas lung și subțire și un corp prost proporționat. După înfățișare era orice altceva decît un libertin, deși cei doi bastarzi pe care contemporanii îi atribuiau lui judecînd după vîrsta lor, trebuie să fi fost concepuți cînd

avea 15 sau 16 ani. Neavînd nici gust, nici înclinații pentru acțiuni militare, își instrui în schimb mintea, ceea ce era folositor pentru a conduce, chiar dacă aceasta nu-i caracteriza pe cei din neamul Valois. De fapt, existau bîrfe pe seama mamei lui (care avea 16 ani cînd s-a căsătorit cu Ioan care avea 13) care sugerau că fiul ei cel mare se putea să nu fi fost un Valois. De fapt, nu semăna cu Ioan în nici un fel.

Pentru moment, lăsat să apere coroana în mijlocul dezastrului, la sfatul consilierilor tatălui său, Carol respinse cererile stărilor și le porunci să se dizolve. În același timp, ca măsură de precauție plecă din Paris. Refuzînd să se împrăștie, comitetul permanent s-a reunit la o zi după plecarea lui, în noiembrie 1356, și ascultă cuvîntul înflăcărat al lui Robert le Coq care demasca greșelile de conducere ale regalității și formula cereri și mai mari pentru reformă. „Rușine să-i fie celui care nu vorbește acum", strigă el, „deoarece niciodată n-a fost un moment mai potrivit ca acesta".

Cererea de a limita monarhia era acum formulată deschis. Ar fi putut fi un Runnymede [1] francez dacă pretendenții ar fi fost tot atît de strîns uniți ca baronii englezi în 1215, însă în curînd aveau să se separe în fracțiuni.

Nivelul superior al stării a treia, format din negustori, manufacturieri, avocați, funcționari și furnizori ai coroanei nu avea nimic în comun cu clasa muncitoare în afară de faptul că nici ei nu erau nobili. Depășirea acestei bariere era țelul fiecărui magnat burghez. În drumul spre înnobilare și obținerea unei moșii, el îi concura pe nobili la haine, obiceiuri și valori și, ajungîndu-și scopul, era scutit de impozite — un avantaj de loc neglijabil. Etienne Marcel avea un unchi care plătise cel mai mare impozit din Paris în 1313 și al cărui fiu cumpără un titlu de nobil pentru 500 de livre. Socrul și cumnatul lui Marcel, Pierre și Martin des Essars, din Rouen, fiind de origine burgheză, deveniră bogați și au fost înnobilați în serviciul lui Filip cel Frumos și Filip al VI-lea. În calitate de reprezentanți ai coroanei, ei și cei de seama lor, aprovizionau casa regală, le procurau tapiseriile și cărțile, cumpărau pentru ei bijuterii, materiale și lucrări de artă, slujeau în calitate de consilieri și cămătari și deținеau funcții

[1] La Runnymede, baronii englezi susținuți de arhiepiscopul Langton au obținut de la rege Magna Charta Libertatum (nota trad.).

ucrative ca trezorieri și perceptori. Pierre avu posibilitatea să-i dea fetei lui, Marguerite, cînd s-a căsătorit cu Marcel, o zestre princiară de 3 000 de scuzi.

Nobilii și clerul erau nemulțumiți de favoarea regală acordată și opulența permisă funcționarilor aleși dinafara rîndurilor lor. Ei îi urau îndeosebi pe funcționarii financiari „care călătoresc cu pompă și fac averi mai mari decît ducii, și-și căsătoresc fiicele cu nobili și cumpără terenurile de la cavalerii săraci pe care i-au înșelat și sărăcit... și îi numesc pe cei de seama lor în funcții al căror număr crește zi de zi la fel ca și salariile cu care sînt plătite aceste funcții."

Între clasa funcționarilor și burghezia comercială din care făcea parte Marcel, nu era nici o afecțiune, deși ei își împărțeau întreprinderile capitalismului. Cînd capitalismul a devenit fezabil prin tehnicele bancare și de creditare, el deveni respectabil. Teoria societății neachizitive a căzut, iar acumularea bogăției și-a pierdut din caracterul odios — din contra — a devenit de invidiat. În *Renart le contrefait*, o satiră a timpului, burghezii bogați au cea mai bună stare dintre toți : „Trăiesc ca niște nobili, poartă veșminte senioriale, au șoimi și ereți, armăsari frumoși și cai de luptă. Cînd vasalii trebuie să meargă să se alăture armatei, burghezii rămîn în paturile lor, cînd vasalii se duc ca să fie masacrați în luptă, burghezii petrec pe malul rîului".

Aleși de cetățenii cei mai importanți, starostele negustorilor și colegii lui magistrați dețineau toate funcțiile municipale obișnuite și împărțeau sarcinile zilnice forței polițienești care era alcătuită din cetățenii care-și efectuau serviciul obligatoriu în unități de cîte 10, 40 și 50 de oameni. Ajutat de patru adjuncți și un consiliu de 24 de clerici și laici, starostele negustorilor trebuia să-și înceapă lucrul la 7 dimineața în fiecare zi în afară de zilele de sărbătoare. Sediul său era la Châtelet care era și închisoarea orașului și se găsea pe malul drept la intrarea pe Grand Pont, singurul pod care traversa fluviul spre Ile de la Cité. Lîngă Châtelet se găsea primăria într-o piață mare, deschisă, numită Place de Grève, unde veneau cei fără lucru ca să fie angajați.

Orașul pe care-l guverna Marcel acoperea o suprafață care, după reperele actuale, se întindea aproximativ de la Grands Boulevards pe malul drept, pînă la grădinile Luxembourg pe malul stîng iar de la est la vest, de la

Bastilia pînă la Tuileries. Tot ce era dincolo de aceste hotare se numea *faubourg* sau regiune rurală. Centrul Parisului era Ile de la Cité în mijlocul Senei unde era catedrala Notre Dame, Hôtel Dieu sau spitalul public și palatul regal construit de Ludovic cel Sfînt. Malul drept care se extinsese dincolo de vechile ziduri era partea comercială cu industrie, piețe publice, meșteșugari de lux și reședințe bogate în timp ce malul stîng, cu o suprafață mult mai puțin populată, era dominat de universitate. Conform unui studiu al impozitelor pe anul 1392, orașul avea în acel timp 352 de străzi, unsprezece întretăieri de drumuri, 10 piețe, 15 biserici și 15000 de contribuabili. Cincizeci de ani mai tîrziu, în timpul lui Marcel, populația după Moartea Neagră era probabil în jur de 75 000 de locuitori.

Străzile principale erau pavate și destul de largi ca să încapă două căruțe sau trăsuri în timp ce restul străzilor erau înguste, noroioase și rău mirositoare cu un jgheab de scurgere la mijloc. Cetățeanul obișnuit scăpa de obicei de gunoi punînd în practică formula „totul în stradă" iar în cartierele claselor de jos la ușa fiecărei case zăcea de obicei o grămadă de gunoi. Locatarii caselor trebuiau să-și ducă gunoaiele la gropile de gunoi și li se amintea prin repetate ordonanțe să paveze și să-și mature scările de la intrare.

Aveau loc și blocări de circulație pe străzile înguste cînd măgarii încărcați cu coșuri atîrnînd în ambele părți se întîlneau cu vînzători ambulanți cu tăvile lor sau cu hamali încovoiați sub saci de lînă sau cărbuni. Și firmele tavernelor agățate pe stîlpi înalți de fier aglomerau străzile. Firmele prăvăliilor erau gargantuești, bune pentru a-i copleși pe cumpărători deoarece vînzătorilor le era interzis să-i cheme pe cumpărători pînă ce aceștia nu părăseau prăvălia alăturată. Un dentist era reprezentat printr-o măsea de mărimea unui fotoliu, un mănușar de o mănușă ale cărei degete erau destul de mari ca să țină fiecare cîte un prunc în scutece.

Zgomotul firmelor bătute de vînt concura strigătele vînzătorilor ambulanți, strigătele catîrgiilor, tropăitul cailor și anunțurile crainicilor. Parisul avea șase crainici șefi, numiți de starostele negustorilor, fiecare cu un număr de ajutoare care erau trimise la răscruci de drumuri și în piețele diverselor cartiere pentru a anunța decrete oficiale, impozite, tîrguri și ceremonii, case de vînzare,

copii pierduţi, căsătorii, înmormîntări, naşteri şi botezuri. Cînd producţia de vinuri de pe viile regale era gata de vînzare, toate tavernele trebuiau să închidă în timp ce crainicii anunţau de două ori pe zi vinul regelui. Cînd se anunţau decesele, crainicii sunau din clopote în timp ce înaintau, strigînd cu glas solemn „Treziţi-vă, voi cei care dormiţi, rugaţi pe Dumnezeu să vă ierte păcatele ; morţii nu pot plînge ; rugaţi-vă pentru sufletele lor în timp ce clopotele răsună pe aceste străzi". Cîinii vagabonzi lătrau cînd îi auzeau.

Fiecare meserie îşi avea cartierul ei — măcelarii şi tăbăcarii în jurul lui Châtelet, zarafii, bijutierii şi postăvarii pe Grand Pont, scribii, lumînărarii şi vînzătorii de pergament şi cerneală pe malul stîng, în jurul universităţii. În ateliere deschise lucrau brutari, săpunari, vînzători de peşte, pălărierii, tîmplarii de mobilă fină, olarii, brodezele, spălătoresele, subspecialităţile din domeniul îmbrăcămintei şi a prelucrării metalelor. Sub clasa meşterilor erau lucrători cu ziua, hamalii şi servitorii. Numiţi după meseria sau locul lor de origină sau după vreo trăsătură personală îi putea chema Robert le Gros (cel gras), Raoul le Picard (din Picardia), Isabeau d'Outre-mer (de peste mări) şi Gautier Hors-du-sens (Valter cel nebun).

În fiecare cartier existau băi publice, fie cu aburi, fie cu apă caldă. În relatarea din 1292 erau înşirate 26 de astfel de băi. Deşi erau considerate periculoase pentru moralitate, îndeosebi a femeilor, băile erau recunoscute ca o contribuţie la curăţenie, şi oraşul se străduia să nu le închidă în timpul unei ierni grele cînd combustibilul era scump. Băilor li se interzicea să primească prostituate, vagabonzi, leproşi sau indivizi dubioşi, sau să se deschidă înainte de ivirea zorilor din cauza pericolelor de pe străzi în timpul nopţii, însă cînd se crăpa de ziuă se auzea vocea crainicului :

Te chem să te scalzi, messire,
Şi să intri la aburi fără zăbavă
Apa noastră-i fierbinte şi asta nu-i minciună.

În calitate de capitală cu o mare universitate, Parisul era gazda unei hoarde turbulente de studenţi din toată Europa. Ei aveau un statut privilegiat care nu se supunea justiţiei locale ci numai regelui, şi, în consecinţă, de multe ori crimele şi dezordinile provocate de ei nu erau pedep-

site. Trăiau în [illegible], plătind chirii mari pentru camere murdare în cartiere dubioase. Stăteau pe taburete în aule neîncălzite, luminate de două lumînări și erau acuzați mereu de desfrîu, viol, jaf și „toate celelalte enormități care-i displac lui Dumnezeu"

Deși Oxford devenea din ce în ce mai mult un centru al interesului intelectual, universitatea din Paris era încă arbitrul teologic al Europei și bibliotecile fiecărei facultăți, unele cu aproape o mie de volume, îi măreau gloria. La aceasta se adăuga frumoasa bibliotecă de la Notre Dame, cei 28 de vînzători de cărți, fără a mai socoti standurile de cărți în aer liber. Aici erau „livezi pline cu toate felurile de cărți", scria un vizitator englez încîntat, „Ce încîntătoare plăcere ne-a umplut inimile cînd am vizitat Parisul, paradisul lumii !".

Apa se lua de la fîntîni publice alimentate de apeducte, venind din colinele din nord-estul Parisului. În *faubourgurile* pline de mori de vînt, casele aveau terenuri pentru grădini și vii, iar mănăstirile se aflau în mijlocul cîmpurilor cultivate. Produsele agricole intrau în oraș pe fluviu și erau expuse pe tarabe sau vîndute de pe tăvile vînzătorilor ambulanți. Cerșetorii stăteau la ușile bisericilor cerînd pomeni, călugării cerșetori cereau pîine pentru ordinele lor sau pentru săracii din închisori, jongleurii făceau acrobații și scamatorii în piețe și spuneau povestiri satirice și balade despre întîmplări din țările sarazinilor. Străzile străluceau de haine colorate. Roșu aprins, verde și pestriț, culorile cele mai scumpe, erau rezervate nobililor, prelaților și magnaților. Clerul putea purta culori atît timp cît rasele lor erau lungi și închise în nasturi. La apusul soarelui bătea clopotul pentru stingerea focurilor, munca înceta, prăvăliile se închideau, liniștea urma zgomotului. La ora opt bătea clopotul arătînd oamenilor că trebuie să meargă la culcare, iar orașul se scufunda în întuneric. Numai răscrucile de drumuri erau luminate cu o lumînare sau un felinar pîlpîitor pus într-o nișă unde se găsea statueta Fecioarei Maria sau a sfîntului patron al cartierului.

Duminica toate prăvăliile erau închise, toți mergeau la biserică și după aceea muncitorii se adunau în taverne în timp ce burghezii se plimbau în foburguri. În zilele de sărbătoare la Paris era obiceiul de a lua masa afară, în fața ușii. Casele erau înalte și înguste de tip caracteristic urban, clădite una lîngă alta, cîteodată cu o curte între

jumătate din față și spatele casei. Erau din bușteni, cu spațiile din pereți umplute cu argilă sau piatră, fiecare etaj fiind susținut de o consolă. *Hôtels*-urile nobililor și magnaților mai păstrau unele elemente ale castelului fortificat cu turnuri conice și ziduri înalte. Ca o concesie pentru viața urbană ele aveau ferestre mari cu geamuri de sticlă, cu deschidere spre curte și foișoare cu multe turnulețe ornamentale pe acoperiș de unde un supraveghetor avea posibilitatea de a privi în toate părțile. Blazonul proprietarului era sculptat deasupra ușii. Străzile nu aveau numele înscrise pe plăcuțe așa că oamenii trebuiau să caute ore în șir pentru a găsi locul pe care-l doreau.

Interiorul reședințelor nobiliare era decorat cu fresce și tapiserii însă mobila era puțină. Paturile care serveau atît ca scaune cît și pentru dormit erau obiectele cele mai importante. Existau puține scaune ; chiar și regii și papii primeau pe ambasadori stînd pe paturi încărcate de draperii și cuverturi complicate ; altfel oamenii stăteau pe bănci. Torțe puse în fofeze de perete luminau camerele iar în zid erau construite cămine masive. Aceste hornuri de zid „după moda franceză", cum erau numite în Italia, constituiau luxul cel mai mare al caselor clasei mijlocii. Singurele alte surse de căldură proveneau de la cuptor, focurile pentru gătit și de la tigăile de încălzit paturile în timpul nopții. Ca și în cazul instalațiilor sanitare, epoca părea să fi fost capabilă din punct de vedere tehnologic să asigure o încălzire mai bună decît a făcut-o, numai că omul este la fel de lipsit de rațiune în ceea ce privește confortul său ca și în alte activități. Cuverturile de blană, hainele îmblănite sau mesade de blană purtate sub tunici și robe înlocuiau sursele active de căldură. Blănurile de vidră, pisică, hermină, veveriță și vulpe erau mai ieftine decît stofele groase de lînă ; hermina și jderul erau pentru bogați.

Podelele erau acoperite vara cu ierburi și buruieni mirositoare iar în alte perioade cu papură și paie care se schimbau de patru ori pe an sau doar o dată pe an în casele mai sărace în care timp se umpleau de purici și de miros urît din cauza murdăriei făcute de cîini. Un negustor înstărit presăra violete și alte flori pe dușumea înaintea vreunei petreceri și își orna pereții și masa cu verdeață proaspătă, cumpărată la piață în dimineața aceea.

Erau puţine camere, servitorii dormeau unde puteau, intimitatea nu exista ceea ce probabil că mărea iritabilitatea. Dacă împiedica sau favoriza ispitele trupeşti rămîne o problemă deschisă. În Cantebury Tales de Chaucer cei doi studenţi de la Cambridge din povestirea lui Reeve le era lesne să se bucure de favorurile soţiei şi fiicei morarului deoarece dormeau în aceeaşi cameră cu familia. Chiar şi în case mai mari musafirii dormeau în aceeaşi cameră cu gazdele.

Astfel arăta starea a treia din Paris, de la cel mai sărac muncitor pînă la cel mai bogat magnat, pe care Marcel a încercat s-o mobilizeze în lupta sa împotriva Delfinului. Pentru a-l face să se supună, starostele negustorilor începu să folosească ameninţarea cu greve şi violenţă. Cînd Delfinul încercă să strîngă bani printr-o nouă devalorizare a monedei, provocînd furia Parisului, „starostele negustorilor porunci tuturor breslelor şi meseriaşilor din întreg oraşul să înceteze lucrul şi să ia armele". Obligat să anuleze edictele şi lăsat fără fonduri, Delfinul nu a avut altă posibilitate decît să convoace din nou Stările şi să se reîntoarcă la Paris pentru a se întîlni cu ele.

La această întrunire care dură o lună, din februarie pînă în martie 1357, toate reformele propuse, formulate în scris, au fost prezentate într-o Mare Ordonanţă cu 61 de articole, Magna Carta a Stării a Treia. Scrisă în franceză şi nu în latină ca şi cum ar fi vrut să sublinieze o nouă voinţă, Ordonanţa prezentă un ideal al „Guvernării Bune" ca şi cum cei care au alcătuit-o încercau să pună în practică viziunea minunată a lui Lorenzetti pictată cu cîţiva ani înainte la Siena sub acel nume. În oraşul din pictură, cetăţenii îmbrăcaţi cu mantii în culori blînde îşi văd liniştiţi de treabă iar oamenii înarmaţi pe cai trec pe lîngă ei cu înţelegere şi bunăvoinţă. Într-o perioadă de nebunie, Marea Ordonanţă încerca să aducă aceeaşi ordine şi decenţă.

Cei care au formulat Magna Carta n-au adus o nouă schemă de guvernare ci mai curînd au prezentat o serie de corectări ale abuzurilor existente cuprinzînd trei principii politice fundamentale. Acestea prevedeau că monarhia nu putea pune nici un bir care nu era votat de stări, că stările generale aveau dreptul să se adune periodic după voinţa lor şi că ele vor alege Marele Consiliu al celor

treizeci și șase, doisprezece din fiecare stare pentru a sfătui coroana.

S-a cerut din nou epurarea consilierilor regelui Ioan iar membrii noului Mare Consiliu „trebuiau să renunțe la obiceiul predecesorilor lor de a veni tîrziu la lucru și de a munci foarte puțin". Toți funcționarii trebuiau să fie la lucru „în fiecare zi, la răsăritul soarelui"; ei urmau să fie bine plătiți dar nu vor fi plătiți dacă nu veneau la lucru dimineața devreme. Moneda nu putea fi schimbată fără consimțămîntul Stărilor, se vor reduce cheltuielile pentru rege și prinți, se va grăbi soluționarea cazurilor judiciare din parlament, judecătorii provinciali nu vor putea deține două funcții sau să se apuce de comerț. recrutarea în armată se va face numai în condiții anumite. nobilii nu vor putea părăsi țara fără permisiune și erau interzise cu hotărîre războaiele lor particulare. Se vor îndeplini de urgență acțiunile de justiție și caritate în favoarea săracilor, proprietatea lor nu va fi confiscată fără a li se da o despăgubire corespunzătoare, iar căruțele lor nu vor fi niciodată luate pentru mai mult de o zi; s-a afirmat dreptul sătenilor de a se aduna și a lua armele împotriva celor care se dedau la jaf și la folosirea forței. În sfîrșit, stările se angajară să sporească impozitele atît cît să se poată plăti 30 000 de soldați timp de un an, însă banii trebuiau administrați de stări nu prin coroană.

Opunîndu-se și tărăgănind, Delfinul refuză să semneze ordonanța pînă ce n-a fost băgat în sperieți de metodele lui Marcel de a strînge mulțimile ieșite de la lucru în stradă, mulțimi care creșteau zi de zi și erau încurajate să strige „La arme!". S-a obținut astfel semnătura Delfinului sub titlul de regent pe care stările l-au obligat să și-l ia pentru a putea reprezenta monarhia. Noul Consiliu al celor treizeci și șase a fost instalat în timp ce membrii consiliului destituit au plecat în grabă la Bordeaux pentru a-l informa pe regele Ioan. Cu puțin timp înainte de a fi transportat la Londra, regele a repudiat semnătura fiului său și întreaga ordonanță.

În vara anului 1357, nici Delfinul, nici consiliul n-au fost în stare să guverneze efectiv în timp ce ambii căutau ajutor de la provincii. Făcînd o călătorie prin țară ca să arate că regalitatea era încă viabilă, Carol avu mai mult succes decît Marcel. Cînd stările se întrunîră din nou în aprilie, foarte puțini nobili fiind prezenți, era limpede că nobilimea, nemulțumită de condițiile Marii Ordonanțe,

își retragea sprijinul. Mișcarea reformatoare era în dificultate. În afara Parisului prăbușirea autorității însemna un dezastru.

•

Catalizatorul ei era brigandajul companiilor militare, brigandaj produs de ultimii 15 ani de război. Acestea erau companiile libere care „lasă suferință pe fața pămîntului" și aveau să devină spaima epocii. Erau compuse din englezi, galezi și gasconi lăsați la vatră după bătălia de la Poitiers de către Prințul Negru, soldați care nu mai erau plătiți și care, în campaniile prințului, dădură de gustul vieții ușoare și a bogățiilor obținute prin jaf. Împreună cu mercenarii germani și aventurierii din Hainault, ei se strînseră în grupuri de 20 pînă la 50 de indivizi în jurul unui căpitan și se îndreptară spre nord pentru a opera în regiunea dintre Sena și Loara, și între Paris și regiunea de coastă. După armistițiul de la Bordeaux li se alăturară forțele lui Filip de Navarra, rămășițele armatei ducelui de Lancaster, precum și căpitani și soldați bretoni experimentați, maeștrii în arta de a jefui o regiune. Refrenul cronicilor *arser et piller* (să arzi și să jefuiești) îi urmărește pe cei de seama lor pînă la sfîrșitul secolului.

Pierderea regelui și a atîtor nobili le ușură situația. În anul de după armistițiu numărul lor crescu, se uniră, se organizară, se răspîndiră și începură să opereze cu îndemînare din ce în ce mai mare. Punînd stăpînire pe un castel, ei îl foloseau ca punct întărit de unde puteau stoarce tribut de la fiecare călător și aveau posibilitatea de a face incursiuni prin sate. Spionau un oraș de la o depărtare de una sau două zile „și mergeau pe căi ascunse zi și noapte, intrau pe ascuns în oraș dimineața și dădeau foc la cîteva case ; cei din oraș credeau că focul fusese pus de niște războinici și astfel fugeau din oraș ; apoi acești briganzi spărgeau lăzi cu bani și case, jefuiau și luau ce apucau și fugeau cînd își terminau treaba".

Cereau răscumpărări pentru satele prospere și le ardeau pe cele sărace, jefuiau abații și mănăstiri, furau din șurile țăranilor, omorau și torturau pe cei care-și ascundeau bunurile sau refuzau să dea răscumpărarea, necruțînd nici pe preoți sau pe bătrîni, violau fecioarele, maicile și mamele, răpeau femei ca să le facă vivandiere și bărbați, ca să-i transforme în servitori. Cuprinși de patima răului ardeau cu furie recoltele și uneltele agricole,

tăiau arbori și vii, distrugînd totul pe unde treceau prin acțiuni care par explicabile doar ca o febră a vremurilor sau dacă le considerăm o exagerare a cronicarilor.

Companii de acest fel existaseră încă din secolul al XII-lea și proliferaseră în special în Italia unde nobilimea mai urbană decît în altă parte, își lăsase din ce în ce mai mult meșteșugul armelor în grija mercenarilor. Conduși de căpitani profesioniști, companiile formate cîteodată din 2 000—3 000 de persoane, erau alcătuite din exilați, proscriși, aventurieri fără pămînt sau falimentari, germani, burgunzi, italieni, unguri, catalani, provensali, flamanzi, francezi și elvețieni, deseori excelent echipați, călare sau pe jos. La mijlocul secolului, căpitanul cel mai vestit era un stareț renegat al cavalerilor Sf. Ioan numit Fra Monreale care avea un consiliu, secretari, contabili, judecători și o spînzurătoare și putea cere un preț de 150 000 de florini de aur Veneției pentru a lupta împotriva celor din Milano. Numai în anul 1353 el extorcă 50 000 de florini de la Rimini, 25 000 de la Florența și cîte 16 000 de la Paris și Siena. Invitat la Roma de revoluționarul Cola din Rienzi care-i jinduia averea, Monreale, foarte încrezător, veni singur și a fost prins, judecat ca tîlhar de drumul mare și executat. Merse la butuc îmbrăcat splendid în catifea maro cu broderie de aur și-l puse pe doctorul lui propriu să dirijeze toporul călăului. Nepocăit pînă la sfîrșit, el declară că avusese dreptate „să-și croiască drum cu spada printr-o lume falsă și mizerabilă".

Aspectul cel mai dăunător al companiilor era că, în absența armatelor organizate, ele umpleau un gol și că fuseseră acceptate. Filip al VI-lea, auzind cît de eficient fusese modul în care un căpitan cunoscut numai sub numele de Bacon luase prin surprindere și pusese stăpînire pe un castel, îi cumpără serviciile cu 20 000 de coroane și-l numi comandantul gărzii „totdeauna călare, cu veșminte și arme ca ale unui duce". Un altul, numit Croquart, un „biet paj" în războaiele bretone, ajunse datorită îndrăznelii sale căpitan de briganzi cu o avere de 40 000 de coroane iar faima sa militară îl făcu să fie ales de partea engleză în grupul care va lua parte la Lupta Celor Treizeci. După aceea regele Ioan s-a oferit să-l facă cavaler, să-i dea o soție bogată și o rentă anuală de 2 000 de livre dacă va intra în serviciul regelui. Preferînd independența, Croquart refuză.

Formate mai mult din briganzi decît din mercenari, companiile din Franța, deși în cea mai mare parte erau alcătuite din englezi, i-au atras pe cavalerii francezi, ruinați din cauza răscumpărărilor din Bretania și de la Poitiers, care acum luau parte la devastarea propriei lor țări. Nobili mai mici cu veniturile împuținate, fii mai tineri și bastarzi, deveneau căpitani și-și găseau în companii un mijloc de trai, o cale spre a face avere, un mod de viață, o eliberare a agresiunii neobosite absorbită pe vremuri de cruciade.

Cel mai notoriu dintre francezi a fost Arnaut de Cervole, un nobil din Périgord, numit „Răspopitul" deoarece deținuse odată o slujbă clericală. Rănit și capturat la Poitiers, el fusese eliberat plătindu-și răscumpărarea și, la întoarcerea în Franța, în lunile anarhice ale lui 1357 s-a declarat comandant al unei bande care se autointitula în mod sincer *Societa dell'acquisito*. În colaborare cu un senior din Provence numit Raimond des Baux, banda a devenit o armată de 2 000 de oameni și „Răspopitul" cel mai mare răufăcător al timpului său. În cursul unui raid ce l-a făcut Cervole prin Provence în 1357, papa Inocențiu al VI-lea s-a simțit atît de nesigur la Avignon încît a tratat cu anticipație imunitatea. Cervole a fost invitat la palatul papal „primit cît se poate de reverențios ca și cum ar fi fost fiul regelui Franței" și, după ce a luat masa de mai multe ori cu papa și cu cardinalii, i s-a dat iertarea pentru toate păcatele sale — un lucru cerut în mod obișnuit de către companii — și suma de 40 000 de scuzi pentru a părăsi regiunea.

Egalul său printre englezi a fost sir Robert Knollys, „omul zgîrcit la vorbă" pe care Froissart îl considera „cel mai capabil și mai îndemînatic soldat din toate companiile". Și el se ridicase în timpul războaielor bretone și luptase cu Cei Treizeci, fiind făcut cavaler în aceleași condiții. După ce a fost în slujba lui Lancaster, rămase să jefuiască Normandia cu atîta abilitate și cruzime încît în anul 1357—58, strînse o pradă în valoare de 100 000 de coroane. În următorii ani, se stabili pe valea Loarei unde puse stăpînire pe 40 de castele, arse și prădă regiunea de la Orléans la Vézelay. Într-un raid prin Berry și Auvergne, compania sa lăsă în urmă orașe devastate ale căror frontoane carbonizate erau cunoscute sub numele de „mitrele lui Knollys". Numele lui genera atîta spaimă

încît se spunea că într-un loc oamenii s-au aruncat în rîu cînd au aflat că se apropie.

Informîndu-l pe regele Eduard că toate obiectivele pe care le capturase le pusese la dispoziția regelui, Eduard — care era bucuros, ca și alți conducători, să se înfrupte din pradă — îl iertă pe Knollys pentru acțiunile care violau armistițiul. În cele din urmă Knollys avea să devină un mare comandant și să dobîndească o faimă militară precum Chandos și Prințul Negru. În timpul armistițiului sau la război, trecea de la brigandaj în serviciul coroanei fără să-și schimbe stilul. La sfîrșitul carierei sale se retrase cu „o bogăție regală" și mari moșii, devenind un binefăcător al bisericilor, întemeietor de azile pentru săraci și ctitor de capele spre pomenirea numelui său. Francezii îl numeau sir Robert Canole, acela care „i-a adus grave prejudicii Franței în tot timpul vieții lui".

În anarhia de după Poitiers, cavalerii și briganzii își schimbau între ei rolurile, revărsînd și mai mult ura poporului asupra celor ce mînuiau spada, fără să capete neapărat o reputație proastă printre cei de seama lor. „Tînărul, îndrăznețul și îndrăgostitul" Eustache d'Aubrecicourt, un cavaler din Hainault și însoțitor al prințului la Poitiers, devenit brigand, avu atîta elan și succes material încît dobîndi dragostea contesei de Kent, rămasă văduvă, o nepoată a reginei Angliei, născută și ea în Hainault. Contesa trimise cai, daruri și scrisori pătimașe care-l determinară să facă fapte și mai îndrăznețe, chiar dacă nu mai cavalerești. Întronă o stăpînire sălbatică în Champagne și într-o parte a Picardiei pînă ce a fost prins de cavalerii francezi care pînă la urmă își organizară apărarea. Lacomi ca și el, ei îl eliberară pentru o răscumpărare de 22 000 de franci de aur astfel că, reîncepu imediat acțiunile războinice. Comandînd 2 000 de pirați organiză un trafic cu castelele cucerite care erau revîndute proprietarilor la prețuri avantajoase. Faptul că-și folosea spada pentru jaf și asasinat era întrucîtva de înțeles pentru secolul al XIV-lea și nu era ceva dezonorant pentru Isabelle de Kent care avea să se căsătorească în 1360 cu eroul ei, devenit acum bogat.

Ca răspuns la plîngerile Franței că astfel companiile engleze violau armistițiul, regele Eduard le porunci să se împrăștie însă poruncile lui nu erau luate în serios, și nici nu aveau intenția să fie luate. În timp ce încă se mai negociau condițiile păcii, el era cît se poate de dispus să

lase companiile să facă presiuni asupra Franței. Nu mai puțin dispus de a stîrni tulburări se arăta a fi Carol de Navarra. Deși încă la închisoare, el avea agenți, inclusiv pe fratele său Filip, care acționa în numele lui. Acolo unde armatele navarreze se uneau cu cele engleze ravagiile erau cele mai rele — probabil în mod deliberat, credeau unii, ca mijloc de a exercita presiuni pentru eliberarea lui Carol.

Pentru a se apăra împotriva companiilor, satele își făcură din biserici fortărețe, înconjurîndu-le cu tranșee, punînd sentinele în clopotnițe și strîngînd grămezi de pietre pentru a le arunca peste agresori. „Sunetul clopotelor nu-i mai chema pe oameni pentru a lăuda pe Domnul ci pentru a se adăposti de dușman". Familiile de țărani care nu puteau ajunge la biserică își petreceau noaptea pe insulele de pe Loara împreună cu vitele lor sau în bărci ancorate în mijlocul fluviului. În Picardia se refugiau în tunele subterane provenite din mărirea grotelor rămase de pe vremea invaziilor normande. Cu o fîntînă în mijloc, orificii de aerisire deasupra și spații pe lîngă pereți pentru vite, tunelele puteau adăposti 20 sau 30 de oameni.

În timpul zilei oamenii de veghe priveau din clopotnițe pentru a vedea dacă bandiții au plecat și dacă oamenii puteau să se întoarcă la cîmp. Familiile de la țară se grăbeau să se refugieze în orașe, călugării și călugărițele își lăsau mănăstirile, drumurile și potecile nu erau sigure, tîlharii apăreau peste tot și dușmanii se înmulțeau în toată țara. „Ce pot să mai spun ?" scrie Jean de Venette. „De aici înainte peste poporul francez se abătu suferința, nenorocirea și primejdia din lipsa unei guvernări bune și a unei apărări corespunzătoare".

Simpatizant al stării a treia, Jean de Venette, era un stareț carmelit și șeful ordinului în anii 1360 în perioada în care și-a scris cronica. El îl condamna pe regent care „nu găsea nici un remediu" și pe nobili care „îi disprețuiau și îi urau pe toți ceilalți și nu se gîndeau la folosul reciproc al seniorului și al supușilor lui. Ei i-au supus și jefuit pe țărani și pe locuitorii satelor. De fapt, i-au călcat în picioare, furînd și jefuind bunurile țăranilor în timp ce regentul nici nu se gîndea la situația lor grea."

Nobilii mai erau de condamnat, cum spunea Jean de Venette, pentru discordia din sînul stărilor generale care făcuse ca stările să-și părăsească misiunea pe care o

începusera. „De atunci încolo totul mergea prost cu regatul, iar statul era distrus. Întregul ţinut al Franţei se învălui în confuzie şi doliu ca într-un veşmînt pentru că n-avea un apărător sau un păzitor".

O polemică latină numită „Povestire tragică despre situaţia grea a regatului Franţei" scrisă de un călugăr benedictin anonim este pătrunsă de mîhnire şi indignare. Ruşinat de Franţa, ce fusese mîndră odinioară, care a permis ca regele să-i fie luat prizonier „în inima regatului" şi a lăsat ca duşmanii să-l ducă nestingherit în prizonierat pe pămînt străin, el ridică problema concretă a disciplinei militare. „Unde aţi învăţat arta armelor ? Cine v-au fost profesorii ? În ce a constat ucenicia voastră ?" întrebă pe cavaleri. „Aţi învăţat în timp ce vă aflaţi sub drapelul lui Venus, înfruptîndu-vă din lucruri dulci ca laptele, lăsîndu-vă pradă plăcerilor" — şi continuă în acelaşi mod pînă ce deodată, încheie cu o întrebare tranşantă : „Arta militară poate fi învăţată la jocuri şi vînătoare cum vă petreceţi voi tinereţea ?"

Călugărul critică şi pe oamenii de rînd „pentru care stomacul le este Dumnezeu şi care sînt sclavii femeilor lor" şi pe cler care este cel mai aspru admonestat dintre toţi. Oamenii Bisericii sînt scufundaţi în lux, voracitate, pompă, ambiţie, mînie, discordie, invidie, certuri, cămătărie şi saci cu argint şi aur. Virtuţile mor, viciile triumfă, cinstea piere, mila este înăbuşită, avariţia se răspîndeşte, confuzia predomină, ordinea dispare.

Era aceasta o tiradă monastică tradiţională despre lume sau un pesimism mai adînc care începe să întunece a doua jumătate a secolului ?

Eliberarea regelui Ioan încă nu era stabilită. Deşi îl trata pe captivul regal cu deosebită cinste, Eduard era hotărît să smulgă de pe urma triumfului său fiecare petec de pămînt şi fiecare bănuţ pe care Franţa ar fi fost obligată să-l dea. Marele rege al Franţei, luat de pe cîmpul de luptă de la Poitiers era o pradă extraordinară. Intrarea în Londra a regelui Ioan ca prizonier al Prinţului Negru în mai 1357 a dat prilejul la cea mai mare sărbătoare văzută vreodată în Anglia şi la „mari solemnităţi în toate bisericile". Curiozitatea de a-l vedea pe regele Franţei era atît de mare încît alaiului i-au trebuit mai multe ore ca să traverseze drumul pînă la palatul Westminster. Fiind

centrul atenţiei printre ceilalţi 13 prizonieri nobili, Ioan era îmbrăcat în negru „ca un arhidiacon sau ca un funcţionar secular“ şi călărea un cal alb înalt, lîngă prinţ, acesta fiind călare pe un cal de luptă mai mic, negru. Trecînd pe lîngă case la ferestrele cărora atîrnau scuturi şi tapiserii capturate, peste pietre de pavaj presărate cu petale de trandafiri, alaiul era însoţit de fanteziile unui spectacol măreţ care erau arta favorită a secolului al XIV-lea. De-a lungul traseului douăsprezece fete frumoase în douăsprezece cuşti aurite făcute de giuvaergiii din Londra presărau flori de filigram de aur şi argint peste călăreţi.

Strălucirea nobililor prizonieri adăugă o distincţie cavalerească curţii engleze. Crăciunul şi Anul Nou din prima iarnă au fost sărbătorite cu mare pompă, inclusiv cu un turnir splendid ţinut noaptea la lumina torţelor. Instalat la Savoy, noul palat al ducelui de Lancaster, Ioan avea posibilitatea de a primi vizitatori din Franţa şi să se bucure de toate plăcerile vieţii de la curte, deşi avea o gardă care-i împiedica evadarea sau încercările de a fi salvat. Languedoc trimise o delegaţie de nobili şi burghezi cu un dar de 10 000 de florini şi cu asigurarea că vieţile, bunurile şi averile lor erau dedicate eliberării sale. Chiar şi Laon şi Amiens trimiseră bani. Mistica regalităţii îi poseda mai mult pe supuşii săi decît îl interesau pe rege responsabilităţile sale.

La această oră nenorocită pentru Franţa, registrele contabile ale regelui arată cheltuieli făcute pentru cai, cîini şi şoimi, un joc de şah, o orgă, o harpă, un ceas, un armăsar murg, vînat şi carne de balenă de la Bruges, haine sofisticate pentru fiul său Filip şi pentru bufonul său favorit care primi mai multe pălării cu bordură de hermină, decorate cu aur şi perle. Ioan ţinea un astrolog şi un „rege al menestrelilor“ cu orchestră, avea un cocoş de luptă, comanda cărţi frumos legate şi vindea caii şi vinul primit în dar din Languedoc. Succesul acestei întreprinderi îl făcu să importe mai mult, atît cai cît şi vin de la Toulouse pentru a le revinde cu profit. Citind registrele lui Ioan 500 de ani mai tîrziu, Jules Michelet, cel mai strălucit, dacă nu şi cel mai obiectiv, istoric francez spunea că-i fac rău.

Tratativele privind condiţiile răscumpărării regelui şi pentru un tratat de pace permanentă erau obstrucţionate

de cererile exorbitante ale lui Eduard. El cerea cedarea definitivă a Guiennei, Calais și toate fostele posesiuni ale Plantageneților în Franța, plus o răscumpărare enormă de trei milioane de scuzi pentru Ioan. În schimb el va renunța să mai pretindă coroana Franței. Sub presiunea delegaților papali, negocierile lîncezeau în timp ce reprezentanții francezi se perpeleau într-una. Singura soluție pe care n-o luaseră niciodată în considerație era să-l părăsească pe rege fără răscumpărare și să plece acasă. Aceasta ar fi însemnat, în primul rînd, imposibilitatea de a fi încheiat un tratat de pace, iar Franța zdrobită trebuia să aibă pace. Ba mai mult, regele era un principiu al ordinii. De la domnia lui Ludovic cel Sfînt care a folosit autoritatea regală pentru eliminarea războaielor particulare, impunerea dreptății și sistematizarea impozitelor, coroana ajunsese în ochii poporului să fie întruchiparea unei protecții mai mari și a legii însăși. Toate regresele din timpul succesorilor lui nu pătaseră regalitatea și poporul tînjea după Ioan, reprezentantul neglijent al regalității, ca și cum ar fi fost Ludovic cel Sfînt.

Provinciile franceze crezînd că puterea regală le era ultima resursă pentru apărare împotriva companiilor nu voiau ca monarhia să slăbească. În august 1357, Delfinul a fost îmboldit să-i recheme pe consilierii destituiți și să-i informeze sfidător pe Marcel și Consiliul celor treizeci și șase că intenționa să guverneze singur fără amestecul lor. Devenit un extremist din cauza zădărnicirii planurilor sale, Marcel acceptă un aliat complet incompatibil cu țelul lui.

În cursul tulburărilor din noiembrie 1357, Carol de Navarra ieși din închisoarea de lîngă Cambrai în Picardia. Deși se credea că evadarea sau eliberarea sa a fost rezultatul unui complot al partizanilor lui, în spatele ei se ascundeau mîna lui Marcel și mintea lui Robert le Coq. Carol de Navarra avea să fie folosit ca o alternativă pentru tron împotriva dinastiei Valois. El intră în capitală „însoțit de un alai grandios“, alcătuit din nobili din Picardia și Normandia printre care „Monseigneur de Coussi“. La 17 ani, Enguerrand primise omagiul vasalilor săi fiind recunoscut drept seniorul lor. Probabil, împărtășind sentimentele „anti-Valois“, ale multor nobili din nord, el fusese luat în alaiul lui Carol de Navarra deși,

cu un simţ politic remarcabil pe care avea să-l manifeste în întreaga lui viaţă, nu rămase acolo mult timp.

Cu minunată elocvenţă „presărată cu mult venin", Carol de Navarra strînse o mulţime de parizieni, menţionînd doar, fără să emită realmente, pretenţia sa la coroană, precizînd totuşi că „ea este mai îndreptăţită decît pretenţia lui Eduard". Provocările lui îl siliră pe Delfin să se întoarcă la Paris şi să recheme stările şi, în decurs de o lună după ce strînsese „2 000" de soldaţi înarmaţi în fortăreaţa Luvrului, Delfinul se adresă şi el poporului. Trimiţînd curieri prin tot oraşul pentru a-i strînge, el vorbi călare unei mulţimi adunate pe data de 11 ianuarie 1358, la Hale, cîştigînd-o imediat de partea lui. Adjunctul lui Marcel, care încercă să se facă auzit din opoziţie, a fost acoperit de strigăte şi tumult. Foarte susceptibil la cuvîntul rostit, poporul reacţiona la oricare Marc Antonio şi asculta ore în şir predicile marilor predicatori ţinute în aer liber, fapt pe care îl considerau un fel de distracţie publică.

Alarmat de succesul Delfinului, Marcel recurge la un act de violenţă în stilul de neconfundat al lui Carol de Navarra, act considerat în general, după eveniment, a fi fost instigat chiar de acesta din urmă. Pretextul era moartea unui cetăţean numit Perrin Marc, care îl asasinase pe vistiernicul Delfinului şi care, la rîndul său, a fost luat cu forţa din sanctuarul unei biserici de către mareşalul Delfinului, şi spînzurat. Adunînd 3 000 de meşteşugari şi meseriaşi înarmaţi şi purtînd glugile roşu cu albastru ale partidului popular, Marcel se puse în fruntea lor şi merse la palatul regal. Regnaut d'Acy, unul din consilierii Delfinului, întîlnit pe stradă, a fost recunoscut şi întîmpinat cu strigăte : „La moarte !". Înainte să poată fugi, a fost trîntit la pămînt de atîtea lovituri încît muri fără să scoată un sunet.

Ajungînd la palat, Marcel urcă cu o parte din grupul său în camera Delfinului unde, prefăcîndu-se că-l protejează pe prinţ, oamenii lui se năpustiră asupra a doi mareşali ai Delfinului şi-i uciseră sub ochii lui. Unul era Jean de Clermont, fiul mareşalului ucis la Poitiers ; el fusese cel care spărsese sanctuarul bisericii. Celălalt era Jean de Conflans, sire de Dampierre, un fost delegat la Stări care părăsise grupul reformist pentru Delfin. Toate cronicile anluminate ilustrează scena : săbiile ridicate ale oamenilor cu figuri sălbatic încruntate, Delfinul îngrozit

ghemuit pe patul său, corpurile însîngerate ale mareşalilor la picioarele lui.

Corpurile lor au fost aruncate în curtea palatului şi lăsate acolo pentru ca toţi să le vadă în timp ce Marcel alergă spre Place de Grève unde se adresă mulţimii de la o fereastră a primăriei, cerîndu-i să-i aprobe fapta. El spuse că făcuse aceasta spre binele regatului şi pentru îndepărtarea cavalerilor „făţarnici, răi şi trădători". Într-un singur glas mulţimea strigă că aprobă fapta şi că se alătură starostelui negustorilor „pe viaţă şi în moarte". Marcel se întoarse imediat la palat şi se înfăţişă Delfinului cu justificarea din totdeauna: „s-a făcut din voinţa poporului". Mai spuse că prinţul trebuie să fie unul cu poporul, încuviinţînd actul şi iertînd pe toţi ce l-au săvîrşit.

„Mîhnit şi buimăcit", Delfinul citi avertismentul pe trupurile întinse pe dale. Îl rugă pe starostele negustorilor ca populaţia Parisului să-i arate prietenie aşa cum le arăta şi el parizienilor şi acceptă de la Marcel două lungimi de material roşu cu albastru ca să-şi facă glugi pentru el şi ofiţerii săi.

Teribilul atac îndreptat virtualmente asupra persoanei sale era menit să-l intimideze pe Delfin ca să accepte guvernarea Consiliului Stărilor. În loc de aceasta, îi întări voinţa sub înşelătoarea sa înfăţişare de slăbănog. Tot ce putea face în acel moment era să-şi trimită familia în siguranţă în fortăreaţa vecină, Meaux de pe Marna, şi să plece din capitală la Senlis. Odată ce se folosise violenţa împotriva monarhiei şi împotriva nobilimii în persoana mareşalilor, conflictul avea să se transforme din luptă politică în luptă deschisă, cu o înclinare decisivă a balanţei de forţe. Asasinarea mareşalilor îl făcu pe Marcel să piardă şi ultimul sprijin pentru reformă ce-l avea printre nobili. Îi convinse că interesele lor erau alături de cele ale coroanei.

În mai 1358, o faptă a Delfinului regent precipită răscoala feroce a ţărănimii numită Jacqueria în care Enguerrand de Coucy, la 18 ani, avu un rol activ evident. Intenţionînd să-l izoleze pe Marcel printr-o blocadă a Parisului, regentul porunci nobililor cu reşedinţe în văile unde se făcea comerţ de-a lungul apei să-şi fortifice şi să-şi aprovizioneze castelele. După o versiune, nobilii

luară în acest scop bunurile țăranilor lor provocînd răscoala. După alt cronicar, Jacques-ii (adică țăranii) se ridicară la instigarea lui Marcel care-i făcu să creadă că porunca regentului era îndreptată împotriva lor ca preludiu al noilor asupriri și confiscări. Însă Jacques-ii aveau motivele lor. Ce era acest țăran, care ținea în spinare cele trei stări, acest Atlas încovoiat al lumii medievale care băga acum groaza în rîndurile clasei senioriale ? Cîrn și grosolan în tunica legată cu brîu și pantalonii lungi, poate fi văzut în medalioane sculptate în piatră și în pagini anluminate, reprezentînd cele 12 luni, semănînd boabe dintr-un sac legat de gît, cosind fîn în picioarele goale, în căldura verii, îmbrăcat cu o bluză largă și o pălărie de paie, călcînd strugurii cu picioarele în căzi din lemn, tunzînd oile ținute între genunchi, păzind turmele de porci în pădure, mergînd prin zăpadă îmbrăcat într-o haină cu glugă din blană de oaie cu o legătură de lemne de foc în spinare, încălzindu-se în februarie în fața unui foc într-o colibă joasă. Lîngă el, la cîmp, țăranca leagă snopi ; poartă o fustă prinsă la brîu pentru a-i lăsa libere picioarele și e legată la cap cu o basma în loc de pălărie.

Ca oricare alt grup, țăranii erau diferiți din punct de vedere economic, de la săracii pe jumătate sălbăticiți la proprietarul de pămînt, cu pat și saltea de puf, care avea posibilitatea de a strînge bani pentru a-și trimite fiul la universitate. Termenul general pentru țăran era șerb sau *vilain* care primise o semnificație peiorativă deși era derivat din inofensivul villa. Nu chiar sclav, dar nici complet liber, șerbul aparținea moșiei seniorului său și avea obligația să plătească arendă în bani sau în muncă pentru a folosi pămîntul și, la rîndul lui, să se bucure de protecție și dreptate. Un șerb era o persoană aflată în robie care aparținea din naștere unui anume senior și pentru ca și copiii lui să-l urmeze, în baza unei reguli numite *formariage* nu avea voie să se căsătorească în afara domeniului. Dacă murea fără copii, casa, uneltele și orice posesiuni reveneau seniorului în baza dreptului *morte-main*, pe baza teoriei că acestea îi fuseseră împrumutate șerbului pentru munca sa în timpul vieții.

Inițial, în afară de agricultură, el era obligat să facă orice fel de muncă necesară pe moșie — să repare drumuri, poduri și șanțurile cu apă, să aducă lemne de foc, să aibă grijă de grajduri și cotețe, să facă fierărie, să spele rufe, să toarcă, să țese și să practice și alte meserii

pentru castel. În secolul al XIV-lea, multe din acestea erau făcute de oameni angajați și nevoile castelului erau acoperite prin cumpărăturile făcute la oraș și la negustorii ambulanți, rămînînd ca marea majoritate a țăranilor să plătească arendă în bani și să presteze un anumit număr de zile muncă pe cîmpurile seniorului.

În afară că plătea impozitul pe fum, zeciuiala și ajutoarele pentru răscumpărarea seniorului, pentru a-l face cavaler pe fiul său și pentru a-și căsători fiica, țăranul trebuia să plătească orice folosea : pentru măcinatul cerealelor la moara seniorului, coacerea pîinii în cuptorul seniorului, stoarcerea merelor în presa de cidru a seniorului, judecarea certurilor la tribunalul seniorului. La moartea lui, el datora *heriot,* adică ceda bunurile sale în favoarea seniorului.

Munca ce o presta în agricultură se făcea în baza unor reguli care-l favorizau pe senior, ale cărui cîmpuri erau arate, semănate, fînul era cosit și recoltele strînse și în cazul furtunilor sau calamităților, recolta sa era strînsă înainte ca țăranul să se îngrijească de a sa. El trebuia să ducă vitele sale la păscut și să le aducă acasă mai curînd prin cîmpurile seniorului decît prin ale sale pentru ca seniorul să aibă și bălegarul. Prin aceste taxe și reglementări, surplusul economic revenea proprietarului funciar.

Sistemul era sprijinit de Biserică ale cărei interese erau mai legate de cei mari decît de cei umili. Biserica propovăduia că dacă nu muncești pentru senior și nu asculți de legile lui vei primi pedeapsă veșnică în iad și că neplata zeciuielii îți primejduiește sufletul. Preotul exercita o presiune permanentă pentru plata zeciuielii în natură — cereale, ouă, o găină sau un porc și spunea țăranilor că acestea erau un impozit „datorat lui Dumnezeu". Viața de toate zilele era condusă de administratorul seniorului ale cărui abuzuri și extorcări erau o sursă continuă de nemulțumire. Administratorul putea percepe un impozit mai mare, păstrîndu-și pentru el un procentaj sau să acuze un țăran de furt și să accepte de la el o taxă spre a-l elibera.

Arendele se socoteau în general în bani cîștigați din munca plătită și din vînzarea produselor agricole pe piață. În timpul recoltării se adunau bărbați și femei la culesul strugurilor spre a cîștiga cîțiva bani în plus și pentru cîteva săptămîni de distracție. Femeilor li se plătea ju-

mătate din suma plătită bărbaţilor. Lucrul cel mai de temut era foametea iar lipsurile erau obişnuite din cauza transportului deficitar şi a recoltelor slabe datorate îngrăşămintelor puţine.

Posedarea unui plug care costa 10—12 livre şi a unui cal de 8—10 livre constituia linia de demarcaţie dintre un ţăran prosper şi unul care de-abia îşi trăgea sufletul. Cei care erau prea săraci ca să-şi permită un plug, închiriau unul comunal sau arau pămîntul cu sapa şi hîrleţul. Probabil că 75—80% nu aveau posibilitatea de a poseda un plug din care jumătate deţineau cîţiva acri şi se bucurau de o oarecare siguranţă economică în timp ce restul trăia pe marginea subzistenţei, cultivînd loturi minuscule şi mai cîştigînd ceva din munca plătită prestată la senior sau la vecini mai bogaţi. Cei mai săraci trăiau în mizerie mîncînd pîine, ceapă şi puţine fructe, dormind pe paie, locuind fără mobilă într-o colibă cu o gaură în acoperiş pentru fum. Lipsiţi chiar de drepturile de posesiune ale unui şerb, ei formau noul proletariat agricol creat ca urmare a schimbării sistemului seniorial într-un sistem plătit.

Ce proporţie din ţărănime era înstărită şi ce proporţie săracă se socoteşte după bunurile lăsate moştenire. Deoarece săracii n-aveau nimic de lăsat, ei nu pot vorbi. Pentru nici o altă clasă nu este atît de evaziv faimosul ţel al istoricului „wie es wirklich war“ (cum a fost într-adevăr). Orice afirmaţie asupra vieţii ţăranilor este urmată de o alta care o contrazice. S-a spus că „îmbăierea era un lucru obişnuit la clasele de jos... chiar şi satele mici aveau băile lor publice“ totuşi contemporanii ţăranului francez se plîngeau fără încetare de murdăria şi mirosul lui urît. Deşi englezii din timpul acela par să fie de acord că ţăranul francez era mai sărac decît al lor şi comentează deseori despre mesele lui fără carne, în altă parte se spune că mînca cu regularitate carne de porc şi păsări la frigare. Mai mînca şi ouă, peşte sărat, brînză, slănină, mazăre, fasole, salată, ceapă, usturoi şi unele zarzavaturi cu foi cultivate în grădina sa, fructe conservate sau uscate pentru iarnă, pîine de secară, miere şi bere sau cidru.

Grupul de mijloc avea în afară de uneltele agricole, un pat pentru întreaga familie, bănci şi o masă în formă de capră, un scrin, un bufet, un dulap, oale de fier şi de cositor, ceşti şi ulcioare de lut, coşuri făcute în casă, găleţi şi ciubere de lemn. Ei locuiau în case din lemn fără etaj

cu acoperiş de stuf şi pereţi din chirpici făcut din diverse amestecuri de lut, paie şi pietriş. Majoritatea acestor case aveau uşi olandeze ca să intre lumina şi să iasă fumul, unele aveau geamuri minuscule, cele mai bune aveau hornuri. Speranţa de viaţă era scurtă din cauza muncii peste măsură, riscurilor de tot felul şi bolilor cum ar fi dizenteria, tuberculoza, pneumonia, astmul, cariile dentare şi a acea îngrozitoare erupţie numită Focul Sfîntului Anton care, din cauza constricţiei vaselor de sînge (neînţeleasă atunci), putea distruge un membru ca printr-un „foc ascuns" şi să-l reteze. În timpurile moderne boala a fost identificată în unele cazuri cu erizipelul şi în alte cazuri cu o otrăvire cu corn de secară datorată unei ciuperci din făina de secară ţinută peste iarnă.

Puţini ţărani prosperi puteau avea pînă la 60—80 de acri, cai de plug, hamuri de sfoară, oi, porci, vite, rezerve de lînă, piei şi cînepă, rezerve de grîu, ovăz şi porumb, o barcă şi o plasă de pescuit în rîu, o vie, o grămadă de lemne şi vase de aramă, sticlă şi argint. În cazul unui ţăran mai înstărit din Normandia casele aveau două paturi cu arcuri, un pat de lemn, trei mese, patru tigăi, două oale şi alte unelte pentru gătit, opt cearceafuri, două feţe de masă, un prosop sau un şervet, un felinar, două ciubere pentru tescuit struguri, două butoaie şi două butoiaşe, o căruţă, un plug, două grape, două sape, două coase, un hîrleţ, o seceră, trei hamuri pentru cai şi un samar. Sînt menţionaţi ţărani bogaţi care dădeau fetelor lor o zestre de 50 de florini de aur, plus o mantie cu borduri din blană, o cuvertură din blană şi angajau 12 oameni pentru munca cîmpului.

Mai reprezentativ pentru marea majoritate este ţăranul din povestea franceză *Merlin Merlot* care strigă „Vai, ce voi deveni eu care n-am nici o zi de răgaz ? Nu cred că voi avea vreodată odihnă sau uşurare... Grea este ora cînd se naşte un şerb. Cînd se naşte, suferinţa se naşte odată cu el". Copiii umblă flămînzi, întinzîndu-şi mîinile spre el după mîncare ; nevasta îl ceartă pentru că nu face rost de mîncare. „Şi eu, nefericitul, sînt ca un cocoş în ploaie, cu capul ud, atîrnîndu-mi, sau ca un cîine bătut".

O mare mîhnire avea ţăranul datorită dispreţului pe care îl aveau celelalte clase pentru el. Cu excepţia unor rare menţiuni de compătimire, majoritatea povestirilor şi baladelor îl prezintă agresiv, insolent, lacom, ursuz, suspicios, şmecher, nebărbierit, nespălat, urît, prost şi credul

iar cîteodată isteţ şi glumeţ ; tot timpul nemulţumit, de obicei încornorat. În povestirile satirice se spunea că sufletul şerbului nu va găsi loc în paradis sau în altă parte deoarece demonii vor refuza să-l ducă din cauza mirosului urît. În *chansons de geste* el este dispreţuit deoarece nu poate lupta şi n-are arme, batjocorit pentru purtările şi moravurile sale şi chiar pentru mizeria sa. Numele de Jacques sau Jacques Bonhomme dat unui ţăran era folosit de nobili în derîdere, derivat din stiharul numit „jacque" pe care ţăranul îl purta ca armură protectoare în timpul războiului. Cavalerii îl vedeau ca o persoană cu instincte murdare care nu putea înţelege cuvîntul „onoare" şi din care cauză era în stare de orice fel de înşelăciune şi incapabil de încredere. El ar fi trebuit să fie tratat decent, totuşi era acceptat proverbul „loveşte în rob şi el te va binecuvînta ; binecuvîntează un rob şi el te va lovi".

Un pasaj extraordinar din povestirea *Le Despit au Vilain* emană ură cu o intensitate care pare să nu ţină numai de domeniul ficţiunii. „Spune-mi, seniorule, dacă vrei, cu ce drept sau în ce calitate mănîncă un rob carne de vită ?... Şi gîşte din care are o mulţime ? Asta supără pe Dumnezeu. Dumnezeu suferă din această cauză şi eu de asemeni. Deoarece ei sînt o adunătură jalnică, aceşti robi care mănîncă gîşte grase ! Ar trebui să mănînce peşte ? Mai bine lasă-i să mănînce scaieţi şi măceş, ţepi şi paie, fîn duminica şi teci de mazăre în zilele de lucru. Ar trebui să stea treji şi să aibă totdeauna necazuri ; aşa ar trebui să trăiască robii. Totuşi, în fiecare zi ei sînt sătui, se îmbată cu cele mai bune vinuri şi se îmbracă în haine frumoase. Marea cheltuială a robilor revine la un cost ridicat şi aceasta este ceea ce distruge şi ruinează lumea. Ei sînt cei care strică bunăstarea comună. De la robi vine toată nefericirea. Ar trebui să mănînce carne ? Mai curînd ar trebui să mestece iarbă pe cîmp împreună cu vitele şi să umble goi în patru labe...". Aceste povestiri erau menite celor din clasele superioare. Este oare ceea ce vroiau ei să audă sau totul nu era decît o satiră la adresa atitudinii lor ?

În teorie, truditorul pămîntului şi vitele sale erau ferite de jaf şi sabie. Nici o realitate a vieţii medievale nu-şi bătea mai mult joc de această teorie. Rînduielile cavalerismului nu se aplicau în afara grupului de cavaleri. Se povesteşte că ţăranii erau răstigniţi, arşi de vii, tîrîţi de cai de către briganzi pentru a le stoarce banii. Erau

predicatori care susţineau că ţăranul munceşte tot timpul pentru toţi, fiind covîrşit de poveri şi care cereau mai multă bunătate dar tot ce puteau face era să sfătuiască victima să aibă răbdare, să fie ascultătoare şi să se resemneze.

În 1358 mizeria ţărănimii ajunsese la punctul culminant. Briganzii le luau din mînă sămînţa, le furau animalele pentru a se hrăni căruţele pentru a-şi căra prada, uneltele şi plugul pentru a-şi face arme din ele. Totuşi seniorii continuau să ceară taxe, impozite şi ajutoare suplimentare pentru marile răscumpărări „şi chiar pentru aceasta nu făceau mai nimic pentru a-şi proteja vasalii împotriva atacurilor". Oamenii de rînd „gémeau", scria Jean de Venette, „şi vedeau cum sumele pe care cu greu le strînseseră pentru nevoile războiului erau risipite pe jocuri şi podoabe". Le reproşau nobililor că nu-i foloseau în lupta împotriva duşmanului ; nobilii nu mai erau de temut deoarece cavalerii îşi pierduseră prestigiul datorită înfrîngerilor suferite de la Crécy încoace şi a laşităţii de la Poitiers. Mai presus de toate, ei vedeau complicitatea cavalerului la înfăptuirea fărădelegilor ; acesta dacă nu avea cum plăti răscumpărarea cerută de brigand se înrola în compania lui pentru un an sau doi; „atît de uşor era să faci dintr-un cavaler un brigand". Nu un plan de revoluţie, ci simpla ură făcu să izbucnească Jacqueria.

La 28 mai 1358 în satul Sf. Leu de lîngă Senlis de pe Oise, un grup de ţărani ţinură în cimitir după apusul soarelui o întrunire de protest. Ei îi condamnară pe nobili pentru nenorocirile lor şi pentru capturarea regelui „care a tulburat toate minţile". Ce au făcut cavalerii şi scutierii pentru eliberarea lui ? Pentru ce altceva în afară de asuprirea ţăranilor săraci erau ei buni ? „Regatul l-au umplut de ruşine şi l-au jefuit, şi ar fi un lucru bun să fie toţi distruşi". Cei de faţă strigară „Este adevărat ! Este adevărat ! Ruşine să-i fie celui care stă deoparte !".

Fără să mai stea pe gînduri, înarmaţi numai cu pari şi cuţitele pe care unii le aveau la ei, un grup de vreo 100 de ţărani se năpustiră asupra celei mai apropiate moşii, spărseră porţile castelului, omorîră cavalerul, pe nevasta şi copiii lui şi arseră locul pînă în temelii. Apoi, după spusele lui Froissart, ale cărui relatări despre Jacquerie proveneau de la nobili şi preoţi „ei se duseră la

un castel puternic, îl legară pe cavaler de un stîlp în timp ce pe nevastă și pe fiică le siluiră mai mulți sub ochii lui ; apoi o omorîră pe nevastă care era însărcinată, apoi pe fiică și pe toți ceilalți copii și la urmă pe cavaler, apoi incendiară și distruseră castelul". Alte relatări spun că în acea noapte au fost omorîți patru cavaleri și cinci scutieri.

Răscoala se răspîndi imediat, strîngînd adepți în fiecare zi, care veneau cu torțe și uscături aprinse pentru a ataca castele și moșii. Aveau la ei coase, furci, securi și orice alt obiect care putea fi folosit ca armă. Se spunea că pînă la urmă se strînseră cam 100 000 de oameni care atacară prin toată valea Oisei, Île de France și în regiuni vecine cu Picardia și Champagne, devastînd „toată senioria Coucy, unde se făcură mari dezastre". Pînă la terminarea răscoalei mai mult de „100" de castele și reședințe senioriale din teritoriile Coucy și Valois și diocezele Laon, Soissons și Senlis au fost jefuite și arse și mai mult de „60" în regiunile Beauvais și Amiens.

Fără o apărare organizată, nobilii au fost cuprinși de panică și fugiră cu familiile lor în orașele înconjurate de ziduri lăsîndu-și casele și toate bunurile. Jacques-ii continuau să ucidă și să incendieze „fără milă, ca niște cîini turbați". Froissart spune că „niciodată printre creștini și nici măcar printre sarazini nu s-au comis atîtea nelegiuiri, ca cele înfăptuite de acea mulțime blestemată, niște lucruri la care nici o ființă omenească nu ar îndrăzni să se gîndească sau să se uite". În exemplul pe care îl dă, luat din cronica lui Jean le Bel se relatează despre un cavaler pe care Jacques-ii „l-au omorît și l-au fript în fața soției și copiilor lui. Apoi, după ce vreo 10 sau 12 o violară pe doamnă, o siliră să mănînce carnea soțului ei și apoi o uciseră". Repetată mereu în variantele ulterioare, această relatare a devenit baza povestirilor despre atrocități.

În acuzațiile înregistrate după evenimente numărul persoanelor ucise se ridică la 30 (fără să includă cavalerul fript și soția sa), inclusiv o „iscoadă" căruia i se făcu proces înainte de a fi executată. Distrugerea și jaful erau mai practice decît omorul. Un grup de răsculați se duse direct în poiata păsărilor, luă toate găinile care erau la îndemînă, prinse crapii din iaz, luă vinul din pivnițe și cireșele din livadă și se puse pe chef pe cheltuiala nobilului. După ce insurgenții se organizară, ei s-au aprovizionat din rezervele castelelor, dînd foc la mobilă și clă-

diri după care plecau mai departe. În regiunile unde ura față de cler era tot atît de mare ca ura pentru nobili, răsculații se războiră cu Biserica, călugării tremurau în mănăstirile lor, clerul secular fugi și se refugie în orașe.

S-a ridicat un conducător al țărănimii în persoana lui Guillaume Karle sau Cale, descris ca un locuitor din Picardia, frumos și puternic, cu elocvență înnăscută și experiență de război, lucru de care aveau nevoie cel mai mult răsculații Jacquerie. El organiză un consiliu care emitea ordine ștampilate cu un sigiliu oficial și numea căpitanii aleși de fiecare localitate și locotenenții pentru escadroane de cîte 10. Oamenii lui făceau săbii din coase și cosoare și improvizau armuri din piele tăbăcită. Cale adoptă „Montjoie !" ca strigăt de luptă și comandă steaguri cu flori de crin prin care Jacques-ii doreau să arate că ei se ridicau la luptă împotriva nobililor, nu împotriva regelui.

Speranța lui Cale era să cîștige sprijinul orașelor într-o acțiune comună împotriva nobililor ; aici se întîlniră aceste două mișcări, cea țărănească și cea burgheză. Puține orașe din nord „nu erau împotriva gentilomilor" după cum scrie călugărul de la Sf. Denis în cronica sa despre domniile lui Ioan al II-lea și Carol al V-lea, deși, în același timp, mulți se temeau și îi disprețuiau pe țăranii răsculați. Totuși, burghezii mai mici văzură în răscoala țăranilor un război obișnuit al celor care nu erau nobili împotriva nobililor și clerului. Orașe ca Senlis și Beauvais unde domina grupul radical al glugilor roșii cu albastru erau solidare cu Jacques-ii, îi aprovizionau cu hrană și le deschideau porțile. Mulți dintre cetățenii din aceste orașe se alăturaseră țăranilor. La Beauvais, cu consimțămîntul primarului și al magistraților au fost executați mai mulți nobili pe care Jacques-ii îi trimiseseră acolo ca prizonieri. La Amiens se țineau procese în care nobilii erau condamnați la moarte în contumacie.

Pe de altă parte, Compiègne care era obiectivul major al lui Cale refuză să predea nobilii care-și găsiseră acolo refugiu, închise porțile și își întări apărarea. La Caen, în Normandia, unde răscoala nu-și găsi teren de manifestare, un agitator la Jacqueriei, cu un plug în miniatură prins la pălărie, colindă străzile încercînd să recruteze simpatizanți dar nimeni nu-l urmă și mai tîrziu a fost ucis de trei orășeni pe care-i insultase.

Din scrisorile de iertare de după răscoală, reiese că Jacques-ii au avut complici printre burghezi — măcelari, dogari, căruțași, sergenți, funcționari regali, preoți și alți clerici, în special cînd era vorba de jaf. Chiar și oameni instruiți apar în indulgențe dar dacă au fost împinși de convingeri, prilejul de a jefui, entuziasm sau *force majeure* nu se știe. Cavalerii, scutierii și funcționarii acuzați de a fi condus bande de țărani au pretins totdeauna după aceea că fuseseră siliți s-o facă pentru a-și salva capul, ceea ce putea să fi fost adevărat deoarece Jacques-ii aveau mare nevoie de conducători militari.

Căpitanii lor se bucurau de puțină autoritate. La Verberie, un căpitan, care se întorcea dintr-o incursiune cu un scutier capturat și cu familia acestuia, a fost înconjurat de cetățenii care strigau că vor moartea scutierului. „Pentru Dumnezeu, domnilor“ strigă căpitanul „nu faceți așa ceva fiindcă astfel veți comite o crimă“. Pentru acest om asasinarea unui nobil constituia încă un lucru îngrozitor dar nu se poate spune același lucru despre mulțime care imediat crăpă în bucăți capul scutierului.

În timp ce răscoala se extindea împotriva tuturor domeniilor nobiliare, cînd erau întrebați de ce făceau aceste lucruri, Jacques-ii răspundeau că „nu știau de ce dar că vedeau pe alții făcînd aceasta și credeau că vor distruge astfel pe toți aristocrații și nobilii din lume și că nu va mai rămîne nici unul“. Nobilii presupuneau că țăranii se gîndeau într-adevăr la o lume fără nobili și simțeau respirația fierbinte a morții. Cuprinși de acea groază pe care mulțimea o inspiră cînd răstoarnă autoritatea, ei trimiseră după ajutoare la tovarășii lor din Flandra, Hainault și Brabant.

Într-un moment critic pentru Marcel, furia Jacqueriei îi oferi o armă suplimentară pe care o apucă într-o alegere fatală ce avea să-l coste pierderea sprijinului clasei avute. La instigarea lui, domeniile consilierilor regali deveniră ținta unei bande a Jacqueriei organizate în împrejurimile Parisului sub comanda a doi negustori din capitală. Proprietățile șambelanului regelui, Pierre d'Orgement, și a celor doi delapidatori înveterați, Simon de Buci și Robert de Lorris, au fost jefuite și distruse. Intrînd cu forța în castelul Ermenonville, unul din multiplele favoruri regale acordate lui Robert de Lorris, un grup format din burghezi și țărani îl prinseră pe proprietar înăuntru. În ge-

nunchi, în fața dușmanilor săi, el a fost silit să jure că reneagă „aristocrația și nobilimea“ și să jure loialitate față de comunele din Paris.

Compromis din cauza asasinatelor și distrugerilor, Marcel încălecase un tigru. Următoarea țintă a bandei din Paris era familia regală de la Meaux. Din ce în ce mai mulți în marșul lor de-a lungul Marnei prin alăturarea cetelor de țărani răsculați care veneau din multe locuri și pe multe căi, grupul de țărani și burghezi numărînd „9 000“ de oameni ajunse la Meaux la 9 iunie „cu o mare dorință de a face rău“. Perspectiva violurilor și a crimelor îngrozea fortăreața numită Piața din Meaux unde soția Delfinului, sora și fiica lui în fașă, precum și 300 de doamne și copiii lor, erau păzite de un mic grup de seniori și cavaleri. Primarul și magistrații din Meaux, care juraseră să nu permită „dezonorarea“ familiei lui, se împrăștiară în fața invadatorilor. Fie de teamă, fie ca bun-venit, cetățenii deschiseră porțile și puseră mese în stradă cu șervete, pîine, carne și vin. Cînd se apropiau de oraș, Jacques-ii anunțau de obicei că vor o astfel de primire. Intrînd în oraș, cumplita hoardă umplu străzile cu „strigăte de sălbăticie“ în timp ce în fortăreață, spun cronicarii, doamnele tremurau de frică.

În acel moment, niște cavaleri rătăcitori galopau spre a veni în ajutor. Era vorba despre acea pereche strălucitoare, Captal de Buch și Gaston Phoebus, conte de Foix. Deși unul datora credință Angliei și celălalt Franței, ei erau veri care călăreau spre casă venind dintr-o „cruciadă“ în Prusia, unde fuseseră ca să-și facă de lucru în timpul armistițiului încheiat după Poitiers. Nici unul nu era un prieten al casei Valois însă doamnele în pericol erau totdeauna cauza oricărui cavaler și acești doi cavaleri din sud nu împărtășeau paralizia inițială a celor din nord amenințați să fie măcelăriți de către Jacquerie. Ei nu fuseseră implicați nici în rușinea de la Poitiers. Aflînd de primejdia de la Meaux, se grăbiră să vină în ajutorul celor primejduiți cu o companie de 40 de lăncii (120 de oameni), ajungînd la Piața din Meaux în aceeași zi cînd răsculații intrară în oraș. Legată de oraș cu un pod, fortăreața, înconjurată de ziduri și turnuri, era situată pe o limbă de pămînt între fluviu și un canal.

În fruntea a 25 de cavaleri cu armuri strălucitoare, cu flamuri argintii și de azur, etalînd stele, crini și lei culcați, Captal și contele ieșiră prin grilajul cu țepi pe pod. În

acest spațiu îngust unde nu se puteau strînge un număr mare de războinici, în mod neînțelept, oamenii de rînd aleseră să dea lupta. Mînuind armele de pe cai, cavalerii își doborîră adversarii, călcîndu-i în picioare, aruncînd cadavrele în apă, silind restul să se retragă de pe pod și deschizînd calea spre măcel. În ciuda unor grele lupte corp la corp, „bieții robi prost înarmați" dădură înapoi în fața lăncilor și topoarelor războinicilor încercați și în timp ce se retrăgeau îngroziți, au fost masacrați. Cavalerii șarjară, lovind cu furie și omorîndu-i pe oamenii de rînd ca pe animale pînă ce istoviră de atîta măcel.

„Mai multe mii" au fost omorîți conform cifrelor imposibile ale cronicarilor ceea ce, totuși, dă dovada unui impresionant număr de victime. Cei care scăpară cu fuga au fost urmăriți, prinși și exterminați. Cavalerii au avut puține pierderi, unul cu o săgeată trasă în ochi. Furia lor, crescînd din ceea ce se hrănea, se dezlănțui drept răzbunare asupra orașului care a fost jefuit și incendiat. Au fost prădate case și chiar biserici, în urma lor nerămînînd nimic de valoare ; primarul fu spînzurat, mulți cetățeni masacrați, alții închiși, alții arși în interiorul caselor lor. Meaux arse timp de două săptămîni și a fost condamnat ulterior pentru *lèse majesté* și desființat ca o comună independentă.

Meaux a fost momentul de cotitură. Prinzînd curaj, nobilii francezi din regiune se alăturară la pustiirea ținuturilor înconjurătoare, aducînd mai multe daune Franței, spunea Jean de Venette, decît îi aduseseră englezii. Urmă apoi înăbușirea Jacqueriei și odată cu ea, căderea lui Marcel.

Carol de Navarra conducea contra-acțiunea din Picardia și regiunea Beauvais, împins la aceasta de nobilii din gruparea sa. Ei merseră la el și-i spuseră că „dacă cei care se numesc Jacques mai continuă, ei vor desființa clasele avute și vor distruge totul". Ca unul din marii nobili ai lumii el nu trebuie să suporte ca cei de seama lui să fie reduși la nimic. Știind că ar putea cîștiga coroana sau puterea numai cu sprijinul nobilimii, Carol s-a lăsat convins. Cu o armată de mai multe sute de oameni din care făcea parte și „baronul de Coussy", el porni împotriva Jacques-ilor adunați la Clermont sub conducerea lui Guillaume Cale. Isteț, Cale porunci armatei sale formată din mai multe mii de oameni să se retragă spre Paris pentru a avea sprijinul și ajutorul orașului, însă

Jacque-ii, nerăbdători să lupte refuzară să-l asculte. Atunci Cale îi desfăşură în cele trei batalioane tradiţionale din care două, conduse de arcaşi şi arbaletieri, erau staţionate în spatele unei linii de căruţe şi bagaje. Al treilea, format din 600 de călăreţi, de-abia mai ţinîndu-se în şa şi mulţi fără arme, era ţinut în rezervă.

Sunînd din trompete şi scoţînd strigăte de luptă, cu steaguri zdrenţuite fluturînd, ţăranii înfruntară duşmanul. Surprins de această rezistenţă organizată, Carol de Navarra preferă viclenia şi înşelăciunea. Îl invită pe Cale la tratative şi în faţa invitaţiei unui rege, bunul simţ al lui Cale îl părăsi probabil. Considerîndu-se un adversar aflat în război căruia i se aplicau regulile cavalereşti, merse la tratative fără gardă, la care adversarul său regal şi nobil porunci să fie prins şi aruncat în lanţuri. Prinderea conducătorului lor cu atîta uşurinţă şi printr-o viclenie plină de dispreţ îi făcu pe ţăranii răsculaţi să piardă încrederea şi speranţa în reuşită. Cînd nobilii atacară, oamenii de rînd căzură ca şi tovarăşii lor de la Meaux, fiind şi ei măcelăriţi. Numai cîţiva care se aruncaseră în tufişuri scăpară de săbiile călăreţilor. Satele încercuite îi predară pe fugari nobililor. Continuînd atacul în altă parte a regiunii, Carol de Navarra şi grupul său masacrară încă „3 000“ de ţărani, plus 300 pe care-i arseră de vii într-o mănăstire unde se ascunseseră. Pentru a-şi desăvîrşi victoria, Carol de Navarra îl decapită pe Gauillaume Cale după ce, în bătaie de joc, îl încoronase ca rege al Jacque-ilor cu o coroană de fier înroşită în foc.

În timp ce represiunea sălbatică se deplasa spre nord, reieşi că noul ei conducător era Enguerrand de Coucy ale cărui domenii fuseseră în centrul furtunii. Jacque-ii n-au mai avut cum să se replieze, spune Froissart, deoarece „tînărul baron de Coucy strînse un mare număr de gentilomi, care îi nimiciră oriunde îi găsiră, fără milă sau îndurare“. Că un om atît de tînăr ar fi luat conducerea dovedeşte o puternică personalitate dar din acest episod nu se poate afla nimic mai mult. *Chronique Normande* şi alte relatări îl mai menţionează vînîndu-i pe ţărani prin cătune şi sate şi spînzurîndu-i de copaci în timp ce vecinul său, contele de Roussi, îi spînzura de uşile caselor lor. Suma a ceea ce se cunoaşte este stabilită de autoritatea secolului al XIX-lea, Père Denifle : „Mai ales Enguerrand al VII-lea, tînărul senior de Coucy a fost acela care în

fruntea nobililor din baronia sa sfîrşi exterminarea Jacques-ilor".

Înviorați de baia de sînge de la Meaux, nobilii din acea regiune puseră capăt Jacqueriei între Sena și Marna. „Ei se aruncară asupra cătunelor și satelor, dîndu-le foc și urmărindu-i pe sărmanii țărani în case, pe cîmpuri, prin vii și păduri pentru a-i măcelări". Pînă la 24 iunie 1358 „20 000" de țărani răsculați fuseseră uciși iar satele pustiite.

Răscoala inutilă se sfîrșise, durînd, în ciuda întinsei umbre pe care o lăsase, mai puțin de o lună din care două săptămîni fuseseră represiuni. Nu se cîștigase nimic, nimic nu se schimbase, numai mai multă moarte. Ca și oricare altă insurecție a secolului, ea a fost înăbușită prin puterea oțelului, imediat ce guvernanții și-au venit în fire, prin avantajul omului călare și din cauza inferiorității psihologice a insurgenților. Fără să țină seama de consecințe, moșierii care deja sufereau din cauza lipsei de mînă de lucru după ciumă, au lăsat ca răzbunarea să treacă înaintea intereselor proprii.

În următoarea lună, lupta din Paris ajunse în toi și se sfîrși. Imediat după Poitiers, Marcel îi puse pe oameni la treabă lărgind zidurile, întărind porțile, săpînd șanțuri și umplîndu-le cu apă, ridicînd bariere. Complet încercuită și fortificată, capitala era cheia puterii. Regentul cu nobilii încercau să intre prin perimetrul de la Vincennes pînă la periferie ; Marcel care pierduse din vedere orice scop în afară de a-l birui pe regent plănuia să predea capitala lui Carol de Navarra ; acesta, care era ca un țipar, trata cu ambele părți și era în legătură cu forțele navarreze și cu cele engleze din afara zidurilor.

La o întrunire de masă, convocată de Marcel pentru Carol de Navarra în Place de Grève, Carol spuse mulțimii că „ar fi fost regele Franței dacă mama lui ar fi fost bărbat". Grupe de demonstranți tocmiți strigau „Navarra ! Navarra !". În timp ce majoritatea rămase tăcută, șocată de neloialitate, a fost ales cu aclamații căpitanul Parisului. Faptul că a acceptat funcția de partea poporului îi îndepărtă pe mulți dintre adepții săi nobili deoarece ei nu doreau să fie „împotriva celor avuți". Probabil că atunci Enguerrand de Coucy se retrase din gruparea navarreză deoarece curînd după aceea apăru în opoziție

Și sub Marcel se crăpa pămîntul ca gheața pe un rîu. Conivența sa cu Jacques-ii sperie multe „orașe bune“ și mai grav, provocă nemulțumirea marii burghezii din orașul lui. În haosul, lipsurile și dezorganizarea înregistrate de comerț, ei se îndreptară spre regent ca singurul centru în nevoia lor disperată de autoritate. Și Parisul se despărți în fracțiuni furioase, unii luptînd cu Marcel pînă la capăt, unii pentru înscăunarea lui Navarra, unii pentru admiterea regentului, toți puși pe foc de ura față de englezii care devastau suburbiile orașului, comițînd zilnic atrocități. Lipsit de sprijin, Marcel a fost silit să recurgă la forța armată. La 22 iulie, în timpul unei acțiuni care-i făcu pe toți să se întoarcă împotriva lui, îi permise lui Carol de Navarra să aducă în oraș un grup de soldați englezi. Parizienii, ațîțați și înarmați, se năpustiră asupra lor cu asemenea putere încît englezii trebuiră să fie închiși în fortăreața Luvrului pentru a fi protejați.

Între timp, burghezii prosperi se temeau că, dacă regentul reușea să ia orașul cu forța, cînd de fapt orașul ar fi trebuit să se predea, toți cetățenii fără deosebire vor fi pedepsiți și jefuiți. Incapabili să-l silească pe Marcel să predea orașul, ei se hotărîră să scape de el pe baza teoriei că „era mai bine să ucizi decît să fii ucis“. În mijlocul intrigilor, dușmanilor și a evenimentelor inexplicabile, cetățenii erau ușor de păcălit cu zvonuri că starostele negustorilor trădează.

La 31 iulie, cînd Marcel apăru la Porte St. Denis și porunci gărzilor să dea cheile porții ofițerilor regelui Navarrei, se produse deznodămîntul. Gărzile refuzară strigînd că orașul fusese trădat. Armele scînteiară și un postăvar numit Jean Maillart, în mod evident pregătit dinainte, desfășură steagul regal, încălecă pe calul său și scoase strigătul de luptă al regelui : „Montjoie — St. Denis !“. Mulțimile preluară strigătul, se dădură alarme amestecate și se auzi zăngănit de arme. Marcel apăru apoi la Porte St. Antoine unde ceru iar cheile și fu întîmpinat cu același refuz de un anume Pierre des Essars, un burghez înnobilat și văr prin căsătorie atît cu Maillart cît și cu Marcel. Năpustindu-se asupra lui Marcel, gărzile de la St. Antoine îl doborîră iar cînd ridicară armele pătate de sînge și îmbulzeala se mai rări, corpul lui Etienne Marcel zăcea mort, călcat în picioare pe stradă.

Doi dintre însoțitorii lui au fost de asemenea uciși, iar alții dezbrăcați, bătuți și lăsați goi sub ziduri. „Apoi po-

porul se grăbi să găsească și alții pe care să-i trateze la fel". Mai mulți partizani ai lui Marcel au fost uciși și lăsați dezbrăcați în stradă. În timp ce Carol de Navarra reuși să scape spre St. Denis, fracțiunea regalistă luă puterea și după două zile, la 2 august 1358, deschise porțile pentru regent.

El proclamă imediat o iertare pentru cetățenii orașului în afara colaboratorilor apropiați ai lui Marcel și ai lui Carol de Navarra care au fost executați sau exilați iar averile lor confiscate și date oamenilor regentului. Însă spiritul glugilor albastre-roșii rămase destul de puternic ca să provoace demonstrații serioase atunci cînd au fost arestați alți adepți ai lui Marcel. Situația era tulbure și periculoasă. La 10 august, regentul emise o amnistie generală și porunci nobililor și țăranilor să se ierte reciproc, încît să se poată cultiva pămîntul și să se strîngă recolta. Se făcea simțită exterminarea Jacques-ilor.

Odată cu moartea lui Marcel, mișcarea reformistă eșuă ; perspectiva „Guvernări Bune" avea să rămînă doar o perspectivă. După Artevelde și Rienzi, Marcel era al treilea conducător al unei răscoale burgheze într-o perioadă de 12 ani care era omorît de proprii lui adepți. În general, poporul francez nu era pregătit pentru efortul de a limita monarhia. Locuitorii Franței puneau toate necazurile lor — impozitele mari, guvernarea necinstită, moneda devalorizată, înfrîngerile militare, banditismul companiilor, starea de decădere a regatului — pe seama consilierilor proști ai coroanei și pe nobilii lași, nu pe seama regelui care luptase curajos la Poitiers sau chiar pe seama Delfinului. Nu s-a ivit nici o mișcare politică care să ducă mai departe cauza lui Marcel. Dreptul stărilor generale de a se întruni la cererea lor a fost pierdut, prevederile Marii Ordonanțe anulate în mare măsură, deși nu în totalitate. Coroana era liberă pentru perioada absolutismului regal.

Deși regentul stăpînea Parisul, el era înconjurat de dușmani. De la St. Denis, Carol de Navarra își anunță în mod deschis împotrivirea sa și își reînnoi alianța cu regele Eduard. „Foarte supărător și crud", războiul nedeclarat al companiilor navarreze și engleze s-a intensificat, grupuri individuale se contraatacau, țara era pradă bătăliilor și incursiunilor locale, a asedierii și incendierii castelelor și

satelor. Prins în mijlocul aceștor nenorociri „tînărul baron de Coucy își păzea cu grijă castelul și teritoriul“, cu ajutorul a doi războinici redutabili. Unul era fostul tutore, Matthieu de Roye, care silise odată o întreagă companie de 300 de englezi să se predea. Celălalt era administratorul domeniului Coucy, „un cavaler crud și curajos“, numit Chanoine de Robersart care „era mai temut de englezi și de navarrezi decît oricare altul deoarece îi fugări de multe ori“.

Acțiunea personală a lui Enguerrand a fost să distrugă castelul episcopului Robert le Coq care încerca să atragă Laon-ul în tabăra lui Carol de Navarra. Amănunte nu se cunosc în afară de faptul că baronului de Coucy „nu-i plăcea numitul episcop“. Altfel, plătind soldele soldaților lui și nepermițînd nici unuia să rămînă în afara zidurilor, îi ținea pe briganzi la respect, deși aceștia reușiseră să captureze castelul vecin al contelui de Roussi, „provocînd mari lipsuri“ în regiune. Din cauza pămînturilor necultivate și a satelor distruse lipsurile se extindeau în Franța.

Capitolul 8

Ostatic în Anglia

In tot acest răstimp eforturile făcute la Londra pentru încheierea unui tratat permanent de pace au eşuat. Cînd francezii se împotriviră condiţiilor unui acord la care se ajunsese în 1358, Eduard a răspuns prin sporirea cererilor lui. În martie 1359, cînd armistiţiul era pe sfîrşite, regele Ioan cedă, dînd jumătate din regat pentru eliberarea lui. Prin tratatul de la Londra el ceda virtual toată partea de vest a Franţei de la Calais la Pirinei şi a fost de acord cu o catastrofală răscumpărare, mărită acum, de 4 milioane de scuzi de aur, plătibilă în rate, garantată de predarea a 40 de ostatici regali şi nobili printre care se număra şi Enguerrand de Coucy. În cazul în care teritoriile cedate nu erau transferate, Eduard îşi asuma dreptul de a trimite forţe armate în Franţa al căror cost avea să fie suportat de regele francez.

Deşi Franţa dorea cu disperare pacea, cînd condiţiile au fost făcute cunoscute, se revărsă un val de ruşine şi furie. Devenit matur în anii întunecaţi de după Poitiers, Delfinul învăţase conducerea mai bine decît tatăl său. Nici el, nici Consiliul nu erau dispuşi să accepte termenii la care se învoise regele Franţei. Trebuind să facă faţă unei alternative îngrozitoare, să accepte tratatul sau reizbucnirea războiului, ei convocară stările generale şi le cerură „celor mai nobili şi mai înţelepţi“, avînd puteri depline, să reprezinte comunele.

În acest ceas sumbru, unul dintre cele mai întunecate din istoria Franţei, puţinii delegaţi care avură curajul să

vină la Paris pe drumuri înțesate de bandiți, își luară rolul în serios. Cînd li se citi textul tratatului de la Londra, la 19 mai, deliberară scurt timp și dădură Delfinului răspunsul fără să se certe. De data aceasta era laconic „Ei spuseră că tratatul displăcea întregului popor al Franței fiind intolerabil și de aceea ei porunceau să se pornească război împotriva Angliei".

Eduard se pregăti să facă un efort suprem pentru a-și desăvîrși victoria. El invocă drept cauză „perfidia" franceză în respingerea tratatului, stabilind astfel bazele unui „război drept" și permițînd episcopilor să ofere indulgențe pentru a sprijini recrutarea. Hotărît să adune o forță expediționară căreia să nu-i lipsească nimic spre a învinge, petrecu toată vara pentru strîngerea celor necesare. S-a format un imens convoi de 1 100 de corăbii care transportau 11 000 — 12 000 de oameni și mai mult de 3 000 de cai (un număr egal de cai așteptînd la Calais), cu 1 000 de căruțe și cîteva căruțe cu patru cai pentru caravana de bagaje, plus corturi, fierării, rîșnițe manuale, potcoave și cuie, arcuri și săgeți, arme și armuri, vase de bucătărie, rezerve de vin și hrană, bărci de piele pentru pescuitul în rîuri, iar pentru vînătoare 30 de șoimari cu șoimi, 60 de perechi de cîini de vînătoare și 60 de ereți.

Cînd regele se îmbarcă, luînd cu el pe cei patru fii mai mari era sfîrșitul lui octombrie și trebuia să se pregătească pentru o campanie de iarnă. Conform întregii experiențe militare, inclusiv după experiența sa, aceasta era o situație nefastă pentru o forță armată acționînd departe de baza ei de acasă însă entuziasmul marilor pregătiri este greu de stăvilit și Eduard avea mare încredere într-o victorie rapidă datorată faptului că poseda multe garnizoane în Franța.

Sorții de izbîndă ai Angliei erau mai mari decît oricînd. Un rege dinamic atrăsese ajutorul unui grup extraordinar de soldați capabili — Chandos, Knollys, sir Walter Manny, sir Hugh Calveley, Captal de Buch și, nu în ultimul rînd, prințul Țării Galilor — un astfel de grup „pe care stelele prin influența lor nu-l produc decît o singură dată". Succesul putea fi atins. „O femeie care nu avea lucruri jefuite din Franța" scria cronicarul Walsingham, „veșminte, blănuri, cuverturi, vase de argint și pînză de in, nu era luată în seamă". Fierberea a atins punctul culminant în 1380 cînd regele Eduard a plecat cu corăbiile să înfrunte un atac spaniol. În august, la bordul corăbiei „Thomas",

după cum este descris de Froissart, regele, cu un pieptar de catifea și o căciulă de castor „care-i ședea bine“ stătea la teugă, bucurîndu-se de discuții și cîntece împreună cu prințul și un grup de nobili. „După cum ni s-a spus de către cei prezenți, în acea zi regele era foarte vesel, cum nu fusese vreodată în viața lui și porunci menestrelilor să-i cînte un dans din Almain pe care-l prezentase nu de mult sir John Chandos“. El îi porunci lui Chandos să danseze și să cînte cu menestrelii „ceea ce îl încînta foarte mult“, în timp ce, din cînd în cînd, își arunca privirile în sus la omul de veghe de pe catarg care se uita după spanioli. Nu-i nevoie să mai spunem că atunci cînd au fost zăriți, fură înfruntați și învinși confirmînd lauda lui Eduard că el este „Stăpînul Mării“.

În 1359 englezii plecară de la Calais spre Reims unde Eduard intenționa să fie încoronat rege al Franței. Tîrînd după el un convoi enorm cu bagaje de care se spunea că acoperă nouă kilometri, ei traversară Picardia în trei coloane separate de marș pentru a avea posibilitatea de a strînge din mai multe părți prăzi dar chiar și așa găsiră provizii puține într-o țară deja devastată de briganzi. Caii mureau de foame, pasul devenea mai încet, ploaia cădea în fiecare zi, se înainta numai cu 11-12 kilometri pe zi. Lucrul cel mai rău din toate era că Eduard nu-și putea atinge țelul său de a da o bătălie decisivă. Englezii înaintau printr-un gol creat în mod deliberat. Nici o armată strălucitoare nu-i veni în întîmpinare. Francezii își concentrau apărarea în orașe și castele fortificate care puteau rezista atacurilor.

Evitarea unei bătălii deschise — strategia care avea să salveze Franța — apăru, ca majoritatea inovațiilor militare, din înfrîngeri, din viclenie și puține mijloace. Persoana care a întrezărit ce era nevoie în această situație a fost regentul, un conducător care asculta de necesitate, nu de glorie.

Față de cumnatul său ostil din Navarra, poziția regentului se îmbunătățise deoarece, în august, Carol de Navarra abandonase alianța cu Eduard și într-o altă ceremonie de împăcare promise să fie „un prieten bun al regelui Franței, al regentului și regatului“. Deși promisiunea lui părea să fie inspirată în mare parte de Dumnezeu, regele Navarrei nu putea trăi fără a complota și în cîteva luni se angajă într-un nou plan pentru a-l îndepărta pe Delfin.

Eduard ajunse la Reims în prima săptămînă a lui decembrie, așteptîndu-se probabil ca orașul să-i dea drumul înăuntru după înaintarea sa victorioasă. Avertizat de intenția lui Eduard, Reims-ul își întărise zidurile în timpul unei pregătiri îndelungate și închise porțile cu încăpățînare, silindu-i pe englezi la un asediu. Francezii goliseră satele de tot ceea ce putea sluji inamicului și demolaseră clădirile care-l puteau adăposti. La porțile Reims-ului, Eduard văzu arzînd sub ochii lui mănăstirea St. Thierry pe care intenționase s-o facă cartierul său general. Privați de provizii, așa cum fuseseră privați de luptă, vlăguiți de frig și foame, englezii au fost siliți să ridice asediul după 40 de zile. Se îndreptară spre sud, spre bogata Burgundie, prădînd și distrugînd timp de două luni pînă ce Eduard se lăsă mituit cu suma de 200 000 de montoni de aur de către ducele de atunci al Burgundiei, Filip de Rouvre.

Pe cînd se îndrepta spre Paris în martie, Eduard află cu furie și jurăminte de răzbunare de o incursiune franceză devastatoare asupra orașului Winchelsea, pe coasta sudică a Angliei. Obiectivul ei final era salvarea regelui Ioan ceea ce ar fi scutit Franța de o răscumpărare ruinătoare. După cum fusese plănuită inițial, incursiunea avea și scopul de a-i speria pe englezi „printr-o demonstrație că francezii vor rămîne acolo“, și a-i face să-și retragă armatele din Franța pentru autoapărare. Costurile fură majorate de către cele mai mari orașe. Un îndrăzneț căpitan de vas numit Enguerrand Ringois din Abbeville, renumit pentru curajul și caracterul său neîmblînzit la asediul Calais-ului, a fost ales în calitate de comandant naval. Forțele terestre numărînd 2 000 de cavaleri, arcași și pedestrași din Picardia și Normandia sufereau de obișnuita lipsă de comandă unică. Ele erau conduse de un triumvirat de nobili care nu se înțelegeau între ei. Pierre des Essars, bărbatul care-l înlăturase pe Etienne Marcel, conducea un corp de voluntari parizieni.

Datorită zvonurilor privitoare la atac, Ioan a fost mutat la 1 martie de la Lincolnshire într-un castel mai aproape de Londra și după aceea chiar în turnul Londrei. În ciuda acțiunilor de recunoaștere făcute pe coastă, francezii derutați de false informații, debarcară pe coasta de sud la 15 martie. Cucerind Winchelsea fără dificultate nu făcură nici un efort să-și întărească poziția, ci se dedară ca de

obicei la prădăciuni, crime și violuri, inclusiv la masacrarea unui grup de cetățeni care asistau la o slujbă într-o biserică. În timp ce se dădu alarma prin sate, francezii jefuiră orașul vecin Rye, apoi înfruntară și respinseră o armată strînsă în grabă de 1 200 de englezi care veniră împotriva lor. Temîndu-se de forțe mai mari hotărîră să nu mai facă „demonstrația că vor rămîne acolo" și întorcîndu-se după o invazie de 48 de ore la capul de pod, se reîmbarcară la lumina orașului în flăcări.

Anglia fu cuprinsă de panică în urma știrilor că dușmanul „călărea în toată țara, omorînd, dînd foc, distrugînd și făcînd alte fărădelegi" și că se pot aștepta la mai rău „dacă nu vor fi înfruntați repede și bărbătește". Deși aceasta s-a dovedit că nu mai era necesar, panica lăsă o teamă persistentă de invazie care avea să exercite anumite limitări asupra acțiunilor viitoare împotriva Franței. Astfel, incursiunea curajos plănuită și prost condusă nu reuși nimic altceva decît să provoace furie și represalii din partea lui Eduard, descoperind că francezii puteau acționa tot atît de mîrșav în regatul său, precum o făceau englezii în Franța.

Încercuind Parisul la începutul lui aprilie, englezii trimiseră crainici pentru a-i provoca pe apărători la luptă, însă Delfinul, bazîndu-se pe fortificațiile consolidate de Marcel, interzise orice reacție. După o săptămînă de incendieri și omoruri în afara zidurilor care nu-i determinară pe francezi să iasă la luptă. Eduard plecă derutat, la fel ca după Reims, dar nu încă pregătit să renunțe. Luă drumul spre Chartres, nu spre coastă. În ultimele două luni nunți papali făcuseră naveta între Delfin și englezi încercînd să redeschidă negocierile, totdeauna blocate de refuzul lui Eduard de a reduce cererile sale. Chiar și Delfinul trimisese soli cu propuneri de pace. Văzînd „cum regatul nu putea suporta timp îndelungat marea nenorocire și sărăcie" pe care le aduceau englezii „deoarece se pierdeau în toate părțile arendele seniorilor și bisericilor", Delfinul și consiliul său au propus să se rezolve problema în baza acordului din 1358 încheiat înainte ca Eduard să-și fi majorat pretențiile. Ducele de Lancaster îl sfătui pe Eduard să accepte propunerile deoarece, dacă stăruia, regele ar fi trebuit să poarte război „toate zilele care i-au mai rămas" și ar putea „să piardă într-o zi acele lucruri pentru care ne-au trebuit 20 de ani să le cîștigăm."

Mînia cerului îl sprijini pe duce. Luni, la 13 aprilie, într-o „zi întunecată și îngrozitoare“, cu ceață și un frig pătrunzător, în timp ce armata își făcuse tabăra în apropiere de Chartres, se iscă o furtună cu grindină care izbi cu forța unui ciclon, urmată de o rupere de nori, ploaia fiind foarte rece. Au fost omorîți de grindină oameni și cai, corturile rupte de vînt, convoiul de bagaje tîrît în noroi și torente. Mulți oameni muriră din cauza frigului îngrozitor „și mulți numiră acea zi Lunea Neagră“. În jumătate de oră armata lui Eduard suferi pierderi care n-ar fi fost posibil să fie produse de mîini omenești și care nu aveau cum să nu fie considerate drept un semn ceresc. Lunea Neagră puse în evidență toate greșelile campaniei de șase luni — vulnerabilitatea armatei engleze, neputința de a da o bătălie decisivă, incapacitatea de a cuceri un oraș fortificat sau o capitală, vaga intuiție, pe care o avusese într-un fel Lancaster, că Franța nu putea fi cucerită prin jaf, nici prin asediu, oraș cu oraș, fortăreață cu fortăreață. În cele din urmă, aceasta a fost cauza ce a condamnat acest război să dureze 100 de ani — faptul că, exceptînd întîmplarea care a făcut ca un rege să fie luat prizonier la Poitiers, armatele medievale nu aveau mijloace să obțină un rezultat decisiv și mai puțin încă, capitularea necondiționată.

Ținînd cont de semnul ceresc și de sfatul lui Lancaster, Eduard numi niște reprezentanți care să negocieze pacea cu francezii în baza unor termeni revizuiți. Ei se întîlniră în micul sat Brétigny la vreo patru kilometri depărtare de Chartres unde în sfîrșit se puse capăt războiului de 20 de ani, — după cum părea atunci.

Semnat la 8 mai 1360, tratatul de la Brétigny cuprindea un labirint de detalii juridice și teritoriale în 39 de articole, cinci scrisori de confirmare și o întreagă frazeologie tot atît de eternă ca și avocația. În esență era o întoarcere la tratatul inițial din 1358. Răscumpărarea regelui Ioan se cifra din nou la 3 milioane de scuzi de aur și pretențiile teritoriale excesive ale lui Eduard au fost abandonate, recunoscînd astfel că ultima sa campanie fusese un eșec. Însă se confirma cesiunea Guiennei și a Calais-ului fără omagiu, regelui Eduard, plus transferul altor teritorii, orașe, porturi și castele între Loara și Pirinei și din regiunea Calais, reprezentînd în total o treime din Franța, cel mai mare cîștig înregistrat în Europa occidentală pînă

la acea dată. Regele Eduard renunţa la coroana Franţei şi la toate pretenţiile teritoriale netrecute în tratat.

Pentru a asigura îndeplinirea tratatului se reînnoi prevederea privitoare la cei 40 de ostatici, reprezentînd cele mai importante figuri din regat, incluzînd din nou pe Enguerrand de Coucy. Ca stăpîn al celui mai mare bastion din nordul Franţei şi un centru de rezistenţă contra englezilor, el a fost ales în mod deliberat cu speranţa că se va menţine mai bine pacea dacă astfel de oameni vor fi ţinuţi ostatici.

Grupul era condus de cei patru „*Fleurs-de-Lys*" sau prinţi regali şi anume, cei doi fii ai regelui, Ludovic şi Ioan (viitorul duce de Anjou şi de Berry), fratele lui, ducele de Orléans şi cumnatul Delfinului, Ludovic al II-lea, duce de Bourbon. Conţii de Artois, de Eu, de Longueville, de Alençon, de Blois, de Sf. Pol, de Harcourt, de Grandpré, de Braisne şi alţi *grands seigneurs* şi luptători renumiţi inclusiv Matthieu de Roye, fostul tutore ale lui Coucy — completau lista. Regele Ioan urma să fie adus pînă la Calais unde avea să rămînă pînă ce se va plătit suma de 600 000 de scuzi din răscumpărarea lui şi se va fi trecut la un transfer preliminar al teritoriilor. Va fi apoi eliberat împreună cu zece prizonieri de la Poitiers şi înlocuit cu 40 de ostatici din starea a treia — adevărata sursă de bani — patru din Paris şi doi din fiecare din celelalte 18 oraşe. După care se va transfera suveranitatea oraşelor şi castelelor şi se va plăti restul din răscumpărare în şase rate de cîte 400 000, la interval de şase luni, fiind eliberaţi la fiecare rată şi o cincime din ostatici.

Tratatul de la Brétigny a fost „încheiat prea uşor spre adînca mîhnire şi marele prejudiciu al regatului Franţei", conform judecăţii cronicarului anonim al lucrării *Quatre Valois* de care nu se ştie nimic decît că era cetăţean al Rouen-ului. Au fost cedate fortăreţe şi oraşe bune — scria el, care „nu puteau fi uşor cucerite" ceea ce era destul de adevărat, însă se găsi o scuză pentru tratat prin faptul că trebuia eliberat regele.

Înlăturarea bandelor de briganzi din Franţa era o necesitate şi mai stringentă. Într-o anexă a tratatului, Eduard interzicea cu pedeapsa cu exilarea orice act împotriva păcii înfăptuit de către soldaţii englezi, însă această prevedere nu era sprijinită de nici o intenţie fermă şi nu aducea Franţei o curmare a acestei stări de lucruri. De fapt, tratatul de la Brétigny a deschis perioada de înflorire a ban-

delor deoarece un număr mare de soldați recent lăsați la vatră acționau în grupuri, numite *Tard-Venus* (Noii veniți), călcînd pe urmele predecesorilor lor și treptat sporiră rîndurile armatelor mercenare.

Se făcură eforturi extreme pentru a strînge banii pentru răscumpărare. Orașele, comitatele și domeniile nobiliare își fixară ele însele cotele, printre care și casa Coucy, contribuind cu 27 500 de franci. La Paris și în împrejurimi se percepu o taxă pe vînzări de 12 peni la lira sterlină, plătibilă de către nobili și cler și de „toate persoanele care aveau posibilitatea de a plăti". Cînd veniturile erau mici se recurgea la evrei, ei au fost invitați să se întoarcă, acordîndu-li-se drept de ședere pentru 20 de ani pentru care urmau să plătească 20 florini pe persoană la reinstalare și șapte florini pe an după aceea.

Chiar și Ioan își dădu fiica Isabelle, în vîrstă de 11 ani, în căsătorie unui fiu de 9 ani al unei familii bogate și extravagante din Milano, Visconti, în schimbul sumei de 600 000 de florini de aur. Alianța regelui Franței cu un tiran italian provocă aproape tot atîta uimire ca înfrîngerea de la Poitiers. Pentru a obține prințesa, Galeazzo Visconti, tatăl mirelui oferi jumătate din sumă în bani lichizi și jumătate în schimbul unei zestre în teritorii. Căsătoria trebuia să aibă loc în iulie, imediat după logodnă, așa cum se obișnuia, dar a trebuit să fie amînată cînd prințesa se îmbolnăvi. Cîtă îngrijorare trebuie să fi fost la patul de suferințe al fiicei de care depindea atîta aur !

În acest timp apăru din nou ciuma în Savoia și Lombardia, o primă manifestare a recidivei majore din anul următor. După ce se retraseră în vilele de la țară pentru lunile de vară, în timp ce la Milano oamenii mureau cu miile și cadavrele putrezeau în case sigilate, frații Visconti s-au întors cînd ciuma se domolise și trimiseră în toată Italia după bijuterii, mătăsuri și veșmintele cele mai splendide în vederea nunții. Musafirii fură asigurați că va fi cea mai măreață nuntă văzută vreodată în Lombardia. Prințesa franceză, însănătoșită, a fost trimisă la Milano prin Savoia, neținîndu-se seama de riscuri, și căsătorită la mijlocul lui octombrie cu festivități etalînd un lux „imperial" care au durat trei zile. Cu această ocazie sosiră în oraș 1 000 de invitați cu servitorii lor. Spectacolul opulent care-l dădu familia Visconti — și plătit de supușii lor — sublinia ceea ce era considerat a fi în mare măsură o umilință pentru Franța. Matteo Villani, gîndindu-se la măreția

coroanei Franței a scris : „Cine și-ar putea închipui că purtătorul acelei coroane este la așa strîmtoare încît să-și vîndă carne din carnea sa la licitație ?“ Soarta fiicei regelui îi părea „într-adevăr un semn al nefericirii din rîndurile omenești“.

Între timp regele Ioan aștepta din iulie la Calais ca ostatic al englezilor împreună cu fiul lui cel mai mic, numit acum Filip cel Îndrăzneț. Porecla viitorului duce de Burgundia i-a fost dată la un banchet oferit de regele Eduard pentru prizonierii de la Poitiers în cursul căruia tînărul prinț sări de la masă furios și-l lovi pe majordom strigînd : „Unde ai învățat să-l servești pe regele Angliei înaintea regelui Franței cînd sînt la aceeași masă ?“. „Într-adevăr, vere“, comentă Eduard, „tu ești Filip cel Îndrăzneț“. În 1361, la moartea lui Filip de Rouvre, regele Ioan preluă ducatul Burgundiei pentru fiul lui cel mai mic ; ducatul va deveni o moștenire fatidică.

La 24 octombrie 1360 o primă plată a 400 000 de scuzi din răscumpărarea lui Ioan, strînsă în special din nord, a fost dată englezilor la Calais. Aurul lui Visconti era atît de implicat în tranzacții financiare complexe, zestre și schimburi între Ioan și Galeazzo încît pare că n-a contribuit la răscumpărare. Deși mai puțin decît suma prevăzută, cei 400 000 au fost acceptați și tratatul de pace ratificat oficial, cu unele modificări, sub numele de tratatul de la Calais. Semnătura lui Enguerrand de Coucy ca unul din ostaticii principali era adăugată la document. După ce a jurat împreună cu Eduard să mențină pacea permanent conform condițiilor tratatului, cei doi regi se despărțiră și Ioan se întoarse în sfîrșit, după patru ani de prizonierat, în țara sa pustiită.

La patru zile după eliberarea sa, la 30 octombrie, grupul de ostatici francezi a plecat spre Anglia. Unii aveau să rămînă aici 10 ani, alții aveau să se întoarcă după doi sau trei ani, cîțiva vor muri în exil. Printre destinele lor diferite, cel al lui Enguerrand avea să fie unic : el avea să devină ginerele regelui Angliei.

Nemurirea călătorea cu el peste Canal. Pe aceeași corabie sau pe o alta din convoi, un tînăr funcționar dintr-o familie burgheză din Valenciennes în Hainault pleca spre Anglia pentru a prezenta o relatare pe care o scrisese despre bătălia de la Poitiers reginei Filipa a Angliei, concetățeana sa, în speranța de a obține patronajul ei. Pe nume Jean Froissart, în vîrstă de 22 sau 23 de ani, el reuși

să-i fie pe plac reginei și cu încurajarea ei începu să culeagă material pentru cronica care avea să-l facă un Herodot al timpului său. Un admirator conștient al cavalerismului, el scrisese cu intenția ca „aventurile onorabile și nobile și faptele de arme din timpul războaielor dintre Franța și Anglia să fie înregistrate și întipărite într-o memorie veșnică". Cu toate limitele ei nici o cronică nu este mai completă și mai vie. Imortalizați în „memoria eternă" pe care Froissart o construise pentru ei, nobilii timpului său călăresc veșnic strălucitori, avari, curajoși, cruzi. Dacă, după cum se plîngea Walter Scott, Froissart avea „extrem de puțină simpatie" pentru „omul de rînd", aceasta era o condiție a epocii.

Convoiul care transporta ostaticii conținea o concentrație extraordinară de figuri de primă mînă ale zilei. Printre ei era un alt observator care avea să confere nemurire. Subiectul lui Geoffrey Chaucer era umanitatea iar toți cei din societatea secolului al XIV-lea — în afară de straturile cele mai de jos — orizontul său de investigație. În vîrstă de 20 de ani în acea vreme, născut în același an cu Enguerrand de Coucy, el însoțise armata engleză în Franța ca membru al grupului care îl însoțea pe cel de-al doilea fiu al regelui, Lionel, duce de Clarence. În timpul unei acțiuni de jefuire dincolo de Reims, el a fost capturat de francezi și răscumpărat de regele Eduard pentru 16 lire sterline care, în comparație cu 6 lire, 13 șilingi și 4 peni plătiți pentru calul mort al lordului Andrew Lutterall și cele 2 lire plătite pentru un arcaș era un preț destul de bun. Nici o mărturie documentară nu atestă că Chaucer se afla în grupul care se întorcea în Anglia, întrucît însă ducele de Clarence a plecat cu ostaticii, este mai mult ca probabil ca și Chaucer, fiind un membru al suitei sale, să-l fi însoțit.

Enguerrand de Coucy avea să-l cunoască pe Chaucer și să devină prietenul și protectorul lui Froissart deși nu există nici o mărturie care să arate dacă cei trei tineri s-au întîlnit sau nu în timpul călătoriei. Totuși, la cîtva timp după aceea, în timp ce observa pe toți cei care ar fi putut constitui un material pentru istoria sa, Froissart îl observă pe viitorul său protector. La o festivitate de la curte, în Anglia, înaintea banchetului, el observă cum „tînărul senior de Coucy strălucea la dans și cîntat ori de cîte ori îi venea rîndul. Se bucura de favoarea atît a francezilor cît și a englezilor deoarece tot ce vroia să

facă, făcea bine şi cu graţie şi toţi îl lăudau pentru manierele agreabile cu care se adresa tuturor". Enguerrand excela în acele însuşiri pe care un tînăr nobil trebuia să le arate, şi nu este surprinzător că atrăgea atenţia.

Căutarea aventurilor sub semnul lui Marte şi Venus trebuia să fie preocuparea unui tînăr cavaler : „Dacă te distingi la arme", cum spune zeul dragostei în *Roman de la Rose*, „vei fi de zece ori iubit. Dacă ai o voce bună, nu găsi nici un pretext să nu cînţi deoarece cîntecul frumos aduce bucurie". Dansul şi cîntatul din fluier şi la harpă îl ajută pe un amant să ajungă la inima iubitei. El trebuie de asemenea să aibă mîinile, unghiile şi dinţii curaţi, să-şi încheie mînecile, să-şi pieptene părul dar să nu folosească fard sau ruj care nu se potrivesc nici femeilor. El trebuie să se îmbrace frumos, în pas cu moda, să poarte încălţări noi şi să aibă grijă ca ele să se potrivească atît de bine încît „oamenii de rînd să discute cum i-ai putut încălţa şi pe unde ai intrat în ei". Ar trebui să-şi mai pună o ghirlandă de flori care costă puţin.

Nu se ştie cît de mult se conforma Enguerrand acestui ideal deoarece nu există nici un portret de-al lui, ceea ce nu-i ceva ieşit din comun deoarece arta portretului se practica rar şi atunci numai pentru regi. Secolul al XIV-lea pare să se fi interesat de înfăţişarea individuală şi de trăsăturile de caracter numai în cazul figurilor de conducători sau a unor excepţii ocazionale, cum a fost Bertrand du Guesclin. Ceilalţi oameni nu sînt diferenţiaţi de cronicari şi ilustratori şi au devenit personalităţi numai prin faptele lor. Pentru Enguerrand de Coucy există două indicii asupra înfăţişării sale : una, că era înalt şi puternic, silueta sa fiind descrisă sub o ploaie de lovituri în ultima sa bătălie ; celălalt, că ar fi avut părul negru, iar la maturitate, o înfăţişare saturniană, aşa cum apare într-un portret pictat la mai mult de 200 de ani după moartea sa. Deoarece portretul a fost comandat de o mănăstire celestină pe care o întemeiase Enguerrand, trebuie să fi existat anumite indicii asupra înfăţişării ctitorului pentru a-l edifica pe artist dar se poate tot aşa de bine ca faţa pictată să fie imaginară.

Cea mai vie descriere dintre toate nu face referiri concrete la Enguerrand de Coucy, însă, prin cîntecele şi dansul său, ţinuta elegantă pe cal, farmecul şi talentele sale

de amant este imposibil să nu-l vezi pe tînărul Enguerrand de Coucy în persoana scutierului din *Povestirile din Canterbury*. Dar nu se poate spune că Chaucer, care a văzut cavaleri și scutieri în fiecare zi în timpul șederii sale la curte, l-a avut în mod special pe Enguerrand în minte cînd a făcut portretul scînteietor din prolog. Totuși i se potrivește :

Iubeț și ucenic de cavaler,
Cu părul cîrlionți ca scos din fiare
Vreo douăzeci de ani avea, îmi pare.
De stat, nici hăt prea nalt, dar nici prea mic,
Sprințar nevoie mare, și voinic.
O vreme colindat-a tot în șa
Prin Flandra și Picardia și-Artois
Și vrednic s-a purtat — în scurt răgaz —
Cu gînd să crească-n ochii dragei breaz.
Și înflorat era, ca o altiță,
Cu dalb de crin și roș de garofiță...
Din fluier sau din ghiers zicea cu har :
Senin era ca luna lui Florar.
Giubeică scurtă-avea, cu mîneci late,
Și falnic sta în șa, mai tras spre spate.
În toate-i era fapta celibie ;
Știa juca și zugrăvi și scrie.
De noapte nu dormea el mai de loc.

(trad. Dan Duțescu)

Conduși de cei patru „crini", de Anjou, de Berry, de Orléans și de Bourbon, ostaticii îmbrăcați în mătăsuri și cu culori péstrițe „înzorzonate ca o cîmpie cu flori" nu aduseseră mai puțină splendoare în Anglia decît prizonierii de la Poitiers pe care-i înlocuiau. Li se ceru să trăiască pe cheltuiala lor — considerabilă în cazul ducelui de Orléans care avea 16 servitori cu el și în total o suită de peste 60 de persoane. Banchetele, menestrelii și darurile în bijuterii, aveau menirea să-i distreze ; ostaticii se mișcau liber, vînau, dansau și se plimbau. Cavalerii francezi și englezi erau mîndri să se trateze reciproc în mod curtenitor, în momentul în care cădeau prizonieri chiar dacă răscumpărarea era mare — în contrast cu germanii care după spusele disprețuitoare ale lui Froissart își aruncau prizonierii „în lanțuri ca pe hoți și criminali pentru a stoarce o răscumpărare mai mare".

Enguerrand de Coucy nu se simțea străin în Anglia. Familia sa avea acolo proprietăți funciare moștenite de la străbunica lui, Catherine de Baliol, deși acestea fuseseră confiscate de către regele Eduard în timpul războiului și predate ca recompensă generoasă celui care-l prinsese pe regele Scoției.

Englezii și francezii, la fel ca englezii și americanii mai tîrziu, aveau aceeași cultură și, printre nobili, aceeași limbă, moștenire a cuceririi normande. Cam în perioada în care au sosit ostaticii, folosirea limbii franceze de către clasele superioare începu să fie înlocuită cu limba națională folosită de oamenii de rînd. Înainte de Moartea Neagră, franceza era limba de la curte, a parlamentului și a tribunalelor. Poate chiar și regele Eduard nu vorbea engleza curent. Franceza se preda în școli, spre nemulțumirea burghezilor ai căror copii, conform unei plîngeri din 1340, „sînt obligați să renunțe la folosirea propriei lor limbi, un lucru ne mai întîlnit în nici o altă țară". Cînd mulți clerici care știau să predea franceza dispărură în urma Morții Negre, copiii din școlile elementare începură să-și învețe lecțiile în engleză — atît în folosul cît și spre paguba lor, după părerea lui John din Trevisa. Ei învățau gramatica mai repede ca înainte, scria el, însă lipsindu-le franceza, erau dezavantajați cînd „trebuiau să traverseze marea și să lucreze în țări străine".

Din cauză că era o insulă și-și dezvoltase de timpuriu o putere parlamentară, Anglia avea o coeziune mai mare decît Franța, un simț național mai dezvoltat, sporit de o împotrivire crescîndă față de papă. Primind răscumpărări pentru doi regi, Ioan al Franței și David al Scoției, victorioasă în luptă și cîștigînd teritorii, Anglia dobîndise un avantaj asupra lui William Cuceritorul printr-o schimbare de situație. Totuși, în spatele mîndriei, gloriei și a șuvoiului de bani, efectele războiului rodeau țara.

Jefuitorii Franței aduseră cu ei obiceiul brigandajului. Mulți din forțele de invazie erau proscrișii și criminali care intraseră în armată pentru că li se promisese iertarea. Alții, deveniră proscrișii și violenți prin practicile zilnice din Franța, care acolo erau permise. Întorcîndu-se acasă, unii se organizară în bande imitînd pe tovarășii lor din Franța. „Aliniați ca pentru război", ei jefuiau și atacau călători, luau prizonieri, ocupau sate pentru răscumpărări, omorau, mutilau și răspîndeau teroare. Un statut din 1362 cerea celor din justiție să strîngă informații „asupra tuturor celor

care fuseseră jefuitori și hoți peste mări și se întoarseră acum pentru a vagabonda nevrînd să lucreze cum erau obișnuiți s-o facă".

În primăvara lui 1361, la 12 ani după ciumă, temutele umflături negre apărură din nou în Franța și Anglia, provocînd „o mare mortalitate din cauza decesurilor rapide". Una dintre primele victime fu regina Franței, a doua soție a lui Ioan care muri în septembrie 1360 la începutul epidemiei principale. *Pestis Secunda,* numită cîteodată „moartea copiilor", luă mari proporții în special în rîndurile tinerilor care nu aveau imunitatea dobîndită din epidemia anterioară și, după spusele lui John din Reading, „lovi în special sexul masculin". Moartea în rîndurile tinerilor în timpul celei de A Doua Ciume a determinat o scădere a natalității, epoca fiind bîntuită de un sentiment al degenerării. În dorința de a procrea, după cum relatează *Polychronicon,* femeile din Anglia „luau orice fel de soți, străini, debili și imbecili și se împerecheau fără rușine cu bărbați care nu erau de rangul lor".

Deoarece forma pneumonică era absentă sau neînsemnată, proporția deceselor a fost mai mică decît cea din timpul primei epidemii, deși tot atît de neregulat răspîndită. La Paris mureau zilnic de la 70 la 80 de persoane; la Argenteuil, la cîțiva kilometri mai încolo, unde Oise se unește cu Sena, numărul fumurilor se reduse de la 1 700 la 50. Flandra și Picardia suferiră pierderi mari, iar Avignon pierderi spectaculoase. Ciuma se răspîndi prin cartierele sale sufocante și neigienice ca flăcările prin paie. Între martie și iulie 1360 se spune că au murit 17 000 de oameni.

Deși mai puțin ucigătoare, A Doua Ciumă a fost mai îngrozitoare decît prima prin simplul fapt al reapariției ei. După ea oamenii trăiră cu frica, de multe ori justificată, a unei noi epidemii, exact cum trăiau cu frica întoarcerii briganzilor. În orice moment puteau apărea fie fantoma care „se ridică ca un fum negru în mijlocul nostru", fie călăreții cu coifuri de oțel, cu moartea și ruina călcîndu-le pe urme. Un sentiment al dezastrului iminent cuprinse cea de-a doua jumătate a secolului, sentiment exprimat în profeții vestind pieirea și apocalipsul.

Cea mai cunoscută dintre ele era „Tribulația" lui Jean de la Roquetaillade, un călugăr franciscan închis la Avignon, deoarece predica împotriva prelaților și prinților co-

rupți. Ca și Jean de Venette simpatiza cu asupriții împotriva celor puternici, laici sau clerici. Din celula sa, în 1356, anul bătăliei de la Poitiers, el prezise decăderea Franței și profetizase că toată creștinătatea va trece prin timpuri grele : vor predomina tiranii și hoții ; cei de jos se vor ridica împotriva celor mari care „vor fi omorîți în mod crud de către oamenii de rînd“ ; multe femei vor fi „pîngărite și vor rămîne văduve“ iar „mîndria și luxul lor vor dispărea“ ; sarazinii și tătarii vor invada regatele latinilor ; conducătorii și popoarele, ultragiate de luxul și trufia clerului vor încerca să deposedeze Biserica de proprietățile ei ; nobilii și prinții vor fi dați jos din funcțiile lor și vor suferi nenorociri de necrezut ; va apărea antihristul care va răspîndi doctrine false ; cea mai mare parte din omenire și toți păcătoșii înrăiți vor fi nimiciți de furtuni, inundații și boli, pregătindu-se drumul spre reînnoire.

Acestea erau preocupările și adevăratele căutări ale timpului. Ca majoritatea prezicătorilor medievali, Roquetaillade anunțase totuși prăpădul ca preludiul unei lumi mai bune. În viziunea sa, Biserica purificată prin suferință, pedepse și sărăcie adevărată, va fi refăcută, papa va deveni un mare reformator, regele Franței împotriva tuturor uzanțelor va fi ales împărat al „Sfîntului Imperiu Roman“ și va guverna ca cel mai sfînt monarh de la începuturile timpului. El și papa îi vor alunga pe sarazini și tătari din Europa, îi vor converti pe musulmani, evreii și alți necredincioși, vor distruge erezia, vor cuceri lumea pentru Biserica universală și înainte de a muri vor înscăuna domnia păcii care va dura o mie de ani pînă în Ziua de Apoi și pînă la sfîrșit.

Ostaticii n-au scăpat de ciumă, o victimă de rang înalt fiind contele Guy de St. Pol, un cavaler cu o înaltă virtute, „foarte devotat și milos față de săraci“ care avea oroare de desfrîul și de corupția lumii, ținea postul cu strictețe și-și păstrase fecioria pînă în momentul în care acceptă să se căsătorească. Ostaticii burghezi din Paris, Rouen și din mai multe orașe căzură de asemenea victime ale ciumei. Marele duce de Lancaster, probabil cel mai bogat om din regat nu era imun ; și el muri de ciumă, lăsîndu-și titlul și vastele moșteniri ginerelui său John de Gaunt, al treilea fiu al regelui Eduard. Cum și unde

fură găzduiţi ostaticii şi dacă curtoazia cavalerească le-a permis să se adăpostească la ţară nu a fost relatat. În 1357, la opt ani după prima ciumă, populaţia Londrei care fusese micşorată cu o treime încă nu se refăcuse ; deşi neaglomerată, starea sanitară a Londrei lăsa încă de dorit, ceea ce-i făcea pe edili să dea ordonanţe repetate cerînd cetăţenilor să păstreze curăţenia în faţa casei. Deşi golirea oalelor de noapte în stradă era interzisă prin lege, de multe ori conţinutul lor sau deşeurile menajere erau aruncate pe fereastră, nimerind mai mult sau mai puţin, în şanţurile de canalizare prin care trecea un curent de apă. Grajdurile pentru cai şi vite, coteţele de găini, de porci, erau înăuntrul zidurilor sau în afara lor, provocînd multe neplăceri din cauza bălegarului care se aduna în mormane. Cam în această perioadă consilierii municipali ai Londrei organizară un sistem de „gunoieri" angajaţi pentru a căra gunoiul în căruţe basculante sau pe bărci de gunoi pe Tamisa.

Pentru ostatici perspectivele nu erau lipsite de griji. Speranţele lor de a se întoarce în ţară depindeau de plăţile regulate ale răscumpărării care deja erau întîrziate. Din cauza ciumei, strîngerea banilor a fost încetinită şi era oricum greu de adunat ceva după ravagiile bandelor de briganzi. Cazul localităţii Buxeaul, un oraş din Burgundia a fost caracteristic. Conform unei ordonanţe regale din 1361, ciuma şi masacrele redúseseră cele 50—60 de fumuri la 10 şi acestea „fuseseră jefuite şi ruinate de duşmanii noştri aşa că le rămînea puţin, sau chiar nimic din care cauză unii dintre locuitori au părăsit oraşul şi încă îl părăsesc zi de zi" ; din această cauză, dacă li s-ar cere supravieţuitorilor să plătească impozitele obişnuite, „ar trebui să fugă şi să părăsească oraşul şi să devină cerşetori" ; de aceea se hotărî ca oraşul să plătească un impozit pe an în loc de două şi să fie scutit de taxa de înmormîntare.

Ruina bisericilor jefuite de duşman constituia un subiect permanent de apeluri către episcopi. Nu se pot aprinde lumînări la slujbe deoarece bate vîntul prin ferestrele care n-au geamuri ; pereţii sînt ameninţaţi de distrugere din lipsă de fonduri ; acoperişurile sînt găurite, ploaia cade pe altar. Stareţii şi stareţele rătăcesc în căutarea hranei, prelaţi care ar fi roşit de ruşine să apară în public fără o suită de călăreţi şi servitori „sînt siliţi acum să umble pe jos cu umilinţă, urmaţi doar de un singur

călugăr sau valet și hrănindu-se cu hrana cea mai sărăcăcioasă". Universitățile nu mai aveau studenți și deci nu mai aveau onorarii. Montpellier se declară „lipsit de conferențiari și auditori deoarece în așa-numitul *studium* unde locuiau înainte 1 000 de studenți, azi se găsesc de-abia vreo 200".

În ochii uimiți ai lui Petrarca, trimis de Galeazzo Visconti să-l felicite pe regele Ioan pentru eliberarea lui, Franța era „o movilă de ruine". Petrarca se văita în permanență și-și ducea fiecare nemulțumirea la extrem fie că era vorba de lăcomia doctorilor, de mirosurile din Avignon sau de decăderea papalității. Dar chiar dacă a exagerat, relatarea sa despre Franța cum o văzuse în ianuarie 1361 era destul de tragică. „Peste tot domnește singurătatea, dezolarea și mizeria ; cîmpurile sînt pustii, casele ruinate și părăsite afară de cele din orașele înconjurate de ziduri ; peste tot vezi urmele fatale ale englezilor și cicatricele îngrozitoare încă sîngerînde lăsate de spadele lor". În Parisul regelui, „devastat pînă la porțile lui... pînă și Sena curge tristă ca și cum ar simți marea mîhnire și plînge, tremurînd pentru soarta întregii țări".

Petrarca îi dărui regelui două inele din partea lui Galeazzo, unul cu un rubin imens și celălalt luat de pe mîna lui Ioan la Poitiers, pe care într-un fel, Galeazzo îl răscumpărase. După aceea citi în fața curții o oratie latină privitoare la textul biblic despre întoarcerea lui Manassa din Babilon, cu referiri elocvente la schimbările soartei așa cum s-a dovedit a fi miraculoasa întoarcere a lui Ioan din captivitate. Petrarca a scris într-o voluminoasă corespondență din care a păstrat cu grijă cópii, că regele și prințul „și-au ațintit ochii asupra mea" cu mare interes și că simțise cum, mai ales discuția despre soartă, a atras atenția Delfinului „un tînăr cu o inteligență arzătoare".

Nenorocirile personale, în afară de cele ale țării sale, se abătură asupra Delfinului. În octombrie 1360, Jeanne, fiica sa, în vîrstă de 3 ani, și sora ei mai mică, Bonne singurii lui copii, au murit una după alta în decurs de două săptămîni, nu se știe însă dacă au murit de ciumă la fel ca și regina. La înmormîntare, Delfinul era „atît de necăjit cum nu fusese niciodată". Și el fusese atins de o boală care i-a provocat căderea părului și unghiilor și-l slăbise „ca un băț". Gurile rele spuneau că acestea

erau efectele otrăvii pe care i-o dăduse Carol de Navarra, ceea ce putea să fie adevărat deoarece acestea sînt simptomele otrăvirii cu arsenic. Regele Navarrei devenise din nou dușman. În decembrie 1359, pe cînd englezii erau la Reims, temîndu-se poate că Eduard avea să cîștige într-adevăr coroana, el complotă o lovitură de stat. Oameni înarmați trebuiau să intre în Paris prin mai multe porți, apoi să se unească pentru a pune mîna pe Luvru, să-l omoare pe Delfin și pe consilierii săi, și, în cele din urmă, să se răspîndească prin oraș pentru a cuceri punctele strategice înainte ca parizienii să se poată organiza. Țelul lui final era ca de obicei misterios. Delfinul află despre complot, relațiile dintre el și Carol de Navarra se rupseră, între ei rămînînd aceeași dușmănie ca și înainte.

Nu numai plata răscumpărării dar și cedarea teritoriilor influența soarta ostaticilor. După cum spune cronicarul, suveranitatea a fost cedată mult prea ușor la Brétigny, nețiindu-se cont de faptul că teritoriile de pe hîrtie reprezentau în realitate oameni. Se întîmplase ceva cu acești oameni în două decenii de război. Locuitorii portului maritim la Rochelle îl implorară pe rege să nu-i abandoneze spunînd că preferă să plătească impozit pînă la jumătate din averea lor în fiecare an decît să se supună guvernării engleze. „Poate ne supunem englezilor cu vorba“ spuneau ei „dar niciodată cu inima“. Plîngînd, locuitorii din Cahors deplîngeau faptul că regele îi lăsase orfani. Micul oraș St. Romain de Tarn refuză să-i primească pe reprezentanții englezi, deși în ziua următoare trimiseră în silă soli într-un loc învecinat pentru a le duce jurămîntul de omagiu.

Pentru toți concetățenii lui care-i puneau pe englezi în aceeași categorie cu briganzii și-i urau cu deznădejde în sufletele lor, Enguerrand Ringois din Abbéville, comandantul naval al raidului de la Winchelsea vorbi prin faptele sale. Ca cetățean al unui oraș cedat, el refuză să depună jurămîntul de credință regelui Angliei. Înfruntînd toate amenințările, a fost trimis în Anglia, ținut în închisoare fără să aibă drept la judecată sau la vizitele prietenilor și în cele din urmă a fost dus pe stîncile din Dover unde i se dădu alternativa ; fie să depună jurămîntul, fie să moară zdrobit de stîncile scăldate de valurile mării. Ringois se aruncă în mare.

Termenii Tratatului de la Brétigny erau la fel de învechiţi ca şi pretenţia papei Bonifaciu ca papalitatea să se bucure de supremaţie totală. Era prea tîrziu să cedezi provincii din Franţa ca nişte simple feude ; în mod imperceptibil locuitorii începeau să simtă că sînt francezi. Între un proces istoric şi recunoaşterea lui de către guvernanţi este un drum lung, plin de capcane.

Soarta ostaticilor era dependentă de această situaţie. Cu plata răscumpărării rămasă în urmă şi cu tulburările provocate de cedarea teritoriilor, exilul lor se profila înainte fără nici o lumină la orizont. Ei nu erau înapoiaţi într-un număr fix, o dată la şase luni, după cum se stabilise, nici nu erau înlocuiţi deoarece se găseau puţini care erau dispuşi să vină în Anglia şi Eduard ridica obiecţii la numele propuse. În noiembrie 1362, cei patru duci nerăbdători, care se aşteptaseră să fie eliberaţi cu un an înainte, negociară un tratat separat cu Eduard prin care promiteau să dea 200 000 de florini şi încă nişte teritorii aparţinînd ducelui de Orléans în schimbul libertăţii lor şi a încă şase ostatici. Ei urmau să rămînă la Calais pînă se făcea plata. Totdeauna dispus să mai ia ceva în plus, Eduard era gata să-i lase să plece în aceste condiţii, însă regele Ioan refuză cu insistenţă să-şi dea consimţămîntul dacă nu erau eliberaţi vărul său, contele de Alençon, contele de Auvergne şi baronul de Coucy, în locul a trei nobili numiţi de către „crini". Întrucît cei ceruţi de Ioan erau nobili cu rang mai mare decît ceilalţi trei, Eduard la rîndul său refuză. Urmă un schimb de scrisori, ducii trimiseră apeluri urgente şi mîniate, în sfîrşit, regele Ioan, care între timp părăsise ţara sa nefericită şi plecase la Avignon, îşi pierdu interesul şi cedă. Drept rezultat, Enguerrand de Coucy rămase în Anglia. Mai mult ca oricînd, după plecarea ducilor regali, el deveni ţinta interesului lui Eduard şi al fiicei sale.

Evenimentele luară o întorsătură surprinzătoare cînd însuşi regele Ioan pentru a cărui eliberare ţara sacrificase atît de mult, se reîntoarse, de bună voie, în captivitate, în Anglia. Motivele acestui monarh ciudat nu prea sînt înţelese după 600 de ani ; numai succesiunea evenimentelor este limpede.

Recîştigînd tronul, primul pas făcut de regele Ioan pentru a-i înfrunta pe cei care făceau tulburări în ţară se dovedi un Poitiers în miniatură. Pentru a stăvili

„Marea companie“ a acelor *Tard-Venus* care făceau ravagii în centrul Franței, el angajă pe unul de-ai lor, „răspopitul“ Arnaut de Cervole și, în plus, trimise o mică armată regală de 200 de cavaleri și 400 de arcași sub comanda contelui de Tancarville, locotenent al regiunii și pe vestitul Jacques de Bourbon, conte de la Marche, un strănepot al lui Ludovic cel Sfînt care salvase viața regelui Filip la Crécy. Ambii fuseseră răniți și luați prizonieri la Poitiers fără să li se diminueze nici un pic pofta de luptă. La 6 aprilie 1362, împotriva sfatului dat de Arnaut de Cervole, cei doi cavaleri curajoși comandară un atac la Brignais, o înălțime ocupată de *Tard-Venus* lîngă Lyon. Briganzii dădură drumul unei avalanșe de pietre peste armata regelui, zdrobind coifurile și armurile, doborînd caii și stăvilind atacul cum făcuseră englezii la Poitiers. Apoi, pe jos, cu lăncii scurtate, își desăvîrșiră treaba. Jacques de Bourbon, fiul său cel mare și nepotul au fost uciși iar contele de Tancarville și mulți alți nobili bogați prinși și ținuți pentru răscumpărare. Briganzii nu se folosiră altfel de victoria lor decît că au continuat brigandajul. Lyon cumpără artilerie, își întări zidurile și menținu sentinele cu felinare în timpul nopții ; ținutul suferea ca mai înainte.

Reacția regelui în fața înfrîngerii de la Brignais a fost să plece la Avignon unde avea să stea aproape un an. În mijlocul haosului militar și a atîtor nenorociri ale regatului său, scopul său era de a relua cruciada care se întrerupsese cu 20 de ani înainte din cauza războiului anglo-francez. Deși nu era în stare nici să-și ocrotească țara, nici să strîngă răscumpărarea, nici să-i răscumpere pe cei 50—60 ostatici care stăteau în exil pentru el, se simți dator să reînvie jurămîntul neîndeplinit al tatălui său de a lua crucea. Froissart consideră că Ioan era mînat de un motiv realist, vrînd să scoată din regat cu ajutorul cruciadei bandele jefuitoare dar adăugă în mod ciudat că „își păstră acest scop și intenție în sinea sa“. Poate Ioan credea cu adevărat că o cruciadă era misiunea potrivită pentru „cel mai creștin rege“, poate că o vedea ca o compensație pentru recentele umilințe, poate nenorocirile Franței îl copleșeau și vroia să-și găsească o scuză pentru a pleca.

Regele mai intenționa să alipească Franței teritoriul Proventei, — care cuprindea și Avignon — căsătorind-o pe contesa de Provența, Ioana. regina Neapolelui, cea

mai complicată moştenitoare a secolului. La jumătatea unei vieţi conjugale active era, la acea dată, de două ori văduvă, o dată cum se credea, prin propria-i voinţă. Deoarece Neapole era o feudă a papalităţii, căsătoria ei trebuia aprobată de papă. Se aştepta ca Inocenţiu al VI-lea, fiind francez, să fie înţelegător.

Celălalt proiect al lui Ioan, cruciada, era ţelul suprem al acestui papă zelos şi pios care de dragul ei încercase stăruitor să facă pace între Franţa şi Anglia. Doborît de zece ani de discordie şi străduinţe pentru a stîrpi mondenitatea prelaţilor şi, la sfîrşit, de ciumă şi briganzi, Inocenţiu muri în septembrie 1362 în timp ce Ioan era în drum spre Avignon. Succesorul său, Urban al V-lea, deşi tot francez din naştere, văzu în alipirea Provenţei la Franţa o ameninţare pentru independenţa papei şi nu a fost de acord cu căsătoria. Însă el susţinu cruciada, sprijinit în mod activ de regele titular al Ierusalimului, Pierre de Lusignan, rege al Ciprului, care sosise la Avignon pentru a o iniţia.

Regatul Latin al Ierusalimului din acea vreme nu era mai mult decît o amintire ; ultimii colonişti europeni din Siria se retrăseseră în Cipru şi acum europenii veneau numai pentru comerţ. Cînd înflori comerţul cu musulmanii, zelul pentru a-i masacra scăzu. Războiul sfînt pierduse din forţa sa de ameninţare odată cu scăderea unităţii europene, cu folosirea prea frecventă a cruciadei împotriva ereticilor interni şi, în ultima vreme, odată cu reducerea populaţiei din cauza ciumei. Creştinitatea se temea de necredincios şi de eretic, ca figuri ce constituiau ameninţări autentice. Cruciada mai avea încă propăvăduitorii săi devotaţi dar, ca orice avînt obişnuit, zelul ei scăzuse. Pentru Biserică ea devenise în mare parte un mijloc de a strînge bani ; pentru nobili şi regi tradiţia supravieţuia ca parte a codului cavaleresc şi acum primise un nou imbold prin ameninţarea turcilor de la ţărmurile Europei. Dificultatea consta în faptul că acum cruciada suferea de pe urma aceloraşi nevoi ca şi statul : nemaifiind compusă din voluntari care se autofinanţau, îi trebuiau o armată plătită şi bani pentru a o plăti.

Regele Ciprului şi cel al Franţei şi-au petrecut toată iarna şi primăvara la Avignon, discutînd posibilităţile cu papa. În Vinerea Mare se proclamă cruciada. Ioan a fost numit căpitan general şi luă crucea împreună cu

contele de Tancarville și alți participanți la recenta luptă de la Brignais. Acesta constitui punctul culminant al acțiunii. Cînd a fost vizitat de regele Ciprului, regele Eduard se scuză „cu grație și înțelepciune". Nereușind să stîrnească un interes mai mare la alte curți europene, regele Ciprului s-a văzut silit să amîne deocamdată cruciada.

Proiectele sale eșuînd la Avignon, Ioan a fost obligat să înfrunte necazurile de acasă. Călări prin regatul său năpăstuit în pas de voie, ajungînd la Paris în iulie 1363 Aici află că regentul și consiliul respinseseră tratatul dintre ostatici și Eduard pe motivul că se ceda prea mult. Și mai rău încă, ducele de Anjou fugise, călcîndu-și cuvîntul. Proaspăt căsătorit, înainte de a merge ostatic el se dusese la Boulogne să se întîlnească cu soția lui. de care se spunea că era foarte îndrăgostit, și refuză să se întoarcă la Calais. Ioan a considerat fapta fiului său ca o „încălcare" a onoarei coroanei. Întîrzierea plății răscumpărării, împreună cu anularea tratatului „ostaticilor" la care își dăduse consimțămîntul, și neîndeplinirea altor cesiuni, au adus prejudicii onoarei sale și după cum a pretins, nu-i rămase altă cale decît să se reîntoarcă în captivitate.

Chiar și pentru secolul al XIV-lea acest raționament părea exagerat față de realitățile politice. Consiliul lui Ioan, prelații și baronii Franței „tare îl sfătuiră să facă contrariul" și-i spuseră că planul său era „o mare nebunie", însă el insistă spunînd că, dacă „buna credință și onoarea ar fi izgonite din lume, ele ar fi găsite totuși în inimile și cuvintele prinților". Plecă la o săptămînă după Crăciun, traversînd canalul în mijlocul iernii.

Plecarea lui îi uluie pe contemporanii săi. Jean de Venette, care nu-i iubea nici pe regi, nici pe nobili, sugeră că ar fi plecat pentru „causa joci" (din plăcere). Istoricii i-au găsit tot felul de scuze : s-ar fi întors pentru a înlătura războiul sau, bizuindu-se pe relațiile sale personale, să-l convingă pe Eduard să reducă răscumpărarea sau să-l convingă să întrerupă ostilitățile pe care le reîncepuse regele Navarrei. Dacă acestea i-au fost motivele, nici unul nu s-a îndeplinit. Dacă onoarea l-a dus înapoi, unde era atunci regalitatea ? Ce-i datora el regatului care avea nevoie de suveranul său, cetățenilor care erau storși de ultimul bănuț pentru a-i plăti răscumpărarea, memoriei lui Ringois din Abbeville ? Cine poate spune

ce l-a făcut pe Ioan să se întoarcă ? Poate nu era nici un motiv medieval ci tragedia umană a unui bărbat care, știindu-se nepotrivit sarcinii pentru care fusese născut, căuta pasivitatea obligatorie a închisorii.

Sosi la Londra în ianuarie 1364, a fost salutat cu numeroase serbări și procesiuni, se îmbolnăvi de o „boală necunoscută" în martie și muri în aprilie, la 45 de ani. Eduard îi organiză un serviciu funerar cu mare pompă la catedrala Sf. Paul în timpul căruia se consumară 4 000 de făclii lungi de 4,5 m și 3 000 de lumînări, fiecare cîntărind 4,5 kg. După aceea, corpul său a fost dus în Franța pentru a fi înmormîntat la basilica regală de la Sf. Denis. Regele Ioan își găsise liniștea eternă a mormîntului.

Se mai datorau un milion de florini pentru răscumpărare, ostaticii nefiind eliberați. Unii se folosiră de biletele de liberă trecere care li se dădeau din cînd în cînd și nu s-au mai întors, în ciuda apelurilor repetate. Unii și-au răscumpărat libertatea de la Eduard cu părți din teritoriile lor. Alții dispăruseră pur și simplu, într-un fel sau altul. Fratele mai mic al lui Anjou, Jean, duce de Berry, acționă atît de viclean și găsi atîtea pretexte în timpul perioadelor cît era plecat încît își păstrase atît libertatea cît și onoarea. Pe de altă parte, Matthieu de Roye, poate din cauza faptului că reputația sa de bun luptător îl făcea să fie bine păzit, era încă ostatic după doisprezece ani. Enguerrand de Coucy avea să fie eliberat în împrejurări deosebite în 1365.

Capitolul 9

Enguerrand și Isabella

Isabella a Angliei, al doilea copil și cea mai mare fiică a regelui Eduard și a reginei Filipa era favorita tatălui ei a cărui diplomaţie matrimonială în ceea ce o privea dăduse greş de cinci ori. De la ultimul eşec cînd avea 19 ani, i se permise să trăiască independent ; era o prinţesă căreia i se îngăduiau multe, încăpăţînată şi foarte cheltuitoare, care împlinise 33 de ani în 1365, cu opt ani mai în vîrstă decît Enguerrand de Coucy.

Prunc fiind dormise într-un leagăn aurit, căptuşit cu tafta şi împodobit cu o cuvertură făcută din 670 de piei deşi era născută în iunie. O croitoreasă îi făcu pruncului hăinuţe din mătase de Lucca cu patru rînduri de „garnituri" cu margini din blană pentru a le purta la *relevailles* ale mamei sale, sau la prima festivitate de după naştere. Pentru această ocazie, regina purta o robă din catifea roşie şi purpurie tivită cu perle şi primi curtea într-un pat luxos acoperit cu o cuvertură gigantică din catifea verde măsurînd şapte şi jumătate pe opt ells * şi brodată cu tritoni şi sirene ţinînd blazoanele Angliei şi Hainault. Toate doamnele de onoare şi întreaga ei suită, de la cancelar şi trezorier, pînă la fata de la bucătărie purtau haine noi, comandate special pentru această ocazie. Ostentaţia era datoria prinţilor.

* Dacă era ell-ul flamand de 58 cm., cuvertura măsura 31/32 m, dacă era ell-ul englez de 40 cm. dimensiunea ar fi avut 80/90 m.

Primele trei progenituri regale — Eduard, Isabella și Ioana aveau propriul lor personal administrativ și proprii lor capelani, muzicanți, un guvernant și o guvernantă de viță nobilă, trei domnișoare de onoare pentru Isabella și două pentru Ioana, un grup de scutieri, cămărași și majordomi, un bucătar șef, servitori la bucătărie, valeți de cameră, sacagii, purtători de lumînări, hamali, grăjdari și alți servitori. Mîncau în vase de argint, dormeau în paturi tapisate cu mătase și aveau mantii din material stacojiu și gri cu marginile din blană, cu nasturi de aur, cusuți cu fir de argint. Garderoba lor se completa cu haine noi cu ocazia festivităților de stat și la Crăciun, la Paști și la Ziua Tuturor Sfinților cînd toți cei care-și puteau permite purtau haine noi. Cînd Isabella și Ioana călăreau pe caii lor de paradă de la Londra la Westminster, fiecare dus de frîu de un valet, alături mergeau împărțitorii lor de pomeni care dădeau pomeni săracilor și prizonierilor de la Newgate. Pentru a participa la un turnir cînd împliniseră zece și respectiv nouă ani, timp de nouă zile au fost angajați optsprezece lucrători pentru a le broda mantiile sub supravegherea purtătorului armurii regelui, folosindu-se cu această ocazie 3,300 kg de foițe de aur. Viața materială a secolului al XIV-lea a fost înregistrată de către contabili harnici pînă la cea mai mică tranzacție, pe suluri de pergament.

La vîrsta de doisprezece ani, situația de favorită a Isabellei era marcată de faptul că avea șapte doamne de onoare în comparație cu Ioana care avea numai trei. Se spune că toate cele șapte doamne de onoare plus Isabella au sosit la Canterbury în 1349 pentru un turnir în timpul Morții Negre, purtînd măști probabil ca să nu se molipsească deși nu au fost de folos doamnei ei favorite, Lady de Throxford, care se îmbolnăvi și muri. În mod curios, în ciuda ciumei, curtea a ținut în 1349, ca de obicei, ceremonialul complicat al Ordinului Jartierei, la turnire și festivități fiind prezente regina, Isabella și 300 de doamne. Doamnele, membre ale Ordinului Jartierei, purtau aceleași mantii ca bărbații, pe care erau brodate însemnele albastre și argintii și motto-ul Ordinului; mantiile le primeau în fiecare an iar costul lor era suportat de rege.

Cînd Isabella avea trei ani, regele a intenționat să o căsătorească cu Pedro, fiul regelui Castiliei, însă ne-

gocierile au eșuat poate spre norocul ei, deoarece plănuitul mire avea să-și cîștige mai tîrziu renumele neplăcut de Pedro cel Crud. Înlocuind-o pe sora sa, Ioana era pe punctul de a se căsători cu acest prinț cînd muri de ciumă la Bordeaux în 1348. Căsătoria Isabellei cu fiul ducelui de Brabant nu s-a efectuat din cauza înrudirii apropiate și pe cînd papa reflecta asupra acordării dispensei, ea a fost promisă în căsătorie șovăitorului Ludovic al Flandrei care dădu însă bir cu fugiții înainte de a ajunge în fața altarului. Doi ani mai tîrziu, regele Eduard nu reuși să încheie un contract matrimonial cu Carol al IV-lea al Boemiei, împăratul ales dar încă neconsacrat, văduv pe atunci.

Apoi veni episodul în care Isabella își luă revanșa. În 1351 cînd avea 19 ani, regele anunță apropiata ei căsătorie cu Bérard de Albret, fiul lui Bernard-Ezi, baron de Albret, un mare senior din Gasconia și locotenentul principal al lui Eduard în regiunea aceea. Dacă alegerea fusese făcută de rege sau de fiică nu se poate ști. Fără a fi o familie domnitoare, de Albret erau un clan numeros și puternic, prestînd omagiu atît Angliei cît și Franței, a cărei prietenie Eduard era dispus s-o păstreze. În anul logodnei el îi dădu lui Bernard-Ezi o alocație de 1000 de lire sterline, aducîndu-și aminte de fidelitatea sa în fața „amenințărilor și lingușirilor regelui Franței".

Deși căsătoria celei mai mari fiice a regelui cu baronul de Albret nu reprezenta un triumf diplomatic, era avantajoasă într-o perioadă cînd Eduard făcea tot posibilul să-și întărească poziția în Guienne. El menționă în anunțul de căsătorie dorința sa „de a-i inspira seniorului Albret și urmașilor săi un atașament mai strîns față de casa noastră regală și a-i lega mai strîns de noi" — exact același scop care avea să reapară în cazul Coucy. În același timp, regele părea că ezită s-o lase pe Isabella să plece, descriind-o ca „pe scumpa noastră fiică mai mare pe care am iubit-o cu mare afecțiune". Oferindu-i o zestre în valoare de 4 000 de mărci și un venit anual de 1 000 de lire sterline, el adăugă prevederea neobișnuită — aproape un imbold de a o face să se răzgîndească — că în cazul în care ceva va împiedica căsătoria, sumele nu se vor întoarce la rege ci vor rămîne ale ei.

Pentru a o duce pe prințesă și suita sa de cavaleri și doamne la Bordeaux se comandară cinci corăbii prin

metoda directă de a acorda unui ofiţer al regelui împuternicirea de a opri cinci corăbii potrivite în „toate porturile şi în toate locurile", de la gurile Tamisiei spre vest. Trusoul miresei cuprindea printre altele o mantie de mătase indiană căptuşită cu hermină şi brodată peste tot cu frunze, turturele, urşi şi alte motive lucrate în argint şi aur. Pentru altă robă de catifea roşu închis, broderia minuţioasă, la modă în acea vreme necesitase munca a 20 de bărbaţi şi 9 femei timp de 13 zile. Ca daruri, Isabella aducea 119 coroniţe făcute din mătase împletită cu perle deasupra cărora, prins pe o bandă de catifea verde lucrată cu flori şi frunze, era un Agnus Dei din aur. Dar aceste minunate podoabe nu vor fi purtate niciodată sau, cel puţin, nu aşa cum fusese iniţial destinate. Ajunsă la ţărm, Isabella se răzgîndi şi se întoarse acasă. Fusese dorinţa ei sau fusese părăsită ? Sau ezitarea de a accepta un rang inferior ? Sau poate amintirea morţii surorii sale în călătoria ei de nuntă spre Bordeaux ? Sau fusese întreaga afacere o viclenie pentru a obţine venituri şi noi veşminte ?

Se spune că Bérard de Albret a fost atît de afectat de fuga miresei încît renunţă la moştenire în favoarea fratelui său mai mic şi-şi puse rasa legată cu sfoară a călugărilor franciscani. Totuşi, după alte mărturii el se căsători cu o fată de nobil din St. Bazeille, primi în 1370 nişte teritorii de la regele Franţei şi adoptă un blazon ciudat cu capul lui Midas sprijinit de doi lei — care sugerează camăta, inversul sărăciei franciscanilor.

Deloc stînjenit de îndărătnicia Isabellei, tatăl ei continuă să-i ofere feude şi venituri, moşii, castele, stăreţii, epitropii, ferme şi daruri în bijuterii costisitoare. Cheltuielile ei continuară să depăşească valoarea darurilor sale. Cînd cumpăra catarame de argint pe credit întîrzia cu plata salariilor servitorilor, îşi amaneta bijuteriile pînă la valoarea de 1 000 de mărci ; regele îi plăti datoriile în 1358, cînd avea 26 de ani, îi asigură un venit regulat de încă 1 000 de lire sterline pe an care a fost plătit atît timp cît a trăit el. După 6 ani regele îi dădu epitropia unui minor bogat, Edmund Mortimer, duce de March, pe care Isabella o vîndu înapoi mamei ducelui pentru încă 1 000 de lire sterline pe an cu stipularea fermă că dacă plăţile trimestriale vor întîrzia doar cu o zi, se va plăti dublu în acel trimestru drept penalizare.

Cînd în timpul celor cinci ani ai şederii lui Enguerrand de Coucy în Anglia începu să se intereseze Isa-

bella de el nu se spune nicăieri, însă referitor la alegerea ei cronicarul Ranulph Higden scria că „ea voia să se logodească numai din dragoste". S-ar putea ca după toţi aceşti ani de libertate, să se fi îndrăgostit într-adevăr sau la sugestia tatălui ei, a fost destul de dispusă, chiar mulţumită să se căsătorească cu un senior francez tînăr, bogat, atrăgător, de viţă veche şi avînd mari moşii. Eduard era foarte încîntat de această partidă şi poate că a fost iniţiatorul ei. Deţinînd o poziţie puternică în Franţa la graniţele Picardiei, fireşte că el ar fi dorit să pună teritoriile dincolo de Calais în mîini aliate şi să anihileze, în cazul unor noi ostilităţi, un adversar francez puternic. El încă mai vroia să cîştige loialitatea marilor nobili francezi, mai ales fiindcă discuţiile cu privire la cedarea teritoriilor franceze continuau. Fie că voia să-l cîştige de partea lui pe Enguerrand, fie că prinsese simpatie pentru el, Eduard l-a pus din nou, încă din 1363, în posesia pămînturilor din Yorkshire, Lancashire, Westmorland şi Cumberland, pe care Enguerrand le moştenise de la străbunica lui.

Ce gîndea Enguerrand despre căsătoria sa nu se ştie. Datorită faptului că între suveranul său şi viitorul său socru se încheiase pacea acum nu era implicat nici un conflict de loialitate. Camaraderia cavalerismului îi unea încă pe nobili printr-o legătură transnaţională care apărea imediat ce se termina duşmănia vremelnică din timpul unui război. Avantajele materiale ale acestei partide care-i reda libertatea, îi aducea bani şi putere, erau evidente. Ce gîndea el despre doamna căreia nu i se prea potrivea rolul neprihănitei fecioare care devine soţie supusă era o altă problemă.

Viaţa Isabellei ca femeie liberă la o curte unde domnea desfrîul cu greu ar fi putut rămîne nepătată sau ferită. Doamnele de la curte nu manifestau reticenţă. Ioana, contesa văduvă de Olanda, numită Frumoasa din Kent cu care se căsători Prinţul Negru în 1361 era considerată „cea mai frumoasă doamnă din tot regatul Angliei" şi „cea mai iubăreaţă". Purta veşminte îndrăzneţe şi extravagante, copiate după rochiile „bunelor prietene ale briganzilor din Languedoc". La turnire, spre indignarea spectatorilor, veneau deseori grupuri de doamne care trezeau îndoieli, ele fiind „cele mai măreţe şi mai încîntătoare dar nu cele mai bune din regat" îmbrăcate în „frumoase haine bărbăteşti ca şi cum ar fi participat la

turnir". Purtînd tunici despicate, în culori pestrițe, cape scurte și pumnale vîrîte în teci, călare pe cai semeți de curse și de luptă, ele manifestau o „zburdălnicie deșănțată" și „nici nu se temeau de Dumnezeu, nici nu roșeau în fața disprețului mulțimii".

Nici o faptă a femeilor nu era mai sever condamnată decît obiceiul de a-și pensa sprîncenele și a-și smulge fire de păr pentru a-și lăți fruntea. Dintr-o anumită privință se considera a fi o faptă imorală poate pentru că schimba ce lăsase Dumnezeu. Se spunea că demonii în purgatoriu pedepseau această practică prin înfigerea „unor ace fierbinți" în fiecare loc unde fusese un fir de păr. Cînd un pustnic se sculă speriat dintr-un vis în care o doamnă suferea un astfel de tratament un înger îl consolă, spunîndu-i : „A meritat-o !"

După cum le satirizează Jean de Meung prin gura Duennei din *Roman de la Rose*, preocupările doamnelor din secolele al XIII-lea și al XIV-lea nu erau specifice doar Evului Mediu. Dacă avea gît și sîni frumoși doamna purta un decolteu ; pentru a-și da culoare în obraji ea folosea zilnic pomezi dar pe ascuns pentru ca iubitul ei să nu știe ; dacă-și dădea seama că-i mirosea gura nu vorbea prea aproape de ceilalți ; trebuia să rîdă drăguț și să plîngă grațios, să mănînce și să bea cuviincios și să aibă grijă să nu se îmbete sau să adoarmă la masă. Să meargă la biserică, la nunți și petreceri, îmbrăcată în cele mai bune haine ca s-o vadă lumea și să-și cîștige un bun renume, ridicîndu-și rochia pentru a-și arăta piciorul fin și deschizîndu-și mantia ca o coadă de păun pentru a-și scoate la iveală frumoasa siluetă. Ea trebuie să arunce mreje tuturor bărbaților pentru a-l prinde pe unul și dacă prindea mai mulți, trebuia să aibă grijă ca ei să nu se întîlnească. Nu trebuia să iubească niciodată pe un om sărac deoarece nu obținea nimic de la el și ar fi putut să fie tentată să-i dea ea ceva ; nici nu trebuia să iubească un străin deoarece acesta putea să aibă o inimă hoinară, exceptînd, bineînțeles, cazul în care îi oferea bani sau bijuterii. În timp ce se prefăcea că este cîștigată numai de dragoste, ea trebuia să accepte daruri pentru ea și pentru servitorii, camerista, sora și mama ei deoarece mai multe mîini strîng o pradă mai bogată și-l pot constrînge pe iubitul ei să-i scoată veșmintele sau alte obiecte de la amanetare.

Poate că insistența asupra banilor este exagerată de autor însă satira ascunde un sîmbure de adevăr. În cazul Isabellei, banii au jucat un rol esențial. Se spunea că avea totdeauna în suita sa doi sau trei bijutieri, șapte sau opt brodeuri, doi sau trei tocilari și doi sau trei blănari care-i stăteau în permanență la dispoziție. Dacă Isabella avusese vreo dragoste pînă la vîrsta de 33 de ani, nu există mărturie scrisă deși nu este de neînchipuit. Fata de 17 ani de viță nobilă, care l-a sedus pe bătrîiorul, gutosul Guillaume de Machaut pentru a-și dobîndi faima că iubitul ei era acel celebru poet și muzician, se spune că fusese Agnes de Navarra, sora lui Carol cel Rău. Oricine ar fi fost, ea a insistat ca Machaut să facă publică legătura lor în cîntece și poezii și într-un lung poem, obscen și stînjenitor numit *Livre du Voir Dit* (Poveste adevărată). Ea-l tachina și-l săruta pe poetul năucit și-i dădu mica cheie de aur de la *clavette* sau centura de castitate care-i păzea „prețioasa comoară". Tot timpul, după cum află el mai tîrziu, ea își delecta cercul ei de tineri povestindu-le cum evolua aventura lor, bătîndu-și joc de iubitul ei, cum își bătuse joc de Boccaccio amanta sa, Fiammetta, fiica bastardă a regelui Neapolelui.

Fetele, ca și băieții din Evul Mediu, deveneau adulți pe la 15 ani. Căsătoria se consuma de obicei la 14 ani sau mai tîrziu deși în cazul nobililor se putea încheia în mod legal în fragedă pruncie sau în copilărie. O altă tînără, eroina de cincisprezece ani din poemul lui Deschamps *„Suis-je belle ?"* inspirată în mod evident de Agnes de Navarra deținea de asemenea cheia la „comoara ei" deși acesta reprezenta probabil un ecou literar mai curînd decît un fapt real. Centura de castitate, care este amintită deseori ca și cînd ar fi fost un lucru obișnuit, nu prea pare să fi avut un corespondent real în Evul Mediu și a fost probabil mai mult o concepție literară decît un articol folosit în mod obișnuit. Crezîndu-se că derivă de la practica musulmană a infibulării se spune că ar fi fost adusă în Europa împreună cu alte obiecte de lux în timpul cruciadelor. Există un model real însă nici o mărturie scrisă nu apare pînă la Renaștere sau mai tîrziu. Ca instrument al unui înverșunat instinct de posedare masculin, centura de castitate le afecta pe femeile medievale mai puțin decît pe urmașele lor.

Domnișoara delicioasă a lui Deschamps își arată farmecele în fiecare strofă — gură dulce, roșie, ochi verzi,

sprîncene elegante, bărbie rotundă, gît alb, sîni pietroşi, coapse şi picioare bine făcute, şolduri fine şi un frumos „cul de Paris“ — fiecare fiind urmat de refrenul „Suis-je, suis-je, suis-je belle ?“ (Sînt, sînt, sînt frumoasă ?). Ea este imaginea fetei iubăreţe plăsmuită de mintea unui bărbat ; Agnes şi Fiammetta probabil au existat în realitate, deşi ambele sînt cunoscute cum sînt virtual toate femeile medievale, numai din pana bărbaţilor. Rar întîlnim o relatare a unei femei despre ea însăşi. Îndurerata Héloïse din secolul al XII-lea şi feminista Christine de Pisan pe la sfîrşitul secolului al XIV-lea vorbesc deschis şi ambele cu amărăciune dar acest lucru nu trebuie considerat neapărat o regulă. La indivizi, ca şi la naţiuni, mulţimea este trecută sub tăcere, ceea ce tinde să deformeze datele istorice.

Din cauza lipsei de intimitate în viaţa medievală, probabil că se putea ascunde cu greu comportamentul sexual unei fete nemăritate fie ea nobilă sau de rînd. Intenţia cavalerului La Tour Landry de a face educaţie morală fiicelor sale rămase fără mamă prin povestirile sale pline de senzualitate nu trebuie luată ad litteram, dar este interesant de menţionat că aceasta i-a slujit drept pretext. Cartea sa vorbeşte despre desfrîu, preacurvie şi viol cu exemple oferite de fiicele lui Lot, incestul Tamarei şi alte cazuri mai apropiate ; de pildă o doamnă îndrăgostită de un scuţier, dorind să petreacă cu amantul ei, îi spuse soţului că a jurat să facă diverse pelerinaje aşa încît acesta s-o lase să plece, sau o altă doamnă, căreia un cavaler îi spusese că, dacă ar fi înţeleaptă şi bună nu „ar veni în camerele bărbaţilor noaptea pe întuneric, fără lumînare şi nici n-ar îmbrăţişa şi săruta bărbaţii în patul ei“. Viaţa la castel era evident frivolă. Cavalerii şi doamnele stăteau pînă tîrziu „cîntînd, jucînd, glumind şi făcînd o astfel de gălăgie că nu auzeau nici măcar tunetul“ şi cînd „unul din bărbaţi băga mîna sub fustele vreunei doamne „braţul îi era rupt de soţul înfuriat“.

Distracţia nu consta numai în recitarea anostelor epopei ale adulterului cavaleresc. Acele *fabliaux* comice şi grosolane în cuplete ritmate, satirice, obscene, deseori crude şi groteşti ca şi povestirile deochiate din orice perioadă, erau spuse pentru a stîrni rîsul nobililor cît şi al burghezilor. Deseori scrise de poeţii curţii sub forma unor parodii la adresa romanelor cavalereşti, ele tratau chestiunile amoroase într-un chip foarte lumesc şi recita-

rea sau citirea lor cu voce tare era binevoită atît la castel cît și în oraș, în taverne, probabil și la mănăstiri.

Poate că Isabella ascultase la curtea mamei sale din Hainault povestirile lui Jean de Condé, poet contemporan cu ea. Stilul său este ilustrat de o poveste despre un joc, de a spune adevărul, interpretat la curte înainte de un turnir. Un cavaler, întrebat de regină dacă are vreun copil este silit să spună „nu", și într-adevăr nu „arăta ca un bărbat care ar putea să-i placă amantei cînd o ține goală în brațele sale. Deoarece barba lui era... ceva mai deasă decît puful pe care doamnele îl au în anumite locuri". Regina îi spune că nu se îndoiește de cuvîntul lui „deoarece se vede ușor după cum e fînul dacă furca a fost bună de ceva". La rîndul său, cavalerul o întreabă: „Doamnă, răspunde-mi fără să mă înșeli. Ai păr între picioare?" Cînd ea răspunde „nu am deloc" el comentează: „Într-adevăr, te cred doamnă, iarba nu crește pe o cărare bătătorită".

Situația caracteristică din *fabliaux* este aceea de bărbat încornorat cu unele variante în care în locul soțului, este înșelat sau umilit un amant necorespunzător.

Deși în povestiri soții și amanții sînt de toate felurile, de la cei simpatici pînă la cei dezgustători, femeile sînt invariabil cele care înșală: nestatornice, fără scrupule, certărețe, cîrcotașe, desfrînate, fără rușine deși nu au neapărat toate aceste vicii deodată. În ciuda caracterului lor mai realist, *fabliaux* nu înfățișau viața adevărată mai mult decît romanele, însă dușmănia față de femei reflectă o atitudine obișnuită care era imitată după aceea a Bisericii.

Femeia era rivala Bisericii, ispita, nebunia, obstacolul în calea sfințeniei, capcana Diavolului. În *Speculum* de Vincent de Beauvais, cel mai mare enciclopedist al secolului al XIII-lea și favorit al lui Ludovic cel Sfînt, femeia era „o bestie nepotolită, o grijă necontenită, un război continuu, o ruină zilnică, un lăcaș al furtunii", și în sfîrșit, „o piedică în calea credinței". Vincent era un dominican din ordinul sever din care proveneau inchizitorii, ceea ce poate explica exagerările sale însă, în general, predicatorii nu erau mai prejos. Ei condamnau femeile pe de o parte fiindcă erau sclavele deșertăciunii și a modei, pentru coafurile monstruoase și pentru „provocarea lascivă și carnală" a veșmintelor lor iar pe de altă parte, pentru că erau prea harnice, prea ocupate cu copiii și

gospodăria, prea legate de pămînt pentru a se gîndi la cele sfinte.

Teologia fiind treaba bărbaților, păcatul originar era pus pe seama femeii. Adam nu a pierdut paradisul în urma sfatului unei femei ? Din toate ideile omenirii, situarea sexului pe același plan cu păcatul a produs cele mai mari necazuri. În Facerea Lumii, păcatul originar era neascultarea de Dumnezeu prin alegerea cunoașterii binelui și răului și ca atare, povestea căderii din rai era o explicație dată chinurilor și a nenorocirilor condiției umane. În teologia creștină, prin Sf. Pavel, păcatul originar conferea o vină permanentă omenirii pe care Hristos se oferise să o mîntuie. Contextul său sexual fusese pe larg formulat de Sfîntul Augustin ale cărui frămîntări spirituale au opus dogma creștină celui mai puternic instinct al omului. În mod paradoxal, refuzul de a se lăsa pradă acestui instinct deveni o sursă de ispită, dînd Bisericii putere și superioritate în timp ce adepții lui erau într-o dilemă perpetuă.

„Vai, vai dragostea eternă este păcat !“ striga tîrgoveața din Bath *. Ce vremuri de neliniște și vină sînt condensate în această lamentație succintă chiar dacă vorbitoarea nu pare să fi fost prea incomodată de ceea ce se plîngea. Într-adevăr, prin ea, se punea în gura unei femei proslăvirea cea mai sinceră a sexului întîlnită în acest secol. Mai mult decît în timpuri mai tîrzii, în Evul Mediu sexualitatea femeilor era recunoscută și datoria maritală era considerată reciprocă. Teologii se plecau înaintea dictonului Sf. Pavel „Lăsați ca soțul să-i dea soției ce-i datorează și la fel femeia să-i dea bărbatului ce-i datorează“ însă ei insistau ca scopul să fie procreerea nu plăcerea.

Despărțirea senzualului de procreator ca și cum s-ar așeza între aceste două noțiuni o sabie înroșită în foc era o altă poruncă temerară contrară obiceiurilor omenești. Creștinismul îmbrățișa idei care nu erau niciodată în limita posibilului. Adoptase principiul lui Augustin că Dumnezeu și natura au pus plăcere în actul sexual „cu scopul de a-l îndemna pe om de a face acest act“ pentru perpetuarea speciei și proslăvirea lui Dumnezeu. Augustin hotărî că folosirea împerecherii pentru plăcerea pe care o oferă și nu în scopul stabilit de natură era un păcat

* Povestirea tîrgoveței din Bath face parte din Povestirile din Canterbury de Geoffrey Chaucer (Nota trad.).

împotriva naturii și ca urmare împotriva lui Dumnezeu, creatorul naturii. Celibatul și fecioria rămîneau stările preferate deoarece permiteau dragostea totală pentru Dumnezeu, „mirele sufletului".

Lupta împotriva poftelor trupești nu-i afecta pe mulți ; alții însă erau chinuiți de ea toată viața. Nu-l împiedicase pe Aucassin de a prefera iadul raiului „dacă aș putea-o avea lîngă mine pe dulcea mea Nicolette". Nu a împiedicat nici crearea lucrării *Roman de la Rose,* monumentala carte de căpătîi a dragostei, în două părți scrise la distanță de 50 ani una de alta, în timpul secolului al XIII-lea. Începută în tradiția curteană de către un autor, lucrarea a fost transformată într-o versiune cinică și lumească de către un altul. La finalul celor 21780 de rînduri de alegorie elaborată, amantul o cîștigă pe Roză într-o descriere amănunțită a deschiderii mugurelui, răsfirării petalelor, el picurînd „niște sămînță chiar în mijloc" și „cercetînd caliciul pînă la adîncimile sale cele mai intime".

Pe de altă parte, Petrarca, după ce timp de douăzeci de ani o cîntă în versuri pe Laura, dar avînd și doi copii nelegitimi cu o alta, reuși pe la 40 de ani „deși mă mai țineau puterile și pasiunea era încă puternică" să se debaraseze de proastele obiceiuri ale unui temperament înflăcărat de „care avea oroare din adîncul sufletului". Deși încă supuse unor „serioase și frecvente tentații" se obișnui să-și mărturisească toate păcatele, să se roage de șapte ori pe zi și „să se teamă mai mult decît de moarte de legăturile cu femeile fără de care credeam odată că nu pot trăi". Trebuia doar să-și aducă aminte „ce este într-adevăr femeia", îi scria el fratelui său, călugărul, pentru ca dorința să-i dispară și să-și recapete liniștea. Întrebarea „Ce este într-adevăr femeia" se referea la doctrina clericală, care considera înșelătoare frumusețea femeii, ascunzîndu-i falsitatea și depravarea fizică. „Oriunde este frumusețe", avertizau predicatorii, „acolo sălășluiește și multă indecență sub piele".

Depravarea femeilor se observa de obicei la sfîrșitul vieții cînd bărbatul începea să se gîndească la infern și, în orice caz, dorința sa sexuală scădea. Ca poet, Deschamps, începu pe un ton optimist și sfîrși cu o tiradă împotriva femeilor, intitulată *Miroir de Mariage* în care căsătoria apare ca o obligație dureroasă pentru soț însoțită de suferință, necazuri și gelozie. Prin 12 000 de versuri el

înfățișează obișnuitele acuzații aduse femeii de către cler — destrăbălată, certăreață, capricioasă, cheltuitoare, contradictorie, vorbăreață și atît de pretențioasă încît îl epuizează pe soț cu dorințele ei amoroase. Deoarece în altă parte, Deschamps se descrie ca un bărbat cu o căsătorie fericită, această lamentație reprezenta căința sa, odată cu apropierea sfîrșitului, pentru că s-a bucurat de femei și de plăcerile timpului.

Doctrina se încurca în numărul infinit de fire ale realităților sexuale. Întrucît căsătoria era sfîntă atunci cum putea fi un păcat plăcerea sexuală din cadrul relațiilor conjugale ? Dacă bucuria era un păcat ce putea fi iertat, la ce punct devenea concupiscentă sau dorință nemăsurată, ceea ce reprezenta un păcat de moarte ? A da naștere unui copil în afara căsătoriei, deși un lucru creator, era un mai mare păcat decît a face dragoste de plăcere în cadrul căsătoriei ? Era o căsătorie castă sau virgină, deși neprocreatoare, mai sfîntă decît relațiile sexuale maritale ? Ce se întîmpla dacă soțul se culca cu soția lui cînd ea era însărcinată ? Sau după menopauză, cînd scopul nu mai era procrearea ? Sau, fiind atras de altă femeie, se culca cu soția lui pentru „a-și astîmpăra“ dorința ilicită ; adică comitea un păcat ca să evite altul ? Sau pleca în cruciadă fără consimțămîntul soției sale sau fără a o lua cu el, ceea ce era antiprocreator, dar totuși în interesul Bisericii ? Aceste întrebări îi preocupau probabil mai mult pe dialecticieni decît pe oamenii de rînd.

Ca și cămătăria, viața sexuală sfida certitudinea doctrinei cu excepția principiului că orice practică sexuală contrară orînduielilor și scopurilor „date de natură“ era un păcat. Termenul generic era sodomia și el desemna nu numai homosexualitatea și toate perversiunile sexuale, ci orice folosire, cu partener de același sex sau de sex opus, a orificiului „nepotrivit“ sau a poziției „nepotrivite“ sau ejacularea după metoda lui Onan sau masturbarea sau relațiile sexuale cu animale. Toate constituiau sodomie care, prin pervertirea naturii, era o revoltă împotriva lui Dumnezeu și de aceea considerată „cel mai mare păcat“ din categoria desfrîului.

Căsătoria era legătura dintre sexe care capta cel mai mare interes. Mai mult ca oricare altul este subiectul care-i frămînta pe pelerinii de la Canterbury și tema dominată a povestirilor este cine, soțul sau soția, este stăpînul în casă ? În viața reală chestiunea supunerii ocupă

un loc dominant în manualul de comportare alcătuit de Ménagier din Paris pentru soția sa de 15 ani. Ea trebuia să asculte de poruncile soțului ei și să acționeze după voia lui mai curînd decît după a ei deoarece „voia lui trebuie să fie pe primul plan". Ea nu trebuie să fie arogantă sau să-l contrazică, mai ales în public, deoarece „este porunca lui Dumnezeu ca femeile să se supună bărbatului... și prin ascultare o femeie înțeleaptă cîștigă dragostea soțului ei și pînă la urmă obține de la el tot ce vrea". Ea trebuie să-l sfătuiască subtil și precaut împotriva nebuniilor lui dar niciodată să nu-l cicălească „deoarece inimii unui bărbat îi vine greu să fie îndreptată de dominația și stăpînirea unei femei".

Ménagier, de asemeni La Tour Landry, citează exemple din care se vede ce soartă îngrozitoare aveau soțiile care-și cicăleau și criticau bărbații ; de pildă un soț, certat aspru de soția lui în public „se supără și o aruncă la pămînt cu un pumn", apoi o lovi cu piciorul în față și-i rupse nasul desfigurînd-o pentru totdeauna ca să „nu-și mai arate fața de rușine". Aceasta îi fu răsplata „pentru vorbele rele pe care era obișnuită să le spună soțului ei".

Se pune atîta accent pe ascultare și supunere încît se sugerează că erau mai obișnuite calitățile opuse. Mînia era atribuită în Evul Mediu femeilor și deseori păcatul mîniei era zugrăvit ca o femeie călare pe un mistreț deși restul de șapte vicii erau, în general, personificate de bărbați *. Dacă în concepția laică despre femeia medievală aceasta era privită ca o gaiță și o scorpie era poate din cauză că singurul ei refugiu împotriva supunerii față de bărbat îl constituia cearta, o condiție codificată, ca orice altceva, de Toma d'Aquino. El argumenta că pentru buna rînduială din familia umană unii trebuie conduși de alții „mai înțelepți decît ei" ; de aceea femeia, care era mai plăpîndă atît în ceea ce privește „tăria sufletului cît și puterea trupului" era „din fire supusă bărbatului la care rațiunea predomină". Tatăl, considera Toma d'Aquino, trebuie să fie mai iubit decît mama și copilul îi era mai îndatorat deoarece la concepere el avea rolul „activ" în timp ce al mamei era doar „pasiv și material". Sf. Tho-

* Într-un manuscris cu anluminuri din secolul al XIV-lea, Mîndria era reprezentată de un cavaler călare pe un leu, Invidia de un călugăr pe un cîine, Trîndăvia de un țăran pe un măgar, Zgîrcenia de un negustor pe un bursuc, Lăcomia la mîncare de un tînăr pe un lup, Mînia de o femeie pe un mistreț și Luxul (în loc de obișnuitul Desfrîu) de o femeie pe o capră.

mas recunoștea faptul că pentru creșterea copilului era nevoie de grija mamei care să-l hrănească dar cu atît mai mult era nevoie de tată în calitate de „îndrumător și păzitor sub a cărui îngrijire copilul se dezvoltă bine atît sufletește cît și trupește". Astfel dacă femeile se purtau ca niște scorpii în timpul lui Toma d'Aquino nu-i deloc surprinzător.

Honoré Bonet puse întrebarea dacă o regină putea judeca pe un cavaler cînd ea conducea regatul în absența regelui. Nu, răspunse el, deoarece „este clar că bărbatul este mult mai nobil decît femeia și are merite mai mari" așa că o femeie nu poate judeca pe un bărbat, cu atît mai mult cu cît „un supus nu-și poate judeca stăpînul". Nu se explică cum putea conduce regina regatul în asemenea condiții.

Modelul perfect al supunerii a fost răbdătoarea Griselda a cărei suferință produsă de încercările crude la care o supusese soțul îi impresionă atît de mult pe autorii bărbați încît istoria ei a fost povestită de patru ori pe la mijlocul secolului al XIV-lea, prima dată de Boccaccio, apoi în latină de Petrarca, în engleză de Chaucer în Povestea Călugărului și în franceză de Ménagier. Griselda acceptă fără să protesteze vestea pe care i-o dă soțul ei, că i se vor lua toți copiii pentru a fi uciși, apoi și vestea propriei sale repudieri și a presupusului divorț. După ce totul se dovedește că a fost doar o punere la încercare a ei, se împacă de bună voie cu autorul odios al caznelor la care fusese supusă.

Ménagier, un om bun la inimă, considera că povestea „arată o prea mare cruzime (pentru mintea mea) și de neînțeles", și era sigur „că niciodată nu se întîmplase astfel". Totuși, crezu de cuviință să-i spună soției sale povestea pentru ca ea „să știe cum să vorbească față de ceilalți". Doamnele medievale se distrau cu povești, jocuri de cuvinte și ghicitori și o nevastă tînără, bine crescută, trebuia să fie în cunoștință de cauză pentru a discuta despre josnicia Griseldei și înspăimîntătorul ei soț. Pînă la urmă și lui Chaucer i-a fost rușine de poveste și în strofa finală s-a grăbit să sfătuiască soțiile nobile :

„Nu-l teme, nici nu-i face închinare.
Căci chiar și za de poartă ferecată,
Săgeata limbii sale-nțepătoare

Şi-n piept, şi-n gură poate să-i străbată ;
Fă-l zuliar pe soţ, să-l vezi cum vine
Ca prepeliţa-n ierburi tupilată“ *

Căsătoria din dragoste, în ciuda formulelor romantice cavalereşti era încă un scop care trebuia atins mai curînd după decît înainte de a se încheia căsătoria. Aceasta cădea în sarcina soţiei deoarece era datoria ei să cîştige dragostea soţului şi să „dobîndească în această lume acea tihnă care ar putea exista într-o căsnicie“, acordîndu-i o atenţie permanentă, îngrijindu-l, fiind amabilă, docilă, răbdătoare şi necicălitoare. Toate sfaturile înţelepte ale lui Ménagier în legătură cu acest subiect pot fi exprimate printr-unul singur : „Nici un bărbat nu poate fi mai bine fermecat decît să-i dai ceea ce-i place“. Dacă starea a treia pe care o reprezintă punea un accent mai mare pe căsătoria din dragoste decît nobilii, se datora fără îndoială faptului că, fiind mai mult împreună, era de dorit ca relaţiile dintre soţul şi soţia burghezi să fie bune. În Anglia, mulţumirea conjugală era răsplătită prin premiul Dunmow Flitch — o bucată de costiţă afumată acordată oricărei perechi care reuşea să ajungă la Dunmow în Essex, după un an de la căsătorie, şi jura cinstit că nu se certaseră niciodată, că nu regretau căsătoria şi că ar face-o din nou dacă ar avea ocazia.

Deşi cultul dragostei curtene îmbunătăţea probabil poziţia socială a doamnelor nobile, adoraţia ferventă a Fecioarei Maria, care devenise în acelaşi timp un cult, în general influenţa puţin statutul femeii. Femeile erau criticate pentru bîrfă şi trăncăneală, că cerşeau înţelegere, că erau cochete, sentimentale, cu prea multă imaginaţie şi prea îngăduitoare cu studenţii vagabonzi şi alţi cerşetori. Ele erau certate pentru că se foiau în biserică, stropindu-se cu apă sfinţită de fiecare dată, că spuneau rugăciunile cu voce tare, îngenunchind la fiecare sfînt, fiind atente la orice altceva în afară de predică. Se spunea că maicile din mănăstire erau melancolice şi irascibile „ca şi cîinii care stau prea mult în lanţ“. Pentru unele mănăstirea era un refugiu departe de lume, pentru altele, ale căror familii le ofereau ca daruri Bisericii — soarta ; o chestiune de alegere pentru un număr mic de femei cu o

* Geoffrey Chaucer, Poveştile din Canterbury, vol. II, Bucureşti, 1964, p. 145, în româneşte de Dan Duţescu.

chemare religioasă însă deschise în general numai pentru cele care aduceau o zestre bogată mănăstirii.

Mărturiile oferite de impozitele pe cap de locuitor și pe fumuri arată că mortalitatea la femei era mai mare decît la bărbați între 20 și 40 de ani probabil din cauza nașterilor și a vulnerabilității mai mare față de boală. După 40 de ani mortalitatea era mai mare la bărbați și femeile „odată devenite văduve", puteau alege dacă să se căsătorească sau nu.

În viața de toate zilele, atît femeile nobile cît și celelalte erau egale ca menire dacă nu și ca statut. Țărăncile aveau posibilitatea de a lua pămînt în arendă și în această calitate aduceau aceleași servicii ca și bărbații deși cîștigau mai puțin pentru aceeași muncă. Gospodăriile țărănești depindeau de cîștigurile lor. În cadrul breslelor, femeile deținеau monopolul anumitor meserii, de obicei torsul și fabricarea berii și a unor meserii legate de alimentație și textile. Unele meserii excludeau femeile cu excepția soției și fiicei meseriașului respectiv ; în altele, ele lucrau la fel ca bărbații. Administrarea gospodăriei unui negustor — a casei sale din oraș, a moșiei de la țară, a afacerilor cînd era plecat — plus obligațiile materne îi ofereau soției acestuia orice altceva decît o viață ușoară. Ea supraveghea cusutul, țesutul, prepararea berii, confecționarea lumînărilor, tîrguielile, pomenile, supraveghea servitorii din casă și din curte, îndeplinea niște practici medicale și chirurgicale, ținea contabilitatea și ca *femme sole* putea conduce o afacere separată.

Unele femei erau profesoare sau doctori chiar fără diplomă. La Paris, în 1322, o anumită Jacoba Felicie a fost dată în judecată de facultatea de medicină a Universității pentru că practica fără să aibă diplomă sau permisiunea rectorului. Un martor depuse mărturie că „auzise că este mai înțeleaptă în arta chirurgiei și a medicinii decît cel mai mare doctor sau chirurg din Paris". La Universitatea din Bologna prin anii 1360, preda Novella d'Andrea, o femeie atît de renumită pentru frumusețea ei încît ținea cursurile cu un văl pe față ca studenții să nu fie distrași de la învățătură. Totuși nu se spune nimic despre capacitatea ei profesională.

Castelana trebuia deseori să se descurce singură cînd soțul ei era ocupat în altă parte, după cum se întîmpla de regulă, deoarece în secolul al XIV-lea luptele nu se mai terminau. Dacă nu era plecat la luptă sau chemat de

rege, era ţinut captiv pe undeva pentru răscumpărare. În acest caz, soţia lui trebuia să-i ţină locul, să ia hotărîri şi să-şi asume conducerea şi multe procedau astfel, nu numai Jeanne de Montfort. Marcia Ordelaffi, lăsată să apere Cesena în timp ce aprigul ei soţ (cel care şi-a înjunghiat fiul) apăra un alt oraş împotriva forţelor papale, refuză să negocieze în ciuda unor atacuri repetate, a ruinării zidurilor, a avalanşei de pietre aruncate zi şi noapte de dispozitivele de asediere şi a rugăminţilor tatălui ei de a se preda. Suspectînd pe consilierul ei că ar fi aranjat în secret capitularea, porunci să fie arestat şi decapitat. Numai cînd îi spuseseră cavalerii că prin căderea oraşului n-ar scăpa nimeni de la moarte, ei fiind hotărîţi să capituleze cu sau fără consimţămîntul ei, s-a declarat de acord să negocieze, cu condiţia ca ea să poarte tratativele. Făcu aceasta cu atîta abilitate încît obţinu cale liberă pentru ea, familia şi servitorii ei precum şi pentru soldaţii care o sprijiniseră. Se spunea că se temea numai de furia soţului ei — nu fără motiv, deoarece, cu toată curtoazia lor, era cunoscut că seniorii la fel ca şi burghezii, îşi băteau nevestele. Un exemplu de brutalitate deosebită este oferit de contele de Armagnac care a fost acuzat că-i rupsese nevestei sale oasele şi că o ţinuse închisă pentru a-i smulge o proprietate.

Statutul femeii în secolul al XIV-lea a avut un reprezentant feminin de seamă în persoana Cristinei de Pisan, singura femeie medievală după cît se ştie, care şi-a cîştigat existenţa prin scris. Născută în 1364, era fiica lui Thomas de Pisan, un medic-astrolog licenţiat la Universitatea din Bologna care fusese chemat la Paris în 1365 de către noul rege, Carol al V-lea şi rămăsese în serviciul lui. Tatăl ei o învăţase latina, filozofia şi o familiarizase cu diverse ramuri ale ştiinţei, neobişnuite pentru educaţia unei femei. La 15 ani se căsători cu Etienne Castel din Picardia, unul din secretarii regelui. Zece ani mai tîrziu rămase singură cu trei copii, soţul „în floarea vîrstei", şi tatăl ei au murit la interval de cîţiva ani, unul după altul. Fără mijloace de existenţă sau rude, se apucă de scris pentru a-şi cîştiga patronajul care de atunci înainte trebuia să-i asigure mijloacele de trai. Începu cu poezie, exprimînd în balade şi rondeluri fericirea ei ca soţie

și plîngîndu-și necazurile de văduvă. Deși formele erau convenționale, stilul era personal.

Nimeni nu știe ce îndură inima mea
Pentru a-și ascunde suferința cînd nu găsesc îndurare.
Cu cît este mai mică compătimirea din partea
prietenilor mei, cu atît mai multe lacrimi.
Nu arăt toată durerea mea
Ci rîd deși ar trebui mai curînd să plîng
Și-mi scriu cîntecele fără rimă și ritm
Pentru a-mi ascunde sufletul.

Nota tînguitoare (sau poate mai multă compătimire decît pretindea Cristina) a deschis pungile nobililor și prinților — al căror statut era reflectat de patronajul artelor — și-i dădură Cristinei posibilitatea să întreprindă studii pentru un număr de lucrări didactice în proză, multe din ele adoptate sau traduse din alți autori, cum se proceda în mod obișnuit în acea vreme. Nici un subiect nu-i era străin ; a scris un volum mare despre arta războiului bazat pe celebra lucrare în latină *De re militari* a lui Vegetius ; un roman mitologic ; un tratat pentru educarea femeilor și o biografie a lui Carol al V-lea care rămîne o lucrare importantă și originală. Originalitatea ei este evidentă cînd scrie despre propriul ei sex ca în *La Cité des dames* care are ca subiect viața femeilor celebre din istorie. Deși tradusă din cartea lui Boccaccio *De claris mulieribus*, Cristina își aduce propria sa contribuție în prolog, unde se plînge rușinată „de ce sînt toți bărbații de aceeași părere în a atribui femeilor răutatea“ și de ce „noi trebuie să fim mai rele decît bărbații cînd am fost și noi create de Dumnezeu“. Într-o viziune uimitoare, trei figuri feminine încoronate Dreptatea, Credința și Mila îi apar ca să-i spună că aceste păreri ale filozofilor nu sînt obiecte de credință „ci cețurile greșelii și autoamăgirii“. Ele le enumeră pe femeile celebre din istorie — Ceres, întemeietoarea agriculturii ; Drachne, inițiatoarea torsului și țesutului, și diverse eroine ale legendelor homerice, Vechiului Testament și ale martirologiei creștine.

Într-un strigăt pătimaș de protest de la sfîrșitul secolului, Cristina se întreabă din nou în *Epistola către Dumnezeul iubirii* de ce femeile, atît de stimate și cinstite odinioară în Franța sînt acum insultate și atacate nu numai de cei ignoranți și de oamenii de rînd, ci și de nobili și clerici.

„Epistola“ este o replică dată satirei răutăcioase la adresa femeilor din continuarea lui Jean de Meung la *Roman de la Rose*, cea mai populară carte a epocii. Scriitor profesionist, licenţiat în litere la Universitatea din Paris, Jean de Meung, a fost Jonathan Swift al epocii sale, satirizînd convenţiile artificiale ale religiei, filozofiei şi în special cavalerismului şi principala temă, dragostea curteană. Eroii săi sînt natura şi sentimentele obişnuite, iar secăturile, Falsa Aparenţă (ipocrizie şi Abstinenţa Silită (castitatea obligatorie) care sînt personificate de călugării cerşetori. Ca şi clericii care le condamnau pe femei pentru dorinţele bărbaţilor, Jean de Meung, ca bărbat, învinovăţea femeile pentru îndepărtarea omenirii de ideal. Deoarece dragostea curteană era o glorificare falsă a femeilor, el personifica prin femei falsitatea şi ipocrizia ei. Imaginea lui Meung despre o femeie : intrigantă, fardată, mercantilă, desfrînată era pur şi simplu, reversul dragostei curtene oferit de fantezia masculină. După cum arată Cristina bărbaţii erau cei care scriau cărţile. Protestul ei avea să provoace o dezbatere zgomotoasă între potrivnicii şi apărătorii lui Jean de Meung şi una din cele mai mari controverse intelectuale de la sfîrşitul secolului. Între timp flautul ei melancolic răsuna încă în poezie.

Se împlineşte azi o lună
De cînd mi-a plecat iubitul
Inima mea e tristă şi tăcută ;
Azi se împlineşte luna.
„Adio“, spuse el, „eu plec“
De atunci el nu-mi mai vorbeşte
Şi a trecut deja o lună.

Aşa după cum indică exemplarele elegante care s-au păstrat, cărţile ei erau foarte cerute de nobilii bogaţi. La vîrsta de 54 de ani se retrase într-o mănăstire din cauza mîhnirii care i-o producea decăderea Franţei. Mai trăi încă 11 ani în care a scris un poem de laudă închinat persoanei pe care posteritatea o va situa deasupra tuturor celorlalte din vremea ei — o altă femeie, Ioana d'Arc.

Fixate în tiparele naturii feminine, tipare concepute pentru ele de bărbaţi, nu era o întîmplare că femeile apăreau desori printre misticii isterici. În plînsul necontrolat al englezoaicei Margery Kempe există o suferinţă care vorbeşte în numele multora. Ea începu să plîngă în

timpul unui pelerinaj la Ierusalim cînd „i-a fost așa de milă văzînd locul suferințelor Mîntuitorului nostru". După aceea, accesele ei de „plîns și urletele", tăvălelile pe pămînt au continuat încă mulți ani, o dată pe lună sau pe săptămînă, uneori o dată sau de mai multe ori pe zi, alte ori, în biserică sau pe stradă, în camera ei sau pe cîmp. Vederea unui crucifix putea să-i declanșeze crizele „sau dacă vedea un om ori un animal cu o rană, sau dacă un bărbat bătea un copil în fața ei, ori dacă vedea sau auzea că un cal sau un alt animal era bătut cu biciul, ea își imagina că vede cum era bătut sau rănit Mîntuitorul". Încerca „să se abțină cît mai mult pentru ca oamenii să n-o audă și să fie astfel tulburați, deoarece unii spuneau că fusese atinsă de un duh rău sau că băuse prea mult vin. Unii o blestemau, alții i-ar fi dorit să se afle pe mare într-o barcă fără fund". Margery Kempe era desigur o persoană incomodă ca toți cei care nu pot ascunde durerile vieții.

La 27 iulie 1365 la Castelul Windsor, Isabella a Angliei și Enguerrand de Coucy s-au căsătorit cu mare pompă. Cu această ocazie cîntară cei mai buni menestreli din regat. Mireasa strălucea de bijuterii, primite în dar de nuntă de la tatăl, mama și frații săi, care valorau 2 370 de lire 13 șilingi și 4 peni. Zestrea ei, măritată considerabil cu ceea ce căpătase cînd urma să se căsătorească cu D'Albert, era o alocație anuală de 4 000 de lire. Darul regelui pentru Enguerrand era la fel de valoros ; el a fost eliberat fără a i se cere răscumpărare.

Patru luni mai tîrziu, în noiembrie, perechea primi permisiunea scrisă a regelui de a pleca în Franța, dată cu oarecare reticență așa după cum arată scrisoarea care se referă la o rugăminte repetată „de a merge în Franța pentru a-ți vizita pămînturile, posesiunile și moșiile". Isabella fiind deja însărcinată, regele îi promitea că toți copiii, fie băieți, fie fete, născuți în străinătate vor putea moșteni pămînturi în Anglia și vor fi considerați „complet naturalizați ca și cum ar fi fost născuți în regat".

În dangătul puternic al clopotelor care au fost trase pentru a-i face pe sfinți să ușureze chinurile nașterii, în aprilie 1366, se născu la Coucy o fetiță. A fost botezată Marie. După o lună, Isabella cu soțul și copilul plecară din nou în Anglia. O doamnă de rang, aflată într-o stare deli-

cată, obișnuia să călătorească pe perne, într-o trăsură acoperită, cu mobila, lenjeria de pat, vesela, oalele de gătit, vinul și servitorii ei care mergeau înainte pentru a pregăti locuințele și pentru a aranja tapiseriile și draperiile de la paturi. Chiar și avînd acest confort, traversarea Canalului și obositoarea călătorie de pe uscat, cu un nounăscut, par ciudate și le putem considera fie o grabă nesocotită, fie un dor disperat de acasă. În tot timpul căsniciei ei, Isabella nu a prins niciodată rădăcini la Coucy-le-Château și pleca în grabă la curtea tatălui ei ori de cîte ori soțul îi pleca în vreo expediție. Poate că era nefericită în acel castel impunător cu ziduri groase de pe colină, sau nu se simțea în largul ei în Franța, sau poate mai curînd nu putea trăi fără atmosfera pe care o cunoscuse la curtea regelui în tinerețea sa.

Hotărîrea lui Eduard de a anexa cît mai ferm posibil domeniul Coucy Angliei, s-a pus în aplicare imediat după întoarcerea lui Enguerrand și a soției sale. La 11 mai 1366, cancelarul informă în prezența lui Eduard nobilii și comunele din parlament „că regele își căsătorise fiica, Isabella, cu seniorul de Coucy care avea moșii întinse în Anglia și în altă parte, și pentru că era atît de înrudit cu el, s-ar cădea ca regele să-i acorde o cinste și un titlu mai mare și să-l facă duce după care ceru sfatul și asentimentul". Lorzii și comunele consimțiră, lăsînd regelui alegerea pămînturilor și a titlului conferit. Enguerrand primi ducatul Bedfordului rămas vacant, cu un venit de 300 de mărci pe an și în documentele engleze Enguerrand apare după aceasta sub numele de Ingelrom*, duce de Bedford. Pentru a întregi onorurile, fu primit în Ordinul Jartierei.

În același timp, Isabella mai primi încă 200 de lire sterline pe an care, în curînd, dispărură în sacul fără fund al cheltuielilor sale. Pare să fi fost unul din acei oameni pentru care cheltuirea banilor este o manie deoarece, după cîteva luni de la întoarcerea ei, regele plăti 130 de lire 15 șilingi și 4 peni spre a acoperi datoriile ei făcute la

* Judecînd după diversele pronunții ale numelor proprii, de pe ambele părți ale Canalului, pronunția în limba populară trebuie să fi fost reciproc neinteligibilă : Starețа lui Chaucer vorbea franceza,

Cum o învățau la Stratford cu dichis
Căci nu știa frînceasca din Paris.

(trad. Dan Duțescu)

negustori pentru mătase și catifea, tafta, lame, panglici și pînzeturi și alte 60 de lire pentru a recupera un inel de aur pe care îl amanetase.

Înainte de Paștele din 1367, care căzuse la 18 aprilie, se născu în Anglia a doua fiică a lui Enguerrand, la un an după prima. Botezată Filipa după bunica ei, regina, ea primi de la bunicii ei regali un serviciu de argint complicat, compus din 6 cupe aurite și gravate, 6 cești, 4 căni de apă, 4 platouri, 24 de farfurii, solnițe și linguri în valoare totală de 239 de lire sterline 18 șilingi și 3 peni.

Pentru a-și mări averea, Enguerrand cumpără echivalentul unui ducat din Franța, ajutat fiind de mîna deloc dezinteresată a socrului său. Ostatic ca și el și vecin din Franța, Guy de Blois și de Chatillon, conte de Soissons, nepot atît al lui Filip al VI-lea cît și al lui Carol de Blois al Bretaniei, în ciuda familiei și a relațiilor sale, nu fusese în stare pînă la acea dată să-și răscumpere libertatea. Ca preț al eliberării sale se căzuse la învoială ca, avînd consimțămîntul regelui Carol al Franței, el să cedeze comitatul său din Soissons lui Eduard care, la rîndul său, îl făcu cadou lui Enguerrand de Coucy în locul celor 4 000 de lire sterline care trebuia să le dea Isabellei ca zestre. Marile domenii Coucy și Soissons ce constituiau o bună parte a Picardiei erau unite acum în mîinile ginerelui regelui Eduard al Angliei. Cu un titlu teritorial ce diminua austeritatea mîndră de odinioară a blazonului Coucy, Enguerrand era acum conte de Soissons și cu acest titlu se întoarse în Franța, în iulie 1367, împreună cu soția și fiicele sale.

Capitolul 10

Fii ai fărădelegii

În cei șapte ani pe care Coucy i-a petrecut în Anglia, prăpădul iscat de bandele libere care se extinseseră în toată Franța, Savoia, Lombardia și domeniile papei devenise un fapt de îngrijorare majoră pentru Europa. Nefiind un fenomen trecător, nici o forță externă, bandele deveniseră o parte a vieții de zi cu zi, o parte a societății însăși, folosite și încuviințate de conducătorii ei, chiar dacă aceștia luptau ca să le lichideze. Ele rodeau societatea dinăuntru ca și Erysichthon, „cel care mînca pămîntul", care, distrugînd copacii din livada sacră a zeiței Demeter a fost blestemat de aceasta să aibă o poftă de nesăturat și pînă la urmă s-a autodevorat pentru a-și astîmpăra foamea.

Disciplina și organizarea făceau ca bandele să fie mai eficiente ca forțe de luptă decît cavalerii ce căutau glorie și care nu cunoșteau principiul de conducere prin ordine. Guvernanții le foloseau, de exemplu Amadeus al VI-lea, conte de Savoia a făcut un contract cu unul din cei mai înrăiți dintre căpitani pentru a zdrobi partizanii unuia din adversarii săi prin folosirea terorismului în domeniul acestuia. Fie că erau angajați, fie că trăiau de pe urma aventurilor, răsplata lor era jaful. Traiul prin sabie deveni subordonat mijloacelor sale, mijloacele deveniră scopul; climatul secolului al XIV-lea a fost dominat de triumful brutal al celor fără de lege.

În Franța în timpul cedării teritoriilor, în ciuda ordinelor reînnoite ale regelui Eduard, multe bande refuzară

să se supună ordinului de demobilizare sau să-și evacueze fortărețele. Eliberate de angajamentul unui serviciu regulat, ca albinele dintr-un stup spart, creară mici stupi în jurul unui anumit căpitan și se alăturară armatei acelor *Tard Venus*. Trăind de pe urma profiturilor obținute din angajamentele lor de mercenari și a acțiunilor de brigandaj, se răspîndiră atrăgînd în rîndurile lor pe cei care se dedau repede la fărădelegi atunci cînd contractul social se destramă. În timp ce membrii lor de rînd proveneau din scăpătații orașelor și satelor și dintre proscrișii tuturor meseriilor — inclusiv ai Bisericii — conducătorii proveneau din seniori de vază pentru care cîștigurile prin sabie erau irezistibile sau dintre cavalerii ruinați pe care înseși bandele îi dezrădăcinaseră. Nefiind în stare să trăiască de pe urma pămînturilor devastate, ei se alăturau mai degrabă mercenarilor decît să ducă o viață fără luptă. „Neînfrînați în orice fel de cruzime" după cum scrisese Papa în excomunicarea sa din 1364, ei li se păreau oamenilor fără apărare ca o altă ciumă, atribuită mișcării planetelor sau pedepsei lui Dumnezeu.

În Franța erau numiți *écorcheurs* (cei care luau pielea) sau *routiers* (tîlhari de drumul mare), în Italia *condottieri* de la *condotta* sau contract care fixa termenii angajării lor ca mercenari. Ei storceau un venit sistematic de la orașele care puteau cădea victime atacurilor lor, în formă de *appatis*, un tribut impus unui oraș pentru ca acesta să nu fie atacat, tribut ale cărui condiții erau stipulate în scris de către funcționari. Ei atrăgeau în serviciul lor notari, avocați și bancheri pentru a le conduce afacerile, precum și funcționari, fierari, tăbăcari, dogari, măcelari, chirurgi, preoți, croitori, spălătorese, prostituate și deseori chiar propriile lor neveste legitime. Făceau afaceri prin agenții lor obișnuiți care le vindeau prăzile cu excepția unor anumite arme și obiecte de lux pe care doreau să le păstreze, cum ar fi bijuterii și haine femeiești sau oțel pentru spade și într-un caz, pene de struț și căciuli de castor. Făceau parte din structura societății. Cînd, în 1364, a fost ocupată Burgundia de „răspopitul" Arnaut de Cervole, tînărul duce Filip îl trată cu respect ca pe sfătuitorul și musafirul lui și i-a dat un castel și mai mulți ostatici nobili ca garanție pînă ce strîngea suma de 2 500 franci de aur care-i trebuiau pentru a-și răscumpăra plecarea. Pentru a strînge suma, Filip recurse la obișnuitul

expedient de a pune biruri asupra supuşilor săi, un alt motiv de nemulţumire împotriva seniorilor.

Bertucat de Albret, din aceeaşi familie cu mirele respins de Isabella, unul din marii nobili renumiţi, era mai mult *pillard* decît senior. Mulţi ani mai tîrziu, la bătrîneţe, el ofta după zilele „cînd săream pe negustorii bogaţi din Toulouse sau La Riolle sau Bergerac. Niciodată nu trecea o zi fără să ne aducă o pradă spre îmbogăţirea şi înveselirea noastră". Prietenul şi concetăţeanul lui gascon, Seguin de Badefol, numit adeseori „regele tîlharilor" înlocui cele trei pălării de pe blazonul tatălui său cu cinci blazanţi sau monede de aur arătîndu-şi astfel interesul său major. Aimerigot Marcel, care după 30 de ani petrecuţi ca brigand avea să sfîrşească pe eşafod, se lăuda cu prăzile sale : mătăsuri din Bruxelles, piei furate din tîrguri, condimente provenite din Bruges, stofe bogate din Damasc şi Alexandria. „Toate erau ale noastre sau răscumpărate după voinţa noastră... Ţăranii din Auvergne ne-au aprovizionat la castel aducînd grîu, făină, pîine proaspătă, fîn pentru cai, vin bun, carne de vită şi oaie, miei graşi şi păsări. Eram aprovizionaţi ca regii. Şi cînd treceam călare ţara tremura în faţa noastră".

Ura poporului atribuia bandelor toate crimele de la mîncarea cărnii în Postul Paştilor pînă la comiterea atrocităţilor asupra femeilor însărcinate care provocau moartea copiilor nenăscuţi şi nebotezaţi. Trei sferturi din Franţa căzuse pradă lor, îndeosebi regiunea viticolă din Burgundia, Normandia, Champagne şi Languedoc. Oraşele înconjurate de ziduri puteau rezista, abătînd violenţa asupra regiunilor rurale care deseori erau devastate, creînd o populaţie de vagabonzi, de ţărani dezrădăcinaţi, meseriaşi în căutare de lucru, preoţi fără parohii.

Bandele nu iertau bisericile : „Fără frică de Dumnezeu" scria Inocenţiu al VI-lea într-o scrisoare pastorală din 1360 „fiii fărădelegilor... inventează şi distrug bisericile, le fură cărţile, potirele, crucile, relicvele şi vasele de ritual divin care devin prada lor". Bisericile unde au avut loc vărsări de sînge în luptă erau considerate profanate şi interzise pentru slujbe pînă ce treceau printr-un lung proces birocratic de reconciliere. Totuşi, birurile papale continuau şi cei care trebuiau să strîngă dările deseori sărăceau şi plecau, nu rareori pentru a se alătura persecutorilor lor. „Vezi ce grav a devenit", se văita Inocenţiu în aceeaşi scrisoare „cînd cei însărcinaţi

cu graţia divină... participă la jafuri şi furturi, chiar la vărsarea de sînge.

Deoarece clerul şi cavalerii se alăturaseră fiilor fărădelegii, omul de rînd simţea că trăieşte într-o epocă de jaf şi că nu avea puterea s-o înfrîneze. „Chiar dacă însuşi Dumnezeu ar fi soldat, el ar fi un tîlhar“ spunea cavalerul englez Talbot.

Mai dăinuia încă o înfrînare : dezlegarea de păcate era o necesitate. Frica de a muri fără ea era atît de înrădăcinată încît se credea că nălucile erau sufletele celor nespovediţi care se întorseseră să caute iertarea pentru păcatele făcute în timpul vieţii. Indiferent cît de mult se depărtaseră briganzii de alte reguli, ei insistau măcar asupra formulei dacă nu asupra substanţei iertării. În teorie, cel care murea într-un „război drept“ mergea direct în rai dacă se căise de păcatele sale, însă un cavaler care se făcea vinovat de jaf trebuia să dovedească faptul că s-a căit, restituind cîştigurile sale. Fără să pretindă că luptă într-un „război drept“, fără să fie dispuşi să înapoieze lucrurile furate, briganzii erau mulţumiţi dacă storceau iertarea prin forţă ca un sac cu aur. Cînd negociau răscumpărările sau eliberarea captivilor lor, chiar şi a acelor pe care-i mutilaseră sau torturaseră, ei obişnuiau să pună condiţia ca victimele, dacă vroiau să fie eliberate, să ceară iertarea pentru ei sau ca Papa să ridice excomunicarea.

Succesorul lui Inocenţiu, Urban al V-lea, emise două bule de excomunicare în 1364, *Cogit Nos* şi *Miserabilis Nonullorum* care ar fi trebuit să interzică orice colaborare cu briganzii sau aprovizionarea lor şi care oferea iertare totală tuturor celor care mureau luptînd împotriva lor. Deşi această afurisenie îi deranjă pe briganzi, ea nu le micşoră numărul.

Un profesionist important aflat printre *Tard-Venus*, unul pe care Coucy avea să-l întîlnească în luptă, era Sir John Hawkood care a fost menţionat pentru prima dată ca un conducător al unei bande ce a asediat Avignon-ul în 1361. Provenea din acea stirpe din care se trăgeau mulţi briganzi. Al doilea fiu al unui moşier mărunt şi tăbăcar de meserie, plecă de acasă cînd fratele lui mai mare moşteni moşia şi 10 lire, şase cai şi o căruţă, lăsînd pe fratele mai mic fără pămînt, doar cu 20 de lire şi 10 şilingi. Înrolat în armata engleză din Franţa prin anii 1350 Hawkwood era „încă un cavaler sărac care nu cîş-

tigase nimic în afară de pintenii lui“ cînd se alăturase grupului *Tard-Venus* după tratatul de la Brétigny. Pe atunci avea 35 de ani. Pe vremea cînd era atras de aurul papal și părăsi Avignon-ul pentru a se îndrepta spre Italia, el comanda Compania Albă formată din 3 500 de oameni călare și 2 000 de pedestrași ale căror steaguri, tunici albe și platoșe strălucitoare dăduseră numele companiei. La prima lor apariție în Lombardia, răspîndiră teroare prin furia și desfrîul lor și, odată cu trecerea timpului, „nimic nu era mai îngrozitor de auzit ca numele de englez“. Cîștigară reputația de *perfidi e scelleratissimi* (perfizi și extrem de răi) deși se admite că „nu-și prăjeau și mutilau victimele ca ungurii“.

Angajați de unul sau altul dintre orașele-stat italiene în războaiele lor cronice, Hawkwood avu posibilitatea în curînd să ceară un preț foarte mare pentru serviciile sale. Oricît de crude erau metodele lui — și ele inspirară zicala „un englez italienizat este încarnarea diavolului“ — el nu-și petrecea timpul numai cu brigandajul ci își angaja compania oricărei puteri care putea plăti, de partea oricui, în orice război. Luptă pentru Pisa împotriva Florenței și invers, pentru forțele papale împotriva lui Visconti și invers, și, după ce-l părăsi pe Visconti, în mod foarte corect, dădu înapoi lui Galeazzo castelele pe care Compania Albă le cucerise. Războiul constituia pentru Hawkwood o afacere, cu condiția ca angajamentele sale să-l scutească de a lupta împotriva regelui Angliei. După 35 de ani muri în Italia, bogat și celebru. A fost îngropat în catedrala din Florența și comemorat prin fresca ecvestră a lui Uccello aflată deasupra ușii de la intrare. În anul morții sale mîndria națională îl reclamă ; la cererea personală a lui Richard al II-lea, corpu-i neînsuflețit a fost dus în Anglia pentru a fi înmormîntat în orașul său natal.

În Italia companiile erau folosite ca armate oficiale în războaie publice. În Franța ele nu puteau fi controlate. Singura contraforță efectivă ar fi fost o armată permanentă care încă nu intra în considerentele statului, nici în posibilitățile lui financiare. Singura strategie posibilă împotriva companiilor era să le plătești ca să meargă în altă parte. Deoarece regele Ungariei cerea ajutor împotriva turcilor în 1365, Papa, împăratul și regele Franței și-au concentrat eforturile pentru a înlătura amenințarea printr-o cruciadă.

Persoana numită de fostul regent, acum regele Carol al V-lea, pentru a conduce cruciada a fost un nou căpitan. Un bărbat ciudat tot atît de aspru ca și numele său breton, care pentru francezi era cînd De Clequin, cînd Kaisquin sau Clesquy pînă ce faima îl stabili la Bertrand du Guesclin. Cu un nas turtit, o piele întunecată, scund și îndesat „nu era nimeni atît de urît de la Rennes la Dinant". Așa începe epopeea în versuri a lui Cuvelier menită să creeze un erou francez care să rivalizeze cu panegiricul Prințului Negru făcut de Chandos Herald. „Părinții săi îl urau atît de mult încît în sufletul lor deseori i-ar fi dorit moartea. Obișnuiau să-i zică Ticălosul, Nebunul sau Măscăriciul. Fiind un copil răutăcios, era disprețuit de scutierii și servitorii care îl neglijau". Părinții făceau parte din nobilimea săracă. Sălbatica lor progenitură, nestricată de turnire, învață să lupte în războiul de gherilă din Bretania în serviciul lui Charles de Blois, căpătînd îndemînare în folosirea ambuscadelor și a vicleșugului, a deghizării, a spionilor, și mesagerilor secreți, a norilor de fum pentru a acoperi mișcările armatei, în folosirea mitei în bani și vin, torturii și a uciderii prizonierilor și a atacurilor prin surprindere lansate în timpul „Armistițiului lui Dumnezeu". Era pe cît de întreprinzător pe atît de lipsit de scrupule, feroce cu spada însă totdeauna gata să folosească o stratagemă ; dur, viclean și neîndurător ca orice *écorcheur*.

Născut între 1315 și 1320 nu a devenit cavaler pînă la vîrsta de 35 de ani și și-a cîștigat faimă locală în apărarea orașului Rennes. Capturarea îndrăzneață a unei fortăreațe de la navarrezi, la care a fost martor și Regentul, marcă începutul carierei sale în serviciul regelui. Deși Carol al V-lea nu era el însuși un luptător, el avea scopuri militare. În toți anii de după Tratatul de la Brétigny, singurul lui țel secret și precumpănitor era să zădărnicească renunțarea la teritorii care ar fi dezmembrat regatul. Neavînd nici o intenție de a conduce o armată în luptă știa că avea nevoie de un conducător militar și îl găsi în persoana acestui „mistreț în armură", primul comandant francez care putea fi comparat cu Prințul Negru sau Sir John Chandos.

În 1364, primul an al domniei lui Carol, Du Guesclin îi conduse pe francezi spre victorie, apoi spre înfrîngere, în două bătălii istorice. În prima, la Cocherel în Normandia, împotriva armatei lui Carol de Navarra, forțele

care s-au încleştat au fost mici dar rezultatul important, căci a dus la înlăturarea pericolului permanent pe care îl constituia Carol de Navarra pentru Paris. Bătălia a fost încă şi mai importantă deoarece a dus la capturarea vărului lui Carol de Navarra, Captal de Buch, pe care Carol îl eliberă ulterior fără să ceară răscumpărare în speranţa că va cîştiga de partea franceză pe acest centru al tulburărilor. A doua bătălie, care a avut loc după cinci luni, la Auray, pe stîncoasa coastă bretonă a fost decisivă pentru războiul din Bretania. Carol de Blois, candidatul francez la ducat a fost ucis şi Du Guesclin luat prizonier. Aceasta a fost ultima încleştare dintre ducii rivali de Bretania lăsîndu-l pe candidatul englez, Jean de Montfort în posesia ducatului, deşi, în baza condiţiilor Tratatului de la Brétigny, ducatul rămase feudă franceză. De fapt, înfrîngerea a fost transformată de Carol la V-lea într-o sursă de avantaje. Cu ajutorul unei pensii imense o convinse pe văduva lui Carol de Blois să renunţe la pretenţiile ei, terminînd astfel războiul şi procesul de slăbire a puterii Franţei. Carol al V-lea prefera să nu lupte acolo unde avea posibilitatea să cumpere.

Du Guesclin, după ce a fost răscumpărat, nu căzu în dizgraţie. Astrologia şi profeţiile lui Merlin îi prezisseră înălţarea în rang, ceea ce probabil îi plăcu lui Carol care, cu toată viclenia sa, era devotat astrologiei, ca şi Du Guesclin de altfel. În afară de faptul că avea la îndemînă un astrolog în toate campaniile sale, Bertrand mai era şi căsătorit cu unul, o doamnă instruită în acest domeniu şi cunoscută pentru puterile sale oculte. Interesul regelui era mai ştiinţific. Ca majoritatea conducătorilor el avea un astrolog al curţii care-l sfătuia cînd era timpul potrivit pentru acţiuni militare şi care îndeplinea misiuni confidenţiale. În afară de aceasta, Carol ordonase traducerea lucrărilor astrologice şi întemeiase un colegiu de astrologie la Universitatea din Paris pe care-l înzestră cu bibliotecă, instrumente şi burse din fondurile regale.

În 1365 cheamă la curte pe Thomas de Pisano, un doctor în astrologie de la Universitatea din Bologna a cărei mari imaginaţii, chiar puţin riscante, probabil că-i convenea regelui deoarece îi dădea un salariu de 100 de franci pe lună. Se prea poate ca bolile permanente ale lui Carol să se fi datorat întrucîtva unui medicament conţinînd mercur care i l-a preparat Thomas şi pentru care doctorul a fost mult învinuit. Nestrămutat, Thomas

continuă un experiment, „unic și inefabil“, al cărui obiectiv era de a-i scoate pe englezi din Franța. Din plumb și cositor modelă forme scobite de bărbați, le umplu cu pămînt luat din centrul și din cele patru colțuri ale Franței, scrise numele regelui Eduard sau ale unuia din căpitanii săi pe frunțile lor și, cînd constelațiile fură în poziție adecvată, i-a îngropat cu fața în jos în timp ce rostea vrăji care să ducă la expulzarea definitivă, la anihilarea și îngroparea numitului rege, numiților căpitani și tuturor partizanilor acestora.

Cînd se puse problema de a fi înlăturate companiile, o metodă mai practică a fost o cruciadă în Ungaria. Împăratul Carol al IV-lea, nerăbdător să-i respingă pe turci, veni el însuși la Avignon cu oferta de a suporta cheltuielile campaniei garantînd că din veniturile provenite din Boemia vor fi plătiți mercenarii timp de trei ani. Apariția sa la slujbă, în ziua de Rusalii, Urban al V-lea, Împăratul și Papa stînd unul lîngă altul în pace pentru prima dată de cînd lumea își aducea aminte, aruncă o rază de speranță asupra acestui eveniment. Urban anunță că dările primite de clerul francez vor fi date regelui Franței spre a-i da posibilitatea să-și plătească partea sa în această acțiune. În ciuda banilor și a paradisului promis — se va ridica excomunicarea celor care iau parte la cruciadă — mercenarii priveau perspectiva de a lupta în Ungaria cu cel mai mare dispreț, întrebînd „de ce trebuie să poarte război atît de departe ?“ Însă împinși de puterea sentimentului și dat fiind faptul că Arnaut de Cervole, unul de-al lor, a fost numit comandant în locul lui Du Guesclin, unii au fost convinși să plece. În vara anului 1365 mai multe corpuri de armată porniră din diverse locuri spre a se întîlni în Lorena, în cadrul Imperiului.

Restul a fost un fiasco. Reputația îngrozitoare a briganzilor făcu ca populația din Alsacia să opună o rezistență disperată. În ciuda asigurărilor date de Arnaut că nu avea nici o intenție dușmănoasă ci dorea numai să-și adape caii în Rin, cetățenii din Strasbourg refuzară să-i lase să treacă podul și împăratul a fost obligat de supușii lui să apară cu armata pentru a le bara drumul. Mai mult decît rezistența poporului, șovăiala însăși a companiilor le făcu să se întoarcă după o lună. Între timp o nouă acțiune le chema în Spania.

Războiul anglo-francez nu se terminase de fapt la Brétigny ; se mutase în Spania unde avea loc lupta pentru coroană dintre Pedro cel Crud, regele Castiliei, a cărui asuprire iscase o revoltă și fratele său nelegitim, Don Enrique del Trastamare, cel mai mare dintre cei zece bastarzi ai tatălui său și conducătorul opoziției. Acest diferent afectase echilibrul de forțe din jurul regiunilor Languedoc, Aquitania și Navarra. Deoarece Pedro era sprijinit de englezi și, mai mult încă, o abandonase și chiar se spune că ar fi ucis-o pe soția lui, care era soră cu regina Franței, și întrucît Don Enrique era protejatul francezilor, urcarea sa pe tron plasînd un aliat pe un tron important, febra luptei îi cuprinse pe foștii oponenți. Ba mai mult, Don Pedro era dușman al Papei care-l excomunicase pentru că a refuzat să vină la Avignon spre a răspunde învinuirilor aduse pentru comportare necorespunzătoare.

Arena de luptă din Spania oferea, sub masca unei cruciade împotriva maurilor din Granada, un debușeu ideal și poate un mormînt pentru companii. Du Guesclin, în calitate de conducător, convinsese 25 de căpitani ai celor mai periculoase companii inclusiv pe Hugh de Calveley și Eustache d'Aubrecicourt și alții care fuseseră adversarii săi la Auray, să-l urmeze în Spania. Se promisese o plată mare, însă oamenii din companii nu aveau nici o intenție de a trece Pirineii, fără a primii bani pișin. Confruntarea prin care acești bani au fost obținuți, menționată în epopeea lui Cuvelier, este un microcosmos al secolului al XIV-lea, deși se spusese despre Cuvelier că „tirania versificării îi lasă puțin timp liber pentru exactitate".

Mergînd spre Avignon, în loc de a merge direct în Spania, companiile și-au ridicat tabăra la Villeneuve peste Ron, la o aruncătură de băț de palatul papal. Papa trimise un cardinal înfricoșat pentru a le spune că „eu care am puterea lui Dumnezeu și a tuturor sfinților, îngerilor și arhanghelilor voi excomunica pe întreaga companie dacă nu pleacă de aici fără întîrziere". Întîmpinat cu amabilitate de Du Guesclin și „de cavalerul învățat, înțelept și prudent", Mareșalul de Audrehem, veteran de la Poitiers, cardinalul a fost întrebat dacă adusese niște bani ; plin de tact, el răspunse că fusese trimis spre a afla scopul venirii lor la Avignon.

„Domnule“ răspunse d'Audrehem, „aveți în fața dumneavoastră oameni care timp de zece ani au comis multe fapte rele în regatul Franței, care sînt acum în drum spre a lupta cu necredincioșii din Granada“, și ai căror conducători îi conduc acolo „pentru a nu se mai întoarce în Franța“. Înainte de a pleca, toți aveau nevoie de iertare, de aceea Sfîntul Părinte a fost rugat „de a ne ierta de toate păcatele și de a ne scăpa de pedeapsă pentru crimele grozave pe care toți le-am făcut începînd din copilărie și, în plus, să ne dea pentru călătoria noastră 200 000 de franci“.

„Schimbîndu-se la față“, cardinalul răspunse că, deși numărul lor era mare, el credea că va fi posibil să le asigure iertarea, dar nu și banii. „Domnule“ interveni repede Bertrand „trebuie să avem tot ce a cerut Mareșalul pentru că, vă repet, sînt mulți aici cărora puțin le pasă de iertarea păcatelor ; ar dori mai curînd banii“. Adăugînd că „îi ducem acolo unde pot jefui pe drept fără să facă vreun rău poporului creștin“, el spuse că, dacă cererile lor nu vor fi îndeplinite, oamenii nu vor mai putea fi stăpîniți și, cu cît vor aștepta mai mult, cu atît va fi mai rău pentru Villeneuve.

Înapoindu-se în grabă peste pod, cardinalul îi transmise mai întîi Papei rugămintea companiilor de a fi iertate de păcate spunînd că adusese mărturisirea crimelor lor. „Ei au... comis tot răul ce se poate face și mai mult decît se putea spune ; așa că cer îndurarea și iertarea lui Dumnezeu și iertarea din partea voastră“.

„O vor avea“ răspunse Papa fără șovăire „cu condiția să plece imediat din țară“. Apoi, i se prezentă și cererea lor pentru 200 000 de franci. De la fereastra sa Urban vedea oameni înarmați care luau cu forța vite, găini, gîște, pîine albă, și orice puteau căra cu ei. Convocînd un consiliu pentru a se sfătui cum să facă rost de bani, Papa adoptă sugestia ca banii să fie strînși dintr-un impozit plătit de burghezia din Avignon „pentru ca să nu se reducă comorile lui Dumnezeu“. Cînd banii strînși astfel fură aduși lui Du Guesclin de către starostele negustorilor din Avignon împreună cu iertările semnate și pecetluite, Du Guesclin întrebă dacă proveneau din vistieria Papei. Spunîndu-i-se că fuseseră strînși din contribuțiile comunelor din Avignon, el condamnă zgîrcenia Sfintei Biserici „foarte irevcrențios“ și jură că nu va accepta nici un ban care nu va proveni de la cler ; toți banii trebuiau

dați înapoi poporului care-i plătise. „Domnule“, spuse starostele negustorilor, „Dumnezeu să-ți dea o viață fericită, oamenii săraci se vor bucura foarte mult“. Banii au fost înapoiați oamenilor și înlocuiți cu 200 000 de franci din vistieria papală, sumă pe care Papa și-o recuperă repede punînd un impozit asupra clerului din Franța.

Și în Anglia se formau imagini deformate în special de către Chandos Herald care proslăvea domnia Prințului Negru din Aquitania drept „șapte ani de bucurie, pace și plăcere“, cînd, de fapt, era invers. Aroganța și extravaganța Prințului stîrneau furia și resentimentele supușilor săi gasconi și genera o apropiere față de Franța. Mînă largă, prințul era indiferent la orice echilibru între venituri și cheltuieli. El umplea golul prin impozite care afectau loialitatea și credința pe care trebuiau să le promoveze ca vicerege. „De la începutul lumii niciodată o casă nu a fost ținută atît de frumos și onorabil“. El hrănea „mai mult de 80 de cavaleri și de patru ori mai mulți scutieri“ — cam 400 de oameni — la masa lui în fiecare zi, avea o suită uriașă de scutieri, paji, valeți, intendenți, funcționari, șoimari și vînători; dădea banchete, organiza partide de vînătoare și turnire și nu se lăsa slujit decît de un cavaler cu pinteni de aur. Soția sa, frumoasa Ioana, o întrecea pe cumnata ei, Isabella, în ceea ce privește țesăturile somptuoase, blănurile, bijuteriile, aurul și emailul. Domnia Prințului a fost marcată după cum povestește Chandos Herald entuziasmat, de „larghețe, țeluri ambițioase, bun simț, moderație, dreptate, înțelepciune, echitate și reținere“. În afară de primele două, Prințul nu avea nici una din aceste calități.

Războinicii lui Du Guesclin plecară spre Spania unde luptară atît de bine încît Don Pedro fugi, Don Enrique fu încoronat rege iar companiile, dintre care prea puține își găsiră un mormînt, se reîntoarseră mult prea curînd în Franța. Totuși, interesele Angliei făcură ca lupta să reînceapă. Don Pedro apelă la Prințul Negru care, împins de nerăbdare de a merge la război pentru a se acoperi de glorie, îi îmbrățișează cauza. El mai era mînat și de nevoia de a rupe o alianță franco-castiliană care, datorită flotei puternice a Spaniei, amenința comunicațiile engleze cu Aquitania și sporea permanenta frică a englezilor de invazie. Ca

totdeauna, finanțele și-au spus cuvîntul. Don Pedro jură să plătească toate cheltuielile cînd își va fi recucerit tronul iar Prințul Negru, deși sfătuit să nu se bizuie pe un om pătat de atîtea rele, refuză să renunțe la bătălie. Sprijinit din nou de Du Guesclin și de companiile franceze, Don Enrique reîncepu războiul în 1367 răsturnînd rezultatul.

În bătălia de la Najera în aprilie 1367, englezii cîștigară o victorie celebră în analele medievale iar francezii suferiră încă o înfrîngere care, nu numai că le submină renumele, dar și supremația militară. Don Enrique fusese sfătuit de Du Guesclin și de mareșalul de Audrehem să nu riște o bătălie deschisă împotriva Prințului și a „celor mai buni luptători de pe fața pămîntului", ci mai curînd să le taie aprovizionarea și „să-i flămînzească fără să dea o lovitură" — același sfat pe care îl ignorară francezii la Poitier. Din diverse motive ce țineau de teren, vreme și de faptul că aceasta ar fi părut nedemn pentru noul însoțitor spaniol al regelui, sfatul a fost considerat ca neacceptabil iar rezultatul catastrofal. Don Enrique fugi, Don Pedro a fost repus pe tron și Bertrand Du Guesclin luat a doua oară prizonier. Deși dorea să-l țină prizonier, Prințul se lăsă păcălit de zeflemeaua făcută de Bertrand că îl ținea „din frică" și a fost de acord să-l elibereze cu o răscumpărare de 100 000 de franci.

Dacă la Najera se pierdu gloria, înfrîngerea, ca și cea de la Auray, a adus și avantaje deoarece în Franța se întoarseră numai rămășițe ale comapaniilor. Pentru aceasta, Du Guesclin căpătă credit așa că, după cum avea să scrie Deschamps, toate rugăciunile poporului de rînd au fost făcute pentru el. Altă ușurare o simțiră francezii la moartea conducătorului bandiților, Seguin de Badefol și a „Răspopitului" — primul, otrăvit la masă de Carol de Navarra pentru a nu trebui să-l plătească, și al doilea, asasinat de proprii lui acoliți. Totuși, răgazul a fost scurt. Cînd Don Pedro, după cum se prezisese, nu-și achită datoriile, Prințul Negru, ca urmare a presiunilor trupelor neplătite, „îi încurajă tacit" să se strecoare din nou în Franța pentru a se aproviziona de acolo prin mijloace violente. Cu puțini luptători dar antrenate în luptă și formidabil de puternice, bandele anglo-saxone își croiră drum spre Champagne și Picardia „unde făcură atîtea pagube și acte josnice încît provocară mari tulburări".

Pentru Prinț, gloria de la Najera se transformă într-un dezavantaj ; pentru el victoria era partea de sus a roții norocului — tot restul era însă în jos. Mîndria sa îi îndepărtă pe gasconi deoarece „el nu aprecia pe nici un cavaler, nici pe vreun bürger, nici pe soția bürgerului, nici poporul de rînd“. Cînd în 1367—68 transferă povara datoriilor lui Don Pedro pe umerii poporului din Guienne sub forma unui impozit anual pe fumuri, seniorii gasconi se răsculară și reluară negocierile cu Carol al V-lea pentru a presta din nou jurămînt Franței. În mîinile regelui Franței se afla acum o cauză și un instrument pentru a răsturna Tratatul de la Brétigny.

Capitolul 11

Vălul de aur

Astfel arăta Franța cînd s-a întors Enguerrand de Coucy în 1367. Domeniul său, judecînd după o măsură importantă pe care a luat-o în anul următor, suferea din cauza lipsei de mînă de lucru care, după Moartea Neagră, îi afecta pe toți moșierii. Picardia, aflată de la bun început în drumul pătrunderii engleze, suferise nu numai din cauza invadatorilor ci și din cauza Jacqueriei și a ravagiilor făcute de anglo-navarezi. Decît să plătească impozite repetate care urmau după înfrîngerile francezilor, țăranii preferau să fugă în teritoriul imperial învecinat, în Hainault, și peste Meuse.

Pentru a păstra mîna de lucru pe domenii, măsura pe care Coucy a adoptat-o, deși cam cu întîrziere, a fost eliberarea șerbilor sau a țăranilor și sătenilor care nu erau liberi, de pe domeniul său. Uricul său recunoștea că ei plecau din „ură împotriva șerbiei", pentru „a trăi în altă parte, în alte locuri, eliberîndu-se fără permisiunea noastră și devenind liberi cînd doreau". (Un șerb, care ajungea pe un teritoriu dincolo de limitele domeniului seniorului său, unde stătea un an, era considerat liber). În afară de uricul dat pentru Coucy-le-Château în 1197, teritoriul Coucy a întîrziat mult cu abolirea șerbiei probabil datorită prosperității anterioare. Încă înainte de Moartea Neagră, țăranii liberi formau deja majoritatea în Franța. Abolirea a survenit mai puțin din rațiuni morale privind relele generate de șerbie ci mai degrabă ca mijloc

de a putea strînge bani din arende. Deşi munca plătită a arendaşilor liberi era mai scumpă decît munca neplătită a şerbilor, cheltuielile nu erau formate doar din arende şi, în afară de aceasta, arendaşii nu trebuiau hrăniţi în timpul lucrului ceea ce se ridica la o sumă importantă.

Uricul lui Coucy din august 1368 luă forma unei acordări colective a libertăţii pentru 22 de oraşe şi sate din baronia sa în schimbul unor arende şi venituri concrete obţinute de la fiecare, „în veci pentru noi şi urmaşii noştrii". Sumele se cifrau între 18 livre pentru Tessly, 24 de sous pentru Fresnes (sate care există încă, ca majoritatea celor citate) şi 18 pence de suflet pentru Courson. Textul, deşi redactat într-un stil bombastic de către avocaţi, oferă o imagine limpede şi precisă a dreptului de posesiune medieval spre deosebire de încîlceala care a devenit acest subiect după aceea.

„Conform obiceiului şi uzanţei" se spune în text, toate persoanele care trăiesc în baronia Coucy „sînt bărbaţii şi femeile noastre prin *morte-main* şi *for-mariage*" în afară de clerici şi nobili sau alţii „care ţin de noi prin jurămînt şi omagiu". Din cauza multora care au plecat „pămîntul nostru în mare parte a fost lăsat în paragină, nelucrat, şi s-a transformat în ţelină din care cauză şi-a pierdut mult din valoare". În trecut, locuitorii ceruseră libertatea de la părintele lui Coucy, oferindu-i anumite venituri permanente „din care dragul şi iubitul nostru părinte al cărui suflet este la Dumnezeu găsi că ar fi spre avantajul lui să anuleze numitul obicei, acceptînd avantajul ce i se oferea" ; dar, înainte ca să le poată îndeplini cererea, îşi dăduse obştescul sfîrşit. Ştiind toate acestea, fiind major şi intrînd în toate drepturile de stăpînire ale pămînturilor sale, şi fiindcă aceeaşi rugăminte i s-a făcut şi lui, oferindu-i-se „plată mai avantajoasă şi mai onorabilă decît sînt şi pot fi în viitor numitele *morte-mains* şi *for-mariage*" ; şi deoarece eliberaţi fiind din robie „vor fi mai mulţi oameni şi pămîntul va fi cultivat şi nu se va transforma în pîrloagă şi în consecinţă va fi mai valoros pentru noi şi pentru urmaşii noştri" ; de aceea să se ştie că „discutînd mult despre aceste chestiuni şi cunoscînd drepturile şi avantajele noastre, noi distrugem şi anulăm... şi eliberăm de toate *morte-mains* şi *for-mariages*, pe toţi şi pentru totdeauna, fie cler sau orice altă stare, fără a menţine robia sau puterea de a reînnoi

robia acum sau în viitor de către noi sau urmașii noștri, nici de către oricare altă persoană". Arenda și venitul ce se vor primi vor fi adăugate „moștenirii, feudei și baroniei noastre pe care le deținem de la rege" care va fi rugat să aprobe și să confirme fapta aceasta. După trei luni a fost primită confirmarea regelui.

Proprietarii funciari, în special cei mai puțin prosperi cu proprietăți prea mici ca să le permită venituri suplimentare, suferiseră din punct de vedere economic mai mult decît țărănimea de pe urma dezastrelor din ultimii 20 de ani. Mîna de lucru pierdută în urma ciumei nu a putut să fie înlocuită deoarece oamenii liberi nu puteau să fie transformați din nou în șerbi. Trebuia să fie reconstruite morile, grînarele, fabricile de bere, șoproanele și alte acareturi pe socoteala proprietarului funciar. Cheltuielile datorate cumpărărilor și a întreținerii ca prizonier în două decenii de bătălii pierdute chiar dacă erau trecute în contul orașelor și țăranilor constituiau o scurgere a veniturilor deși Coucy, pe care soarta l-a favorizat totdeauna, nu suferi din această cauză. În afară de faptul că nu plăti răscumpărarea, primi, în iunie 1368, 1000 de franci de la regele Franței ca să-și acopere cheltuielile ce le avusese ca ostatic și să-și repare pagubele provocate de război pe domeniul său. Și Carol al V-lea se dădea bine pe lîngă seniorul de la Coucy și Soissons.

Dacă legăturile dintre senior și supușii săi au fost slăbite prin trecerea la o bază plătită, venitul din arende oferi nobililor mai bogați mai multe bunuri și înlesniri precum și o libertate mai mare de reședință. Ei construiră mari *hôtels* în Paris și făcură investiții în orașe. Centrul atracției era acum noua reședință a regelui, numită St. Pol, un grup de clădiri transformate într-un palat cu șapte grădini și o livadă de cireși pe partea estică a orașului lîngă actuala Place de la Bastille. Douăsprezece galerii uneau clădirile și curțile ; plante ornamentale decorau grădinile, se țineau lei în menajerii și privighetori și turturele în voliere.

Carol a domnit într-o perioadă de dezastre însă, în toate timpurile de acest fel, rămîn locuri neatinse, pline de frumusețe și joc, muzică, dans, iubire și muncă. În vreme ce, în timpul zilei, norii de fum și, în timpul nopții, lumina flăcărilor indică orașele ce ard, cerul deasupra regiunilor din vecinătate este senin ; dacă într-un loc

se aud ţipetele victimelor torturate în altul bancherii îşi numără galbenii şi ţăranii ară cu boii liniştiţi. Dezastrul dintr-o perioadă dată nu-i afectează pe toţi oamenii, tot timpul, şi, deşi efectul său este cumulativ, durează pînă ce regresul pe care-l aduce cu sine devine evident.

Pe domeniul Coucy, bărbaţii şi femeile vînau cu cîini şi şoimi ; duceau un erete favorit prins de încheietura mîinii oriunde mergeau — la biserică, la tribunal, la masă. Cu această ocazie se serveau prăjituri uriaşe din care se eliberau păsări vii pentru a fi prinse de şoimii cărora li se dădea drumul în sala banchetului. În foişorul castelului unde flutura steagul seniorului, stătea un paznic cu un corn pentru a semnala dacă se apropia vreun străin. Mai sufla din corn pentru a da deşteptarea la răsăritul soarelui sau la cîntatul cocoşului după care capelanul intona rugăciunea de dimineaţă, urmată de slujba din capelă. Seara, menestrelii cîntau la lăută şi harpă, din tobe şi ţambale, din fluiere de trestie, cimpoaie, şi trompete. În timpul înfloririi muzicii laice în secolul al XIV-lea, se foloseau deja 36 de instrumente diferite. Dacă nu era programat nici un spectacol după masa de seară, adunarea se întreţinea cu cîntece şi conversaţie, povestiri despre vînătoarea din timpul zilei, „lucruri graţioase“ despre iubire şi jocuri verbale. Într-unul din jocuri participanţii scriau versuri mai mult sau mai puţin nepoliticoase pe mici suluri de pergament, care erau trecute din mînă în mînă şi, cînd erau citite cu glas tare, probabil că scoteau la iveală caracterul cititorului.

În asemenea seri, marilor seniori le plăcea să păstreze vechiul obicei de a lumina încăperile cu făclii ţinute de servitori, în locul sfeşnicelor de perete, deoarece în acest fel se satisfăcea simţul grandorii. Îşi construiau „nebuniile“ din care cele mai complicate au fost farsele mecanice proiectate de contele Robert de Artois la castelul de la Hesdin. Statuile din grădina lui împroşcau cu apă pe vizitatori cînd treceau pe lîngă ele sau cîrîiau cuvinte ca papagalii ; o trapă îl proiecta pe trecător pe o saltea de pene de dedesupt ; o cameră, cînd deschideai uşa, producea ploaie, zăpadă sau tunete ; nişte ţevi la o anumită presiune „udau pe doamne de jos în sus“. Cînd castelul trecu în proprietatea lui Filip de Burgundia, instalaţiile erau ţinute în funcţiune de un artist ce-şi avea reşedinţa acolo.

În Picardia, pentru mai multă veselie se ţinea în iulie şi august festivalul lebedelor cînd se adunau toate trei stările pentru a prinde tinerele lebede care încă nu puteau zbura. Conduşi de preoţi, urmaţi în ordine de nobili, burghezi şi oamenii de rînd, ieşeau cu toţii în bărci însoţiţi de muzică şi lumini. Era interzis ca participanţii să-şi ucidă prada. Folosite numai ca sport, aceste urmăriri ţineau mai multe zile în timpul cărora aveau loc şi alte festivităţi.

Deoarece viaţa era dusă în colectiv, ea era foarte sociabilă şi dependentă de forme ceremonioase precis stabilite, de aici şi accentul care se punea pe comportarea curtenitoare şi pe unghiile curate. Spălatul mîinilor era frecvent, atît înainte cît şi după mese, chiar dacă se foloseau cuţitele, lingurile şi furculiţele, care, deşi se întîlneau rar, nu erau necunoscute. Se aducea fiecărui nobil un vas iar la intrarea în sala de banchete era un spălător unde îşi puteau spăla mîinile mai multe persoane deodată la nişte jgheaburi cu apă după care îşi ştergeau mîinile cu un prosop. Pentru baia seniorului şi a doamnei, care se făcea regulat, se aducea apă fierbinte într-un ciubăr de lemn, în dormitor, în care cel care se îmbăia stătea şi se înmuia sau, în cazul unei personalităţi ilustre, aceasta se îmbăia într-o cadă în grădină, arătînd foarte ferchef sub îngrijirile drăgăstoase a trei doamne. Pentru cei de rang inferior exista în general o cameră de baie lîngă bucătărie.

De obicei toată lumea beneficia de două mese pe zi, prînzul la 10 dimineaţa şi cina la căderea serii. Nu exista micul dejun, poate doar o bucată de pîine uscată şi un pahar de vin şi chiar acest lucru era un lux. Îmbrăcămintea elegantă nu a fost înlăturată cu toate legile somptuoare care încercau îndeosebi să pună sub interdicţie încălţările ascuţite. Chiar atunci cînd li se umplea vîrful pentru a sta în sus sau se lega de genunchi cu lănţişoare de aur şi argint, *poulaine* producea un mers săltăreţ care friza ridicolul. Totuşi, clasa superioară rămase ataşată acestei frivolităţi, încălţămintea devenind din ce în ce mai elegantă, croită cîteodată din catifea cusută cu perle sau din piele cu incrustaţii de aur sau în culori diferite pentru fiecare picior. Tunicile de vînătoare pentru doamne erau împodobite cu clopoţei şi mai aveau clopoţei atîrnaţi şi de curele care erau un articol important de îmbrăcăminte datorită întregului echipament pe care-l duceau : pungă,

chei, carte de rugăciuni, mătănii, relicvariu, mănuşi, pandativ cu alifii aromate, foarfeci şi cutiuţă cu cele necesare pentru cusut. Se purtau jupoane şi pantaloni de pînză fină ; blănurile erau omniprezente cînd era frig. În trusoul nefericitei Blanche de Bourbon care făcu greşeala de a se căsători cu Pedro cel Crud existau 11 794 de piei de veveriţă, majoritatea fiind importate din Scandinavia.

La biserică, deseori nobilii plecau imediat ce se termina slujba, „abia apucînd să spună Tatăl Nostru între zidurile bisericii". Alţii, mai credincioşi, duceau cu ei altare portabile cînd călătoreau şi dădeau pomenile pe care i le impuseră duhovnicii lor drept pocăinţă, deşi pomenile, în total, nu se ridicau nici pe departe la sumele cheltuite pentru veşminte sau vînătoare. Credincioşi sau nu, toţi aveau şi duceau cu ei Cărţile Orelor, obiectele religioase caracteristice ale nobilului din secolul al XIV-lea. Aceste cărţi făcute la comandă, cu rugăciuni personale inserate printre rugăciunile zilnice şi printre psalmi de penitenţă, erau minunat ilustrate şi nu numai cu povestiri din Biblie şi din vieţile sfinţilor. Pe margini paginile erau pline de imagini burleşti ; aici se desfăşura tot umorul, fantezia şi satira Evului Mediu. Bufoni şi diavoli se încolăcesc pe viţe de vie, iepuri luptă cu soldaţi, cîini dresaţi îşi arată iscusinţa, textele sacre sînt însoţite de creaturi fantastice cu coadă lungă, călugări cu fundul gol se caţără pe turnuri, capete cu tonsură apar pe corpuri de balauri. Preoţi cu picioare de ţap, maimuţe, menestreli, flori, păsări, castele, demoni desfrînaţi şi animale fantastice se înfăşoară pe pagini într-o ciudată tovărăşie cu rugăciunile sfinte.

Deseori în practica religioasă sacrul se amestecă cu profanul. Cînd avea loc slujba pentru conducători, se plîngea un episcop, aceştia îşi ţineau şi audienţe „ocupîndu-se de alte lucruri şi nefiind atenţi la slujbă şi nici nu-şi spuneau rugăciunile". Împărtăşania celebrată în timpul slujbei, cînd cel care se împărtăşea, luînd din trupul şi sîngele lui Hristos, se presupunea că ia parte la sacrificiul mîntuitor al crucii, bucurîndu-se de graţia Divină, era ritualul principal al creştinismului şi condiţia necesară pentru mîntuire. Învăluită de metafizica transubstanţializării, acest ritual era puţin înţeles de laicul obişnuit, cu excepţia puterilor magice care se credea că sălăşluiesc în hostia sfinţită. Pusă pe foi de varză în grădină, ea îndepărta insectele iar o dată cînd a fost introdusă într-un stup a făcut ca pioasele albine să construiască în jurul ei o în-

treagă capelă de ceară cu ferestre, arcade, clopotniță și un altar pe care albinele puneau cuminicătura sfîntă.

Chiar și așa, împărtășania și spovedania care se presupunea că trebuie făcută în fiecare duminică și cu ocazia fiecărei sărbători, în medie dacă erau practicate ceva mai des decît o dată pe an, la Paști. Fiind întrebat de ce nu merge la slujbă, atît de importantă pentru mîntuirea sufletului, cu cavaler răspunse : „N-am știut ; eu credeam că preoții își fac slujba pentru danii". S-a evaluat că în nordul Franței cam 10% din populație respecta datinele, 10% le neglija și restul le respecta din cînd în cînd. Totuși, în momentul morții, oamenii nu aveau de ales : ei se spovedeau, dădeau înapoi ceea ce luaseră, plăteau pentru rugăciuni, pentru sufletul lor și deseori își privau familiile lăsînd moștenire averile lor locurilor sfinte, capelelor, mănăstirilor, călugărilor și plătind pentru pelerinaje prin împuterniciți.

Regele Carol era un zelos credincios, conform biografului său care-l preamărea, Christine de Pisan, fiica lui Thomas astrologul. Își făcea cruce cînd se trezea iar primele cuvinte care le rostea erau rugăciuni către Dumnezeu. Cînd era pieptănat și îmbrăcat i se aducea breviarul și recita canoanele cu capelanul său, lua parte, în capela sa, la slujba de la ora 8 dimineața, intonînd „cîntece melodioase", și la celelalte slujbe în oratoriul său personal. Apoi primea în audiență „tot felul de oameni, bogați și săraci, doamne și domnișoare, văduve și mulți alții". La date fixe, prezida ședințele Consiliului referitoare la problemele de stat. Își rînduia viața cu „regularitate majestoasă" pentru a arăta că demnitatea coroanei trebuie menținută prin ordine solemnă. După masa de prînz, asculta menestrelii care cîntau melodios „pentru a bucura spiritul" și apoi, timp de două ore, primea ambasadori, prinți și cavaleri, deseori atît de mulți încît „în marea sală de-abia te puteai întoarce". Asculta veștile despre bătălii și întîmplări, noutăți despre alte țări, semna scrisori și documente, împărțea sarcini, dădea și primea daruri. După o oră de odihnă își petrecea timpul cu regina și cu copiii — i se născuse un fiu moștenitor în 1368 iar după aceea un al doilea fiu și două fiice — vara își vizita grădinile, iarna citea și studia, discuta cu intimii lui pînă la cină și, după distracțiile de seară, se retrăgea. Postea o zi pe săptămînă și citea Biblia de la cap la coadă în fiecare an.

Indiferent de adevărata lui paternitate, Carol avea în

întregime pasiunea familiei Valois pentru bogăţii şi lux. El transformase deja Vincennes într-un palat de vară şi în curînd avea să construiască sau să dobîndească încă trei sau patru palate. Îl angajase pe celebrul bucătar Taillevent care servea lebădă şi păuni fripţi la masă ca şi cînd aceştia erau vii — cu pene, cu ciocuri şi picioare aurite, aşezaţi în mediile lor de viaţă reconstituite din zahăr şi paste făinoase vopsite. Colecţiona obiecte preţioase şi avea relicvarii bătute în pietre scumpe unde păstra o bucată din toiagul lui Moise, vîrful craniului lui Ioan Botezătorul, o sticluţă de lapte a Fecioarei Maria, veşmintele zdrenţuite ale lui Hristos şi bucăţele din diverse obiecte folosite la răstignire, inclusiv cununa de spini şi un fragment din adevărata cruce pe care le ţinea în capela regală. La moartea sa, avea 47 de coroane de aur cu pietre scumpe şi 63 de seturi complete de podoabe bisericeşti, cuprinzînd veşminte, altare portative, potire, liturghiere şi crucifixuri de aur.

În vîrstă de 33 de ani în 1368, cu doi ani mai mare decît Enguerrand de Coucy, regele era palid, slab şi grav, cu nas lung şi strîmb, ochi reci, buze subţiri, păr de culoarea nisipului şi îşi controla cu grijă sentimentele. Trecut printr-o şcoală grea, învăţase să-şi ţină gîndurile pentru sine astfel că era acuzat de a fi dibaci şi ascuns. Îi trecuseră durerile de cap, de dinţi, dispepsia şi alte suferinţe pe care le avusese în timpul regenţei, însă mai suferea de o boală — poate de gută — la mîna sau braţul drept, de fistule şi abcese misterioase la braţul stîng, probabil din cauza tuberculozei, dar care se credeau a fi rezultatul încercării lui Carol de Navarra de a-l otrăvi în 1358. Un doctor învăţat de la Praga trimis de către unchiul său, împăratul, îl trată dar îl avertiză că, dacă abcesul va înceta să supureze, Carol va muri după 15 zile, în care timp el va avea răgaz să-şi aranjeze afacerile şi să aibă grijă de sufletul lui. Din această cauză, regele trăia mereu sub presiune.

Avînd o minte cercetătoare, interesat de cauză şi efect, de filozofie, ştiinţă şi literatură, el fondă una din marile biblioteci ale timpului său care a fost instalată la Luvru unde îşi avea a doua reşedinţă. Camerele bibliotecii erau lambrisate cu panele de chiparos sculptat şi ornamentat, vitraliile erau prevăzute cu plase de fier împotriva „păsărilor şi a altor animale“ şi toată noaptea era aprinsă o lampă de argint pentru ca regele să poată citi la orice

oră. Nu-l interesa numai cunoașterea, ci și răspîndirea ei. Îl angajă pe Nicolas Oresme, un consilier învățat, cu o minte riguroasă și luminată, pentru a explica în cuvinte simple teoria mijloacelor de plată stabile ; acest gen de conducere statală îi aduse titlul de Carol cel Înțelept. Porunci să se facă traduceri în franceză din Titus Livius, Aristotel și din lucrarea lui Augustin *„Orașul lui Dumnezeu“*, „pentru utilitatea publică a regatului și a întregii creștinătăți“. Poseda mulți alți clasici, lucrări ale părinților bisericii și tratate științifice arabe în traducere franceză. Biblioteca era eclectică, conținînd de la lucrări de Euclid, Ovidiu, Seneca pînă la lucrările de John de Salisbury, *Le roman de la rose* și cea mai populară operă a timpului, Călătoriile lui Sir John Mandeville. Conținea diversele enciclopedii de cunoștințe universale ale secolului al XIII-lea, o colecție de lucrări despre cruciade, astrologie și astronomie, 47 de romane cavalerești, unele despre regele Arthur, coduri, comentarii și gramatici, lucrări de filozofie, teologie, poezie contemporană și satiră — în total, conform unui inventar din 1373, peste 2 000 de volume, de fapt nucleul Bibliotecii Naționale a Franței. Cînd i s-a reproșat că pierde prea mult timp cu cărțile și învățații săi, Carol a răspuns „Atîta timp cît cunoștințele sînt onorate în această țară, ea va prospera“.

Toți cei trei frați ai lui erau niște lacomi inveterați : Ludovic de Anjou, cel mai mare dintre ei, vrînd bani și un regat ; Jean de Berry, lucrări de artă ; Filip de Burgundia, puterea. Înalt, robust și blond ca și tatăl lui, Ludovic de Anjou era încăpățînat, vanitos și mînat de o ambiție nestăpînită. Jean de Berry, senzual și dornic de plăceri, era un mare colecționar a cărui față pătrată și comună, nas turtit și trup îndesat nu se potriveau deloc cu iubirea pentru artă. Filip de Burgundia avea trăsăturile grosolane ale lui Jean de Berry însă o mai mare inteligență și o mîndrie nemăsurată. Toți își puneau interesele proprii înaintea celor ale regatului, toți se dedau la o extravaganță epatantă pentru a-și etala și mări prestigiul și fiecare avea să creeze sub patronajul lui opere de artă unice în felul lor : seria de tapiserii cu Apocalipsul comandate de Ludovic de Anjou ; *Très Riches Heures* și *Belles Heures* anluminate pentru Jean de Berry de către frații Limbourg ; statuile Fîntînii lui Moise și Bocitoarele sculptate de Claus Sluter pentru Filip de Burgundia.

Niciodată nu a fost etalată mai mult grandoarea princiară decît în cele două ocazii din 1368—69, la care a luat parte şi Enguerrand de Coucy. Cumnatul lui, Lionel, duce de Clarence, văduv şi tată la 29 de ani, veni la Paris în aprilie 1368, în drum spre Milano unde avea să se căsătorească cu Violante Visconti, fiica lui Galeazzo * în vîrstă de 13 ani. Însoţit de o suită de 457 de persoane şi 1280 de cai (poate o parte era pentru cadouri) a fost găzduit într-un apartament special decorat pentru el la Luvru. Sora lui, doamna de Coucy şi Enguerrand veniră la Paris pentru a-l întîmpina şi a lua parte la festivităţile şi la onorurile cu care regele şi fraţii lui îl copleşiră timp de două zile pe fostul lor duşman.

Alt musafir de vază a fost vărul lui Enguerrand şi unchiul miresei, Amadeus al VI-lea de Savoia, numit „Contele Verde", deoarece la 19 ani, cînd obţinuse titlul de cavaler apăruse într-o serie de turnire purtînd panaşe verzi, o tunică verde de mătase peste armură, colţare verzi pentru cal şi fu urmat de 11 cavaleri, toţi îmbrăcaţi în verde, toţi conduşi în arenă de o doamnă în verde, ducînd calul luptătorului ei de un frîu verde. Nimeni nu-l întrecea pe Amadeus în ceea ce priveşte ostentaţia. În timp ce era la Paris, unde prăvăliile îşi etalau cele mai bune mărfuri pentru această ocazie, Contele Verde făcu cumpărături cu nemiluita comandînd coliere, cuţite, ghete, pantofi, panaşe, pinteni şi pălării de pai. Dădu regelui o „capelă" din rubine şi perle mari în valoare de 1 000 de florini şi-i oferi 3 franci de aur lui Guillaume de Machaut pentru un poem. Luă acasă, pentru soţia sa, patru bucăţi de stofă de Reims în valoare de 60 de franci şi o *jaquette* căptuşită cu 1 200 de piei de veveriţă.

În timpul vizitei lui Clarence avură loc prînzuri şi cine, dansuri şi jocuri la St. Pol şi Luvru şi un banchet sofisticat care l-a costat pe ducele de Burgundia 1 556 de livre. Au fost servite tot felul de mîncăruri din vînat, peşte şi carne de pasăre. Întîlnim patruzeci de reţete de mîncăruri din peşte şi treizeci de reţete de friptură. La plecarea lui Clarence regele îi dădu daruri lui şi suitei sale evaluate la „20 000" de florini, ceea ce făcea parte dintr-un obicei de a dărui care, în afară de faptul că indica statutul celui care dăruia, era folositor pentru cel care primea

* Numele lui era Giovanni sau Gian Galeazzo, însă se foloseşte forma prescurtată pentru a-l deosebi de fiul lui, Gian Galeazzo cel tînăr.

pentru că astfel avea posibilitatea să-şi transforme darurile în bani, amanetîndu-le.

Culmea ostentaţiei va fi întîlnită la Milano. Deoarece cumpărase o fiică a regelui Franţei pentru fiul său şi acum cumpărase un fiu al regelui Angliei pentru fiica sa, Galeazzo Visconti repurtase un dublu triumf şi încă o minune care să sporească renumele Viperelor din Milano, numiţi astfel după însemnul familiei ; un şarpe care înghite o figură omenească care se zbate, probabil un sarazin. Doi Visconti au domnit împreună în Lombardia — Galeazzo şi fratele său Bernabò. Obiceiul de a ucide, cruzimea, zgîrcenia, guvernarea eficientă alternînd cu despotismul sălbatic, respectul pentru cunoaştere şi încurajarea artelor, desfrîul dus pînă la maniile sexuale, au caracterizat pe unul sau altul dintre reprezentanţii familiei. Lucchino, un strămoş apropiat fusese omorît de soţia sa care, după o mare orgie pe un şlep fluvial în care timp avusese mai mulţi iubiţi deodată inclusiv pe dogele Veneţiei şi pe propriul ei nepot, Galeazzo — a hotărît să-şi omoare soţul pentru a preîntîmpina intenţia lui de a o ucide. Desfrîul lui Matteo, cel mai mare dintre fraţii lui Bernabò şi Galeazzo era atît de mare încît periclita regimul şi a fost lichidat de fraţii săi în 1355, la un an de la urcarea lor pe tron, „murind ca un cîine fără spovedanie".

Războiul cu papalitatea, de la care luară Bologna şi alte domenii ale Sfîntului Scaun, era principala activitate a lui Visconti. Cînd a fost excomunicat de Papă în timpul războiului, Bernabò îl obligă pe nunţiul papal care adusese bula de excomunicare să o mănînce împreună cu panglica de mătase şi sigiliile de plumb. Se presupunea că el ordonase arderea pe rug a patru călugăriţe şi prăjirea de viu a unui călugăr augustin într-o cuşcă de fier din motive necunoscute dacă nu cumva era vorba tot de răutatea sa faţă de Biserică.

Lacom, viclean, crud şi feroce, mînat de accese paroxistice de furie şi de un umor macabru, Bernabò era o întruchipare a aristocratului neînfrînat. Dacă vreunul din cei 500 de cîini de vînătoare nu era pe deplin sănătos, poruncea ca toţi îngrijitorii şi braconierii să fie spînzuraţi. *Quaresima*, cele 40 de zile de tortură, atribuită lui Bernabò şi fratelui său, emisă ca edict la urcarea lor pe tron era un catalog atît de sinistru încît te făcea să speri că era menit doar să înspăimînte, mai curînd decît să fie utilizat cu adevărat. Se presupunea că *strappado*, roata,

scaunul de tortură, jupuirea de viu, scoaterea ochilor, tăierea părţilor feţei şi a membrelor unul cîte unul, precum şi alternarea unei zile de tortură cu una de odihnă va aduce moartea „trădătorilor“ şi a duşmanilor ce fuseseră condamnaţi.

În viaţa particulară Bernabò se deda „desfrîului într-un mod încît casa lui părea a fi mai mult haremul unui sultan decît locuinţa unui prinţ creştin“. Avu 17 copii cu soţia sa, Regina, şi încă mai mulţi copii nelegitimi cu diverse amante. Se spunea că soţia sa era singura persoană care îl putea oarecum potoli în timpul acceselor sale de nebunie. Cînd Bernabò trecea călare pe stradă, toţi cetăţenii trebuiau să îngenunchieze ; obişnuia deseori să spună că este Dumnezeu pe Pămînt, Papă şi Împărat pe domeniul său.

Bernabò domni la Milano, iar fratele său Galeazzo în vechiul oraş Pavia, la vreo treizeci de kilometri depărtare. Cele peste 100 de turnuri care întunecau străzile înguste ale Paviei erau mărturia luptei neîncetate dintre oraşele italiene. Marele castel al lui Galeazzo, terminat în 1336, a fost construit lipit de zidul de nord al oraşului, cu vederea spre grădini şi spre terenurile fertile. Numit de către cronicarul Corio cu mîndrie patriotică „primul palat al universului“ şi de un admirator ulterior „cel mai frumos aşezămînt din Europa“, era construit din cărămidă roşie făcută din lut lombard şi avea 100 de ferestre care dădeau într-o curte minunată. Petrarca, care era de opt ani „podoaba“ curţii Visconti, a descris coroana lui de turnuri „ridicîndu-se pînă la nori“, unde „dintr-o parte se vedea creasta înzăpezită a Alpilor şi de pe cealaltă parte Apeninii împăduriţi“. Vara, familia avea astfel posibilitatea de a lua masa într-un balcon cu vedere spre şanţul cu apă, bucurîndu-se de priveliştea apei, a grădinilor şi a pădurilor pline de vînat.

Un tiran mai puţin melodramatic decît fratele lui, Galeazzo era sobru în obiceiurile sale personale şi devotat soţiei sale, „buna şi blînda“ Blanche de Savoia. El îşi purta lung părul roşcat, prins în cozi sau lăsat liber sau „cîteodată căzut pe umeri într-o plasă de mătase sau împletit cu flori“. Suferea grozav de gută — „boala bogaţilor“ — cum era numită de contele de Flandra care era şi el suferind de pe urma ei.

Căsătoria lui Lionel al Angliei cu Violante Visconti trebuia să aibă loc la Milano, cel mai important oraş al

Lombardiei și rivalul continental al Veneției și Genovei. Ca centru comercial situat la poalele Alpilor, el dominase nordul Italiei timp de 1000 de ani. Minunățiile sale înregistrate de un călugăr din secolul trecut, cuprindeau 6 000 de fîntîni cu apă de băut, 300 de cuptoare publice, zece spitale din care cele mai mari puteau adăposti 1 000 de bolnavi, cîte doi într-un pat, 1 500 de avocați, 40 de copiști de documente, 10 000 de călugări din toate ordinele și 100 de armurieri care confecționau celebrele armuri milaneze. Pe la mijlocul secolului al XIV-lea Milano era mereu pomenit în cadrul obiceiului general de a deplînge decadența prezentului în comparație cu zilele simple de odinioară. Bărbații erau criticați pentru moda extravagantă, mai ales pentru hainele strîmte „după moda spaniolă", pentru pintenii monstruoși ca ai tătarilor și podoabele cu perle după moda franțuzească. Femeile erau criticate pentru coafurile cîrlionțate și rochiile cu decolteuri adînci.

Se spune că Milano avea atît de multe prostituate încît Barnabò le puse impozit pe venit pentru a plăti întreținerea zidurilor orașului.

La sosirea la Milano, Lionel a fost însoțit, în afară de suita sa, de încă 1 500 de mercenari din Compania Albă care trecuseră din serviciul Papei în cel al lui Visconti. Optzeci de doamne îmbrăcate toate la fel — după cum se obișnuia la mari ocazii — în rochii purpurii cu broderie de aur, cu mîneci albe și cordoane de aur și 60 de cavaleri și scutieri călări, toți îmbrăcați la fel, îl întîmpinară pe mire. În afară de zestrea pentru fiica sa, care era atît de mare încît au fost necesari doi ani de negocieri, Galeazzo suportă cheltuielile de 10 000 de florini pe lună, timp de cinci luni și jumătate pentru mire și suita sa.

Uluitorul banchet de nuntă, organizat în aer liber, în iunie, tăie răsuflarea la toți. Scopul său evident a fost de a arăta „dărnicia ducelui Galeas, întreaga sa mulțumire față de această căsătorie și mulțimea lăzilor sale cu bani". Treizeci de feluri de mîncare din carne de pește alternară cu prezentarea darurilor după fiecare fel. Sub îndrumarea fratelui miresei, Gian Galeazzo cel tînăr, care avea acum 17 ani și era tatăl unei fetițe de 2 ani, se împărțiră darurile suitei lui Lionel, fiecăruia după rang. Darurile constau din zale scumpe, coifuri cu panașe, armuri pentru cai, tunici brodate cu pietre prețioase, cîini de vînătoare cu zgarde din catifea, șoimi cu clopoței de ar-

gint, sticle cu cele mai fine sorturi de vin, stofă din purpură și aur, mantii cu marginea din blană de hermină și perle, 76 de cai, din care șase minunați cai de paradă cu cioltare din catifea verde cu ciucuri roșii, șase cai mari de luptă, cu cioltare din catifea roșie și rozete din aur și încă doi, de o rasă excepțională, numiți Leul și Episcopul ; de asemenea șase *alaunts* sau cîini de luptă, puternici și fioroși, folosiți cîteodată cu cazane cu smoală fierbinte legate de spinare, și 12 boi grași, splendizi.

Carnea și peștele, toate aurite *, se însoțeau ; purcei de lapte cu raci, iepuri cu știucă, un vițel întreg cu păstrăvi, prepelițe și potîrnichi tot cu păstrăvi, rațe și bîtlani cu crapi, carne de vită și clapon cu sturion, carne de vițel și de clapon cu crapi în sos de lămîie, plăcintele cu carne de vită și cu brînză împreună cu plăcintele cu carne de țipar, piftie și pește în aspic, piftie cu mreană și printre alte feluri, friptură de căprioară, de ied, păun pe varză, fasole verde cu limbă de vită marinată, brînză, smîntînă, cireșe și alte fructe. S-a spus că mîncarea rămasă de la masă și din care se înfruptau de obicei servitorii era de ajuns să hrănească 1 000 de oameni. Printre cei care luară parte la festin a fost și Petrarca, un musafir de onoare pus la masa principală, și Froissart, și Chaucer deși este îndoielnic, dacă cei doi tineri necunoscuți au fost prezentați celebrului italian.

Niciodată nu s-a întors roata norocului atît de brusc ; niciodată vanitatea n-a fost mai pedepsită. După patru luni, cînd încă era în Italia, ducele de Clarence muri de o „febră“ nediagnosticată care a fost suspectată drept otrăvire deși, întrucît distrugea influenta alianță pe care Galeazzo o cumpărase la un preț enorm, cauza putea să fie mai curînd efectul întîrziat al tuturor acelor bucate aurite mîncate în căldura verii din Lombardia. Nici Violante n-a avut o soartă mai fericită. S-a recăsătorit cu un sadic, pe jumătate nebun, marchizul de Montferrat în vîrstă de 17 ani, care se deda la strangularea băieților servitori, cu propriile lui mîini. După moartea lui năprasnică, se căsători cu un văr primar, unul din fiii lui Bernabò care sfîrși cumplit de mîna fratelui ei. Muri la 31 de ani, fiind văduvă a treia oară.

La 12 luni după căsătoria din familia Visconti, Enguerrand de Coucy a fost trimis ca emisar al regelui la

* Cu o pastă făcută din gălbenuș de ou, șofran și făină, uneori amestecate chiar cu foițe de aur.

o nuntă care avea o și mai mare semnificație politică, și la fel de mare pompă. Carol al V-lea printr-o manevră iscusită îl îndepărtă pe regele Angliei și o cîștigă pentru fratele lui, Filip de Burgundia, pe aceeași moștenitoare pe care regele Eduard o voia pentru fiul lui, Edmund. Ea era Marguerite de Flandra, fiica și moștenitoarea lui Louis de Male, conte de Flandra, cel care fugise odinioară de proiectata căsătorie cu Isabella. Eduard dusese cu răbdare tratative pentru această doamnă de mare perspectivă timp de cinci ani, fiind chiar pe punctul de a ceda Calais și 170 000 de livre tatălui ei. Deoarece viitorii soți erau rude de gradul patru, ca aproape toate persoanele princiare din Europa, se cerea o dispensă de la Papă. Hotărît să mențină Anglia despărțită de Flandra, Carol exploată avantajele unui Papă francez. Urban al V-lea refuză dispensa lui Edmund și Margueritei și, după o perioadă potrivită, o acordă lui Filip și Margueritei care erau rude de același grad. Unirea Burgundiei cu Flandra, o lovitură atît de mare dată de Franța, purta germenele unei nașteri monstruoase deoarece ea crease un stat care avea să se lupte cu părintele lui, oferind în scopul următor Angliei prilejul de a se răzbuna în etapa cea mai întunecată a războiului.

Pentru a satisface pasiunea Margueritei pentru bijuterii, ducele de Burgundia trimise în toată Europa după diamante, rubine și smaralde și cumpără de la Coucy mîndria colecției, un colier de perle pentru suma de 11 000 de livre. Înaintea sosirii lui Filip la Ghent pentru nuntă, au fost trimise trei cufere enorme cu obiecte prețioase. Ducele depuse toate eforturile ca să-i cîștige și să-i impresioneze pe flamanzi prin daruri și serbări pentru nobili și burghezi, procesiuni și turnire, prin întîmpinarea musafirilor la frontiere și apoi escortarea lor în uniforme comandate special pentru această ocazie. Pentru Filip, ostentația avea sens politic, făcea parte din procesul de clădire a unui stat prin prestigiu. Și el era totdeauna superb îmbrăcat, purtînd o pălărie cu pene de struț, fazan și de „pasăre de India“ și o alta cu panglici de aur și damasc adusă din Italia. Bărbat cu temperament energic, petrecea zile întregi la vînătoare, dormind deseori în pădure, juca tenis și era cel mai neobosit călător al epocii, mergînd dintr-un loc în altul cam de 100 de ori pe an. Multe din călătoriile lui erau pelerinaje și ducea cu el un relicvariu portabil și mătănii. Mergea la slujbă

aproape tot atît de des ca regele, medita singur ca și regele în propriul său oratoriu și nu scăpa prilejul să atragă atenția asupra darurilor sale. După căsătorie, dărui statuii Fecioarei din Catedrala din Tournai, o robă și o mantie de aur căptușită cu hermină și brodată minunat cu blazonul lui și cel al soției sale.

Intrînd călare în Ghent, care strălucea de culoare și răsuna de sunetul clopotelor, nobilii se adunară pentru nuntă. Froissart relatează că „îndeosebi bunul baron de Coucy era acela care avea purtarea cea mai aleasă la o festivitate și știa ca nimeni altul cum să se poarte și pentru aceasta îl trimisese regele". Puțin cîte puțin se conturează imaginea unei personalități frapante care se evidenția printre pairi din punctul de vedere al manierelor și înfățișării.

Sumele pe care bogații își permiteau să le cheltuiască în asemenea ocazii într-o perioadă de dezastre repetate par inexplicabile, nu atît în ceea ce privește motivul, cît în ceea ce privește mijloacele. De unde proveneau toți acești bani care să întrețină luxul în mijlocul ruinei, declinului și a veniturilor scăzute pe care le obțineau moșiile și orașele depopulate ? Mai întîi monedele nu erau vulnerabile la ciumă ca viața omului ; ele nu dispărură și chiar dacă fuseseră furate de briganzi, ele reintrară în circulație. La o populație redusă, sumele de bani lichizi erau proporțional mai mari. Poate că și în ciula mortalității provocate de ciumă, capacitatea de a produce bunuri și de a presta servicii nu fusese redusă deoarece la începutul secolului existase un surplus de populație. Proporțional cu bogații care supraviețuiseră, bunurile și serviciile se prea poate să fi sporit în realitate.

Ostentația și fastul folosite pentru a înălța imaginea conducătorului deasupra pairilor săi și de a stîrni admirație și venerația poporului era obiceiul tradițional al prinților. Dar acum, în a doua jumătate a secolului al XIV-lea, erau duse la extrem ca și cum ar fi vrut să sfideze incertitudinea din ce în ce mai mare a vieții. Consumul vădit deveni exces frenetic, un văl aurit peste Moartea Neagră și bătăliile pierdute, o dorință disperată de a arăta că sînt norocoși într-o perioadă de nenorociri iminente.

Sentimentul de a trăi într-o perioadă de dezastre se exprima în artă pe accentul mai mare care se punea pe dramele și sentimentele umane. Fecioara suferă mai mult din cauza morții fiului ei ; pe altarul din Narbonne, pictat în acea vreme, ea este arătată leșinînd în brațele sprijinitorilor ei. Într-o altă versiune de Rohan Master, toată suferința oamenilor buimăciți este concentrată pe fața apostolului Ioan care, în timp ce o sprijină pe mama leșinată la piciorul crucii, întoarce niște ochi plini de suferință spre Dumnezeu ca și cum l-ar întreba : „Cum de ai lăsat să se întîmple aceasta ?“

Boccaccio simți apropierea umbrelor și trecu de la *Decameronul* optimist și plin de bună-voie la satira acidă despre femei numită *Il Corbaccio* (Cioara) Femeia care odinioară dădea farmecul povestirilor sale apare acum ca o harpie lacomă, preocupată numai de haine și iubiți, dispusă, în desfrînarea ei, să se împerecheze cu servitorul sau cu negrul etiopian. După *Cioara* el alese o altă temă deprimantă ; soarta schimbătoare a unor mari figuri ale istoriei care din mîndrie și nebunie ajunseseră de la fericire și măreție la mizerie.

„Așa sînt timpurile, prietene, în care trăim“ — scria Petrarca într-o scrisoare către Boccaccio din 1366. „Pămîntul“ scria el, „este poate depopulat de oameni adevărați dar nu a fost niciodată mai dens populat cu vicii și creaturi ale viciului“.

Pesimismul era starea normală a Evului Mediu, deoarece era de la sine înțeles că omul se năștea blestemat și avea nevoie de izbăvire dar deveni mai răspîndit în a doua jumătate a secolului iar speculația despre venirea Anti-Hristului deveni mai răspîndită. Se credea că existau *speculatores* sau iscoade care așteptau semnele ce vor indica că vine „sfîrșitul lumii“. Sfîrșitul era așteptat atît cu spaimă cît și cu speranță deoarece Anti-Hristul va fi în sfîrșit învins la Armageddon, aducînd domnia lui Hristos și o epocă nouă.

Capitolul 12

Dublu jurămînt de credinţă

În timp ce evenimentele se precipitau spre reînceperea războiului între Franţa şi Anglia, Enguerrand era prins, prin căsătoria sa cu o englezoaică, între două jurăminte de credinţă. Nu putea nici să ridice armele împotriva socrului său, căruia îi datora credinţă pentru pămînturile sale din Anglia, nici să lupte, pe de altă parte, împotriva seniorului său de drept, regele Franţei.

Regele Carol insista asupra problemei suveranităţii ridicată de seniorii gasconi. Făcînd eforturi pentru a pregăti o justificare elaborată a reluării ostilităţilor, regele ceru consultaţii juridice de la eminenţi jurişti ai Universităţilor din Bologna, Montpellier, Toulouse şi Orléans care, deloc surprinzător, dădură răspunsuri favorabile. Acoperit de lege, Carol îl convocă pe Prinţul Negru la Paris ca să dea socoteală pentru plîngerile făcute împotriva lui. „Privindu-i fioros“ pe mesageri, Prinţul răspunse că va veni bucuros „dar vă asigur că vom purta coifuri pe cap şi ne vor însoţi 60 000 de oameni“. Carol îl proclamă imediat un vasal neloial, anulă Tratatul de la Brétigny şi declară război în mai 1369.

Din această cauză, seniorii care aveau pămînturi în ambele regate „erau foarte îngrijoraţi... şi, îndeosebi, seniorul Coucy, deoarece îl afecta foarte mult“. În situaţia stînjenitoare în care era obligat să depună jurămînt de credinţă la doi seniori care erau pe picior de război, un vasal, conform lui Bonet, trebuia să-şi facă serviciul militar seniorului căruia i-a jurat credinţă prima dată şi să

trimită un înlocuitor celuilalt senior — o soluție ingenioasă însă costisitoare. Enguerrand de Coucy nu putea fi obligat de regele Eduard să lupte împotriva seniorului său de drept însă, era destul de limpede că, dacă va lupta de partea Franței, marile sale moșii pe care le deținea ca duce de Bedford și, poate, cele ale Isabellei, ar fi fost confiscate.

Primul său plan a fost să plece pentru a pune stăpînire pe o moștenire a Hapsburgilor de la mama lui, moștenire care se găsea dincolo de munții Jura, de partea elvețiană a Alsaciei și care fusese reținută de verii lui, Albert al III-lea și Leopold al III-lea, duci de Austria. Deși pretenția lui Enguerrand de Coucy fusese controversată și împrejurările sînt confuze, el nu avea nici o îndoială asupra dreptului său. Sigiliul său din 1369 reprezintă un scut împărțit în patru cu însemnele lui și ale Austriei, tot la fel cum își pusese Eduard însemnele sale alături de cele ale Franței ca să-și arate pretenția sa la coroana Franței. Minuscula figură de pe sigiliu, abia atingînd o înălțime de 4 cm, exprima prin atitudinea ei neobișnuită aceeași trufie ca și motto-ul familiei Coucy. Spre deosebire de sigiliul tipic al unui nobil, care de regulă înfățișează un cavaler galopînd cu spada ridicată, figura lui Enguerrand de Coucy, austeră și fermă, stă țeapănă în armură, cu viziera trasă, ținînd în mîna dreaptă o lance sprijinită de pămînt și în mîna stîngă, un scut. O astfel de figură, stînd în picioare, era rar folosită și implica regență sau descendență regală și apărea în timpul lui Enguerrand de Coucy pe însemnele ducilor de Anjou, de Berry și de Bourbon. Într-o formă sau alta, cîteodată cu panaș de pene atingîndu-i umerii, figura dreaptă și imobilă, a rămas pe sigiliul lui Enguerrand de Coucy în tot timpul vieții lui.

Cu un mic grup de cavaleri și cu oameni înarmați din Picardia, Bretania și Normandia, Enguerrand de Coucy intră în Alsacia, în teritoriul imperial, în septembrie 1369. Cam în același timp, Isabella se întoarse în Anglia cu fiicele ei, fie pentru a-și proteja veniturile, fie pentru faptul că mama ei era pe moarte, la Windsor, fie din ambele motive. Moartea bunei regine Filipa, în august 1369, a avut un efect istoric deoarece îl determină pe Froissart să se întoarcă în Franța la protectorii lui francezi — dintre care unul avea să fie Coucy — și la un punct de vedere francez în cronicile sale.

În Alsacia, Enguerrand de Coucy încheie un contract la preţul de 21 000 de franci cu contele de Montbéliard pentru a-l ajuta împotriva ducilor de Hapsburg. Într-un manifest citit în oraşele Strasbourg şi Colmar, declară că nu are nici o intenţie ostilă împotriva lor şi ridică problema moştenirii sale. După aceasta nu mai există mărturii, dar este limpede faptul că proiectul a eşuat. Unii spun că ducii de Austria au recrutat un duşman puternic al lui Montbéliard ca să-i imobilizeze armatele, alţii spun că Enguerrand de Coucy a fost urgent chemat la 30 septembrie de Carol al V-lea, care avea nevoie de el în războiul împotriva Angliei. Silit să ia o hotărîre, a izbutit cu siguranţă să găsească o scuză acceptabilă faţă de rege pentru a-şi justifica neutralitatea şi de acum înainte dispare iar timp de doi ani. Cu excepţia unei singure menţiuni, nu se mai pomeneşte nimic despre el.

Această unică referire îl arată la Praga, de unde datează un document din 14 ianuarie 1370 prin care acordă o rentă anuală de 40 de mărci sterline obţinute din venitul său din Anglia seneşalului său, Chanoine de Robersart. O călătorie la Praga ar fi fost un gest firesc pentru a folosi influenţa împăratului asupra Hapsburgilor în favoarea moştenirii sale. Froissart va spune mai tîrziu că „deseori" Enguerrand se plînsese împăratului în ceea ce priveşte drepturile sale şi acesta îi dădu dreptatea însă declarase că nu-i poate „constrînge pe cei din Austria deoarece sînt puternici în ţara lui, avînd mulţi soldaţi buni".

După un hiatus documentar de 22 de luni, următoarea mărturie îl arată pe Enguerrand de Coucy în Savoia unde, din noiembrie 1371, a fost angajat activ împreună cu vărul său Contele Verde împotriva furnizării neobosite de elemente duşmane de către Savoia. În 1372—73 ambii luptau în Italia în serviciul Papei împotriva lui Visconti.

De la căderea Imperiului Roman, puterea se deplasase în afara graniţelor Italiei, lăsînd un haos politic într-o ţară cu o mare bogăţie culturală. Oraşele Italiei înfloreau din punct de vedere artistic şi comercial, agricultura ei se dezvoltase mai mult decît în alte părţi, bancherii săi acumulaseră capital şi deţineau monopolul finanţelor în Europa, însă permanenta luptă dintre fracţiuni şi lupta pentru putere între papalitate şi imperiu, dintre guelfi şi ghibelini adusese Italia în epoca despoţilor, din dorinţa

de a fi instaurată ordinea. Orașele-state, odinioară părinții autonomiei republicane, intraseră pe mîna unor Can Grandes, Malatestas, Visconti care guvernau fără vreun drept, numai prin forță. Servilă față de tirani — cu excepția Veneției care-și menținea oligarhia sa independentă și a Florenței, cu senioria sa — Italia era comparată de Dante cu un sclav și un bordel. Nici un popor nu vorbea mai mult de unitate și unitate națională, și avea mai puțin din ambele, decît italienii.

În parte ca rezultat al acestor condiții, *condottieri* străini au găsit un loc propice în Italia. Nefiind legați de nici un jurămînt, slujind pentru cîștig și nu din loialitate față de vreun senior, purtau războaiele în avantajul lor și le prelungeau cît puteau mai mult, în timp ce populația nefericită suferea efectele. Negustorii și pelerinii, trebuiau să-și angajeze gărzi înarmate. Porțile orașelor erau închise în timpul nopții. Starețul unei mănăstiri de lîngă Siena își muta toate bunurile de două sau trei ori pe an într-un oraș înconjurat de ziduri „de frica acestor companii". Un negustor din Florența, trecînd printr-un sat în munte ocupat de briganzi, a fost atacat și, deși strigă după ajutor și tot satul îl auzi, nimeni nu îndrăzni să-i sară în ajutor.

Chiar atunci cînd drumurile sînt periculoase și atacurile obișnuite, viața de zi cu zi se desfășoară cu aceeași stăruință cu care cresc buruienile. Marile republici maritime, Veneția și Genova, încă aduceau în Europa mărfuri din est, sistemul bancar și de credit italian încheia încă afaceri, țesătorii din Florența, armurierii din Milano, sticlarii din Veneția, artizanii din Toscana încă își făceau meseria sub acoperișuri din olane roșii.

La mijlocul secolului al XIV-lea, esența situației politice din Italia era efortul disperat al Papei de la Avignon să mențină controlul asupra bazei sale vremelnice din Statele Papale. A guverna această mare fîșie din mijlocul Italiei, dincolo de granițele țării era de fapt imposibil. Încercarea provoacă o serie de războaie feroce, vărsări de sînge și masacre, impozite oprimante, guvernatori dușmăniți și urîți și o continuă creștere a ostilității față de papalitate în propria sa țară.

Efortul de a recuceri Statele Papale a dus inevitabil la o ciocnire cu tendințele expansioniste ale orașului Milano aflat sub guvernarea lui Visconti, care cucerise Bologna, un fief papal, în 1356, și amenința să devină puterea dominantă în Italia. Cînd armatele papale au

reușit să recîștige Bologna, Bernabò Visconti într-un acces de furie îl sili pe un preot să arunce anatema asupra Papei din vîrful unui turn. Respingînd cu totul autoritatea papală, puse stăpînire pe proprietatea ecleziastică, sili pe arhiepiscopul din Milano să îngenuncheze în fața lui, le interzise supușilor săi să plătească taxele pentru Biserică, să ceară indulgențe sau să aibă în vreun fel de a face cu administrația pontificală, refuză să accepte preoți numiți de Papă pe domeniul său, rupse și călcă în picioare scrisorile Papei. Atunci cînd nu dădu curs unei convocări la Avignon spre a fi condamnat pentru desfrîu, cruzime și „ură diabolică" față de Biserică, Urban al V-lea îl excomunică ca eretic în 1363 și predică, făcînd unul din gesturile cele mai inutile ale secolului, o cruciadă împotriva lui. Ostili față de papalitatea din Avignon pentru purtările ei lumești, rapacitate și chiar pentru faptul că își avea reședința în Franța, italienii nu-l considerau pe Urban decît o unealtă a Franței și nu dădură atenție chemării lui.

Pe numele adevărat Guillaume de Grimoard, născut într-o familie nobilă din Languedoc, Urban era un credincios sincer, un fost călugăr benedictin care dorea într-adevăr să restabilească încrederea în Biserică și să reînvie prestigiul papalității. Reduse nenumăratele beneficii, ridică nivelul de cultură al preoților, luă măsuri ferme împotriva cămătăriei, simoniei și concubinajului la care se pretau preoții, interzise purtarea încălțărilor ascuțite în administrația pontificală și nu încercă să cîștige afecțiunea Colegiului Cardinalilor. Înainte de alegerea sa, el nu fusese unul de ai lor ci un simplu abate la Sf. Victor din Marsilia. Faptul că reușise să treacă de candidați de rang mai înalt, inclusiv de ambițiosul Talleyrand de Périgord s-a datorat numai incapacității cardinalilor de a cădea de acord asupra unuia dintre ai lor, însă poporul a crezut că aceasta fusese voia lui Dumnezeu. Petrarca, urmărindu-și tema favorită, considera că numai Spiritul Divin reușise să-i determine pe astfel de oameni, cum sînt cardinalii, să-și înăbușe propria lor invidie și ambiție și să deschidă drumul alegerii unui Papă care ar fi dorit să mute sediul papal din nou la Roma.

Urban ar fi făcut-o de îndată ce ar fi avut controlul ferm asupra patrimoniului catedralei Sf. Petru. Printre credincioșii de pretutindeni, dorința ca Papa să se întoarcă la Roma era expresia dorinței lor pentru purificarea

Bisericii. Dacă Papa împărtășea acest sentiment, el recunoștea de asemeni că întoarcerea la Roma era singurul mijloc de a-i controla pe credincioși și înțelegea necesitatea de a sfîrși odată cu ceea ce tot restul Europei considera a fi vasalitate față de Franța. Cu cît rămînea mai mult papalitatea la Avignon, cu atît mai mult îi slăbea autoritatea și îi scădea prestigiul în Italia și în Anglia. Cu toate obiecțiile violente ale cardinalilor și cu toată rezistența regelui Franței, Urban era hotărît să mute sediul înapoi la Roma.

În Italia, Bernabò nu era singurul dușman al preoților. Francesco Ordelaffi, despotul din Forli, reacționă la excomunicare prin arderea în piață a păpușilor de paie care îi reprezentau pe cardinali. Chiar și Florența, deși aliată din cînd în cînd cu papalitatea din nevoia de a se apăra împotriva orașului Milano, era anticlericală și antipapală în spirit. Cronicarul florentin, Franco Sachetti, scuză groaznica mutilare a unui preot de către Ordelaffi pe motivul că a acționat împins de păcatul avariției, considerînd că ar fi un lucru bun pentru societate dacă toți preoții ar fi tratați în același fel.

În Anglia era o zicală : „Papa a devenit francez și Hristos, englez". Englezii erau din ce în ce mai supărați că Papa numea străini pentru încasarea veniturilor bisericești engleze, în acest fel banii englezi ieșind din țară. Datorită spiritului lor de independență din ce în ce mai puternic, fără a-și da seama, ei se îndreptau deja spre o Biserică a Angliei.

În aprilie 1367, Urban înfăptui marea mutare, plecînd din Marsilia în vaietele cardinalilor care se spune că strigau în gura mare „Oh, Papă nenorocit ! Oh, frate fără de Dumnezeu ! Unde-și duce fii ?" Ca și cum i-ar fi dus în exil în loc de a-i salva de exil.

Temîndu-se să-și abandoneze prosperitatea din Avignon pentru insecuritatea și ruina Romei, îl însoțiră la început numai cinci din colegiu. Cea mai mare parte a imensei structuri administrative a fost lăsată la Avignon.

Prima escală a lui Urban a fost la Leghorn, unde Giovanni Agnello, dogele Pisei, un suveran „odios și tiranic" veni în întîmpinarea lui însoțit de Sir John Hawkwood și 1000 din soldații lui în zale strălucitoare. La vederea acestora, Papa începu să tremure și refuză să debarce. Nu era un semn bun pentru întoarcerea în Orașul Etern.

Spiritul rău al secolului al XIV-lea a dominat întoarcerea la Roma. Sfîntul Părinte izbuti să intre în capitala creştinătăţii, acum un oraş în dezordine, numai după ce strînse o armată şi o escortă impunătoare de nobili italieni. Dependentă odinioară de imensele afaceri ale curţii papale, Roma nu avea un comerţ înfloritor pe care să se sprijine aşa cum avea Florenţa sau Veneţia. În absenţa papalităţii, oraşul fu cuprins de sărăcie şi dezordine; numărul populaţiei oscila înainte de Moartea Neagră între 50 000 şi 20 000 de locuitori; monumentele clasice, ruinate de cutremure sau neglijenţă, erau devastate; în bisericile abandonate erau ţinute vite, străzile erau murdare şi pline de băltoace. Roma n-avea poeţi ca Dante şi Petrarca, „un doctor de neînvins" ca Ockham, n-avea universitate ca Parisul sau Bologna şi ateliere înfloritoare de pictură şi sculptură. Avea o sfîntă celebră, Brigitta de Suedia, care era bună şi blajină cu toată lumea, fiind însă o denunţătoare pătimaşă a corupţiei stăpînirii.

În 1368, sosirea Împăratului în Lombardia ca să facă cauză comună cu Papa împotriva lui Visconti, părea să fie de bun augur. Eforturile sale nu au fost încununate de succes şi duşmăniile şi rivalităţile fură reluate. Vechiul ţel de reunificare cu Biserica de Răsărit părea realizabil în 1369 cînd împăratul bizantin Ioan al V-lea Paleologul veni la Roma să-l întîlnească pe Urban în cadrul unei ceremonii desfăşurate în catedrala Sf. Petru. Spera să obţină ajutorul Vestului împotriva turcilor în schimbul unirii cu Biserica romană, însă şi acest proiect căzu întrucît cele două Biserici nu căzură de acord asupra ritualului.

Hăituit de noile revolte din Statele Papale, ameninţat de masarea trupelor lui Bernabò în Toscana, înfrînt şi deziluzionat, Urban se întoarse la Avignon în septembrie 1370. În Roma pustie, Brigitta de Suedia prezise moartea sa timpurie pentru că o trădase pe Mama Bisericilor. Urban muri după 2 luni, ca şi regele Ioan, de o boală nespecificată. Poate că numele ei era disperare.

Ca să se pună în siguranţă, cardinalii au ales drept succesor un francez autentic dintr-o mare familie baronală, fostul cardinal Pierre Roger de Beaufort, care-şi luă numele de Papa Grigore al XI-lea. Era un preot pios şi modest în vîrstă de 41 de ani, necăjit de o boală cronică care-i „dădea mari dureri", o persoană considerată a fi lipsită de spiritul necesar pentru a înfrunta pericolele Romei. Deşi era nepotul celebrului Clement al VI-lea

care l-a făcut cardinal la 19 ani, Grigore nu avea purtările seniorale ale unchiului său, nici prestigiul lui și nici o tărie de caracter deosebită. Totuși cardinalii scăpaseră din vedere că o funcție supremă poate avea uneori un efect transformator.

De îndată ce a fost înscăunat, Grigore, ca și predecesorul său, simți atracția Romei atît în chemările credincioșilor cît și în nevoia politică de a părăsi Avignon-ul și a muta papalitatea acasă la ea. Șovăitor și nedecis din fire ar fi preferat o viață liniștită însă ca Pontif Suprem avea simțul datoriei. Totuși, nu era posibil să se mute în Italia pînă ce Statele Papale nu erau puse la adăpost de atacurile lui Visconti. În acest scop, Urban organizase o Ligă Papală formată din diverse puteri care să declare război orașului Milano, ligă pe care Grigore o moștenea acum. În 1371, cînd Bernabò ocupă alte domenii ale Sfîntului Scaun, acțiunea deveni absolut necesară.

În același an, Amadeus de Savoia, Contele Verde, intră în Piemont, unde teritoriul său se învecina cu Milano, pentru a declanșa un război local împotriva unuia dintre vasalii săi. Era însoțit de vărul său, Enguerrand de Coucy, pe care-l numi Locotenent General pentru Piemont.

Enguerrand traversă Alpii acoperiți de zăpadă cu un grup de 100 de lăncieri între noiembrie și martie, în iarna lui 1371—72. Deși în secolul al XX-lea ele sînt de netrecut iarna, trecătorile alpine erau străbătute în toate anotimpurile de călătorii medievali cu ajutorul muntenilor savoiarzi folosiți ca ghizi. Oamenii din Evul Mediu se temeau mai puțin de accidentele fizice decît urmașii lor mai comozi. Cărările erau marcate și de-a lungul crestelor erau legate funii de către călugări din arhondariile locale sau de sătenii care erau scutiți de impozit pentru serviciile lor. Aceștia mînau șirurile de asini încărcați și trăgeau pe călători pe *ramasse*, o saltea aspră făcută din crengi legate la capete cu o funie. Călătorii purtau glugi, pălării sau capișoane croite ca niște măști. Un cardinal cu suita sa și 120 de cai au fost văzuți trecînd munții într-un noiembrie, caii avînd ochii închiși din cauza zăpezii înghețate. Cadavrele călătorilor care fuseseră surprinși de viscol sau care nu reușiseră să ajungă la un refugiu la căderea nopții erau îndepărtate cu regularitate, primăvara, de către călăuze.

De pe înălțimile lor transalpine conții de Savoia exercitau un control foarte eficace asupra pasurilor. Contele

Verde, Amadeus al VI-lea, era un prinț întreprinzător cu o voință puternică al cărui tată era fratele bunicii din partea mamei lui Enguerrand de Coucy. Al 17-lea în dinastia lui, cunnat cu regina Franței, întemeietorul a două ordine de cavaleri, conducătorul cruciadei care i-a alungat pe turci din Gallipoli în 1365 și l-a repus pe tron pe împăratul bizantin, Amadeus îi disprețuia pe mercenari ca fiind niște „nemernici", niște „nulități" — totuși îi angaja. Cîteodată nu se dădea în lături în a-i mitui pentru a-și abandona contractele anterioare. Îl angajă pe temutul și crudul Anachino Baumgarten cu compania sa germano-ungară de 1200 de lăncieri, 600 de *briganti* și 300 de arcași pentru operațiunile din Piemont în 1371 împotriva marchizului de Saluzzo. În fața acestei amenințări, Saluzzo îi ceru ajutor lui Bernabò Visconti care-i trimise întăriri.

În acest moment Enguerrand de Coucy intră în Piemont în calitate de conducător al campaniei savoiarde. Bun tactician, se spune că Enguerrand a „devastat" teritoriul lui Saluzzo și îi ceru lui Amadeus alți soldați pentru a pustii și mai mult țara. Aceste tactici menite să determine pe inamic să se predea, au reușit rapid. Cucerirea de către Enguerrand de Coucy a trei orașe și asedierea unui al patrulea declanșă contraofensiva lui Bernabò în numele aliatului lui. Ca răspuns, Amadeus se alătură Ligii Papale care era împotriva lui Visconti, spre marea durere a surorii sale Blanche căsătorită cu Galeazzo Visconti. Ca răsplată pentru cei 1 000 de lăncieri pe care Amadeus a promis să-i angajeze pe socoteala lui, Papa îl numi Căpitan General al forțelor Ligii care operau în vestul Lombardiei.

În lupta care urmă, părțile erau prinse într-o sumedenie de legături mai importante pentru ele decît pentru posteritate. Legați prin căsătorii, relații de vasalitate sau tratate de o parte sau de altă parte, beligeranții făceau și desfăceau alianțe ca niște piese de șah într-un joc gigantic, ceea ce explică motivele lipsite de temei ale luptei. Războiul mai era condiționat și de folosirea mercenarilor care, nefiind legați de nici un jurămînt de credință treceau peste noapte de partea adversă, chiar cu o mai mare ușurință decît cei care-i angajau. La început Seniorul din Mantua fusese membru al Ligii, apoi îl abandonă pe Papă ca să se alăture lui Bernabò. Sir John Hawkwood a fost la început în slujba lui Bernabò, apoi trecu de partea Ligii. Marchizul de Montferrat, asediat de Galeazzo,

se căsători după aceea cu fiica acestuia, văduva Violante. Amadeus și Galeazzo, dușmani uniți prin devotamentul lor comun față de Blanche, se simțiră mai amenințați de Bernabò decît unul față de celălalt și pînă la urmă ajunseseră la o înțelegere. Războiul în care era angajat Enguerrand de Coucy în Lombardia pentru următorii doi ani era o gaură de șarpe.

La Asti, ținta campaniei savoiarde, Coucy avu de înfruntat în august 1372 Compania Albă a lui Sir John Hawkwood, ce era în slujba lui Visconti. Fiecare din oamenii lui Hawkwood, după spusele lui Villani, era slujit de unul sau doi paji care-i lustruiau armura atît de bine încît „strălucea ca o oglindă și-i dădea astfel o înfățișare și mai îngrozitoare". În luptă, caii lor erau ținuți de paji în timp ce pedestrașii luptau unul lîngă altul în cerc, fiecare lance era ațintită în jos, fiind ținută de doi oameni. „Înaintînd încet și scoțînd strigăte puternice era foarte greu să le străpungi rîndurile. Totuși, adaugă Villani, aveau mai mult succes în raidurile de noapte întreprinse asupra satelor decît în luptă deschisă și cînd reușeau „se datora mai mult lașității oamenilor noștri" decît curajului sau calităților morale ale companiei.

Chinuit de gută și lipsit de gustul luptei, Galeazzo își trimise fiul în vîrstă de 21 de ani să conducă asediul orașului Asti. Numit Conte de Vertu de la titlul obținut prin căsătoria sa din copilărie cu Isabelle de France, Gian Galeazzo era înalt și bine clădit, cu păr roșcat, semănînd cu tatăl său în ceea ce privește frumusețea deși, pe majoritatea observatorilor calitățile sale intelectuale îi impresionau mai mult decît cele fizice. Singurul copil al unor părinți iubitori, inițiat în arta guvernării dar neîncercat în război, tînărul Visconti, la rîndul lui, tatăl a trei copii, era însoțit de doi păzitori care aveau ordin de la tatăl și mama sa să-l apere ca să nu fie omorît sau luat prizonier ceea ce, după cum spuneau ei, „se întîmplă des în război". Prea grijulii, păzitorii îl împiedicară pe Hawkwood să dea un asalt frontal așa cum ar fi dorit, ceea ce l-a făcut, în exasperarea lui, să-și dărîme cortul și să părăsească tabăra. Ca urmare, savoiarzii au eliberat orașul. Cînd Bernabò drept pedeapsă, îi plăti lui Hawkwood numai jumătate din suma promisă, acesta trecu în tabăra Papei. Puțin după aceea, Baumgarten, mercenarul savoiard, trecu de partea lui Visconti.

Ridicarea asediului orașului Asti chiar dacă n-a fost pentru savoiarzi o victorie militară strălucită, deschise calea spre Milano. Gian Galeazzo, întorcîndu-se fără glorie din prima sa campanie de război, se întoarse în Pavia tocmai la timp pentru a fi de față la moartea soției sale în vîrstă de 23 de ani, Isabelle de France. Ea muri la nașterea celui de al patrulea copil, un fiu care-i supraviețui numai șapte luni. Rolul lui Enguerrand la Asti, deși nu a fost consemnat în cronică, trebuie să fi fost important și eventual decisiv într-un anumit fel deoarece Papa își însărcină imediat nunțiul, cardinalul de la Sf. Eustațiu, „să încheie contracte, tratate, alianțe și acorduri cu Enguerrand, baronul de Coucy, în numele Bisericii" cu scopul de a-i oferi comanda trupelor papale pe care cardinalul le conducea spre Lombardia. S-a autorizat o primă plată către Coucy de 5 893 de florini printr-un bancher din Florența „să fie primiți în mînă", cu condiția ca, în cazul în care Coucy nu reușea să îndeplinească strict condițiile acordului cu cardinalul, el va trebui să ramburseze suma de 6 000 de florini trezoreriei papale.

La 20 de florini pentru un lăncier pe lună, salariul obișnuit al mercenarului, suma indică faptul că forța armată dată baronului de Coucy număra 300 de lăncieri față de 1 000 cît îi promisese inițial Papa. Trei sute de lăncieri formau o companie obișnuită în contractele din timpul acela, compania putînd avea între 60 sau 70 pînă la 1000 de lăncieri, trei călăreți, plus arcași călare, pedestrași și servitori.

În decembrie Papa îl numi oficial pe Enguerrand de Coucy în funcția de Căpitan General al companiei papale din Lombardia împotriva „fiilor damnați". Numirea arăta neliniștea lui Grigore față de Amadeus care se angajase să înainteze spre Milano de la vest, însă se afla încă în Piemont apărîndu-și propriul teritoriu împotriva forțelor lui Visconti. Misiunea baronului de Coucy era să se alăture lui Hawkwood, aflat acum în slujba Papei, care se retrăsese din Bologna după ce și-a schimbat stăpînii și începuse deja să avanseze din nou spre vest cu speranța să împresoare Milano. Enguerrand urma să plece odată cu el pentru a face joncțiunea cu Amadeus care urma să încheie împresurarea.

În februarie 1373 Amadeus intră în sfîrșit pe teritoriul milanez, încheind un pact de neutralitate cu Galeazzo. Se simțea mîna surorii sale, Blanche, care se străduise

să pună capăt acestei nefericite situații prin care pămînturile soțului ei erau devastate de fratele ei. În acordul lor Amadeus promitea să nu se atingă de teritoriul lui Galeazzo în schimbul promisiunii lui Galeazzo de a nu-i da ajutor lui Bernabò împotriva lui. Astfel, Galeazzo ieși pe jumătate din război, lăsîndu-i lui Amadeus mînă liberă să meargă împotriva lui Bernabò fără să-i fie frică că este atacat pe la spate.

Prin ianuarie 1373 baronul de Coucy făcuse joncțiunea cu Hawkwood, undeva la est de Parma, de unde continuară să înainteze spre Milano. La 26 februarie, tocmai cînd se apropiau de țintă, Papa, printr-o surprinzătoare schimbare, îi porunci lui Enguerrand de Coucy să le dea fraților Visconti liberă trecere pentru ca aceștia să poată veni la Avignon înainte de sfîrșitul lui martie.

Grigore a fost păcălit de o ofertă a fraților Visconti de a negocia, care era un șiretlic al lui Bernabò de a-și câștiga timp pentru a-și aduna forțele. În timp ce încă se bucura de capitularea anticipată a dușmanilor lui, Grigore îi scrise lui Enguerrand de Coucy să acționeze „curajos și energic pentru a apăra interesele Bisericii în Italia", mulțumindu-i pentru acel lucru neobișnuit, „loialitatea sa totală". După două zile, descoperind că a fost înșelat de Visconti, Papa își exprimă durerea și surprinderea că baronul de Coucy „acceptase propuneri de pace de la dușmanii Bisericii". I se porunci să nu mai asculte de nici o altă propunere de acest fel ci să-și ducă misiunea mai departe. Papa era hotărît „să nu negocieze vreodată". În scrisorile adresate tuturor celor în cauză, Grigore ceru să se acționeze mai energic pentru a efectua joncțiunea.

După ce traversară Padul în aprilie, Enguerrand de Coucy și Hawkwood ajunseră în orașul Montichiari la circa 60 de km. est de Milano. Între timp, Amadeus încercuise Milano pe la nord și după o lungă pauză, probabil provocată de agenții lui Bernabò, care-i otrăviseră proviziile, se apropie pînă la aproximativ 70 de kilometri de forțele lui Coucy și Hawkwood ; aici se opri, evident pentru a-și pregăti o poziție defensivă împotriva celor 1000 de lăncieri aflați sub conducerea ginerelui lui Bernabò, ducele de Bavaria, care se zvonea că se apropie.

Între cele două armate ale Papei, Bernabò construise stăvilare pe rîul Oglio care puteau fi deschise ca să inunde cîmpia, împiedicînd astfel trecerea inamicului. Ceruse

întăriri de la Galeazzo pentru a zădărnici încercuirea iminentă și „a-i răsplăti cinstit“ pe baronul de Coucy și pe Giovanni Acuto, cum era poreclit Hawkwood. Deși nu-i era îngăduit să lupte împotriva cumnatului lui, din Savoia, Galeazzo se consideră liber să acționeze împotriva celeilalte armate a dușmanului, adică împotriva lui Enguerrand de Coucy și Hawkwood. Își trimise fiul în fruntea unei armate formate din lombarzi și mercenari de-ai lui Baumgarten, numărînd peste 1 000 de lăncieri, plus arcași și mulți pedestrași. Gian Galeazzo care era informat despre puterea și itinerariul inamicului de către seniorul de Mantua, înaintă cu încredere știind că are superioritate numerică.

La Montichiari, forța Coucy-Hawkwood număra 600 de lăncieri și 700 de arcași în afară de o infanterie țărănească strînsă în grabă, acei *provisionati*. Văzînd că este depășit numericește Enguerrand de Coucy, se spune, i-ar fi înmînat lui Hawkwood bastonul de comandant pe motivul că are mai multă experiență și cunoaște mai bine războaiele italiene, însă cursul evenimentelor sprijină o altă versiune — că el a lansat atacul cu *furia francesca* pentru care concetățenii lui erau bine cunoscuți. Cînd armatele s-au întîlnit, soldații „s-au încleștat atît de puternic încît era mare minune să scapi“. Respins cu pierderi grele, Enguerrand de Coucy ar fi fost învins dacă n-ar fi fost Hawkwood care, după Froissart, „veni în ajutorul lui cu 500 de oameni deoarece seniorul Coucy se căsătorise cu fiica regelui Angliei și nu din alt motiv“. Deși au fost învinși, ei au reușit să se retragă pe vîrful colinei în timp ce mercenarii lui Visconti, crezînd că au cîștigat victoria, se apucară de prădat, ca de obicei. Oamenii din companii erau totdeauna greu de stăpînt. Gian Galeazzo nu avea experiență iar lui Baumgarten fie că nu-i păsa, fie că nu era de față. El nu este menționat în relatările despre bătălie.

Profitînd de ocazie, baronul de Coucy și Hawkwood se regrupară și se aruncară asupra lui Gian Galeazzo. Căzut de pe cal, fără lance, fără coif, a fost salvat numai datorită luptei curajoase a soldaților milanezi care-i acoperiră fuga de pe cîmpul de bătaie, dar care însă au fost învinși înainte ca mercenarii să se poată realinia. Printr-o răsturnare de situație tot atît de surprinzătoare ca la Poitiers, forța papală inferioară triumfă și luă de pe cîmpul de luptă steagurile lui Visconti și 200 de prizonieri, inclusiv

30 de nobili lombarzi de rang înalt, buni pentru răscumpărări bogate. Papa declară că victoria a fost un miracol și știrea despre ea, fiind rapid transmisă în Franța, îl făcu pe Enguerrand de Coucy celebru dintr-odată. În mica lume din vremea sa, celebritatea se cîștiga ușor ; mai importante erau învățămintele ei. Coucy nu s-a mai aruncat niciodată în acele atacuri nesăbuite pentru care cavalerii francezi, în general, aveau o mare afinitate.

Din punct de vedere militar, lupta de la Montichiari avu o mică influență. Nu a dus la nici o joncțiune cu Savoia deoarece armata lui Coucy-Hawkwood, însîngerată și istovită, consideră că era imprudent să încerce o ruptură a forțelor inamice și, în loc de aceasta, se retrase spre marea dezamăgire a Papei. Acesta a tot insistat să facă joncțiunea cu Savoia pentru a-l zdrobi pe Bernabò, acel „Fiu al Diavolului". I-a promis lui Hawkwood că banii vor fi plătiți în curînd și îl acoperi pe baronul de Coucy cu laude pentru „judecata sa cumpătată și loială, cinstea remarcabilă și binecunoscuta-i chibzuință". Recunoscînd „prin proba experienței, marea dumitale hotărîre și clarviziune", Papa îi reînnoi în iunie titlul de Căpitan-General. Hawkwood, a cărui companie reprezenta baza forțelor, nu era omul care să lupte fără să fie plătit ; oamenii lui, neprimind soldele, se răzvrătiră. Trecînd prin Mantua, se dedară la prădăciuni și hoții în rîndurile populației încît mai marele orașului se plînse Papei care, la rîndul lui, îl imploră pe Coucy să împiedice „forțele Bisericii" să mai comită alte jafuri. Primejdia, dacă nu cumva ironia, de a-i folosi pe briganzi pentru a restabili autoritatea papală devenise evidentă.

Printr-o luptă curajoasă într-o trecătoare îngustă, contele de Savoia se smulse din poziția sa, începu să avanseze și se alătură baronului de Coucy și Hawkwood la Bologna, de unde, în iulie toți împreună, avansară din nou spre vest. La Modena, mercenarii provocară iar furia cetățenilor iar Papa aproape cu lacrimi în ochi îl rugă pe Coucy să-i potolească, mai ales că Modena făcea parte din Liga Papală. Ajungînd la Piacenza în august 1373, forțele papale asediară orașul dar efortul rămase fără efect deoarece Amadeus se îmbolnăvi. Din acest moment, din cauza rîurilor umflate de ploi, asalturilor trupelor lui Bernabò și a lipsei generale de entuziasm, ofensiva s-a destrămat.

În calitate de căpitan al unei forțe complet dezorgani-

zate şi compromise, Enguerrand de Coucy nu întrezărea vreun viitor în războiul papal. Motivînd că nu-şi văzuse de mult soţia şi copiii, că lipsise de la moşie şi că trebuie să se ocupe de afacerile sale în ţara lui sfîrtecată de război, ceru o învoire pentru a se întoarce în Franţa. Binevoitor, Papa i-o acordă la 23 ianuarie 1374 împreună cu laude pentru loialitatea, devoţiunea, hotărîrea, „marea cinste" şi alte virtuţi ale lui Coucy „cu care aţi fost înzestrat de Atotputernicul". Crezînd că acesta abandona cauza, măgulirile poate aveau drept scop să acopere neplata serviciilor deoarece banii care i se datorau nu i-au fost plătiţi din visteria papei decît mulţi ani mai tîrziu.

Plecarea lui a fost poate grăbită şi de reapariţia în Italia şi în sudul Franţei a Morţii Negre în 1373—74. Sub influenţa ei, efortul militar a lui Grigore se micşoră. Descurajat de boală, Amadeus încheie o pace separată cu Galeazzo şi îl abandonă pe Papă, menţinîndu-şi interesele în Piemont. La rîndul său, Galeazzo, fiindu-i teamă că politica lui Bernabò ar duce la distrugere, era de asemenea gata să se despartă de fratele lui. Se spune că Bernabò a fost atît de înfuriat de împăcarea cu Savoia încît încercă să-şi asasineze cumnata sa, Blanche, considerată agent al Savoiei. Silit să facă pace cu Papa pentru moment, el îşi asigură condiţii favorabile printr-un tratat din iunie 1374, mituindu-i pe consilierii Papei. Nici o tabără n-a reuşit să obţină ceva în război, deoarece nici un combatant, în afară de Papă — care nu putea să-şi impună voinţa — nu luptase pentru ceva fundamental. Războiul este o afacere prea costisitoare şi neplăcută pentru a putea fi susţinut cu succes fără o cauză.

Lui Gian Galeazzo i-a fost de-ajuns acest de-al doilea eşec. El nu mai preluă niciodată comanda trupelor în luptă. Un om de stat abil, care avea să aducă imperiul Visconti pe culmile puterii, Gian Galeazzo rămase un bărbat melancolic, dezamăgit probabil din cauză că nu putea guverna fără înşelătorie şi violenţă şi întristat de tragediile familiare. După pierderea soţiei şi a pruncului său, îi muri fiul cel mare la vîrsta de 10 ani, şi al doilea la vîrsta de 13 ani rămînîndu-i numai o fiică care nici ea n-avea să scape de o soartă nefericită.

La a treia apariţie a ciumei, molima a fost mai strict controlată, chiar dacă n-a fost mai bine înţeleasă. În

timp ce făcea ravagii la Milano, Bernabò porunci ca toate victimele să fie scoase din oraş şi să fie lăsate pe cîmp să moară sau să se însănătoşească. Orice persoană care îngrijise un ciumat trebuia să stea într-o carantină strictă timp de zece zile, preoţii să-i anunţe unei comisii speciale, sub pedeapsa cu moartea, pe enoriaşii care prezentau simptomele bolii ; oricine aducea boala în oraş era pasibil de pedeapsa cu moartea şi confiscarea averii. Veneţia nu primea vreo corabie care era suspectă de a fi infectată însă, datorită puricilor şi şobolanilor, de care încă nu se ştia nimic, precauţiile, deşi bîjbîiau în direcţia bună, nu au reuşit să împiedice răspîndirea bolii. La Piacenza unde se terminase războiul lui Coucy, muri jumătate din populaţie, şi la Pisa, unde ciuma dură doi ani, se spune că a omorît patru cincimi din copii. Cea mai celebră moarte a fost cea a lui Petrarca în 1374, la vîrsta de 70 de ani ; poetul nu muri de ciumă ci îşi găsi liniştit sfîrşitul într-un fotoliu, cu capul şi mîinile sprijinite pe un teanc de cărţi. Vechiul lui prieten, Boccaccio, nefericit şi bolnav, îl urmă la un an.

În Renania, fără vreo legătură cu ciuma, apăru o nouă isterie sub forma unei manii a dansului. Dacă a apărut din cauza mizeriei sau a lipsei de adăposturi cauzată de inundaţiile provocate de Rin în acel an, sau dacă a fost simptomul spontan al unor timpuri tulburi, istoria nu ştie, dar participanţii nu aveau nici o îndoială. Erau convinşi că erau posedaţi de demoni. Strîngîndu-se în cercuri pe străzi şi în biserici, dansau ore în şir, sărind şi strigînd, chemînd demonii pe nume, cerîndu-le să sfîrşească chinul lor sau ţipînd în gura mare că văd imaginea lui Hristos şi a Fecioarei şi cum cerurile se deschid. Epuizaţi, cădeau la pămînt, rostogolindu-se şi gemînd, ca şi cum ar fi fost cuprinşi de agonie. Pe măsură ce această isterie se răspîndi în Olanda şi Flandra, dansatorii apărură cu ghirlande în păr şi se mişcau în grup dintr-un loc în altul precum flagelanţii. Erau îndeosebi săraci — ţărani, meşteşugari, servitori şi cerşetori, un mare număr de femei, în special nemăritate. După dans urmau deseori orgii însă principala preocupare era exorcizarea diavolilor. Oamenii simţeau o prezenţă demonică în agonia acelor vremuri şi în mintea lor nimic nu arăta mai limpede mîna Satanei în societate decît moda de a purta pantofi ascuţiţi ce erau de atîtea ori înfieraţi în predici. Uşoara notă de nebunie pe care o conţinea această frivolitate era

transformată în mintea oamenilor de rînd în semnul Diavolului.

Dansatorii erau animați de ostilitate față de cler și flagelanți. În nerăbdarea lor de a suprima aceste manifestări de nebunie care-i amenințau, preoții efectuau tot felul de acțiuni de exorcizare. Nebunia dispăru după un an, deși avea să apară din cînd în cînd în următoarele două secole. Oricare ar fi fost cauza, ea demonstra o supunere crescîndă față de supranatural pe care o remarcă și Papa. În august 1374, el anunță dreptul Inchiziției de a interveni în procesele pentru vrăjitorie, considerată de atunci un delict penal. Deoarece vrăjitoria se făcea cu ajutorul demonilor, Grigore a hotărît să fie pusă sub jurisdicția Bisericii.

Cînd se întoarse acasă, Enguerrand de Coucy își găsi țara de baștină cîștigînd, pentru prima dată în 30 de ani, superioritate în război. Franța avea acum un rege care, deși nu era căpitan, era un conducător iscusit, avînd un scop definit — recuperarea teritoriilor cedate. În perioada în care Enguerrand de Coucy a fost în Italia, Anglia pierduse majoritatea acestor teritorii și pe trei dintre ostașii ei cei mai buni : Sir John Chandos, Captal de Buch și Prințul Negru. Dacă Enguerrand ar fi fost activ în această perioadă de înviorare a țării sale în loc să fie neutralizat prin mariajul său englez, el ar fi avut un rol de mare importanță care, altfel, a fost preluat de Du Guesclin. Carol al V-lea, al cărui efort constant era de a obține ajutor de la marii baroni de ai căror sprijin depindea, făcu o încercare specială de a și-l apropia. Titlul de baron de Coucy, se spunea în acea vreme, era considerat „tot atît de înalt precum cel de rege sau prinț".

La întoarcerea sa, Enguerrand a fost chemat direct de rege care-l sărbători și se interesă în amănunt despre războiul papal. De la Paris, Enguerrand plecă acasă ca să se întîlnească cu soția lui „și, dacă a avut loc o întîlnire deosebită, aveau și destule motive", spunea Froissart, „deoarece nu se văzuseră de mult timp". Reunirea soților a fost urmată de marile onoruri făcute lui Enguerrand de Coucy în noiembrie 1374, cînd Carol al V-lea îl numi mareșal al Franței, trimițînd un cavaler sub flamura regală pentru a-i înmîna însemnele funcției. Constrîns încă de dublul său jurămînt, Coucy se simți obligat să

refuze bastonul. Totuşi, regele îi acordă o rentă anuală de 6 000 de franci la 4 august 1374 din care, în noiembrie, primi o primă rată de 1 000 de franci.

Departe de a-i păta numele, plecarea lui Enguerrand de Coucy din Franţa, în loc să ia parte la război, şi apoi continua sa neutralitate au fost considerate de ambele părţi ca o expresie a onoarei sale şi i-au slujit la protejarea moşiilor de atacul englezilor. În timpul raidului lui Knollys prin Picardia din 1370 „pămînturile seniorului de Coucy au fost lăsate în pace şi nimănui, bărbat sau femeie, nu i se făcea vreun rău dacă spunea că e de pe domeniul Coucy". Dacă fuseseră jefuiţi înainte de a li se cunoaşte identitatea, li se restituia suma îndoit. Un cavaler francez, Chevalier de Chin, profită cam necavalereşte de această binecunoscută imunitate, purtînd un steag cu blazonul lui Coucy într-o încăierare din Picardia în 1373. O mare uimire îi cuprinse pe englezi la vederea steagului. „Cum este posibil — se întrebară ei — ca seniorul Coucy să trimită oameni împotriva noastră cînd ar trebui să fie prietenul nostru ?" Însă încrederea în cinstea lui era atît de mare încît nu au luat în seamă steagul şi s-au abţinut să întreprindă represalii împotriva domeniilor lui, „nici să pună foc, sau să facă vreo stricăciune acolo".

Strategia plănuită de Carol era să evite o luptă majoră în timp ce întreprindea acţiuni militare sporadice împotriva fiecărui punct vulnerabil, făcînd presiuni cît se poate de mari asupra Aquitaniei. Pentru a recîştiga Castilia din nou ca aliată, îl trimise iar pe Du Guesclin în Spania în 1369 şi obţinu un rezultat spectaculos. Într-o „mare şi cruntă bătălie" lîngă Toledo cei doi fraţi vitregi, don Enrique şi regele Pedro, luptară corp la corp, folosind lovituri teribile de secure „fiecare scoţînd strigătul lui de luptă" pînă ce Pedro a fost învins şi luat prizonier. Froissart preferă totdeauna versiunile nobile, însă după spusele unui cronicar spaniol, poate mai bine informat, captura s-a făcut mai puţin onorabil. Înconjurat, prins în cursă într-un castel, Pedro îi făcu o ofertă lui Du Guesclin de şase domenii şi 200 000 de dubloni de aur pentru a-l lăsa să plece. Simulînd că acceptă, Bertrand îl scoase pe rege în secret şi apoi, deodată, îl predă lui Enrique. Faţă în faţă cu fratele său, Pedro „puse mîna pe cuţit şi l-ar fi ucis pe dată" dacă un cavaler francez vigilent nu l-ar fi prins de picior şi nu l-ar fi trîntit jos,

la care Enrique îl ucise cu o lovitură de pumnal și își redobîndi coroana.

Pentru Franța, rezultatul a fost o întregire de neprețuit a puterii sale maritime prin puterea maritimă a Castiliei iar pentru Anglia o teamă reînnoită de o invazie care-i micșora eforturile sale peste mări. După aceea pentru Anglia ghinioanele se ținură lanț. Prințul Negru se îmbolnăvi de dizenterie contagioasă care se răspîndi printre englezi și gasconi și, în cazul lui, printr-o crudă ironie, duse la hidrofizie. Cu membrele umflate, „era doborît de o atît de mare infirmitate a corpului încît de-abia se putea ține în șa" și, devenind mai greoi și mai vlăguit trebui să stea în pat. Pentru omul de acțiune și de o mîndrie nemăsurată ce trebuia să fie exemplu în luptă, era înnebunitor să se trezească infirm la 38 de ani din cauza unei boli umilitoare, cu atît mai mult cu cît situația se deteriora. Prințul fu cuprins de furie. Înainte ca lucrurile să ajungă la un punct tragic, se ivi un alt ghinion.

Animați de sentimente naționale, nobilii francezi răspundeau la chemarea coroanei, dînd înapoi castelele transferate, formînd mici grupări armate de 20, 50 sau 100 de soldați pentru a recupera orașe și puncte strategice din teritoriile cedate. Într-o astfel de încăierare, la începutul lui 1370, la Lussac, între Poitiers și Limoges, Sir John Chandos, seneșalul regiunii, cu o companie de circa 300 de oameni se ciocni cu o forță franceză lîngă un pod peste rîul Vienne. Descălecînd, ca să lupte pe jos, merse să se întîlnească cu dușmanii „cu steagul lîngă el, compania în jurul lui, cu blazonul pe piept... și cu sabia în mînă". Alunecînd pe pămîntul umed de rouă, căzu și o spadă dușmană îl răni pe partea ochiului orb, astfel că nu observă la timp lovitura. Sabia îi străpunse capul. Dintr-un motiv inexplicabil nu-și închisese vizorul coifului. Cuprinși de o furie extremă, oamenii lui îi învinseră pe dușmani și, după atîta încăierare și vărsare de sînge, izbucniră în lacrimi cu acea ușurință a simțămintelor medievale. Strîngîndu-se în jurul corpului neînsuflețit al conducătorului lor, „plînseră jalnic... își frînseră mîinile și se traseră de păr" strigînd „Ah, Sir John Chandos, floare a cavalerilor, blestemat fie sabia care te-a aruncat în brațele morții !" Chandos muri a doua zi și englezii din Guienne spuseră „că au pierdut totul de această parte a mării".

Ca arhitect și tactician al victoriilor englezilor la

Crécy, Poitiers și Najera, Chandos a fost cel mai mare comandant din tabăra sa, dacă nu cumva al ambelor tabere. Deși francezii s-au bucurat de pierderea suferită de dușmanul lor, au fost unii „cavaleri nobili și curajoși“ care au socotit-o o pierdere comună dintr-un motiv interesant. Chandos, spuseră ei, era „atît de înțelept și de inventiv“ iar regele Angliei avea atîta încredere în el încît ar fi găsit niște mijloace „ca să aducă pacea între regatele Angliei și Franței“. Chiar și cavalerii jinduiau după pace.

Cîteva luni după aceea, Prințul Negru ajunse la ultimul său act de război. Teritoriile îi alunecau din mîini, înghițite de grupările armate de sub conducerea ducelui de Anjou, energicul locotenent al regelui în Languedoc și de alte forțe conduse de Du Guesclin. În august 1370, politica lui Carol de negocieri pașnice cu orașele și nobilii îi aduse Limoges al cărui episcop, deși depusese jurămînt de credință Prințului Negru, se lăsă ușor cumpărat de ducele de Berry, locotenent al regiunii centrale. Pentru o scutire timp de 10 ani de la plata accizelor, magistrații și cetățenii au fost bucuroși să treacă de partea regelui Carol. Limoges ridică flamura cu flori de crin deasupra porților sale și după ceremonia respectivă, ducele de Berry plecă, lăsînd o mică garnizoană de 100 de lăncieri, prea mică ca să prevină ce avea să urmeze.

Înfuriat de „trădare“ și jurînd să facă orașul să plătească scump pentru aceasta, Prințul Negru s-a hotărît să dea un exemplu pentru a împiedica alte acte de trădare. Comandînd de pe o lectică, atacă Limoges cu o armată puternică, unde se aflau și doi din frații săi, plus elita cavalerilor. Porunci să se sape tunele sub ziduri, armîndu-le cu stîlpi de lemn care, cînd au fost aprinși, făcură ca zidurile să cadă. Năpustindu-se prin spărturi, soldații blocară ieșirile orașului și trecură la masacrarea locuitorilor indiferent de vîrstă sau sex. Urlînd de groază, oamenii căzură în genunchi înaintea lecticii prințului pentru a cere îndurare însă el „era atît de mînat de ură încît nu-i luă în seamă“. În ciuda ordinului lui ca nimeni să nu fie cruțat, au fost luate în captivitate unele personaje importante care aveau posibilitatea să-și plătească răscumpărarea inclusiv episcopul căruia Prințul îi aruncă „o privire fioroasă“, jurînd că-i taie capul. Totuși, printr-o înțelegere încheiată cu fratele Prințului, John de Gaunt, episcopul fugi la Avignon, ducînd cu el îngrozitoarea poveste.

Cavalerii care au fost martori sau au participat la măcel nu se deosebeau mult de cei care plînseră jalnic lîngă Chandos, însă reversul simţămintelor facile, în secolul al XIV-lea, era o insensibilitate generală în faţa spectacolului durerii şi morţii. Chandos a fost bocit pentru că era unul de-al lor în timp ce victimele de la Limoges nu erau cavaleri. În afară de aceasta, viaţa nu avea mare preţ căci, ce era trupul la urma urmei decît un stîrv şi existenţa pe pămînt doar o oprire în drumul spre viaţa veşnică ?

Drept pedeapsă, Limoges a fost prădat şi incendiat iar fortificaţiile rase de pe faţa pămîntului. Deşi povestea sîngeroasă, care s-a răspîndit în toată Franţa, a speriat fără îndoială opoziţia pentru moment, după un timp, a întreţinut ura faţă de englezi, ură care avea s-o aducă la Orléans pe Ioana d'Arc, 50 de ani mai tîrziu.

Cariera eroului s-a terminat cu nişte represalii la Limoges. Prea bolnav ca să guverneze, Prinţul predă conducerea Aquitaniei lui John de Gaunt ; în aceeaşi perioadă îi muri fiul cel mare, Eduard, în vîrstă de şase ani. În ianuarie 1371, părăsi Bordeaux pentru a nu se mai întoarce acolo niciodată. Cu soţia şi cu cel de-al doilea fiu al său, Richard, se întoarse acasă unde timp de şase ani trăi viaţa chinuită a unui invalid.

Deoarece Franţa avea acum iniţiativa, strategia militară a Angliei a fost de astă dată mai ales negativă. Obiectivul raidului sălbatic al lui Knollys prin nordul Franţei în 1370 era să provoace cît mai multe daune pentru a reţine forţele franceze departe de Aquitania. Forţele sale jefuiau satele şi dădeau foc recoltelor de grîu însă nu puteau să cucerească locurile fortificate sau să angajeze o luptă frontală. Fără perspectiva unor răscumpărări sau a gloriei, cavalerii săi deveneau din ce în ce mai nemulţumiţi pe măsură ce se apropiau de Paris, totuşi, ameninţarea lor era suficient de alarmantă ca să determine numirea lui Du Guesclin, în octombrie, în funcţia de conetabil.

Faptul că a fost luat de patru ori prizonier denotă fie că era un războinic impetuos, fie că era incapabil, însă Bertrand nu a fost un comandant care se năpustea în neştire de tipul lui Raoul de Coucy. Dimpotrivă, era precaut şi şiret şi un adept al războiului de uzură, de fapt calităţi pentru care l-a ales Carol. Prima sa faptă a fost de a încheia un pact separat cu un breton formidabil,

Oliver de Clisson, un individ cu un singur ochi, numit „Măcelarul“ după obiceiul de a reteza în luptă brațe și picioare. Echipa bretonă și sprijinitorii ei îl hăituiră pe Knollys și cînd compania lui s-a scindat din cauza dezertării unor cavaleri nemulțumiți, o învinse într-o luptă pe Loara inferioară. Lovind ici și colo, sau cumpărînd căpetenii engleze, forțele lui Du Guesclin au eliberat bucată cu bucată teritoriile cedate.

Avantajul crucial a fost cîștigat pe mare în iunie 1372 prin înfrîngerea unui convoi englez lîngă La Rochelle de către castilieni. Vasele engleze aduceau oameni și cai pentru a întări Aquitania și — în special — 20 000 de lire sterline pentru plata soldaților, sumă care se spunea că era suficientă pentru a întreține 3 000 de combatanți timp de un an. Informat de spionii lui despre această expediție, Carol apelă la alianța lui cu regele Enrique. Galioanele castiliene de 200 de tone acționate de 180 de vîslași liberi, nu ocnași, puteau fi manevrate mai ușor decît vasele de comerț engleze cu velatură pătrată care nu aveau posibilitatea de a naviga decît cînd bătea vîntul. Spaniolii au fost comandați de un amiral de meserie, Ambrosio Boccanegra, al cărui tată fusese amiralul lui Don Pedro însă, inspirat, trecu de cealaltă parte la momentul potrivit. Comandantul englez era ducele de Pembroke, un ginere al regelui Eduard, în vîrstă de 25 de ani, cu o reputație morală proastă și fără experiență navală. Intrînd în golf, navele lui au fost blocate de castilieni care le stropiră pînzele și punțile cu ulei și le incendiară cu ajutorul săgeților aprinse. De pe pupe sau „castele“, mai înalte decît cele ale dușmanului, ei aruncară pietre peste arcașii englezi. După o luptă de două zile, vasele engleze au fost incendiate și scufundate. Printre alte pierderi se număra și vasul care transporta banii.

Pierderea banilor slăbi poziția Angliei în Aquitania, poziție care depindea de plata trupelor. Supremația castiliană asupra mării amenința comunicațiile cu Bordeaux și, mai rău încă, deschise calea incursiunilor franceze pe țărmurile engleze. Gîndindu-se tocmai la aceasta, Carol își dezvolta o bază navală și își construia un șantier naval la Rouen de unde cele mai mari vase puteau naviga în susul Senei odată cu fluxul. Decît să aștepte să fie atacat acasă, regele Eduard care îmbătrînise, avînd acum 60 de ani, jură să plece el însuși peste mări „cu o astfel

de forță încît avea curajul să se lupte cu întreaga putere a Franței".

Adunîndu-și o altă flotă prin metoda obișnuită de „a reține" vasele comerciale cu stăpînii și echipajele lor, și luîndu-l cu el pe Prințul Negru, suferind, și pe John de Gaunt, regele Eduard plecă cu o mare forță armată, la sfîrșitul lui august 1372, să înfrunte pe castilieni dar a fost învins de vremea nefavorabilă. Vînturile potrivnice care bătură timp de nouă săptămîni i-au întors din drum flota sau i-au ținut-o în port în repetate rînduri, pînă cînd anotimpul a devenit prea întîrziat pentru a-i permite să plece. Regele trebui să renunțe la întreprinderea sa cu prețul unor enorme cheltuieli și pierderi reprezentînd provizii și echipament, plata și întreținerea marinarilor și soldaților, întreruperea comerțului, prejudiciile economice aduse armatorilor și, nu în ultimul rînd, nemulțumirea crescîndă față de război.

Tehnologia medievală putea să ridice minuni ale arhitecturii la o înălțime de 60 de metri, să construiască mecanismul complicat al unui război de țesut însă nu putea să proiecteze o velatură și un tangon care să îndrepte pînzele după direcția vîntului. Războiul, comerțul și istoria sînt create prin astfel de accidente ale minții omenești.

Eșecul naval a determinat indirect tragica soartă a celui de al treilea mare soldat al Angliei, Captal de Buch. În timp ce flota lui Eduard se afla în dificultate, francezii recucereau La Rochelle și împrejurimile. În timpul acestor lupte, Captal căzu prizonier. A fost prins noaptea de un grup franco-castilian sub comanda lui Owen de Wales, un protejat al Franței care pretindea că este adevăratul prinț al Țării Galilor. Deși Captal luptă din răsputeri la lumina torțelor, el a fost învins. Contrar obiceiului cavaleresc, Carol îl ținu în închisoare în Temple la Paris, fără a se bucura de privilegiul răscumpărării. Soarta lui Captal provocă mirare și nedumerire printre cavaleri.

Pentru Carol al V-lea scopul politic era mai important decît cultul cavalerismului. El nu-i iertase niciodată lui Captal că îl abandonase după bătălia de la Cocherel, în 1364, cînd Captal s-a aliat întîi cu francezii drept răsplată pentru veniturile mari pe care i le acordase Carol și apoi trecuse din nou de partea englezilor. Sufletește era devotat tovarășului său de arme, Prințul Negru, și cînd războiul reîncepu în 1369, repudie omagiul său

faţă de regele Franţei, dădu înapoi proprietăţile, şi se alătură englezilor. Carol era hotărît acum să-l ţină în afara operaţiunilor militare.

Deşi Eduard s-a oferit să trimită în schimbul lui trei sau patru prizonieri francezi a căror răscumpărare se ridica la 10 000 de franci, Carol refuză ca neînfricatul gascon să fie răscumpărat, chiar dacă el salvase soţia şi familia lui Carol la Meaux. În timp ce Captal lîncezea în captivitate, nobilii francezi îl implorau pe rege să nu-l lase pe un cavaler curajos să moară în închisoare însă Carol le spuse că acesta este un războinic puternic care, dacă ar fi liber să lupte din nou, ar recuceri multe locuri. De aceea el l-ar elibera numai dacă ar trece de partea „franceză", ceea ce Captal refuză. Fiind din nou rugat de un grup al cărui purtător de cuvînt era acum Enguerrand de Coucy, regele reflectă puţin şi întrebă ce ar trebui să facă. Coucy răspunse „Sire, dacă l-aţi pune să jure că niciodată nu va ridica armele împotriva francezilor, l-aţi putea elibera şi ar fi spre cinstea voastră".

„O vom face, dacă el va vrea" îl asigură regele, însă Captal, slab şi sleit de puteri, spuse că „nu va face niciodată un astfel de jurămînt chiar dacă ar fi să moară în închisoare". Făcînd această alegere, ca niciodată să nu mai vadă spada, calul sau libertatea, a fost cuprins de disperare, nu mai voi să mănînce şi să bea, şi muri după patru ani de detenţie, în 1376.

După expediţia nereuşită a lui Eduard, englezii mai făcură o încercare. Au strîns o nouă armată care număra probabil cam 4 000—5 000 de oameni deşi cronicarii menţionau „10 000" şi „15 000". Condusă de John de Gaunt, duce de Lancaster, fără participarea tatălui sau fratelui său mai mare, amîndoi acum inapţi pentru război, armata traversă Canalul, la Calais, în iulie 1373, cu scopul de a se îndrepta în marş spre Aquitania. A fost cel mai ciudat şi mai lung marş al războiului.

Deşi se presupunea că vor o luptă decisivă în care englezii erau de obicei mai buni, Lancaster n-a apucat-o direct spre sud unde l-ar fi întîlnit în drum pe Du Guesclin cu armata sa. În loc de aceasta, aleseră drumul cel lung ce înconjura Parisul, lansîndu-se în incursiuni de jefuire prin Champagne şi Burgundia, de-a lungul înălţimilor centrale din Auvergne şi, în cele din urmă, după cinci luni şi aproape 3 000 de km parcurşi, ajunseră în Aquitania. Probabil că faimoasa ofensivă, chiar dacă

indirectă, era menită să răspîndească distrugerea ca și ofensiva lui Knollys și, în plus, de a-i împiedica pe francezi să organizeze o eventuală invazie a Angliei. Poate Lancaster dorea pur și simplu o ocazie mai largă pentru a găsi aventuri cavalerești și pradă spre a plăti astfel ceea ce statul nu reușea.

Mărșăluind 12 sau 15 km pe zi, în cele trei formațiuni de marș obișnuite, englezii se dedau la prădăciuni pentru a provoca, prin plîngerile locuitorilor, lupta cavalerilor francezi. Această tactică eșuă datorită interzicerii stricte dictate de Carol și a faptului că populația era încurajată să se ascundă în orașele fortificate. Marșul lui Lancaster s-a prelungit pînă în perioada frigului și al ploilor de toamnă ; proviziile se sfîrșiră, caii pieriră de foame, nevoile se transformară în lipsuri și lipsurile într-o indigență acută. Oamenii ducelui de Burgundia, mergînd pe urmele armatei, îi nimiceau pe soldații rămași în urmă ; datorită rezistenței locale englezii suferiră mai multe pierderi, în sud, Du Guesclin punînd ambuscade. Noiembrie îi găsi pe platoul deschis, bătut de vînturi de lîngă Auvergne ; cavalerii fără cai mergeau pe jos, unii își aruncaseră armura ruginită, alții au fost văzuți cum își cerșeau pîinea la intrarea în Aquitania. Din armata vlăguită care se tîra spre Bordeaux în timpul Crăciunului, jumătate din oameni și aproape toți caii pieriseră.

Rămăseseră destui ca să mențină vechea Aquitanie, redusă acum la frontierele sale inițiale dar prea puțini pentru a recîștiga ceea ce fusese pierdut. Pe la 1374, tratatul de la Brétigny fusese anulat. Cu excepția portului Calais, Anglia nu mai rămăsese decît cu ce avusese înainte de Crécy. Englezii nu aveau posibilitatea de a deține teritorii fără mijloacele financiare pentru a întreține o armată în afara țării și, odată cu izbucnirea războiului, nici nu aveau cum păstra regiunile cedate a căror populație devenise ostilă. Nici superioritatea militară nu era în stare de a învinge un adversar care refuza o luptă decisivă. În august 1374 regele Eduard declară că este gata să încheie un armistițiu.

Venise timpul pentru ambele părți. Carol al V-lea, folosindu-și mintea, și Du Guesclin, prin tacticile sale neortodoxe s-au unit pentru a făuri o strategie bazată pe recunoașterea posibilului — antiteza directă a luptei pentru onoare, principiul de bază al cavalerismului. Deși cronicarii și propagandiștii contemporani încercau să facă

din Du Guesclin „Al zecelea merituos“ și Cavalerul Perfect, iar biograful lui Carol, Christine de Pisan, îl elogia pe rege pentru orice în afară de contribuția sa reală, adevărul este că tocmai calitățile necavalerești ale acestor două personalități puternice au salvat Franța de la ruină. Carol și-a atins scopul său militar însă cu prețul unei țări devastate și epuizate. După o oarecare amînare, el a fost de acord să trimită soli la Bruges pentru tratative de pace.

Capitolul 13

Războiul lui Enguerrand de Coucy

La Bruges nu s-a ajuns la nici un tratat de pace deoarece englezii erau hotărîţi să-şi păstreze posesiunile din Franţa sub propria lor suveranitate în timp ce Carol al V-lea era şi el hotărît să recîştige suveranitatea asupra Guiennei, cedată la Brétigny. Avocaţii săi susţinură că cedarea suveranităţii nu avusese nici o justificare deoarece ea viola jurămîntul sacru de omagiu, prin urmare Prinţul Negru şi regele Angliei s-au făcut vinovaţi de răzvrătire ce putea fi comparată cu aceea a lui Lucifer împotriva lui Dumnezeu. Deşi aceasta satisfăcea grija de o viaţă a lui Carol de a prezenta un caz juridic, englezii nu au fost impresionaţi. Pentru a evita eşuarea totală a negocierilor care fuseseră purtate cu mari cheltuieli şi fast de către ducele de Burgundia şi Lancaster (Burgundia primi 5 000 de franci pe lună pentru cheltuieli) s-a căzut de acord asupra unui armistiţiu pe un an începînd cu iunie 1375, tratativele urmînd să fie reluate în noiembrie.

Lăsate fără activitate prin armistiţiu, companiile din Franţa reîncepură să jefuiască poporul pe care-l eliberaseră de curînd. Cu mai puţin de un an înainte, în ianuarie 1374, guvernul regal încercase printr-o ordonanţă să pună unităţile sub control. Ordonanţa prevedea un sistem de companii autorizate, cu plată fixă, sub conducerea căpitanilor numiţi de coroană cărora li se cerea să se lase de prădăciuni şi erau făcuţi răspunzători pentru purtarea oamenilor lor, în caz contrar fiind pedepsiţi. A fost o

încercare lăudabilă însă campaniile libere se dovediră prea mult parte dintr-un sistem militar ca să fie desființate sau îmblînzite. Brigandajul lor continuă.

„Foarte necăjit“ din această cauză, regele se consultă cu consilierii săi asupra a ceea ce avea de făcut. Ei „își aduseră aminte de baronul de Coucy“. El urma să devină un alt Pied Piper care ar fi avut posibilitatea de a scoate briganzii din Franța într-un război dincolo de hotare. Un război al său.

Procesul baronului de Coucy împotriva ducilor de Austria și hotărîrea lui de a-l continua erau bine cunoscute. În acest fel, el putea servi Franța nestingherit de legăturile sale cu Anglia. Bureau de la Rivière și Jean de Mercier, șambelanul și vistiernicul regelui îi făcură propunerea că, dacă lua în serviciul său companiile a vreo 25 de căpitani din diverse părți ale Franței și le-ar conduce împotriva ducilor de Hapsburg, regele i-ar da 60 000 de livre pentru plata lor și ar plăti costul campaniei. El ar trebui să-i înlăture îndeosebi pe îndărătnicii bretoni, acoliții lui Du Guesclin și Clisson care comiseseră jafuri cumplite după terminarea oficială a războiului.

Experiența lui Enguerrand de Coucy cu mercenarii din Lombardia i-a fost suficientă pentru a-i arăta pericolele unei asemenea campanii chiar dacă servea enorm scopului său. Avea acum 35 de ani, era destul de bogat ca să împrumute bani în acel an ducelui de Berry însă nu atît de bogat să finanțeze o campanie împotriva Hapsburgilor din propriile sale mijloace. A fost de acord să-l scape pe rege de briganzi. Printre căpitanii care au fost recrutați sub steagul lui Coucy erau fratele conetabilului, Olivier du Guesclin care ocupase și devastase pămînturile ducelui de Berry și vărul său Sylvestre Budes, șeful unei companii bretone care fusese o adevărată năpastă pentru papa și orașul Avignon unde jefuise chiar și grîul trimis de rege pentru a salva populația de foamete în 1375. Papa implorase, negociase, plătise și excomunicase în zadar. Plătea acum bretonilor 5 000 de franci și a fost de acord să revoce excomunicarea dacă aceștia ar fi mers cu Coucy. Se răspîndi „mare groază“ prin toată Burgundia cînd plecară spre nord de-a lungul malului stîng al Ronului ; curierii relatau despre înaintarea lor, orașele și satele își trimiteau crainici să caute ajutor. Ca niște lăcuste, bretonii, la

care se alăturau alte companii, trecură prin Champagne în iulie, străbătură Lorena în august, și Alsacia, care făcea parte din domeniul Hapsburgilor în cadrul Imperiului, în septembrie.

Cavalerii din Picardia, Artois, Vermandois și Hainault veniră cu scutierii lor și cu soldații pentru a se „prezenta cu onoare" la acțiunea lui Coucy. „Onoare" însemna în lexiconul cavalerismului lupta împotriva altor cavaleri, în cazul acesta, împotriva austriecilor. Elasticitatea gîndirii omenești permitea onoarei să nu fie afectată de faptul că se însoțea cu mercenarii și briganzii. Printre recruți erau Raoul de Coucy, unchiul lui Enguerrand, viconții de Meaux și de Aunay, alți *seigneurs* și nu în ultimul rînd celebrul și energicul războinic Owen de Wales. Fiul unui tată executat de regele Angliei, Owen fusese crescut la curtea lui Filip al VI-lea. Îndrăzneț, trufaș, cutezător și războinic, luptase la Poitiers, în războaiele din Lombardia din anii 1360, pentru și împotriva ducilor de Bar în Lorena, ca lăncier independent în Spania, și cu Du Guesclin în campaniile din anii 1370 în timpul cărora renunțase la conducerea unei incursiuni navale pe Insulele Channel pentru a-l captura pe Captal de Buch.

În 1375, Owen se întorcea de curînd de la asediul reușit al orașului St. Sauver-le-Vicomte pe coasta Normandiei unde pentru prima dată se folosiseră tunurile cu un efect notabil. Patruzeci de „mașini" mari și mici, care aruncau ghiulele din fier și piele precum și pietre, nu reușiră să dărîme zidurile însă îi hăituiră atît de mult pe apărători încît aceștia n-au mai avut posibilitatea să continue rezistența. „Ei erau atît de bombardați de către mașini încît nu îndrăzneau să meargă în oraș sau în afara castelului ci stăteau în turnuri". Chiar și acolo o ghiulea pătrunse într-o cameră unde zăcea bolnav un căpitan englez ; se rostogoli în jurul zidurilor de mai multe ori ca și cum chiar „trăsnetul intrase în cameră", convingîndu-l pe căpitan că i-a sunat ceasul, după care sparse podeaua și căzu în camera de dedesubt.

În baza contractului cu Enguerrand de Coucy din 14 octombrie 1375, teribilul Owen urma să conducă 400 de oameni cu o plată de 400 de franci pe lună, plus încă 100 de franci pentru locotenentul său, Owen ap Rhys. Nu putea fi subordonat nici unui alt căpitan și nu

avea voie să încheie nici o alianță pînă ce nu avea să fie eliberat de angajamentul său în timp ce Coucy, la rîndul său, nu va încheia nici o pace fără acordul lui Owen. Orice oraș sau fortăreață cucerită de Owen urma să fie cedată baronului de Coucy însă el avea dreptul să-și păstreze prada și acei prizonieri care valorau sub 200 de franci ca răscumpărare. De la cei cu răscumpărări mai mari, Enguerrand de Coucy urma să primească o șesime din valoare și, în cazul cînd ar fi fost capturat însuși ducele de Austria, Owen trebuia să-l predea baronului de Coucy în schimbul a 10 000 de franci.

Acțiunea deveni o mare tentație pentru spadele neobosite atrăgînd 100 de cavaleri din Ordinul Teutonilor. De-abia se uscase cerneala de pe documentul armistițiului de la Bruges că au și sosit cavalerii englezi la întîlnire, atrași de faptul că la conducere se afla ginerele regelui Angliei. Bine înarmați, pe cai frumoși cu frîie de argint, purtînd platoșe, coifuri strălucitoare și tunici lungi, bogate, englezii în număr de „6000", împrumutară înfricoșătoarea lor reputație întregii armate a lui Coucy cu rezultatul că adversarii aveau să-i identifice pe toți combatanții ei cu denumirea de *Engländer*.

Numărul total, deși incert se aprecia la 40, 50, 60 sau chiar 100 000 de oameni. Evaluat după numărul căpitanilor era probabil în jur de 10 000, comparabil cu armata condusă de Du Guesclin în Spania. O cronică alsaciană menționează 16 000 de cavaleri, „cu coifuri și glugi". Toți observatorii menționează coifurile ascuțite și mantiile groase cu glugi purtate împotriva frigului, denumite *Gügler* (de la cuvîntul german-elvețian pentru glugă sau vîrf) care dădură numele războiului cunoscut sub numele de războiul glugilor.

Înainte de a pleca, Enguerrand de Coucy se îngriji de viitorul sufletului său în caz că avea să moară. Conform rangului său, plăti abației din Nogent-sous-Coucy să se facă două slujbe „în fiecare zi și pentru totdeauna" pentru el, strămoșii și urmașii lui. Instrucțiunile lui, ca mai toate de acest fel, erau clare și amănunțite, nelăsînd nimic la voia întîmplării. Rugăciunile trebuiau făcute în fața icoanei Fecioarei Maria în capela deja menită să fie locul pentru mormîntul lui și al soției sale. Au fost alocate 100 de lire pe an pentru întreținerea călugărilor și nevoile

serviciului divin. Banii urmau să fie luați din arendele „permanente“ și din acele „*taille*“ datorate baronului de Coucy de către anumite orașe, stabilite cu exactitate, 50 livre de la unul, 45 de livre și 10 sous de la altul, 4 livre și 10 sous de la al treilea. Ca și contemporanii săi, Enguerrand se baza pe o lume veșnică, fără schimbări. El a mai donat călugărilor din Nogent, pentru propria lor folosință, dreptul de pescuit în rîul Ailette pe o anumită distanță de la Rue de Brasse la Pont St. Mard.

Solidă și veșnică, moștenirea baronului de Coucy nu manifesta urgența unor donatori. Captal de Buch, într-un testament din 1369, anul în care abandonă jurămîntul de credință pentru Franța, a simțit evident nevoia consfințirii imediate. El lăsă 40 000 de scuzi de aur pentru 50 000 de slujbe, toate să fie ținute într-un an dujă moartea sa plus lumînări care să fie aprinse permanent și alte danii.

Acești bani pentru liturghii care trebuiau ținute pe perioade de la 30 sau 50 de ani sau pe veșnicie și în care erau pomenite de obicei și rudele donatorului, asigurau locuri de muncă pentru cler și venituri pentru biserici. Preoții care nu aveau alte atribuții, puteau să-și asigure existența din aceste danii și să ducă, după cum se considera în mod obișnuit — o viață de trîndăvie și desfrîu. Prințesa Țării Galilor întreținea trei preoți a căror singură datorie era de a spune rugăciuni pentru soțul ei decedat.

Deși forțele sale jefuiau Alsacia de 6 săptămîni, din octombrie și noiembrie, Enguerrand de Coucy încă nu preluase comanda. Întîrzierea lui este prima enigmă printre multe altele ce nu pot fi dezlegate din acest război ciudat purtat în timpul iernii, din cauza informațiilor care lipsesc și a aspectelor contradictorii din relatări. A amînat în mod deliberat pentru a istovi și mai mult companiile slăbite din cauza vitregiilor iernii? Faptul că în 1365 și Du Guesclin nu și-a început marșul peste Pirinei pînă în decembrie poate fi un indiciu. Însă Enguerrand avea intenția limpede de a lupta pînă la capăt cu vărul mamei sale, Leopold, nu numai să ducă companiile după potcoave de cai morți peste munții Jura și să-și piardă oamenii în zăpezile de pe munți.

La sfîrşitul lui septembrie el scrisese ducelui de Brabant, vicar imperial în Alsacia, aducîndu-i la cunoştinţă intenţia sa de a cere Brisgau, Sundgau şi micul comitat Ferrette şi primise asigurarea că nu se va întreprinde nici o acţiune din partea Imperiului pentru a se împiedica încercările sale de a obţine dreptate. Apoi, spre a găsi o justificare pentru un război drept şi pentru a se distinge de un căpitan oarecare de mercenari, Enguerrand de Coucy a mai scris oraşelor Strasbourg şi Colmar din Alsacia afirmînd că nu le ameninţă cu nimic, arătînd numai revendicările sale faţă de vărul lui, şi le îndemnă să nu se alarmeze, ci să-l ajute să-şi obţină drepturile. Se oferi să le explice mai pe larg cauza sa dacă o doreau. Aceasta nu mai cerea nici un răspuns deoarece companiile făceau deja cele mai cumplite fărădelegi sub zidurile oraşului.

Dacă strigătul de groază din cronicile locale este o mărturie, atunci niciodată n-a fost un măcel mai mare decît în Alsacia. Patruzeci de sate din Sundgau au fost jefuite şi distruse, 100 de locuitori din Wattwiller omorîţi fără milă, bărbaţi şi femei au fost puşi să-i slugărească pe briganzi, mănăstirea franciscană din Thann incendiată pînă în temelii, mănăstirea Schoenensteinbach atît de distrusă încît a fost părăsită şi terenurile ei au rămas nelucrate timp de 20 de ani. Companiile stabiliră tributul lor obişnuit pe care bogaţii îl plătiră în bani, cai şi stofe frumoase iar săracii în încălţăminte, potcoave şi cuie. Cînd a fost întrebat ce scop avea campania lor, unii căpitani răspunseră că au venit pentru „60 000 de florini, 60 de armăsari de luptă şi 60 de veşminte de aur". Episcopul şi magistraţii din Strasbourg plătiră 3 000 de florini pentru ca oraşul să nu fie atacat. Un grup de săteni care reuşiră să omoare 20 de duşmani încartiruiţi în localitatea lor, au fost supuşi la asemenea cruzimi ca pedeapsă încît îndrăzneala se transformă în disperare şi sătenii fugiră, părăsindu-şi casele.

La început, căpitanii din slujba baronului de Coucy încercară să menţină disciplina şi unii trimiteau la spînzurătoare aproape în fiecare zi soldaţi dedaţi la fărădelegi pentru a se opri dezordinea. Pedepsirea violentă a oamenilor obişnuiţi cu forţa nelegiuită nu reuşea să înfrîneze violenţa.

În fața invaziei, Leopold adoptă aceeași strategie ca cea adoptată de Carol al V-lea : porunci alsacienilor să distrugă tot ce putea să ajute la adăpostirea sau hrănirea dușmanului și să se retragă cu bunurile și proviziile lor în orașele și castelele înconjurate de ziduri. Ca și Carol, el porunci fortificarea orașelor și castelelor capabile de apărare, distrugerea altora și incendierea satelor din afara zidurilor. Pe hîrtie asemenea porunci sînt ușor de îndeplinit ; în practică, pentru un țăran ar fi fost un chin cumplit să distrugă sau să vadă că i se distruge produsul muncii sale, bruma de avut care-i asigura viața pentru încă un an. În ce măsură s-au aplicat într-adevăr aceste măsuri drastice este greu de spus.

Lipsindu-i oastea necesară pentru a o înfrunta pe aceea a baronului de Coucy, Leopold se retrase în fortăreața Breisach peste Rin, bazîndu-se pe faptul că va provoca rezistența elvețienilor care vor respinge inamicul și nu-l vor lăsa să înainteze. El avea motive dureroase să cunoască capacitatea de luptă a supușilor săi elvețieni.

Fie reală, fie legendară, sfidarea lui Wilhelm Tell față de epistatul Gassler la începutul secolului personifica lupta împotriva tiraniei hapsburgice. De două ori în următorii 60 de ani elvețienii îi umiliră pe cavalerii hapsburgici. La Morgarten și Laupen în 1315 și 1339 victoriile soldatului pedestru asupra cavalerului călare au rămas celebre în istoria militară. La Morgarten în cantonul împădurit Schwyz, elvețienii, ascunși deasupra unei trecători din munți, aruncară bolovani și trunchiuri de copaci peste cavalerii care treceau prin defileul îngust și apoi se năpustiră asupra forțelor cuprinse de panică omorîndu-i pe cavaleri ca pe „niște oi într-un țarc". Au fost nemiloși deoarece nu așteptau răscumpărări și ieșiră învingători de pe cîmpul de luptă deoarece ei, și nu dușmanii lor, aleseseră unde să lupte. Cavalerii dădură vina pe teren pentru înfrîngerea suferită și, de fapt, dezavantajul cavaleriei în munți, unde nu era posibil să ataci, a fost un element nu mai puțin important decît spiritul sfidător al cantoanelor, datorită căruia elvețienii și-au dobîndit în cele din urmă independența.

La Laupen, pe o colină deschisă, nu mai poate fi invocată scuza că terenul a fost cauza înfrîngerii suferite.

Acolo, recruții din Berna, la care s-au alăturat munteni din Cantoanele Forestiere înaintară sub comanda unui cavaler din partea locului și-și ocupară poziția pe o colină care urma să fie urcată de cavalerii hapsburgi. În încleștare, elveții, deși înconjurați, formară o falangă sub formă de „arici" care rămase pe loc și rezistă atacului. În timp ce îi obligară pe cavaleri la o luptă corp la corp, lovindu-i cu halebardele — o combinație de secure și suliță — rezervele lor îi atacară pe la spate pe nobili și-i răpuseră. De pe cîmp au fost strînse 70 de coifuri și 27 de flamuri ale nobililor. Deși trecuse o generație de atunci, poate că Güglerii fuseseră puși în gardă.

Elveții reacționară fără entuziasm la chemările lui Leopold de a organiza apărarea împotriva lui Enguerrand de Coucy. Îi urau pe Hapsburgi mai mult decît se temeau de invadatori. Cele trei Cantoane Forestiere din centrul țării refuzară să întreprindă vreo acțiune. Conduși de Schwyz, cel mai îndrăzneț din cele trei cantoane, patronismul națiunii viitoare, ei spuseră că n-au nici un interes să se sacrifice pentru apărarea teritoriului lui Leopold împotriva baronului de Coucy care nu-i jignise niciodată. Ei vor rămîne „spectatori ai acestui război" cu excepția cazului în care vor trebui să se apere împotriva învingătorului dacă ar fi mers prea departe. Totuși, Zürich împreună cu Berna, Lucerna și Solothurn au fost de acord să apere Aargau, regiunea de lîngă Alsacia de-a lungul rîului Aar, deoarece le atingea frontierele și era „drumul" lor.

În ziua sfîntului Martin, la 11 noiembrie, sau în jurul acestei date, Enguerrand de Coucy sosi în Alsacia cu 1 500 de oameni pentru a prelua comanda. Pînă atunci, odată cu apropierea iernii, regiunea fusese pustiită încît nu se mai găseau provizii și furaje. În acest moment, în relatări apare o deformare a evenimentelor care, provenind de la Froissart care avea să afle multe despre peripețiile lui Enguerrand din gura acestuia, este inexplicabilă. După spusele lui Froissart, niște comandanți răzvrătiți convocară o adunare ca să-l acuze pe baron că i-a înșelat. „Cum vine asta ?" strigară ei. — „Acesta este ducatul Austriei ? Baronul de Coucy ne-a spus că este cea mai bogată țară din lume și o găsim săracă. Ne-a înșelat. Dacă am trece

Rinul nu ne-am mai întoarce niciodată căci am fi omorîţi sau capturaţi de dușmanii noștri germani care sînt oameni fără milă. Să ne întoarcem în Franța și blestemat să fie acela care mai înaintează !".

Bănuind că este pe punctul de a fi trădat, Enguerrand le vorbi blînd, spunînd „Domnilor, aţi luat banii și aurul meu, pentru care sînt foarte îndatorat regelui Franței, și sînteţi obligaţi prin jurămînt și prin credință să vă achitaţi loial de această îndatorire. Altfel voi fi cel mai dezonorat bărbat din lume". Însă companiile refuzară să se miște, pretextînd că Rinul este prea larg pentru a fi traversat fără corăbii, că nu cunoșteau drumurile de dincolo și că „nimeni n-ar trebui să scoată soldaţii în afara graniţelor unei ţări bogate cum aţi făcut dumneavoastră".

Rinul, care face un cot în unghi drept la Basle, nu ar fi trebuit de fapt să fie trecut pentru a intra în Aargau. Dar în mintea oamenilor de rînd din vremea aceea el părea larg, deși nu era precis localizat. Pentru mercenari lumea în care călătoreau era tot la fel de puţin cunoscută ca și scopurile politice pentru care erau folosiţi. Enguerrand de Coucy încercă să-i convingă că, odată ce vor traversa munţii întunecaţi pe care-i vedeau înaintea lor, vor găsi pămînturi bune, dar fără folos. Într-un mesaj trimis din partea lui Leopold i se oferea lui Enguerrand unul din teritoriile pe care le ceruse, comitatul Ferrette cu un venit de 20 000 de franci pe an, însă oferta fu respinsă deoarece Coucy și sfetnicii săi o considerară prea mică.

În versiunea lui Froissart, descoperind că oamenii lui nu vor să meargă mai departe, baronul a fost „foarte dezamăgit" și „sfătuindu-se cu sine însuși ca un cavaler înţelept și clarvăzător" s-a gîndit că mercenarii ar fi putut tot așa de bine să-l vîndă ducelui de Austria în locul plăţii promise „și dacă va fi predat germanilor, nu va fi niciodată eliberat". După ce se sfătui cu prietenii lui, hotărî că era mai bine să se întoarcă în Franța. Plecă în taină, noaptea, numai cu doi însoţitori, „deghizat", și de-abia după ce a călătorit două zile, fiind departe de pericol, cei mai apropiaţi prieteni ai săi au aflat de plecarea lui. Cînd ajunse în Franța, regele și fraţii săi au fost „foarte uimiţi deoarece îl credeau în Austria și li se păru că văd trei stafii". Cerîndu-i-se să povestească ce

s-a întîmplat, baronului de Coucy nu-i fu greu să explice toată afacerea „deoarece era un vorbitor elocvent și avea o scuză reală". El povesti regelui și ducilor tot ceea ce se întîmplase „pentru ca să se vadă că el avea dreptate iar companiile erau de condamnat".

Faptul că nimic asemănător nu s-a întîmplat, ilustrează ce fel de relatări circulau în Evul Mediu. Enguerrand de Coucy și companiile sale au înaintat într-adevăr spre Aargau, părăsind Alsacia în ziua de Sf. Ecaterina, la 25 noiembrie, și ajunseră la Basle, unde se învîrtiră în jurul orașului vreo trei zile într-o demonstrație de forță, probabil pentru a descuraja orice opoziție față de înaintarea lor peste munții Jura. Se spune că episcopul de Basle le dădu liberă trecere din ură față de Berna.

Cînd se apropiară se văzu că întunecimea purpurie a munților Jura era dată de pinii care acopereau un lanț de înălțimi joase ce nu treceau de nivelul copacilor. Mergînd de-a lungul unui torent care curgea spre Franța în direcție opusă, soldații cu glugi trecură peste creste, forțară trecătorile la Hauenstein și Blasthal, coborîră printre cătunele din vale, prădînd și distrugînd în drumul lor pînă ce ajunseră la Aar, un afluent larg al Rinului care marca granița Aargau-lui. Întîmpinînd slabă rezistență deoarece seniorii din regiune fugiseră înaintea sosirii invadatorilor să se refugieze la Leopold, cuceriră castelele și vechiul pod de lemn din Olten.

Convocați urgent de Leopold, locuitorii Bernei plecară să-i întîmpine pe dușmani, însă văzîndu-i pe nobili că-și părăsesc domeniile se întoarseră dezgustați acasă. Înfricoșați, toți locuitorii din Aargau abandonară armele și satele spre a se refugia în oraș, lăsîndu-i pe Gügleri stăpîni pe regiune. Înfuriat de neascultarea locuitorilor din Berna, Leopold pustii fără milă totul în fața dușmanului. Oamenii lui incendiară cîmpurile și recoltele, tăiară pomii și lăsară o nenorocire atît de mare încît locuitorii satelor mici cu greu reușiră să lupte în acea iarnă împotriva lupilor. Poporul înrăit își bătea joc de austriecii care „locuiau dincolo de Rin, siguri ca într-un cufăr". Îl acuzară pe contele Rudolph de Nidau și pe alți seniori din partea locului că ar fi dat drumul torentului care devastase cantoanele.

Soldații lui Enguerrand de Coucy au luat ce au mai găsit. Împărțindu-se în trei grupuri se răspîndiră din ce în ce mai adînc în Aargau deoarece îi mîna foamea și jaful. Enguerrand își stabili cartierul general la mai puțin de 15 km est de rîu în abația St. Urbain, ce avea în spate niște dealuri acoperite de brazi și în față o pajiște largă. După relatările abației, el rămase acolo 18 zile. Cele mai importante orașe din Aargau fuseseră puse zălog pentru partea neplătită din zestrea mamei sale. Dacă ar fi putut să cucerească aceste orașe, și-ar fi îndeplinit obiectivul dar fărîmițarea forțelor sale și tăria zidurilor făcu acest lucru nerealizabil. Nu a avut mai mult succes decît a avut Eduard în Franța. Chiar și micul oraș Büren din valea Aarului rezistă la un asediu pe care baronul de Coucy îl conduse personal, deși seniorul său, contele de Nidau, își primi pedeapsa pentru duplicitatea lui, fiind omorît de o săgeată inamică cînd își scoase capul pe fereastră.

În frigul din decembrie, companiile umblînd să jefuiască în grupuri mici ajunseră pînă la hotarele orașului Zürich și Lucerna. Dispersarea lor le făcu vulnerabile în timp ce crimele comise provocară riposta elvețienilor. În Schwyz, lîngă lacul Sempach, în districtul muntos Entlibuch, o țărănime curajoasă, mîndră de vechile ei privilegii, strînse un corp de armată format din mai multe sute de oameni. Animați de exemplul lor, tinerii din Lucerna, împotriva poruncilor, au trecut noaptea peste ziduri pentru a li se alătura împreună cu alții din orașele învecinate. La 19 decembrie, grupul, numărînd cam 600 de oameni, încercui orășelul Buttisholz, unde erau încartiruiți vreo „3000“ de Gügleri. Elvețienii atacară, omorîră 300, și-i arseră pe alții de vii în biserica unde se refugiaseră. Ceilalți au fost puși pe fugă. Triumfători, oamenii din Entlibuch, cu arme și trofee capturate, s-au întors înapoi în munți. Văzîndu-i trecînd, un nobil care nu luptase, striga în bătaie de joc din castelul său către un muntean călare pe un cal de luptă și purtînd coiful și platoșa unui cavaler omorît : „Nobile domn de sînge nobil, trebuie ca oamenii de rînd să poarte asemenea arme ?“ Cel din Entlibuch replică : „Domnule, în ziua de azi sîngele nobililor și al cailor este atît de amestecat încît nu-i mai putem deosebi

pe unul de altul". Pe locul luptei s-a ridicat un monument comemorînd *Niederlage der Gügler*.

Berna, orașul Ursului, prinse curaj la auzul acestei vești. În șase zile s-a strîns o oaste formată din locuitori ai Bernei și ai orașelor învecinate, inclusiv Nidau și Laupen, sub conducerea magistratului șef al Bernei. În noaptea de Crăciun, această oaste luă prin surprindere o companie de bretoni la Jens, la 40 de km depărtare, omorînd încă 300 de Gügleri, înregistrînd pierderi mici de partea lor din moment ce au putut să atace din nou în noaptea următoare.

De data aceasta, obiectivul era abația din Fraubrunnen unde era încartiruit un dușman important, Owen de Wales, cu o mare companie. Ducînd steagul cu Ursul, cetățenii merseră în noaptea de 26, printr-un frig puternic și încercuiră abația înainte de apariția zorilor. Scoțînd strigăte puternice, incendiară cu torțe clădirile și se năpustiră asupra „englezilor" adormiți, omorînd pe mulți înainte de a se trezi. Ceilalți săriră la arme într-o apărare disperată ; mănăstirea, care odinioară era obișnuită cu o liniște profundă, răsuna de strigăte și de zăngănitul armelor, adversarii luptau „ochi pentru ochi și lovitură pentru lovitură", toate clădirile erau cuprinse de fum și flăcări, Owen își rotea spada cu „furie sălbatică", conducătorul bernezilor, Hannes Riedler, a fost omorît, însă oamenii lui îi puseră pe Gügleri pe fugă. „Și cei care fugiră au fost omorîți, iar cei care rămaseră, arși". Owen scăpă, dar trupele sale au înregistrat 800 de morți. Și elvețienii suferiră mari pierderi însă supraviețuitorii s-au întors glorioși la Berna. Printre steagurile care sînt încă expuse în oraș este și unul roșu cu alb, pătat și rupt care se spune că a aparținut lui Coucy *. A fost el personal la Fraubrunnen ? Prezența sa nu este nicăieri menționată, dar nu este imposibil.

Berna decretă o distribuire anuală de pomeni pentru

---

* Muzeul de istorie din Berna descrie steagul ca o reproducere din secolul al XV-lea a originalului. Bernard Aucien sugerează că este posibil să fi fost capturat în 1388 cînd elvețienii recuceriră Nidau, ce fusese cedat lui Enguerrand de Coucy la terminarea campaniei din Aargau.

a mulțumi lui Dumnezeu ; cîntecele și cronicile au sărbătorit victoria asupra temutelor companii care i-au hăituit atît de mult pe creștini. Baladele povesteau cum „cavalerul Cussin veni să cucerească castelul și orașul“ cu „40 000 de lăncieri cu pălăriile lor ascuțite“, cum „credea că întreaga țară este a lui și și-a adus neamurile din Anglia pentru a-l ajuta cu puterea și bunurile lor“ ; cum „ducele Yfo din Wales veni cu coiful său de aur“ ; cum episcopul de Basle a trădat, promițînd să-i slujească pe Gügleri și cum, în sfîrșit, cînd ducele Yfo veni la Fraubrunnen :

Ursul urlă „Nu-mi vei scăpa !
Te voi omorî, te voi înjunghia și te voi arde“,
În Anglia și în Franța toate văduvele strigară
„Vai mie !“
Nimeni nu va mai înfrunta vreodată Berna.

Pentru posteritate, rolul lui Coucy a fost menționat în cuvinte mai cumpătate, chiar dacă inexact, scrise în latină pe un stîlp de piatră ridicat la Fraubrunnen :

Căutînd din nou zestrea iubitei soții
Pe care fratele austriac i-o dăduse, Coucy,
conducătorul englez,
Conduse peste mări steagurile unor puternice
cohorte —
Un cavaler care atacă pămînturi străine, departe.
În acest loc, pe această coamă de munte,
poporul din Berna
A distrus tabăra dușmanului și omorî mulți
oameni
În acest război nedrept.
Astfel fie ca Atotputernicul Dumnezeu
Să ocrotească Ursul de (atacurile) deschise
și de stratagemele ascunse
Ale dușmanului.

În aceste cîntece și memoriale de luptă răsună vocea mîndriei și încrederii deșteptate. Luptele de la Buttisholz, Jens și Fraubrunnen, purtate în săptămîna Crăciunului

din 1375, deşi nu i-au distrus pe Gügleri, au fost mai însemnate ca semnificaţie decît ca amploare. Ele au dat un nou avînt luptei elveţienilor împotriva Hapsburgilor şi au condus-o la bătălia decisivă de la Sempach în Schwyz, 11 ani mai tîrziu, în care Leopold avea să fie omorît şi supremaţia Hapsburgilor asupra cantoanelor aproape îndepărtată, deşi abia peste un secol confederaţia şi-a cîştigat definitiv independenţa. Acţionînd ca un catalizator, expediţia lui Enguerrand de Coucy a jucat un rol fericit în formarea unei naţiuni, aşa cum s-a întîmplat cu masacrul Prinţului Negru de la Limoges. Dar dacă încăierările pe care le-a provocat au confirmat capacitatea de luptă a oamenilor de rînd cînd îşi apărau propria lor cauză, lecţia nu a fost folosită de alţii în afară de elveţieni şi, într-o oarecare măsură, de flamanzi. Celelalte încercări, de exemplu Jacqueria, din repetatele lupte civile din secolul al XIV-lea au fost înăbuşite.

După Fraubrunnen, Enguerrand de Coucy s-a văzut silit să se întoarcă în Franţa. În faţa refuzului lui Leopold de a lupta, el nu avea cum să-şi recîştige moştenirea, nici nu mai putea lăsa companiile într-o ţară pustiită, pe o vreme rece, demoralizate în urma înfrîngerilor provocate de rezistenţa populaţiei. Ca şi Eduard, ca şi Lancaster, ca şi oricare alt invadator al timpului său, el pornise să lupte în altă ţară fără să-şi asigure o aprovizionare continuă şi, în consecinţă, nici rezultatele n-au fost altele. Repetarea mohorîtă a istoriei n-a fost niciodată mai evidentă decît în războiul Güglerilor. Obişnuinţa joacă un mare rol mai ales cînd schimbările se produc lent, după cum se întîmpla în Evul Mediu.

Întoarcerea prin Alsacia în ianuarie a fost marcată de foame şi frig. Oamenii cădeau pe drum sau dezertau, caii înfometaţi erau lăsaţi să moară, harnaşamentele şi armurile, abandonate în drum. Cei puternici au continuat să prade. Oraşele îşi închiseră porţile împotriva devastatorilor şi, într-un caz, cu ajutorul Fecioarei Maria, adăugară umilinţa unei alte înfrîngeri. Cetăţenii din Altkirch, hotărîţi să lupte împotriva unei companii de Gügleri care se pregătea de un atac aşteptau pe ziduri semnalul de începere a luptei cînd cerul se ilumină deodată de niste

lumini vii asemenea aurorii boreale. Convinşi că patronul lor, Sfînta Fecioară îşi arăta sprijinul, cetăţenii încurajaţi trecură la ofensivă. Avînd un efect tot atît de puternic, dar în sens opus, asupra inamicului, intervenţia cerească răspîndi consternare şi-i puse pe Gügleri pe fugă.

La Wattwiller, la o depărtare de o zi călare de castelul lui Leopold de la Breisach, la 13 ianuarie, a fost semnat un tratat între baronul de Coucy şi ducii de Austria prin care ei îi cedau feudul contelui de Nidau, decedat, inclusiv oraşul Büren în schimbul renunţării la alte pretenţii. Nu se ştie dacă baronul de Coucy în drumul său spre Franţa mai reprezenta încă o ameninţare pentru a smulge această înţelegere sau dacă acest lucru fusese negociat dinainte ca preţ al plecării lui. În orice caz, el nu plecă acasă cu mîinile goale *. Companiile trebuiră să înfrunte frigul din ianuarie şi februarie. Coucy reuşise să-i ţină departe de Franţa timp de aproape şase luni, mai mult decît Du Guesclin care-i dusese în Spania în 1365.

În februarie, regele Carol îl numi imediat pe Coucy împreună cu mareşalul Sancerre şi Olivier de Clisson şi pe mai mulţi cavaleri care luptaseră alături de Gügleri, să comande operaţiunile împotriva foştilor lor asociaţi, care reluaseră jafurile în Champagne. Baronul de Coucy, „cavaler de înalt rang şi alţi doi cavaleri neaparţinînd nici unui ordin, şi şapte scutieri din suita lui“ precum şi mareşalul Sancerre urmau să aibă fiecare cîte 200 de soldaţi iar Clisson 100, plătiţi de rege, pentru a merge „împotriva mai multor companii care de-abia s-au întors de la hotarele Germaniei“. Au avut succes. Prin martie, companiile bretone apărură de-a lungul Ronului şi, în mai, au fost angajate de Papă pentru războiul reînceput în Italia.

Conferinţa de pace anglo-franceză de la Bruges, convocată din nou în decembrie 1375, la care luară parte

* Conform surselor elveţiene, cesiunea nu s-a efectuat decît după 10 ani cînd Leopold a cerut sprijinul lui Coucy împotriva elveţienilor în lupta care a dus la Sempach.

duci, cardinali, conetabilul Du Guesclin și alte figuri ilustre, dezbătu mai multe probleme, a fost ocazia mai multor manifestări, turnire, serbări și banchete, și atrase chiar mai multă lume decît negocierile anterioare pînă ce o oarecare epidemie întrerupse plăcerile. Disputa asupra teritoriilor și asupra suveranității deveni mai complicată prin cererea lui Carol ca Eduard să suporte daunele provocate de război. Nu s-a ajuns la nici un acord cu excepția prelungirii armistițiului pentru încă un an. Din nou Carol, nerăbdător acum să aibă o „pace bună", își aduse aminte de baronul de Coucy ale cărui legături cu Anglia „îi conveneau pentru a negocia pacea între cei doi regi".

În timpul expediției lui Enguerrand de Coucy împotriva Austriei, neobosita Isabella plecase ca de obicei acasă în Anglia, părăsind Franța cu cîteva luni înaintea soțului ei. Judecînd după diverse cadouri, alocații și subsidii pe care i le-a dăruit cu generozitate regele Eduard, ea încă mai exercita o influență asupra tatălui ei. Îndrăgostit lulea, el era supus influenței unei amante frumoase și vulgare, Alice Perrers, căreia îi dăruise robele și bijuteriile reginei defuncte, și care trecea prin Londra în drum spre vreun turnir într-o caleașcă triumfală sub numele de „Doamna soarelui". În timpul vizitei sale anterioare, Isabella nu locuise la curte cu acea care o înlocuise pe mama ei. De data aceasta însă scrupulele ei au fost învinse de afecțiunea filială sau poate se aștepta la alte daruri. Regele îi plăti datoriile, cheltuielile și salariile servitorilor și a grațiat pe trei criminali pentru care ea intervenise, inclusiv pe unul condamnat pentru „tulburarea liniștei" atunci cînd a ucis pe servitorul unui alt cetățean. Izvoarele nu arată de ce o interesase aceste cazuri. „Chiar regele îi dădu cu mîna lui" o mantie din purpură, croită în stilul mantiilor Ordinului Jartierei, „cu glugă și mîneci căptușite cu blană, cu margini de hermină" ; o altă mantie, dăruită de Sfîntul Gheorghe, iar la Crăciun, o mantie din catifea cu hermină pentru ea, și una pentru fiica ei, Filipa (Marie, ca moștenitoare a domenului Coucy, rămase în Franța).

Ca nepoată a regelui Eduard, Filipa în vîrstă de

8 ani, era un personaj distinct. Fusese logodită de la vîrsta de patru ani cu Robert de Vere, al nouălea duce de Oxford, pe atunci în vîrstă de 10 ani și ca urmare a acestei alianțe, ea purta titlul de contesă de Oxford și împărțea cu mama ei roadele mărinimiei monarhului aflat la apusul vieții. De Anul Nou, Eduard îi dădu Isabellei un set complet de obiecte de cult și două șei, una din catifea roșie brodată cu violete de aur și una decorată cu sori de aur și cupru. Vîna în ținuturile Windsorului, trăgea cu arcul în compania a 12 doamne, care primiseră de la rege cîte un arc cu ornamente, și, fără îndoială, se întoarse în Franța fără prea mare tragere de inimă în ianuarie 1376, cînd Coucy reveni din Aargau. Prin aprilie era pregătită să se întoarcă din nou acasă. În acea lună, baronul de Coucy ceru regelui Franței permisiunea de a vizita Anglia cu soția sa.

De la întoarcerea sa din Aargau, prietenii lui Enguerrand îl tot îndemnau să devină pe de-a-ntregul francez. După spusele lui Froissart, ei susțineau că nu trebuia neapărat să-și piardă pămînturile din Anglia dacă ar fi avut de ales, deoarece regele Angliei nu putea să-i ceară să renunțe la domeniul său mult mai mare din Franța, mai ales că era francez „cu numele, prin sînge, blazon și origine". Deoarece știa că este stimat de regele Franței, și-i era recunoscător acestuia pentru că finanțase expediția din Austria și, fără îndoială, întrucît nu dorea, în cazul unui nou război, să rămînă într-o stare de neutralitate forțată și dificilă, Enguerrand de Coucy era pe punctul de a lua o hotărîre. Însă cu ocazia vizitei sale următoare spera mai întîi să soluționeze în mod clar chestiunea pămînturilor sale din Anglia și a veniturilor. Soția sa engleză, din cauza ataşamentului ei trainic față de Anglia, s-ar fi opus energic renunțării la țara ei. Totuși, alegerea exista limpede în mintea soțului ei cînd acceptă noua numire.

„Și văzînd că era privit ca unul din cei mai înțelepți și mai prudenți dintre nobili... în care nu puteai găsi mai multă bunătate și credință, i se spune : «Baron de Coucy, este în intenția regelui și a consiliului lui de a vă consi-

dera unul de-ai noștri, aparținînd Franței și astfel ne puteți ajuta și sfătui în tratativele cu englezii. De aceea vă rugăm să faceți această călătorie în secret și cu înțelepciune, așa după cum știți că trebuie făcută, și să aflați de la regele Angliei și de la Consiliul lui în ce condiții se poate încheia pacea între ei și noi». Și astfel se grăbi să plece în această călătorie".

Capitolul 14

Dezordinea din Anglia

Enguerrand de Coucy sosi în Anglia în aprilie 1376 chiar în momentul cînd nemulţumirea ajunsese la maximum prin prima acuzare adusă vreodată în Parlament miniştrilor coroanei. In sesiunea istorică numită Bunul Parlament, monarhia descoperi că dispăruse complet încrederea poporului într-un guvern care nici nu putea cîştiga, nici nu putea termina războiul.

Eşecul de a încheia pacea la Bruges exacerbase resentimentele poporului faţă de funcţionarii regali corupţi, faţă de un război care nu aducea nici un profit, faţă de o proastă conducere militară şi risipirea sau delapidarea banilor proveniţi din impozitele plătite de popor. Erau aceleaşi racile care cu douăzeci de ani înainte generaseră provocarea monarhiei de către starea a treia din Franţa. Starea a treia găsi acelaşi prilej de a se face simţită cînd coroana engleză a avut nevoie de noi subsidii spre a se pregăti pentru eventualul sfîrşit al armistiţiului de un an. Parlamentul era convocat pentru aprilie şi cînd se adunară membrii, Londra răsună de „un puternic murmur al poporului".

Baronul şi doamna de Coucy, care fuseseră întîmpinaţi „cu bucurie" la sosirea lor la curte, se treziră în mijlocul furiei şi crizei care înconjurau familia regală şi care îl vizau mai ales pe fratele Isabellei, John de Gaunt,

cunoscut sub numele de ducele de Lancaster. In locul prinţului bolnav şi al regelui senil, el era figura cheie în guvernul regal care era învinovăţit acum pentru toate relele.

Şaptezeci şi patru de cavaleri din comitate şi 60 de burghezi din oraşe constituiau Comunele Bunului Parlament. Acţionînd cu un oarecare ajutor din partea lorzilor, ei cerură satisfacerea a 146 de revendicări înainte ca să consimtă la noi subsidii. Principala lor cerere a fost destituirea miniştrilor venali şi înlăturarea amantei regelui pe care o acuzau de venalitate şi vrăjitorie. În plus, doreau Parlament anual, alegerea, nu numirea membrilor şi o lungă listă de restricţii impuse practicilor arbitrare şi proastei guvernări. Două din cele mai mari plîngeri nu erau la adresa guvernului, ci a abuzurilor ierarhiei unei Biserici străine şi a cererilor unei clase muncitoare care devenise nesupusă şi turbulentă. Şi aceste probleme aveau o mare însemnătate : una avea să ducă la ruperea definitivă de Roma şi cealaltă, mult mai repede, la răscoala ţăranilor.

Anglia, puternică şi triumfătoare pe care o cunoscuse Enguerrand de Coucy după Poitiers, devenise nemulţumită. Mîndria născută în urma cuceririlor şi a bogăţiei obţinută din răscumpărări dispăruse ca fumul, energia şi încrederea clocotitoare se transformaseră în vrajbă şi frivolitate, imperiul lărgit se fărîmiţase, flota engleză fusese alungată în mod umilitor din Canal, scoţienii războinici de la hotare erau mai nesupuşi ca niciodată. Eroii Angliei — Henry de Lancaster, Chandos, Prinţul de Wales — erau morţi sau pe moarte ; buna regină fusese înlocuită de o femeie stricată care se credea că-l domina pe rege, deşteptîndu-i poftele trupeşti prin nişte vrăji făcute de un călugăr. Exuberantul Eduard de odinioară, care fusese martorul victoriei de la Crécy, era acum un bătrîn infatuat şi senil, „nu cu mai multă minte decît un băiat de 8 ani“. Succesele se transformaseră în pierderi, fiecare pierdere fiind însoţită de întreruperea comerţului şi de noi biruri. O domnie de 50 de ani, dominată de războaie nesfîrşite se apropia de sfîrşit sub impresia din ce în ce mai puternică că se făcuseră eforturi zadarnice şi se guvernase prost.

Şi Anglia se molipsise de fărădelegile care erau răspîndite pe întregul continent. Soldaţii, care se întorseseră cu obiceiul, dar nu şi cu roadele jafului, formară mici bande şi trăiau din jafuri, sau deveneau servitori ai lorzilor sau cavalerilor care, întorşi acasă, îşi găsiseră domeniile sărăcite din cauza Morţii Negre. O întreagă generaţie, din vremea jefuirii oraşului Caen, cu ocazia primei debarcări a lui Eduard, pînă la raidul din Aargau, se obişnuise cu brigandajul şi acasă apela cu uşurinţă la el. Într-o plîngere adresată Parlamentului se arăta că grupuri de pedestraşi şi arcaşi, uneori sub conducerea unui cavaler, „merg călare prin diversele părţi ale Angliei", ocupă moşii şi pămînturi, siluiesc femei şi fete şi le duc în comitate străine, „îi bat, şi-i mutilează, şi-i omoară pe bărbaţi pentru că aceştia vor să-şi păstreze nevestele şi bunurile", îi ţin prizonieri pentru răscumpărare şi „cîteodată se înfăţişează înaintea judecătorilor într-o postură ameninţătoare pentru a-i intimida şi a-i face să nu aplice legea". Provocau dezordini şi „crime îngrozitoare", regatul trecînd prin mari suferinţe „spre marea durere şi chinul poporului". Justiţia regală a făcut eforturi serioase pentru a-i stăpîni deoarece forţa militară a regelui depindea de aceiaşi nobili care erau răspunzători pentru dezordini.

Degradarea justiţiei a fost o cauză majoră a furiei Comunelor. În *Viziunea lui Piers Plowman* (Plugarul), apărută prima dată în 1377, figura Păcii, care face o plîngere împotriva Răului personificat de un funcţionar al regelui care-i luase caii şi cerealele, se plînge că nu poate să-l aducă în faţa justiţiei pe funcţionarul respectiv pentru că „el ţine oameni care să mi-i omoare pe ai mei". Sporeau fărădelegile comise împotriva persoanelor particulare. „Spune-mi" întreba episcopul de Rochester, un simpatizant al Comunelor „de ce în Anglia rămîn nepedepsite atîtea furturi cînd în alte ţări ucigaşii şi hoţii sînt de obicei spînzuraţi ? În Anglia, ţara este inundată de crime şi oamenii se dedau iute la vărsări de sînge".

Numărul ţăranilor liberi care deveneau proscrişi a crescut deoarece cererile lor pentru venituri mai mari, ca rezultat al depopulării, i-a adus în conflict permanent

cu legea. Statutul Muncitorilor într-o lume care credea în situații imuabile, prevedea încă salariile dinaintea ciumei, neținînd seama de realitățile cererii și ofertei. Din cauză că nu puteau fi aplicate prevederile cu privire la părăsirea unui loc de muncă pentru altul mai bun, penalizările erau din ce în ce mai mari. Cei care încălcau aceste prevederi și nu puteau fi prinși erau scoși în afara legii — și deveneau proscrișii prin verdict. Țăranii liberi luară calea vieții nomade părăsindu-și casele așa că statutul nu putea fi aplicat împotriva lor, ei umblînd din loc în loc, căutînd lucru cu ziua pentru o plată bună oriunde puteau găsi, încălcînd relațiile sociale, fiind mereu în vrajbă cu autoritățile ca Robin Hood cu șeriful din Nottingham.

În acea perioadă legenda lui Robin Hood căpătă mare popularitate în popor, chiar dacă nu în rîndul boiernașilor de țară și a negustorilor bogați ai Comunelor. Aceștia se plîngeau că „din mare răutate" muncitorii cu ziua și servitorii pleacă cînd vor și că, „dacă stăpînii le reproșează că nu-și fac treaba bine sau se oferă să le plătească conform statutului, ei pleacă imediat din serviciul lor și de pe domeniu... și trăiesc o viață păcătoasă furînd de la săracii din sate în grupuri de doi sau trei".

Pentru a-i ține pe moșii seniorii le făcură multe concesii, în timp ce orașele îi întîmpinau cu bunăvoință pe hoinari pentru a acoperi lipsa de meșteșugari. În felul acesta deveniră agresivi și independenți. Erau cît se poate de nemulțumiți și răzvrătiți și, după spusele lui Langland, pretențioși la mîncare atunci cînd afacerile lor prosperau. „Ei nu catadicsesc să mai mănînce legume vechi de o zi, berea de un peni nu le mai convine, nici o bucată de slănină" ci preferă carne proaspătă fiartă și pește prăjit, „fierbinte pentru răceala din burta lor". Alăturîndu-se șerbilor și meșteșugarilor, învățară tactica asocierii și a grevelor, se uneau împotriva patronilor, își dădeau bani pentru „apărare reciprocă" și „se adună în bande mari și cad de acord ca prin această Confederație fiecare să-l ajute pe celălalt pentru a se opune cu strășnicie seniorilor". Se forma o generație dispusă să se revolte împotriva asupririi.

Reapariţia Morţii Negre în 1374—75, aceeaşi epidemie care grăbi plecarea lui Enguerrand de Coucy din Lombardia, micşoră şi mai mult numărul fumurilor şi reduse banii luaţi pe biruri. Izbucnirile repetate ale ciumei începură să aibă un efect cumulativ asupra descreşterii populaţiei ca şi asupra perspectivelor din ce în ce mai sumbre ale secolului. Dintr-un registru de impozite pe cap de locuitor din 1379 reiese că patru sate din Gloucestershire nu plăteau nimic ; în Norfolk, cu şase secole mai tîrziu cinci bisericuţe la distanţă de o zi una de alta stăteau pustii în mijlocul satelor abandonate în secolul al XIV-lea. Totuşi, ca şi mai înainte, mortalitatea era eratică şi nu lipseau fii mai mici, rude sărace şi arendaşi fără pămînt care erau dispuşi să preia proprietăţile părăsite şi să cultive pămîntul.

Tulburările religioase începţoşau de asemenea minţile oamenilor şi îşi găsiră un reprezentant în persoana unui teolog şi predicator de la Oxford, John Wyclif. Văzut prin telescopul istoriei el a fost cel mai de seamă englez al timpului său. Materialismul Bisericii şi obiceiurile lumeşti ale reprezentanţilor ei constituiau obiect de nemulţumire pentru întreaga Europă însă ele erau mai ascuţite în Anglia prin adversitatea faţă de papalitatea străină. Ca şi în altă parte în Europa, exista o mare dorinţă de a spiritualiza Biserica şi a curăţa calea spre Dumnezeu de toţi banii, taxele, daniile şi ofrandele care-o blocau. La Wyclif tendinţele politice şi spirituale ale protestantismului englez fuzionară într-o filozofie şi un program.

Profesor la Balliol, la vîrsta de 36 de ani, Wyclif stimulă anticlericalismul şi atrase atenţia prin predicile sale entuziasmate. În disputa dintre autoritatea seculară şi cea spirituală, duse mai departe ideile periculoase ale lui Marsilius din Padua şi William din Ockham şi deveni partizanul luptei englezilor împotriva supremaţiei legii papale asupra curţilor regale şi împotriva plăţii tributului către papalitate. În calitate de capelan al regelui în anii 1360 formulă nişte idei foarte atrăgătoare pentru guvern în ceea ce priveşte relaţiile dintre Biserică şi

stat. În 1374 el a fost trimisul regelui în încercarea de a se ajunge la o înțelegere cu Papa.

În anul în care Enguerrand de Coucy vizită Anglia, Wyclif își bătea, metaforic, teza sa în cuie pe ușă sub forma unui tratat, *De civili Dominio (Despre autoritatea civilă)* care nu propunea nimic mai mult decît deposedarea Bisericii de proprietatea funciară și excluderea clerului de la guvernarea laică. El susținea că întreaga autoritate venea de la Dumnezeu și, în chestiunile pămîntești, aparținea numai puterilor civile. Printr-un raționament logic și o polemică aprinsă plină de referiri la „ordinele puturoase" ale călugărilor și la „diavolii încoronați" ai ierarhiei bisericești, teoriile sale aveau să-l conducă în curînd la propunerea radicală de a se desființa rolul preoțimii ca mediator necesar între om și Dumnezeu.

Marea realizare a lui Wyclif a fost să exprime atît interesul național cît și sentimentele populare. Timp de decenii, Parlamentul se plînsese cu amărăciune că veniturile sînt scoase din Anglia de deținători străini ai unor mari avuții, cum era trufașul cardinal Talleyrand de Périgord. Se spunea că sumele scoase erau de două ori mai mari decît cele ale coroanei iar proprietatea Bisericii din Anglia era evaluată la o treime din totalul terenurilor din regat. Vînzarea scrisorilor papale de autoritate de către impostori era un mare abuz proliferat printr-un comerț regulat cu peceți falsificate. Imunitatea clerului față de justiția civilă era o altă cauză de nemulțumire. Mai mult ca orice, oamenii nu erau de acord cu faptul că preoții nu se comportau în mod corespunzător. Cînd un preot avea posibilitatea de a cumpăra de la autoritatea diocezică permisiunea de a avea o concubină, cum ar putea fi el mai aproape de Dumnezeu decît un păcătos obișnuit ? Neîncrederea față de preoți era atît de mare încît, atunci cînd un om mărturisea că a comis un adulter, confesorul nu avea voie să întrebe numele partenerei ca nu cumva să profite personal de slăbiciunea acesteia.

Venalitatea dacă nu chiar desfrînarea parohului se datora faptului că era prost plătit ceea ce îl determina

să-şi vîndă serviciile; chiar şi împărtăşania putea fi amînată pînă cînd cel ce se împărtăşea nu venea cu un plocon ceea ce făcea ca ritualul să ajungă de tot rîsul. Se spunea că Iuda îl vînduse pe Iisus pentru 30 de arginţi; acum preoţii o făceau în fiecare zi pentru un peni. Frivolitatea era o altă cauză de nemulţumire: vicarii aflaţi la balcon în timpul slujbei erau certaţi de episcopii lor că lăsau ceara lumînărilor să picure în capul celor de jos, sau că făceau un spectacol „detestabil" din serviciul Divin, „cu scopul de a stîrni rîsul şi poate pentru a genera discordie". Clerici cu obiceiuri lumeşti au fost admonestaţi în 1367 pentru că purtau tunici scurte, strîmte, cu mîneci lungi, căptuşite cu blană sau mătase, inele şi cordoane scumpe, pungi brodate, pumnale care semănau cu nişte spade, ghete colorate şi chiar acel semn al diavolului, încălţări cu vîrful ascuţit şi întors.

Marii prelaţi din familii nobile trăiau în acelaşi mod seniorial ca pairii laici, îmbrăcîndu-şi suita în uniformă şi călătorind cu scutieri, funcţionari, şoimari, rîndaşi, mesageri, paji, servitori la bucătărie, căruţaşi şi hamali. Mila dispăruse la ei, scria Langland; odinioară episcopii Sfintei Biserici împărţeau bogăţia lui Hristos săracilor şi nevoiaşilor „însă acum Zgîrcenia ţine cheia"; odinioară Caritatea sa găsea în „sutana unui călugăr, dar aceasta se întîmpla pe vremea cînd trăia Sf. Francisc". Poetul contemporan lui, John Gower, vorbind „în numele tuturor creştinilor" îi denunţa pe preoţii absenteişti, pe episcopii care, la marele lor venit, mai adăugau şi mita ce o luau de la bogaţii care comiteau adulter, pe cardinalii aroganţi cu pălăriile lor roşii „ca nişte trandafiri roşii deschişi spre soare, însă acel roşu este culoarea mîndriei ce a păcătuit".

Cînd, după denunţarea acestor preoţi, Wyclif ajunse în situaţia de a nega însuşi rolul preotului în procesul de mîntuire, el avea să lovească în temelia Bisericii şi în interpretarea ei dată rolului lui Hristos. Din acest moment el înainta inevitabil spre erezia negării transsubştanţierii deoarece, fără putere miraculoasă, preotul nu putea transforma pîinea şi vinul în trupul şi sîngele lui Hristos.

De aici urma restul: inutilitatea Papei, respingerea excomunicării, a spovedaniei, pelerinajului, venerării relicvelor și sfinților, indulgențelor, diplomelor de merit. Toate aveau să fie atacate de pana lui Wyclif.

În locul lor, el oferea Biblia în engleză, tradusă de discipolii săi, care avea să aducă religia în popor într-o formă pe care acesta o putea pricepe fără necesitatea unui preot și bîlbîiala sa de neînțeles în latină. Nici un alt act al vreunui reformator religios n-avea să lovească atît de drastic în instituția Bisericii creștine care data de o mie de ani, dar aceasta avea să se întîmple abia peste cîțiva ani. În anii '70, mișcarea de sciziune numită Lollardy, de la un cuvînt aplicat misticii flamande, însemnînd „cel care mormăie", pregătea terenul. Deși Lollardy cîștigase teren mai ales printre oamenii de rînd și clerul inferior, ea s-a extins și printre cavaleri și cîțiva mari nobili care erau nemulțumiți de faptul că puterea politică era deținută de cler. Ducele de Salisbury scoase toate statuile de sfinți din capela sa, ceea ce-i atrase titlul de „batjocoritorul chipurilor, zeflemitorul celor sfinte", și au mai fost și alții, numiți „cavaleri cu pălării", care au refuzat să se descopere cînd era purtată ostia pe stradă.

Ideile lui Wyclif și nevoile coroanei se potriveau ca spada în teacă, ceea ce explică ciudata alianță care-l făcu protejatul lui John de Gaunt. Teoria sa de „secularizare", care susținea că nobilii puteau să pună stăpînire din nou pe pămînturile pe care strămoșii lor le lăsaseră moștenire Bisericii, puse o bază doctrinală dorinței lui Gaunt de a jefui bogata instituție ecleziastică. Ceea ce Henric al VIII-lea a reușit să facă după un secol și jumătate, John de Gaunt avea deja în gînd încă în anul 1376. Între timp, pierderea teritoriilor din Franța, pentru care erau făcuți răspunzători cancelarul clerical, William de Wykeham, episcop de Winchester, și colegii lui clerici, servi pentru a-i scoate pe aceștia din guvern. Lorzii din Parlament au hotărît în 1371 ca numai laicii „care puteau răspunde pentru faptele lor rele în tribunalele regelui" puteau deține de atunci înainte funcția de cancelar, vistiernic, ministru de finanțe și secretar al consiliului de coroană.

Curentul potrivnic din Franța nu a fost stăvilit de schimbare. Negustorii și proprietarii de pămînt nu erau mulțumiți cînd vedeau că banii strînși de la ei prin biruri erau risipiți în *horribles expenses et incredibiles* ale ducelui de Lancaster și ale suitei sale la Bruges. Trimișii și-au pierdut timpul — conform călugărului din Sf. Albans, Thomas Walsingham, care îl ura pe Lancaster din cauza politicii sale anticlericale — „într-un desfrîu... chefuind și dansînd", ceea ce a costat 20 000 de lire sterline. Deși lucrarea lui Walsingham *Chronicon Angliae* este dominată de animozitate, rămîne totuși de neprețuit pentru informația vie despre niște vremuri tulburi.

Loialitatea poporului a fost greu pusă la încercare și din cauza rechiziițiilor, adică dreptul regelui, cînd călătorea, să se aprovizioneze de pe o fîșie de teritoriu de cîțiva kilometri, de ambele părți ale drumului și, de asemeni, să rechiziționeze alimente pentru nevoile armatei. Cei care rechiziționau „înșfacă oameni și cai aflați la muncile cîmpului..." așa că „oamenii se vaită și murmură" la apropierea regelui. Ce fusese o pacoste în timpul războiului, deveni o tiranie economică. Nobilii care răspîndeau de organizarea militară profitau de contractele de război ca și cei care rechiziționau pentru rege precum și funcționarii care făceau plăți din fondurile vistieriei. Orașele de coastă sufereau din cauza incartiruirii trupelor în timp ce așteptau să fie transportate peste mare. Comerțul se micșoră datorită posibilităților mici de transport, răscumpărările nu mai curgeau într-un rîu de aur pentru a alimenta economia iar cele existente erau reținute de coroană pentru plata trupelor și pentru eliberarea prizonierilor englezi. Ratele din răscumpărarea regelui Ioan acoperiră numai trei cincimi din suma totală cînd, la reînceperea războiului, regele Carol a oprit plata și, într-adevăr, ceru restituirea banilor drept despăgubiri. Anglia acum sărăcea, nu se îmbogățea, de pe urma războiului.

Cînd s-a întrunit Parlamentul în 1376, Comunele, care existau numai ca un organism ad-hoc în scopul de a

aproba birurile, se adunară în scopuri politice. Mai întîi, ele căutară să se întărească unindu-se cu lorzii care reprezentau Parlamentul permanent și cuprindeau o puternică fracțiune anti-Lancaster dispusă să-l provoace pe duce. Un consiliu de 12 persoane constînd din patru episcopi, patru duci și patru baroni s-a format dintre lorzi pentru a acționa împreună cu Comunele. Conducătorul laic al grupului era tînărul duce de March, care era căsătorit cu Filipa, fiica fratelui mai mare a lui Lancaster, defunctul duce de Clarence. Ea urma la tron după muribundul Prinț Negru și fiul său de 9 ani, Richard. În consecință soțul ei considera că are motive să se teamă de ducele de Lancaster care se credea că pusese gînd rău coroanei.

Într-adevăr, Lancaster pusese ochii pe o coroană dar aceasta era coroana Castiliei prin dreptul pe care i-l oferea căsătoria cu o fiică a defunctului Pedro cel Crud. El își spunea deja regele Castiliei — sau Monsieur d'Espagne — și probabil nu avea intenții serioase de a uzurpa drepturile nepotului său ; ceea ce voia era să termine războiul cu Franța pentru a mobiliza forțele Angliei spre a cîștiga tronul Spaniei. Ca președinte al Consiliului regal, el era adevăratul șef al guvernului ; își dirija tatăl, regele, aliindu-se cu Alice Perrers, și își cîștigă o reputație de libertin deoarece întreținea fățiș o amantă, Katherine Swynford, văduva unui cavaler ucis în Aquitania, cu care se căsători mai tîrziu, astfel luînd ființă neamul Tudorilor. Locuia în splendidul palat Savoya pe malul Tamisei, beneficiind de terasele și grădinile sale de trandafiri, de minunata colecție de bijuterii și de restul moștenirii rămasă de la tatăl primei sale soții, primul duce de Lancaster ; pe scurt, avea toate atributele puterii și toate bogățiile pentru a fi nepopular și era considerat îndeobște un ticălos. Reputația sa, ca și a fratelui său mai mare, de a fi un cavaler virtuos, era probabil exagerată.

Neliniștea poporului la convocarea Parlamentului deveni și mai mare prin sosirea prințului de Wales, care s-a deplasat la Westminster de la moșia sa, pentru a participa la sesiune. Scopul său, în umbra morții, era

să obţină asigurarea de la lorzi şi Comune că-i vor jura credinţă fiului lui, însă oamenii credeau că venise să sprijine Comunele împotriva fratelui său, ducele, de ale cărui ambiţii se credea că se teme.

De fapt, temperamentul arogant al prinţului nu era de natură să accepte amestecul în treburile monarhiei însă ceea ce contează nu este atît realitatea în sine ci ceea ce oamenii îşi închipuie a fi realitatea. Deoarece oponenţii din Parlament îl credeau pe prinţ drept sprijinitorul lor, ei au dobîndit siguranţă şi putere prin prezenţa lui.

Adunarea tumultoasă a fost ţinută la Westminster, Comunele întrunindu-se în naosul catedralei iar lorzii în Camera Albă a palatului de alături. În calitate de duce de Bedford, Enguerrand de Coucy ar fi putut să-şi ia locul printre lorzi la ceremonia de deschidere, la 28 aprilie, însă nu există nici o mărturie că ar fi făcut-o.

Trecînd la ofensivă, Comunele au ales pentru prima dată în istoria lor un vorbitor în persoana unui cavaler din Herefordshire, Sir Peter de la Mare, care nu accidental fusese seneşal al ducelui de March. Momentele critice îi descoperă totdeauna pe oamenii de care au nevoie; Sir Peter se dovedi un om de curaj, perseverent şi, după părerea lui Walsingham, „un spirit ridicat de către Dumnezeu". În numele întregii Camere, el aduse învinuiri de încălcare a legii împotriva a doi miniştri ai regelui, lordul Latimer, şambelanul şi Sir Richard Lyons, un negustor bogat şi membru al Consiliului regal care era agentul principal al regelui pe lîngă comunitatea comercială şi de asemeni împotriva lui Alice Perrers care, se spune, „primea anual pînă la 3 000 de lire sterline din vistieria regelui. Regatul ar profita foarte mult dacă ea ar fi înlăturată".

Latimer era un nobil de seamă, cavaler al Ordinului Jartierei, veteran de la Crécy şi Auray, participant la lungul marş al lui Lancaster, fost conetabil de Dover şi guvernator al Cinque Ports. El şi Lyon au fost acuzaţi de vorbitor că au acumulat averi imense prin tertipuri şi fraude, inclusiv că au acceptat de la rege 20 000 de lire

sterline pentru un împrumut de 20 000 de mărci, o marcă valorînd două treimi dintr-o liră.

Unul cîte unul, membrii Comunelor, vorbind pe rînd de la o tribună din mijlocul Camerei, adăugară învinuirile și plîngerile lor. Consilierii regelui, au spus ei, se îmbogățiră prin sărăcirea națiunii ; ei îl înșelaseră pe rege și-i risipiseră veniturile, ceea ce a avut ca rezultat cereri repetate de noi subsidii. Poporul era prea sărac și slăbit pentru a mai suporta și alte biruri. Parlamentul să discute mai bine cum ar putea regele să ducă războiul din propriile sale resurse.

Înfuriat de îndrăzneala acelora pe care-i numea „acești josnici cavaleri", Lancaster îi amenință în particular că-i „va înfricoșa într-atît încît să nu mă mai provoace". A fost avertizat de către un sfetnic că acum Comunele „au încurajarea prințului, fratele vostru" și sprijinul londonezilor care nu vor permite să li se facă vreun rău. Așteptînd momentul potrivit, ducele se înfățișă Comunelor în ziua următoare cu o mină atît de amabilă încît membrii îl priviră cu uimire însă ei nu au renunțat la acuzațiile pe care le-au formulat împotriva lui Latimer și Lyons. Chemară ca martori pe doi foști vistiernici și alte persoane oficiale, cerură să se controleze conturile publice și continuară procedurile ca la un proces oficial. După ce au fost ascultate toate mărturiile, Comunele strigară în cor : „Lord Duce, puteți vedea și auzi că lordul Latimer și Richard Lyons s-au dedat la înșelătorii în propriul lor avantaj, din care cauză cerem despăgubiri și satisfacție !"

Cînd Latimer ceru să știe de către cine și de către ce autoritate a fost acuzat, Sir Peter de la Mare îi dădu răspunsul care rămase în istorie : „Comunele constituind un corp comun își vor menține toate învinuirile în comun". Printr-o singură lovitură, el crease mijloacele constituționale pentru punerea sub acuzare și înlăturarea miniștrilor. Lyons se gîndi să dejoace aceste planuri, trimițîndu-i Prințului Negru o mită de 1 000 de lire sterline ascunse într-un butoi cu nisetru. Prințul trimise banii înapoi, însă regele, cu cinism, acceptă o mită similară, spunînd în glumă că-și lua înapoi ce-i aparținea.

Parlamentul găsi că învinuirile erau întemeiate. Cei doi miniştri puşi sub acuzaţie şi patru subalterni, inclusiv ginerele lui Latimer, lord Nevill, intendent al regelui, au fost consideraţi vinovaţi, destituiţi din funcţie şi condamnaţi la amenzi şi la închisoare, deşi Latimer a fost în scurt timp eliberat pe cauţiune, plătită de un grup de prieteni de-ai lui. Chiar şi Alice Perrers a fost înlăturată sub învinuirea că se amestecă în treburile justiţiei stînd alături de judecători şi influenţîndu-le hotărîrile în favoarea prietenilor ei. Îndurerat, regele trebui să încuviinţeze ca ea să fie mazilită de la curte.

Cererile pentru reformă au fost acceptate în numele regelui de John de Gaunt care considera că deocamdată nu avea suficient sprijin din partea lorzilor pentru a proceda altfel. În afară de Parlamentele anuale, Comunele cerură ca membrii să fie aleşi de către „oamenii mai buni“ ai comitatelor, şi să nu fie numiţi de către şerif. Cererea ca Statutul lucrătorilor să intre în vigoare, cu prevederea ca acei care îl încalcă să fie arestaţi şi pedepsiţi, reflecta creşterea conflictului dintre patroni şi muncitori. De asemeni împotrivirea crescîndă faţă de Papă reieşea din cererea ca perceptorii de biruri papale să fie înlăturaţi şi să se interzică exportul de bani. Nu se făcu nici o cerere pentru pace deoarece Comunele credeau că recentele nenorociri provocate de război se datorează conducerii incompetente şi corupte pe care ei o înlocuiau acum.

Pentru a-l ţine în frîu pe John de Gaunt — sau cum apare în fabula lui Langland — pentru „a pune clopoţei pisicii“ — şi pentru a menţine reformele după autodizolvarea Parlamentului, a fost numit un nou consiliu din nouă lorzi şi prelaţi, din care făceau parte fostul cancelar, William de Wykeham şi arhiepiscopul de Canterbury, Simon de Sudbury, un personaj destul de şters care nu era de stirpe nobilă. Tinereţea Consiliului purta pecetea vîrstei tinere la care oamenii îşi exercitau puterea. În afară de Wykeham şi Sudbury, şase din cei şapte membri, inclusiv William Courtenay, episcop de Londra,

aveau sub 34 de ani, doi din aceştia sub 30 şi unul, ducele de March, 25. Adversarul lor, marele duce de Lancaster avea 36 de ani, născut în acelaşi an cu Coucy.

Tocmai cînd Parlamentul atinsese punctul culminant al realizărilor sale, Prinţul intră într-o fază gravă a bolii sale, complicată de dizenterie. Era atît de slăbit încît leşină de mai multe ori şi se crezu că şi-a dat duhul. Camerele sale se umplură de doctori şi chirurgi, de urmaşii săi care plîngeau şi oftau, de membrii familiei regale care veneau să-şi ia ultimul bun rămas. Sora lui, Isabella, şi baronul de Coucy veniră la patul suferindului pentru a vărsa lacrimi. Veni şi John de Gaunt şi cei doi fraţi mai tineri, Edmund de Langley, viitorul duce de York, o persoană lipsită de merite şi Thomas Woodstock, un bărbat nesuferit, violent şi nenorocos. Trist supravieţuitor, regele sosi în mijlocul „marilor jeliri" şi „nimeni nu putu să-şi stăpînească lacrimile în aceste împrejurări, văzînd jalea regelui care îşi lua rămas bun de la fiul său pentru totdeauna", al cincilea din cei cinci copii care a murit înaintea lui *.

Uşile camerei Prinţului au fost deschise pentru ca vechii săi camarazi şi toţi cei care-l slujiseră să poată fi martori la trecerea sa în nefiinţă şi „toţi suspinau din inimă şi plîngeau sincer" şi el le spuse tuturor „vă las fiului meu care este foarte tînăr şi vă rog să-l slujiţi cu credinţă cum m-aţi slujit pe mine". El ceru regelui şi lui Lancaster să jure că-l vor sprijini, ceea ce aceştia făcură fără rezerve ; toţi ducii, baronii şi cavalerii jurară la fel şi „din cauza jeluirilor, suspinelor, şi plînsului, era un mare vacarm".

Cu o zi înaintea sfîrşitului, s-a împlinit şi ultima dorinţă a Prinţului, adăugîndu-se la aranjamentele amănunţite deja făcute. Deşi moartea era doar zborul sufletului din închisoarea trupului, era însoţită de obicei de cea mai mare preocupare pentru testament, înmormîntare, monumente funerare şi pentru toate celelalte chestiuni

---

* Ceilalţi au fost Lionel, mort în Italia, Joanna în timpul ciumei şi două fiice, Margaret, căsătorită cu ducele de Pembroke şi Mary, căsătorită cu ducele de Bretania.

privind rămăşiţele pămînteşti ca şi cum îngrijorarea faţă de ceea ce urma să vină adîncea şovăiala de a părăsi această lume. Instrucţiunile date de prinţ erau neobişnuit de amănunţite : aşternuturile de pat, inclusiv tapiseriile brodate cu faptele lui Saladin erau lăsate fiului lui, fiecare cal de luptă era oferit unei anumite persoane, procesiunea funerară era plănuită pînă la ultima trompetă, efigia de pe mormînt, într-o ciudată ambivalenţă, trebuia să-l arate „complet înarmat în vîltoarea luptei... faţa noastră să fie blîndă şi coiful nostru de leopard pus sub cap".

Episcopii care erau de faţă i-au cerut muribundului să ceară iertare lui Dumnezeu şi tuturor celor pe care i-a jignit. El refuză într-o ultimă manifestare de aroganţă, apoi simţind că i se apropie moartea, îşi lipi palmele una de alta şi se rugă lui Dumnezeu pentru iertare. Însă nu putea suporta umilinţa. Cînd Sir Richard Sturdy, un cavaler lollard care fusese printre cei destituiţi de la Curtea regelui de către Parlamentul Bun şi care într-un anumit moment îl înfruntase pe prinţ, veni „să facă pace", Prinţul spuse cu amărăciune, „Vino Richard, vino şi uită-te la ce ai dorit de mult să vezi". Cînd Sturdy îşi reafirmă bunăvoinţa, prinţul răspunse „Dumnezeu să te răsplătească după faptele tale. Lasă-mă, să nu te mai văd niciodată". Rugat de duhovnicii lui să nu moară fără a ierta, el tăcu şi numai cînd aceştia insistară, mormăi în sfîrşit „Te iert". După cîteva ore, la 8 iunie 1376, muri în vîrstă de 46 ani.

Ca duce de Bedford şi membru al familiei, Coucy mergea călare în cortegiul funerar lung de o milă, regele Eduard şi fraţii prinţului aflîndu-se în spatele dricului tras de 12 cai. La mormîntul de la Canterbury, unde Prinţul dori să fie înmormîntat au fost înscrise versurile în franceză despre tema tradiţională a caracterului trecător al puterii pe Pămînt : cum în timpul vieţii răposatul fusese un mare nobil, avusese pămînturi, case, bogăţii, argint şi aur, dar acum, lipsit de toate, cu frumuseţea

dusă, şi carnea pustiită, zace singur, amintindu-i trecătorului :

Aşa cum eşti, am fost şi eu cîndva
Cum sînt acum, vei fi şi tu.

Protejată de armură, efigia vorbeşte altfel ; din atît cît se poate vedea din faţa acoperită de o mustaţă stufoasă şi un coif închis, nu transpare nici o licărire de umilinţă creştină.

Lăsată între un rege tremurînd de bătrîneţe şi un moştenitor copil, numai cu regentul Lancaster, urît de popor, la cîrmă, naţiunea a fost cuprinsă de mîhnire, intensificată de frică. Într-un timp cînd înfrîngerile pe mare au reînviat teama de invazia franceză, englezii se simţiră privaţi de ocrotitorul lor „deoarece atît timp cît trăia", scria Walsingham, „nu se temeau de nici o invazie a inamicului". Dacă Prinţul ar fi trăit şi ar fi fost sănătos, el ar fi putut să înlăture necazurile care aveau să se producă sub un rege copil, însă nu ar fi avut posibilitatea de a opri tulburările sociale şi nici să obţină victoria. Deşi Walsingham i-a reproşat „moartea ta prea timpurie", poate că moartea sa n-a fost prea timpurie deoarece, spre deosebire de tatăl său, Prinţul muri cînd era încă considerat erou. Froissart l-a numit, „Floarea Cavaleriei din toată lumea" şi cronicarul celor *Quatre Premiers Valois* îl considera ca „unul din cei mai mari cavaleri din lume, avînd un renume mai mare decît al tuturor bărbaţilor". Carol al V-lea ţinu un recviem pentru fostul său duşman la Sainte Chapelle, la care a luat parte el însuşi precum şi vîrfurile nobilimii franceze.

Ce admira toată lumea la Prinţul Negru ? Cavalerii se simţeau mîndri de el, deoarece reprezenta propria lor imagine ; masacrul de la Limoges nu însemna nimic pentru ei. Poporul Angliei îl plînse pentru minunata capturare a unui rege la Poitiers şi pentru celelalte cuceriri care i-au adus măreţie. Deşi celebra victorie din Spania se dovedise efemeră, stăpînirea sa din Aquitania se prăbuşise iar vitejia sa pălise din cauza bolii, totuşi el reprezenta alegerea sentimentală pe care o face un

popor pentru a-şi satisface dorinţa de a avea un conducător.

Moartea Prinţului a marcat schimbarea norocoasă în favoarea lui John de Gaunt. Cînd încă era în sesiune, Parlamentul îşi luă precauţia ca băiatul Richard să fie prezentat în persoană pentru a fi confirmat ca moştenitor de drept. Acestea fiind făcute, memorabila sesiune se închise la 10 iulie, durînd 74 de zile, cea mai lungă sesiune a unui Parlament de pînă atunci. Înfăptuirile lui spectaculoase dispărură în momentul cînd membrii Parlamentului s-au împrăştiat. Neavînd o organizare permanentă sau mijloace autonome de a se aduna din nou, Comunele încetară să mai existe ca un organism, îndată ce membrii lor plecară în comitate şi în oraşe. Reformele sale nu fuseseră recunoscute ca statute şi, ca şi reformele Marii Ordonanţe Franceze, au fost anulate pur şi simplu de mîna care luă puterea efectiv. Prin favoruri sau ameninţări, Lancaster neutraliză pe lorzii din fruntea opoziţiei cu excepţia ducelui de March care a fost obligat să-şi dea demisia din funcţia de mareşal. Locul său a fost luat de aliatul său de odinioară, Sir Henry Percy, care se alătură ducelui.

Lipsa unui principiu politic al lorzilor a fost cheia acestei înfrîngeri. Lancaster declară nevalidă întreaga sesiune a Parlamentului, îl repuse în drepturi pe lordul Latimer şi pe asociaţii săi, destitui noul Consiliu, rechemă pe cel vechi, arestă şi întemniţă fără proces pe Sir Peter de la Mare iar cînd episcopul William din Wykeham încercă să protesteze, a fost exilat de la curte şi i se luară proprietăţile seculare. Cînd Lancaster o aduse înapoi pe Alice Perrers ca să aibă din nou influenţă asupra regelui, episcopii care fuseseră de partea Comunelor „rămaseră ca nişte cîini muţi care nu puteau lătra".

În afară de punerea sub acuzare, activitatea Parlamentului Bun nu lăsă nici o urmă constituţională. Totuşi, exprimînd cu atîta tărie, şi pentru scurt timp cu efect, voinţa clasei de mijloc, rolul Comunelor a impresionat naţiunea şi i-a oferit o lecţie de acţiune politică care prinse rădăcini.

Martor al frămîntărilor din Anglia, baronul de Coucy se întoarse în Franța în vara sau toamna lui 1376. Din cauza crizei din timpul vizitei sale, probabil că n-a obținut o declarație clară a condițiilor de pace pe care Anglia era dispusă să le accepte, dar probabil a adus cu el mărturii despre o națiune scindată și vulnerabilă. Froissart spune că l-a sfătuit pe Carol al V-lea să nu aștepte ca regele Angliei să-i ofere o ocazie de luptă cînd se va termina armistițiul ci să pătrundă pe propriul său teritoriu deoarece „englezii nu au fost niciodată atît de slabi și atît de ușor de învins acasă".

Înainte de plecarea lui Enguerrand de Coucy în Anglia, regele Eduard se îmbolnăvi de o boală grea și „toți doctorii lui erau disperați și nu știau cum să-l trateze și ce medicamente să-i dea". Deși își reveni spontan, se apropia clar sfîrșitul domniei sale și, odată cu el, momentul în care Enguerrand de Coucy avea să ia o hotărîre. Dacă Isabella s-a întors cu el în Franța, sau dacă rămase cu tatăl ei care era pe ducă, nu se știe. Din respect pentru socrul său, de data aceasta, Enguerrand de Coucy nu întreprinse nici o acțiune deschisă și, îndată ce sosi, acceptă să plece într-o misiune diplomatică la contele de Flandra în interesul Franței, împotriva Angliei. De acum Enguerrand de Coucy era membru al Consiliului regal, numit desigur de Carol al V-lea pentru perspicacitatea și diplomația lui. Regele era din ce în ce mai îngrijorat de maladia psihică a reginei Ioana de care se îmbolnăvise în 1373 „așa că-și pierdu mintea și memoria". După multe rugăciuni și pelerinaje făcute de soțul ei, care-i era devotat, ea își recăpătă sănătatea și fu numită, în cazul morții regelui, tutorele Delfinului. Avea să fie sprijinită de un Consiliu de regență compus din 50 de membri: prelați, miniștri ai coroanei și din Parlament și 10 din „cei mai notabili și avuți" burghezi din Paris. În serviciul permanent al reginei vor fi 12 membri ai Consiliului. Ca membru al Consiliului, Enguerrand primea o leafă anuală de 1 000 de franci în afară de cei 500 de franci pe lună din alocația sa anuală de 6 000 de franci. Cam în această perioadă fiica sa, Marie, moștenitoarea domeniului lui, intră la curtea reginei care se obligă să aibă

grijă de educaţia ei, cum avea şi de cea a Delfinului, a fraţilor şi surorilor lui. În aprilie 1377, registrele arată o plată de 2 000 de franci făcută baronului de Coucy care urma să fie scăzută din alocaţia sa pentru a înzestra numeroasele sale castele cu halebarde în cazul reînceperii războiului.

Încercînd încă să înlăture cea din ultimă nenorocire, Carol îl delegă din nou pe Enguerrand de Coucy ca diplomat pentru redeschiderea negocierilor cu Anglia, de data aceasta fără participarea ducilor regali spre a-şi economisi banii care i-ar fi cerut prezenţa lor costisitoare. În timpul următoarelor şase luni, din ianuarie pînă în iunie 1377, negocierile s-au ţinut la Boulogne, Calais şi la jumătatea drumului, la Montreuil, pe coastă. Ca singurul nobil laic dintr-un grup de miniştri, Enguerrand de Coucy îi avea colegi pe Bureau de la Rivière, şambelanul, împreună cu doi miniştri ecleziastici, episcopii de Laon şi Bayeux şi diverşi membri ai Consiliului.

Trimişii englezi, reprezentînd adepţi atît ai lui Lancaster cît şi ai Prinţului defunct, erau bărbaţi pe care Enguerrand îi cunoştea probabil din recenta sa vizită în Anglia, dacă nu chiar dinainte. Variind de la o întrunire la alta, din delegaţia engleză mai făceau parte tutorele moştenitorului tronului, Sir Guichard d'Angle, un gascon galant şi admirat, vechi camarad de arme al Prinţului Negru, cavalerul lollard Sir Richard Stury, pe care Lancaster îl repusese în funcţie ; lordul Thomas Percy, un veteran al războaielor franceze şi frate al lui Sir Henry Percy ; ducele de Salisbury şi, în sfîrşit, un slujbaş de încredere al Curţii din anturajul lui Lancaster, Geoffrey Chaucer.

Numit recent într-un post important şi bine plătit, de controlor la Vama Lînii din portul Londrei, Chaucer era un slujbaş civil norocos a cărui viaţă de poet înflorise printr-o uimitoare rupere de tradiţie ; în 1369 el scrisese un lung poem despre dragostea curteană *Cartea ducesei*, (The Book of the Duchess), nu în franceza care

s-ar fi potrivit subiectului și publicului, ci în engleza neliterară și încă instabilă. Deși cunoștea bine franceza din care tradusese Le Roman de la Rose, ceva din ambianța timpului său îl făcu pe Chaucer să scrie în limba contemporanului său, slab și fără un ban, clericul hoinar Langland, care-și spunea „Will cel Lung".

Spre deosebire de Langland, Chaucer avea alocat zilnic de la rege o cană cu vin și era căsătorit cu sora lui Katherine Swymford, Filipa, o rubedenie care îi adusese pe amîndoi în anturajul ducelui. *Cartea Ducesei* era o elegie grațioasă închinată primei soții a lui Gaunt, Blanche, o doamnă îndrăgită care murise la 27 ani după ce născuse 7 copii. Deși faptul că alesese să scrie în engleză era considerat ciudat, autorul nu-și pierdu popularitatea din această cauză. În 1373 el fu trimis într-o misiune diplomatică în Italia pentru a negocia un tratat comercial cu dogele Genovei și a încheia „afaceri secrete" în Florența. Era anul cînd, în Florența, Boccaccio își ținea conferințele despre Dante. Chaucer se întoarse cu un nou material, însă epopeea sa *Troilus și Cressida,* adaptată după Boccaccio a trebuit să aștepte, în timp ce el era trimis să trateze pacea cu Franța.

Deseori poeții și scriitorii erau folosiți ca ambasadori, deoarece talentul lor retoric dădea distincția necesară cuvîntărilor elaborate necesare în asemenea ocazii. Petrarca a fost trimisul lui Visconti sau cel puțin figura strălucită a misiunii, Boccacio negociase pentru Florența cu Papa iar poetul Deschamps a acționat în numele lui Carol al V-lea și a urmașului său. Diplomația era o procedură ceremonioasă, necesitînd multe cuvinte, ce acorda o mare atenție detaliilor juridice și problemelor legate de onoare, acesta fiind poate unul dintre motivele pentru care de atîtea ori nu se reușea să se ajungă la un acord.

Convorbirile prelungite din 1377 l-au familiarizat pe Coucy cu miezul complexelor relații dintre Anglia și Franța. Au fost luate în discuție oferte, contraoferte și tranzacții încîlcite referitoare la Scoția, Castilia, Calais, o plănuită nouă dinastie pentru Aquitania prin persoana unui fiu al lui Eduard al III-lea, care ar fi renunțat la legăturile sale cu Anglia sau, dacă nu s-ar fi putut realiza acest lucru, o împărțire sau un schimb de domenii

la fel de complicat ca un joc de beţişoare. Ca întotdeauna de cînd începuse războiul, nunţii papali depuseră eforturi intense pentru mediere. Deşi francezii deţineau avantajul, englezii, din slăbiciune şi nehotărîre, nu puteau fi convinşi să accepte vreun acord, chiar şi plănuita căsătorie dintre prinţul Richard şi Marie, fiica de 7 ani a regelui Carol.

Primele negocieri s-au terminat fără să se înregistreze vreun progres şi tratativele se amînară pentru o lună. Armistiţiul, care trebuia să expire la 1 aprilie, a fost prelungit cu o lună pentru a înlesni reluarea tratativelor. Trimişii au negociat cu seriozitate în şedinţe de lungă durată. Care a fost rolul lui Enguerrand de Coucy şi care cel al lui Chaucer ? Spusele lor nu s-au păstrat ; nu s-a întocmit nici un raport deoarece discuţiile, îndeosebi cele referitoare la căsătorie, au fost secrete. Instrucţiunile lui Carol către trimişii săi afirmau că „Regele nu doreşte ca propunerea de căsătorie să vină din partea lui, dar dacă englezii o menţionează, să ascultaţi ce spun şi apoi să-l anunţaţi pe rege".

Francezii au oferit multe propuneri, inclusiv titlul de proprietate asupra a 12 oraşe din Aquitania (pe care Anglia deja le deţinea), dacă Eduard va retroceda Calais şi tot ce luase din Picardia ; sau aceasta, spuneau ei, „sau nimic altceva". Încăpăţînaţi, englezii refuzară, crezînd că, atît timp cît aveau un cap de pod în nordul Franţei se puteau încă întoarce să redobîndească ceea ce pierduseră.

În timpul convorbirilor situaţia internă a Angliei suferi o nouă criză. Lancaster înăbuşise nemulţumirile englezilor dar era departe de a le rezolva. Un Parlament nou, cu suficienţi membri numiţi de Duce ca să-l aleagă pe majordomul lor drept purtător de cuvînt, acordă subsidii în ianuarie fără să se împotrivească. Episcopii nu erau atît de docili şi ţinta lor era Wyclif. El nu ajunsese încă să nege împărtăşania şi calitatea de preot dar afirmaţiile sale despre dominaţia civilă şi secularizarea averilor constituiau o suficientă erezie. Deşi cererea sa de a stăvili abuzurile clericilor şi poziţia sa antipapală găseau sprijin printre clerici, ei nu aveau de gînd să aştepte pasiv să li se secularizeze averile. Arhiepiscopul Sudbury

și episcopul Courtenay din Londra îl convocară pe Wyclif în februarie spre a da socoteală pentru predicile sale eretice. Lupta neîncetată de veacuri între coroană și Biserică izbucni din nou printr-o dispută zgomotoasă la Catedrala Sf. Paul.

Lancaster spera să-i discrediteze pe episcopi cu ajutorul laicilor. El numi patru profesori de teologie pentru apărarea lui Wyclif și plecă el însuși, însoțit de mareșalul Sir Henry Percy și suita lor înarmată, pentru a asista la audierile de la Sf. Paul. Catedrala era plină de o mulțime de cetățeni nemulțumiți, supărați de zvonurile că Lancaster plănuia să extindă jurisdicția mareșalului asupra dreptului tradițional al orașului de a menține ordinea publică. Episcopul Courtenay era popular în rîndul londonezilor, dar nu și ducele. Mînia spori și mai mult cînd o gardă armată dădu la o parte lumea pentru a face loc ducelui și mareșalului. Urmă apoi o ceartă atunci cînd Courtenay refuză cererea ducelui de a-i aduce un scaun lui Wyclif. Tînărul și vigurosul episcop, el însuși fiu de duce și un urmaș al lui Eduard I, nu voia să primească ordine în propria lui incintă.

„Te voi face să cazi în genunchi, tu și toți ceilalți episcopi“ urlă Lancaster. Mulțimea fu cuprinsă de agitație și începu să strige amenințări. Lancaster a avertizat că va aresta pe cei care fac dezordine ; Courtenay îi spuse că, dacă o va face în catedrală, va fi excomunicat. „Încă puțin“, a fost auzit ducele mormăind, „și voi pune să fii tîrît de păr afară din biserică“. Furia mulțimii explodă, ducele și mareșalul considerară că ar fi mai bine să se retragă, Wyclif nici nu vorbise încă. Lancaster reuși să întrerupă audierile, așa după cum își propusese însă cu prețul de a-și atrage și mai mult mînia poporului împotriva lui, nu împotriva episcopilor.

Londra fierbea, iar la vestea că Percy arestase pe un cetățean pe motiv că-l calomniase pe duce, răbufni. Se strînse o ceată care se năpusti spre Palatul Savoy și în drumul ei tăbărî asupra unui preot care vorbea insultător despre Peter de la Mare și-l omorî în bătaie, după cum ceata lui Marcel, orbită de furie omorîse o victimă nefericită cu douăzeci de ani în urmă. Avertizați, în timp ce se ospătau cu stridii la palatul Savoy, Lancaster

și Percy fugiră cu o barcă pe Tamisa pentru a se ascunde în saloanele prințesei de Wales și ale fiului ei unde nimeni n-ar fi îndrăznit să-i atace. Între timp, episcopul Courtenay, avertizat și el, și temîndu-se de un dezastru de care ar fi fost posibil să fie învinuit, se grăbi să meargă la palatul Savoy și reuși să liniștească mulțimea.

După ce a îndurat fuga și umilința, Lancaster ceru ca autoritatea sa să fie restabilită printr-o scuză oficială din partea orașului. Prințesa îi rugă pe cetățeni să se împace cu ducele de dragul ei ; a fost invocată suveranitatea regelui ; autoritățile din Londra cerură eliberarea lui Peter de la Mare, ca preț al scuzei lor ; clerul recîștigă funcțiile de cancelar și vistiernic. Dezbinarea se adînci și statul era în continuare sfîșiat din această cauză.

În tulburările de la catedrala Sf. Paul, cazul lui Wyclif nu fusese dezbătut. Prelații englezi, prinși între interesul clericilor și sentimentul național, se poate să fi fost mulțumiți să lase lucrurile în suspensie, însă papalitatea nu dorea aceasta. În mai, Grigore al XI-lea emise cinci bule adresate episcopatului englez, regelui și Universității Oxford, condamnînd erorile lui Wyclif și cerînd să fie arestat. Orice discuție despre doctrinele sale eretice trebuia suprimată și toți cei care le susțineau urmau să fie destituiți. Un alt motiv primejdios se adăugă celorlalte surse de conflict. Noul Parlament se împotrivea cu tărie Papei ; regele, vorbind de șoimi și vînătoare, în loc de a se ocupa de nevoile urgente ale sufletului său, era pe moarte. Pentru moment, în timp ce Anglia aștepta neliniștită schimbarea domniei, episcopii lăsară în suspensie acțiunea împotriva lui Wyclif.

În Franța, negociatorii ținură o ultimă ședință în mai, la Montreuil, în vechiul castel ale cărui metereze vestice dădeau spre mare. Luară parte cancelarii ambelor țări, Pierre de Orgement pentru Franța și episcopul de la catedrala Sf. David pentru Anglia. Se discutară îndelung condițiile într-o ședință deschisă în care Carol ar fi dorit ca propunerea sa finală să fie supusă discuției în mod oficial și să primească un răspuns ferm. Dar nu-l primi. Deși generoasă în ceea ce privește posesiunile pe care le lăsa în mîinile englezilor, oferta sa afirma suveranitatea asupra oricărei părți din teritoriul Franței și insista

asupra orașului Calais. Respingerea ofertei a fost prezentată printr-o manevră de eschivare, englezii spunînd că le lipsește autoritatea finală și că trebuie să supună condițiile spre aprobare regelui lor. După cum s-a dovedit în scurt timp, este probabil ca în acest moment francezii să fi început deja pregătirile pentru o acțiune beligerantă. În vreme ce discuțiile luau sfîrșit, tînăra prințesă Marie muri la Paris, astfel că propunerea de căsătorie căzu. Negocierile au fost întrerupte fără să se stabilească un loc sau o dată pentru o altă întîlnire și fără prelungirea armistițiului.

Cînd trimișii englezi au ajuns acasă, regele Eduard muri la 23 iunie, în penultima zi a armistițiului. Sărbătorirea jubileului domniei sale trecu aproape neobservată și nici moartea sa nu atrase mai multă atenție. Muri părăsit de oamenii puterii, inclusiv de Alice Perrers de care se spunea că-i luase regelui inelele de pe degete înainte de plecarea ei. Pe tron urcă un copil de 10 ani, inițind o perioadă de sciziune ce avea să prelungească nenorocirile pînă în secolul următor și să confirme avertismentul lui Langland din Sfînta Scriptură: „Vai de acea țară care are un copil drept rege".

Isabella de Coucy, chemată în aprilie din Franța de către curieri „pentru chestiuni extrem de urgente*, s-a aflat la căpătîiul tatălui ei cînd acesta muri. Puțin înaintea sfîrșitului, ea trimise curieri la Coucy cu noutăți și „chestiuni importante" ce trebuiau rezolvate. La 26 iunie, chiar înainte de înmormîntarea tatălui ei, ea ceru și primi permisiunea de a se întoarce în Franța, evident pentru a discuta lucruri importante.

Problema care se punea pentru Coucy nu era legată pur și simplu de jurămînt, ea era agravată de marile venituri, de legăturile de rudenie de mare importanță la acea dată și de jurămîntul depus în cadrul Ordinului Jartierei. Nu era ușor să te lepezi de credință, rudenie și calitatea de membru al unui ordin. Alți lorzi, cum era Captal de Buch și Clisson își transferaseră jurămîntul de loialitatea dintr-o parte în alta însă, în general, ei

---

* Nu este complet limpede dacă fuseseră trimiși curieri *la* ea în Franța sau *de către ea* din Anglia soțului ei în Franța.

erau gasconi, bretoni sau din Hainault, nu se simțeau francezi sau englezi la origine. Seneșalul lui Coucy, viteazul Chanoine de Robersart, se făcu englez în timp ce era în Anglia împreună cu Enguerrand de Coucy în anii 1360. După ce-i jurase credință lui Eduard al III-lea, el se întoarse fără probleme cu armata lui Lancaster pentru a devasta Picardia pe care cu cîțiva ani înainte o apărase cu atîta ardoare. Totuși, el era născut în Hainault **.

Enguerrand de Coucy nu putea juca un rol important în afacerile țării sale dacă rămînea neutru ca mai înainte. Nu numai că era nevoie să treacă de partea cuiva ; el fără îndoială chiar dorea acest lucru. Sentimentul național sporise în timpul redresării Franței. Scriitorii se mîndreau cu numeroasele orașe din Picardia, Normandia și Aquitania recucerite de Carol al V-lea. „Nici Roland, nici Arthur, nici Oliver" exclamă cavalerul din *Songe du Vergier,* o alegorie politică din 1376 „n-au făcut asemenea fapte de arme cum a-ți făcut voi cu înțelepciunea, puterea și rugăciunile voastre !" (și autorul ar fi putut adăuga, cu folosirea convingătoare a banilor de către Carol). „Cînd v-ați urcat pe tron, coarnele și mîndria dușmanilor voștri ajunseseră la cer. Mulțumită lui Dumnezeu, voi le-ați retezat coarnele și i-ați umilit profund".

Datorită polarității războiului se dezvoltă spiritul național francez în detrimentul Angliei. Într-un dialog între un soldat francez și unul englez scris prin 1370 de viitorul cardinal Pierre d'Ailly, englezul declară că cel puțin Normandia ar trebui să aparțină Angliei și că au toate drepturile în această privință . „Ține-ți gura !" strigă francezul. „Nu-i adevărat. Nu poți stăpîni nimic de partea aceasta a mării decît prin tiranie ; marea este și trebuie să fie hotarul vostru". Aceasta era o idee nouă. Omagiul și căsătoriile dinastice erau încă o formă de loialitate însă țara devenea factorul determinant. Un nobil

** Robersart se stabili în Anglia cu trei fii și întemeie o seminție care se termină după 200 de ani cu Amy Robsart, nefericita soție a favoritului reginei Elisabeta, Robert Dudley, duce de Leicester.

francez ca Harcourt nu se mai putea alătura englezilor, aflîndu-se în fruntea unei invazii a țării sale de baștină. Enguerrand de Coucy nu mai putea să se mențină în expectativă în ceea ce privește jurămîntul său de credință făcut peste Canal.

La două luni după moartea regelui Eduard, Enguerrand înaintă o cerere lui Richard al II-lea de renunțare oficială la „tot ce vă datorez ca omagiu și credință". Datată 26 august 1377 și prezentată lui Richard de către mai mulți lorzi și scutieri trimiși de baronul de Coucy pentru a fi martori la ceremonia înmînării ei, scrisoarea revoca „alianța" pe care a avut-o cu „mult cinstitul și temutul stăpîn și tată, regele de curînd răposat (de care să aibă milă Dumnezeu)" și continua :

„S-a întîmplat ca acum să se iște un război între stăpînul și suveranul meu natural, de o parte, și voi, de cealaltă parte, din care cauză sînt mai nenorocit decît dacă s-ar fi întîmplat orice altceva în această lume și aș vrea ca situația să poată fi îndreptată însă stăpînul meu mi-a poruncit să-l slujesc pe el și să mă achit de datoria mea, așa după cum sînt obligat s-o fac ; pe care, după cum știți, nu pot să nu-l ascult ; așa că am să-l slujesc cît pot mai bine, așa cum trebuie s-o fac.

De aceea, onorate și puternice stăpîn, pentru ca nimeni să nu vorbească în vreun fel sau să spună ceva împotriva mea sau împotriva onoarei mele, vă aduc la cunoștință cele de mai sus și vă înapoiez ceea ce dețin de la voi ca omagiu sau credință.

Și de asemeni, mult cinstite Sire, cinstitul meu stăpîn și tată numit mai sus a fost mulțumit să mă alăture celei mai nobile societăți și Ordinului Jartierei ; astfel vă rog ca voi, nobil și puternic lord, să numiți în locul meu pe oricine doriți și prin aceasta să-mi acceptați retragerea".

Jurămîntul dublu de credință era anulat. Devenind „un francez bun și adevărat", baronul de Coucy își alesese naționalitatea deși cuvîntul încă nu exista. Un singur lucru era remarcabil în privința acestei alegeri : el se despărți de soția lui și domeniile engleze, precum și de jurămîntul de credință. S-a spus în general că s-a simțit

obligat să se despartă de ea pentru a fi liber să aleagă Franța dar aceasta ar fi fost necesar numai dacă Isabella ar fi refuzat să accepte pierderea moșiilor lor din Anglia. După renunțarea la jurămîntul de credință, proprietățile puteau fi confiscate. Luînd în considerație tot ceea ce se știe despre Isabella, se pare că acesta a fost factorul determinant. Extravaganța sa exagerată, dependența patologică față de casă și de privilegiile pe care i le acorda tatăl ei — privilegiile care spera să le obțină acum de la frații și nepotul ei — faptul că se simțea nesigură în Franța face să se presupună că despărțirea a fost hotărîrea ei, indiferent dacă a fost sau nu și cea a soțului.

Ce simțea baronul de Coucy pentru soția lui vanitoasă, răsfățată, egoistă și voluntară — dragoste, ură sau indiferență, nu reiese din nici o mărturisire. Judecînd după cele cunoscute în legătură cu temperamentul ei — istoria consemnează puține lucruri despre ea — nu era o femeie iubitoare din familia Plantagenet. În orice caz, se întoarse și rămase în Anglia cu fiica ei mai mică, Filipa, care trăise totdeauna acolo. Toate moșiile engleze ale soțului ei, „conacele, cătunele, onorurile, domeniile, orașele, terenurile, arendele, animalele, nutrețul, bunurile și iobagii“ au fost confiscate și în mod precaut trecute unei epitropii organizate pentru Isabella, constînd din arhiepiscopul de York, doi episcopi și patru alți reprezentanți. Deoarece femeilor nu li se interzicea să posede avere, acest aranjament arată că frații ei nu aveau încredere în ea. Se prevedea ca veniturile să-i fie plătite de către epitropi „atît timp cît rămîne în Anglia“.

Statutul ei incert, nefiind nici soție, nici văduvă, dură numai doi ani. În aprilie 1379 muri în condiții necunoscute, la vîrsta de 47 de ani. Toate moșiile lui Enguerrand de Coucy din Anglia rămaseră în cele din urmă fiicei lui, Filipa.

Francezii reîncepură ostilitățile imediat ce expiră armistițiul. Aliați cu flota spaniolă, lansară o serie de raiduri pe coasta sudică a Angliei chiar înainte de a afla de vestea morții regelui Eduard. Într-un efort de a menține

acel eveniment secret față de dușmanii lor în timpul transferului puterii, englezii „închiseră toate trecerile regatului, nelăsînd pe nimeni să iasă din regat". A fost o operațiune de anvergură, însă toate acestea se dovediră inutile, — deoarece francezii porniseră deja ostilitățile.

Sub comanda amiralului Jean de Vienne, francezii și spaniolii debarcară la Rye, opus orașului Boulogne, la 29 iunie și îl supuseră unor sălbăticii timp de 24 de ore ; — incendiară, prădară, uciseră bărbați, femei și copii, tîrînd fete la corăbii, imitînd în mod deliberat tratarea sălbatică a orașelor din Franța de către englezi. A fost distrusă de un incendiu o biserică, o „minunată frumusețe" (după spusele lui Walsingham). În ciuda insistenței unui grup de cavaleri francezi de a menține Rye ca o bază permanentă — un fel de Calais în Anglia — amiralul refuză. Francezii nu intenționau să ocupe ci să distrugă, să provoace teroare pentru a-i face pe englezi să accepte un tratat de pace și să împiedice întărirea orașului Calais pe care francezii plănuiau să-l atace.

Întîmpinînd puțină rezistență, francezii continuară operațiunile militare în josul coastei de sud, atacînd Folkestone, Portsmouth, Weymouth, Plymouth, Dartmouth și pătrunseră 16 km în interior pentru a incendia Lewes unde au înfrînt și au măcelărit un grup de 200 de apărători conduși de starețul local și de doi cavaleri. Francezii au plecat, dar s-au întors după o lună pentru a devasta insula Wight lîngă Southampton. Frica englezilor, provenind dintr-o groază atavică față de raidurile daneze și de cuceritorii normanzi, se transformase într-o realitate îngrozitoare.

Slaba apărare nu se datora unui simț fals de siguranță. Acestea erau aceleași orașe, atacate de francezi în raidurile anterioare. Mai mult încă, în ultimele șase luni, în timp ce armistițiul se apropia de sfîrșit, decretele regelui vorbeau despre spectrul invaziei franceze, însă în aceste vremuri tulburi au fost luate puține măsuri de apărare. Cînd sosiră invadatorii, soarta orașelor nu stîrni prea mult eforturile ocrotitoare ale nobililor. Sir John Arundel, un cavaler care a fost dezonorat mai tîrziu, apără cu succes Hampton cu 400 de lăncieri, dar numai atunci cînd cetățenii îi plătiră suma pe care o ceruse.

Cînd a fost în primejdie castelul lui Lancaster din Pevensey de pe coasta Sussex-ului, Walsingham, veşnicul lui duşman, afirmă că ducele a refuzat să trimită apărători, remarcînd sec, „Lăsaţi-i pe francezi să-l incendieze. Sînt destul de bogat pentru a-l reconstrui". Remarca pare inventată şi, ca atare, emană aceeaşi ranchiună faţă de nobili ca şi remarca unui alt cronicar, Jean de Venette, şi din acelaşi motiv : neputinţa cavalerilor de a apăra pămîntul şi populaţia împotriva duşmanilor lor.

Capitolul 15

Împăratul la Paris

Cel mai spectaculos eveniment, dacă nu cel mai însemnat al deceniului, din Franța, a fost vizita la Paris a împăratului „Sfîntului Imperiu Roman", Carol al IV-lea, din decembrie 1377 pînă în ianuarie 1378. Coucy a fost din nou chemat, ca și la căsătoria ducelui de Burgundia, pentru a imprima prin remarcabila sa prezență eleganță și splendoare alaiului de nobili strînși ca să-l însoțească pe vizitator. În strălucirea bijuteriilor cu prilejul acestor procesiuni fastuoase, domnia lui Carol al IV-lea ajunse la zenit. Publicul era plin de venerație și de recunoștință pentru splendidele ceremonii și însemnătatea propagandistică pe care o aveau pentru prestigiul familiei Valois probabil că egala cheltuielile incalculabile.

Deși Carol al V-lea reprezenta a treia generație de Valois pe tron, el încă nu se simțea eliberat de neliniștea referitoare la legimitatea titlului său, mai ales din cauza îndoielilor pe care le avea despre propria sa paternitate. Din motive personale și de stat, făcea eforturi constante pentru a spori demnitatea coroanei. Din punct de vedere politic scopul pentru care aranjase vizita era de a izola Anglia prin strîngerea legăturilor cu unchiul lui, împăratul; mai avea de discutat și problema referitoare la cedări de teritorii și aranjamente matrimoniale. Din punct

de vedere sentimental, legăturile de rudenie erau importante pentru el, deşi ştia că unchiul lui era calculat şi alunecos cînd era pus la încercare. Mai presus de orice, voia să aibă o ocazie pentru a organiza ceremonii publice grandioase care erau atît de importante domniilor în Evul Mediu.

În teorie, împăratul „Sfîntului Imperiu Roman" exercita o influenţă laică asemănătoare conducerii spirituale a Papei asupra comunităţii universale. Deşi vestigiile prestigiului imperial se păstraseră, nici teoria, nici titlul nu mai corespundeau cu realitatea. Suveranitatea imperială în Italia era aproape o ficţiune, scădea la marginea vestică a imperiului în Hainault, Olanda şi Luxemburg şi se retrăgea în est în faţa spiritului naţional în creştere din Boemia, Ungaria şi Polonia. Nucleul ei era o federaţie întîmplătoare de principate, ducate, oraşe, ligi, marcgrafe, arhiepiscopii şi comitate germane, sub suveranităţi fluctuante şi suprapuse. Hapsburgii şi Luxemburgii, Hohenstauferii, Hohenzollernii, Wittelsbachii şi Wettinii se prădau unul pe altul în războaie fără sfîrşit ; *Ritter* sau cavalerul îşi ducea traiul prădîndu-i pe negustori ; fiecare oraş credea că prosperitatea lui depindea de ruina rivalului său ; în oraşe, negustorii şi breslele se luptau care să conducă ; nemulţumirile unei ţărănimi exploatate ardeau mocnit şi, periodic, izbucneau răscoale. Imperiul n-avea o coeziune politică, nu avea o capitală, nici o lege comună, nici finanţe sau funcţionari comuni. Era relicva unui ideal dispărut.

Teoretic, în calitate de conducător laic al comunităţii creştine, împăratul era un suveran ales provenind în mod obişnuit dintre conducătorii din familia Luxemburg din Boemia. Legăturile familiei lui Carol al IV-lea cu Franţa, căminul preferat al tatălui său, Ioan cel Orb, erau strînse. Fusese crescut la curtea Franţei de la vîrsta de şapte ani, se căsătorise cu o soră de-a lui Filip al VI-lea iar propria sa soră, Bonne, fusese căsătorită cu fiul lui Filip, Ioan al II-lea. Deşi uşor cocoşat şi cu o piele măslinie, fusese un bărbat chipeş în tinereţe, cu păr lung şi negru, o barbă neagră şi ochi negri, strălucitori. În vîrstă de 61 de ani, a băgat în pămînt trei neveste, s-a căsătorit

a patra oară şi-şi căsători 7 sau 8 copii, intrînd într-o reţea complicată de dinastii ungare, bavareze şi hapsburgice. Aparent afabil şi blînd, era rapid şi ferm cînd lua hotărîri, însă frămîntat, niciodată calm. Împletea nuiele de salcie în timp ce asculta aparent distrat pe petiţionari sau sfetnici şi apoi dădea fiecăruia un răspuns „plin de înţelepciune". Vorbea şi scria în cehă, franceză, italiană, germană şi latină, toate la fel de bine.

Carol al IV-lea era destul de iscusit ca să-şi dea seama că Imperiul său nu era cel al lui Carol cel Mare. Grija lui majoră era regatul Boemiei al cărui teritoriu îl mări şi îl dezvoltă din punct de vedere cultural, încît a fost supranumit „Tatăl ţării sale". El însuşi reprezenta tendinţele naţionaliste care făceau ca titlul său imperial să fie depăşit.

În timp ce se pregătea primirea împăratului, Enguerrand de Coucy intră în războiul împotriva Angliei ; nu pe teritoriul său natal în Picardia, ci în Languedoc, împotriva gasconilor sub conducerea ducelui de Anjou, guvernator al Languedocului. Ca şi Lancaster, tot un frate al regelui, Anjou era mînat de ambiţia de a obţine pentru el însuşi o coroană. Alăturîndu-se lui, Enguerrand de Coucy făuri legătura care în cîţiva ani avea să-l atragă în nefericita luptă pe care o va duce Anjou pentru coroana Neapolelui.

După două luni de asediu şi încăierări în Gasconia, baronul de Coucy se întoarse la Paris pentru a sluji în escorta care avea să-l însoţească pe împărat. Grupul care urma să-l salute în Cambrai, la frontiera cu Hainault cuprindea, în afară de baronul de Coucy, cei doi consilieri importanţi ai regelui, Rivière şi Mercier, şi mulţi nobili, cavaleri şi scutieri, în total 300 de călăreţi strălucitori. La 22 decembrie, la o leghe distanţă de oraş, îi întîmpină pe oaspeţii care înaintau. Două sute dintre cetăţenii şi clericii cei mai de vază din Cambrai, conduşi de episcop, i-au însoţit călare în timp ce oaspeţii treceau printre rînduri de arcaşi şi oameni de rînd aflaţi la porţile oraşului. Împăratul îmbrăcat într-o mantie de blană pe un cal

cenușiu, împreună cu fiul lui cel mai mare, Venceslav, Rege al Romanilor, a fost escortat în oraș unde descălecă cu oarecare greutate, fiind bolnav de gută, și a fost însoțit de episcop în biserică pentru a rosti rugăciunile.

Principalul scop al venirii sale, spuse el seniorilor francezi după cină, era să-l viziteze pe regele Carol, pe regină și pe copiii lor pe care dorea să-i vadă „mai mult decît pe orice alte ființă din lume". După ce-și va fi îndeplinit această dorință și le va fi prezentat pe fiul său, va muri liniștit oricînd va voi Dumnezeu. Într-adevăr, împăratul era în ultimul său an de viață și simțind poate apropierea morții așa cum li se întîmpla oamenilor într-o vreme cînd existau puține leacuri sau tratamente, el întreprinse această călătorie obositoare mai mult din dorința de a vizita din nou Parisul tinereții sale decît pentru avantaje politice.

În fiecare oraș în drumul său prin Picardia și Ile de France, îl întîmpinară ceremonios delegații și-i oferiră daruri constînd din carne, pește, pîine, vinuri și căruțe întregi cu fîn și ovăz, plătite de rege. De fiecare dată împăratul avea grijă să spună că este musafir într-un oraș al regelui Franței, în timp ce gazdele sale făcură tot posibilul să nu se tragă clopotele sau să aibă loc alte ritualuri care ar fi însemnat supremația imperială. Alegerea unui cal cenușiu de către împărat a fost un gest făcut cu scopul de a marca deosebirea față de intrarea într-un oraș al imperiului cînd împăratul călărea de obicei pe un cal alb. Accentul, care s-a pus de către cronica franceză autorizată, pe aceste chestiuni de protocol arată că problema îl interesa mult pe regele francez. Carol al V-lea dorea să prezinte vizita ca pe o vitrină pentru pretenția sa că duce un război drept, însă nu vroia să-și lase poporul sub impresia că împăratul este vreun senior suprem sau un monarh universal. Serbările și festivitățile minuțioase pe care le organizase oglindeau marea importanță pe care o dădea acestei vizite. În cronica semioficială a domniei sale, au fost dedicate vizitei nu mai puțin de 80 de pagini.

La Compiègne, lîngă Paris, împăratul a fost întîmpinat de ducele de Bourbon, fratele reginei, cu o suită îmbrăcată în livrele noi, alb cu albastru. În Senlis l-au întîmpi-

nat ducele de Berry, ducele de Burgundia și arhiepiscopul de Sens cu o suită de 500 de oameni, toți îmbrăcați la fel, în gri și negru, cavalerii în catifea iar scutierii în mătase de aceeași culoare. Martorii acestui spectacol vor fi răspîndit vestea despre grandoarea evenimentului însă eroul său nefericit, a cărui gută se agravă, trebui să renunte la un banchet și să meargă restul drumului în litiera Delfinului, trasă de doi măgari și de doi cai.

La abația St. Denis, l-au așteptat pe împărat trei arhiepiscopi, zece episcopi și întregul Consiliu regal cu ocazia vizitei la mausoleul regal, unde a trebuit să fie ridicat din litieră și cărat în biserică pentru a se ruga cu credință la mormîntul Sfîntului Ludovic. Spunînd că „dorește nespus" să vadă faimoasa comoară și relicvele Sfîntului Denis, împăratului i se arată corpul mumificat al sfîntului care, ucis prin decapitare pe colina Montmartre (de atunci purtîndu-i numele), a mers cu capul în mîini pînă la locul unde puse capul jos și întemeie abația. Împăratul privi timp îndelungat la relicve și la coroana cu pietre scumpe a Sfîntului Ludovic, la mormintele regale în special cel al lui Filip al VI-lea, fostul său cumnat.

Intrarea sa în Paris, pentru care regele plănuise să-i ofere un cal negru de luptă, trebui să fie făcută în litiera reginei. Garda starostelui negustorilor și 2 000 de negustori, magistrați și cetățeni ai Parisului, toți călare și îmbrăcați în uniforme alb și violet așteptau să-l conducă la întîlnirea cu regele. Cu gută sau fără, această ceremonie trebuia să se desfășoare călare. Urcat în șa, împăratul, alături de fiul lui, aștepta parada care se îndrepta spre el dinspre vechiul palat de pe Ile de la Cité. De o generație încoace nu mai fusese martor Parisul la o astfel de procesiune regească. S-a avut o grijă deosebită ca, în ciuda marii mulțimi, toți să poată vedea. La fiecare intersecție erau plasate gărzi cu buzdugane și spade și, avertizați de crainici cu o zi înainte, cetățenilor li se interzisese să traverseze Rue St. Denis. S-au ridicat bariere pe drumuri și sergenții au primit ordine precise pe unde și cînd puteau sau nu trece pietonii sau călăreții.

Mai întîi veni mareșalul Sancerre și garda sa, fiecare

membru al gărzii purtînd două spade și pălărie încretită, urmat de trompeții regelui, fluturînd flamuri strălucitoare, atîrnate de trompetele lor de argint. Cei patru duci — de Berry, Burgundia, Bourbon și ducele de Var, soțul sorei regelui și viitorul socru al Mariei de Coucy — călăreau doi cîte doi, urmați de 12 conți, inclusiv de Coucy în calitatea sa de conte de Soissons, și de un lung șir de prelați nobili, judecători, consilieri și funcționari ai casei regale, fiecare grup îmbrăcat conform funcției. Șambelanii purtau veșminte de catifea sau mătase în două nuanțe de roșu, intendenții erau îmbrăcați în haine de catifea azurie și brun-roșcat, rîndașii armurierilor regelui erau în damasc albastru, ușierii în albastru cu roșu, majordomii în mătase alb și brun roșcat, bucătarii în tunici de mătase căptușite cu blană, avînd nasturi din perle, valeții de cameră îmbrăcați în negru cu dungi albe și gri, paharnicii, în roșu cu dungi maro.

La sfîrșit, venea regele costeliv, cu nasul lung, călare pe un cal alb și purtînd o mantie purpurie, căptușită cu blană, și o pălărie cu cioc „după moda veche". Procesiunea era atît de lungă încît i-au trebuit jumătate de oră ca să iasă din palat și, din cauza mulțimii, a durat chiar mai mult pînă cînd cei doi suverani s-au întîlnit față în față. Amîndoi și-au scos pălăriile cînd s-au întîlnit. Avînd grijă să nu atingă picioarele dureroase ale unchiului lui, Carol se așeză între împărat și Venceslav și astfel se înapoiară toți trei, prin oraș, la palat.

Așezat într-un scaun drapat în aur în curtea unde odată starostele negustorilor, Marcel, aruncase corpurile mareșalilor uciși, împăratul ascultă un cuvînt de bun venit spus de gazda sa, și după aceea, în camerele lor „își scoaseră pălăriile și discutară cu mare prietenie și bucurie că s-au întîlnit". În următoarele zile au avut loc banchete, conferințe, înmînări de daruri de către giuvaergii din Paris, slujbe, prezentarea relicvelor din Sainte Chapelle, atît de bogat împodobită și luminată încît „era o minune s-o vezi". Între timp, suveranii avură întrevederi particulare, una durînd 3 ore, „chiar fără prezența cancelarului" după cum consemnă grijuliu cronicarul cancelarului „și ce și-au spus nimeni nu știe".

Banchetele oficiale foloseau toate resursele secolului al XIV-lea pentru a-i delecta și a-i ghiftui pe oaspeți. Erau atîția purtători de făclii care stăteau ca niște lumînări vii lîngă coloanele marii săli de piatră încît „puteai vedea tot așa de bine ca la lumina zilei". Au fost servite atît de multe mîncăruri încît „erau prea multe ca să le poți enumera" și, într-adevăr, prea multe pentru suferindul musafir de onoare. Regele poruncise patru feluri cuprinzînd fiecare cîte douăzeci de mîncăruri însă elimină cu multă abilitate una din zece mîncăruri pentru a reduce timpul cît trebuia să stea la masă împăratul. După cum se prezenta situația, el trebuia să se înfrupte din vreo 60 de soiuri de mîncare cum ar fi friptura de clapon și potîrniche, civet de iepure, carne și pește în aspic, plăcinte cu carne de ciocîrlie și pateuri cu măduvioare de vită, tobă și cîrnați, mreană și orez cu cimbru, antreuri din carne de lebădă, păun, buhai de baltă și bîtlan, plăcinte din vînat și păsări mici, pește de apă dulce și de mare cu sos de „culoarea florii de piersic" nagîți cu praz alb, rațe și purceluși umpluți, țipari, fasole prăjită — terminînd cu pișcoturi, pere, fructe zaharisite, moșmoni, miez de nucă și vin cu mirodenii.

Serviciul pentru 800 de persoane era atît de bine pus la punct la banchetul din 6 ianuarie încît mesele pentru cei de rang inferior și cei de rang înalt erau servite în același timp, avînd aceleași feluri de mîncare, toate mîncărurile fiind puse pe tăvi de aur și argint. Capetele încoronate și musafirii de rangul cel mai înalt stăteau la 5 mese și o estradă, fiecare sub un baldachin dintr-o țesătură de aur. Împăratul, regele și arhiepiscopul de Reims stăteau la o masă de marmură în centru. Fețele de masă erau din pînză de aur brodată cu flori de crin, și aceeași pînză decora coloanele și ferestrele. Pereții erau acoperiți de tapițerii. Enguerrand de Coucy a stat cu ducele de Bourbon la masa Delfinului în vîrstă de 9 ani „pentru a-i ține tovărășie și să-l păzească de mulțime". Tînăra Marie de Coucy era printre „marile doamne" din suita reginei. La gustarea servită după ce au fost ascultați menestreli, ducele de Berry și fratele său, ducele de Burgundia, îi oferiră regelui și împăratului vin cu mirode-

nii dar, dacă o făcură călare, cum era deseori obiceiul la nobilii care serveau, cronicarul nu ne spune. În timpul unei vizite anterioare a împăratului, la contele de Savoia, în 1365, nobili călare au servit platouri cu mîncare puse în vîrful lăncilor, prevăzute în acest scop cu cîrlige. Oricît ar fi fost de limitat din punct de vedere moral, cavalerismul cerea o puternică încheietură a mîinii.

Pentru punctul culminant al serbării, toţi cei 800 de musafiri trecură în sala Parlamentului unde spectacolul care li s-a prezentat, reprezentînd cucerirea Ierusalimului în prima cruciadă, era un triumf al artei scenice, artă în care excela secolul al XIV-lea. După cum mărturisește Chaucer în Povestea lui Franklin, la banchete se putea aduce în sală apă, se puteau pune corăbii să plutească pe valuri, să apară lei, flori să răsară pe pajişte, să crească viţa de vie şi să dispară un castel care părea făcut din piatră, sau „așa-i păru celui care privea". La un banchet dat în vremea lui Enguerrand de Coucy de un oarecare Viddom de Chartres, tavanul pictat ca un cer se deschise pentru a lăsa cina să coboare pe nişte maşinării care semănau cu norii, maşinării care ridicară din nou vasele după ce fuseseră golite. Desertul a fost însoţit de o furtună artificială care dură jumătate de oră, în care timp au căzut şuvoaie de apă parfumată şi grindină de dulciuri.

În miracolele şi misterele medievale puse în scenă pentru mulţime, efectul dorit era realismul. Un sistem de greutăţi şi scripete îl ridicau pe Iisus din mormînt şi-l urcau în tavanul care imita norii. Apăreau îngeri şi diavoli prin trape, iadul îşi deschidea şi îşi închidea gura monstruoasă, iar potopul lui Noe inunda scena din butoaie răsturnate din culise în timp ce butoaiele umplute cu pietre erau învîrtite de cricuri pentru a imita tunetul. Cînd Ioan Botezătorul era decapitat, actorul era înlocuit cu atîta dibăcie cu un fals cadavru şi un cap vărsînd sînge de bou încît publicul striga de emoţie. Actorii, care-l jucau pe Iisus, rămîneau cîteodată legaţi de cruce recitînd versuri timp de 3 ore.

Mai bine decît orice altceva, scena oglindea viaţa medievală. Derivînd din piesele liturgice ce se jucau la uşa

bisericilor, drama părăsise biserica pentru stradă unde era prezentată de bresle sau confrerii pe platforme pe roți. Piesele erau jucate din oraș în oraș, atrăgînd toate categoriile sociale — călugări și studenți, cavaleri și doamne, seniorul local stînd pe un scaun în rîndul întîi. Pentru un spectacol mai important, crainicii informau publicul cu o zi înainte. Subiectul era religios însă modalitatea de exprimare era laică, menită să distreze. Orice mister al povestirii creștine și misterul central al Mîntuirii prin nașterea și moartea lui Hristos erau prezentați concret în termenii vieții de zi cu zi — termeni ireverențioși, cruzi și obsceni. Păstorii care vegheau peste noapte erau înfățișați ca hoți de oi, patosul din sacrificiul lui Isaac era jucat pe de-a întregul. Zbieretele de măgar imitate de actor dinăuntrul pielii de măgar și baligile scăpate de sub coada ridicată stîrneau urlete de încîntare chiar dacă măgarul îl ducea pe Iisus la Ierusalim.

Erau mult apreciate scenele erotice și sadice din siluirea Dianei, cele care-l înfățișau pe Noe gol și beat, descrierea păcatelor sodomiților sau scenele care îi arătau pe bătrîneii uitîndu-se pe furiș la Susanna precum și tot felul de scene în care se înfățișa carnea sfîșiată în martiriile sfinților. Se prezentau cu regularitate scene de tortură de un realism revoltător ca și cum vremurile violente ar fi întreținut plăcerea violenței. Scena în care Nero spinteca burta mamei sale să vadă de unde a venit, era interpretată cu ajutorul unor mațe însîngerate — date de măcelarul din localitate — care se revărsau din victimă. *Schadenfreude* (bucurie răutăcioasă în fața suferinței altuia) nu era caracteristică Evului Mediu, dar apăruse după ciumă și după calamitățile succesive și își găsise expresia în scenele groaznice de tortură de pe cruce, în care erau înfățișați soldați scuipîndu-l pe Mîntuitorul omenirii.

Într-o epocă de neliniște, *Miracolele Sfintei Fecioare*, o serie de piese care-și aveau originea în a doua jumătate a secolului, arătau ce alinare aducea credința în divina atotputernicie. Chiar și cel mai nenorocit sărac sau ticălos, toată mizeria și nedreptatea puteau fi izbăvite prin intervenția miraculoasă a Sfintei Fecioare. Figura cea mai

vulnerabilă a societății, o femeie sedusă și părăsită sau acuzată pe nedrept de crimă, constituia de obicei figura centrală. Într-o piesă, o femeie stearpă ale cărei rugăciuni către Fecioară îi aduseseră în sfîrșit un fiu, este epuizată de chinurile nașterii și adoarme în timp ce-și scaldă copilul. Cînd pruncul se înecă în cadă, mama este acuzată că și-a omorît copilul și condamnată la rug. Ca răspuns la rugăciunile soțului ei, Fecioara Maria coboară din cer pentru a-i alina suferința și cînd mama, pe punctul de a fi arsă, se roagă să fie lăsată să se mai uite o dată la copil, acesta își recapătă viața în brațele ei.

Pasiuni vinovate, soți necredincioși, durerile facerii, maici frivole și starețe însărcinate, regine adultere, copii care își găsesc o moarte crudă furnizau subiectele. Cardinali trufași, hangii, studenți revoltați, cavaleri, lemnari, moașe, proștii satelor — toată umanitatea — erau personajele. Fecioara îi împăca și-i ierta pe toți, chiar și pe mama unui papă care se umflă atîta în pene încît se crede mai ceva decît Maica lui Dumnezeu. După o pedeapsă meritată, și ea primește iertarea.

În piese, Dumnezeu era costumat într-o robă albă, poartă perucă și barbă aurie, fața-i tot aurie, așa cum sînt și aripile îngerilor ; Irod avea o barbă neagră și veșminte de sarazin, diavolii și demonii purtau măști înfiorătoare, coarne, cozi spintecate și costume strînse pe corp cu păr de cal. Deseori alergau prin public pentru a-i pișca și a-i speria pe spectatori.

Apocalipsul, mereu în mintea oamenilor, era pus în scenă prezentîndu-se Ziua Judecății de Apoi și Chinurile Iadului cînd Hristos se pogoară pe pămînt ca să-i aducă în rai pe Adam și pe profeți. Antihristul apare la timpul potrivit fixat conform tradiției, la 3 ani și jumătate înaintea Judecății de Apoi. Născut de o femeie din Babilon, sedusă de Satana, și instruit în toate artele demonice, el capătă o astfel de putere încît regi și cardinali îi jură credință pînă ce este învins la Armageddon odată cu triumful Binelui asupra Răului. Cei mîntuiți sînt despărțiți de damnați și îngerii își varsă mînia.

Un predicator lollard din Anglia, căutînd să justifice teatrul din secolul al XIV-lea, spunea că bărbații și

femeile care vedeau patimile lui Hristos și ale sfinților săi vor fi cuprinși de „milă și credință, vărsînd lacrimi amare, nu-l vor disprețui pe Dumnezeu ci îl vor venera". Văzînd cum Diavolul îi mîna pe oameni spre desfrînare și trufie și-i făcea slujitorii lui pentru a-i duce în iad, ei vor fi convertiți la o „viață cinstită" ; prin urmare interpretarea miracolelor „îl face pe om să aibă credință, nu să se pervertească". Poate neconvins de propriile sale argumente, predicatorul adăuga în mod chibzuit că oamenii trebuie să se bucure de momente de recreere și că era mai bine, sau cel puțin mai puțin dăunător, ca ei să urmărească interpretarea miracolelor decît a altor „pozne".

Asediul Ierusalimului interpretat în fața împăratului se abătu de la subiectele anterioare și pentru prima dată a fost pus în scenă un eveniment istoric. Minunile tehnice și verva bătăliei ce se desfășura pe scenă tăiau răsuflarea. Corabia cruciaților, cu catarg, vele și flamuri fluturînde a fost împinsă în sală atît „de încet și ușor" încît părea că plutește pe apă. Din corabie au ieșit cavaleri, purtînd însemnele heraldice corecte chiar dacă nu veșmintele care se purtau cu 300 de ani înainte, pentru a ataca crenelurile reconstruite ale Ierusalimului. Dintr-un turn musulman pictat, un muezin își îngîna rugăciunea sa tînguitoare. Sarazini cu turbane își fluturau iataganele, cruciații erau aruncați de pe scări, privitorii se uitau cu mirare, mișcați de frumusețea și frămîntarea spectacolului, fiind cuprinși de entuziasm pentru o nouă cruciadă — care într-adevăr, era scopul spectacolului. Propovăduitorul principal al cruciadei, Philippe de Mézières, era foarte admirat de rege, care-l numise membru al Consiliului regal și tutore al fiului său.

Ziua următoare aduse o altă minune. O ambarcațiune special construită, amenajată ca o reședință, cu săli, camere, cămine și paturi trebuia să ducă societatea regelui doi km pe fluviu pînă la noul palat al Luvrului. Împăratul era vizibil impresionat. Carol i-a arătat reconstrucțiile prin care transformase vechea fortăreață, într-un „adevărat palat regal" — ferestre și scări largi, capele, grădini, fresce, camere lambrisate precum și o armurerie originală unde se făceau arcuri și femeile puneau pene la săgeți.

După masă i se arătară împăratului facultăţile Universităţii, iar acesta răspunse în latină la cuvîntul de bun venit rostit de rectorul Universităţii.

Scopul final al lui Carol, glorificarea cauzei sale împotriva Angliei a fost atins a doua zi la o adunare de stat la care au participat 50 de membri ai suitei imperiale şi cam acelaşi număr de personalităţi de seamă franceze — duci regali, prelaţi, pairi, inclusiv Coucy, cavaleri şi membri ai Consiliului. După spusele cronicarului, regele era îndreptăţit prin „minciunile pe care englezii le răspîndeau în Germania", însă el căuta mai ales o justificare finală. El voia să-i prezinte unchiului lui, poate ca părinte, concesiile ce le făcuse de dragul păcii şi să-l lase pe el să judece dacă erau suficiente.

Carol vorbi două ore, arătînd că vrajba era veche de secole începînd de la Eleanor de Aquitania şi pînă la tratatul de la Brétigny şi repetînd formulările juridice încurcate în baza cărora se anulase tratatul şi începuse din nou războiul în 1369. Dacă cuvîntarea a fost un tur de forţă, marcat de argumentaţia juridică şi istorică, răspunsul împăratului a fost o capodoperă de formulări preţioase. El vorbi despre loialitate şi rudenie, despre profunzimea devotamentului său, al fiului şi supuşilor săi care îi îndreptăţea să fie consideraţi apărătorii onoarei regelui şi ai regatului, a fraţilor şi copiilor săi, numindu-i de fapt „aliaţi". Totuşi, la o analiză atentă substanţa discursului era confuză. Pînă la urmă discursul şi întreaga vizită nu aduse nici o alianţă concretă, dar poate Carol al Franţei dorise doar efectul impresionant al cuvintelor.

El nu se opri să facă alte gesturi de curtoazie şi să ofere daruri, schimbînd cu împăratul cadouri constînd din potire smălţuite şi pumnale cu rubine, diamante, safire şi perle. Carol considera că splendoarea princiară era cel mai bine reprezentată prin bijuterii, tapiserii şi arta giuvaergiului. Unchiul său nu se sfii să ceară o Carte a Orelor şi cînd Carol îi dădu să aleagă între două, una mare şi una mică împăratul le păstră pe amîndouă. Şi sentimentele îşi spuseră cuvîntul cînd împăratul o vizită pe regină şi pe mama ei, regina mamă, ducesa de Bourbon, a cărei soră, Beatrice fusese prima sa soţie. Lacrimile au

curs şuvoi la evocarea amintirilor comune deşi Beatrice era moartă de 30 de ani şi locul ei fusese ocupat de atunci de alte trei neveste. În ultima zi a avut loc o petrecere pastorală la Vincennes unde regele îşi construise la marginea nobilei păduri de pe malurile fluviului un conac, numit Beauté-sur-Marne. Mobilat luxos şi confortabil, cu minunate tapiserii, avînd o orgă flamandă şi turturelele gîngurind în curte, era proslăvit de poetul Deschamps drept „cel mai plăcut şi mai agreabil din toate locurile, vesel şi minunat pentru o viaţă voioasă".

Piecînd prin Reims, împăratul a fost însoţit pînă la frontierele regatului de Coucy şi de un grup de nobili. Grăbită poate de oboseala produsă de atîtea ceremonii, moartea sa interveni după zece luni, în noiembrie 1378.

Memorabila vizită chiar dacă n-a avut un efect practic, a onorat coroana Franţei şi i-a sporit prestigiul. Deşi nu se definiseră puterile regelui şi nu se stabilise autoritatea Consiliului iar instituţiile guvernului regal erau totdeauna fluctuante, atitudinea lui Carol al V-lea faţă de rolul coroanei era fermă : regalitatea depindea de voinţa regelui. Suveranul nu era deasupra legii ; mai curînd, datoria lui era să menţină legea, deoarece Dumnezeu nu-i primea pe tirani în Paradis. În teorie, consfinţirea deriva din consimţămîntul celor guvernaţi, deoarece regii şi prinţii, aşa cum un mare teolog, Jean Gerson avea să-i amintească urmaşului lui Carol, „fuseseră creaţi la început prin consimţămîntul comun al tuturor". După cum bine ştia Carol, cultul monarhiei era baza consimţămîntului dat de popor. El alimenta acest cult în mod deliberat în timp ce era primul care arăta că puterea se putea exercita „din cabinet", indiferent dacă lua el personal conducerea pe cîmpul de bătălie.

În apogeul strălucitor al anului 1378, Franţa nu era imună în faţa tulburărilor. Izbucnise din nou războiul în Bretania şi Normandia ; Carol de Navarra, la fel de veninos ca totdeauna în cei douăzeci de ani, încheiase din nou o alianţă periculoasă cu Anglia ; sporiră erezia şi

vrăjitoria, dovedind că nevoile nu erau satisfăcute de Biserică.

Cu toată dominația ei, n-a existat niciodată vreo perioadă cînd Bisericii să nu i se opună pe undeva rezistență prin disidență. În hărțuitul secol al XIV-lea, cînd Dumnezeu părea să fie ostil omului sau ascuns după numărarea monezilor pe care o făcea clerul, și după vînzarea indulgențelor, niciodată nu fusese mai mare nevoia de a comunica cu Dumnezeu și niciodată mai puțin satisfăcută de trimișii săi pe pămînt. O Biserică preocupată de războiul din Lombardia, de veniturile din Avignon și de necesitățile lumești de a-și menține poziția, nu slujea nevoilor poporului. Mișcarea călugărilor reprezentase ultimul efort de a face o reformă dinăuntru iar cînd și aceștia au cedat la momeala înzestrărilor, cei ce umblau după alinare spirituală au început s-o caute din ce în ce mai mult în afara Bisericii, în sectele mistice.

Begharzii sau frații Spiritului Liber, care susțineau că se află într-o stare de grație fără ajutorul preotului sau a împărtășaniei, răspîndiră nu numai dezordine doctrinală dar și civilă. Una din sectele care propovăduiau sărăcia și care se ridicau mereu împotriva Bisericii, begharzii se dezvoltaseră de mai bine de un secol în Germania, Țările de Jos și în nordul Franței, cîteodată diminuîndu-și activitatea sau existînd ilegal din cauza persecuțiilor, însă reapărînd în secolul al XIV-lea datorită obiceiurilor lumești ale papalității din Avignon și ale ordinelor călugărilor cerșetori. Deoarece membrii sectei Spiritului Liber credeau că Dumnezeu este în ei înșiși și nu în Biserică, și se considerau într-o stare de perfecțiune, neatinși de păcat, ei se simțeau liberi să facă toate lucrurile care în mod obișnuit erau interzise oamenilor de rînd. Sexualitatea și proprietatea erau în capul listei. Practicau liber relațiile sexuale și adulterul și erau acuzați că făceau dragoste în grup în reședințele lor comune. Încurajau nuditatea pentru a demonstra absența păcatului și a rușinii. În calitate de „cerșetori sfinți", Frații pretindeau dreptul de a folosi și a lua ceea ce le plăcea, fie găinile unei precupețe sau să mănînce într-o tavernă fără să plătească. Aceasta includea și dreptul, datorită imanenței lui Dumnezeu, de a ucide

pe oricine care încerca să se amestece cu forţa în treburile lor.

Dacă obiceiurile Fraţilor Spiritului Liber deveniră mai puţin pure decît preceptele lor, motivaţia era totuşi religioasă. Ei căutau mîntuirea personală nu dreptatea socială. Ereziile medievale erau legate de Dumnezeu, nu de om. Sărăcia era îmbrăţişată nu numai pentru a-l imita pe Hristos şi pe apostoli, ci ca un contrast deliberat faţă de zgîrcenia care-i pervertea pe oamenii bogaţi. Disidenţa nu era o negare a religiei, ci un exces de pietate în căutarea unui creştinism mai curat. Biserica a definit-o ca erezie fiindcă recunoştea în renunţarea mistică la proprietate aceeaşi ameninţare ca şi în secularizarea lui Wyclif.

Îmbrăcaţi într-un fel de sutane călugăreşti, voit zdrenţuite, Fraţii Spiritului Liber ţopăiau prin oraşe ca vrăbiile, predicînd, cerşind, întrerupînd slujbele religioase, bătîndu-şi joc de călugări şi preoţi. Proveniţi din rîndurile funcţionarilor, studenţilor, clericilor nemulţumiţi şi din clasa avută, în special femeile, se exprimau clar şi erau de obicei oameni cu carte. Femeile, din cauza frustrărilor şi în căutarea extazului, erau cele mai proeminente figuri printre mistici. Aveau o sectă a lor, Béguines, un ordin laic care avea propriile reguli religioase în ceea ce priveşte faptele bune, şi cînd mănăstirile de maici nu aveau loc, ofereau adăpost femeilor nemăritate şi văduvelor sau, după cum scria un episcop criticînd ordinul Béguines, o retragere din „constrîngerea legăturilor maritale". Cele care deveneau membre ale sectei depuneau un jurămînt de credinţă faţă de Dumnezeu în prezenţa unui paroh sau altui cleric, însă mişcarea nu a fost niciodată interzisă de Biserică. În timpul întrunirilor de pe stradă, membrii sectei citeau Biblia tradusă în franceză.

În timp ce Fraţii Spiritului Liber admiteau ambele sexe, cele două doctrine majore ale sale au fost scrise şi formulate de femei ; una, o figură obscură, cunoscută numai sub numele de Schwester Katrei, cealaltă, pe nume Marguerite Porete care a scris *Oglinda sufletelor libere* şi a fost excomunicată şi arsă împreună cu cartea sa în 1310. Urmînd-o, fiica unui negustor bogat din Bruxelles, cunos-

cută sub numele de Bloemardine, atrase discipoli înflăcărați prin predicile sale. În 1372, mișcarea a fost condamnată de Inchiziție, cărțile ei arse la Paris, în Place de Grève, iar conducătoarea unui grup francez, Jeanne Dabenton, a fost arsă pe rug împreună cu cadavrul unui bărbat din aceeași sectă care murise în închisoare. Ca și erezia Franciscanilor Spirituali, secta Spiritelor Libere dăinui și se răspîndi în ciuda Inchiziției.

Apocalipsul plutea în aer. Ducele de Anjou, aflat pe punctul de a autoriza în 1376 procurarea unui cadavru pentru disecție la facultatea de medicină din Montpellier, observă că populația era atît de redusă din cauza epidemiilor și războaielor, încît „ea va scădea și mai mult și lumea va dispărea". Sub influența unor evenimente nefaste și capricioase spiritele surescitate se îndreptară spre magie și lucruri supranaturale. Inchizitorul Franței, întrebîndu-l pe Papă în 1374 dacă ar trebui să-i ia în seamă pe vrăjitori, a fost autorizat de Grigore al XI-lea să-i urmărească îndeaproape. De la începutul secolului, papalitatea considera că cei care recurgeau la supranatural trebuiau pedepsiți. Așa s-a întîmplat în special în timpul domniei lui Ioan al XII-lea. Într-o serie de bule din anii 1320, Papa Ioan îi punea pe vrăjitori pe aceeași treaptă cu ereticii și autoriza pedepsirea lor ca atare, deoarece încheiaseră „un pact cu Satana", părăsindu-l pe Dumnezeu și căutînd ajutorul Diavolului. El porunci să fie căutate și arse cărțile lor de magie. În ciuda neliniștei sale, au fost puține procese pînă în a doua jumătate a secolului, cînd vrăjitoria și legăturile sale cu demonologia luară avînt, opunîndu-li-se noi eforturi de a le reprima. În 1366 conciliul din Chartres porunci să se arunce anatema asupra vrăjitorilor în fiecare duminică în toate parohiile.

Demonologia și magia neagră erau opusul ereziei, nefiind mai evlavioase decît Biserica, ci de-a dreptul hulitoare, căutînd unirea cu Diavolul, nu cu Dumnezeu. Adepții riturilor lor îl venerau pe Lucifer, înfățișat ca regele cerului și credeau că el și ceilalți îngeri alungați din rai vor recuceri cerul în timp ce arhanghelul Mihail și adepții lui le vor lua locul în iad. Un pact cu Diavolul oferea bucurie fără căință, plăceri trupești, bogății și ambi-

ţii pămînteşti. Dacă preţul era focul veşnic din iad, aceasta îi aştepta oricum pe mulţi în Ziua Judecăţii de Apoi. Deşi veche şi indigenă, demonologia n-a fost niciodată mai mult decît o aberaţie, însă atît timp cît oferea un răspuns alternativ, era considerată periculoasă de Biserică.

Problema era să se facă o deosebire între puterile magice diabolice şi cele legale. Vrăjitorii respectabili pretindeau că figurile lor de ceară sau plumb căpătau putere prin botez sau exorcizare, că misterele lor erau sfinţite prin ţinerea slujbei, că era invocat Dumnezeu pentru a-i obliga pe demoni să se supună — într-adevăr, că puterile dumnezeieşti emanau din arta lor, dovadă fiind îndeplinirea dorinţelor. Teologii nu acceptau astfel de pretenţii. Chiar dacă era vorba numai de a recîştiga un iubit care a plecat sau de vindecarea unei vaci bolnave, vrăjitorii îşi ofereau sprijinul în afara obişnuitelor căi oferite de rugăciuni, preoţi şi sfinţi. Timpurile devenind din ce în ce mai întunecate, toate practicile magice şi vrăjitoreşti începură să fie considerate ca un contract făcut cu Satana.

Femeile se dedau la vrăjitorie pentru aceleaşi motive pentru care se dedau la misticism. În 1390, la Paris, o femeie al cărei iubit o părăsise, a fost judecată pentru că din răzbunare a recurs la puterile magice ale altei femei pentru a-l face impotent pe bărbatul respectiv. Ambele au fost arse pe rug. În anul următor încă alte două femei au fost condamnate pentru *maleficiam* sau pentru că au făcut rău. Deoarece mărturisirile din timpul proceselor pentru vrăjitorie erau smulse sub tortură, ele aveau tendinţa de a reflecta acuzaţiile smulse de procurori privitoare la puterea diabolică şi, întrucît acuzaţii erau probabil maniaci sau fanatici sau dezechilibraţi într-un fel, ei nu ezitau să pretindă că deţin puterile ce li se imputau. Admiteau că se însoţeau cu demonii şi că făceau pacte cu Diavolul pentru desfrîu sau răzbunare, că practicau rituri diabolice şi zburau în timpul nopţii pentru a se împerechea cu Diavolul, luînd înfăţişarea unei monstruoase pisici negre sau a unui ţap cu ochii arzători sau a unui uriaş cu pielea neagră, cu un falus imens şi cu ochii ca de cărbuni aprinşi. Diavolul era un satir gotic cu coarne şi copite,

cu dinți și gheare înfiorătoare, mirosind a pucioasă, și cîteodată avînd urechi de măgar. Aceste descrieri se născuseră atît din mintea procurorilor cît și din halucinațiile acuzaților și împreună au pus bazele furiei împotriva vrăjitoriei ce avea să se dezlănțuiască în secolul următor.

Vocea limpede a bunului simț se făcu auzită prin gura consilierului pentru filozofie a regelui, Nicolas Oresme, care disprețuia atît astrologia cît și vrăjitoria. Un bărbat cu spirit științific, deși episcop, era matematician, astronom și traducătorul *Politicii* și *Eticii* lui Aristotel. Una din cărțile sale începea cu propoziția „Pămîntul este rotund ca o minge" și a postulat o teorie a rotației Pămîntului. Respingînd puterile atribuite vrăjitorilor, el nega faptul că ei ar fi avut posibilitatea de a-i invoca pe demoni, deși nu excludea existența demonilor. Nu toate lucrurile, scria el, pot fi explicate prin cauze naturale ; unele minuni sau schimbări extraordinare ale soartei pot fi opera îngerilor sau demonilor însă prefera să caute o explicație naturală și rațională. El a arătat că magicienii erau adepții folosirii mijloacelor ajutătoare pentru a favoriza iluziile — întunericul, oglinzile, leacurile, vazele și fumul care ar oferi posibilitatea de a provoca viziuni. Era posibil ca baza iluziilor să fie o stare de spirit anormală produsă de zilele de post sau de fenomene înfricoșătoare. Fiind un om care-și depășea timpul său, Oresme sugera că sursa demonilor și a nălucilor putea fi boala melancoliei. El preciză de asemenea că probele în favoarea vrăjitoriei erau provenite din mărturii obținute în urma torturii și multe minuni erau născocite de clerici spre a obține ofrande mai mari pentru bisericile lor.

Oresme dovedește cît de fragilă este generalizarea. El este tratat cu mare stimă de același rege în a cărui slujbă astrologul Thomas din Pisano modela figuri de ceară pentru a-i distruge pe englezi.

Spiritul științific nu putea înlătura sentimentul unei influențe rele asupra timpurilor. Pe cînd secolul intra în ultimul lui pătrar, realitatea, puterea demonilor și vrăjitorilor deveneau credință obișnuită. Facultatea de teologie a Universității din Paris, într-un conclav solemn de la sfîrșitul secolului a declarat că greșelile și relele vechi,

aproape uitate, apăreau cu o vigoare reînnoită pentru a îmbolnăvi societatea. Ei întocmiră o declarație în 28 de puncte pentru a dezaproba, nu puterea magiei negre, ci legalitatea ei. Nu mai puțin vehement, respinseră incredulitatea acelora care puneau la îndoială existența și activitatea demonilor.

Ca întotdeauna, lucrurile neortodoxe făceau o vîlvă disproporționată. Deși din ce în ce mai însemnate, erezia și vrăjitoria nu constituiau un etalon. În 1378 adevăratul pericol pentru Biserică provenea dinlăuntrul ei.

Capitolul 16

Schisma papală

În Italia, războiul pentru controlul Statelor Papale s-a reluat de la sine în 1375. În perioada păcii temporare ura italienilor împotriva mercenarilor papalității și a nunților papali francezi nu s-a stins, ci a sporit. Agenții papei de la Avignon cîrmuiau cu același dispreț pe care-l aveau guvernatorii coloniali față de băștinași. Nepotul abatelui de Montmayeur, nunțiul papal din Perugia, îndrăgind-o pe soția unui gentilom perugian intră în camera ei cu gînd s-o siluiască ; doamna, căutînd să scape prin fereastră își pierdu echilibrul, căzu în stradă și muri. Ca răspuns la o delegație de cetățeni furioși, care cerură dreptate împotriva nepotului lui, abatele spuse nepăsător „Qui donc ! (Și ce dacă !). Credeți că toți francezii sînt eunuci ?“. Povestea se răspîndi din oraș în oraș, alimentînd opoziția în fruntea căreia era acum Florența.

Întemeierea unui puternic stat papal la frontierele sale era simțită de Florența ca o amenințare, care devenise și mai mare prin incursiunea lui Hawkwood în Toscana în timpul în care papa nu-l plătise. Siliți să-l cumpere la prețul imens de 130 000 de florini, florentinii crezură că el fusese încurajat de către papă să pornească împotriva lor. Orientarea antipapală domina politica florentinilor producînd o exacerbare violentă a luptei permanente dintre familiile Guelf și Ghibellin. Descrisă ulterior de către un guvernator francez al Genovei, această veche vrajbă îi

făcea pe italieni să se strîngă reciproc de gît datorită unei dușmănii neghioabe pe care o moșteniseră.

> Deoarece fără vreo dispută asupra pămîntului sau senioriei, ei doar își spun „Tu ești un Guelf, eu sînt un Ghibellin, noi trebuie să ne urîm“ și numai pentru acest motiv, și necunoscînd un altul, se omoară și se rănesc unul pe altul în fiecare zi ca niște cîini, atît tații cît și fiii, și așa an după an, răutatea continuă și nu există nici o dreptate ca să-i pună capăt. Și de aici apar despoții acestei țări, aleși de popor, fără motiv sau drepturi legale. Îndată ce un partid predomină un alt partid și este mai puternic, cei care se văd la putere strigă : „Trăiască cutare și cutare“ și „Moarte cutăruia sau cutăruia !“ și astfel ei aleg pe unul din ai lor și-și omoară adversarul dacă acesta nu scapă cu fuga. Și cînd celălalt partid recucerește puterea, face la fel și, în furia poporului, de care să ne păzească Dumnezeu, totul este sfîșiat.

Pînă acum, opoziția poporului față de gruparea Papei, reprezentată prin Guelfi nu atinsese încă punctul în care să se ridice armele împotriva Bisericii. Cînd, în timpul unei lipse de alimente în 1374—75, nunții papali interziseseră exportul cerealelor din Statele Papale în Florența, războiul stătea gata să izbucnească. Sub lozinca *Libertas,* scrisă cu aur pe un steag roșu, Florența organiză a revoltă împotriva Statelor Papale în 1375 și formă o ligă împotriva papalității la care se alăturară Milano, Bolognia, Perugia, Lucca, Genova și toate celelalte puteri care aveau ambiții teritoriale în Statele Papale.

Unui cronicar i se păru că aceste timpuri par să fie sub stăpînirea unei planete care aduce răzmeriță și vrajbă. Într-o mănăstire augustină lîngă Siena, menționă el, „călugării își uciseră starețul cu un cuțit” și într-o abație din vecinătate, după o luptă „șase frați fură scoși afară“. Din cauza certurilor între carthusieni, șeful ordinului veni și-i mută pe toți în alte locuri. „Nu se întîmplau lucruri mai bune și între rude de sînge... Toată lumea se lupta. În Siena nimeni nu-și ținea cuvîntul, poporul nu era de acord cu conducătorii lui și nu era de acord cu nimeni și într-adevăr întreaga lume era o vale a umbrelor“.

Revolta a creat teren de acțiune unui individ destinat să fie catalizatorul unor noi nenorociri. Robert

de Geneva, nunţiul papal din Italia era un cardinal de 34 de ani care nu se dădea înapoi de la nimic pentru a recîştiga controlul asupra patrimoniului papal. Unul din fraţii contelui de Genova, urmaş al lui Ludovic al VII-lea şi văr al lui Carol al V-lea, rudă cu conţii de Savoia şi cu jumătate din casele suverane ale Europei, el împărtăşea aceeaşi lipsă de complexe caracteristică atîtor prinţi. Era olog şi saşiu dar era descris fie bondoc fie gras, fie frumos şi bine făcut, în funcţie de partizanii din viitoarea schismă. Impunător şi autoritar, avea o voce răsunătoare, elocvent în vorbire şi scris, cultivat, ştiind să citească în mai multe limbi, se purta faţă de oameni cu rafinament şi măiestrie.

Pentru a recuceri Statele Papale, el îl convinse pe Grigore al XI-lea să-i angajeze pe bretoni, cei mai răi din bandele mercenare, ceea ce oferea în plus avantajul înlăturării lor din vecinătatea Avignon-ului. Trecînd Alpii în Lombardia în mai 1376, răspîndiră groaza în toată Italia cu săbiile lor sfinţite şi binecuvîntate de nunţiul cardinal. Totuşi nu reuşiră să ia Bolognia, cheia Statelor Papale şi suferiră mai multe înfrîngeri din partea florentinilor, spre mînia celor care i-au angajat. Cu furia unui cuceritor rănit în orgoliu, cardinalul Robert hotărî să dea un exemplu de atrocitate şi găsi ocazia la Cesena, un oraş de lîngă coasta de est, dintre Ravenna şi Rimini. Cînd bretonii, care erau încartiruiţi acolo luară alimente fără să le plătească, provocară o răscoală armată a cetăţenilor. Jurînd solemn pe pălăria sa de cardinal că va fi îndurător, cardinalul Robert convinse pe oameni din Cesena să depună armele şi le cîştigă încrederea, cerînd 50 de ostatici pe care-i eliberă imediat ca dovadă a bunăvoinţei sale. Apoi, chemîndu-şi mercenarii, inclusiv pe Hawkwood, dintr-un oraş apropiat, porunci un masacru general pentru „a face dreptate". Întîmpinînd nişte proteste, strigă „Sangue et sangue ! (Sînge şi iar sînge)" asta fiind ceea ce înţelegea el prin dreptate.

Şi a fost ascultat. Timp de trei zile şi trei nopţi, începînd din 3 februarie 1377, în timp ce porţile oraşului erau închise, soldaţii măcelăriră. „Toate pieţele erau pline cu morţi. Încercînd să scape, sute de oameni se înecară în şanţurile dimprejurul zidurilor, respinşi de săbiile neobosite. Femeile au fost siluite, se fixară răscumpărări pentru copii, jefuirea urmă măcelului, operele de artă au

fost distruse, atelierele pustiite „și ce nu putea fi cărat, ei incendiară, stricară sau împrăștiară pe jos". Numărul morților a fost între 2 500—6 500. Din orașul jefuit fugiră cerșind spre Rimini 8 000 de oameni. Chiar după o generație, publicul încă tremura la auzul acestei povești de groază spusă de marele predicator Bernardino din Siena.

„Ca să nu fie considerat complet infam" se spune că Hawkwood ar fi trimis cu bine 1 000 de femei la Rimini și le permise cîtorva bărbați să scape. Se mai spune că ar fi spintecat în două o maică pentru care luptau doi dintre soldații săi. Totuși, în general, avea o dorință mai mare de a cîștiga bani decît de a ucide și la puțin timp după masacrul de la Cesena, îl părăsi pe Papă, care întîrzia cu plata, pentru niște contracte mai avantajoase, oferite de Florența și Milano. Pentru a-l angaja permanent pe marele mercenar, Bernabò Visconti îi dădu în căsătorie lui Hawkwood pe una din fiicele sale nelegitime, făcută cu una din amantele sale favorite, și-i oferi o zestre de 10 000 de florini. Resursele politice ale unui prinț cu 36 de copii în viață erau suficiente.

Hawkwood a trăit ultimele două decenii din viața sa în cinste și bogăție fiind ales căpitan al Florenței de către Seniorie, plătit pentru serviciile sale sau pentru imunitate împotriva atacurilor lui aproape de către toate statele-cetăți din Italia de nord și centrală. El lăsă moștenire Italiei exemplul unui jaf reușit pentru a-i inspira pe *condottierii* italieni — Jacopo del Verme, Malatesta, Colleoni, Sforza — care aveau să-i înlocuiască în curînd pe căpitanii străini.

Robert de Geneva care deveni pentru Italia „Omul sîngelui" si „Măcelarul Cesenei" n-a încercat niciodată să-și scuze sau să caute o justificare pentru acțiunile sale. Din punctul lui de vedere, cetățenii erau niște răzvrătiți așa cum erau cei din Limoges pentru Prințul Negru. Vestea că el a recurs la teroare se răspîndi în toată Italia și nu mări autoritatea Bisericii. „Oamenii nu mai cred în Papă sau în cardinal", scria un cronicar din Bologna despre masacru „deoarece acestea sînt lucruri care te fac să-ți pierzi credința".

Între timp, Florența fu excomunicată de Papă, care îi invită pe cei care nu erau din Florența să distrugă comerțul proscrișilor. Caravanele ei puteau fi sechestrate, datoriile nu trebuiau plătite, clienții nu trebuiau să-și respecte contractele. Florența a trecut la represalii prin exproprierea averilor ecleziastice și-i sili pe preoți să țină bisericile deschise în ciuda interzicerii Papei. Sentimentele poporului erau atît de stîrnite încît Comitetul celor Opt care conducea strategia a fost supranumit Opt Sfinți și conflictul cu Papa începu să fie cunoscut în analele italiene ca Războiul celor Opt Sfinți.

În acest timp, ambele părți aveau motive să vrea să se sfîrșească războiul. În afara efectelor drastice asupra comerțului florentin, excomunicarea a avut un efect separatist asupra ligii. Era imposibil să ții unite timp îndelungat statele-orașe cu multiplele lor rivalități. De asemenea era imposibil ca Papa să mențină controlul asupra Statelor Papale de la Avignon și apăru alt pericol cînd Florența îi făcu oferte Romei să se alăture ligii. Grigore a înțeles, ca și predecesorul lui, că papalitatea trebuia să se întoarcă acasă. O voce de lîngă el dădu și mai multă forță acestei necesități.

Din iunie 1376 Ecaterina de Siena, care urma să fie canonizată la un secol după moartea ei, și în cele din urmă făcută sfînta patroană a Italiei împreună cu Francisc de Assisi, veni la Avignon și îl sfătui pe Papă să înceapă reforma Bisericii, întorcîndu-se la Sfîntul Scaun. Încă de la vîrsta de 39 de ani avea adepți înflăcărați și o voce răsunătoare, fiind respectată pentru transele și extazele ei și pentru faptul că, așa după cum pretindea, primise în timpul unui extaz, după împărtășanie, stigmatele celor cinci răni ale lui Hristos pe mîini, picioare și piept. Deși toate acestea puteau fi văzute numai de ea, renumele ei era atît de mare încît Florența o numi ambasador pentru a trata împăcarea cu Papa și ridicarea excomunicării. Ecaterina considera că are o misiune mai importantă, anume apostolatul în favoarea întregii omeniri prin unirea sa totală cu Dum-

nezeu și Iisus și printr-o purificare și reînnoire a Bisericii. Autoritatea ei era vocea lui Dumnezeu care-i vorbea direct și care s-a păstrat în *Dialogurile* dictate discipolilor-secretari, despre care ei credeau că fuseseră „date de Dumnezeu-tatăl, vorbind minții celei mai slăvite și sfinte fecioare, Ecaterina de Siena... ea fiind în transă în acel timp și auzind într-adevăr ce-i spunea Dumnezeu".

La baza transelor erau posturile negre și lipsa de somn. Cu cît aceste practici erau mai dure, cu atît o persoană se desprindea de viața materială. (După La Tour Landry „Să mănînci o dată pe zi înseamnă să duci viața unui înger ; de două ori pe zi, viața obișnuită a unui bărbat și a unei femei ; mai mult de atît, viața unui animal"). Ecaterina, după cum se spunea, se hrănea doar cu niște lăptuci crude și dacă era silită să mănînce, își întorcea capul și scuipa ce mestecase sau vomita așa încît nici urmă de mîncare sau lichid să nu rămînă în stomac. Practicase ascetismul de la vîrsta de șapte ani, cînd avu primele viziuni și poate nu este întîmplător faptul că era cea mai mică din 23 de copii. De atunci, se izolă cu încăpățînare de agitația lumească a unei familii numeroase din casa unui vopsitor și-și dedică fecioria ei lui Hristos.

Extazele unirii erau foarte reale pentru Ecaterina, cum erau și pentru alte multe femei, care scăpaseră de sclavia căsătoriei, intrînd în viața religioasă. Ecaterina scria că Hristos i-a confirmat logodna „nu cu un inel de argint, ci cu un inel din carnea sa sfîntă deoarece cînd a fost circumcis, tocmai un astfel de inel a fost scos din trupul său sfînt". Învățată să citească la 20 de ani de către o călugăriță dominicană dintr-o familie nobilă, Ecaterina a citit de multe ori Cîntarea Cîntărilor, repetînd în rugăciunile ei suspinul miresei „Dacă m-ar săruta cu sărutul gurii sale" și a fost răsplătită cînd îi apăru Iisus și-i dădu „o sărutare după care fu cuprinsă de o dulceață de nespus". După îndelungatele sale rugăciuni pentru a pătrunde „credința perfectă" și pentru a deveni un mijloc de salvare a sufletelor rătăcite, Iisus o făcu mireasa lui într-o ceremonie inițiată de Sfînta

Fecioară şi la care participară Sfîntul Ioan, Sfîntul Pavel şi Sfîntul Dominic, cu muzică din harpa lui David.

Ca membru terţiar, sau membru aflat în afara mănăstirii, a ordinului dominicanilor, Ecaterina sa dedica îngrijirii omenirii, căutînd prizonieri, săraci şi bolnavi, avînd grijă de victimele ciumei din 1374 printre care se aflau doi fraţi şi opt nepoţi şi nepoate ale ei care îşi găsiră moartea. Într-un caz extrem, ea a supt puroiul dintr-o rană canceroasă a unui pacient dintr-un spital ca şi cum ar fi îndeplinit gestul mistic prin care se lua contact direct cu rănile lui Hristos, gest ce era considerat o sursă a experienţei spirituale.

Misticul german Johannes Tauler, un contemporan al Ecaterinei spunea că trebuia „să-ţi pui gura pe rănile răstignitului". Sîngele care curgea din rănile făcute de spini, de flagelare, îi obsedau pe fanaticii religioşi. Era o baie sfîntă pentru a te spăla de păcate. Mîntuirea o găseai bîndu-l, spălîndu-ţi sufletul cu el. Tauler era atît de obsedat de acest subiect încît a simţit că trebuie să fi fost prezent la faţa locului. El calculă numărul de lovituri de bici şi ştiu că Iisus fusese legat atît de strîns de stîlp încît sîngele ţîşni de sub unghiile sale, că fusese biciut pe spate şi apoi pe piept pînă ce deveni numai o rană. În revelaţiile sale, Sf. Brigitta îi văzu urmele însîngerate pe cînd păşea şi cum, în momentul încoronării cu spini, „ochii, urechile şi barba lui erau pline de sînge, falca căzută, gura deschisă, limba umflată şi însîngerată. Stomacul îi era atît de tras încît îi atingea spinarea ca şi cum n-ar fi avut intestine".

Ecaterina vorbea rareori de Hristos, logodnicul ei, fără să amintească de sînge — „Sîngele Mielului", „cheile sîngelui", „sîngele plin de divinitatea veşnică", „bînd sîngele inimii lui Iisus". *Sangue* era în orice proprozîţie ; *sangue* şi *dolce* (sînge şi dulce) erau cuvintele ei favorite. Cuvintele-i curgeau într-un torent fără nevoia de-a fi păstrate în scris. Chiar şi duhovnicul ei credincios, Raymond de Capua, un nobil cultivat şi un viitor General al Ordinului Dominicanilor, adormea cîteodată la şirul de cuvinte. Că s-a păstrat atît de mult din spusele Ecaterinei, s-a datorat capacităţii uimitoare a scribilor

medievali de a consemna cuvînt cu cuvînt cuvîntările prolixe ale timpului. De obicei, se repeta de mai multe ori ce se spunea pentru ca ascultătorul să aibă timp să înțeleagă. Informațiile și învățătura se asimilau cel mai mult prin ascultarea crainicilor, predicilor, orațiilor și citirii cu glas tare și, din acest motiv, scribii dinaintea perioadei tiparului, au fost instruiți să noteze cuvîntul spus cum nu vor mai fi niciodată de atunci încolo.

După ce se răspîndi vestea viziunilor și postului Ecaterinei, oamenii veniră să o vadă în transă. Între perioadele de extaz, ea aplana certurile și convertea ticăloși notorii la căință și credință cu un bun simț pămîntesc și inimos. Deveni celebră și își făcu discipoli care o venerau și față de care se simțea ca o mamă, chemîndu-i la ea, după cum spunea ea „cum o mamă își cheamă copilul la sînul ei". La rîndul lor, ei o numeau *Mamma.* Începînd cu 1370 ea luă parte din ce în ce mai mult la viața publică, dînd sfaturi politice și spirituale în scrisori exuberante conducătorilor, prelaților, consilierilor municipali și persoanelor individuale.

Influența ei consta în absoluta ei convingere că voința sa și a lui Dumnezeu erau una și aceeași : „Fă voia lui Dumnezeu și a mea !" îi ceru lui Carol al V-lea într-o scrisoare în care propunea inițierea unei cruciade. Papei i-a scris pe același ton „Poruncesc... să pornești la luptă împotriva păgînilor !" În afară de reformă, „dulcea sfîntă cruciadă" era tema ei preferată. Chiar Grigore, în toate scrisorile pontificatului său, era un susținător al cruciadei nu numai pentru un război defensiv împotriva turcilor ci și ca un mijloc de împăcare a Franței cu Anglia și de a-i scoate pe mercenari din Europa. În timp ce Ecaterina pleda pentru pace acasă, strigînd „Vai, vai pace de dragul lui Dumnezeu..." ea îi implora cu aceeași patimă pe toți potentații să facă război cu păgînii. Pentru ea cruciada avea în ea însăși o exaltantă valoare religioasă. Era opera creștinismului întru preamărirea lui Dumnezeu și cu cît erau mai zeloși susținătorii ei, cum era Ecaterina și Filip de Mézières, cu atît mai arzătoare erau chemările lor la luptă.

„Fii bărbat, părinte, scoală-te !... Nu fii nepăsător" îl

dojeni ea pe papă. Şi Hawkwood era îndemnat să se ridice împotriva duşmanilor lui Hristos în loc de a arunca Italia în mizerie şi ruină. Într-o scrisoare adresată lui „Messer Giovanni condottiere“, înmînată personal de părintele Raymond, ea scria : „De aceea te rog frumos, deoarece îţi place atît de mult războiul şi lupta, să nu mai faci război împotriva creştinilor, deoarece îl supără pe Dumnezeu“. Mai degrabă, îi spunea ea, ar lupta împotriva turcilor, aşa încît „din slujitorul şi soldatul diavolului ai putea deveni un cavaler adevărat“.

Povaţa favorită a Ecaterinei era „Fii bărbat !“ În rugăciunile ei, Fecioara Maria nu apărea aproape deloc, toată pasiunea Ecaterinei fiind îndreptată spre Fiu. Totuşi, în chestiunile lumeşti ea făcea deseori apel la influenţa feminină, nescriindu-i lui Bernabò Visconti, ci autoritarei lui soţii, Regina ; nu regelui Ungariei ci influentei sale mame, Elisabeta de Polonia. Pe ducele de Anjou, pe care-l vroia conducătorul cruciadei, îl rugă ca el (dintre toţi oamenii) să dispreţuiască plăcerile şi deşertăciunile acestei lumi, să se unească cu crucea întru dragostea pentru Iisus şi să pornească un război sfînt. Cînd îi vizită personal pe el şi pe ducesă, ducele, care printre alte ambiţii o avea şi pe aceea de a conduce cruciada, acceptă misiunea.

La Avignon o apăsa atmosfera de lascivitate şi „duhoarea păcatului“ precum şi curiozitatea marilor doamne care-i înţepau trupul pentru a-i încerca transele după împărtăşanie, ba încă îi străpungeau piciorul cu un ac lung. Papei, căruia îi spunea în mod familiar „dulceţe meu părinte“ (dolce babbo) îi prezenta toate temele care o frămîntau în scrisori interminabile şi în timpul audienţelor publice şi particulare în care Raymond de Capua avea rol de interpret întrucît Ecaterina vorbea într-un dialect toscan iar papa în latină. Îi cerea papei să înceapă reforma prin numirea unor preoţi valoroşi, să facă pace în Italia, nu cu armele, ci prin îndrumare şi iertare, să se întoarcă la Roma, nu cu o gardă înarmată şi zăngănit de spade, ci avînd crucea în mînă ca Mielul lui Dumnezeu „deoarece îmi pare că Dumnezeu pregăteşte transformarea lupilor furioşi în mieluşei... şi ţi-i

voi aduce umili la sînul tău... Oh, părinte, pace în numele lui Dumnezeu !“

Toată suferința îndurată din cauza „lupilor furioși“ ai timpului răzbătea prin vocea ei precum și marea dorință pentru o reformă religioasă. Pentru majoritatea oamenilor reforma însemna ușurare față de dările eclezia-stice. În 1372 în Germania perceptorii papali fură prinși, mutilați, închiși, unii din ei strangulați iar clerul din Köln, Bonn și Mainz hotărî să nu plătească nici a zecea parte din ceea ce cerea Grigore al XI-lea. În parohiile ruinate de mercenari, taxele îi aduseră pe preoți la sărăcie. Mulți părăsiră satele, lipsindu-le de împărtășanie și slujbă iar bisericile goale se degradau sau erau folosite ca șuri. Unii preoți își suplineau plata prea sărăcăcioasă, devenind cîrciumari sau geambași sau apucîndu-se de alte munci care nu erau permise clerului pe motiv că erau *inhonesta.*

În ceea ce privește rangurile mai înalte, prelații erau absorbiți de avere și de funcții lumești și neglijau grija pentru diocesă. Deoarece Biserica putea oferi unor oameni ambițioși putere și bogății, aceștia se interesau mai mult de recompensa materială decît de cea spirituală. „Frica de Dumnezeu a dispărut“ se lamenta, la Roma, Brigitta „și în locul ei este un sac cu bani fără fund“. Toate cele 10 porunci, spunea ea, se reduc la una : „Adu banii !“

Conștientă de eșecurile ei, Biserica emitea o poruncă după alta prin care condamna îmbrăcămintea profană, concubinajul, lipsa de zel, însă era legată de lucrurile Cezarului și nu putea face o reformă de la rădăcină fără să distrugă interesele sale legitime. Devenise dependentă de sistemul financiar dezvoltat în timpul exilului de la Avignon și, deși toată lumea recunoștea că era nevoie de reformă, ierarhia, prin natura lucrurilor, se împotrivea. Chiar și Ecaterina într-un moment de luciditate și-a dat seama că reforma nu putea veni dinăuntru. „Nu plînge acum“, spuse ea părintelui Raymond cînd el izbucni în plîns din cauza unui nou scandal în care era implicată Biserica, „pentru că vei mai avea încă de plîns“ cînd în viitor nu numai laicii dar și clericii

se vor ridica împotriva Bisericii. De îndată ce papa va încerca să facă o reformă, spuse ea, prelații se vor opune și Biserica „va fi împărțită ca și cum ar fi fost lovită de ciuma ereziei".

Ecaterina n-a fost niciodată eretică, niciodată dezamăgită, niciodată neascultătoare. Biserica, papalitatea, preoții, Ordinul Dominicanilor au fost căminul ei, iar sanctitatea lor — temeiul ei. Ea dojenea dar dinăuntru. Trezirea la realitate care s-a produs în rîndurile clerului însuși i-a creat pe marii eretici, Wyclif și, în următoarea generație, pe Jan Hus.

Apelurile Ecaterinei îi dădură lui Grigore al XI-lea puterea să se opună presiunilor exercitate de regele Franței și de către cardinali împotriva întoarcerii sediului papei la Roma. Carol al V-lea insista că „Roma este oriunde se află papa" și-și trimise frații, ducii de Anjou și Burgundia, să încerce să-l convingă pe papă să nu se mute la Roma. Prin același efort, cardinalii aduceau argumente împotriva mutării la Roma tocmai cînd regii Franței și Angliei „atîta vreme despărțiți de un război care distruge întreaga lume" duceau tratative de pace care necesitau ajutorul papei. Grigore era de neclintit. În ciuda unor presentimente sumbre, el credea că numai prin prezența sa va putea fi păstrată Roma pentru papalitate și cînd Roma a promis supunere dacă papa s-ar fi întors, el nu a mai putut amîna.

Răsturnînd toate așteptările privitoare la originea sa franceză și a sănătății sale șubrede, el plecă spre Roma în septembrie 1376 în ciuda unei furtuni îngrozitoare care îi avarie corăbiile ca și cum ar fi fost un avertisment. În ultimul moment, bătrînul său tată, contele Guillaume de Beaufort, se aruncă în genunchi înaintea fiului lui, rugîndu-l să rămînă. Grigore păși peste tatăl său, murmurînd versetul din psalmi „Este scris că vei călca peste alții și vei zdrobi biserica". Unul din episcopii lui, care a călătorit pe uscat, scria „Oh, Dumnezeule, de s-ar mișca munții și ne-ar tăia drumul".

Din cauza nesiguranței regiunii, nu s-a intrat în Roma decît în ianuarie 1377 iar 15 luni mai tîrziu, în martie 1378, Grigore muri. În acest timp se zbătu cu aceeași neputință ca și predecesorul lui, Urban al V-lea, în marasmul politic din Italia. Copleșit de greutăți, pisat neîncetat de cardinalii francezi să se întoarcă la Avignon, se spune că ar fi acceptat, însă simțind apropierea morții, așteptă în mod deliberat să-și dea sfîrșitul la Roma, pentru ca alegerea unui nou papă să aibă loc acolo și astfel să se mențină sediul papei unde îi era locul. Intenția sa merituoasă precipită criza care va clătina din temelii Biserica medievală.

Schisma nu avea nimic de a face cu doctrina sau cu controversele religioase. Șaisprezece cardinali erau prezenți la Roma pentru conclav din care unul era spaniol, patru italieni și 11 erau împărțiți între două grupări franceze ostile, Limousinii și Gallicanii. Deoarece nici o grupare franceză nu vroia să aleagă un papă din cealaltă, avu loc o dezbatere agitată asupra voturilor în care cel mai activ, chiar înainte de moartea lui Grigore, a fost Robert de Geneva, conducătorul Gallicanilor. Cînd majoritatea necesară de două treimi nu a fost atinsă pentru nici unul din cardinali, se ajunse la un compromis, propunîndu-se un candidat dinafară care să asigure ca nici o parte franceză să nu iasă victorioasă în detrimentul celeilalte. El era Bartolomeo Prignano, arhiepiscop de Bari și vicecancelar al Curiei, un napolitan de origine obscură, scund, îndesat, oacheș, muncitor și aparent modest. Datorită unui serviciu îndelungat la Avignon, el era considerat un protejat maleabil de către ambele grupuri franceze. Deși era un adversar puternic al simoniei și corupției, cu temperamentul iute al italianului din sud, cardinalii considerau că, fiindu-le inferior din punct de vedere social, putea fi condus și, mai presus de toate, îl vor putea influența să se întoarcă la Avignon.

La moartea lui Grigore, cetățenii Romei, văzînd în sfîrșit că au o ocazie să termine cu domnia papilor francezi, au trimis o delegație de cetățeni de vază la Vatican

pentru a grăbi alegerea unui „bărbat merituos al naţiei italiene“, mai precis un cetăţean al Romei. Colegiul avea doi romani, cardinalul Tebaldeschi de la Sf. Petru, „un om bun şi evlavios“, însă bătrîn şi infirm şi cardinalul Orsini, considerat prea tînăr şi fără experienţă. Amîndoi erau nedoriţi de colegii lor tocmai pentru că erau din Roma.

Aşteptîndu-se la tulburări din această cauză, cardinalii francezi se mutară cu toate obiectele de valoare, argintărie, bijuterii, bani, cărţi, precum şi cu vistieria papei în castelul Sant'Angelo şi cerură măsuri de securitate din partea oraşului ca să se asigure ordinea publică şi ei să fie la adăpost de violenţă şi insulte. Nelăsîndu-se în voia soartei, cardinalul Robert de Geneva îşi îmbrăcă o zale ; cardinalul spaniol Pedro de Luna îşi dictă testamentul. Deoarece cardinalii nu făcură nici o făgăduinţă că vor alege un roman, se răspîndi zvonul că un papă manipulat de francezi vrea să mute sediul papalităţii din nou la Avignon. Irascibilitatea publică spori şi se strînseră mulţimi ameninţătoare în timp ce cardinalii înconjuraţi „de mulţi soldaţi puternici şi de nobili războinici“, intrară în Vatican pentru conclav. Sub ferestre auziră populaţia strigînd *„Romano lo volemo !“* (Vrem un roman !). *Romano ! Romano !“* Apăru spectrul morţii lui Cola di Rienzi şi Jacob van Artevelde, linşaţi de mulţime.

Temîndu-se pentru viaţa lor, cardinalii se apucară să pună suferindului cardinal Tebaldeschi mitra, în ciuda protestelor lui, ca să fie arătat stînd pe tron ca papă ales iar între timp colegii lui să iasă din Vatican şi să se refugieze în nişte locuri fortificate în afara oraşului. În vreme ce clopotele răsunau în mijlocul îmbulzelii şi confuziei, se zvoni că a fost o păcăleală. Ţipetele mulţimii se transformaseră în *„Non le volemo !“* şi „Moarte cardinalilor !“ Se traseră spadele şi oamenii beţi, care intraseră în pivniţele papale, deveniră agresivi şi turbulenţi.

În ziua următoare, 9 aprilie, cardinalii anunţară alegerea arhiepiscopului de Bari sub numele de Urban al

VI-lea și, cu o gardă puternică, îl escortară pe un cal alb printre „fețe mînioase“ în drumul său tradițional spre palatul Lateran. Vestea alegerii și întronării a fost transmisă celor șase cardinali rămași la Avignon fără să se menționeze că s-ar fi putut ca alegerea să fie invalidată datorită intimidărilor. Dimpotrivă, în primele săptămîni ale noii domnii, cardinalii tratară pontificatul lui Urban ca un fapt împlinit, bombardîndu-l cu cereri pentru prebende și pentru promovarea rudelor lor.

Puterea papală, acordîndu-i autoritate asupra cardinalilor de origine nobilă, i se ridică lui Urban la cap. Dintr-un slujbaș mărunt, complet nepregătit pentru scaunul papal, el a fost transformat peste noapte într-un implacabil biciuitor al simoniei, mînat mai puțin de un zel religios cît de ură și ranchiună față de privilegiați. Îi mustră pe cardinali în mod public pentru absenteism, lux și viață lascivă, le interzise să dețină sau să vîndă indulgențe numeroase, le interzise să accepte alocații, daruri în bani și alte favoruri din surse seculare, îi porunci vistiernicului să nu le plătească obișnuita jumătate din venitul obținut din prebendă ci să o folosească pentru restaurarea bisericilor din Roma. Și mai rău încă, porunci acestor prinți ai Bisericii să se limiteze la un singur fel de mîncare.

Îi mustră fără tact sau demnitate, înroșindu-se la față și răgușind de furie. Îi întrerupea cu invective grosolane și strigăte : „Prostii !“ și „Ține-ți gura !“. Îl numi pe cardinalul Orsini *sotus* (idiot) și se porni să-l lovească pe cardinalul Limoges dar a fost oprit de Robert de Geneva care-l trase înapoi, strigînd „Sfinte părinte, Sfinte părinte, ce faci ?“ ; îl acuză pe cardinalul de Amiens, atunci cînd acesta mediase între Franța și Anglia, că a acceptat bani de la ambele părți și că a prelungit discordia pentru a-și umple buzunarele, făcîndu-l pe acel cardinal să se ridice în picioare și cu o „îndrăzneală de nedescris“ să-l numească pe Sanctitatea sa „mincinos“.

Mînat de caracterul său impetuos, Urban se amestecă în afacerile seculare ale Neapolelui și anunță că regatul era prost guvernat căci conducătorul, regina Ioana, era o

femeie, și amenință s-o ducă la mănăstire sau s-o detroneze pentru că nu a plătit datoriile Neapolelui ca feudă papală. Această dispută gratuită pe care o continuă cu înverșunare avea să creeze o bază pentru inamicii săi.

Sentimentele persoanelor care l-au ridicat pe Urban deasupra propriilor lor capete, nu pot fi descrise în mod corespunzător. Unii credeau că delirul puterii îl făcuse pe papă *furiosus et melancholicus* — pe scurt, nebun. Accesele de furie și insultele se mai puteau suporta, nu însă și faptul că papa se atingea de venituri și privilegii. Cînd Urban refuză net să se întoarcă la Avignon după cum era aranjat, izbucni criza. Decît să încerce să aplice, cum se întîmplase odată cu un papă nedisciplinat, jumătăți de măsură prin care să i se ceară să semneze „capitulațiile" de la autoritatea sa, cardinalii hotărîră pur și simplu să-l îndepărteze. Deoarece nu exista nici o procedură de înlăturare a unui papă, planul lor a fost să anuleze alegerile pe motiv că fuseseră ținute sub presiunea mulțimii violente. Fără îndoială că fuseseră îngroziți cînd l-au ales pe Urban, dar tot atît de limpede era că hotărîseră să-l aleagă înainte de a se exprima vreo amenințare.

Primele aluzii la o alegere nevalidată au fost făcute în iulie 1378 și cardinalii începură să strîngă sprijin militar prin ducele de Fondi, un nobil din regatul Neapolelui. Între timp, cetățenii Romei și forțele lor armate se raliară cu Urban care-și cîștigase sprijinul lor prin refuzul lui de a merge la Avignon. Își întări poziția, încheind pace cu Florența și ridicînd interdictul spre marea bucurie a poporului. Mesagerul său care purta ramura de măslin îl făcu imediat pe Papă popular în mijlocul florentinilor. Se formară linii de demarcație. Păziți de mercenarii bretoni ai lui Sylvestre Budes, care fusese împreună cu Coucy în Elveția, cardinalii ieșiră din Roma îndreptîndu-se spre reședința de vară a papei, la Anagni. Aici, la 9 august emiseră o declarație către întreaga creștinătate, pronunțînd alegerea lui Urban nulă și neavenită pe motivul că a fost făcută „cu frica pentru viețile lor", în larma „vocilor tumultoase și îngrozi-

toare". După ce au declarat că Sfîntul Scaun este vacant, respinseră cu anticipație orice arbitrare de către un conciliu ecumenic pe motivul că numai papa putea convoca un consiliu. În alt manifest, aruncară anatema asupra lui Urban considerîndu-l „antihrist, diavol, apostat, tiran, escroc, ales prin forță".

Repudierea unui papă era un act atît de important încît este imposibil de presupus că într-un fel cardinalii se gîndeau la o schismă. Ei acționară mai curînd mînați de credința că prin retragerea tuturor din Curie l-ar putea sili pe Urban să-și dea demisia sau, în cel mai rău caz, să-l înlăture prin forța armelor. Într-o încercare a puterii forțelor papale, compania lui Budes, ce constituia brațul lor înarmat, învinsese deja o grupare a sprijinitorilor romani ai papei într-o încăierare din luna iulie.

Cardinalii făcură întîi demersuri pentru a-și asigura sprijinul lui Carol al V-lea. Toate informațiile primite de regele Franței au atîrnat greu împotriva lui Urban și, în orice caz, interesele sale politice erau îndreptate împotriva papei. La 11 septembrie el convocă un consiliu de prelați și doctori în drept și teologie pentru a-i asculta pe trimișii cardinalilor. După două zile de deliberare, consiliul îl sfătui pe rege, apreciind la rece situația, să se abțină să ia o hotărîre pripită într-o direcție sau alta în privința unui caz „atît de important, periculos și dubios". Chiar dacă aceasta însemna o încercare de eschivare, era și o precauție binevenită pe care Carol însă nu o urmă. Deși nu întreprinse nimic pe față, evenimentele ulterioare arată că el trebuie să fi trimis cardinalilor asigurarea că-i va sprijini — cea mai mare eroare politică din viața sa.

După alte pregătiri și eforturi juridice de a obține aprobarea de la Universitatea din Paris, care nu mai venea, cardinalii se îndreptară spre Fondi, pe teritoriul Neapolelui și în timpul unui conclav din 20 septembrie au ales dintre ei un alt papă. Căutînd în împrejurările date un om puternic și hotărît, făcură o alegere incredibilă.

Persoana aleasă, întronată și încoronată, sub numele de Clement al VII-lea a fost Robert de Geneva, „Măcelarul din Cesena".

Alegerea unui anti-papă putea să ducă la disensiuni și interesele papalității ar fi putut să dicteze o alegere cît se poate de acceptabilă pentru italieni. Ca să alegi omul cel mai de temut și mai urît din toată Italia sugerează o aroganță a puterii aproape tot atît de nebunească ca și comportarea lui Urban. Poate că în această perioadă a secolului al XIV-lea lumea nu era în toate mințile. Dacă interesul propriu este criteriul sănătății mentale, atunci, după concluzia lui Michelet, „nici o epocă n-a fost mai nebună". Dominat de francezi, Colegiul Cardinalilor nu era preocupat de sentimentele italienilor ; era atît de speriat de pierderea veniturilor în numele reformei că pînă și trei * cardinali italieni și-au dat în mod tacit consimțămîntul lor la vot. Acesta a fost produsul finit al exilului la Avignon. Numai un materialism și un cinism profund ar fi putut permite plasarea lui Robert de Geneva în scaunul Sfîntului Petru. Plîngerile reformatorilor nu puteau avea o dovadă mai grăitoare.

„Oh, oameni nefericiți !" striga Ecaterina, dînd glas reacției italiene, „voi care trebuia să vă hrăniți la sînul Bisericii, să fiți ca niște flori în grădina ei, să împrăștiați o dulce mireasmă, să fiți ca niște coloane de susținere a Vicarului lui Hristos și a corăbiei sale, ca niște lumînări pentru luminarea lumii și răspîndirea credinței... voi, care erați îngeri pe pămînt, v-ați vîndut diavolului... din ce pricină ? Otrava egoismului distruge lumea". Chiar dacă imaginile ei sînt cam confuze, ele sînt și o măsură a venerației ce o simțea pentru mai marii Bisericii și corespunzător cu aceasta, sentimentul trădării. Cu bunul simț înnăscut care deseori răzbătea din declamațiile sale, Ecaterina nu credea afirmația cardinalilor că Urban fusese ales prin constrîngere.

Departe de a-și da demisia, Urban înființă într-o săptămînă un colegiu de cardinali complet nou și angajă o

---

* Al patrulea, bătrînul cardinal Tebaldeschi, murise.

companie de mercenari sub conducerea unuia dintre cei mai însemnați condottieri italieni, Alberigo da Barbiano pentru a-și menține scaunul prin forța armelor. Războiul împotriva schismaticilor îi oferi Ecaterinei o nouă cauză sfîntă. „Acum este timpul pentru noi martiri" îl încurajă pe Urban. „Tu ești primul care ți-ai dat sîngele ; ce mare este fructul pe care-l vei primi !" Și, inițial, așa se și dovedi. Într-o bătălie împotriva forțelor adversarului său, comandate de Sylvestre Budes și contele Montjoie, nepotul lui Clement, forțele lui Urban au fost victorioase. Recuceriră castelul Sant'Angelo și-i luară prizonieri pe cei doi căpitani inamici. Prin urmare Clement trebui să fugă din Roma și să se ascundă la Ioana de Neapole. Populația era totuși atît de ostilă încît striga : „Moarte Antihristului ! Moarte lui Clement și cardinalilor săi ! Moarte reginei dacă-i ocrotește !" încît a fost obligat să plece. Nefiind în siguranță nicăieri în Italia, se întoarse însoțit de cardinali la Avignon, în aprilie 1379.

Cu un papă și un colegiu de cardinali la Roma și cu un alt papă și un alt colegiu la Avignon, schisma era acum un fapt cumplit. Avea să devină a patra calamitate — după război, ciumă și Companiile Libere — a unui secol zbuciumat. După alegerea de la Fondi, fiecare putere suverană se dădu de partea cuiva, deseori creindu-se disensiuni între conducător și cler sau între cler și popor. Carol al V-lea îl recunoscu oficial pe Clement în noiembrie 1378 și emise o proclamație care interzicea supunerea față de Urban, a oricărui cleric sau laic, în granițele regatului său. Nu a fost de acord ca disputa să fie rezolvată printr-un conciliu ecumenic așa cum ceruse Universitatea din Paris, deoarece nu dorea nici o soluție care s-ar fi dovedit potrivnică intereselor Franței. Foarte tulburată, Universitatea a fost silită să se conformeze.

Anglia, potrivnică în mod obișnuit Franței și unui papă francez, rămase loială lui Urban ; Scoția, desigur, se dădu de cealaltă parte. Deși un feud al Franței, Flandra rămase în mare parte urbanistă, deoarece contele de Flandra urma o politică pro-engleză în război. Împăratul

Carol al IV-lea muri la timp pentru a fi scutit de a lua o hotărîre însă fiul și urmașul lui, Venceslav, care foarte recent petrecuse copios la Paris, se declară pentru Urban și cea mai mare parte a imperiului îl urmă, cu excepția unor regiuni ca Hainault și Brabant, strîns legate de Franța. Poziția luată de noul împărat, urmat de Ungaria, Polonia și Scandinavia a fost o amarnică dezamăgire pentru Carol al V-lea, care crezuse că hotărîrea lui va atrage pe alți suverani de partea sa, izolîndu-l pe Urban și silindu-l să-și dea demisia.

Vechiul aliat al lui Carol, Don Enrique, regele Castiliei, muri și el înainte de a se ralia cuiva iar fiul lui. Juan I, deși îndemnat de Carol al V-lea să-l sprijine pe Clement, preferă să mențină „neutralitatea" spunînd că, deși este credincios alianței cu Franța, el nu poate acționa împotriva conștiinței supușilor săi. Oamenii de rînd, nobilimea, clericii, învățații, scria el, toți erau urbaniști. „Ce guvern, o înțeleptule prinț" îl întreba pe Carol, „a reușit să iasă triumfător în fața conștiinței publice susținute de rațiune ? Ce pedepse sînt la îndemînă pentru a subjuga un suflet liber ?" În timpul unei domnii în care obișnuita dezordine spaniolă se înrăutățise și mai mult, Juan I dădea din cînd în cînd semnele unei gîndiri serioase privitoare la relațiile între conducător și supus. Din păcate, Carol demonstra deja că putea într-adevăr amăgi „conștiința publică sprijinită pe rațiune". Neutralitatea față de schismă în care și Pedro al IV-lea de Aragon încercă să se retragă a fost iluzorie. Presiunile politice îi siliră pe ambii regi spanioli și, în cele din urmă, și Portugalia să opteze pentru Clement.

Acțiunile lui Urban, după repudierea sa, deveniră și mai sălbatice, iraționale și nestăpînite ca înainte. El o excomunică pe Ioana de Neapole pentru sprijinul ei dat lui Clement și o declară detronată în favoarea unuia din multele ei neamuri care jinduiau un tron, Carol de Durazzo. Prin această măsură, Urban implică papalitatea într-un conflict neîndurător. Se certă cu Ecaterina de Siena în privința acestui subiect și cînd ea muri imediat după aceea în 1380, prin înfometare voită, el pierdu cel mai călduros sprijin. Făcu diverse manevre pentru a-l

avansa pe un nepot incapabil, Francisco Prignano, și cînd Carol de Durazzo refuză să-i acorde anumite favoruri nepotului, Urban recurse la arme. Fiind asediat de Carol de Durazzo, papa urcă de patru ori pe zi pe metereze pentru a-i excomunica pe asediatori. Chiar dacă nu fusese nebun înainte, provocarea cardinalilor îl scoase acum complet din minți.

Izolîndu-se din ce în ce mai mult din cauza sălbăticiei și dorinței sale de răzbunare, doi din cardinalii lui Urban l-au părăsit pentru Clement, însă majoritatea își dădeau seama că nu au altă cale decît să rămînă cu Urban mai curînd decît să se întoarcă în Franța. Împovărați cu un papă nebun, ei plănuiră un fel de consiliu de regență care să conducă în locul lui, iar Urban să fie ținut sub o tutelă protectoare. Urban află de complot și-i arestă pe cei șase cardinali care luară parte la el. Martorii spun că în timp ce erau torturați ca să li se smulgă mărturisirea conspirației, Urban se plimba în sus și în jos pe sub ferestre, citindu-și breviarul cu voce tare în timp ce asculta țipetele victimelor ; cinci fură executați pentru conspirație. Al șaselea, un cardinal englez, pe nume Adam Easton, cruțat la intervenția lui Richard al II-lea, supraviețui și povesti cele întîmplate. Cu trecerea anilor, Urban deveni tot atît de urît și hulit ca și rivalul său. Cu astfel de bărbați care pretindeau că se află la conducerea Sfintei Biserici părea că Dumnezeu avea motive temeinice să se căiască de Casa lui de pe pămînt.

Dintre toate „ciudatele rele și potrivnicii“ prezise a se întîmpla în secolul al XIV-lea, efectul schismei asupra opinei publice a fost printre cele mai dăunătoare. Cînd fiecare papă îl excomunica pe cel care-l urma pe celălalt, cine putea fi sigur de mîntuire ? Fiecare creștin era în pericol să fie osîndit de unul sau de celălalt papă, nefiind sigur că papa căruia i-a dat ascultare era cel adevărat. I se putea spune poporului că împărtășania primită din mîinile preotului lor nu era valabilă fiindcă fusese binecuvîntată de „celălalt papă“, sau că mirul pentru botez nu era sfințit, deoarece fusese binecuvîntat de un episcop „schismatic“. În regiunile în liti-

giu se puteau numi doi episcopi, fiecare ţinînd slujbe şi proclamînd ritualul celuilalt un sacrilegiu. Aceeaşi ordine religioasă în diverse ţări ar fi putut împărţi jurămîntul de credinţă, mănăstirile avînd doi stareţi concurenţi şi abaţiile să fie sfîşiate de certuri. În Flandra, cînd rivalităţile politice şi economice au făcut ca un oraş să se alieze cu francezii, aflaţi sub cîrmuirea lui Clement, cei care erau adepţii lui Urban, temîndu-se să trăiască sub antihrist, îşi părăsiră casele, prăvăliile şi meseriile pentru a se muta într-o dioceză cu credinţa „adevărată".

Deşi schisma n-a fost provocată de o chestiune religioasă, odată ce a devenit un fapt împlinit, partizanii erau despărţiţi de aceeaşi ură ca aceea care a marcat războaiele religioase ulterioare. Lui Honoré Bonet din Franţa, Urban îi părea steaua călătoare căreia i se dăduse cheia „abisului fără fund" din viziunea Sfîntului Ioan a Apocalipsului. „Fumul dintr-un horn mare", ridicîndu-se din abis ca să întunece soarele, era schisma care întuneca papalitatea. „Lăcustele şi scorpionii" ce-l însoţeau erau „romanii trădători" care, terorizînd conclavul favorizează o alegere falsă.

Deoarece venitul papal era împărţit în două, efectul financiar al schismei a fost catastrofal. Pentru a menţine fiecare papă, simonia s-a dublat, indulgenţele şi promovările erau vîndute sub presiune, sporiră taxele pentru dispensele spirituale de toate felurile, precum şi taxele pentru orice document cerut de Curie. Vînzarea indulgenţelor, sămînţa Reformării deveni importantă din punct de vedere financiar. În loc de reformă, se înmulţiră abuzurile, prin aceasta subminîndu-se credinţa. Cînd murea un episcop sau un abate francez, după cum povesteşte călugărul de la St. Denis care a scris *Cronica domniei lui Carol al VI-lea,* perceptorii din Avignon coborau ca nişte vulturi pentru a-i căra bunurile şi mobilele sub pretextul că rămăsese în urmă cu plata taxelor bisericeşti. „Peste tot, slujirea lui Dumnezeu era neglijată, credinţa scăzu, regatul a fost stors de bani şi clericii pribegeau dintr-un loc în altul copleşiţi de mizerie".

Nunţii ambilor papi nu mai căutau să facă pace între Franţa şi Anglia, ci acţionau deschis în favoarea

unei părți sau alta deoarece fiecare căuta sprijin militar, ca să-și elimine rivalul. Între timp, insultele pe care și le aduceau reciproc și lupta lor fără conținut peste trupul Bisericii au degradat creștinismul. Biserica era trasă ba într-o parte, ba în alta, spunea călugărul de la Sf. Denis, „ca o prostituată surprinsă la locul desfrîului". Ea deveni „subiect de satiră și obiect de batjocură pentru toate popoarele lumii și i se făceau cîntece în fiecare zi".

Mai mult ca oricine, Carol al V-lea era răspunzător deoarece permisese schismei să prindă rădăcini, deoarece Clement n-ar fi avut o bază fără sprijinul Franței. El își recunoscu datoria imediat ce deveni papă, acordîndu-i regelui o treime din taxele percepute de la clerul din Franța. Pînă la urmă, alegerea făcută de Carol avea să strice tot ceea ce făcuse el pentru redresarea Franței. Gîndindu-se să redobîndească o papalitate franceză sub influență franceză, el a presupus că poate fi impus candidatul lui. Deși supranumit cel înțelept, nu era imun la boala profesională a conducătorilor : supraestimarea capacităților lor de a controla evenimentele.

Nimeni nu era un mai fervent partizan al lui Clement decît fratele regelui, ducele de Anjou, din cauza propriei sale ambiții. În momentul cînd ducele află de alegerea lui Clement, el o proclamă pe toate străzile din Toulouse, ținîndu-se o slujbă în catedrală și un Te Deum în toate bisericile. Vorbind despre noul papă ca de „o rudă apropiată", „un urmaș ca și mine a Casei de Franța", el porunci să se dea ascultare noului papă. În Languedoc trimise bani cardinalilor și emisari pentru a căuta sprijin la Florența, Milano și Neapole. Cînd Clement suferi o înfrîngere din partea forțelor lui Urban și pierdu Italia, el se adresă ducelui de Anjou pentru a-i cere ajutor militar. Prețul cerut de duce a fost un regat.

Printr-un acord încheiat între ei, confirmat printr-o bulă din 17 aprilie 1379, ducele urma să recucerească Statele Papale din Italia și să păstreze cea mai mare parte din ele (cu excepția Romei și Neapolelui) care ar fi format Regatul Adriei, numit astfel după Marea Adriatică, pe malurile căreia s-ar fi situat. Traversînd Apeninii, re-

gatul urma să cuprindă Ferrara, Bologna, Ravenna, Romagna, marchizatul de Ducano și ducatul de Spoleto. Trebuia să fie un feud al Sfîntului Scaun plătind o sumă anuală papei de 40 000 de franci ; o dată la trei ani, ducele de Anjou urma să-i dea papei un cal alb ca semn al vasalității. Bula prevedea în mod expres că Adria și Neapole nu se vor uni niciodată sub un singur conducător. I se dădeau ducelui doi ani pentru a strînge bani și forțe, dar dacă în două luni de la împlinirea celor doi ani el nu va fi întreprins o expediție în Italia sau nu va fi trimis „un general capabil“ în locul lui, acordul se anula.

Adria era un regat care putea exista doar în imaginație. Dacă în toate luptele lor forțele papale n-au reușit niciodată să recîștige dominația asupra patrimoniului, nu era nici un motiv să se presupună că un prinț francez va reuși acolo unde ele n-au izbutit. Însă supraestimarea puterii sale afectă politica franceză din ce în ce mai mult ; posibilitatea unei soluții se întrevedea din ce în ce mai puțin. Între timp, era necesar de urgență ajutorul ducelui de Anjou pentru a o menține pe tronul Neapolelui pe Ioana, singura bază a lui Clement în Italia. Ca să aibă un interes întemeiat pentru a veni în apărarea ei, ducele fu numit — în calitatea sa de văr îndepărtat — moștenitorul reginei care nu avea copii. Numind pe aceeași perosană viitor rege al Neapolelui și rege prezumtiv al Adriei, Clement aranjă exact singura domnie pe care o interzisese, dar poate că nu se aștepta ca ducele să le obțină vreodată pe amîndouă. Avînd acum perspectiva Neapolelui, destinul ducelui era legat de Italia unde îl va atrage în curînd și pe Coucy.

Ca francezii să fie atrași de partea lui Clement, odată ce politica regelui îi era deja favorabilă, era nevoie de mai mult decît o simplă ordonanță. Din aprilie pînă în mai 1379 se ținură o serie de adunări publice la Paris, pentru a convinge notabilitățile și cetățenii de invaliditatea alegerii lui Urban. Cardinalul de Limoges, cel care fusese aproape pălmuit de Urban, veni personal ca să spună tot ce se întîmplase și se jură cu mîna pe inimă, luînd ca martori ai sincerității sale pe Dumnezeu, pe îngeri și pe

sfinţi că Urban a fost votat de către cardinali „cu frica morţii". El spuse că, dimpotrivă, Clement a fost ales în condiţii corespunzătoare unor alegeri pentru un veritabil pontif. După el, Carol al V-lea se ridică şi spuse că trebuie să înceteze toate scrupulele de conştiinţă privitoare la acceptarea lui Clement, deoarece era limpede că un bărbat cu o astfel de autoritate şi înţelepciune cum este cardinalul de Limoges nu „şi-ar pedepsi sufletul de dragul iubirii sau urii faţă de un om în viaţă". La alte adunări, alţi cardinali confirmară sub jurămînt versiunea alegerii papei sub ameninţare.

S-a obţinut consimţămîntul formal de la un grup impunător, adunat la Château de Vincennes la 7 mai, în prezenţa regelui, a lui Anjou şi a baronului de Coucy aflaţi printre alţi nobili importanţi, miniştri, prelaţi şi profesori de teologie. După ce fiecare cardinal a fost rugat de rege să declare pe conştiinţa lui tot ce ştia în legătură cu acele întîmplări ca să alunge toate îndoielile din minţile suspicioase şi să le „întărească credinţa", adunarea cu frica ascunsă în multe inimi, a votat unanim în favoarea noului papă. După o săptămînă se ţinu o mare ceremonie în piaţa Notre Dame unde, pe o estradă special ridicată pentru această ocazie, patru cardinali, susţinuţi de ducele de Anjou, îl oficializară pe Clement al VII-lea şi-i declarară schismatici pe toţi cei care refuzau să-i dea ascultare.

Universitatea din Paris rămase neînduplecată. Profesorii de teologie, mai puţin afectaţi de compromisurile funcţiilor lumeşti, nu se plecau aşa uşor ca episcopii. Pentru ei, urmaşul Sfîntului Petru era o chestiune serioasă. Sub presiunile extreme venite din partea coroanei, îl acceptară formal pe Clement la 30 mai, însă recunoaşterea a fost lipisită de entuziasm, neunanimă şi va fi precursoarea unor tulburări. Doi ani mai tîrziu, după moartea lui Carol al V-lea, toate facultăţile votară o rezoluţie în favoarea unui Conciliu General care să pună capăt schismei şi apelară la coroană ca să-l convoace. Deşi autoritatea de convocare era nesigură, pînă acum s-au ţinut 15 concilii de acest fel în istoria Bisericii pentru a rezolva probleme grave ale doctrinei. Apelul Universităţii din 1381,

prezentat de un profesor de teologie, Jean Rousse, era adresat în primul rînd urechilor ostile ale ducelui de Anjou, pe atunci regent. Ca să dea un exemplu înfricoşător pentru a pune capăt unor astfel de discuţii el porunci ca Rousse să fie arestat şi închis la Châtelet. Insulta adusă clerului şi Universităţii stîrni un scandal care nu se domoli nici cînd Rousse a fost eliberat cu condiţia pusă de ducele de Anjou de a nu se mai discuta despre vreun conciliu sau despre alegerea unui papă.

Izolaţi şi dezamăgiţi, doctori proeminenţi în teologie au fugit la Roma ca să se alăture lui Urban. Mai plecau şi alţii. Studenţii şi facultăţile din Ţările urbaniste, ne mai putînd rămîne sub Clement, plecară la universităţile din Italia, din Imperiu şi de la Oxford. „Soarele erudiţiei" din Franţa, spunea un profesor refugiat „ a suferit o eclipsă". În acea perioadă începu declinul Universităţii din Paris în calitatea sa de centru cosmopolit.

În Anglia, schisma îl aduse pe Wyclif în faţa cotiturii care a condus la protestantism. La început, el l-a aclamat pe Urban ca reformator însă odată cu creşterea flagrantă a abuzurilor financiare a celor doi papi, el ajunse să-i considere pe amîndoi ca antihrişti şi schisma drept sfîrşitul firesc al unei papalităţi corupte. El credea că, din momentul în care Biserica a admis ca penitenţa să fie înlocuită de o sumă de bani, nu putea apare decît răul. Pierzînd speranţa ca după schismă să se înfăptuiască vreo reformă din interior, el ajunse în 1379 la o concluzie radicală : deoarece Biserica era incapabilă să se reformeze singură, ea trebuia să fie trecută sub supraveghere seculară. El îl vedea acum pe rege ca Vicarul lui Dumnezeu pe pămînt de la care episcopii îşi luau autoritatea şi prin care statul, ca păzitor al Bisericii, ar putea impune reforma. Mergînd dincolo de abuzurile Bisericii pentru a ataca teoria, Wyclif era pregătit acum să măture întreaga suprastructură ecleziastică — papalitatea, ierarhia, ordinele. După ce a respins autoritatea divină a Bisericii, ajunse acum să-i respingă şi esenţa — puterea sacramentelor, — în special cea a împărtăşaniei.

Într-o erezie ce ajunsese la punctul culminant, el transferă mîntuirea prin intermediul Bisericii, la individ : „Fie-

care om care va fi damnat să fie din propria sa vină și fiecare om care va fi mîntuit să fie datorită propriilor sale merite". Pe nesimțite, se contura aici începutul lumii moderne. Cînd predicase secularizarea averilor bisericești, Wyclif avusese prieteni puternici dar cînd respinse sistemul sacerdotal, patronii săi, temîndu-se de erezie și de iad, se retraseră. În 1381, un consiliu format din 12 doctori ai Universității de la Oxford aveau să declare neortodoxe opt din tezele sale iar alte 14, eretice, și îi vor interzice să conferențieze sau să predice. Deși vocea i-a fost înăbușită, opera sa se făcu cunoscută prin răspîndirea Bibliei în engleză. Întreaga Scriptură conținînd cam trei sferturi de milion de cuvinte a fost tradusă din latină de Wyclif și discipolii săi lollarzi într-o tentativă periculoasă de deschidere a unei căi directe spre Dumnezeu, trecînd peste preot. În viitor, datorită reacției violente, după răscoala țăranilor, cînd mișcarea lollardă a fost distrusă ca izvor al subversiunii și cînd, numai faptul de a poseda o Biblie în engleză putea să condamne pe un om pentru erezie, copierea multor exemplare ale Bibliei în engleză era o faptă de risc și curaj. Avînd în vedere că mai există încă 175 de exemplare, și numărul celor care trebuie să fi fost distruse în timpul persecuției și al celor pierdute de-a lungul secolelor, probabil că multe sute fuseseră copiate de mînă, în secret și cu migală. Wyclif muri în 1384 și curentul protestatar intră în ilegalitate, deoarece persecuția se intensifica. Cînd Jan Hus a fost ars pe rug pentru erezie de către conciliul din Constanța în 1415, s-a poruncit ca oasele lui Wyclif să fie dezgropate și arse în același timp. Chiar străpunsă de schismă, Biserica avea încă supremația. Structurile vechi și renumite se macină lent în interior în timp ce fațada dăinuie.

Cu Europa polarizată între doi papi și cu Biserica politizată de către lupta rivalilor pentru obținerea sprijinului secular, schisma era din ce în ce mai greu de înlăturat, cu cît treceau anii. Toți gînditorii își dădeau seama că ea dăuna societății și încercau să găsească mijloacele de reunificare, dar în timpul schismei, ca și la război, ostilitățile

întreţineau ruptura. Conciliul ecumenic, susţinut de Universitatea din Paris şi de multe persoane individuale, era soluţia evidentă. Totuşi, considerat o provocare la adresa supremaţiei lor, ambii papi îl respinseră cu fermitate. Odioasa dezbinare din cadrul creştinismului avea să dureze 40 de ani. Aşa după cum spunea o zicală populară de la sfîrşitul secolului, de la începutul schismei nimeni n-a intrat în Paradis.

Cuprins

Cuvînt înainte 5

Partea întîi

1. „Eu sînt baronul de Coucy". Dinastia . . . 17
2. Născut pentru nenorocire : Secolul . . . 42
3. Tinerețe și cavalerism 72
4. Război 97
5. „Acesta-i sfîrșitul lumii" : Moartea Neagră . . 122
6. Bătălia de la Poitiers 163
7. Franța decapitată : Revolta burghezilor și Jacqueria 198
8. Ostatic în Anglia 234
9. Enguerrand și Isabella 257
10. Fii ai fărădelegii 279
11. Vălul de aur 292
12. Dublu jurămînt de credință 309
13. Războiul lui Enguerrand de Coucy 335
14. Dezordinea din Anglia 353
15. Împăratul la Paris 382
16. Schisma papală 401

„Eu sînt baronul de Coucy" : Dinastia • Născut pentru nenorocire : Secolul • Tinerețe și cavalerism • Război • „Acesta-i sfîrșitul lumii" : Moartea Neagră • Bătălia de la Poitiers • Franța decapitată : Revolta burghezilor și Jacqueria • Ostatec în Anglia • Enguerrand și Isabella • Fii ai fărădelegii • Vălul de aur • Dublu jurămînt de credință • Războiul lui Enguerrand de Coucy • Dezordinea din Anglia • Împăratul la Paris • Schisma papală • Ascensiunea lui Enguerrand de Coucy • Viermii pămîntului împotriva leilor • Ispita din Italia • O a doua cucerire normandă • Iluzia se destramă • Asediul Barbariei • Într-un codru întunecos • Dans macabru • Ocazia pierdută • Nicopole • Cernit să fie cerul !

Editura Politică

Vol. I-II Lei 40